

ԳԱՎԱՌԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

16

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

2024

**ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ ՏՊԱԳՐՎՈՒՄ Է
ԳԱՎԱՌԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՄԱՄԲ ԵՎ ՆԵՐԱՌՈՒՄ Է
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ 30-ԱՄՅԱԿԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ
ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐԸ:**

**ԳԱՎԱՌԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ**

**COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES OF
GAVAR STATE UNIVERSITY**

**СБОРНИК НАУЧНЫХ СТАТЕЙ
ГАВАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА**

**Ժողովածուն նվիրվում է Գավառի պետական
համալսարանի հիմնադրման 30-ամյակին (մաս II):**

ՀՀ կառավարության՝ 1993 թվականի մայիսի 5-ի թիվ 208 որոշմամբ ստեղծվեց Գավառի պետական համալսարանը: ԳՊՀ հիմնադիր ռեկտոր, Հայաստանի Հանրապետության վաստակավոր մանկավարժ, Երևանի պետական համալսարանի կրոնի տեսության և պատմության ամբիոնի հիմնադիր վարիչ, Գավառի պատվավոր քաղաքացի, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Հրանտ Խաչատուրի Հակոբյանի, նրա դստեր՝ Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի, ապա Ազգային ժողովի պատգամավոր, ՀՀ սփյուռքի հիմնադիր նախարար, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Հրանուշ Հակոբյանի և նրանց շուրջ համախմբված մի խումբ նվիրյալների համառ ջանքերի շնորհիվ համալսարանը կայացավ, հաստատվեց Հայաստանի Հանրապետության բուհական համակարգում և Գեղարքունիքի մարզում ձեռք բերեց կրթական, գիտական, սոցիալ-մշակութային կարևոր նշանակություն:

2023 թվականին լրացավ համալսարանի հիմնադրման 30-ամյակը, որին նվիրված էր բուհի 26-րդ հոբելյանական միջազգային գիտաժողովը:

The collection of articles is dedicated to the 30th anniversary of the foundation of Gavar State University (Part 2)-

Gavar State University was established by the Decision No. 208 May 5, 1993, made by the Government of the Republic of Armenia. Thanks to the persistent efforts of the Founding Rector of GSU, Honored Educator of the Republic of Armenia, Founding Head of the Chair of Theory and History of Religion of Yerevan State University, Honorary Citizen of Gavar, Doctor of Philosophical Sciences, Professor Hrant Hakobyan, his daughter - the Deputy of the Supreme Council and later the National Assembly of the Republic of Armenia, Founding Minister of the Diaspora of the Republic of Armenia, Doctor of Law, Professor Hranush Hakobyan and a group of devotees, the university was established and strengthened within higher education system of Armenia and gained educational, scientific, social and cultural importance in Gegharkunik Region. The 26th international conference is dedicated to the 30th anniversary of the University foundation marked in 2023.

Сборник посвящён 30-летию основания Гаварского государственного университета (Часть II).

Решением Правительства РА № 208 от 5 мая 1993 года был открыт Гаварский государственный университет. Благодаря усилиям ректора-основателя ГГУ, заслуженного педагога Республики Армения, почетного гражданина города Гавара, основателя кафедры теории и истории религии Ереванского государственного университета, доктора философских наук, профессора Акобяна Гранта Хачатуровича, его дочери, депутата Верховного Совета Республики Армения, затем депутата Национального Собрания РА, министра-учредителя диаспоры РА, доктора юридических наук, профессора Акобян Грануш, а также благодаря упорным усилиям сплотившихся вокруг них преданных людей, университет основался и утвердил своё место в вузовской системе Республики Армения и приобрел в Гегаркуникском марзе важное образовательное, научное и социально- культурное значение.

В 2023 году исполнилось 30 лет со дня основания университета, которому и посвящена 26-ая юбилейная, международная конференция вуза.

ԳՊՀ գիտական պարբերականի խմբագրական խորհրդի կազմը

Գլխավոր խմբագիր՝

1. **Հակոբյան Հրանուշ** իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԳՊՀ և ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի դասախոս

Խմբագրական խորհուրդ՝

2. **Հակոբյան Ռուզաննա** իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ, ԳՊՀ ռեկտոր
3. **Խաչատրյան Աշոտ** իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
4. **Գրիգորյան Վաչագան** բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԳՊՀ հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի վարիչ
5. **Առաքելյան Արա** բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԳՊՀ հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի դասախոս
6. **Շեկյան Լավրենտի** Ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (ԱՄՆ)
7. **Կատվայան Վիկտոր** բանասիրական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ Հրաչյա Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի տնօրեն, ԳՊՀ հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի դասախոս
8. **Ավագյան Մարտին** գյուղատնտեսական գիտությունների դոկտոր, ԳՊՀ բնագիտատնտեսագիտական ֆակուլտետի դեկան
9. **Հակոբյան Արմեն** տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր ԳՊՀ բնագիտատնտեսագիտական ֆակուլտետի դասախոս
10. **Սավչենկո Իրինա** սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, Մոսկվայի մանկավարժական համալսարանի փիլիսոփայության և սոցիոլոգիական գիտությունների ամբիոնի պրոֆեսոր, Նիժնի Նովգորոդի Ն. Ա. Դոբրոլյուբովի անվան պետական լեզվաբանական համալսարանի Սոցիալ-հումա-

- նիտար տեխնոլոգիաների հետազոտության միջազգային միջառարկայական գիտական լաբորատորիայի վարիչ (ՌԴ) փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, Սանկտ Պետերբուրգի պետական տնտեսագիտական համալսարանի միջազգային հարաբերությունների, մեդիագիտության, քաղաքագիտության և պատմության ամբիոնի պրոֆեսոր (ՌԴ)
- 11. Բիստրյանցև Սերգեյ**
- 12. Տոնապետեան-Դեմոպուլոս Անահիտ**
- բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Փարիզի Արևելյան լեզուների և քաղաքակրթությունների պետական ինստիտուտի հայագիտության ամբիոնի վարիչ (Ֆրանսիա)
- 13. Սիմոնյան Լուսինե**
- բժշկական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, Մոսկվայի մարզի պետական սոցիալ-հումանիտար համալսարանի բժշկա-կենսաբանական առարկաների ամբիոնի վարիչ (ՌԴ)
- 14. Միհրան Դաբադ**
- փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Բոխումի Ռուր համալսարանի Սիյուռքը և Ցեղասպանությունն ուսումնասիրող ինստիտուտի հիմնադիր տնօրեն, պատմագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսոր (Գերմանիա)
- 15. Մաթևոսյան Եզել**
- իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, Մ. Լոմոնոսովի անվան Մոսկվայի պետական համալսարանի համաշխարհային քաղաքականության ֆակուլտետի դասախոս (ՌԴ)
- 16. Նիկոլայենկո Սերգեյ**
- մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Վիտեբսկի պետական համալսարանի հումանիտար և լեզվական հաղորդակցման ֆակուլտետի դեկան (Բելառուսի Հանրապետություն)

17. **Սալգիրիև Ռուստամ** տնտեսագիտության դոկտոր, Ռուսաստանի Դաշնության Գրոզնիի ակադեմիկոս Մ. Դ. Միլիոնչիկովի անվան պետական նավթային տեխնիկական համալսարանի երիտասարդական քաղաքականության և սոցիալական աշխատանքների գծով պրոռեկտոր (ՌԴ)
18. **Կուտուզյան Նելլի** ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ԳՊՀ ուսումնագիտական գծով պրոռեկտոր
19. **Ասոյան Թաթուլ** բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ԳՊՀ հումանիտար մասնագիտությունների ֆակուլտետի դեկան
20. **Ամիրխանյան Սամվել** տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ԳՊՀ կառավարման և ֆինանսների ամբիոնի վարիչ
21. **Ղաջոյան Համլետ** փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, ԳՊՀ հասարակական գիտությունների ամբիոնի վարիչ
22. **Միրիբյան Գայանե** բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ԳՊՀ օտար լեզվի և գրականության ամբիոնի վարիչ
23. **Քուրբջյան Լուսիկ** մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ԳՊՀ հասարակական գիտությունների ամբիոնի դասախոս

Editorial Board of GSU Scientific Periodical

Editor-in-chief

1. **Hakobyan Hranush** Doctor of Laws, Professor, Lecturer at GSU and the Public Administration Academy of the RA

Editorial Council

2. **Hakobyan Ruzanna** Doctor of Laws, Associate Professor, Rector of GSU,
3. **Khachatryan Ashot** Doctor of Law, Professor
4. **Grigoryan Vachagan** Doctor of Philology, Professor, Head of the Chair of Armenian Language and Literature, GSU
5. **Arakelyan Ara** Doctor of Philology, Professor, Lecturer at the Chair of the Armenian Language and Literature, GSU
6. **Shekyan Lavrenti** Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor (USA)
7. **Katvalyan Viktor** Doctor of Philology, Associate Professor, Director of the Language Institute named after H. Acharyan of NAS, RA, Lecturer at the Chair of Armenian Language and Literature, GSU
8. **Avagyan Martin** Doctor of Agricultural Sciences, Dean of the Faculty of Natural Sciences and Economics, GSU
9. **Hakobyan Armen** Doctor of Economics, Professor, Lecturer of the Faculty of Natural Sciences and Economics, GSU
10. **Savchenko Irina** Doctor of Sociology, Professor at the Chair of Philosophy and Sociology of Moscow Pedagogical University, Head of the International Interdisciplinary Scientific Laboratory of Research of Social-Humanities Technologies of Nizhny Novgorod State Linguistic University named after N. A. Dobrolyubov (Russian Federation)
11. **Bistryantsev Sergey** PhD in Philosophical Sciences, Doctor of Sociology, Professor at the Chair of

- International Relations, Media Science, Political Science and History of St. Petersburg State University of Economics (Russian Federation)
12. **Tonabetean-Demopulos Anahit** Doctor of Philology, Professor, Head of the Chair of Armenian Studies at Paris State Institute of Eastern Languages and Civilizations (France)
  13. **Simonyan Lusine** PhD in Medical Sciences, Associate Professor, Head of the Chair of Medical-Biological Subjects of Moscow Region State Social and Humanities University (Russian Federation)
  14. **Mihran Dabagh** Doctor of Philosophy, Founder- Director of the Institute for the Study of Diaspora and Genocide of Ruhr University of Bochum, Federal Republic of Germany, Professor at the Faculty of History (Germany)
  15. **Matevosyan Ezek** PhD in Law, Associate Professor, Lecturer at the Faculty of World Politics of Moscow State University named after M. Lomonosov (Russian Federation)
  16. **Nikolayenko Sergey** Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Humanities and Language Communications of Vitebsk State University (Republic of Belarus)
  17. **Salgiriev Rustam** Doctor of Economics, Vice-Rector for Youth Policy and Social Work, Grozny State Oil Technical University named after academician M.D. Millionshchikov, (Russian Federation)
  18. **Kutuzyan Nelli** PhD in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector on Educational and Scientific Affairs, GSU
  19. **Asoyan Tatul** PhD in Philology, Associate Professor, Dean of the Faculty of Humanities, GSU
  20. **Amirkhanyan Samvel** PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Management and Finance Chair, GSU

21. **Ghajoyan Hamlet** PhD in Philosophy, Head of the Chair of Social Sciences, GSU
22. **Miribyan Gayane** PhD in Philology, Head of the Chair of Foreign Language and Literature, GSU
23. **Kurkchyan Lusik** PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Lecturer at the Chair of Social Sciences, GSU

Состав редакционной коллегии научного журнала ГГУ

Главный редактор

- 1. Акобян Грануш** доктор юридических наук, профессор, преподаватель ГГУ и Академии государственного управления РА

Редакционная коллегия

- 2. Акобян Рузанна** доктор юридических наук, доцент, ректор ГГУ
- 3. Хачатрян Ашот** доктор юридических наук, профессор
- 4. Григорян Вачаган** доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой армянского языка и литературы ГГУ
- 5. Аракелян Ара** доктор филологических наук, профессор, преподаватель кафедры армянского языка и литературы ГГУ
- 6. Шекян Лаврентий** доктор физико-математических наук, профессор (США)
- 7. Катвалян Виктор** доктор филологических наук, доцент, директор Института языка имени Гр. Ачаряна НАН РА, преподаватель кафедры армянского языка и литературы ГГУ
- 8. Авагян Мартин** доктор сельскохозяйственных наук, декан естественно-экономического факультета ГГУ
- 9. Акобян Армен** доктор экономических наук, профессор, преподаватель естественно-экономического факультета ГГУ
- 10. Савченко Ирина** доктор социологических наук, профессор кафедры философии, социологии и теории социальной коммуникации Московского педагогического университета, начальник международной междисциплинарной научной лаборатории технологий социально-гуманитарных исследований Нижегородского государственного лингвистического университета им. Н. А. Доб-

ролюбова (РФ)

- 11. Быстрянец Сергей** кандидат философских наук, доктор социологических наук, профессор кафедры международных отношений, медиологии, политологии, истории Санкт-Петербургского государственного экономического университета (РФ)
- 12. Тонапетean-Демопулос Анаит** доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой арменоведения Парижского Национального института восточных языков и цивилизаций (Франция)
- 13. Симонян Лусине** кандидат медицинских наук, доцент, заведующий кафедрой медико-биологических дисциплин государственного социально-гуманитарного университета Московской области (РФ)
- 14. Мигран Дабах** доктор философских наук, директор-основатель Института по изучению диаспоры и геноцида Рурского университета в Бохуме Федеративной Республики Германия, профессор факультета историоведения (Германия)
- 15. Матевосян Езек** кандидат юридических наук, доцент, преподаватель факультета мировой политики МГУ им. М. Ломоносова (РФ)
- 16. Николаенко Сергей** доктор педагогических наук, профессор, декан факультета гуманитаристики и языковых коммуникаций Витебского государственного университета (Республика Беларусь)
- 17. Салгириев Рустам** доктор экономических наук, проректор по молодежной политике и социальной работе Грозненского государственного нефтяного института имени академика М.Д. Миллионщикова (РФ).

- 18. Кутузян Нелли** кандидат физико-математических наук, доцент, проректор по учебной и научной работе ГГУ
- 19. Асоян Татул** кандидат филологических наук, доцент, декан факультета гуманитарных специальностей ГГУ
- 20. Амирханян Самвел** кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой менеджмента и финансов ГГУ
- 21. Каджоян Гамлет** кандидат философских наук, заведующий кафедрой общественных наук ГГУ
- 22. Мирибян Гаяне** кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранного языка и литературы ГГУ
- 23. Куркчян Лусик** кандидат педагогических наук, доцент, преподаватель кафедры общественных наук ГГУ

ՀԱԿՈՐՅԱՆ ՌՈՒՋԱՆՆԱ

Կրթությունը որպես մարդու հիմնարար իրավունք և հասարակության առաջընթացի երաշխիք (հողվածը նվիրվում է Գավառի պետական համալսարանի հիմնադրման 30-ամյակին) 26

1. ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԷՖԵՆԴՅԱՆ ՊԱՐՈՅՐ, ԱՎԱԳՅԱՆ ՄԱՐՏԻՆ, ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՏԻԳՐԱՆ
Գյուղատնտեսական նշանակության հողատեսքերի փաստացի օգտագործման մոնիթորինգի և հողային ռեսուրսների հաշվառման առկա խնդիրները Արարատի մարզում 44

ՍԻՄՈՆՅԱՆ ԼՈՒՍԻՆԵ, ՍԻՄՈՆՅԱՆ ԱՐՄԵՆ, ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՄԱՐԻՆԵ
Մոդելավորված էպիլեպսիանման նուպաներով հյուսվածքներում էներգետիկ նյութափոխանակության ռեակցիաների ֆունկցիոնալության վերլուծություն 54

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ԼԻԱՆԱ, ՀԱԿՈՐՅԱՆ ԱՆՈՒՇ, ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ, ԵՐԻՔԵԿՅԱՆ ՍՊԱՐՏԱԿ, ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ՎԱԼԵՐԻ
Թափառող շների հելմինթոզների տարածվածությունը Երևան քաղաքում 65

2. ՖԻԶԻԿԱՄԱԹԵՄԱՏԻԿԱԿԱՆ ԵՎ ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՄԱՍՏՈՅԱՆ ԿԱՐԵՆ
Թվային պատկերների համեմատական վերլուծություն իրականացնող համակարգի մշակում 75

ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ ԱՆՆԱ, ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ ՎԱՐԴԱՆ, ԿՈՒՏՈՒՋՅԱՆ ԱՂԱՎՆԻ
Սպեկտրալ փուլի շեղումների և աղավաղումների ազդեցությունը գերկարճ իմպուլսի տեսքի վրա 87

ՇԵԿՅԱՆ ԱՐՏՅՈՄ
Առաձգական անշարժ կիսատարածության և պտտվող կոշտ գլանի կոնտակտային փոխազդեցության խնդրի մասին 97

**3. ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ, ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

ԹՈՒՆՅԱՆ ՎԱԼԵՐԻ

Ռուս-հայկական հարաբերությունների պատմությունից.
միջեր և փաստեր 106

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ՔՆԱՐԻԿ

Ռամկավար ազատական կուսակցության գործունեությունը Հայաստանի
Երրորդ Հանրապետությունում 116

ԶԼՈՏՆԻԿՈՎ ԱՆԱՏՈԼԻ

Միգրացիան Բելառուսի հայկական սփյուռքի ձևավորման հարցում 134

ՄԻՆԱԿՈՎ ԻԼՅԱ

Սոցիալ-մշակութային հիշողության արժեքային հիմքը 143

4. ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՄԻՐԽԱՆՅԱՆ ՍԱՄՎԵԼ, ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԱԼԼԱ

Ֆինանսական ապահովվածության հիմնահարցերը և ֆինանսական
ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման
ուղիները Գավառ համայնքում՝ համայնքների
խոշորացման համատեքստում 150

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ ԼՅՈՒԴՄԻԼԱ

Կառուցվածքային բարեփոխումների դերը և անհրաժեշտությունը Հայաստանի
տնտեսության ներառական աճի ապահովման համատեքստում 162

ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ

Լիզինգը որպես նորամուծական ծրագրերի ֆինանսավորման աղբյուր 176

ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ ՆԵՐՍԵՍ

Գյուղատնտեսության ապահովագրության պիլոտային ծրագրի
արդյունավետության գնահատումը ՀՀ-ում 188

ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ ՄԱՐԵ

Ներքին վերահսկողության առկա հիմնախնդիրները ՀՀ առևտրային
կազմակերպություններում և դրանց լուծման ուղիները միջազգային փորձի
համատեքստում 198

ՍԱՀԱԿՅԱՆ ՌՈՒԶԱՆ

Արտարժույթային ռիսկի կառավարման ժամանակակից մեթոդները ՀՀ
առևտրային բանկերում 217

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ ՀԱԿՈՔ, ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ ՆԻՆԱ

Պարենամթերքի հիմնական տեսակների ինքնաբավության հարցերը
Հայաստանում 230

**ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ ՎԱԼԵՐԻ, ՀԱՅԿԱԶՅԱՆ ԷԴՈՒԱՐԴ, ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆ,
ԹԵՐԶՅԱՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

COVID-19-ի տարածման բազմագործոն վերլուծություն 241

5. ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ՎԱՉԱԳԱՆ

Համաչափությունը «Սասնա ծռեր» էպոսում 257

**ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ՎԱՉԱԳԱՆ, ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ ԱՐԱ, ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ ՆԱԻՐԱ,
ՆԱԶԱՐՅԱՆ ԱՆԻ**

Ծիծաղի առանձնահատկությունները «Սասնա ծռեր» էպոսում..... 283

ՂԱՐԻՔՅԱՆ ԱԼԻՆԱ

Կանանց նվիրագործման ծեսի արտահայտությունը «Սասնա ծռեր»
էպոսում.....310

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ՍՈՒՍԱՆՆԱ, ՊԱՐՈՆՅԱՆ ՆԱԻՐԱ

Փոխառությունները Կոստանդին Երզնկացու տաղերում 330

ՍԱՐԳՍՅԱՆ ՌՈՒԶԱՆՆԱ

Ուսանողների հաղորդակցման հմտությունների զարգացումը տնտեսագիտական
համալսարանում ռուսաց լեզվի դասին և «Moodle» հեռավար ուսուցման
համակարգի հնարավորությունները 344

ՄԵԴՅՈՒԼՅԱՆՈՎԱ ՎԱՍԻԼԻՆԱ

Բայի տիպի դերը ճապոներենի քերականական իմաստաբանության մեջ (ըստ
ներկա շարունակական ժամանակաձևի) 358

ԳԼԱԴԿՈ ՄԱՐԻՆԱ

Իսաղային մոդելների տեքստի ձևավորման ներուժը ռադիո դիսկուրսում 373

ԴՈՒՔՐՈՎԶԵՆԿՈ ԵԼԵՆԱ

Պաշտոնական հաղորդակցության մեջ հաղորդակցման հեռավորության
խախտումները 386

ՄՈՐՈԶ ԵՎԳԵՆԻ

Շարահյուսական միավորների համադրական կառույցների ուսումնասիրություն
/անգլերեն և բելառուսերեն ստորոգելի երկրորդական նախադասությունների
հիման վրա/ 398

ԲԵԿՐԵԵՎԱ ՅՈՒԼԻԱ

Բայ-ստորոգյալի իմաստից բխող ազենտի առանձնահատկությունների
գնահատում 408

ՄԿՐՏՁԱՆ ՍԻՐԱՆՈՒՅՇ

Սոցիալական մեդիային առնչվող ֆրանսերեն փոխառությունները
անգլերենում 417

6. ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱԴԱՄՅԱՆ ՆԵԼԼԻ

Հանրակրթական բարեփոխումներին բուհի արձագանքի անհրաժեշտության
և հնարավորության մասին 426

ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ ՎԱՐԴԱՆ, ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆ ԳԱԳԻԿ, ՍԵՐՈԲՅԱՆ ԵՐՎԱՆԴ

Մաթեմատիկայի և ֆիզիկայի դպրոցական դասընթացում վեկտորների
որոշ կիրառությունների մասին 435

ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆ ԳԱԳԻԿ, ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ ՎԱՐԴԱՆ, ՍԱՐԳՍՅԱՆ ՍԱՄՎԵԼ

Գեղեցիկի ձևավորումը մաթեմատիկական և ֆիզիկական խնդիրների
ուսուցման գործընթացում 446

7. ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀԱԿՈԲՅԱՆ ՀՐԱՆՈՒՇ, ՀԱԿՈԲՅԱՆ ՌՈՒՋԱՆՆԱ

ՀՀ Սահմանադրությամբ Ազգային ժողովի պատգամավորին ներկայացվող
պահանջների վերանայման մասին 457

CONTENTS

HAKOBYAN RUZANNA

Education as a Fundamental Human Right and Guarantee for Society Progress
(The article is dedicated to the 30th anniversary of foundation of
Gavar State University)..... 26

1. NATURAL SCIENCES

EFENDYAN PARUYR, AVAGYAN MARTIN, HOVHANNISYAN TIGRAN

Existing Problems of Monitoring the Actual Use of Agricultural Land
and Accounting for Land Resources in Ararat Marz 44

SIMONYAN LUSINE, SIMONYAN ARMEN, HOVHANNISYAN MARINE

Analysis of the Functioning of Energy Metabolism Reactions in Tissues with
Simulated Epileptiform Seizures 54

GRIGORYAN LIANA, HAKOBYAN ANUSH, PETROSYAN GAYANE, YERIBEKYAN SPARTAK, GRIGORYAN VALERY

Distribution of Helminthofauna of Stray Dogs in Yerevan City 65

2. PHYSICAL, MATHEMATICAL AND TECHNICAL SCIENCES

MASTOYAN KAREN

Development of a System for Comparative Analysis of Digital Images 75

AVETISYAN ANNA, AVETISYAN VARDAN, KUTUZYAN AGHAVNI

The Influence of Spectral Phase Variations and Distortions on the
Ultrashort Pulse Profile 87

SHEKYAN ARTYOM

On the Contact Interaction of a Motionless Elastic Half-Space with a
Rotating Rigid Cylinder..... 97

3. PHILOSOPHY, THEOLOGY AND HISTORY

TUNYAN VALERI

On the History of Russian-Armenian Relations: Myths and Facts 106

PETROSYAN KNARIK

The Activity of the Democratic Liberal Party – Ramgavar in the Third
Republic of Armenia 116

ZLOTNIKOV ANATOLY

The Role of Migration in the Formation of the Armenian Diaspora in Belarus 134

MINAKOV ILYA

The Value Basis of Sociocultural Memory..... 143

4. ECONOMICS

AMIRKHANYAN SAMVEL, SARGSYAN ALLA

Issues of Financial Security and Ways of Increasing the Efficiency of Using
Financial Resources in Gavar Community in The Context of
Community Consolidation 150

GEVORGYAN LYUDMILA

The Role and Necessity of Structural Reforms in the Context of Ensuring
Inclusive Growth of the Armenian Economy..... 162

HAYRAPETYAN GAYANE

Leasing as a Source of Funding for Innovative Projects..... 176

NERSISYAN NERSES

Evaluation of the Effectiveness of the Pilot (Experimental) Program in
Agricultural Insurance in the Republic of Armenia 188

KHACHATRYAN MARE

The Main Problems of Internal Control in Commercial Organizations
of the Republic of Armenia And Ways of Their Solution in the Context
of International Experience 198

SAHAKYAN RUZAN

The Modern Methods of Foreign Exchange Risk Management in Commercial
Banks of the Republic of Armenia..... 217

KHACHATRYAN HAKOB, VARDANYAN NINA

Issues of Self-Sufficiency of Main Types of Food in Armenia..... 230

**ARAKELYAN VALERI, HAYKAZYAN EDUARD, PETROSYAN ALEQSAN,
TERZIAN HARUTYUN**

Multifactoral Analysis of Distribution of Covid-19..... 241

5. PHILOLOGY

GRIGORYAN VACHAGAN

Symmetry in the Epic "Sasna Tsrer" 257

GRIGORYAN VACHAGAN, ARAKELYAN ARA, ISKANDARYAN NAIRA, NAZARYAN ANI	
Characteristics of Laughter in "Sasna Tsrer" Epic Poems	283
GHARIBYAN ALINA	
Expression of the Ritual of Female Initiation in the Epic Poem "Sasna Tsrer"	310
GRIGORYAN SUSANNA, PARONYAN NAIRA	
Borrowings in K. Yerznkatsi's Poems	330
SARGSYAN RUZANNA	
Enhancing Students' Communication Skills in a Russian Language Class in the University of Economics and Opportunities of Moodle LMS	344
MEDZIULIANAVA VASILINA	
The Significance of a Japanese Verb Type in Grammatical Semantics (by the Example of the Present Continuous Tense Form)	358
GLADKO MARYNA	
Text-Forming Potential of Game Models in Radio Discourse	373
DUBROYCHENKO ELENA	
Violations of Communicative Distance in Official Communication	386
MAROZ YEVGENI	
Study of Comparative Corpus of Syntactic Units (A Case Study of English and Belarusian Constructions of Secondary Predication)	398
BEKREYEVA YULIYA	
Typicality Rating of an Agent's Features Inferred from Verb-Predicate Meaning.....	408
MKRTCHYAN SIRANUYSH	
Social Media Related French Borrowings in English	417

6. PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

ADAMYAN NELLI	
On the Need and Possibility of Responding to General Education Reforms by Pedagogical Universities	426
MANUKYAN VARDAN, NIKOGHOSYAN GAGIK, SEROBYAN YERVAND	
On Some Applications of Vectors in the School Course of Mathematics and Physics	435
NIKOGHOSYAN GAGIK, MANUKYAN VARDAN, SARGSYAN SAMVEL	
Formation of Beauty in the Process of Teaching Mathematical and Physical Problems	446

7. LAW

HRANUSH HAKOBYAN, RUZANNA HAKOBYAN

On the Review of Requirements Submitted to the Deputy of the National Assembly
Under the Constitution of the Republic of Armenia..... 457

СО Д Е Р Ж А Н И Е

АКОБЯН РУЗАННА

Образование как фундаментальное право человека и гарантия прогресса общества (Статья посвящена 30-летию основания Гаварского государственного университета.) 26

1. ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

ЭФЕНДЯН ПАРУЙР, АВАГЯН МАРТИН, ОГАННИСЯН ТИГРАН

Актуальные проблемы учета земельных ресурсов и мониторинга угодий фактического использования, имеющих сельскохозяйственное назначение в Араратском регионе. 44

СИМОНЯН ЛУСИНЕ, СИМОНЯН АРМЕН, ОГАННИСЯН МАРИНЕ

Анализ функционирования реакций энергетического метаболизма в тканях с моделированными эпилептиформными припадками 54

ГРИГОРЯН ЛИАНА, АКОПЯН АНУШ, ПЕТРОСЯН ГАЯНЕ, ЕРИБЕКЯН СПАРТАК, ГРИГОРЯН ВАЛЕРИЙ

Распространение гельминтофауны бездомных собак в городе Ереване 65

2. ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ И ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

МАСТОЯН КАРЕН

Разработка системы сравнительного анализа цифровых изображений..... 75

АВETИСЯН АННА, АВETИСЯН ВАРДАН, КУТУЗЯН АГАВНИ

Влияние вариаций и искажений спектральной фазы на профиль ультракороткого импульса..... 87

ШЕКЯН АРТЁМ

О контактном взаимодействии неподвижного упругого полупространства с вращающимся жестким цилиндром 97

3. ФИЛОСОФСКИЕ, ТЕОЛОГИЧЕСКИЕ, ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

ТУНЯН ВАЛЕРИЙ

Из истории русско-армянских отношений: мифы и факты 106

ПЕТРОСЯН КНАРИК

Деятельность демократической либеральной партии Рамкавар в Третьей
Республике Армения 116

ЗЛОТНИКОВ АНАТОЛИЙ

Миграция в формировании армянской диаспоры в Беларуси 134

МИНАКОВ ИЛЬЯ

Ценностное основание социокультурной памяти 143

4. ЭКОНОМИКА**АМИРХАНИЯН САМВЕЛ, САРГСЯН АЛЛА**

Основные вопросы финансовой безопасности и пути повышения
эффективности использования финансовых ресурсов в Гаваре в условиях
расширения сообществ 150

ГЕВОРГЯН ЛЮДМИЛА

Роль и необходимость структурных реформ в контексте обеспечения
инклюзивного роста экономики Армении 162

АЙРАПЕТЯН ГАЯНЕ

Лизинг как источник финансирования инновационных проектов 176

НЕРСИСЯН НЕРСЕС

Оценка эффективности пилотной программы сельскохозяйственного
страхования в РА 188

ХАЧАТРЯН МАРЕ

Основные проблемы внутреннего контроля в коммерческих организациях
РА и пути их решения в контексте международного опыта 198

СААКЯН РУЗАН

Современные методы управления валютным риском
в коммерческих банках РА 217

ХАЧАТРЯН АКОБ, ВАРДАНИЯН НИНА

Вопросы самообеспечения основными видами продовольствия в Армении 230

АРАКЕЛЯН ВАЛЕРИ, АЙКАЗЯН ЭДУАРД, ПЕТРОСЯН АЛЕКСАН,**ТЕРЗАН АРУТЮН**

Многофакторный анализ распространения COVID-19 241

5. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

ГРИГОРЯН ВАЧАГАН

Пропорциональность в эпосе «Сасна Црер» («Сасунские Удальцы») 257

ГРИГОРЯН ВАЧАГАН, АРАКЕЛЯН АРА, ИСКАНДАРЯН НАИРА, НАЗАРЯН АНИ

Характеристика смеха в эпосе «Сасна Црер» 283

ГАРИБЯН АЛИНА

Проявление ритуала инициации женщин в эпосе "Сасна Црер" 310

ГРИГОРЯН СУСАННА, ПАРОНЯН НАИРА

Заимствования в стихах К. Ерзнкаци 330

САРКИСЯН РУЗАННА

Развитие коммуникативных навыков студентов на уроке русского языка в экономическом университете и возможности СДО MOODLE 344

МЕДЮЛЯНОВА ВАСИЛИНА

Значение типа японского глагола в грамматической семантике (на примере формы настоящего длительного времени) 358

ГЛАДКО МАРИНА

Текстообразующий потенциал игровых моделей в радиодискурсе 373

ДУБРОВЧЕНКО ЕЛЕНА

Нарушения коммуникативной дистанции в официальном общении 386

МОРОЗ ЕВГЕНИЙ

Сопоставительные корпусные исследования синтаксических единиц (на материале английских и белорусских конструкций вторичной предикации) 398

БЕКРЕЕВА ЮЛИЯ

Оценка типичности признаков агенса, выводимых из значения глагол-предиката 408

МКРТЧЯН СИРАНУЙШ

Французские заимствования в англоязычных социальных сетях 417

6- ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

АДАМЯН НЕЛЛИ

О необходимости и возможности отклика педагогических вузов на реформы общего образования 426

МАНУКЯН ВАРДАН, НИКОГОСЯН ГАГИК, СЕРОБЯН ЕРВАНД

О некоторых применениях векторов в школьном курсе математики и физики 435

НИКОГОСЯН ГАГИК, МАНУКЯН ВАРДАН, САРГСЯН САМВЕЛ

Формирование красоты в процессе обучения математических
и физических задач 446

7. ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

АКОБЯН ГРАНУШ, АКОБЯН РУЗАННА

О пересмотре требований, предъявляемых депутату Национального
Собрания в соответствии с Конституцией РА 457

ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՄԱՐԴՈՒ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԻՐԱՎՈՒՆՔ
ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑԻ ԵՐԱՇԽԻՔ
(հոդվածը նվիրվում է Գավառի պետական համալսարանի
հիմնադրման 30-ամյակին)

ՀՏԴ 342.7

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-23

ՀԱԿՈՐՅԱՆ ՌՈՒԶԱՆՆԱ

Գավառի պետական համալսարանի ռեկտոր,
իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
Էլփնուս՝ ruzanna.hakobyan@mail.ru

Հոդվածը վերաբերում է կրթության իրավունքի սահմանադրական և միջազգային-իրավական հիմքերին, կրթության՝ որպես մարդու իրավունքի, նաև հանրային բարիքի, անձի, հասարակության և պետության առաջընթացի երաշխիքի վերլուծությանը: Նշվում է, որ սուբյեկտիվ առումով կրթությունը մարդու ներքին պահանջն է, հեղափոխությունների բավարարման և ինտելեկտուալ աճի միջոց, հոգևոր, գաղափարական, բարոյական, սոցիալ-մշակութային զարգացման կարևոր գործոն: Իսկ օբյեկտիվ իմաստով կրթությունը մարդկային քաղաքակրթության նվաճում է, միաժամանակ քաղաքակրթության առաջնիշխ ուժ, նորարարության աղբյուր, գիտության զարգացման գրավական, հանրային բարիք: Կրթությունը մարդու սահմանադրական իրավունքն է, որի իրացման համար սպեղծվում է հատուկ պետական համակարգ և ապահովվում է իրավական կարգավորում: Հոդվածում ներկայացվում են Հայաստանի Հանրապետությունում կրթության իրավունքի սահմանադրական հիմքերը 1995-ից 2015 թվականների սահմանադրական փոփոխությունների համարեքստում:

Առաջարկություն է արվում Հայաստանի Հանրապետության կրթության ոլորտի լիարժեք նորմատիվ իրավական կարգավորման նպատակով ՀՀ կրթական օրենսգիրքը ընդունելու վերաբերյալ:

Կարևորվում է ՀՀ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների կազմակերպչիրավական ձևի սահմանադրական ամրագրումը, բուհերի իրավական կարգավիճակի հստակեցումը և օրենսդրական երաշխիքներով պաշտպանությունը՝ որպես բուհի ինքնուրույն և անխափան գործունեության, ակադեմիական ազատությունների ապահովման երաշխիք:

Անհրաժեշտ է համարվում սահմանադրորեն ամրագրել ՀՀ քաղաքացիների և ազգությամբ հայ օտարերկրյա քաղաքացիների՝ Հայաստանի Հան-

րապետությունում պերական բյուջեի միջոցների հաշվին բարձրագույն մասնագիտական կրթություն ստանալու իրավունքը:

Որպես որակյալ կրթության ապահովման ուղի՝ նշվում է ուսուցման և ուսումնառության ավանդական ու արդիական, դասական և նորարարական մեթոդների ու տեխնոլոգիաների կիրառման ճանապարհը:

Բանալի բառեր՝ կրթություն, կրթության իրավունք, կրթության սահմանադրական և միջազգային-իրավական հիմքեր, հասարակության առաջընթացի երաշխիք, հանրային բարիք, ուսումնառություն, ուսուցման մեթոդ, կրթական տեխնոլոգիա, աշխատանքահեն կրթություն, արդյունքահեն ուսուցում, կրթության իրավական կարգավորում:

«Սահմանադրության 3-րդ անփոփոխելի հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում մարդը բարձրագույն արժեք է՝:

Մարդու դերակատարությունն ավելի է արժևորվում, երբ իրականացնում է բարձրագույն կրթության իրավունքը և դառնում է որակյալ մասնագետ:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունում տիրող համակարգային ճգնաժամի պայմաններում խիստ դժվարացել էր մայրաքաղաքում բարձրագույն կրթություն ստանալը: Ուստի «Գեղարքունիքի մարզի (Կամոյի շրջանի) երիտասարդների բարձրագույն մասնագիտական կրթության ապահովման հրամայական անհրաժեշտության գիտակցումով փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Հայաստանի Հանրապետության վաստակավոր մանկավարժ, Երևանի պետական համալսարանի կրոնի պատմության և տեսության ամբիոնի վարիչ, Գավառ քաղաքի պատվավոր քաղաքացի Հրանտ Խաչատուրի Հակոբյանը, դստեր՝ Հայաստանի Գերագույն Խորհրդի, ապա Ազգային Ժողովի պատգամավոր, այնուհետև «Սփյուռքի հիմնադիր նախարար Հրանուշ Հակոբյանի հետ ձեռնամուխ եղավ իր ծննդավայրում պետական համալսարանի ստեղծմանը²: Նվիրյալների ջանքերով Գավառի պետական համալսարանը կայացավ և արդեն երեսուն տարի իր առաքելությունն է իրականացնում Գեղարքունյաց աշխարհում՝ սփռելով կրթության և գիտության լույսը³: Հրանտ Հակոբյանն առաջնորդվում էր պատմահայր Մովսես Խորենացու՝ դեռևս 5-րդ

¹ Տե՛ս <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=143723>

² Տե՛ս Հրանտ Հակոբյան, Էջեր Գավառի պետական համալսարանի հիմնադրման պատմությունից, Երևան: Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 2003, 272 էջ:

³ Տե՛ս Հրանտ Հակոբյանը՝ հավերժի ճամփորդ, «Նշանավոր հայրերիներ» մատենաշար, Գիրք Ա, Երևան: Գիր, 2014, 304 էջ:

դարում ձևակերպած երիցս ճշմարիտ բանաձևով՝ «Կրթությունը ամեն ինչ է... անգրագիտությունը՝ մեծագույն չարիք»¹:

Այո՛, կրթությունը ամեն ինչ է. մարդու իրավունք է, միաժամանակ՝ սոցիալական արժեք, պետական համակարգ, օրենսդրորեն կարգավորվող ուսուցման և ուսումնառության ոլորտ, մտավոր գործունեության բնագավառ:

Կրթությունը բազմաչափ հասկացություն է²: Այն, մարդու հիմնարար իրավունք լինելուց բացի, նաև պարտականություն է, հանրային բարիք, անձի, հասարակության և պետության առաջընթացի երաշխիք:

Կրթությունը անձի սահմանադրորեն ամրագրված իրավունքն է, ինչպես նաև բանական էակին բնորոշ կամ ներհատուկ (իմանենտ) ներքին պահանջ, գիտակցված ընտրություն, հետաքրքրությունների բավարարման, ընդունակությունների բացահայտման և զարգացման, գիտելիքների ձեռքբերման և ինտելեկտուալ աճի միջոց, սոցիալ-մշակութային առաջընթացի ճանապարհ:

Մարդկության համար կրթությունը քաղաքակրթական նվաճում է, միաժամանակ, քաղաքակրթության առաջնիշ ռոժ, նորարարության աղբյուր: Կրթությունը՝ որպես պետության սոցիալական գործառույթի կարևոր բաղկացուցիչ մաս, ուսուցման և ուսումնառության պաշտոնական գործընթաց, իրականացվում է ուսումնական հաստատությունների համակարգի միջոցով՝ նախակրթարաններից մինչև բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ՝ իրավաբանորեն կարգավորված հարաբերությունների շրջանակներում: Պետության մեջ գործում է նորմատիվ կարգավորում ունեցող պաշտոնական («ֆորմալ») կրթական համակարգը, նաև իրականացվում են ոչ պաշտոնական («ոչ ֆորմալ», լրացական) կրթությունն ու ինքնակրթությունը («ինֆորմալ» կրթություն):

Որպես մարդու հիմնարար իրավունք՝ կրթության նպատակն է ապահովել անձի ուսուցումը, դաստիարակությունը և սոցիալականացումը՝ ինտեգրումը հասարակությանը, բազմակողմանի զարգացումը, լայն աշխարհայացքի և բարձր արժեքային համակարգի ձևավորումը, ինքնադրսևորման և ինքնաիրացման հնարավորությունների ընդլայնումը:

Մարդու իրավունք և ազատություն լինելուց բացի՝ կրթությունը հասարակության առաջընթացի երաշխիք է, հանրային բարիք, որի նպատակն է ծառայել ազգային, պետական ու համամարդկային շահերին, նպաստել գիտության զարգացմանը, բավարարել տնտեսության զարգացման պահանջները, դառնալ սոցիալական, մշակութային առաջընթացի գործոն:

---

¹ Տե՛ս Գրիգորյան Ս. Ասույթներ, Երևան: «Լուսարաց» հրատարակչատուն, 2006, էջ 179:

² Տե՛ս Հակոբյան Ռ. Խ., Կրթությունը որպես բազմաչափ հասկացություն, Գավառի պետական համալսարանի գիտական հոդվածների ժողովածու, թիվ 6, Երևան, 2019, էջ 364-376:

Կրթությունը նաև անձի մեջ առաքինությունները ձևավորելու և զարգացնելու միջոց է: Ուստի պատահական չէ, որ հիմնադրման 30-ամյակը բոլորած և շուրջ ութ հազար շրջանավարտներ թողարկած Գավառի պետական համալսարանի համար առաջնային նպատակ է ձևավորել առաքինի մարդ, բարձր մարդկային որակներ ունեցող, ազատ մտածող և սեփական կարծիքն անկաշկանդ արտահայտող, միաժամանակ, պատասխանատու և բարեխիղճ քաղաքացի, մրցունակ մասնագետ:

Որակյալ կրթությունն է այն բանալին, որն ապահովում է արժանապատիվ և բարեկեցիկ կյանք: Կրթված անձն ունի համարժեք վերաբերմունք յուրաքանչյուր երևույթի նկատմամբ, ցանկացած իրավիճակում արագ կողմնորոշվելու, հանգամանքները վերլուծելու, գնահատելու և ճիշտ որոշումներ ընդունելու, ստեղծագործելու կարողություն, կյանքի անհրաժեշտ հմտություններ:

Անձի՝ կրթություն ստանալու իրավունքին համապատասխանում է ուսումնական հաստատության պարտականությունը՝ ապահովելու որակյալ կրթություն, ինչը ենթադրում է ուսուցիչների և դասախոսների մասնագիտական գիտելիքների ու կարողությունների, մանկավարժական վարպետության շարունակական բարձրացում, ուսուցման բովանդակության արդիականացում և հարստացում, կրթական մեթոդների բազմազանեցում, արդի տեխնոլոգիաների կիրառում, ուսումնական ռեսուրսների, ենթակառուցվածքների բարելավում, գրավիչ, մատչելի, անվտանգ ու ապահով կրթական միջավայրի ստեղծում:

Հայաստանի Հանրապետության կրթության՝ մինչև 2030 թվականի զարգացման պետական ծրագրի ներածությունում նշված է, որ «Որակյալ կրթության արդյունավետ միջավայրի հասանելիությունը դառնում է առանձին մարդու կարողությունների զարգացման գլխավոր հարթակը, որն իր հերթին ապահովում է կրթության՝ իբրև հանրային բարիքի իրացման երաշխիքը»¹:

Նույն ծրագրի 76-րդ կետի համաձայն՝ «Ծրագրի վերջնական նպատակը ազգային և համամարդկային արժեքների վրա հիմնված, Հայաստանի Հանրապետության զարգացմանը միտված արդյունավետ և միջազգայնորեն մրցունակ կրթական համակարգ ձևավորելն է, որը յուրաքանչյուրին կյանքի բոլոր փուլերում հնարավորություն կտա ստանալու իր կարիքներին և ընդունակություններին համապատասխան որակյալ կրթություն, և կհանրահոչակվի կրթությունը որպես հանրային բարիք՝ ապահովելով կրթության բոլոր շահակիցների մրցունակ մասնագիտական պատրաստվածությունը, ձևավորելով ակտիվ քաղաքացիական դիրքորոշումը և մասնակցային ժողովրդավարության վրա հենվող հանրային համերաշխությունը»²:

¹ Տե՛ս <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=156043>

² Նույն տեղում:

«« կրթական համակարգի գործունեության նորմատիվ իրավական հիմքերն են «« Սահմանադրությունը, կրթությանն ու գիտությանը վերաբերող միջազգային իրավական ակտերը, օրենքներն ու ենթաօրենսդրական ակտերը:

«« Սահմանադրության 2-րդ գլխում նախատեսված են մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները, որոնց շարքում իր կարևոր տեղն ունի կրթության իրավունքը:

«« Սահմանադրության 38-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի կրթության իրավունք: Պարտադիր կրթության ծրագրերը և տևողությունը սահմանվում են օրենքով: Պետական ուսումնական հաստատություններում միջնակարգ կրթությունն անվճար է:

Սահմանադրությունը նախատեսում է, որ յուրաքանչյուր ոք օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով ունի մրցութային հիմունքներով պետական բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթական հաստատություններում անվճար կրթություն ստանալու իրավունք¹:

Կրթության սահմանադրական իրավունքը ներառում է ուսումնական հաստատություն ընտրելու, դպրոց, միջին մասնագիտական, բարձրագույն և այլ ուսումնական հաստատություններ հաճախելու, կրթվելու, գիտելիքներ ստանալու, համապատասխան կրթական ծրագրերն ուսումնասիրելու և արդյունքում համապատասխան վկայական (ատեստատ, վկայագիր, հավաստագիր, դիպլոմ) ու համարժեք որակավորում ստանալու իրավազորություններ:

Դառնալով կրթական հարաբերությունների սուբյեկտ՝ անձը ձեռք է բերում համապատասխան իրավունքներ և պարտականություններ: Միաժամանակ ուսումնական հաստատությունը՝ որպես կրթական ծառայություններ մատուցող իրավաբանական անձ, պարտավոր է օրենքով սահմանված հիմքերով ու կարգով իրականացնել կրթական ծրագրեր և ստեղծել բոլոր հնարավորությունները՝ սովորողների կրթական իրավունքը պատշաճ կերպով իրացնելու, որակյալ ուսուցում և ուսումնառություն ապահովելու համար: Իսկ պետության պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվությունն է՝ ապահովել կրթական ոլորտի պատշաճ իրավական կարգավորում, կրթական-գիտական ոլորտներում արդյունավետ ռազմավարության իրականացում:

Մարդն ունի կրթության իրավունք, միաժամանակ՝ կրթության ազատություն²: Ինչպես գրում է Վ. Ե. Չիրկինը, տոտալիտար սոցիալիզմի երկրների

¹ «« Սահմանադրություն, 2015թ. դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով, Երևան, 2015:

² Ст'я Енгибарян Р. В ., Конституционное развитие в современном мире. Основные тенденции, М., НОРМА, 2007, էջ 217-218:

սահմանադրություններում նշվում էր միայն կրթության իրավունքի մասին, սակայն անձն ունի նաև կրթության ազատություն¹:

Մենք գտնում ենք, որ կրթության իրավունքն ու ազատությունը օրգանապես շաղկապված են, քանի որ կրթության իրավունքի իրացումը ենթադրում է ուսումնական հաստատության, մասնագիտության, ուսուցման ձևի, կրթության բովանդակության, սովորեցնելու և սովորելու մեթոդների, գիտելիքների ու արժեքների փոխանցման և արմատավորման ուղիների ազատ ընտրություն: Առանց սկադեմիական ազատությունների չի կարող խոսք լինել արդյունավետ կրթության մասին, թե՛ որպես մարդու իրավունք, թե՛ որպես հանրային արժեք:

Ինչպես նշում են Ռ. Ենգիբարյանը և Յու. Կրասնովը, «Մարդու իրավունքները սահմանադրականության հիմքն են»²: Համակարծիք լինելով այս դրույթին՝ միաժամանակ կարծում ենք, որ սահմանադրականության հիմք են կազմում ոչ միայն մարդու իրավունքներն ու ազատությունները, այլև դրանց որակյալ ու արդյունավետ իրացման երաշխիքներն ու կառուցակարգերը և առաջին հերթին՝ սահմանադրաիրավական կարգավորումները:

Կրթության, ինչպես և մյուս հիմնարար իրավունքների իրացման համար կիրառվում են ընդհանուր և հատուկ, ներպետական և միջազգային-իրավական երաշխիքներ³:

1995 թվականին հանրաքվեով ընդունված ՀՀ Սահմանադրության մեջ երեք հոդվածում՝ 11-րդ հոդվածի 2-րդ պարբերությունում, 35-րդ հոդվածում և 89-րդ հոդվածի 5-րդ կետում (ընդհանուր՝ հինգ դրույթներում), ամրագրված էին «կրթական», «կրթության իրավունք» հասկացությունները: Այսպես, Սահմանադրության 11-րդ հոդվածի երկրորդ պարբերությունում սահմանված էր, որ Հայաստանի Հանրապետությունը միջազգային իրավունքի սկզբունքների և նորմերի շրջանակներում նպաստում է այլ պետություններում գտնվող հայկական պատմական և մշակութային արժեքների պահպանմանը, աջակցում հայ կրթական և մշակութային կյանքի զարգացմանը: Իսկ 89-րդ հոդվածի 5-րդ կետում Կառավարության լիազորությունների շարքում նախատեսված էր, որ Կառավարությունը «5) ապահովում է պետական քաղաքականության իրականացումը գիտության, կրթության, մշակույթի, առողջապահության, սոցիալական ապահովության և բնության պահպանության բնագավառներում»⁴: Այսինքն՝ 89-րդ հոդվածի 5-րդ կետում կրթությունը համարվում է որպես հանրային արժեք

¹ St'u Чиркин В. Е., Конституционное право зарубежных стран, М., ЮРИСТЪ, 2001, էջ 92-93:

² St'u Енгибарян Р. В., Краснов Ю. К., Теория государства и права. Учебное пособие, 2-е издание, М., НОРМА, 2007, էջ 277:

³ St'u Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах, издание 2-е, Отв. ред. М. Н. Марченко, Т. 1, М., ЗЕРЦАЛО-М, 2002, էջ 462-463:

⁴ St'u <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=1>:

ունեցող ոլորտ, և նախատեսվում է կառավարության պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվությունը՝ ապահովելու պետության քաղաքականության իրականացումը կրթության և սոցիալական նշանակության մյուս ոլորտներում: Նշված դրույթը տեղ գտավ նաև 2005 թվականին փոփոխված Սահմանադրության մեջ (հոդված 89-ի 5-րդ կետ):

Կրթության իրավունքը որպես քաղաքացու հիմնարար իրավունք, սահմանված էր 1995թ. Սահմանադրության 35-րդ հոդվածում, համաձայն որի՝ յուրաքանչյուր քաղաքացի ունի կրթության իրավունք:

Նախատեսված էր, որ միջնակարգ կրթությունը պետական ուսումնական հաստատություններում անվճար է:

Ամրագրված էր, որ ոչ պետական ուսումնական հաստատությունների ստեղծման և գործունեության կարգը սահմանվում է օրենքով:

ՀՀ Սահմանադրությունը չէր նախատեսում բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների իրավական կարգավիճակը՝ ընթացիկ օրենսդրությանը թողնելով բուհերի կազմակերպարավական ձևերի սահմանման հարցը: Միայն ամրագրվում էր, որ յուրաքանչյուր քաղաքացի ունի պետական ուսումնական հաստատություններում մրցութային հիմունքներով անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթություն ստանալու իրավունք:

Այսպիսով, կրթության իրավունքը ՀՀ-ում սահմանադրորեն նախատեսվում էր յուրաքանչյուր քաղաքացու համար: Միաժամանակ յուրաքանչյուր քաղաքացու համար էր նախատեսվում պետական ուսումնական հաստատություններում մրցութային հիմունքներով անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթություն ստանալու իրավունքը:

2005 թվականի նոյեմբերի 27-ի փոփոխությունների հետևանքով «կրթական», «կրթության իրավունք» հասկացությունները սահմանադրորեն ամրագրվեցին 6 հոդվածների (հոդվածներ 11, 27, 36, 39, 48, 89) 12 դրույթներում, և ի տարբերություն 1995 թվականի Սահմանադրության 35-րդ հոդվածի՝ 2005 թվականին փոփոխված Սահմանադրության 39-րդ հոդվածում սահմանվեց, որ ոչ թե յուրաքանչյուր քաղաքացի ունի կրթության իրավունք, այլ յուրաքանչյուր ոք: Այսպիսով, ՀՀ-ում կրթության իրավունքի սուբյեկտների շրջանակը սահմանադրորեն ընդլայնվեց՝ յուրաքանչյուր քաղաքացու փոխարեն սահմանելով յուրաքանչյուր ոք, այսինքն՝ կրթության իրավունքը դադարեց նախատեսվել որպես քաղաքացու իրավունք և դարձավ մարդու իրավունք, որը, մեր կարծիքով, ճիշտ մոտեցում է: Միաժամանակ 39-րդ հոդվածի հինգերորդ պարբերության համաձայն՝ ոչ թե յուրաքանչյուր ոք, այլ յուրաքանչյուր քաղաքացի կարող է լինել մրցութային հիմունքներով անվճար պետական բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթական հաստատություններում օրենքով սահմանված կարգով կրթություն

ստանալու իրավունքի սուբյեկտ: Համամիտ ենք այսպիսի սահմանման հետ, քանի որ ՀՀ պետական բյուջեի միջոցների հաշվին պետք է սովորեն հենց Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները: Կարծում ենք նաև, որ անհրաժեշտ է սահմանադրորեն ամրագրել ինչպես ՀՀ, այնպես էլ ազգությամբ հայ օտարերկրյա քաղաքացիների՝ Հայաստանի Հանրապետությունում պետական բյուջեի միջոցների հաշվին բարձրագույն մասնագիտական կրթություն ստանալու իրավունքը, մանավանդ որ Սփյուռքի հայկական դպրոցների ուսուցիչների պատրաստման համար պետական բյուջեի միջոցների հաշվին տարեկան 70 տեղ է հատկացվում: Ազգությամբ հայերի կրթության իրավունքը սահմանադրական նորմի աստիճանի բարձրացնելով՝ կավելանա սփյուռքահայերի թիվը ՀՀ բուհերում, կամրապնդվեն Հայրենիք-Սփյուռք կապերը և կնպաստի հայրենադարձության խթանմանը¹:

Սահմանադրության 36-րդ հոդվածն ամրագրեց ծնողների իրավունքը և միաժամանակ պարտավորությունը, այսինքն՝ պարտավորեցնող իրավունքը՝ հոգ տանելու իրենց երեխաների դաստիարակության, առողջության, լիարժեք ու ներդաշնակ զարգացման և կրթության համար:

2005 թվականի փոփոխությունների արդյունքում Սահմանադրության մեջ կրթությունը դարձյալ դիտարկվեց որպես անձի հիմնարար իրավունք և հանրային արժեք: Մասնավորապես 27-րդ հոդվածի վերջին պարբերությամբ նախատեսվեց, որ պետությունը երաշխավորում է տեղեկատվական, կրթական, մշակութային և ժամանցային բնույթի հաղորդումների բազմազանություն առաջարկող անկախ հանրային ռադիոյի և հեռուստատեսության առկայությունը և գործունեությունը, կամ Սահմանադրության 48-րդ հոդվածի 8-րդ կետում տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում պետության հիմնական խնդիրների շարքում նախատեսվեց պետության պոզիտիվ պարտականությունը՝ նպաստելու անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթության զարգացմանը:

2015 թվականի փոփոխությունների հետևանքով, որպես հիմնարար իրավունք և հանրային բարիք, կրթությունը, ինչպես նաև կրթական ցենզը Սահմանադրության 16 հոդվածում նախատեսվեց 25 անգամ (հոդվածներ 15, 19, 36, 38, 42, 86, 95, 164, 165, 177, 192, 195, 196, 197, 199, 201)¹ որպես հոդվածների նորմատիվ բովանդակության բաղադրիչներ և երկու հոդվածի վերնագրերի մաս: Սակայն թե՛ 2005 և թե՛ 2015 թվականների սահմանադրական փոփոխությունների ընթացքում Հայաստանի Հանրապետությունում այդպես էլ սահմա-

---

¹ Հայրենիք-Սփյուռք կապերի և համագործակցության մասին մանրամասն տե՛ս Հրանուշ Հակոբյան, Հայրենիք-Սփյուռք գործակցության տասնամյա ուղին (2008-2018թթ.), երեք հատորով, Հատոր 1-ին (գիրք Ա), Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2023, 684 էջ, Հատոր 2-րդ (գիրք Բ), Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2023, 681 էջ, Հատոր 3-րդ (գիրք Գ), «Տիգրան Մեծ», Երևան, 2024, 644 էջ:

նադրորեն չլուծվեց բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների կազմակերպահրավական ձևի հարցը¹:

Ինդիրն այն է, որ բուհերի կարգավիճակն իրավական կարգավորման ամենաբարձր մակարդակում Սահմանադրությամբ չամրագրելը և չհստակեցնելը խոցելի է դարձնում բարձրագույն ուսումնական հաստատությունները՝ վտանգելով նրանց ինքնուրույնությունը, թեև ՀՀ Սահմանադրության 38-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններն օրենքով սահմանված շրջանակներում ունեն ինքնակառավարման իրավունք, ներառյալ ակադեմիական և հետազոտությունների ազատությունը»²:

Գործող Սահմանադրության 38-րդ հոդվածում սահմանվում է կրթության իրավունքը յուրաքանչյուրի համար, ինչպես նաև նախատեսվում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի մրցութային հիմունքներով բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթական հաստատություններում անվճար սովորելու իրավունք³:

Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրության 43-րդ հոդվածում⁴ ևս յուրաքանչյուր անհատի համար է սահմանված կրթության իրավունքը և պետական կամ մունիցիպալ կրթական հաստատությունում անվճար բարձրագույն կրթություն ստանալու իրավունքը: Իսկ 114-րդ հոդվածի 1-ին մասի գ) կետում նախատեսված է ՌԴ կառավարության պոզիտիվ սահմանադրական պատասխանատվությունը՝ ապահովելու միասնական պետական քաղաքականության իրականացումը մշակույթի, գիտության, կրթության, առողջապահության, սոցիալական ապահովության, բնապահպանության ոլորտներում⁵:

Հատկանշական է, որ 2015 թվականի փոփոխությունների արդյունքում Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեջ ամրագրվեց նոր սկզբունք հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ դրույթների էության անխախտելիության մասին, որի համաձայն՝ «Հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ սույն գլխում ամրագրված դրույթների էությունն անխախտելի է»⁶: Հիմնական իրավունքի էության անխախտելիության մասին նույնաբովանդակ նորմ-սկզբունք ամրագրված է Գերմանիայի Դաշնային Հանրա-

¹ Այս մասին մանրամասն տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ՝ 2005 թվականի փոփոխություններով, Սահմանադրության 39-րդ հոդվածի մեկնաբանություն, Գ. Բալայան, Ա. Վաղարշյան, Ընդհանուր խմբագրությամբ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի, Երևան, «Իրավունք», 2010, էջ 464-474:

² Տե՛ս <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=143723>:

³ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրության հոդված 38-ի 2-րդ և 3-րդ մասեր, 2015թ. դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով, Երևան, 2015:

⁴ Տե՛ս Конституция РФ // <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-4.htm>

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Տե՛ս 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության հոդված 80:

պետության հիմնական օրենքի 19-րդ հոդվածի 2-րդ մասում¹: Այսպիսով, կարող ենք եզրակացնել, որ ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ գլխի 38-րդ հոդվածում ամրագրված կրթության իրավունքի մասին դրույթներն իրենց էությամբ անխախտելի են, և պետությունը պարտավոր է ապահովել երաշխիքներ՝ դրանց լիարժեք և որակյալ իրականացման համար:

Կրթության իրավունքի ներպետական սահմանադրական ամրագրումն ունի միջազգային իրավական հիմքեր: Միջազգային իրավական առումով կրթության իրավունքն ամրագրված է թե՛ ընդհանրապես մարդու հիմնական իրավունքներին վերաբերող միջազգային իրավական ակտերում, թե՛ հենց կրթությանը նվիրված միջազգային փաստաթղթերում՝ Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում², Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրում³, Տեխնիկական և մասնագիտական կրթության մասին կոնվենցիայում⁴, Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայում⁵, Եվրոպական տարածաշրջանում բարձրագույն կրթությանը վերաբերող որակավորումների ճանաչման մասին կոնվենցիայում⁶, այլ ակտերում: ՄԱԿ-ի գլխավոր վեհաժողովի կողմից 1948 թվականի դեկտեմբերի 10-ին ընդունված Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 26-րդ հոդվածը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի կրթության իրավունք: Առնվազն տարրական և ընդհանուր կրթությունը պետք է լինի անվճար: Տարրական կրթությունը պետք է լինի պարտադիր: Տեխնիկական և մասնագիտական կրթությունը պետք է հանրամատչելի լինի, իսկ բարձրագույն կրթությունը՝ հավասարապես մատչելի բոլորի համար՝ յուրաքանչյուրի ընդունակություններին համապատասխան:

Հռչակագրում ամրագրված է, որ կրթությունը պետք է ուղղված լինի մարդկային անհատականության լիակատար զարգացմանը և մարդու իրավունքների ու հիմնական ազատությունների նկատմամբ հարգանքի մեծացմանը: Կրթությունը կոչված է նպաստելու փոխըմբռնմանը, հանդուրժողականությանը, բոլոր ժողովուրդների, ռասայական և կրոնական խմբերի միջև բարեկամությանը և պիտի նպաստի Միավորված ազգերի՝ խաղաղության պահպանմանն ուղղված գործունեությանը:

---

¹ Основной закон Федеративной Республики Германии // https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation

² Տե՛ս <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=37342>:

³ Տե՛ս <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=37347>:

⁴ Տե՛ս https://unevoc.unesco.org/fileadmin/user_upload/pubs/conv-r.pdf

⁵ Տե՛ս <http://www.parliament.am/library/MAKkonvencianer/10.pdf>

⁶ Տե՛ս <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=28083>

Միաժամանակ, նախատեսված է ծնողների առաջնային իրավունքն իրենց մանկահասակ երեխաների համար կրթատեսակ ընտրելու գործում¹:

Հռչակագրի 26-րդ հոդվածը ներառում է կրթության՝ որպես մարդու հիմնարար իրավունքի մասին դրույթ, իսկ ՄԱԿ-ի գլխավոր վեհաժողովը հռչակագրի նախաբանում կարևորում է կրթությունը որպես հանրային արժեք, որն ունի համամարդկային նշանակություն՝ սահմանելով, որ յուրաքանչյուր մարդու հասարակության յուրաքանչյուր մարմին պետք է ձգտի լուսավորության ու կրթության միջոցով օժանդակելու մարդու իրավունքների ու ազատությունների հարգելուն և ազգային ու միջազգային առաջադիմական միջոցառումների միջոցով դրանց համընդհանուր և արդյունավետ ճանաչման ու իրականացման ապահովմանը ինչպես ՄԱԿ-ի անդամ պետությունների, այնպես էլ նրանց իրավասության տակ գտնվող տարածքներում ապրող ժողովուրդների միջև²:

ՄԱԿ-ի՝ Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը³ 13-րդ հոդվածի 1-ին մասում սահմանում է Դաշնագրի մասնակից պետությունների պոզիտիվ պարտականությունը՝ ճանաչելու յուրաքանչյուրի կրթության իրավունքը: Պետությունները համաձայնում են, որ կրթությունը պետք է ուղղված լինի մարդկային անհատի և նրա արժանապատվության գիտակցման լիակատար զարգացմանը և պետք է ամրապնդի հարգանքը մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների նկատմամբ: Մասնակից պետություններն այնուհետև համաձայնում են, որ կրթությունը բոլորին պետք է հնարավորություն ընձեռի արդյունավետ մասնակցություն ունենալու ազատ հասարակությանը, նպաստելու բոլոր ազգերի և ռասայական, էթնիկական կամ կրոնական բոլոր խմբերի միջև փոխըմբռնմանը, հանդուրժողականությանն ու բարեկամությանը և աջակցելու խաղաղության պահպանման ուղղությամբ Միավորված ազգերի կազմակերպության գործունեությանը⁴: Թեև նման միջազգային իրավական սահմանումներին՝ արդի աշխարհում կրթությունը, գիտությունը, մշակույթը, ինչպես նաև այլ համամարդկային արժեքներ, ցավոք, չեն ծառայում հանդուրժողականության և խաղաղության ապահովման գործին, ընդհակառակը՝ մեծապես տուժում են արտակարգ և ռազմական դրության պայմաններում:

Արցախյան հայտնի իրադարձությունները, Ադրբեջանի կողմից Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության բռնի տեղահանումը պատմական հայրենիքից վկայում են ՄԱԿ-ի ձևավորած անվտանգության համակարգի ճգնաժամի մասին: Կոպ-

¹ Տե՛ս <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=1896>

² Նույն տեղում:

³ Նշված դաշնագիրը Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ է մտել 1993 թվականի դեկտեմբերի 13-ից:

⁴ Տե՛ս <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=37347>:

տորեն խախտվեցին միջազգային մարդասիրական իրավունքի հիմնարար նորմերն ու սկզբունքները, ոտնահարվեցին հազարավոր մարդկանց կյանքի, առողջության պահպանման, արժանապատվության և իրավունքների հարգման, կրթության, ազատ տեղաշարժի, սոցիալական ապահովության և բազում այլ իրավունքներ ու ազատություններ:

Պատերազմների հետևանքով ողջ աշխարհում բազում երիտասարդներ զրկվում են կրթության իրավունքից, որը հումանիտար լուրջ խնդիր է և միջազգային հանրության ջանքերով պատշաճ լուծում է պահանջում՝ անվտանգ և խաղաղ պայմաններում ապահովելու աճող սերնդի կրթության իրավունքը:

Երրորդ հազարամյակը բնութագրվում է արհեստական բանականության սրընթաց զարգացմամբ, որն անխուսափելիորեն ուղեկցվում է հասարակական կենսագործունեության տարբեր ոլորտների, այդ թվում՝ կրթության առջև ծառայած լուրջ մարտահրավերներով, և կրթական համակարգի որակական փոխակերպման պահանջ է առաջադրվում: Այդ փոխակերպումն իրականացնելու համար պետք է հաշվի առնել թվային դարաշրջանի սերնդի կրթության առանձնահատկությունները: Ժամանակակից սերնդին ուսուցման ավանդական մեթոդներով դասավանդելը բավարար չէ, և հարկ է նորարարական տեխնոլոգիաների ներդրում կրթության ոլորտում: Անհրաժեշտ է կիրառել իրական և վիրտուալ ռեժիմներում ուսուցման կազմակերպման մեթոդներ, կրթական իմերսիվ՝ «ընկղմվող» տեխնոլոգիաներ¹: Նշված տեխնոլոգիաներով կրթությունը կազմակերպելիս զուգակցվում են առկա իրական և վիրտուալ գործիքները թվային միջավայրում, և համադրված իրականությունում սովորողը հայտնվում է իր համար հետաքրքիր պայմաններում և յուրացնում անհրաժեշտ նյութը: Ուսուցանողից պահանջվում է հետաքրքրել սովորողներին, խնդրո առարկան թարգմանել էմոցիաների և պատկերների լեզվով և այդ կերպ գիտելիքը հաղորդել կրթության սուբյեկտին:

Կարևորվում է նաև աշխատանքահեն և արդյունքահեն ուսուցման կազմակերպումը՝ որպես կրթության արդյունավետ եղանակ, երբ սովորելու և աշխատելու գործընթացները ժամանակային առումով միմյանցից անջատված չեն, այլ զուգակցված են: Այդ դեպքում կրթությունը լինում է առարկայական, հասկանալի և օգտակար, իսկ աշխատանքը՝ առավել իմաստավորված և նպատակային: Աշխատանքը օգնում է առավել լավ ըմբռնել այն ամենը, ինչ սովորում է ուսանողը, իսկ իր հերթին կրթությամբ ձեռք բերված գիտելիքը աշխատանքը դարձնում է հասկանալի ու հետաքրքիր, ինչպես նաև աշխատանքի ընթացքում՝

---

¹ St'u <https://www.it-world.ru/tech/technology/201797.html>:

իրական ռեժիմում, հետազոտություն կատարելու և նորարարական առաջարկություններ ներկայացնելու հնարավորություն է ստեղծվում:

2020 թվականին Երկիր մոլորակը գալարվեց նոր կորոնավիրուս (COVID-19) համավարակի ճանկերում, մարդիկ հարկադրված եղան մեկուսանալ՝ դադարեցնելով ակտիվ սոցիալական կենսագործունեությունը, և այդ պայմաններում կրթության համակարգի համար փրկողակ հանդիսացավ առցանց՝ հեռավար կրթությունը: Մեր կարծիքով՝ հետհամավարակային Հայաստանի կրթության ոլորտի զարգացման գերակա ուղղություններից են առցանց՝ հեռավար կրթության օրենսդրական հիմքերի ամբողջական ապահովումը, անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների ստեղծումն ու ծրագրային սպասարկումը, ուսանողակենտրոն, աշխատանքահեն ուսուցման կազմակերպումը, արհեստական բանականության գործիքների կիրառումը, որոնք պետք է դառնան բուհի ակադեմիական ազատության և ինքնավար գործունեության բաղկացուցիչը: ՀՀ բարձրագույն կրթության համակարգի համար կարևոր են եվրոպական կրթական և գիտական տարածքին ինտեգրումը, որպես գերակա խնդիրներ՝ «Բաց գիտություն» հայեցակարգի ներդրումը, ուսումնական էլեկտրոնային պաշարների շարունակական համալրումը, թվային տեխնոլոգիաների հնարավորությունների նպատակային օգտագործումը:

Ակնհայտ է, որ համալսարանական որակյալ կրթության հիմքը հանրակրթությունն է, տասներկու տարի սովորողին բարձրագույն մասնագիտական կրթությանը նախապատրաստելը: Չանդրադառնալով հանրակրթության հիմնախնդիրներին՝ նշենք, որ դպրոցական կրթության բարեփոխումները խիստ արդիական են և փոխկապակցված բարձրագույն կրթության իրավունքի և դրա իրականացման կառուցակարգերի հետ: Հետևաբար կրթության իրավունքի իրականացման միասնական նորմատիվ իրավական հիմքերի մշակումը և կիրառումը օրախնդիր է:

Ուստի առաջարկում ենք.

1. Հայաստանի Հանրապետության կրթության ոլորտը կարգավորող բոլոր օրենսդրական ակտերի վերանայում, համակարգում և մեկտեղում ՀՀ կրթական օրենսգրքում, այսինքն՝ կրթական օրենսդրության կողմնափակային իրականացում՝ այդպիսով ապահովելով կրթության՝ որպես մարդու սահմանադրական իրավունքի իրականացման, հասարակության առաջընթացի երաշխիք հանդիսացող համակարգի լիարժեք և արդյունավետ զարգացման, ինչպես նաև բուհերի գործունեության համար անհրաժեշտ ու ամբողջական օրենսդրական հիմք,

2. ՀՀ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների կազմակերպարավական ձևի սահմանադրական ամրագրում, բուհերի իրավական կարգա-

վիճակի հստակեցում և սահմանադրական երաշխիքներով պաշտպանություն՝ որպես բուհի ինքնուրույն գործունեության երաշխիք,

3. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների և ազգությամբ հայ օտարերկյա քաղաքացիների՝ ՀՀ-ում պետական բյուջեի միջոցների հաշվին բարձրագույն մասնագիտական կրթություն ստանալու իրավունքի ամրագրում ՀՀ Սահմանադրության 38-րդ հոդվածում,

4. կրթության կազմակերպման նոր կառուցակարգերի մշակում և գործարկում, ուսուցման և ուսումնառության ավանդական և արդիական, դասական ու նորարարական մեթոդների, անցանց և առցանց կրթության, զուգակցված տեխնոլոգիաների, արհեստական բանականության ընձեռած հնարավորությունների խելամիտ կիրառում՝ աճող սերնդի որակյալ կրթության հույժ կարևոր հանձնառությունը լավագույնս իրականացնելու համար:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ՀՀ Սահմանադրություն, 2015թ. դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով, Երևան, 2015:

2. Конституция РФ // <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-4.htm>.

3. Основной закон Федеративной Республики Германии // https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation.

4. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ՝ 2005 թվականի փոփոխություններով Սահմանադրության 39-րդ հոդվածի մեկնաբանություն, Գ. Բալայան, Ա. Վաղարշյան, Ընդհանուր խմբագրությամբ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի, Երևան, «Իրավունք», 2010, էջ 464-474:

5. Գրիգորյան Ս., Ասոյթներ, Երևան, «Լուսաբաց» հրատարակչատուն, 2006, էջ 179:

6. Հակոբյան Հր., էջեր Գավառի պետական համալսարանի հիմնադրման պատմությունից, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 2003, 272 էջ:

7. Հրանտ Հակոբյանը՝ հավերժի ճամփորդ, «Նշանավոր հայորդիներ» մատենաշար, Գիրք Ա, Երևան, «Գիր», 2014, 304 էջ:

8. Հակոբյան Հ., Հայրենիք-Սփյուռք գործակցության տասնամյա ուղին (2008-2018թթ.), եռահատորյակ, Հատոր 1-ին (Գիրք Ա), Երևան: Տիգրան Մեծ,

2023, 684 էջ, Հատոր 2-րդ (Գիրք Բ), 2023, 681 էջ, Հատոր 3-րդ (Գիրք Գ),
Երևան: Տիգրան Մեծ, 2024, 644 էջ:

9. **Հակոբյան Ռ.**, Կրթությունը որպես բազմաչափ հասկացություն,
Գավառի պետական համալսարանի գիտական հոդվածների ժողովածու, թիվ 6,
Երևան, 2019, էջ 364-376:

10. **Енгибарян Р. В.**, Конституционное развитие в современном мире.
Основные тенденции, М., НОРМА, 2007, էջ 217-218:

11. **Енгибарян Р. В., Краснов Ю. К.**, Теория государства и права.
Учебное пособие, 2-е издание, М., НОРМА, 2007, էջ 277:

12. **Чиркин В. Е.**, Конституционное право зарубежных стран, М., ЮРИСТЪ,
2001, էջ 92-93:

13. **Общая теория государства и права**, Академический курс в 3-х томах,
издание 2-е, Отв. ред. М. Н. Марченко, т.1, М.,ЗЕРЦАЛО-М, 2002, էջ 462-463:

Համացանցային աղբյուրներ

1. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=1>
2. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=143723>
3. <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=37342>
4. <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=37347>
5. <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=156043>
6. https://unevoc.unesco.org/fileadmin/user_upload/pubs/conv-r.pdf
7. <http://www.parliament.am/library/MAKkonvencianer/10.pdf>
8. <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=28083>
9. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=1896>
10. <https://www.it-world.ru/tech/technology/201797.html>

**EDUCATION AS A FUNDAMENTAL HUMAN RIGHT
AND GUARANTEE FOR SOCIETY PROGRESS**
**The article is dedicated to the 30th anniversary of foundation
of Gavar State University**

HAKOBYAN RUZANNA

*Rector of Gavar State University,
Doctor of Law, Associate Professor
e-mail: ruzanna.hakobyan@mail.ru*

The article refers to the constitutional and international-legal foundations of the right to education, the analysis of education as a guarantee for human rights, as well as a of public good, progress of the person, society and the state. It is noted that subjectively, education is an internal requirement of a person, a means of satisfying his interests and intellectual growth, an important factor of spiritual, ideological, moral and socio-cultural development. Meanwhile, in an objective sense, education is an achievement of human civilization, and at the same time, a driving force for civilization, a source of innovation, a pledge of the development of science, a public good. Education is a constitutional human right, for the realization of which a special state system is created and its legal regulation is ensured. The constitutional foundations of the right to education in the Republic of Armenia are presented in the context of the constitutional amendments from 1995 to 2015.

This work proposes to adopt an Education Code for the purpose of full normative legal regulation of the education sector of the Republic of Armenia.

The work highlights the importance of constitutional fixation of the organizational legal form of the Armenian higher education institutions, clarification of the legal status of universities and its protection by legislative guarantees as a pledge for an independent and uninterrupted operation of the university. It is considered necessary to constitutionally enshrine the right of the Armenian citizens and foreign citizens of Armenian nationality to receive higher professional education at the expense of the state budget in the Republic of Armenia. The way of using traditional and modern, classic and innovative methods and technologies of teaching and learning is indicated as a means to ensure quality education.

Keywords: *education, right to education, constitutional and international-legal foundations of education, public good, learning, teaching method, educational*

technology, work-based education, outcome-based learning, legal regulation of education.

**ОБРАЗОВАНИЕ КАК ФУНДАМЕНТАЛЬНОЕ ПРАВО ЧЕЛОВЕКА
И ГАРАНТИЯ ПРОГРЕССА ОБЩЕСТВА**

**Статья посвящена 30-летию основания Гаварского
государственного университета.**

АКОБЯН РУЗАННА

Ректор Гаварского государственного университета

Доктор юридических наук, доцент

электронная почта: ruzanna.hakobyan@mail.ru

В статье представлены конституционные и международно-правовые основы права на образование, анализируется образование как право человека, а также гарантия общественного прогресса. Отмечается, что в субъективном смысле образование является внутренней потребностью человека, средством удовлетворения интересов и интеллектуального роста, важным фактором духовного, мировоззренческого, нравственного, социокультурного развития личности. А в объективном смысле образование является достижением человеческой цивилизации, одновременно движущей силой цивилизации, источником инноваций, залогом развития науки, общественным благом. Образование является конституционным правом человека, для реализации которого создается специальная государственная система и обеспечивается правовое регулирование. Конституционные основы права на образование в Республике Армения представлены в контексте конституционных изменений 1995-2015 годов.

Вносится предложение относительно принятия Кодекса об образовании РА с целью полноценного нормативно-правового регулирования сферы образования Республики Армения. В качестве гарантии независимой и продуктивной деятельности вузов, предлагается в Конституции закрепить организационно-правовую форму высших учебных заведений РА, уточнить их правовой статус и на законодательном уровне гарантировать защиту академической свободы и права на самоуправление. Предлагается также конституционно закрепить право граждан РА и иностранных граждан армянской национальности на получение высшего профессионального образования за счет государственного бюджета Республики Армения. В заключении указан путь использования традиционных и

современных, классических и инновационных методов и технологий преподавания и обучения как способ обеспечения качественного образования.

Ключевые слова: образование, право на образование, конституционные и международно-правовые основы образования, общественный прогресс, метод обучения, образовательная технология, обучение на основе работы, обучение, ориентированное на конечный результат, правовое регулирование образования.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 14.02.2024թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 24.02.2024թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

1.	ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ NATURAL SCIENCES ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ
----	---

**ԳՅՈՒՂԱՏՆԵՏԵՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀՈՂԱՏԵՍՔԵՐԻ ՓԱՍՏԱՑԻ
 ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՄՈՆԻԹՈՐԻՆԳԻ ԵՎ ՀՈՂԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ
 ՀԱՇՎԱՌՄԱՆ ԱՌԿԱ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԱՐԱՐԱՏԻ ՄԱՐԶՈՒՄ**

ՀՏԴ 631.47

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-40

ԷՖԵՆԴՅԱՆ ՊԱՐՈՒՅՐ

ԳՊՀ և ՀԱԱՀ դասախոս,
 Կոնստանդնուպոլսի գիտությունների դոկտոր
 Էլփոստ՝ armgeoinfom@mail.ru

ԱՎԱԳՅԱՆ ՄԱՐՏԻՆ

ԳՊՀ բնագիտական ֆակուլտետի դեկան,
 գյուղատնտեսական գիտությունների դոկտոր
 Էլփոստ՝ avagyanmartin@rambler.ru

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՏԻԳՐԱՆ

ՀԱԱՀ դասախոս,
 Կոնստանդնուպոլսի գիտությունների թեկնածու
 Էլփոստ՝ tigranhov20@gmail.com

Հողը գյուղատնտեսական արտադրության հիմնական միջոցն է, իսկ գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալը կախված է նրանից, թե որքան արդյունավետ են օգտագործվում հողային ռեսուրսները:

Հողային պաշարները կարևորագույն բնական պաշարներ են, որոնք օգտագործվում են մարդու կողմից: Հողային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը, օգտագործման վերաբերյալ փաստացի տվյալների հաշվառումը և արդիական տվյալների բազայի վարումը կարևոր պետական ռազմավարական գործընթացներից է երկրի պարենային անվտանգության ապահովման համար:

Մեր կողմից իրականացված ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների ընթացքում պարզվել է, որ ամեն փարի հրապարակվող հողային

հաշվեկշիռներում արտացոլված տվյալները շարժառիթ չեն համապատասխանում գյուղատնտեսական հողատեսքերի փաստացի օգտագործման տվյալներին, ուստի հողային ռեսուրսների նպատակային օգտագործման և հողակադաստրային ճիշտ գնահատման նպատակով անհրաժեշտ է իրականացնել որոշակի հողագիտական, հեղափոխական բնույթի աշխատանքներ՝ հարցը կանոնակարգելու նպատակով:

Շուկայական հարաբերությունների զարգացման ընթացքում վերջին 25 տարվա ընթացքում գյուղատնտեսական հողատեսքերի առքուվաճառի, վարձակալության, հողերի միավորման և բաժանման, ավանդական և ոչ ավանդական մշակաբույսերի մշակման հետևանքով ձևավորվել են նոր գյուղացիական տնտեսություններ, որոնց տվյալները շարժառիթ չեն թարմացվում համայնքի հողային հաշվեկշիռներում: Հողային հաշվեկշիռների թարմացման և գյուղատնտեսական ցանքատարածությունների արդի վիճակը բացահայտելու նպատակով անհրաժեշտություն է առաջանում իրականացնել հեղափոխական բնույթի աշխատանքներ հողակադաստրային անհրաժեշտ տվյալների ձեռքբերման համար:

Բանալի բառեր՝ գյուղատնտեսական հողատեսք, մոնիթորինգ, հողային ռեսուրս, հաշվառում:

Նյութը և մեթոդը

Գյուղատնտեսությունը հանդիսանում է մարդկության տնտեսական գործունեության ամենահին ոլորտներից մեկը, որն իր ուրույն դերն ունի բնակչության կենսապահովման և զարգացման գործում:

Արարատի մարզի տարածքը կազմում է հանրապետության ընդհանուր տարածքի շուրջ 7%-ը: Արարատի մարզի տնտեսության հիմքը գյուղատնտեսությունն է, որն հիմնականում մասնագիտացած է պտղաբուծության, խաղողագործության և բանջարաբուծության մեջ: Արարատի մարզի և ընդհանրապես ամբողջ հանրապետության հողային ռեսուրսների փաստացի օգտագործման մասին արդիական և անընդհատ թարմացվող տեղեկատվությունը ներկայումս բացակայում է: Հողային ռեսուրսների հաշվառման նպատակով ՀՀ-ում, համաձայն կառավարության որոշման, ամեն տարի վարվում և հրապարակվում է հողային հաշվեկշիռը:

Հողային հաշվեկշիռը հողերի ընթացիկ հաշվառման հիման վրա կազմվող յուրաքանչյուր տարվա հողային ֆոնդի առկայության և բաշխման մասին հաշվետվությունն է:

Հողային հաշվեկշիռը բաղկացած է տեքստից և աղյուսակներից: Հողային հաշվեկշռում արտացոլվում է հողային ֆոնդն ըստ նպատակային նշանակության, հողատեսքերի ու գործառնական նշանակության, սեփականության սուբյեկտների, սեփականության և օգտագործման ձևերի՝ արտահայտված հողամասի մակերեսի ճշտությամբ:

Յուրաքանչյուր տարվա հողային հաշվեկշռում արտացոլվում են Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով կատարված հետևյալ փոփոխությունները՝

ա) հողի սեփականության ձևի,

բ) հողի օգտագործման ձևի,

գ) հողի նպատակային նշանակության,

դ) հողատեսքերի և դրանց գործառնական նշանակության,

ե) հողերի իրացման, բարելավման, հողատեսքերի, բազմամյա տնկարկների հիմնման և քանդման,

զ) ոռոգելի, անջրդի, անօգտագործելի և չորացված հողերի վիճակի, պետական սեփականություն հանդիսացող հողերի շարժի և փոխակերպման (տրանսֆորմացիա),

է) նոր անտառատնկումների և անտառահատումների,

ը) Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով պետական սեփականություն հանդիսացող հողերի օտարման, օգտագործման և վարձակալության իրավունքով տրամադրման տվյալների:

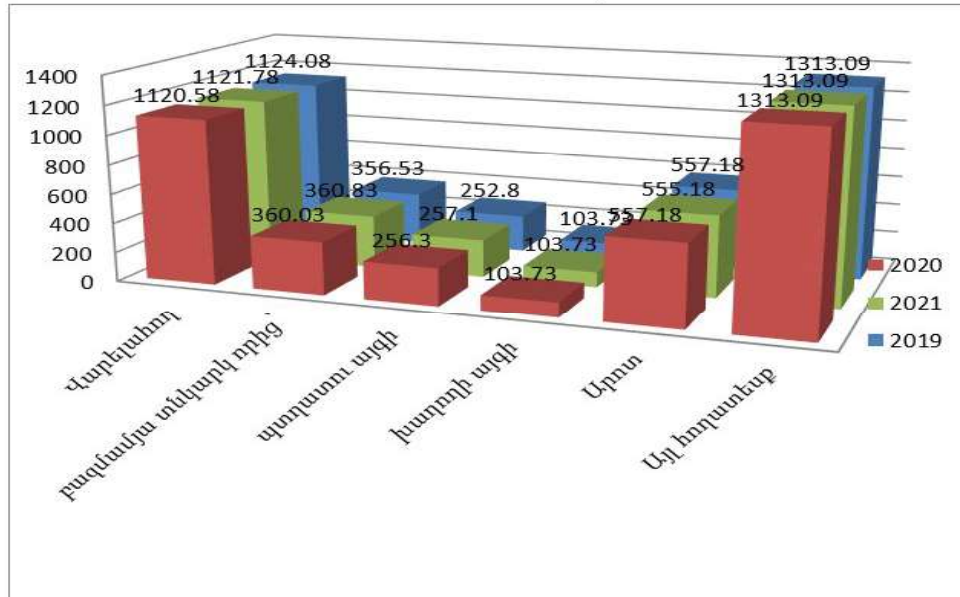
Արդյունքները և վերլուծությունը

Մեր կողմից իրականացված ուսումնասիրություններից և վերլուծություններից պարզվել է, որ ամեն տարի հրապարակվող հողային հաշվեկշիռներում արտացոլված տվյալները շատ հաճախ չեն համապատասխանում գյուղատնտեսական հողատեսքերի փաստացի օգտագործման տվյալներին: Շուկայական հարաբերությունների զարգացման հետ մեկտեղ վերջին 25 տարվա ընթացքում գյուղատնտեսական հողատեսքերի առքուվաճառի, վարձակալության, հողերի միավորման և բաժանման, ավանդական և ոչ ավանդական մշակաբույսերի մշակման արդյունքում ձևավորվել են նոր գյուղացիական տնտեսություններ, որոնց տվյալները շատ հաճախ չեն թարմացվում համայնքի հողային հաշվեկշիռներում:

Արարատի մարզի Սուրենավան բնակավայրում մեր կողմից իրականացված հարցումների, դաշտային աշխատանքների և առկա տվյալների վերլուծության արդյունքում պարզվել է, որ բնակավայրի հողային հաշվեկշռում գյուղատնտեսական հողատեսքերի մասին արտացոլված տվյալները փաստացի չեն համապատասխանում իրական օգտագործմանը:

Ստորև՝ գծապատկեր 1-ում, ներկայացված է Սուրենավան բնակավայրի հողային հաշվեկշռում գյուղատնտեսական հողատեսքերի տվյալները:

Գծապատկեր 1. Գյուղատնտեսական հողատեսքերի մակերեսները ըստ հողային հաշվեկշռի:

Իրականացված հարցումների արդյունքում սեփականատերերի կամ հողօգտագործողների շուրջ 30%-ի մոտ գտնվող անշարժ գույքի սեփականության իրավունքի գրանցման վկայականներում նշված գյուղատնտեսական հողատեսքերի գործառնական նշանակությունը չի համապատասխանում տվյալ հողատեսքի փաստացի օգտագործմանը:

Ստորև ներկայացված հողամասերի մասով կատարված հարցումները Կադաստրի կոմիտեից ներկայացված են նկարներ 1, 2 և 3-ում:

Հողամասեր (1)

Հողամաս - 1		
Կադաստրային ծածկագիր		03-086-0184-0001
Մաս - 1		
Նպատակային նշանակություն		Գյուղատնտեսական
Գործառնական նշանակություն կամ հողատեսք		Խաղող
Մակերես		1.409 հա

Նկ.1. Անշարժ գույքի հասցե՝ Մարզ Արարատ, համայնք Արարատ ,գյուղ Սուրենավան:

Հողամասեր (1)

Հողամաս - 1		
Կադաստրային ծածկագիր		03-086-0270-0002
Մաս - 1		
Նպատակային նշանակություն		Գյուղատնտեսական
Գործառնական նշանակություն կամ հողատեսք		Վարելահող
Մակերես		1.9 հա

Նկ. 2. Անշարժ գույքի հասցե՝ Մարզ Արարատ, համայնք Արարատ, գյուղ Սուրենավան:

Հողամասեր (1)

Հողամաս - 1		
Կադաստրային ծածկագիր		03-086-0256-0034
Մաս - 1		
Նպատակային նշանակություն		Գյուղատնտեսական
Գործառնական նշանակություն կամ հողատեսք		Վարելահող
Մակերես		2.20313 հա

Նկ. 3. Անշարժ գույքի հասցե՝ Մարզ Արարատ, համայնք Արարատ, գյուղ Սուրենավան հողամաս:

Նկար 1-ում ներկայացված 03-086-0184-0001 կադաստրային ծածկագրով հողամասի գործառնական նշանակությունը խաղողի այգի է, սակայն վերջինիս տեղում շուրջ 14 տարի հիմնված է ծիրանի այգի (նկ. 4):

Նկ. 4. Հատված արբանյակային նկարից:

Նկար 2-ում ներկայացված 03-086-0270-0002 կադաստրային ծածկագրով հողամասի գործառնական նշանակությունը վարելահող է, սակայն վերջինիս վրա շուրջ 13 տարի հիմնված է ծիրանի այգի:

Նկար 3-ում ներկայացված 03-086-0256-0034 կադաստրային ծածկագրով հողամասի գործառնական նշանակությունը վարելահող է, սակայն վերջինիս վրա շուրջ 5 տարի հիմնված է ծիրանի այգի:

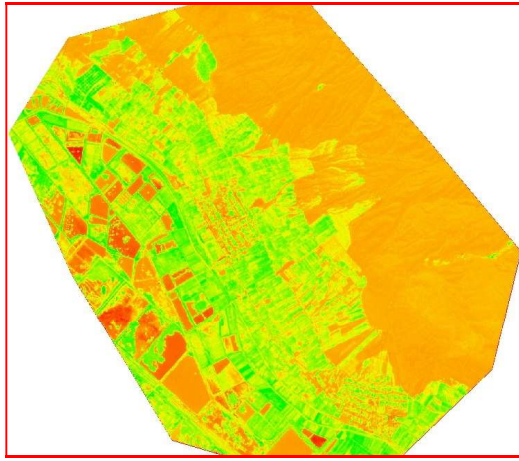
Գծապատկեր 1-ում արտացոլված տվյալներից երևում է, որ 3 տարվա ընթացքում հողային հաշվեկշռում արտացոլված տվյալները ենթարկվել են աննշան փոփոխությունների, սակայն մեր ուսումնասիրությունները և հետազոտությունները ցույց են տվել որ վերջին 5-6 տարիների ընթացքում բնակավայրում ավելացել են բազմամյա տնկարկների փաստացի մակերեսները:

Հետազոտությունների համար օգտագործվել է Sentinel-2A եվրոպական արբանյակի 10 մետր/պիքսել արբանյակային նկարները՝ NDVI վեգետացիոն ինդեքսը հաշվարկելու համար: NDVI-ը հնարավորություն է տալիս հետևելու բույսերի կենսազանգվածի զարգացմանը վեգետացիոն ամբողջ շրջանում:

Բույսերի կանաչ տերևները կլանում են էլեկտրամագնիսական ալիքները կարմիր սպեկտրում և արտացոլում մոտակա ինֆրակարմիրում:

Որքան մեծ է մշակաբույսերի տերևների կանաչ զանգվածի մակերևույթը և շատ է քլորոֆիլը տերևներում, այնքան բույսերը լավ են կլանում իրենց վրա ընկած կարմիր լույսը ու ավելի քիչ անդրադարձնում այն:

Գունանշատման միջոցով հստակ երևում են այն տեղամասերը, որտեղ առկա է խիտ բուսականություն, և որտեղ է բույսերի աճը կանգնել կամ ընդհանրապես բացակայում է:

Նկ. 5. NDVI վեգետացիոն ինդեքսի քարտեզը 24.08.2022թ. դրությամբ:

Եզրակացություն

Կատարված հետազոտությունները և վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ Սուրենավան բնակավայրի օրինակով հողամասերի փաստացի օգտագործման տվյալները ՀՀ-ում ունեն ընթացիկ հաշվառման, արդիականացման և անընդհատ թարմացման կարիք, նշված խնդիրը լուծելու համար անհրաժեշտ է ստեղծել և ունենալ միասնական հողատեղեկատվական համակարգ:

Ժամանակակից տեղեկատվական համակարգերի կիրառմամբ, ինչպես նաև դաշտային հետազոտական աշխատանքերի իրականացմամբ անհրաժեշտ է հավաքագրել և արդիականացնել գյուղատնտեսական հողատեսքերի հաշվառման և փաստացի օգտագործման տվյալները: Առկա են բազմաթիվ դեպքեր, երբ փաստացի բազմամյա տնկարկները հաշվառված են որպես վարելահողեր կամ այլ հողատեսքեր և հարկվում են ըստ հաշվառման, իսկ շատ հաճախ որպես բազմամյա տնկարկ հաշվառված հողամասերը փաստացի օգտագործվում են որպես վարելահողեր և հարկվում են ավելի բարձր արժեքներով:

Հետազոտությունը իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի Ֆինանսական աջակցությամբ 21T-4C 249 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Էֆենդյան Պ. Ս., Միասնական հողատեղեկատվական համակարգի ստեղծման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում: Ատենախոսություն տեխ. գիտ. դոկ. Զ.01.01, Երևան, 2016, 254 էջ:

2. Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2000թ. հոկտեմբերի 23-ի նիստի N 656 որոշում «Հայաստանի Հանրապետության հողային հաշվեկշիռը կազմելու կարգը հաստատելու մասին»:

3. Հայաստանի Հանրապետության հողային օրենսգիրք, ընդունվել է 2001 թվականի մայիսի 2-ին:

4. Hovhannisyana T. A. Determination of the NDVI vegetation index by remote sensing of the Earth (based on the example of Arzakan community of Kotayk region)// Bulletin of National Agrarian University of Armenia.- Yerevan, 2017.-N4.-P.88-92.

5. Hovhannisyana T. A., Efendyan P., Vardanyan M. The necessity to create a unified land information system in the consolidated communities of RA// Bulletin of National Agrarian University of Armenia.-Yerevan, 2018.-N1.- P.70-73.

6. <https://www.e-cadastre.am/>

7. scihub.copernicus.eu/

EXISTING PROBLEMS OF MONITORING THE ACTUAL USE OF AGRICULTURAL LAND AND ACCOUNTING FOR LAND RESOURCES IN ARARAT MARZ

EFENDYAN PARUYR

Doctor of Technical Sciences, Professor, ANAU

e-mail: armgeoinfom@mail.ru

AVAGYAN MARTIN

Doctor of Agricultural Sciences

Dean of the Faculty of Natural Sciences and

Economics, GSU

e-mail: avagyanmartin@rambler.ru

HOVHANNISYAN TIGRAN

PhD in Technical Sciences at ANUA

e-mail: почта: tigranhov20@gmail.com

Land is the main means of agricultural production, and the volume of agricultural production depends on how efficiently land resources are used.

Land resources are the most important natural resources consumed by people. Efficient use of land resources and accounting for their actual utilization, as well as maintenance of database is the most important strategic measure of the state.

As a result of research and analysis, it was revealed that the data which are published every year, very often do not correspond to the data on the actual use of agricultural land. Therefore, for the targeted use of land resources and correct land

cadastral assessment, it is necessary to carry out certain soil science and research work in order to regulate the issue.

Over the past 25 years, along with the development of market relations as a result of the purchase and sale, lease of a land, consolidation and division of agricultural land, new farms have been formed data on which are very often not being updated in the land balances of communities. In order to update land balances and identify the current state of agricultural sown areas, the need arises to carry out research work to obtain the necessary land cadastral data.

Keywords: *agricultural land, monitoring, land resource , accounting.*

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УЧЁТА ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ И
МОНИТОРИНГА УГОДИЙ ФАКТИЧЕСКОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ, ИМЕЮЩИХ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЕ НАЗНАЧЕНИЕ В АРАРАТСКОМ РЕГИОНЕ**

ЭФЕНДЯН ПАРУЙР

Преподаватель ГГУ и НАУА

Доктор технических наук

Электронная почта: armgeoinform@mail.ru

АВАГЯН МАРТИН

Доктор сельскохозяйственных наук

Декан факультета естественных наук ГГУ

электронная почта: avagyanmartin@rambler.ru

ОГАННИСЯН ТИГРАН

кандидат технических наук НАУА

электронная почта: tigranhov20@gmail.com

Земля является основным средством сельскохозяйственного производства, а объем сельскохозяйственного производства зависит от того, насколько эффективно используются земельные ресурсы.

Земельные ресурсы являются важнейшими природными ресурсами, используемыми человеком. Эффективное использование земельных ресурсов и учет фактических данных об использовании и управлении актуальной базой данных, является одним из важных стратегических процессов государства.

Земельные ресурсы наиважнейшие природные ресурсы. Именно поэтому они являются одним из основных ресурсов, нуждающихся в постоянном учете. Эффективное использование земельных ресурсов и учет данных об

использовании и управлении базой данных является одним из важных стратегических процессов государства.

В результате проведенных нами исследований и анализов выяснилось, что данные, отраженные в ежегодно публикуемых земельных балансах, зачастую не соответствуют данным по фактическому использованию сельскохозяйственных угодий.

Наряду с развитием рыночных отношений за последние 25 лет в результате купли-продажи, аренды сельскохозяйственных угодий, объединения и разделения земель, возделывания традиционных и нетрадиционных культур сформировались новые сельские хозяйства, данные которых очень часто не обновляются в земельных балансах общины.

Ключевые слова: *земли сельскохозяйственного назначения, мониторинг, земельный ресурс, учет.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 26.08.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 13.09.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

АНАЛИЗ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЕАКЦИЙ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО
МЕТАБОЛИЗМА В ТКАНЯХ С МОДЕЛИРОВАННЫМИ ЭПИЛЕПТИФОРМНЫМИ
ПРИПАДКАМИ

УДК: 577.15.04+577.151.04

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-49

СИМОНЯН ЛУСИНЕ

Кандидат медицинских наук, доцент

Государственное образовательное учреждение

высшего образования Московской области

«Государственный социально-гуманитарный университет»

Электронная почта: lusinesi1@mail.ru

СИМОНЯН АРМЕН

Заслуженный деятель науки РА, профессор

Доктор биологических наук, почетный профессор ГГУ

Электронная почта: simarmen@mail.ru

ОГАННИСЯН МАРИНЕ

Преподаватель кафедры биологии, экологии

и здорового образа жизни ГГУ

электронная почта: marine.hovhannisyam@gsu.am

Биохимические механизмы патогенеза эпилепсии связаны с расстройством ионных, медиаторных и энергетических процессов. Было показано, что при эпилептиформных припадках, индуцированных коразолом, статистически достоверно стимулируется функциональная активность АТФазы в митохондриях разных органов. SkQ1 играет корректирующую роль в поддержании нормального физиологического статуса функционирования реакций энергетического метаболизма в тканях с моделированными эпилептиформными припадками.

За счет активации соответствующих адаптивных механизмов в необычных условиях существования, созданных для организма, стимулируется синтез АТФазы как необходимый сдвиг для поддержания оптимального уровня энергетического баланса при изучаемой патологии.

Наша цель исследовать сдвиги активности Mg²⁺-зависимой АТФазы в изолированных митохондриях мозга, сердца, селезенки и печени белых крыс при пентилентетразол-индуцированных эпилептиформных припад-

ках и коррегирующее влияние антиоксидантного фактора SkQ1 на эти изменения в опытах *in vivo*.

Эндогенно введенный SkQ1 действует как мощный антиоксидантный стимулятор эндогенной системы антирадикальной защиты клетки. Это проявляется в нейтрализации ПТЗ-индуцированных супероксидных радикалов и, таким образом, в нивелировании чрезмерно повышенной активности АТФ-фосфогидролазы. Таким образом, SkQ1 играет коррегирующую роль в поддержании нормального физиологического состояния функционирования реакций энергетического обмена в тканях белых крыс с моделированными эпилептиформными припадками.

Ключевые слова: активные формы кислорода, SkQ1, Mg²⁺-зависимая АТФаза, пентилентетразол-индуцированные эпилептиформные припадки.

Актуальность. Проблема эпилепсии на протяжении последних десятилетий привлекает все большее внимание ученых различных специальностей. По данным мировой статистики, заболеваемость эпилепсией в ряде стран достигает 0,8-1% популяции, резко ограничивая профессиональную пригодность больного человека.

Биохимические механизмы патогенеза эпилепсии связаны с расстройством ионных, медиаторных и энергетических процессов. Ионные сдвиги ведут к повышению мембранной проницаемости и усилению в результате этого деполяризации нейронов, их сверхвозбудимости. Снижение запасов глюкозы и накопление молочной кислоты в тканях головного мозга во время приступа эпилепсии являются причиной ацидотических сдвигов, усугубляющих гипоксию и снижающих уровень фосфатных соединений. Экспериментально было показано, что при эпилептиформных припадках, индуцированных коразолом, статистически достоверно стимулируется функциональная активность АТФазы в митохондриях разных органов [3, 4, 5].

Известно, что активные формы кислорода (АФК) – серьезная угроза для клеток и организмов [1, 7]. В митохондриях АФК образуются в гидрофобной области внутренней мембраны этих органоидов и инициируют цепные реакции перекисного окисления липидов. Снижается электрическое сопротивление внутренней митохондриальной мембраны и происходит разобщение дыхания и окислительного фосфорилирования. Установлено, что катионные хиноны в микромолярных концентрациях являются сильнейшими прооксидантами [1, 7]. Их

антиоксидантные свойства проявляются при меньших (субмикромольных) концентрациях. Было показано, что SkQ1 быстро восстанавливается компонентами I и II дыхательной цепи митохондрий и является регенерируемым антиоксидантом многократного действия. На основании многочисленных исследований авторы этих соединений пришли к выводу о перспективности клинических испытаний препаратов типа SkQ как потенциальных лекарственных средств при лечении старческих недугов и широкого круга тяжелых патологий человека и животных.

Цель исследования. Изучить влияние препаратов SkQ на энергетические реакции в митохондриях различных тканей белых крыс при пентилентетразол (ПТЗ)-индуцированных эпилептиформных припадках.

На основании этого, в представленной работе исследовались сдвиги активности Mg^{2+} -зависимой АТФазы в изолированных митохондриях мозга, сердца, селезенки и печени белых крыс при пентилентетразол-индуцированных эпилептиформных припадках и корректирующее влияние антиоксидантного фактора SkQ1 на эти изменения в опытах *in vivo*.

Известно, что истинным субстратом митохондриальной АТФазы является Mg-АТФ [6], причем имеются указания об их связи в активном центре фермента приблизительно с одинаковой пропорциональностью и эффективностью, что акцентирует исключительный интерес в направлении изучения особенностей сдвигов активности Mg^{2+} -АТФазы при эпилептиформных припадках и имеет важное прикладное значение.

Методика и организация исследования. В экспериментах использовались беспородные крысы-самцы массой 180-200 г, содержащиеся в условиях вивария при естественном освещении и свободном доступе к воде и пище. Эпилептиформные припадки вызывались одноразовым введением ПТЗ внутривентриально из расчета 8 мг на 100 г веса животного. Подопытные животные были разделены по следующим группам: I - контрольная группа - животным вводили 1мл физраствора. II группе в течение 2 дней вводили SkQ1 в расчете 37 нм вещества в 1мл воды ежедневно один раз. III группе животных вводили ПТЗ из расчета 8 мг на 100 г веса животного в 1мл воды. IV группе вводили SkQ1 + ПТЗ. Судорожное поведение наблюдали в течение 20 мин после инъекции ПТЗ. Стадии судорог определяли по модифицированной шкале Racine R.J. [12]:

стадия 0: отсутствие реакции;

стадия 1: подергивание ушей и вибрисс;

стадия 2: миоклонические судороги без подъема на задние конечности;

стадия 3: миоклонические судороги с подъемом на задние конечности и клонус передних конечностей;

стадия 4: отдельные тонико-клонические судороги с потерей позы;

стадия 5: генерализованные тонико-клонические судороги.

Животных декапитировали после полного проявления генерализованных тонико-клонических судорог. После декапитации соответствующие ткани быстро извлекали, промывали в охлажденном растворе 0.25 М сахарозы-0.02 М трис-НСI буфера (рН 7.4).

Измельченные ткани гомогенизировали в том же буфере гомогенизатором с тефлоновым пестиком. Ядерную фракцию из гомогената в различных тканях выделяли центрифугированием при 600-800 g, а митохондрии мозга – при 18000 g, сердца и селезенки – 12000 g, печени – 9000 g в течение 15 мин. Осадок митохондрий суспендировали в 0.25 М сахарозы-0.02 М трисНСI буфере и центрифугировали повторно.

Инкубационная смесь (1 мл) для определения АТФ-фосфогидролазной активности содержала: 0.7 мл 0.25 М сахарозы-0.02 М трис-НСI буфера, 0.1 мл митохондрий (соответствующий 2-3 мг белка), 0.1 мл (2мМ) АТФ (производства Sigmachem. corp., США), растворенного в сахарозы-трис-НСI буфере и 0.1 мл 1 мМ Mg^{2+} ($MgCl_2$) в конечной концентрации [3, 4, 6]. Время инкубации смеси 30 мин при температуре 37°C. Об активности АТФазы судили по нарастанию в среде содержания неорганического фосфата. $P_{неорг}$ определяли по Лоури и соавт. [10] в модификации Скулачева [6] и пересчитывали на мг белка [11]. Полученные данные обработаны статистически. Достоверность различий между средними величинами определяли по t-критерию Стьюдента [2].

Результаты исследования и их обсуждение. Полученные данные экспериментов по изучению сдвигов активности Mg^{2+} -зависимой АТФазы в интактных митохондриях мозга крыс при ПТЗ-индуцированных эпилептиформных судорогах под воздействием SkQ1 приведены в табл. 1.

Таблица 1. Сдвиги активности Mg^{2+} -зависимой АТФазы в митохондриях мозга белых крыс с ПТЗ-индуцированными эпилептиформными судорогами под воздействием SkQ1 (ΔP в мкатамах / мг белка / 30 мин) $M \pm S.M.E.$, n=9

Митохондрии	Контроль	SkQ1	ПТЗ	ПТЗ + SkQ1
Мозг	1.95 ± 0.03	2.09±0.02 p<0.001*	2.55±0.02 p<0.001	2.34±0.02 p<0.001

*Здесь, как и в следующих таблицах, p - по сравнению с контролем.

Как показывают приведенные результаты, при внутрибрюшинном введении крысам 37мг SkQ1 АТФазная активность в митохондриях мозга достоверно повышается. При инъекции ПТЗ каталитическая активность фермента еще больше увеличивается, достигая до 38.8% по сравнению с контролем. Однако при совместном введении ПТЗ и SkQ1 достоверно угнетается активность фермента по сравнению с изолированным введением ПТЗ.

Интересные результаты получены относительно корректирующего влияния SkQ1 на активность АТФазы в митохондриях сердца белых крыс при эпилептиформных судорогах. Как показывают результаты, приведенные в табл. 2, изолированные митохондрии миокарда наделены более высокой каталитической активностью АТФазы по сравнению с мозговыми. В этих экспериментах под влиянием введенного крысам SkQ1 почти в два раза повышается активность фермента по сравнению с митохондриями интактных животных. ПТЗ также приводит к активированию фермента, однако относительно меньше, чем SkQ1. Интересно отметить, что совместно введенные ПТЗ и SkQ1 заметно подавляют процесс катализа макроэргов, доводя активность фермента почти до уровня контрольных цифр.

Таблица 2. Изменения активности Mg^{2+} -зависимой АТФазы в митохондриях сердечной ткани с эпилептиформными судорогами под влиянием SkQ1 (ΔP в мкатомах / мг белка / 30 мин) $M \pm S.M.E.$, n=9)

Митохондрии	Контроль	SkQ1	ПТЗ	ПТЗ + SkQ1
Сердце	13.04 ± 0.32	23.09 ± 0.23 p<0.001	18.77 ± 0.96 p<0.001	11.85 ± 0.08 p<0.001

При тех же условиях опыта в изолированных митохондриях селезенки крыс наблюдается иная картина каталитической активности АТФазы (табл. 3).

Таблица 3. Сдвиги активности Mg^{2+} -зависимой АТФазы в митохондриях селезенки белых крыс с ПТЗ-индуцированными эпилептиформными судорогами под влиянием SkQ1 (ΔP в мкатомах / мг белка / 30 мин) $M \pm S.M.E.$, n=9)

Митохондрии	Контроль	SkQ1	ПТЗ	ПТЗ + SkQ1
Селезенка	4.50 ± 0.02	5.60 ± 0.002 p<0.001	4.09 ± 0.05 p<0.001	6.69 ± 0.06 p<0.001

Как показывают результаты, приведенные в табл. 3, введение животным SkQ1 приводит к достоверному (24.4%) повышению активности АТФазы по сравнению с митохондриями той же ткани интактных животных. Интересно отметить, что совместное введение ПТЗ и SkQ1 заметно (48.7%) стимулирует активность фермента по сравнению с контролем и на 62.8% по сравнению с данными, полученными при введении животным только ПТЗ.

SkQ1 при ПТЗ-индуцированной эпилепсии заметно (48.4% по сравнению с контролем) активирует АТФазу (табл. 4). При инъекции ПТЗ также наблюдается достоверное активирование катализа макроэргов ферментом. В то же время совместное введение ПТЗ и SkQ1 не приводит к каким-либо ощутимым отклонениям по сравнению с показателями, полученными под влиянием ПТЗ или SkQ1 отдельно взятыми.

Таблица 4. Изменения активности Mg^{2+} -зависимой АТФазы в митохондриях печени белых крыс с ПТЗ-индуцированными эпилептиформными судорогами под влиянием SkQ1 (ΔP в мкатомах / мг белка / 30 мин) $M \pm S.M.E.$, n=9)

Митохондрии	Контроль	SkQ1	ПТЗ	ПТЗ + SkQ1
Печень	2.50 ± 0.11	3.71 ± 0.14 p<0.001	3.14 ± 0.10 p<0.001	3.32 ± 0.03 p<0.001

Результаты ранее проведенных нами исследований продемонстрировали повышение интенсивности течения метаболических процессов в митохондриях мозговой ткани у белых крыс с коразол-индуцированными эпилептиформными припадками при заметном снижении в ней уровня активности каталазы, как результат утилизации ее в процессе нейтрализации растущего количества H_2O_2 [4, 5].

Заключение. Обобщая полученные результаты настоящей работы, можно заключить о статистически достоверном стимулировании Mg^{2+} -АТФазы в интактных митохондриях различных тканей при эпилептиформных судорогах у белых крыс, индуцированных ПТЗ. Так как ПТЗ является судорожным ядом, можно предположить, что стимулирование дыхательного центра и, следовательно, внешнего дыхания приводит к накоплению кислорода в организме и образованию супероксидов, которые, согласно литературным данным [8, 9], способствуют ингибированию АТФ-фосфогидролазной реакции. Однако, благодаря подключению соответствующих адаптационных механизмов в создавшихся для организма необычных условиях существования, происходит стимулирование

синтеза АТФазы как необходимого сдвига для поддержания оптимального уровня энергетического баланса при изученной патологии.

Эндогенно введенный SkQ1 выступает в роли мощного антиоксидантного стимулятора эндогенной системы антирадикальной защиты клетки. Это проявляется в нейтрализации ПТЗ-индуцированных супероксидных радикалов и, тем самым, в нивелировании чрезмерно повышенной АТФ-фосфогидролазной активности. Таким образом, SkQ1 играет корректирующую роль в поддержании нормального физиологического статуса функционирования реакций энергетического метаболизма в тканях белых крыс с моделированными эпилептиформными припадками.

Список использованной литературы

1. Антоненко Ю. Н., Аветисян А. В., Бакеева Л. Е., Симонян Р. А., Скулачев В. П., и др. Производное пластохинона: синтез и исследование *in vitro*. // Биохимия. 2008, т. 73, вып. 12, с. 1589-1606.
2. Бессмертный Б. С., Математическая статистика в клинической, профилактической и экспериментальной медицине. М., 1967.
3. Симонян А. А., Бадалян Р. Б., Симонян Л. А., Степанян Р. А., Галоян А. А., Регуляция энергетического метаболизма под действием обогащенного пролином полипептида гипоталамуса. Ж. Нейрохимия, 2002, т.19, №2, с.143-145.
4. Симонян Л. А., Симонян А. А., Карагезян К. Г., АТФ-фосфогидролазная активность в мозге крыс при эпилептиформных припадках, индуцированных коразолом. // Биол.ж. Армении, 2004, т. 56, N 3-4, с. 226-231.
5. Симонян Л. А., Симонян А. А., Бадалян Р. Б., Маргарян А. С., Симонян Р. А., Карагезян К. Г., Корректирующий эффект α -токоферола и тиосульфата натрия на активность АТФ-фосфогидролазы в митохондриях печени крыс с моделированным коразолом эпилептиформным припадком. // Международная академия наук экологии и безопасности жизнедеятельности. Вестник, Санкт-Петербург, 2005, т. 10, N5, с. 174-176.
6. Скулачев В. П., Энергетика биологических мембран, М., Наука, 1989, 564 стр.
7. Bakeeva, L. E, Barskov, I. V., Egorov, M. V., Isaev. N. K., Skulachev. V. P. et al. Mitochondria-targeted plastoquinone derivatives as tools to interrupt execution of the aging program. // Biochemistry (Moscow). 2008. V. 73. N 12. P. 1288-1299.
8. Das, D. K., Neogi, A. Effects of superoxide anions on the Na, K-ATPase system in rat lung.// Clin. Physiol. Biochem. 1984. V. 2. P. 32-38.

9. Jain, S. K., Lim, G. Pyridoxine and pyridoxamine inhibits superoxide radicals and prevents lipid peroxidation, protein glycosylation, and Na,K-ATPase activity reduction in high glucose-treated human erythrocytes. // Free Radic. Biol. Med. 2001. V. 30, N 3. P. 232–237.

10. Lowry, O. H., Lopez, J. A. Determination of inorganic phosphate in the presence of labelling ester. // J. Biol. Chem. 1946. V. 162. P. 421.

11. Lowry, O. H., Rosebrough N. J., Parr A. L., Randall R. J. Protein measurement with the folin-phenol reagent. // J. Biol. Chem. 1951. V. 193. P. 265-275.

12. Racine, R. J. Modification of seizure activity by electrical stimulation. II Motorseizures. // Electroencephal.Clin.Neurophysiol.1972. V. 32. P. 281–294.

**ՄՈԴԵԼԱՎՈՐՎԱԾ ԷՊԻԼԵՊՍԱՆՄԱՆ ՆՈՊԱՆԵՐՈՎ ՀՅՈՒՍՎԱԾՔՆԵՐՈՒՄ
ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ ԼՅՈՒԹԱՓՈԽԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՌԵԱԿՑԻԱՆԵՐԻ
ՖՈՒՆԿՑԻՈՆԱԼՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ**

ՍԻՄՈՆՅԱՆ ԼՈՒՍԻՆԵ

*Մոսկվայի մարզային «Պեդական սոցիալ-հումանիտար
համալսարան» բարձրագույն կրթության պեդական
կրթական հաստատություն,
բժշկական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլփոստ՝ lusines1@mail.ru*

ՍԻՄՈՆՅԱՆ ԱՐՄԵՆ

*ՀՀ գիտության վաստակավոր գործիչ, պրոֆեսոր,
կենսաբանական գիտությունների դոկտոր,
ԳՊՀ պատվավոր պրոֆեսոր
Էլփոստ՝ simarmen@mail.ru*

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՄԱՐԻՆԵ

*ԳՊՀ կենսաբանության, էկոլոգիայի
և առողջ ապրելակերպի ամբիոնի դասախոս
Էլփոստ՝ marine.hovhannisyan@gsu.am*

Էպիլեպսիայի ախտաբանության կենսաքիմիական մեխանիզմները կապված են իոնային, մեդիատորային և էներգետիկ պրոցեսների խանգարմամբ: Ցույց է տրված, որ կորագլոլ մակաձված էպիլեպսանման նոպաների ժամանակ տարբեր օրգանների միտոքոնդրիումներում խթանվում է ԱՏՖազայի ֆունկցիոնալ

ակտիվությունը: SkQ1-ը կարգավորիչ դեր է կատարում մոդելավորված էպիլեպսանման նոպաներով հյուսվածքներում էներգետիկ նյութափոխանակության ռեակցիաների ֆունկցիոնալության նորմալ ֆիզիոլոգիական կարգավիճակի պահպանմանը:

Գոյության ոչ սովորական պայմաններում համապատասխան հարմարողական մեխանիզմների ակտիվացման հաշվին խթանվում է ԱՏՖագի սինթեզը որպես անհրաժեշտ փոփոխություն էներգետիկ հավասարակշռության օպտիմալ մակարդակը պահպանելու համար ուսումնասիրվող ախտաբանության դեպքում:

Մեր նպատակն է ուսումնասիրել Mg^{2+} -կախյալ ԱՏՖագայի ակտիվության տեղաշարժերը միտոքոնդրիումներում, որոնք անջատվել են պենթիլենտետրազոլ-մակաձված էպիլեպսանման նոպաների դեպքում սպիտակ առնետների ուղեղից, սրտից, փայծաղից և լյարդից, և SkQ1 հակաօքսիդանտային գործոնի կարգավորիչ ազդեցությունը այդ փոփոխությունների վրա *in vivo* փորձերի ժամանակ:

Էնդոգեն ներմուծված SkQ1-ը ազդում է որպես բջջի պաշտպանական հակառադիկալային էնդոգեն համակարգի հզոր հակաօքսիդանտային խթանիչ: Դա դրսևորվում է ՊՏՁ-մակաձված սուպերօքսիդ ռադիկալների չեզոքացմամբ և այդպիսով ԱՏՖ-ֆոսֆոհիդրոլազների չափազանց բարձր ակտիվության մակարդակի կարգավորմամբ:

Այսպիսով, SkQ1-ը ունի կարգավորիչ դեր սպիտակ առնետների՝ մոդելավորված էպիլեպսանման նոպաներով հյուսվածքներում էներգետիկ փոխանակության ռեակցիաների ֆունկցիոնալության նորմալ ֆիզիոլոգիական վիճակը պահպանելու գործում:

Բանալի բառեր՝ թթվածնի ակտիվ ձևեր, SkQ1, Mg^{2+} -կախյալ ԱՏՖագա, պենթիլենտետրազոլ-մակաձված էպիլեպսանման նոպաներ:

ANALYSIS OF THE FUNCTIONING OF ENERGY METABOLISM REACTIONS IN TISSUES WITH SIMULATED EPILEPTIFORM SEIZURES

SIMONYAN LUSINE

Doctor of Medical Science,

Associate Professor,

State Educational Institution of

Higher Education of the Moscow Region

"State Social and Humanitarian University"

e-mail: lusinesil@mail.ru

SIMONYAN ARMEN

RA Honoured Scientist,

Doctor of Biology, Professor,

e-mail: simarmen@mail.ru

HOVHANNISYAN MARINE

Lecturer of the Chair of Biology,

Ecology and Healthy Lifestyle, GSU

e-mail: marine.hovhannisyam@gsu.am

Biochemical mechanisms of the pathogenesis of epilepsy are associated with a disorder of ionic, mediator and energy processes. It was shown that epileptiform seizures induced by corazole significantly stimulated the functional activity of ATPase in the mitochondria of various organs. SkQ1 plays a corrective role in maintaining the normal physiological status of the functioning of energy metabolism reactions in tissues with simulated epileptiform seizures.

Due to the activation of the appropriate adaptive mechanisms in the unusual conditions of existence created for the body, the synthesis of ATPase is stimulated as a necessary shift to maintain the optimal level of energy balance in the studied pathology.

Endogenously introduced SkQ1 acts as a powerful antioxidant stimulator of the endogenous system of cell antiradical defense. This manifests itself in the neutralization of PTZ-induced superoxide radicals and, thus, in the leveling of excessively increased ATP-phosphohydrolase activity. Thus, SkQ1 plays a corrective role in maintaining the normal physiological status of the functioning of energy metabolism reactions in the tissues of white rats with simulated epileptiform seizures.

Keywords: *reactive oxygen species, SkQ1, Mg²⁺-dependent ATPase, pentylenetetrazole-induced epileptiform seizures.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 23.04.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 12.05.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

**ԹԱՓԱՌՈՂ ՇՆԵՐԻ ՀԵԼՄԻՆԹՈՂՆԵՐԻ ՏԱՐԱԾՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՐԵՎԱՆ ՔԱՂԱՔՈՒՄ**

ՀՏԴ 619: 576. 89. 615

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-59

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ԼԻԱՆԱ

ՀԱԱՀ դասախոս,

*Անասնաբուժական և անասնաբուժության սանիտարական
փորձաքննության հետազոտական կենտրոնի տնօրեն,
անասնաբուժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլփոստ՝ lianagrigoryan7878@mail.ru*

ՀԱԿՈՐՅԱՆ ԱՆՈՒՇ

ՀԱԱՀ դասախոս,

*Անասնաբուժական և անասնաբուժության սանիտարական
փորձաքննության հետազոտական կենտրոնի առաջատար գիտաշխատող,
Անասնաբուժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլփոստ՝ akobian.anush@gmail.com*

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ

ՀԱԱՀ դասախոս,

*Անասնաբուժական և անասնաբուժության սանիտարական
փորձաքննության հետազոտական կենտրոնի գիտաշխատող,
կենսաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլփոստ՝ gayanemartinovna@gmail.com*

ԵՐԻՔԵԿՅԱՆ ՍՊԱՐՏԱԿ

*«ՀՎԿԱԿ ռեֆերենս» լաբորատորայի նմուշառման
բաժնի պատասխանատու
Էլփոստ՝ vivarium2016@mail.ru*

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ՎԱԼԵՐԻ

ՀԱԱՀ դասախոս,

*Անասնաբուժական և անասնաբուժության սանիտարական
փորձաքննության հետազոտական կենտրոնի ավագ գիտաշխատող,
կենսաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլփոստ՝ grigoryanvg@mail.ru*

***Մարդկանց և կենդանիների հելմինթոզները լայնորեն տարածված են
աշխարհում և մեծ վնաս են պատճառում ինչպես կենդանիներին, այնպես էլ***

մարդկանց: Այդ հիվանդությունների շարքում հատուկ տեղ են գրավում մսակերների հելմինթոզները:

Աշխարհի նպատակն է եղել ուսումնասիրել թափառող շների հելմինթոզների փարածվածությունը Երևան քաղաքում:

Հեղազոտությունների արդյունքում պարզվել է, որ Երևան քաղաքի Մալաթիա-Սեբաստիա, Շենգավիթ, Աջափնյակ համայնքներում թափառող շների հելմինթոֆաունայում առավել փարածված են փոքրսոկարոզ, փոքասակարիդոզ և ունցինարիդոզ հիվանդությունները:

Հեղազոտված 652 նմուշներից նշված հիվանդությունների հարուցիչների ձվեր առկա են եղել 371 նմուշներում, որը, ըստ էքսպենսիվության, կազմել է 56,9%: Դրանցից 203 նմուշում եղել են փոքրսոկարոզ հիվանդության հարուցիչ ձվեր՝ 31,1% էքսպենսիվություն, 106-ում՝ փոքասակարիդոզի հարուցիչ ձվեր (16,3% էքսպենսիվություն) և 62-ում՝ ունցինարիդոզի հարուցիչ ձվեր (9,5% էքսպենսիվություն):

Մալաթիա-Սեբաստիա, Շենգավիթ և Աջափնյակ համայնքներում շների փոքրսոկարոզով, փոքասակարիդոզով և ունցինարիդոզով վարակվածության ցուցանիշները հերթականությամբ առավել բարձր են եղել ամռան, ապա գարնան, աշնան, իսկ ամենաքիչը՝ ձմռան ամիսներին:

Երևան քաղաքում թափառող շների հելմինթոֆաունայի այսպիսի բազմազանությանը նպաստում են պարբերաբար ներմուծվող շների գլխաքանակի անկանոն աճը, թափառող շների հսկայական քանակը, շների համար առանձնացված վերահսկվող զբոսավայրերի բացակայությունը և այլն:

Բանալի բառեր՝ փոքրսոկարոզ, փոքասակարիդոզ, ունցինարիդոզ, շուն, համայնք:

Ներածություն

Հելմինթների կողմից հարուցվող հիվանդությունները լայն տարածվածություն ունեն ինչպես ողջ աշխարհում, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետությունում: Նրանցում մեծ տեղ են զբաղեցնում մսակերների հելմինթոզները և առավել մեծ վտանգ են ներկայացնում հատկապես զոոնոզները, որոնք ընդհանուր են մսակերների և մարդկանց համար: Առավել տարածված հելմինթոզներին են պատկանում ասկարիդատոզները, հատկապես տոքսոկարոզը և տոքսասակարիդոզը:

Մսակերների ասկարիդատները ՀՀ առաջին անգամ նկարագրվել են Ն. Պ. Պապովի կողմից 1924 թվականին՝ Անդրկովկասի տարածաշրջանում անց-

կացված հելմինթոլոգիական արշավի ժամանակ: 1956 թվականին Ա. Գ. Չոբանյանը նշել է, որ Հայաստանում *Toxocara canis* հարուցիչը հանդիպում է շների 25,5% մոտ [3]:

1984 թվականին Վ. Դավիդյանցը և Ա. Չոբանյանը փաստել են, որ տոքսոկարոզը հանդիպում է քաղաքաբնակ շների 20,37%-ի մոտ, և ինտենսիվորեն վարակվում են մինչև 1 տարեկան շները [5]: Վերջին 15 տարիների ընթացքում տոքսոկարոզով շների վարակվածությունը քաղաքային վայրերում ավելացել է 3 անգամ, իսկ գյուղերում ցուցանիշները գրեթե չեն փոխվել [2]:

Մսակերների ասկարիդատոզները հանդիպում են բոլոր կլիմայա-աշխարհագրական գոտիներում և տարածված են ինչպես յուրահատուկ, այնպես էլ ոչ յուրահատուկ տերերի մոտ [6, 7, 8, 9, 11]: Տոքսոկարոզի հարուցչի ձվերով աղտոտված են լինում ինչպես հասարակական վայրերը, այնպես էլ մանկական հրապարակները [4]: Համաշխարհային առողջապահության տվյալներով՝ աշխարհում ինվազիոն հիվանդություններով վարակված են շուրջ 4,5 միլիարդ մարդ, իսկ հելմինթոզներով վարակվածները կազմում են շուրջ 99% [10]:

Նյութը և մեթոդը

Հետազոտությունները կատարվել են 2020-2022թթ. ընթացքում Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի անասնաբուժության և անասնաբուժական սանիտարական փորձաքննության հետազոտական կենտրոնի լաբորատորիայում: Հելմինթոզներով շների վարակվածությունը հետազոտվել է Երևան քաղաքի Մալաթիա-Սեբաստիա, Շենգավիթ և Աջափնյակ համայնքներում տարվա բոլոր եղանակներին: Շների կղանքի նմուշները հավաքվել են շենքերի բակերից, խաղահրապարակներից, հանգստյան վայրերից, դպրոցների, մանկապարտեզների բակերից և այլն: Հետազոտված շները պատկանել են տարբեր հասակային խմբերի: Հավաքված նմուշները հետազոտվել են հելմինթոզվոսկոպիկ՝ Ֆյուլեբորնի, Դարլինգի, Քալանթարյանի մեթոդներով [1]:

Արդյունքներ և քննարկում

Աղյուսակ 1-ում ամփոփված են Երևան քաղաքի Մալաթիա-Սեբաստիա, Շենգավիթ և Աջափնյակ համայնքներում իրականացված թափառող շների հելմինթոֆաունայի ուսումնասիրության արդյունքներն ըստ տարվա եղանակների:

Հետազոտությունների ընթացքում համայնքներում որոշվել է տոքսոկարոզ, տոքսասկարիդոզ և ունցինարիդոզ հիվանդությունների տարածվածությունը ու վարակվածության էքստենսիվությունն ըստ տարվա եղանակների:

Աղյուսակի տվյալներից երևում է, որ ըստ տարվա եղանակների՝ հիվանդությունների վարակվածության ցուցանիշները տարբեր են: Ուսումնասիրված բոլոր համայնքներում առավել տարածված է եղել շների տոքսոկարոզ հիվանդությունը, ապա տոքսասկարիդոզը, իսկ ամենաքիչը՝ ունցինարիդոզը:

Մալաթիա-Սեբաստիա համայնքում տորքսկարոզի առավելագույն էքստենսիվությունը գրանցվել է ամռան ամիսներին՝ 46.7%, գարնանը՝ 36.4%, աշնանը՝ 28.9%, ձմռանը՝ 22.5%: Տորքսսկարիդոզի էքստենսիվությունը ամռանը կազմել է 25%, գարնանը՝ 20%, աշնանը՝ 17.8%, ձմռանը՝ 15%, իսկ ունցինարիդոզի դեպքում ցուցանիշները համապատասխանաբար կազմել են ամռանը 16,7%, գարնանը՝ 14,5%, աշնանը՝ 6,7%, ձմռանը՝ 2,5%:

Շենգավիթ համայնքում տորքսկարոզի առավելագույն էքստենսիվությունը ևս գրանցվել է ամռան ամիսներին և կազմել է 38,5%, գարնանը՝ 35%, աշնանը՝ 26,4%, ձմռանը՝ 18%: Տորքսսկարիդոզի էքստենսիվությունը կազմել է ամռանը 20%, գարնանը՝ 18,3%, աշնանը՝ 11,3%, ձմռանը՝ 10%, իսկ ունցինարիդոզի դեպքում ցուցանիշները համապատասխանաբար կազմել են ամռանը 15.4%, գարնանը՝ 13,3%, աշնանը՝ 3,8%, ձմռանը՝ 2%:

Համանման ցուցանիշներ գրանցվել են նաև Աջափնյակ համայնքում. տորքսկարոզի առավելագույն էքստենսիվությունը ամռան ամիսներին կազմել է 37,5%, գարնանը՝ 33,9%, աշնանը՝ 24,5%, ձմռանը՝ 14,6%: Տորքսսկարիդոզով վարակվածությունը ամռանը կազմել է 18,8%, գարնանը՝ 16,9%, աշնանը՝ 9,4%, ձմռանը 8.3%, իսկ ունցինարիդոզի դեպքում ցուցանիշները համապատասխանաբար ամռանը կազմել են 14%, գարնանը՝ 11,9%, աշնանը՝ 3,8%, ձմռանը՝ 2%:

Անհրաժեշտ է նշել, որ վարակվածության ցուցանիշները տարբեր համայնքներում տարբեր են, որը պայմանավորված է թափառող շների քանակով, անասնաբուժասանիտարական հսկողության բացակայությամբ, ինչպես նաև տարբեր համայնքներում շնապահության վարման կուլտուրայի տարբեր մակարդակներով:

Աղյուսակ 1.

Թափառող շների հելմինթոֆաունան Երևան քաղաքում՝
ըստ տարվա եղանակների:

Համայնքներ	Տարվա եղանակներ	Հետազոտված (նմուշ)	Վարակված են	էքստենսիվությունը %	Վարակված						
					Տորքսկարոզ		Տորքսսկարիդոզ		Ունցինարիդոզ		
					Նմուշ	էքստենսիվությունը %	Նմուշ	էքստենսիվությունը %	Նմուշ	էքստենսիվությունը %	

Մալաթիա-Սեբաստիա	Գարուն	55	39	70.9	20	36.4	11	20	8	14.5
	Ամառ	60	53	88.3	28	46.7	15	25	10	16.7
	Աշուն	45	24	53.3	13	28.9	8	17.8	3	6.7
	Զմեռ	40	16	40	9	22.5	6	15	1	2.5
Շենգավիթ	Գարուն	60	40	66.6	21	35	11	18.3	8	13.3
	Ամառ	65	48	73.8	25	38.5	13	20	10	15.4
	Աշուն	53	22	41.5	14	26.4	6	11.3	2	3.8
	Զմեռ	50	15	30	9	18	5	10	1	2
Աջափնյակ	Գարուն	59	37	62.7	20	33.9	10	16.9	7	11.9
	Ամառ	64	45	70.3	24	37.5	12	18.8	9	14
	Աշուն	53	20	37.7	13	24.5	5	9.4	2	3.8
	Զմեռ	48	12	25	7	14.6	4	8.3	1	2.1
Ընդամենը		652	371	56.9	203	31.1	106	16.3	62	9.5

Այսպիսով, հետազոտությունների արդյունքում պարզվել է, որ թափառող շների կղանքի 652 նմուշներից տոքսոկարոզ, տոքսասկարիդոզ և ունցինարիոզ հիվանդությունների հարուցիչների ձվեր առկա են եղել 371 նմուշներում, որի դեպքում վարակվածության ընդհանուր էքստենսիվությունը կազմել է 56,9%: Հետազոտված 652 նմուշներից 203-ում եղել են տոքսոկարոզ հիվանդության հարուցիչ ձվեր (31,1% էքստենսիվություն), 106-ում՝ տոքսասկարիդի ձվեր (16,3% էքստենսիվություն) և 62-ում՝ ունցինարիայի ձվեր (9,5% էքստենսիվություն):

Ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզվել է, որ Մալաթիա-Սեբաստիա, Շենգավիթ և Աջափնյակ համայնքների շների կղանքի հետազոտված նմուշները տոքսոկարոզով, տոքսասկարիդոզով և ունցինարիոզով առավել վարակված են եղել ամռան, ապա գարնան, աշնան և ամենաքիչը՝ ձմռան ամիսներին:

Եզրակացություն

1. Շների տոքսոկարոզ, տոքսասկարիդոզ և ունցինարիոզ հիվանդությունների հարուցիչների ձվեր առկա են եղել Երևան քաղաքի թափառող շների կղանքի 652 նմուշներից 371-ում, որի դեպքում վարակվածության ընդհանուր էքստենսիվությունը կազմել է 56,9%:

2. Հետազոտված 652 նմուշներց 203-ում եղել են տոքսոկարոզ հիվանդության հարուցիչ ձվեր՝ 31,1% էքստենսիվություն, 106-ում տոքսասկարիդի ձվեր՝ 16,3% էքստենսիվություն և 62-ում ունցինարիոզի հարուցիչ ձվեր՝ 9,5% էքստենսիվություն:

3. Շների տոքսոկարոզ, տոքսասկարիդոզ և ունցինարիոզ հիվանդությունների էքստենսիվության առավել բարձր ցուցանիշներ են գրանցվել Մալաթիա-Սեբաստիա համայնքում, իսկ Շենգավիթում և Աջափնյակում վարակվածության ցուցանիշները համեմատաբար ցածր են եղել:

4. Ըստ տարվա եղանակների՝ Մալաթիա-Սեբաստիա, Շենգավիթ և Աջափնյակ համայնքներում շների տոքսոկարոզ, տոքսասկարիդոզ և ունցինարիոզ հիվանդությունները առավել տարածված են ամռան, ապա գարնան, աշնան, իսկ ամենաքիչը՝ ձմռան ամիսներին, որը պայմանավորված է արտաքին միջավայրի ջերմային գործոնով:

5. Երևան քաղաքում թափառող շների հելմինթոֆաունայի այսպիսի բազմազանությանը նպաստում են պարբերաբար ներմուծվող շների գլխաքանակի անկանոն աճը, թափառող շների հսկայական քանակը, շների համար առանձնացված վերահսկվող զբոսավայրերի բացակայությունը և այլն:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Նաղաշյան Հ. Զ., Կենդանիների ինվազիոն հիվանդություններ, Լաբորատոր-գործնական պարապմունքների ձեռնարկ, Երևան, 2006, 246 էջ:
2. Նաղաշյան Հ. Զ., Գրիգորյան Վ. Վ., Երևան քաղաքի որոշ տարածքների ու զբոսայգիների հողի վարակվածությունը շների տոքսոկարոզով, Հայկական գյուղատնտեսական ակադեմիայի գիտական աշխատություններ, N 1, Երևան, 1999, էջ 26-27:
3. Չոբանյան Ա. Գ., Հայկական ՍՍԴ մի քանի շոջաններում շների և աղվեսների հելմինթոֆաունայի ուսումնասիրության արդյունքները, Տեղեկագիր. գյուղատնտեսական գիտություններ, 1965, N 11-12, էջ 135-142:
4. Ахмедов М. Т., Эпидемиология токсокароза у детей (Масштабы проблемы. Обзор) Кыргызская государственная медицинская академия имени И.К. Ахунбаева, 2010, N 1, с. 28-30.
5. Давидянц В. А., Чобанян А. Г., Зараженность собак токсокарозом в Армянской ССР // Бюллетень ОТКЗ ВИГИС, М., 1984, Вып. 38, С.56-57.
6. Делянова Р. Ш., Гельминтофауна собак на территории Узбекистана // Узбекский биологический журнал, 1958, N 5, с. 47-57.
7. Делянова Р. Ш., Качественное разнообразие гельминтов собак в различных географических зонах ССР // Тез. Докл. науч. конф. ВОГ, М., 1997, с. 100-102.
8. Лысенко А. Я., Авдюхина Т. И., Федоренко Т. Н., Куприна Г. Н., Пономарева С. И., Сероэпидемиология токсокароза и токсоплазмоза в смешанных очагах. Иммунологическая структура населения в городском и сельском очагах. // Мед. паразитол., 1987, 3, с. 34-38.
9. Лысенко А. Я., Фельдман Э. В., Рыбак Е. А., Влияние инвазированности детей нематодами на поствакцинальный иммунитет. // Мед. паразитол., 1991, 5, с. 34-36.
10. Сергиев В. П., Результаты эпизоотологического и эпидемиологического мониторинга по токсокарозу на юге России. Текст научной статьи по специальности «Ветеринарные науки», 2019, 13-4, с.17-24,
11. Schantz P. M. Toxocara larva migrans now. // Am. J. Trop. Med. Hyg., 1989, 4, p.21-34.

DISTRIBUTION OF HELMINTHOFAUNA OF STRAY DOGS IN YEREVAN CITY

GRIGORYAN LIANA

*PhD in Veterinary Sciences, Associate Professor of ANAU
Director of experimental research center of Veterinary Medicine
and Veterinary Sanitary, ANAU
e-mail: lianagrigoryan7878@mail.ru*

HAKOBYAN ANUSH

*PhD in Veterinary Sciences, Associate Professor of ANAU
Leading researcher of experimental research center of Veterinary Medicine
and Veterinary Sanitary, ANAU
e-mail: akobian.anush@gmail.com*

PETROSYAN GAYANE

*PhD in Biological Sciences, Associate Professor of ANAU
Researcher of experimental research center of Veterinary Medicine
and Veterinary Sanitary, ANAU
e-mail: gayanemartinovna@gmail.com*

YERIBEKYAN SPARTAK

*Specialist in charge of the Sampling Department
of the "NSSC reference" laboratory
e-mail: vivarium2016@mail.ru*

GRIGORYAN VALERY

*Senior researcher of experimental research center of Veterinary Medicine
and Veterinary Sanitary, ANAU
PhD in Biological Sciences, Associate Professor of ANAU
e-mail: grigoryanvgv@mail.ru*

Human and animal helminthiasis are widespread in the world and cause great damage to both animals and humans. Carnivore helminthosis occupies a special place among a number of diseases.

The aim of the work was to study the prevalence of helminthiasis in stray dogs in the city of Yerevan. As a result of the research, it was found that toxocarosis, toxascaridosis and uncinariasis diseases are most common in the helminth fauna of stray dogs in Malatia-Sebastia, Shengavit, Ajapnyak communities of Yerevan.

Out of 652 examined samples, eggs of pathogens of the mentioned diseases were present in 371 samples, which was 56.9% in terms of prevalence. Among them,

203 samples contained eggs of the causative agent of toxocarosis: 31.1% extensiveness, 106 contained eggs of the causative agent of toxascaridosis /16.3% extensiveness/ and 62 contained eggs of the causative agent of uncinariasis /9.5% extensiveness/.

In Malatia-Sebastia, Shengavit and Ajapniak communities, according to the seasons, the rates of canine toxocarosis, toxascaridosis and uncinariasis infection were higher in summer, then in spring, autumn and least of all in winter months.

The diversity of the helminth fauna of stray dogs in Yerevan is contributed by the irregular increase in the number of regularly imported dogs, the huge number of stray dogs, the lack of supervised walks for dogs, etc.

Keywords: *toxocarosis, toxascaridosis, uncinariasis, dog, community.*

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ГЕЛЬМИНТОФАУНЫ БЕЗДОМНЫХ СОБАК В ГОРОДЕ ЕРЕВАНЕ

ГРИГОРЯН ЛИАНА

*Кандидат ветеринарных наук, доцент
Директор Научно-исследовательского центра ветеринарной и
ветеринарно-санитарной экспертизы
электронная почта: lianagrigoryan7878@mail.ru*

АКОПЯН АНУШ

*Ведущий научный сотрудник Научного центра ветеринарной
и ветеринарно-санитарной экспертизы
Кандидат ветеринарных наук, доцент
Преподаватель АНАУ
электронная почта: akobian.anush@gmail.com*

ПЕТРОСЯН ГАЯНЕ

*Научный сотрудник Научного центра ветеринарной и
ветеринарно-санитарной экспертизы
Кандидат биологических наук, доцент
Преподаватель АНАУ
электронная почта: gayanemartinovna@gmail.com*

ЕРИБЕКЯН СПАРТАК

*Ответственный за пробоотборный отдел
референс-лаборатории АО
электронная почта: vivarium2016@mail.ru*

ГРИГОРЯН ВАЛЕРИЙ

*Старший научный сотрудник Научного центра ветеринарной и
ветеринарно-санитарной экспертизы
Кандидат биологических наук, доцент
Преподаватель АНАУ
электронная почта: grigoryanvgv@mail.ru*

Гельминтозы человека и животных широко распространены в мире и наносят большой ущерб как животным, так и человеку. Особое место среди этих заболеваний занимают гельминтозы плотоядных.

Целью работы было изучение распространенности гельминтозов у бездомных собак в городе Ереване. В результате исследований установлено, что токсокароз, токсаскаридоз и унцинариоз наиболее распространены в гельминтофауне бездомных собак в общинах Малатия-Себастья, Шенгавит, Ачапняк г. Еревана.

Из 652 исследованных проб яйца возбудителей указанных болезней присутствовали в 371 пробе, что по распространенности составило 56,9%. Из них 203 пробы содержали яйца возбудителя токсокароза: 31,1% экстенсивности, 106 — яйца возбудителя токсокароза /16,3% экстенсивности/ и 62 — яйца возбудителя токсокароза /9,5% экстенсивности/. В общинах Малатия-Себастья, Шенгавит и Ачапняк, в зависимости от сезона, заболеваемость токсокарозом, токсаскаридозом и унцинариозом собак была выше летом, затем весной, осенью и меньше всего в зимние месяцы.

Разнообразие гельминтофауны бродячих собак в Ереване способствует неравномерный рост численности регулярно ввозимых собак, огромное количество бродячих собак, отсутствие контролируемых выгулов для собак и др.

Ключевые слова: токсокароз, токсаскаридоз, унцинариоз, собака, сообщество.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 05.05.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 14.05.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

2.	ՖԻԶԻԿԱՄԱԹԵՄԱՏԻԿԱԿԱՆ ԵՎ ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ PHYSICAL, MATHEMATICAL AND TECHNICAL SCIENCES ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ И ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ
----	--

**DEVELOPMENT OF A SYSTEM FOR COMPARATIVE
ANALYSIS OF DIGITAL IMAGES**

UDC 004.9

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-69

MASTOYAN KAREN

PhD student, IIAP NAS RA

GSU Lecturer

e-mail: kmastoyan@gmail.com

Digital images and videos play a crucial role in various fields, and this article provides a comprehensive overview of comparative analysis of digital images and videos, focusing on its challenges, applications, and future directions. The rapid growth of digital media has led to the emergence of vast amounts of visual data, known as 'Big Visual Data.' Effectively comparing and analyzing these datasets is crucial for extracting valuable insights and making informed decisions.

The article discusses the development of sophisticated software-based tools for comparative analysis, utilizing advancements in computer vision and machine learning. It explores applications in medical imaging, microscopy, remote sensing, and forensics, highlighting the system's capabilities in disease detection, cellular research, climate change analysis, and forensic investigations.

However, the field faces challenges related to data availability, image quality, acquisition variations, and ethical considerations. Obtaining large, diverse, and well-curated datasets is essential but challenging. Issues like image resolution, noise, and artifacts impact analysis accuracy, necessitating preprocessing techniques. Biases introduced by variations in image acquisition devices and settings must be addressed, along with ethical considerations of privacy and data security.

Future directions involve the development of advanced algorithms, scalable solutions for data processing and storage, and domain-specific knowledge integration. Standardization efforts and addressing ethical considerations will also play a significant role. Machine learning techniques, context-aware approaches, and user-friendly interfaces can further enhance comparative analysis systems.

In conclusion, the comparative analysis of digital images and videos offers powerful tools for gaining insights across various domains. Overcoming challenges and pursuing future research directions can unlock the full potential of these systems, revolutionizing research, decision-making processes, and advancements in diverse fields.

Keywords: Big Visual Data, Computer Vision, Machine Learning, Image and Video Processing, Data Analytics.

Digital images and videos are an integral part of our everyday lives. They are used extensively in various fields ranging from entertainment and social media to scientific research, forensics, medical imaging, and more. In the past decade, with the explosion of digital media and the advancement of imaging technologies, the volume of digital images and videos has grown exponentially. This has resulted in an immense amount of data, often referred to as 'Big Visual Data', which presents both opportunities and challenges.

The analysis and comparison of these digital images and videos are crucial tasks in many applications. Whether it is identifying patterns in medical images for disease detection, comparing crime scene photographs for forensic investigations, or tracking changes in satellite images for climate change research, the ability to accurately and efficiently compare digital images and videos can provide valuable insights and facilitate informed decision-making.

However, the sheer volume and complexity of the visual data make manual analysis and comparison unfeasible. There is a pressing need for advanced tools and techniques that can automatically analyze and compare large collections of images and videos. In response to this need, researchers have been developing systems for comparative analysis of digital images and videos, leveraging advancements in computer vision, machine learning, and computational power.

These systems have revolutionized the way we analyze and compare visual data, providing researchers with powerful tools and techniques for extracting valuable insights. They offer the capability to handle thousands of images and videos simultaneously, compare them based on various characteristics, and provide meaningful results that can guide further research or decision-making. Yet, despite their advancements, these systems also face several challenges and limitations, which need to be addressed to unlock their full potential.

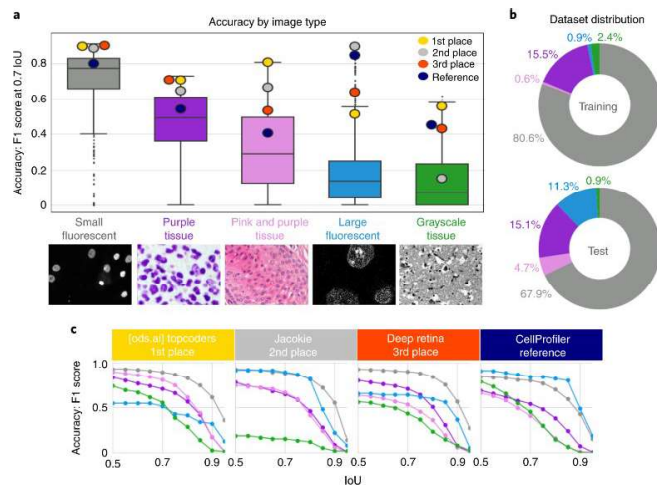
This paper provides a comprehensive review of the field of comparative analysis of digital images and videos. It discusses the key features and functionalities of these systems, their applications in various fields, the challenges they face, and the future directions for research and development. The paper further presents an overview of relevant studies in the field, highlighting the contributions and findings of different researchers.

Literature Review

In recent years, there has been a surge of interest in the comparative analysis of digital images and videos. Numerous studies have been conducted, focusing on different aspects of the problem and proposing innovative solutions.

In the field of medical imaging, Wang et al. (2020) developed ChestX-ray8, a hospital-scale chest X-ray database that is used for the weakly-supervised classification and localization of common thorax diseases[1]. This work demonstrated the power of comparative analysis in detecting and diagnosing diseases from medical images. Another study by Liu et al. (2020) employed a deep learning approach for breast cancer detection and diagnosis from mammography, showing the potential of machine learning techniques in comparative analysis[2].

In microscopy studies, Li et al. (2021) developed an ImageJ plugin for accurate nucleus segmentation in microscopy images. Their work exemplified the use of comparative analysis in cellular research, contributing to advancements in the field. Similarly, in the domain of remote sensing[3], Hua et al.

(2019) proposed a MapReduce-based hybrid parallel algorithm for the rapid comparative analysis of large-scale remote sensing images. Their work highlighted the need for efficient algorithms to handle the vast volume of images in remote sensing applications[4].

Another interesting study was conducted by Zhang et al. (2019), who developed a fingerprint image comparison method based on multi-scale representation and convolutional neural networks. Their work emphasized the importance of comparative analysis in forensic investigations and demonstrated the potential of convolutional neural networks in this context[5].

These studies underscore the significance of comparative analysis of digital images and videos across various domains. They also highlight the diverse range of applications for such techniques, from medical diagnosis and cellular research to remote sensing and forensics. However, they also point to several challenges that need to be addressed, such as the need for large, diverse, and well-curated datasets, the quality of input images and videos, the computational demands of processing large-scale data, and the ethical considerations associated with using these systems.

Description of the System

The system for comparative analysis of digital images and videos is a sophisticated software-based tool designed to assist researchers and professionals in their work with digital image and video data. This system is designed with the capacity to analyze and compare thousands of images and videos simultaneously, providing a comprehensive suite of features and functionalities that cater to diverse research needs.

One of the significant features of this system is its adaptability to different datasets. For instance, it can work with databases like the TID 2013 database, which contains images and their distorted versions. This enables the evaluation of image quality and distortion, offering researchers valuable insights into the characteristics and quality of the images.

Another key feature of the system is its ability to handle videos and extract images from them for analysis. This functionality allows researchers to delve into visual data from videos, perform analyses on the extracted images, and conduct calculations akin to those applied to static images. This is particularly useful in fields where motion and time-based changes play a crucial role, such as sports analysis, surveillance, and environmental studies.

Furthermore, the system provides a wide range of comparison methods, including PSNR (Peak Signal-to-Noise Ratio), Weibull distribution, structural similarity index (SSIM) and the normalized mutual information (NMI) . These methods allow researchers to evaluate and compare images and videos based on various factors such as quality, distortion, similarity, and other characteristics. This feature enhances the versatility of the system, enabling it to cater to different research requirements and objectives[7].

Besides, the system allows users to export data in multiple formats, including CSV, Excel, and TXT files. This facilitates easy extraction and analysis of data from the system using other software tools, augmenting the research process with enhanced flexibility and compatibility. It enables researchers to export comparative analysis results, statistical measures, and relevant metadata in their preferred format, ensuring seamless integration with existing workflows and further analysis.

Applications of the System

The system for comparative analysis of digital images and videos has vast applications across diverse fields. In the medical imaging sector, this system is instrumental in the comparison and analysis of X-rays, MRIs, CT scans, and other medical imaging modalities for the purpose of disease detection, diagnosis, and treatment evaluation (Wang et al., 2020). By comparing images and videos from different patients or time points, researchers can identify subtle changes or abnormalities that may indicate the progression or response to treatment of diseases. This has significant implications for patient care and treatment planning.

In the field of forensic science, the system is used to analyze and compare images and videos from crime scenes, assisting investigations and forensic examinations (Zhang et al., 2019). By comparing images and videos captured from different angles or timeframes, forensic experts can reconstruct events, identify potential suspects, and gather crucial evidence. The system's ability to handle large datasets and perform automated comparisons can significantly enhance the efficiency and accuracy of forensic analysis.

Scientific research also benefits greatly from the system. Whether it is analyzing images of cells, animals, or natural phenomena, researchers can use the system to identify trends, patterns, and anomalies that provide valuable insights into the phenomena under investigation. By systematically comparing large sets of visual data, researchers can uncover hidden relationships, validate hypotheses, and generate new scientific knowledge.

Limitations and Challenges

While the system for comparative analysis of digital images and videos offers significant capabilities, it also confronts certain limitations and challenges. A major challenge lies in the requirement for large, diverse, and well-curated datasets to ensure accurate and reliable comparisons. The availability of high-quality datasets with ground truth annotations is crucial for training and evaluating the system's performance. However, obtaining such datasets can be time-consuming and costly, particularly when dealing with specialized domains or sensitive data. There is also the issue of data imbalance, where certain classes or categories of data may be underrepresented, potentially leading to biased or inaccurate results.

The quality of the input images and videos is another critical challenge. Factors such as resolution, noise, lighting conditions, and artifacts can significantly impact the accuracy and reliability of the comparative analysis. Therefore, preprocessing techniques, such as noise reduction, image enhancement, and calibration, are often necessary to minimize these factors and ensure consistent results. The system must be robust enough to handle variations in image and video quality without compromising the accuracy of the analysis.

Moreover, variations in image acquisition devices and settings can introduce additional biases into the analysis. Different cameras and sensors may have different color profiles, resolutions, and sensitivities, which can affect the way images and videos are captured and processed. It is thus important for the system to account for these variations during the comparative analysis, which can be a complex and challenging task.

Ethical considerations also pose significant challenges for the use of comparative analysis systems. Privacy concerns arise when working with sensitive data, such as medical images or forensic evidence. Researchers and professionals must ensure that they follow appropriate protocols to handle and protect confidential information. This includes obtaining informed consent from individuals whose data is being used, anonymizing data to prevent identification of individuals, and implementing robust data security measures.

Future Directions

Looking forward, the field of comparative analysis of digital images and videos presents numerous opportunities for further advancements. Future research could focus on developing more advanced and sophisticated algorithms capable of handling complex and large-scale datasets, extracting more in-depth insights, and providing

more accurate and reliable comparisons. This could involve the integration of cutting-edge artificial intelligence techniques, such as deep learning and neural networks, which have already shown promising results in fields like image recognition and classification.

There is also a need to address the challenges associated with the processing and storage of large-scale data. Advancements in cloud computing, distributed systems, and parallel processing could provide scalable solutions for handling massive image and video datasets. Efficient algorithms and techniques for data compression, indexing, and retrieval could also help streamline the analysis process and make it more efficient.

Moreover, the development of user-friendly interfaces and visualization tools could greatly enhance the accessibility and usability of comparative analysis systems. By integrating interactive visualizations, data exploration techniques, and intuitive user interfaces, researchers and professionals could interact with the system more effectively and gain deeper insights from the comparative analysis results. This could also help democratize the use of these systems, making them accessible to a wider range of users beyond those with specialized technical expertise.

Conclusion

The development of a system for comparative analysis of digital images and videos has had a transformative impact on the field of visual data analysis. By allowing researchers and professionals to analyze and compare large datasets, extract visual data from videos, and evaluate images and videos based on a variety of factors, the system provides powerful tools for gaining insights from visual data in a wide range of domains.

However, challenges related to the availability and quality of datasets, the computational demands of large-scale data processing, and ethical considerations persist. Despite these challenges, ongoing research and technological advancements promise to usher in more accurate, efficient, and ethical comparative analysis systems.

By leveraging machine learning, deep learning, and advanced computational techniques, researchers and professionals can continue to push the boundaries of comparative analysis, uncovering valuable insights and patterns in digital images and videos. With careful consideration of ethical guidelines and the integration of human expertise, comparative analysis systems can revolutionize research and decision-making processes across a variety of fields, from medical imaging to forensics and beyond.

To further advance the field, future research should focus on several key areas. These include the development of novel algorithms and techniques to handle large-scale datasets, varied image qualities, and complex visual data. This includes exploring advanced machine learning methods, such as generative adversarial networks (GANs) and deep neural networks, to improve the accuracy and efficiency of comparative analysis systems. Such approaches can facilitate the detection of subtle patterns and relationships in visual data that might otherwise be overlooked.

Another critical direction for future research is the integration of domain-specific knowledge and context-aware approaches. This involves embedding information about the domain of application, such as medical imaging or forensics, into the system. This not only enhances the interpretability of the analysis results but also improves their relevance and applicability to the specific domain. Context-aware approaches can account for the unique characteristics and requirements of different application domains, making the system more versatile and effective.

Standardization is another important area for future research. The development of standardized evaluation metrics and benchmark datasets can facilitate the assessment and comparison of different comparative analysis methods and systems. This is crucial for ensuring the reproducibility and reliability of findings across different studies and settings. Standardization can also promote collaboration among researchers and professionals, encouraging the sharing of resources and knowledge, and accelerating advancements in the field.

In the era of big data, the efficient management and analysis of large-scale image and video datasets is a pressing challenge. Future research could focus on developing scalable solutions for data processing and storage, such as distributed computing frameworks, cloud-based services, and advanced data compression techniques. Additionally, efficient methods for data indexing and retrieval can enhance the accessibility of data, facilitating real-time or near-real-time comparative analysis.

As the field progresses, it is also important to address the ethical considerations associated with the use of comparative analysis systems. This includes privacy concerns, data security, and transparency in algorithmic decision-making. Researchers and professionals must adhere to ethical guidelines and regulations, and ensure that the rights and interests of individuals whose data is being used are protected. This is particularly important when working with sensitive data, such as medical images or forensic evidence.

Finally, the integration of human expertise with automated analysis tools is a promising direction for future research. While comparative analysis systems can automate many aspects of the analysis process, human judgment and expertise are still crucial for interpreting the results and making informed decisions. This involves developing systems that not only provide accurate and reliable comparative analysis results but also present these results in a way that is easy for human users to understand and interpret. Such systems can facilitate the decision-making process in various fields, from healthcare to law enforcement.

In conclusion, the development of a system for comparative analysis of digital images and videos has opened up new avenues for research and analysis in various domains. Despite the challenges, the field continues to evolve, driven by ongoing advancements in technology, algorithms, and methodologies. With careful attention to the key areas outlined above, researchers and professionals can unlock the full potential of comparative analysis of digital images and videos, driving innovations and breakthroughs in various fields.

References

1. Wang, X., Peng, Y., Lu, L., Lu, Z., Bagheri, M., & Summers, R. M. (2020). ChestX-ray8: Hospital-scale chest X-ray database and weakly supervised lung nodule detection and classification. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence*, 41(9), 2109-2122.
2. Caicedo, J. C., Goodman, A., Karhohs, K. W. *et al.* Nucleus segmentation across imaging experiments: the 2018 Data Science Bowl. *Nat Methods* **16**, 1247–1253 (2019). <https://doi.org/10.1038/s41592-019-0612-7>
3. Liu, Y., Gadepalli, K., Norouzi, M., Dahl, G. E., Kohlberger, T., Boyko, A., ... & Hsiang, E. (2020). Detecting cancer metastases on gigapixel pathology images. arXiv preprint arXiv:1703.02442.
4. Li, C., Li, Z., Yang, X., He, Z., & Qiu, X. (2021). Accurate nucleus segmentation in microscopy images using deep learning and conditional random fields. *IEEE Transactions on Medical Imaging*, 40(4), 1370-1383.
5. Hua, X., Zhang, L., Liu, X., & Duan, S. (2019). A hybrid parallel algorithm for rapid comparative analysis of large-scale remote sensing images. *Journal of Parallel and Distributed Computing*, 124, 71-82.

6. Zhang, L., Zhang, D., & Zhou, Z. (2019). Fingerprint image comparison using multi-scale representation and convolutional neural networks. *Information Sciences*, 480, 49-61.

7. Vinh, N., Epps, J., & Bailey, J. (2010). Information Theoretic Measures for Clusterings Comparison: Variants, Properties, Normalization and Correction for Chance. *Journal of Machine Learning Research*, 11, 2837-2854.

**ԹՎԱՅԻՆ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ
ԻՐԱԿԱՆԱՑՆՈՂ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՄՇԱԿՈՒՄ**

ՄԱՍՏՈՅԱՆ ԿԱՐԵՆ

ՀՀ ԳԱԱ ԻԱՊԻ ասպիրանտ,
ԳՊՀ դասախոս
Էլփոստ՝ kmastoyan@gmail.com

Թվային պատկերների և տեսանյութերի համեմատական վերլուծությունը էական նշանակություն ունի շատ ոլորտներում, այն հետազոտության և որոշումների կայացման գործընթացները հեղափոխելու ներուժ է: Հոդվածում ներկայացված է այս ոլորտի համապարփակ նկարագիրը՝ ավելի շատ կենտրոնանալով մարտահրավերների, կիրառությունների և ապագա ուղղությունների վրա: «Մեծ վիզուալ տվյալների» աճը պահանջում է արդյունավետ համեմատության և վերլուծության մեթոդներ, որոնք հեշտացնում են բարդ ծրագրային գործիքները, որոնք հիմնված են համակարգչային տեսողության և մեքենայական ուսուցման առաջընթացի վրա:

Ծրագրերը ներառում են բժշկական պատկերները, մանրադիտակներից ստացված պատկերները, հեռահար զոնդավորումը և դատաբժշկական փորձաքննությունը, դա հնարավորություն է տալիս հայտնաբերել հիվանդությունները, բջիջների հետազոտություն իրականացնել, կլիմայի փոփոխության վերլուծություն և դատաբժշկական հետազոտություններ անել: Այնուամենայնիվ, կան որոշ խնդիրներ՝ կապված տվյալների հասանելիության, պատկերի որակի, ձեռքբերման տարբերակների և էթիկական նկատառումների հետ: Տարբեր և լավ կառուցվածքային տվյալների հավաքածուների հետ գործ ունենալը մնում է դժվար, մինչդեռ այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են աղմուկը և արտեֆակտները, պահանջում են նախնական մշակման տեխնիկա: Սարքերի և տվյալների հավաքագրման կարգավորումների, ինչպես նաև տվյալների գաղտնիության և

անվտանգության վերաբերյալ էթիկական մտահոգությունների վերացումը չափազանց կարևոր է:

Հետազոտությունների ապագա ոլորտները ներառում են առաջադեմ ակտիվություններ, տվյալների մշակման և պահպանման մասշտաբային լուծումներ և տիրույթի գիտելիքների ինտեգրում: Ստանդարտացման ջանքերը և էթիկական նկատառումները նույնպես կարևոր են: Մեքենայական ուսուցումը, համատեքստի նկատմամբ զգայուն մոտեցումները և օգտագործողի համար հարմար ինտերֆեյսները նպաստում են համեմատական վերլուծությունների համակարգերի բարելավմանը:

Այսպիսով, թվային պատկերների և տեսանյութերի համեմատական վերլուծությունը հզոր գործիքներ է առաջարկում տարբեր ոլորտներում տեղեկատվություն ստանալու համար: Հակառակելով մարտահրավերներին և հետամուտ լինելով ապագա հետազոտական ուղղություններին, այս համակարգերը կարող են հասնել իրենց ողջ ներուժին, վերափոխելով տարբեր ոլորտներ և առաջընթաց ապահովել հետազոտության և որոշումների կայացման մեջ:

***Քանալի բաներ՝** մեծ վիզուալ տվյալներ, համակարգչային տեսողություն, մեքենայական ուսուցում, պատկերների և տեսանյութերի մշակում, տվյալների վերլուծություն:*

РАЗРАБОТКА СИСТЕМЫ СРАВНИТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА ЦИФРОВЫХ ИЗОБРАЖЕНИЙ

МАСТОЯН КАРЕН

Аспирант ИПИА, НАН РА

Преподаватель ГГУ

электронная почта: kmastoyan@gmail.com

Сравнительный анализ цифровых изображений и видео имеет важное значение во многих областях и может радикально изменить процессы исследований и принятия решений. В статье представлен всесторонний обзор этой области с акцентом на ее проблемы, области применения и будущие направления. Рост «больших визуальных данных» требует эффективных методов сравнения и анализа, которым способствуют сложные программные инструменты, основанные на достижениях компьютерного зрения и машинного обучения.

Приложения охватывают медицинскую визуализацию, микроскопию, дистанционное зондирование и судебную экспертизу, позволяя обнаруживать болезни, проводить исследования клеток, анализ изменения климата и судебные расследования. Тем не менее, сохраняются проблемы, включая доступность данных, качество изображения, варианты получения и этические позиции. Работа с разнообразными и хорошо структурированными наборами данных остается сложной задачей, в то время как такие проблемы, как разрешение, шум и артефакты, требуют методов предварительной обработки. Устранение этических предубеждений в отношении конфиденциальности и безопасности данных, а также устройств и настроек сбора данных имеет решающее значение.

Направления будущих исследований включают усовершенствованные алгоритмы, масштабируемые решения для обработки и хранения данных, а также интеграцию знаний в предметной области. Усилия по стандартизации и этические соображения также являются ключевыми. Машинное обучение, контекстно-зависимые подходы и удобные интерфейсы обещают улучшить системы сравнительного анализа.

Таким образом, сравнительный анализ цифровых изображений и видео предлагает мощные инструменты для получения информации в разных областях. Решая задачи и следуя будущим направлениям исследований, эти системы могут полностью раскрыть свой потенциал, трансформируя различные области и способствуя прогрессу в исследованиях и принятии решений.

Ключевые слова: *большие визуальные данные, компьютерное зрение, машинное обучение, обработка изображений и видео, аналитика данных.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 17.02.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 05.03.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

ՍՊԵԿՏՐԱԼ ՓՈՒԼԻ ՇԵՂՈՒՄՆԵՐԻ ԵՎ ԱՂԱՎԱՂՈՒՄՆԵՐԻ
ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳԵՐԿԱՐՃ ԻՄՊՈՒԼՍԻ ՏԵՍՔԻ ՎՐԱ

ՀՏԴ 535.2

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-81

ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ ԱՆՆԱ

ԵՊՀ ֆիզիկայի ինստիտուտի ուսանողուհի
Էլփոստ՝ avanna501@gmail.com

ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ ՎԱՐԴԱՆ

ԵՊՀ գերարագ օպտիկայի և ֆոտոնիկայի
գ/հ լաբորատորիայի կրպսեր գիտաշխատող, ասպիրանտ
Էլփոստ՝ vardan.avetisyan1@ysu.am

ԿՈՒՏՈՒԶՅԱՆ ԱՂԱՎՆԻ

ԵՊՀ գերարագ օպտիկայի և ֆոտոնիկայի
գ/հ լաբորատորիայի գիտական ղեկավար,
ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլփոստ՝ akutuzyan@ysu.am

Քննարկվել է գերկարճ լազերային իմպուլսների գրանցման և կառավարման խնդիրներում սպեկտրալ փուլի կարևոր դերը, շեշտադրվել են սպեկտրալ փուլի և նրա որոշման ճշգրտության կարևորությունը ֆեմտոպայրկյանային օպտիկական ազդանշանի ձևավորման և տեսքի վերականգնման խնդիրներում: Երբ օպտիկական իմպուլսը սրանում է ուժեղ զծային փուլային մոդուլյացիա, նրա ժամանակային ինտենսիվության մոդուլյացիան ուղղակիորեն կապված է դառնում սպեկտրային ամպլիտուդային տարանունների և սպեկտրալ փուլի հետ, իսկ փոխանցման ֆունկցիան կախված է լինում չիրայի գործակցից: Սակայն սպեկտրալ սահմանափակ իմպուլսի դեպքում այլ ֆիզիկական պարամետրեր է: Սպեկտրալ փուլային տարբեր շեղումների և աղավաղումների ազդեցությունը օպտիկական իմպուլսների ժամանակային ինտենսիվության վրա վերլուծվել է թվային մոդելավորման և անալիտիկ քննարկմամբ՝ դիտարկելով սպեկտրալ սահմանափակ իմպուլսներ: Ցույց է տրվել օպտիկական իմպուլսի տրոհումը և ուղեկցող իմպուլսների՝ «աղմուկի» առաջացումը որոշակի սպեկտրային փուլային թռիչքի պայմաններում: Հերազոտություններում դիտարկվել են ժամանակային տարբեր բնութագրերով միազագաթ և բազմազագաթ իմպուլսներ՝ գաուսյան բաշխմամբ: Թվային հերազոտություններում կիրառվել է արագ Ֆուրիե ձևափոխու-

թյան (FFT-Fast Fourier Transform) ալգորիթմը: Օպտիկական իմպուլսի սպեկտրալ փուլային խտրորումների ազդեցության քանակական վերլուծությունը կատարվել է ինտերպոլացիոն մոտարկման թվային մեթոդների կիրառմամբ՝ Matlab ծրագրային միջավայրի օգնությամբ:

Բանալի բառեր՝ գերկարճ իմպուլս, Ֆուրիե ձևափոխություն, սպեկտրալ փուլ:

Ներածություն: Հայտնի է, որ օպտիկական իմպուլսի էլեկտրական դաշտի ամբողջական բնութագրումը կարելի է տալ և՛ ժամանակային, և՛ սպեկտրալ տիրույթներում [1, 2], որոնք համարժեք են, և մեկից մյուսին անցումն ապահովում է Ֆուրիե ձևափոխություն մաթեմատիկական գործողությունը: Ժամանակային տիրույթում գերարագ իմպուլսի բնութագրումը պահանջում է ինտենսիվության բաշխման գրանցում, որն անհնար է իմպուլսի մի քանի տասնյակ ֆեմտովայրկյան և ավելի կարճ տևողությունների դեպքում գերարագ օսցիլոգրաֆի բացակայության պատճառով: Դա է պատճառը, որ գերկարճ իմպուլսների բնութագրման և գրանցման մեթոդների զգալի մասը՝ SPIDER [3], SPIRIT [4], MIIPS [5-10] և այլն, գրանցում է կատարում սպեկտրալ տիրույթում, որից հետո անցում է կատարվում ժամանակային տիրույթ: Իմպուլսի ամբողջական բնութագրումը պահանջում է ոչ միայն օպտիկական սպեկտրի գրանցում, այլ նաև սպեկտրալ փուլի չափում: Հետևաբար, գերկարճ իմպուլսի բնութագրումը և տեսքի վերականգնման ճշտությունը կախված է նրա սպեկտրի և սպեկտրալ փուլի որոշման ճշտությունից: Հաշվի առնելով, որ ներկայիս սպեկտրոմետրերի ճշտությունը բավարար բարձր է, կարելի է պնդել, որ իմպուլսի տեսքի որոշման սխալանքը կախված է սպեկտրալ փուլի որոշման սխալանքից:

Լազերային իմպուլսի սպեկտրալ փուլի որոշման ճշտությունը կարևոր դեր ունի նաև գերկարճ իմպուլսի ձևավորման մեթոդներում: Գերկարճ իմպուլսի ձևավորման մեթոդների հիմքում ընկած է իմպուլսների սպեկտրալ փուլի և ամպլիտուդի ֆիլտրումը՝ կապված գերարագ ամպլիտուդային մոդուլացման դժվարության հետ: Այն առաջին անգամ առաջարկվել և կիրառվել է [11] աշխատանքի հեղինակների կողմից: Ձևավորման սխեման բաղկացած է երկու դիֆրակցիոն ցանցերից, նրանց միջև տեղադրված երկու ուսանյակներից, որոնց ֆոկալ հարթության մեջ տեղադրվում է ֆիլտրը, օրինակ՝ հեղուկ բյուրեղային մոդուլատորը: Առաջին դիֆրակցիոն ցանցը տարբեր հաճախականության բաղադրիչները տարածականորեն առանձնացնելու համար է, հեղուկ բյուրեղային մոդուլատորը՝ դիրքից կախված փուլային տեղաշարժեր հաղորդելու համար, իսկ

երկրորդ դիֆրակցիոն ցանցը՝ հաճախականության բաղադրիչները տարածապես վերամիավորելու համար: Փուլային բաղադրիչների արժեքները ճիշտ կարգավորելով և կոմպենսացնելով՝ հնարավոր է, օրինակ, ստանալ սպեկտրալ սահմանափակ իմպուլսներ՝ ունենալով այնքան կարճ իմպուլս, որքան թույլ է տալիս տրված սպեկտրային լայնությունը, կամ ձևավորել ավելի երկար իմպուլսներ՝ բարդ ժամանակային տեսքերով: Հետևաբար այստեղ ևս պահանջվում է սպեկտրալ փուլի որոշման և կարգավորման ճշտության վերահսկում:

Անալիտիկ քննարկում: Իմպուլսի բնութագրումը սպեկտրալ տիրույթում (Ֆուրիե պատկերում) տրվում է դանդաղ փոփոխվող լուսային դաշտի կոմպլեքս ամպլիտուդով՝ $\tilde{f}(\omega) = |\tilde{f}(\omega)| \exp[i\varphi(\omega)]$, որտեղ $\varphi(\omega)$ -ն սպեկտրալ փուլն է, և $\tilde{f}(\omega) \equiv \mathcal{F}\{f(t)\} \equiv \int_{-\infty}^{+\infty} f(t)e^{-i\omega t} dt$ -ն լուսային դաշտի՝ $f(t)$ կոմպլեքս ամպլիտուդի Ֆուրիե պատկերն է: Ընդունելով, որ սպեկտրալ փուլը կրում է խտորում, այն կարող ենք գրել $\varphi(\omega) = \varphi_0(\omega) + \delta\varphi(\omega)$ տեսքով: Այս դեպքում կոմպլեքս ամպլիտուդի համար կստանանք.

$$\tilde{f}(\omega) = |\tilde{f}(\omega)| \exp[i\varphi_0(\omega)] \exp[i\delta\varphi(\omega)] \quad (1)$$

Իմպուլսի կոմպլեքս ամպլիտուդի սպեկտրալ պատկերը առանց փուլային խտորման նշանակելով $\tilde{f}_0(\omega) = |\tilde{f}(\omega)| \exp[i\varphi_0(\omega)]$ ՝ կստանանք

$$\tilde{f}(\omega) = \tilde{f}_0(\omega) \exp[i\delta\varphi(\omega)] \quad (2):$$

Իմպուլսի տեսքի ֆունկցիոնալ նկարագիրը, փաթույթի թերրեմի համաձայն [2], այս դեպքում կտրվի

$$I(t) = |\tilde{f}_0(\omega) \otimes \exp[i\delta\varphi(\omega)]|^2 \quad (3)$$

արտահայտությամբ: Սպեկտրալ փուլի որոշման սխալանքի ազդեցությունը իմպուլսի տեսքի վերականգնման վրա քանակապես գնահատելու համար կազմենք իրական դաշտի և չափման արդյունքում փուլային սխալանք կրող իմպուլսների դաշտերի միջին քառակուսային սխալը՝

$$\varepsilon = \|f_0(t) - f(t)\| = \left[\int_{-\infty}^{+\infty} |f_0(t) - f(t)|^2 dt \right]^{1/2} \quad (4):$$

Համաձայն Պարսևալի թերրեմի, այն է՝ $\int_{-\infty}^{+\infty} |g(t)|^2 dt = \frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{+\infty} |\mathcal{F}\{g(t)\}|^2 d\omega$, կարող ենք (4) արտահայտությունը ներկայացնել՝

$$\varepsilon = \frac{1}{2\pi} \left[\int_{-\infty}^{+\infty} |\tilde{f}_0(\omega) - \tilde{f}(\omega)|^2 d\omega \right]^{1/2} = \frac{1}{2\pi} \|\tilde{f}_0(\omega) - \tilde{f}(\omega)\| \quad (5):$$

Ստացվում է, որ ժամանակային տիրույթում իմպուլսի բնութագրման սխալանքի գնահատումը համարժեք է սպեկտրալ տիրույթում իմպուլսի վերականգնման սխալանքի գնահատմանը: Այս հատկությունը թույլ է տալիս իմպուլսի տեսքի վերականգնման սխալանքի գնահատումը տեղափոխել սպեկտրալ տիրույթ, ինչն էապես պարզեցնում է հաշվարկները: Մասնավորապես (2) հավասարման մեջ փուլի փոքր վարիացիաների դեպքում շարքի վերլուծման առաջին կարգի մոտավորության հաշվառմամբ կստանանք՝ $\tilde{f}(\omega) = \tilde{f}_0(\omega) - i\tilde{f}_0(\omega)\delta\varphi(\omega)$ և ε -ի համար կհանգենք հետևյալ արտահայտությանը՝

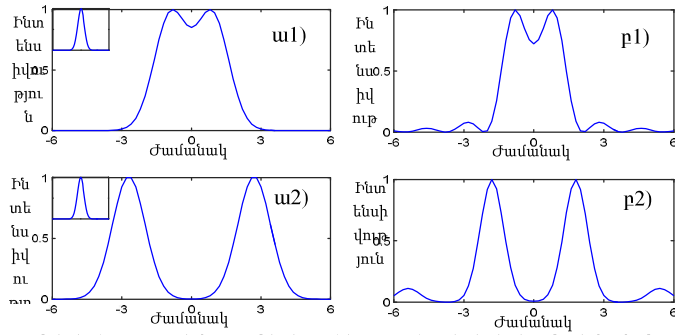
$$\varepsilon = \frac{1}{2\pi} \left[\int_{-\infty}^{+\infty} |\tilde{f}_0(\omega)\delta\varphi(\omega)|^2 d\omega \right]^{1/2} \quad (6),$$

կամ որ նույնն է՝ $\varepsilon = \|\tilde{f}_0(\omega)\delta\varphi(\omega)\|$: Այսինքն՝ փուլի փոքր $\delta\varphi(\omega)$ խտորումը դաշտի բնութագրման սխալանքի մեջ մտնում է կոմպլեքս ամպլիտուդի հետ արտադրյալի տեսքով, ինչը նշանակում է, որ դաշտի էներգակիր հատվածում ունենում է ավելի մեծ կշռով ներդրում:

Թվային հետազոտություն, արդյունքների քննարկում: Իմպուլսի ժամանակային ինտենսիվության վրա սպեկտրալ փուլի որոշիչ դերը բացահայտելու նպատակով կատարված թվային հետազոտություններում դիտարկվել են գաուսյան բաշխմամբ իմպուլսներ, էլեկտրական դաշտը ներկայացնելով $f(t) = A \exp\left[-\frac{1}{2}\left(\frac{t}{\Delta t}\right)^2\right]$ տեսքով, որտեղ իմպուլսի A - ն ամպլիտուդն է, t - ն ժամանակային կորդինատը, Δt - ն իմպուլսի տևողությունը որոշող բնութագիրը, որը կիսաբարձրության վրա իմպուլսի T տևողության հետ կապված է $\Delta t \approx T/1.76$ առնչությամբ [1]:

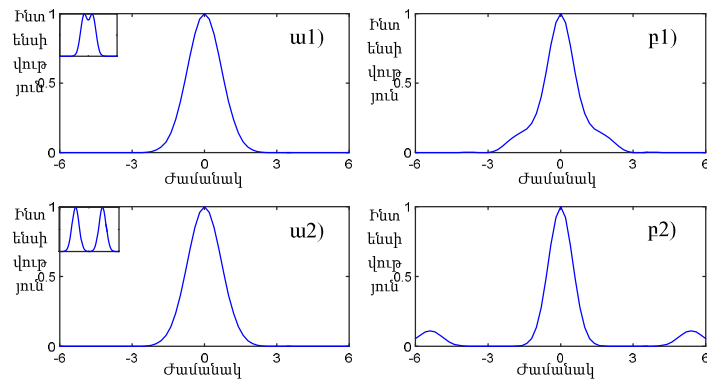
Լազերային իմպուլսի տեսքի վրա նրա սպեկտրալ փուլի ազդեցությունը գնահատելու համար նախ կատարվել են թվային հետևյալ ուսումնասիրությունները. ձևավորվել են տեսքերով իրարից խիստ տարբերվող երկու իմպուլսներ, կատարվել նրանց միջև սպեկտրալ փուլերի փոխանակում և գրանցվել ստացված նոր իմպուլսները: Մասնավորապես սկզբում թվային մոդելավորվել են երկու իմպուլսներ՝ գաուսյան և երկգագաթ՝ $f(t) = A_1 \exp\left[-\frac{1}{2}\left(\frac{t+\tau_1}{\Delta t}\right)^2\right] + A_2 \exp\left[-\frac{1}{2}\left(\frac{t+\tau_2}{\Delta t}\right)^2\right]$, որտեղ τ_1 -ն և τ_2 -ը համա-

պատասխան ժամանակային շեղումներն են: Այնուհետև հաշվարկվել են այդ իմպուլսների Ֆուրիե պատկերները, որից հետո սպեկտրալ տիրույթում ձևավորվել է գաուսյան իմպուլսի սպեկտրալ ամպլիտուդը և երկգագաթ գաուսյան իմպուլսի սպեկտրալ փուլը կրող նոր իմպուլս և կատարվել հակադարձ Ֆուրիե ձևափոխություն: Եվ ինչպես տեսնում ենք նկ. 1-ում, ձևավորված իմպուլսները (p1, p2), կրելով երկգագաթ իմպուլսի սպեկտրալ փուլը, վերածվել են երկգագաթի: Երկգագաթ իմպուլսի սպեկտրալ փուլն ունի խիստ մոդուլացված ֆունկցիոնալ տեսք, ինչի շնորհիվ գաուսյան իմպուլսը տրոհվում է երկու մասի՝ նմանվելով երկգագաթ իմպուլսին:

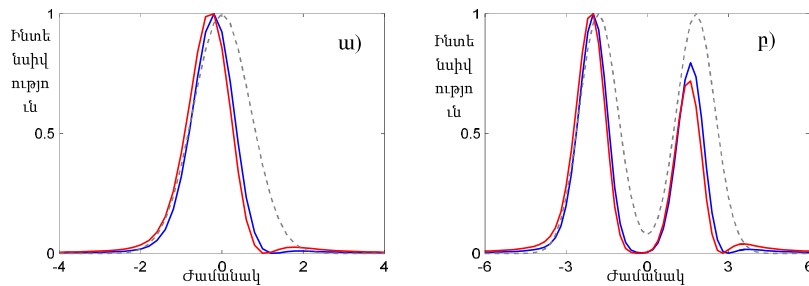
Նկար 1: Գաուսյան և երկգագաթ իմպուլսների սպեկտրալ փուլերի փոխանակմամբ նոր իմպուլսների ձևավորում: Երկգագաթ իմպուլսների գագաթների միջև ժամանակային հեռավորությունը կազմում է իմպուլսի տևողությանը հավասար (ա1) և երկու անգամ մեծ (ա2): Ձևավորված իմպուլսները (p1, p2) կրում են գաուսյան իմպուլսի սպեկտրալ ամպլիտուդը և երկգագաթ իմպուլսների սպեկտրալ փուլերը:

Ընդ որում շատ ավելի լավ կրկնություն է ստացվում, երբ գագաթների ժամանակային հեռավորությունը շատ ավելի մեծ է, քան նրանց տևողությունը: Նույնպիսի պատկեր ստացվում է, երբ ձևավորումը կատարվում է հակառակ կերպով՝ ձևավորվող իմպուլսը կրում է երկգագաթ իմպուլսի սպեկտրալ ամպլիտուդը և գաուսյան իմպուլսի սպեկտրալ փուլը (նկար 2): Այս դեպքում, ինչպես տեսնում ենք, ձևավորած իմպուլսը նման է ստացվում գաուսյան իմպուլսի, այսինքն՝ այն իմպուլսին, որի սպեկտրալ փուլն է կրում (նկ. 2, p1, p2): Ընդ որում այստեղ նույնպես նկատվում է նույն օրինաչափությունը՝ իմպուլսում գագաթների հեռավորության մեծացմանը զուգընթաց ունենում ենք ավելի լավ կրկնություն: Այս կերպ ձևավորված իմպուլսների տեսքի գրանցումներ կատարվել են՝ դիտարկելով երկգագաթ իմպուլսի գագաթների միջև տարբեր ամպլիտուդներ և տարբեր ժամանակային հեռավորություններ, որոնց դեպքում ևս պահպանվել են նշված հատկությունները:

Նկար 2: Գաուսյան և երկգագաթ իմպուլսների սպեկտրալ փուլերի փոխանակմամբ նոր իմպուլսների ձևավորում: Երկգագաթ իմպուլսների (վերևի ձախ անկյունի ենթանկարներ) գագաթների միջև ժամանակային հեռավորությունները կազմում են իմպուլսի տևողությանը հավասար (ա1) և երկու անգամ մեծ (ա2) հեռավորություն: Ձևավորված իմպուլսները (p1, p2) կրում են երկգագաթ իմպուլսների սպեկտրալ ամպլիտուդները և գաուսյան իմպուլսի սպեկտրալ փուլը:

Ամփոփելով վերը քննարկված արդյունքները՝ կարելի է պնդել, որ լազերային իմպուլսի տեսքի մասին ինֆորմացիայի զգալի մասը կրում է իմպուլսի սպեկտրալ փուլը: Դա նշանակում է, որ գերկարճ իմպուլսի տեսքի վերականգնման խնդիրներում շատ ավելի կարևոր է սպեկտրալ փուլի չափման ճշտությունը, քան սպեկտրի գրանցմանը: Քննարկված հատկությունը ընդգծում է իմպուլսի տեսքի վրա սպեկտրալ փուլի խոտորումների, շեղումների ներդրման քանակական վերլուծության հետազոտության կարևորությունը: Այս աշխատանքում մենք կատարել ենք նաև լազերային իմպուլսի տեսքի վրա սպեկտրալ փուլի շեղման ներդրման ուսումնասիրությունը, որի նպատակով դիտարկել ենք այն դեպքը, երբ սպեկտրալ փուլի կեսը մյուս կեսի նկատմամբ ունենում է հաստատուն թռիչք: Սպեկտրալ փուլային թռիչքը տրվել է 0.1 – 1 ռադարժերի տիրույթում:

Նկար 3: Գաուսյան և երկգագաթ իմպուլսների սպեկտրալ փուլերի կեսերին տրված փուլային թռիչքի ազդեցությունը իմպուլսների տեսքերի վրա: Գաուսյան և երկգագաթ իմպուլսները համապատասխանաբար ա) և բ) կետագիծ կորերն են, փուլային թռիչք կրող իմպուլսները՝ ա) և բ) հոծ կորերը: Կապույտ կորերում $\Delta\phi$ փուլային թռիչքի մեծությունը կազմել է համապատասխանաբար 0.7 ռադ., իսկ կարմիր կորերում՝ 1 ռադ.:

Նկ. 3-ում պատկերված արդյունքներում միագազաթ և երկգազաթ իմպուլսների սպեկտրալ փուլերի կեսերին տրված $\Delta \varphi$ փուլային թռիչքը կազմել է համապատասխանաբար 0.7 և 1 ռադ. արժեքներ: Ինչպես տեսնում ենք, միագազաթ իմպուլսի դեպքում առաջանում է ուղեկցող իմպուլս, իսկ երկգազաթ իմպուլսի դեպքում, ուղեկցող իմպուլսից բացի, առաջանում է նաև աղմկային պատվանդան հիշեցնող հիմք և շեղում, ստացած գազաթի բարձրությունը նույնպես փոփոխվում է (նկ. 3 բ):

Եզրակացություն

Լազերային իմպուլսի տեսքի վրա սպեկտրալ փուլի շեղումների ներդրման քանակական վերլուծության և թվային հետազոտության արդյունքների հիման վրա ցույց է տրվել, որ իմպուլսի տեսքի մասին ինֆորմացիայի զգալի մասը կրում է նրա սպեկտրալ փուլը: Ցույց է տրվել, որ իմպուլսի տրոհում և նկատելի ուղեկցող իմպուլսների առաջացում տեղի է ունենում, երբ սպեկտրալ փուլի կեսին տրվում է հաստատուն 0.5 ռադ. և ավելի աճ: Իմպուլսի տեսքի աղավաղումների քանակական վերլուծության արդյունքում ցույց է տրվել, որ սպեկտրալ փուլի կեսին տրված 0.7-1 ռադ. հաստատուն փուլային աճը կարող է հանգեցնել իմպուլսի տեսքի մոտ 20% և ավելի աղավաղումների:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. S. A. Akhmanov, V. A. Vysloukh, and A. S. Chirkin, Optics of Femtosecond Laser Pulses (AIP, 1992).
2. G. P. Agrawal, Nonlinear Fiber Optics, 6th ed., ISBN: 9780128170434 (Academic Press Elsevier Science, Rochester, United States of America, 2019).
3. C. Iaconis and I. A. Walmsey, “Spectral phase interferometry for direct electric-field reconstruction of ultrashort optical pulses,” Opt. Lett. 23, 792–794 (1998).
4. V. Messenger, F. Louradour, C. Froehly, and A. Barthelemy, “Coherent measurement of short laser pulses based on spectral interferometry resolved in time,” Opt. Lett. 28, 743–745 (2003).
5. V. V. Lozovoy, I. Pastirk, and M. Dantus, “Multiphoton intrapulse interference. IV. Ultrashort laser pulse spectral phase characterization and compensation,” Opt. Lett. 29, 775–777 (2004).
6. B. Xu, J. M. Gunn, M. Dela Cruz, V. V. Lozovoy, and M. J. Dantus, “Quantitative investigation of the multiphoton intrapulse interference phase scan

method for simultaneous phase measurement and compensation of femtosecond laser pulses," J. Opt. Soc. Am. B 23, 750–759 (2006).

7. Minas Sukiasyan, Narek Karapetyan, Hrach Toneyan, Aghavni Kutuzyan, and Levon Mouradian, "Measurement of the ultrashort pulse spectral phase based on dispersive Fourier transformation" Applied Optics, 58, 2817-2822 (2019).

8. M. Sukiasyan, A. Kutuzyan, "Determination of the Spectral Phase of Femtosecond Pulses based on Frequency-to-Time mapping", oral presentation in Frontiers in Optics / Laser Science, OSA Technical Conference 14 – 17 September, Washington, DC, United States, paper LW7G.1 (2020).

9. A. Kutuzyan, M. Sukiasyan, "Novel technique of ultrashort signal characterization based on dispersive Fourier transformation" invited speaker International Conference on Optical Science, Photonics and Laser Advancements", ICOPL-2020, Session 7: Lasers and Nonlinear Optics, Rome, Italy, June 8-9 (2020).

10. A. Zeytunyan, G. Yesayan, L. Mouradian, A. Kutuzyan, "Self-referencing similariton-based spectral interferometry for ultrashort pulse complete characterization," Optics Communications, 552, 130059 (2024).

11. A. M. Weiner, J. P. Heritage, and E. M. Kirschner, "High-resolution femtosecond pulse shaping," J. Opt. Soc. Am. B 5, 1563-1572 (1988).

THE INFLUENCE OF SPECTRAL PHASE VARIATIONS AND DISTORTIONS ON THE ULTRASHORT PULSE PROFILE

AVETISYAN ANNA

Student of the Institute of Physics, YSU

e-mail: avanna501@gmail.com

AVETISYAN VARDAN

PhD student, Junior Researcher

of Ultrafast Optics and Photonics Research Laboratory, YSU

e-mail: vardan.avetisyan1@ysu.am

KUTUZYAN AGHAVNI

Associate Professor, Doctor of Physics,

Head of the Ultrafast Optics and Photonics Research Laboratory, YSU

e-mail: akutuzyan@ysu.am

The important role of spectral phase in ultrashort laser pulse registration and control problems was discussed, the spectral phase modulation as well as registration

accuracy importance in femtosecond optical signal shaping and pulse reconstruction problems were emphasized. When the optical pulse receives a strong linear phase modulation, its temporal intensity modulation becomes directly related to the spectral amplitude fluctuations and the spectral phase, whereas the transfer function depends on the chirp factor. However, the physical pattern is different in the case of a spectrally limited pulse. The effect of various spectral phase variations and distortions on the temporal intensity profile of optical pulses was analyzed by numerical simulation and discussed considering spectrally limited pulses. The splitting of the optical pulse and the onset of a high-level pedestal under certain spectral phase jump conditions were demonstrated. Single-peak and multi-peak pulses with Gaussian distribution were considered in the research. The Fast Fourier Transform (FFT) algorithm was used in numerical *research*. The quantitative analysis of the effect of spectral phase changes of the optical pulse was performed using numerical methods of interpolation approximation by means of the Matlab software environment.

Keywords: *ultrashort pulse, Fourier transform, spectral phase.*

ВЛИЯНИЕ ВАРИАЦИЙ И ИСКАЖЕНИЙ СПЕКТРАЛЬНОЙ ФАЗЫ НА ПРОФИЛЬ УЛЬТРАКОРОТКОГО ИМПУЛЬСА

АВETИCЯН АННА

Студентка Института физики ЕГУ

электронная почта: avanna501@gmail.com

АВETИCЯН ВАРДАН

Аспирант, младший научный сотрудник н/и лаборатории

сверхбыстрой оптики и фотоники ЕГУ

электронная почта: vardan.avetisyan1@ysu.am

КУТУЗЯН АГАВНИ

Кандидат физико-математических наук, доцент

Научный руководитель н/и лаборатории

сверхбыстрой оптики и фотоники ЕГУ

электронная почта: akutuzyan@ysu.am

Обсуждалась роль спектральной фазы при регистрации ультракоротких лазерных импульсов и управлении ими. Особенно, подчеркивалась важность спектральной фазы и точности ее регистрации в задачах формирования фемтосекундного оптического сигнала и восстановления формы импульса. При

получении оптическим импульсом сильной линейной фазовой модуляции, его модуляция интенсивности по времени становится непосредственно связана с колебаниями спектральной амплитуды и со спектральной фазой, а передаточная функция зависит от коэффициента чирпа. Однако, в случае спектрально-ограниченного импульса, физическая картина меняется. Влияние различных вариаций и искажений спектральной фазы на временной профиль интенсивности оптических импульсов анализировалось методом численного моделирования и аналитического обсуждения при наблюдении спектрально-ограниченных импульсов. продемонстрировано расщепление оптического импульса и появление сопутствующих импульсов (“шума”) в виде высокоуровневого пьедестала при определенных условиях спектрального фазового скачка. В исследовании рассматривались однопиковые и многопиковые импульсы с гауссовым распределением и различными временными характеристиками. В численных исследованиях использовался алгоритм быстрого преобразования Фурье (FFT- Fast Fourier Transform). Количественный анализ влияния спектральных фазовых вариаций оптического импульса проводились с использованием численных методов интерполяционной аппроксимации с помощью программной среды Matlab.

The splitting of the optical pulse and the onset of a high-level pedestal under certain spectral phase jump conditions were demonstrated.

Ключевые слова: ультракороткий импульс, преобразование Фурье, спектральная фаза.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 20.01.2024թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 03.02.2024թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

О КОНТАКТНОМ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ НЕПОДВИЖНОГО УПРУГОГО ПОЛУПРОСТРАНСТВА С ВРАЩАЮЩИМСЯ ЖЕСТКИМ ЦИЛИНДРОМ

УДК 539.3

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-91

ШЕКЯН АРТЁМ

Кандидат физико-математических наук, доцент

Преподаватель ГГУ

электронная почта: artyom.sh.83@mail.ru

Приведены результаты теоретического исследования одной пространственной контактной задачи теории упругости для упругого полупространства и жесткого цилиндра конечной длины, когда цилиндр, под действием заданных внешних сил, вдавливается в неподвижное полупространство вдоль своей боковой цилиндрической поверхности и равномерно вращается вокруг своей оси, вызывая износ в области соприкосновения этих тел.

Контактные задачи теории упругости, где учитывается износ в подвижных соединениях инженерных сооружений, представляют большой теоретический и практический интерес. Теоретический интерес этих задач обусловлен тем, что такие задачи, по сравнению с обычными задачами классической теории упругости, математически описываются в виде достаточно сложных систем уравнений [1,2], решение которых требует применения наиболее мощных математических методов. Практический интерес таких задач обусловлен тем, что даже незначительный износ в одном из узлов трения инженерного сооружения может привести к остановке работы сооружения из-за потери его точности, снижения производительности, увеличения затрат, появления шума, или других подобных негативных явлений [3].

Рассмотренная здесь задача математически формулируется в виде замкнутой системы нелинейных интегральных уравнений относительно трех функций, характеризующих форму и размеры контактной области, а также закона распределения контактных напряжений, действующих между цилиндром и полупространством.

Исследование полученной системы уравнений проводится согласно разработанной в [4] методике, основанной на принципе сжатых

отображений в пространстве непрерывных функций с чебышевской метрикой [5]. Получено приближенное аналитическое решение задачи.

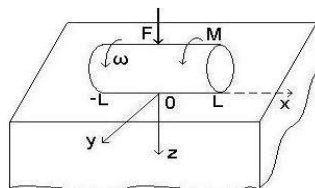
Отметим, что в монографии Л. А. Галина [1] приведено решение соответствующих плоской и осесимметричной контактных задач теории упругости, при предположении, что величина контактной области задана и не меняется со временем.

Следует также отметить работу И. Я. Штаермана [6], где проведено теоретическое исследование контакта упругости тел, первоначально соприкасающихся по прямолинейному отрезку, что является частным случаем рассмотренной здесь пространственной контактной задачи теории упругости, когда фактор износа отсутствует.

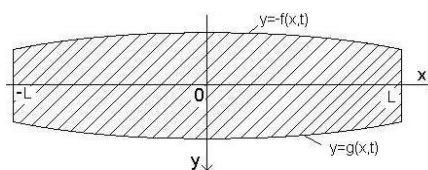
Ключевые слова: вращающийся жесткий цилиндр, упругое полупространство, контактные напряжения, износ.

1. Постановка задачи. Пусть жесткий цилиндр радиуса R и длины $2L$ соприкасается с упругим неподвижным полупространством вдоль отрезки $[-L, L]$ горизонтальной оси Ox (фиг.1.). Пусть далее, с момента времени $t = 0$, цилиндр находится под действием симметрично расположенных относительно плоскости Oyz заданных внешних сил, которые вдавливают цилиндр в полупространство и равномерно вращают вокруг своей оси с постоянной угловой скоростью ω . При этом предполагается, что ось цилиндра остается горизонтальной, параллельной оси Ox , а смещения точек оси цилиндра в направлениях горизонтальных осей Ox и Oy отсутствуют.

Вследствие упругих деформаций и износа полупространства, первоначальная область соприкасания этих тел, от отрезки $[-L, L]$ превращается в зависящую от времени некоторую двумерную область $\Omega(t)$ (фиг.2.), ограниченную линиями $x = \pm L$ и кривыми $y = -f(x, t)$, $y = g(x, t)$ плоскости $z = 0$.

Фиг. 1.

Фиг. 2.

Требуется определить упомянутые выше положительные и четные по координате x функции $f(x, t)$ и $g(x, t)$, характеризующие форму и размеры контактной области $\Omega(t)$, законы распределения действующих в $\Omega(t)$ нормальных и касательных контактных напряжений, величину погружения цилиндра в полупространство, а также мощность энергии, израсходованной на вращение цилиндра в каждый момент времени t .

2. Вывод системы нелинейных уравнений задачи. Рассмотрим упругое равновесие неподвижного полупространства, находящаяся под действием контактных давлений $p(x, y, t)$ и контактных касательных напряжений $\tau(x, y, t)$, приложенных в области $\Omega(t)$ его граничной плоскости $z = 0$. Вертикальное в направлении оси Oz перемещение $W_{\text{упр}}(x, y, t)$, которое получает в момент времени t находящаяся на плоскости $z = 0$ каждая граничная точка полупространства с координатами $(x, y, 0)$ за счет ее упругих деформаций, определяется формулой [7]

$$W_{\text{упр}}(x, y, t) = \frac{1 - \nu^2}{\pi E} \iint_{\Omega(t)} \frac{p(\xi, \eta, t) d\xi d\eta}{\sqrt{(x - \xi)^2 + (y - \eta)^2}} + \frac{(1 + \nu)(1 - 2\nu)}{2\pi E} \iint_{\Omega(t)} \frac{(y - \eta)\tau(\xi, \eta, t)}{\sqrt{(x - \xi)^2 + (y - \eta)^2}} d\xi d\eta, \quad (t > 0) \quad (1)$$

где E и ν – упругие постоянные полупространства. При этом, контактные давления $p(x, y, t)$ и контактные касательные напряжения $\tau(x, y, t)$ связаны между собой законом Амонтона-Кулона

$$\tau(x, y, t) = fp(x, y, t), \quad (x, y) \in \Omega(t), \quad (t > 0) \quad (2)$$

(2)

где f - коэффициент трения.

Вследствие износа полупространства, находящаяся в области контакта $\Omega(t)$ каждая граничная точка полупространства получает дополнительное вертикальное вниз перемещение $W_{\text{из}}(x, y, t)$. Скорость этого перемещения, согласно экспериментам [3], определяется формулой

$$\frac{\partial}{\partial t} W_{\text{из}}(x, y, t) = K_1 \omega R [p(x, y, t)]^n, \quad (x, y) \in \Omega(t), \quad (t > 0) \quad (3)$$

где K_1 и n - постоянные, притом $n \geq 1$. Пренебрегая инерциальными членами, условие контакта цилиндра с полупространством выражается соотношением

$$W_{\text{упр}}(x, y, t) + W_{\text{из}}(x, y, t) = \delta(t) - R + \sqrt{R^2 - y^2}, \quad (x, y) \in \Omega(t), \quad (t > 0) \quad (4)$$

(4)

где $\delta(t)$ - мера погружения цилиндра в полупространство.

Учитывая формулы (1)- (3), из условия контакта (4) получим

$$\theta \int_{-L}^L \left\{ \int_{-f(x,t)}^{g(x,t)} [K(x-\xi, y-\eta)p(\xi, \eta, t) d\eta] \right\} d\xi + \omega R K_1 \int_0^t [p(x, y, \zeta)]^n d\zeta = \delta(t) - R + \sqrt{R^2 - y^2}, (x, y) \in \Omega(t)$$

(5)

где

$$K(u, v) = \frac{1}{\sqrt{u^2 + v^2}} \left[1 + f_0 \frac{v}{\sqrt{u^2 + v^2}} \right], \quad \theta = \frac{1-v^2}{\pi E}, \quad f_0 = \frac{1-2\nu}{2(1-\nu)} f. \quad (6)$$

При решении задачи воспользуемся также условием непрерывности контактных напряжений и условием равновесия цилиндра.

Условия непрерывности нормальных и касательных контактных напряжений на поверхности цилиндра имеют место в каждый момент времени ζ ($0 < \zeta \leq t$) и только на точках линий $y = -f(x, \zeta)$ и $y = g(x, \zeta)$ границы контактной области $\Omega(\zeta)$. Из этих условий имеем

$$p[x, -f(x, \zeta), \zeta] = 0, \quad p[x, g(x, \zeta), \zeta] = 0, \quad (0 < \zeta \leq t, -L \leq x \leq L). \quad (7)$$

Условия равновесия цилиндра имеют вид

$$\iint_{\Omega(\zeta)} p(x, y, \zeta) dx dy = F(\zeta), \quad (0 < \zeta \leq t), \quad (8)$$

$$R \iint_{\Omega(\zeta)} \tau(x, y, \zeta) dx dy = M(\zeta), \quad (0 < \zeta \leq t), \quad (9)$$

где $F(\zeta)$ - проекция в направлении оси Oz главного вектора действующих на цилиндр заданных внешних сил, а $M(\zeta)$ - главный вращающий момент внешних сил в момент времени ζ ($0 < \zeta \leq t$).

Теперь, учитывая (5), из условий непрерывности контактных напряжений (7) получим

$$\theta \int_{-L}^L \left\{ \int_{-f(x,\zeta)}^{g(x,\zeta)} [K(x-\xi, -f(x,\zeta) - \eta)p(\xi, \eta, \zeta) d\eta] \right\} d\xi = \delta(\zeta) - R + \sqrt{R^2 - f^2(x, \zeta)}, \quad (-L \leq x \leq L, 0 < \zeta \leq t) \quad (10)$$

$$\theta \int_{-L}^L \left\{ \int_{-f(x,\zeta)}^{g(x,\zeta)} [K(x-\xi, g(x,\zeta) - \eta)p(\xi, \eta, \zeta) d\eta] \right\} d\xi = \delta(\zeta) - R + \sqrt{R^2 - g^2(x, \zeta)}, \quad (-L \leq x \leq L, 0 < \zeta \leq t) \quad (11)$$

Следует отметить, что на основе (2), (8) и (9), непосредственно определяются вращающий момент $M(t)$ и мощность энергии $N(t)$, израсходованной при вращении цилиндра

$$M(t) = fRF(t), \quad N(t) = \omega fRF(t).$$

(12)

Таким образом, задача сводится к определению функций $p(x, y, t)$, $f(x, t)$, $g(x, t)$ и $\delta(t)$ из уравнений (5), (8), (10) и (11), которые, как

показывает исследование, образуют замкнутую систему уравнений относительно указанных неизвестных функций.

3. Исследование системы уравнений (5), (8), (10) и (11). Для проведения исследования системы уравнений (5), (8), (10) и (11), воспользуемся разработанной в [4] методикой, основанной на принципе сжатых отображений в пространстве непрерывных функций с чебышевской метрикой. Сначала заметим, что функция $p(x, y, t)$, которая характеризует контактное давление между цилиндром и полупространством и удовлетворяет уравнениям (5), (8), (10) и (11), не может иметь особенность в точках контактной области $\Omega(t)$, в частности, в окрестности точек отрезок $(\pm L, y)$, $[-f(L, t) < y < g(x, t)]$, на линии $x = \pm L$ границы контактной области $\Omega(t)$. В противном случае, значения левой части уравнения (5), в точках контактной области $\Omega(t)$ вблизи точек, имеющих особенность, будут неограниченно возрастать, в то время, как значения правой части этого же уравнения ограничено. Далее, ведя новые неизвестные безразмерные функции

$$q(\xi, \eta, t) = K_1 \omega \int_0^t [p(\xi R, \eta R, \zeta)]^n d\zeta, \quad (13)$$

$$\Delta(t) = \frac{\delta(t)}{R} < 1, \quad \phi(\xi, t) = \frac{f(\xi R, t)}{R} < 1, \quad \psi(\xi, t) = \frac{g(\xi R, t)}{R} < 1 \quad (14)$$

и считая, что изменение функции $p(x, y, t)$ со временем невелико, из (13) можно получить

$$p(x, y, t) = \left[\frac{1}{K_1 \omega t} q\left(\frac{x}{R}, \frac{y}{R}, t\right) \right]^{\frac{1}{n}}. \quad (15)$$

Тогда уравнение (5) можно представить в виде

$$q(\xi, \eta, t) = \Delta(t) - \frac{1}{2} \eta^2 - \theta_0 \int_{-\alpha}^{\alpha} \left[\int_{-\phi(u, t)}^{\psi(u, t)} K(\xi - u, \eta - v) [q(u, v, t)]^{\frac{1}{n}} dv \right] du$$

$$(\xi, \eta) \in \Omega_0(t), \quad (16)$$

где

$$\theta_0 = \theta (K_1 \omega t)^{\frac{-1}{n}}, \quad \alpha = \frac{L}{R},$$

$$\Omega_0(t) = (-\alpha \leq \xi \leq \alpha, -\phi(\xi, t) \leq \eta \leq \psi(\xi, t)). \quad (17)$$

Учитывая (13)–(15), из уравнений (10) и (11) получим

$$\phi(\xi, t) = \sqrt{2} \Delta(t) - \theta_0 \int_{-\alpha}^{\alpha} \left[\int_{-\phi(\xi, t)}^{\psi(\xi, t)} K(\xi - u, -\phi(\xi, t) - v) [q(u, v, t)]^{\frac{1}{n}} dv \right] du, \quad (18)$$

$$\psi(\xi, t) = \sqrt{2} \Delta(t) - \theta_0 \int_{-\alpha}^{\alpha} \left[\int_{-\phi(\xi, t)}^{\psi(\xi, t)} K(\xi - u, \psi(\xi, t) - v) [q(u, v, t)]^{\frac{1}{n}} dv \right] du, \quad (19)$$

а условие равновесия (8) принимает вид

$$\iint_{\Omega_0(t)} [q(\xi, \eta, t)]^{\frac{1}{n}} d\xi d\eta = F_0(t), \quad (20)$$

где

$$F_0(t) = F(t)R^2(\omega k_1 t)^{\frac{1}{n}}. \quad (21)$$

Аналогично [4] можно показать, что соотношения (16), (18)-(20) образуют замкнутую систему уравнений относительно $q(\xi, \eta, t)$, $\phi(\xi, t)$, $\psi(\xi, t)$ и $\Delta(t)$. При этом, система (16), (18)-(20) имеет наиболее удобную форму для применения метода последовательного приближения в пространстве непрерывных функций с чебышевской метрикой.

Для получения эффективного решения системы уравнений (16), (18)-(20), временно считая неизвестным также $F_0(t)$, но $\Delta(t)$ известным. Тогда для каждого конкретного $\Delta(t)$ можно из (16), (18) и (19) методом последовательных приближений определить $q(\xi, \eta, t)$, $\phi(\xi, t)$, $\psi(\xi, t)$. Затем, для заданного $\Delta(t)$, из (20), также методом последовательных приближений определяем $F_0(t)$, тем самым устанавливая необходимую зависимость $\Delta(t)$ от $F_0(t)$. Таким же способом установим искомые зависимости $q(\xi, \eta, t)$, $\phi(\xi, t)$, $\psi(\xi, t)$ и $\Delta(t)$ от $F_0(t)$. Доказательство сходимости использованного здесь метода последовательных приближений, аналогично [4], проводится принципом сжимающих отображений в пространстве непрерывных функций с чебышевской метрикой [5].

Принимая $q_0(\xi, \eta, t) \equiv 0$ в качестве нулевого приближения, из (16), (18)-(20) в первом приближении получим

$$q_1(\xi, \eta, t) = \Delta(t) - \frac{1}{2}\eta^2, \quad \phi_1(\xi, t) = \psi_1(\xi, t) = \sqrt{2\Delta(t)} \quad (22)$$

$$\Delta(t) = \left\{ \frac{F_0(t)}{4\alpha} \left[\int_0^1 (1-x^2)^{\frac{1}{n}} \right]^{-1} \right\}^{\frac{2n}{n+1}}. \quad (23)$$

Как видно из (22) и (23), решение задачи в первом приближении соответствует решению задачи, когда упругие деформации полупространства пренебрегаются. При этом, как видно из второй формулы (22), область контакта $\Omega(t)$ в первом приближении имеет форму прямоугольника.

Список использованной литературы

1. Галин Л. А., Контактные задачи теории упругости и вязкоупругости, М., Наука, 1980, 302 с.
2. Горячева И.Г., Механика фрикционного взаимодействия, М., Наука, 2001, 478 с.
3. Крагельский И. В., Добычин М. Н., Комбалов В. С., Основы расчетов на трение и износ М., Машиностроение, 1977, 576 с.

4. Мхитарян С. М., Шемян Л. А., Плоская контактная задача для двух шероховатых твердых тел, изготовленных из степенно упрочняющихся материалов // Изв. АН Арм ССР, Механика, 1977, т. 30, № 3, с. 15 – 32.

5. Колмогоров А. Н., Фомин С. В., Элементы теории функций и функционального анализа, М., ФИЗМАТЛИТ, 2009, 572 с.

6. Штаерман И. Я., Сжатие упругих тел, соприкасающихся по прямолинейному отрезку / Проблемы механики сплошной среды, М., Изд. АН СССР, 1961, с. 564 – 571.

7. Лурье А. И. Пространственные задачи теории упругости. М.: ГОСТЕХИЗДАТ, 1955. 492с.

ԱՌԱՋԳԱԿԱՆ ԱՆՇԱՐԺ ԿԻՍԱՏԱՐԱԾՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊՏՏՎՈՂ ԿՈՇՏ ԳԼԱՆԻ ԿՈՆՏԱԿՏԱՅԻՆ ՓՈԽԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴՐԻ ՄԱՍԻՆ

ՇԵԿՅԱՆ ԱՐՏՅՈՄ

*Գավառի պետական համալսարանի դասախոս,
ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ*
Էլփոստ՝ artiom.sh.83@mail.ru

Բերված է առաձգական կիսատարածության և վերջավոր երկարության կոշտ գլանի համար առաձգականության տեսության կոնտակտային տարածական մի խնդրի տեսական հետազոտության արդյունքները, երբ գլանը գտնվելով տրված արտաքին ուժերի ազդեցության տակ, իր ծնիչների երկայնքով սեղմվում է կիսատարածությանը և միաժամանակ հավասարաչափ պտտվում իր առանցքի շուրջը՝ առաջացնելով կիսատարածության մաշում այս մարմինների միմյանց հետ հպման տեղամասում:

Առաձգականության տեսության այսպիսի կոնտակտային խնդիրները, որտեղ հաշվի են առնվում ճարտարագիտական կառույցների շարժական հանգույցներում մաշումը, ունեն տեսական և գործնական մեծ հետաքրքրություն: Դրանց տեսական հետաքրքրությունը պայմանավորված է նրանով, որ նման խնդիրներն ունեն կոռեկտ մաթեմատիկական ձևակերպում և առաձգականության տեսության դասական հավասարումների համեմատ նկարագրվում են բավականին բարդ տեսքի հավասարումների համակարգի տեսքով [1,2], որոնց լուծման համար պահանջվում է կիրառել ավելի հզոր մաթեմատիկական ապարատ: Այդ խնդիրների գործնական հետաքրքրությունն էլ պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ մեխանիկական կառույցների շփական հանգույցում նույնիսկ չնչին մաշումը հաճախ հանգեցնում է ամբողջ կառույցի շահագործման

դադարեցմանը նրա ճշտության բացակայության, հզորության կորուստի, էներգիայի ծախսերի անհամեմատ ավելացման, առաջացած աղմուկի և նման այլ բացասական երևույթների առաջացման պատճառով [3]:

Խնդիրը հանգեցված է ոչգծային ինտեգրալ հավասարումների փակ համակարգի լուծմանը երեք անհայտ ֆունկցիաների նկատմամբ, որոնք բնութագրում են գլանի և կիսատարածության միջև գործող կոնտակտային լարումների բաշխման օրենքը և այդ մարմինների հպման տեղամասի ձևն ու չափերը: Նշված հավասարումների համակարգի հետազոտությունը կատարված է [4] աշխատանքում մշակված եղանակով, որը հիմնված է սեղմած արտապատկերումների սկզբունքի վրա անընդհատ ֆունկցիաների տարածության մեջ [5]: Ստացված է խնդրի մոտավոր վերլուծական լուծումը:

Կարևոր է նշել, որ Լ. Ա. Գալինի [1] մենագրության մեջ ներկայացված է այստեղ դիտարկված խնդրի համապատասխան հարթ ու առանցքահամաչափ խնդիրների լուծումն այն ենթադրությամբ, որ շփման տարածքի ձևն ու չափերը նախապես տրված են և ժամանակի ընթացքում չեն փոխվում: Կարևոր է նշել նաև, որ առաձգականության տեսության այստեղ դիտարկված տարածական կոնտակտային խնդրի մասնավոր դեպքը, երբ մաշման գործոնը բացակայում է, հետազոտված է Ի.Յա. Շտաերմանի [5] աշխատանքում:

***Քանայի բառեր՝** պտրվող կոշտ գլան, առաձգական կիսատարածություն, կոնտակտային լարումներ, մաշում:*

ON THE CONTACT INTERACTION OF A MOTIONLESS ELASTIC HALF-SPACE WITH A ROTATING RIGID CYLINDER

SHEKYAN ARTYOM

PhD, associate professor

Lecturer of Gavar State University

e-mail: artyom.sh.83@mail.ru:

The results of a theoretical study of one spatial contact problem of the theory of elasticity for an elastic half-space and a rigid cylinder of finite length are presented when the cylinder, under the action of given external forces, presses against the motionless half-space with its lateral cylindrical surface and rotates uniformly around its axis, causing it wear in the area of contact between these bodies.

Such contact problems of the theory of elasticity, where the wear of mobile contact joints of engineering structures is taken into account, are of great theoretical

and practical interest. The theoretical interest of these problems is due to the fact that such problems, in comparison with the usual problems of the classical theory of elasticity, are mathematically described in the form of rather complicated systems of equations [1,2], the solution of which requires the use of the most powerful mathematical methods. The practical interest of such problems is due to the fact that even a slight wear in one of the friction joints of an engineering structure can lead to a stoppage of the structure due to a loss of its accuracy, a decrease in productivity, an increase in costs, and due to the generation of annoying noise or other similar negative phenomena [3].

The problem is reduced to the solution of a closed system of nonlinear integral equations with respect to three functions, which describe the distribution law of the contact stresses acting between the cylinder and the half-space and determine the shape and dimensions of the contact area of these bodies.

The study of the resulting system of equations is carried out according to the technique developed in the work [4] based on the principle of compressed mappings in the space of continuous functions with the Chebyshev metric [5]. An approximate analytical solution of the problem is obtained.

It is noteworthy that in the monograph L. A. Galin [1] presented the solution of the corresponding plane and axisymmetric contact problems of the theory of elasticity, under the assumption that the size of the contact area is given and does not change with time. It is also important to note that the special case of the spatial contact problem in the theory of elasticity considered here, when the wear factor is absent, was investigated in the work by I. Ya. Staerman [5].

Keywords: *rotating rigid cylinder, elastic half-space, contact stresses, wear.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 11.02.2024թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 24.02.2024թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

3.	<p>ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ, ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ PHILOSOPHY, THEOLOGY AND HISTORY ФИЛОСОФСКИЕ, ТЕОЛОГИЧЕСКИЕ, ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ</p>
----	--

К ИСТОРИИ РУССКО-АРМЯНСКИХ ОТНОШЕНИЙ: МИФЫ И ФАКТЫ

УДК 930.1

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-100

ТУНЯН ВАЛЕРИЙ

Доктор исторических наук, профессор

Преподаватель ГГУ

электронная почта: tunyanvalery@ramler.ru

Историческое развитие армянского населения в составе Российской империи затрагивало интересы внутренней и внешней политики самодержавной Российской империи. Между тем политмифотворчество ангажированных историков направлено к искажению реальных русско-армянских отношений XVIII - начала XX вв. Осуществляется интенсивный поиск мифов, которые бы позволяли бы исказить реальный исторический процесс взаимоотношений двух дружественных народов. Приводимые положения о стремлении армян к “подрыву русской государственности” являются проявлением психотропного воздействия. При этом выдвигаемые положения, основанные якобы на фактах, сознательно не рассматриваются с исторической позиции, что наглядно видно в указе 1742г. о закрытии всех нерусских храмов, а также на других приводимых примерах. В процессе присоединения и закрепления Закавказья и Восточной Армении в начале XIX в. к армянскому населению применялась попечительная политика. В конце XIX в. и начале XX в. стала воплощаться политика ассимиляции в отношении армянского населения и попрания прав Армянской Апостольской церкви. Мифотворческий анализ русско-армянских взаимоотношений XVIII-начала XX вв. формально представляет собой попытку дать их новую альтернативную историю Псевдо фактологическая методика подхода к русско-армянским отношениям порождает лишь фейковое представление.

Ключевые слова: Армения, Россия, пропаганда, армяне, взаимоотношения, дезинформация, мифы, факты, история, искажения.

В канун 100-летия Геноцида армян директор центра истории Кавказа Шелале Гасанова, учитывая его осуждение Государственной Думой Российской Федерации в хронологических рамках 1915 – 1922гг.¹ представила публикацию “Насколько верно служили армяне российской государственности?” Была поставлена цель показать несостоятельность армянской “пиар-технологии” относительно 100-летия Геноцида армян в Турции. Приведены указы российских монархов: XVIII в.- императрицы Елизаветы, XIX в. – Николая I и Александра III, XX в. – Николая II, призванных обосновать заявленный подход.²

Церковный вопрос

В освещении этих указов использован антинаучный метод - “Я так думаю”. Бенефисный метод начинается с 40-х годов XVIII в.: “В 1742 году императрица Елизавета Петровна издала Указ об упразднении армянских молелен и церквей . Что же побудило дочь великого Петра всего через 18 лет после отцовского решения об особом покровительстве армянам и переселении их на перешедшие к России кавказские земли, принять столь радикальные меры против них? Безусловно, сепаратистские тенденции в деятельности григорианской церкви”.³

Младшая дочь Петра Великого вступила на престол 25 ноября /6 декабря 1741г., когда переворот осуществила гвардия и нуждалась в поддержке русской православной церкви. В указе от 16 января 1742г. Елизаветы Петровны отмечено “Церкви армянские кроме одной каменной в Астрахани, все, как здесь (в Петербурге), так и в Москве, и в Астрахани недавно построенные, упразднить и впредь позволения о строении оных не давать”. В нем говорится о гегемонии православной русской церкви в Российской державе и принижении значения других христианских вероисповеданий.

Богословский исследователь архимандрит Августин объясняет подход высшей власти усилением роли св. Синода в России.⁴ Непредвзятый же подход к

---

¹ Постановление Государственной Думы Федерального собрания Российской Федерации. – <http://docs.cntd.ru/document/901109805>

² Гасанова Ш., Насколько верно служили армяне российской государственности?.- <https://www.rizvanhuseynov.com/2012/06/blog-post25.html>

³ Архимандрит Августин (Никитин). Армянская христианская община в Петербурге. ч. I. – <http://hayduk.Livejournal.com/421687.html>

⁴ Архиепископ Ез. Петросян, Армянская апостольская святая церковь. Св. Эчмиадзин, 2008, с.136.

указу от 16 января 1742г. ведет его происхождение к восточной политике России. В 1735-1739гг. состоялась русско-турецкая война. Для привлечения Персии в качестве союзницы России договорами 1732 и 1735гг. возвратила прикаспийские территории, приобретенные в ходе восточного похода Петра I. Границей становилась река Терек. Для постпетровской России “непосильным” оказалось сохранение достижений Петра Великого на Востоке. Дочь Петра Великого императрица Елизавета Петровна не могла не сожалеть об утрате результатов восточного похода и наличие позитивного содружества Эчмиадзинского престола с шахской Персией. Указ от 16 января 1742г. имел политический характер, ставил целью подорвать отношения Эчмиадзина и армянской знати с шахским режимом, намечал вернуть руководство Армянской церкви к петровским отношениям. В результате с 1749г. произошла смена векторов в непосредственных отношениях России с первопрестольным Эчмиадзином на Гандзасарский патриархат как представителя главы Армянской церкви.¹

Царское покровительство

В том же духе Ш. Гасанова представляет попечительство монарха Павла I над Армянской церковью.² Утверждение Павлом I католикосом иерарха Иосифа Аргутинского-Долгорукого в сан католикоса всех армян являлось результатом ряда причин. Прежде всего он был выдвинут претендентом на Эчмиадзинском соборе 29 января 1800г.³, как авторитетный духовный сановник, соответствующий интересам самодержавия России. Резидент самодержавия в Грузии П. И. Коваленский 18 февраля 1800г. сообщил царю Павлу I о достижении желательного успеха в Эчмиадзине.⁴

22 марта 1800г. царь Павел I отдал указание представителю в Константинополе В. С. Томаре об утверждении волеизъявления собора.⁵ Речь шла о совместном русско-турецком утверждении Аргутинского, поскольку Высокая Порта являлась союзником по договору 3 января 1799г., а Армянская церковь была инфильтрированной в систему международных отношений Ближнего Востока.⁶ “Приязненные отношения” с Эчмиадзинским престолом должны были обернуться прибытком во внешней политике, показать вес и влияние России, обеспечить её поддержку в закавказском направлении.

---

¹ Армяно-русские отношения во втором тридцатилетии XVIII в. Под ред. В.К. Восканяна, Ереван, 1978, т. 3, N 169, с. 222 -235; N 170, с. 236.

² Гасанова Ш., Насколько... - https://www.rizvanhuseynov.com/2012/06/blog-post_25.html

³ Национальный архив Армении (НАА), ф. 57, оп. 1, д. 66, л.14, 15.

⁴ Присоединение Восточной Армении к России (ПВА)., Ереван, 1972, т.1, N 2, с.36.

⁵ Дубровин Н., Борьба за Эчмиадзинский престол // Русский Вестник, 1880, N 3, с. 36, 37.

⁶ Константинопольские мирные договоры. - <https://w.histrf.ru/articles/article/show>

12 июля 1800г. Иосиф Аргутинский сообщил представителю Азиатского департамента С. Л. Лашкареву, что получил письма от 15 июня от посланника Томары и архиепископа Давида о готовности султанского фирмана и грамоты армянского общества о его утверждении католикосом.¹ Утвердительную грамоту Иосифа Аргутинского царь Павел I подписал 28 июля 1800г.²

Статус Армянской области

Ш. Гасановой было обращено внимание на подход самодержца Николая I к Армянскому вопросу, решение которого представлено в искаженном виде: “Что касается Николая I, то он сначала, в 1828 году, упразднил Эриванское и Нахичеванское ханства и на их территориях создал Армянскую область, но потом все же понял опасные для российской государственности последствия данного проекта. Вот почему в 1840-ом году царь ликвидировал географическое название “Армянская область” и разделил её между Каспийской и Грузино-Имеретинской губерниями. К тому времени накопилась достаточная доказательная база об экстремистских устремлениях усилившейся на тот период Армянской церкви, которая замышляла создать на этой территории Российской империи самостоятельное армянское государство”.³

Создание Армянской области диктовалось желанием самодержца Николая I иметь твердую и естественную границу с Персией. 21 марта 1828г. монарх подписал манифест об окончании войны с Персией и заключении Туркманчайского договора. В нем отмечались итоги мира. Указывалось включение части Армении в состав Российской империи, которую персидский шах уступал на “вечные времена”.⁴ “Ханство Эриванское по обе стороны Аракса и ханство Нахичеванское – часть древней Армении – пали во власть Победителей”.⁵ Это же положение вошло в подписанный в тот же день указ о создании Армянской области.⁶ Имело место перераспределение территории Армении между Российской и Персидской державами. 25 марта высочайшим указом состоялось уточнение титула императора и самодержца Всероссийского в виде наименования Государем Армянской области, по примеру “Иверской, Карталинской и Грузинской земель”.⁷

---

¹ Армяно-русские отношения..., т. 4, N 371, с. 527, 528.

² Там же, N 372, с. 528, 529.

³ Гасанова Ш. Насколько... - <https://www.rizvanhuseynov.com/2012/06/blog-post25.html>

⁴ Собрание актов, относящихся к обозрению истории Армянского народа. Ереван, 2014, ч.1, с.272.

⁵ Там же, с.266.

⁶ Там же, с.277, 278.

⁷ Тунян В. Г. Политика самодержавия России в Закавказье XIX – нач. XX вв. Ереван, 2006. ч. 2, с.40.

Присоединение Армянской области повысила значимость Армянской Апостольской церкви во главе с католиком св. Эчмиадзина для интересов самодержавия на Ближнем Востоке. Поэтому в марте 1836г. монарх Николай I утвердил “Положение” об управлении Армянской церкви в Российской империи. Армянская церковь признавалась соборной, вселенской и атохтонной, глава которой имел почетную стражу, право обращаться с духовными посланиями и наставлениями к зарубежным армянским общинам. В духовной зависимости от верховного католика (цайрагуйн) находились армянские католикосы Киликии и Ахтамара, патриархи Константинополя и Иерусалима.¹ Почетный статус св. Эчмиадзина не являлся отражением, приписываемых ему “экстремистских устремлений”.

Территориальная реформа 1840г.

Ш. Гасановой проявлено также незнание реальной истории подготовки административно-территориальной реформы 1840г. Имелись разные проекты со стороны созданного Закавказского комитета как образования Араратской области в 1834г. (Армянская область с Ахалкалаком и Ахалцихом) в составе планируемой “Закавказской России”.² В 1838-1839гг. намечалось создание Армянской губернии путем объединения Армянской области и Карабахской провинции, означавшее образование в “Закавказской России” трех губерний - Грузино-Имеретинской, Каспийской и Армянской. Однако имелось решение Государственного Совета 1835г. о создании в регионе двух губерний и Армянской области из-за нехватки служащих для двух губерний и необходимости сокращения расходов на управление.

Поэтому “Учреждением” 1840г. Армянская область была включена в состав Грузино-Имеретинской губернии, но без штатов, означавшее упразднение. Второй краевой административной структурой стала Каспийская область в состав которого как уезд вошел Карабах. Очередной административный передел обозначил новый формат. Наместник Кавказа М С. Воронцов намечал образовать Грузино-Армянскую губернию в 1846г., когда были созданы Тифлисская, Шемахинская, Кутаисская и Дербентская губернии, либо воссоздать Армянскую область. 1 января 1850г. состоялось открытие Ереванской губернии из 5 уездов – Ереванский, Александропольский, Ново-Баязетский, Нахичеванский и Ордубадский на основе бывшей Армянской области.³

---

¹ Тунян В. Г., “Положение” Армянской церкви, Ереван, 2001, с.33-35.

² Российский государственный исторический архив (РГИА), ф.1268, оп.1, д.7, л.31, 31об.

³ Тунян В. Г., Административно-экономическая политика самодержавия России в Закавказье в I пол. XIX в., Ереван, 2003, с.62-68, 91, 92; Политика самодержавия... ч.4, с.24.

Затронут вопрос функционирования церковно-приходских школ как проводников национальной идентичности. Ш. Гасанова отмечает: "Царь Александр III принял решительные меры против армянского национализма и в 1882 году дал соответствующее указание министру внутренних дел Толстому. В конце 80-х распоряжением правительства почти все армяне были уволены с высоких государственных должностей. В 1885 году было закрыто 160 армянских приходских школ. В марте 1889 года вышел царский указ об исключении истории и географии Армении из школьных учебных планов".¹

Освещение данного явления требует знания реальной внешней и внутренней политики самодержавия в Закавказье. После окончания русско-турецкой войны 1877-1878гг. самодержавие столкнулось с геополитическим противодействием собственным видам со стороны европейских держав во главе с Англией. 18 мая 1878 г. Россия с Сент-Джеймским кабинетом оформили лондонский меморандум о признании Сан-Стефанского договора прелиминарным. Он намечал возврат самодержавием Алашкертской долины и Баязета Османской империи, закрепление Батуми и "завоеванных земель в Армении", где обе стороны говорили о взаимной поддержке проведению реформ. Главным являлся дальнейший отказ России от пересмотра границ Высокой Порты. 4 июня последовала Кипрская конвенция, согласно которой Великобритания становилась гарантом целостности азиатских владений султана Абдул Гамида II, который взамен уступал о. Кипр. С 15 июня по 15 июля 1878г. состоявшийся Берлинский конгресс принял 61 статью о проведении реформ в Западной Армении с возложением контроля на шесть великих держав Европы - Англию, Россию, Францию, Германию, Италию и Австро-Венгрию. Проведение политических реформ означало бы установление контроля над армянскими провинциями Османской империей с перспективой последующей потери. Наличие шести гарантов армянских реформ, при существенном противоположных интересах, обусловило их превращение в инструмент давления для достижения тех или иных установок.²

Осложнение политической ситуации у границы Южной окраины вызвало обеспокоенность у самодержавия. Возникла проблема полноценной интеграции Кавказа. Правительственный подход в регионе исходил из государственной программы русификации армян и грузин, принятой 9 января 1879г. комитетом министров России. Инициатором подхода выступил наместник Кавказа вел. кн.

---

¹ Гасанова Ш., Насколько...- https://www.rizvanhuseynov.com/2012/06/blog_post25.html

² Туян В. Г., Россия и Армянский вопрос, Ереван, 1998, с.83-108.

Михаил Николаевич, считавший актуальным решение проблемы имперской централизации и формирование “Кавказской России”.¹ Осведомленный современник отметил последствия разворота политики “узкого национализма”: “Только денационализированный туземец считался благонадежным. Знание армянского языка, чтение армянской книги, хождение в армянский театр стало считаться “сепаратизмом”, который необходимо было подавлять”.

27 января 1884г. состоялось межведомственное совещание в составе министра внутренних дел Д. Толстого, главы народного просвещения И. Делянова и главноначальствующего Кавказа кн. А. М. Дондукова-Корсакова. Было констатируемо наличие “григорианского учебного округа, с самостоятельными органами управления”, деятельность которых “не всегда согласуется с интересами и предначертаниями Правительства”.² В результате 16 февраля 1884г. появились “Правила об армяно-григорианских церковных училищах на Кавказе”, подчиняющихся правительственной власти³ в контексте политики создания “Кавказской России”.⁴ Стала решаться задача ассимиляции армян в составе Российской империи, где первым шагом стало решение школьного вопроса, затем последовало закрытие армянских благотворительных обществ, карательные меры против армянского духовенства и пр.⁵

Репрессивная политика

Великодержавная политика в Армянском вопросе сменилась узкодержавной, вызвав конфликт с армянскими национальными чаяниями. По этому поводу Гасанова отмечает: “В 1902-ом году (точнее 12 июня 1903г.) русский царь Николай II издал Указ о конфискации имущества армянской церкви и о закрытии армянских школ. Русская Православная церковь предала её анафеме! Эти жесткие меры были адекватным ответом на коварные намерения дашнаков подорвать устои российской государственности”.⁶ С таким же успехом можно напомнить о деятельности антипода “Дашнакцутюн” у “закавказских татар” – “Дифаи”.⁷

Имел место этнополитический конфликт, но его представление желает лучшего. Цитата наглядно показывает степень владения Гасановой излагаемых

---

¹ Записка об армянских школах. СПб., 1911, с. 46.

² Там же..Приложения, N IV, с. XIV - XV.

³ Действия и распоряжения правительства. – Новое обозрение, 1885, 2 марта.

⁴ Тунян В. Г., Политика самодержавия России в Закавказье, ч. 5 с.42, 43.

⁵ Тунян В. Г., Эчмиадзинский первопрестол XX – нач. XX вв., Ереван, 2001, с.127.

⁶ Гасанова Ш., Насколько...- https://www.rizvanhuseynov.com/2012/06/blog_post25.html

⁷ Дифаи.- <http://fccland.ru/stati/20148-difai.html>

событий. Прежде всего, секуляризация имела место указом от 12 июня 1903г., а не в 1902г. Точно так же приходские-общинные школы были закрыты в 1896г. Топорность решения самодержавия в этом вопросе показывает голосование комитета министров в мае 1903г.; когда идею секуляризации поддержали пять министров, а против - 12 министров. Католикос Хримян призвал массы к мирному сопротивлению, но указ к концу года был воплощен. Нонсенсом является указание о неизвестной анафеме Армянской церкви со стороны Русской Православной церкви.¹ Первая русская революция побудила самодержавие 1 августа 1905г. возратить имущество и школы св. Эчмиадзину. Для подавления революционных проявлений в Закавказье высшая власть приняла репрессивные меры к партии “Дашнакцутюн”, выступившей за демократические преобразования в Российской империи, являвшейся оппозиционной силой в Османской империи.²

ՌՈՒՍ-ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ. ՄԻՖԵՐ ԵՎ ՓԱՍՏԵՐ

ԹՈՒՆՅԱՆ ՎԱԼԵՐԻ

*ԳՊՀ դասախոս,
պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Էլփոստ՝ tunyanvalery@rambler.ru*

Զեղծարար պատմաբանների ուշադրության կենտրոնում են գտնվում XVIII - XX դարերի սկզբի հայ-ռուսական հարաբերությունները՝ նպատակ ունենալով խեղաթյուրել դրանց բնույթը: Այս առումով աչքի է ընկնում Կովկասի պատմության ինստիտուտի տնօրեն Շ. Հասանովայի «Ինչքան հավատարիմ են ծառայել հայերը ռուսական պետականությանը» հրապարակումը, որը լույս էր տեսել Հայոց ցեղասպանության 100-ամյակին: Հրապարակումն ուղղված է ընդդեմ հայերի «անհեթեթ քարոզչության»:

Փորձ է արվում ներկայացնել իբրև թե հայերի ազգային փորձերը՝ քանդելու ռուսական պետականության հիմքերը, և ռուսական ինքնակալների հակազդեցությունը: Այս նպատակի իրականացման համար օգտագործված են ռուս միապետների՝ կայսրուհի Ելիզավետայի, Պավել I, Նիկոլայ I, Ալեքսանդր I և Նիկոլայ II հրամանները: Ներկայացվում է 1742 թվականի օրենքը, որն արգելում

¹ Тунян В. Г., Эчмиадзинский вопрос в политике России 1873-1903 гг. Ереван, 2002, с.168, 169, 197.

² Тунян В. Г., Армянский вопрос в русской печати 1900-1917. Ереван, 2000, с.40, 41.

էր հայ աղոթատեղերի և եկեղեցիների գործունեությունը: Այդ շրջանում Ռուսաստանը կորցրել էր Պետրոս Մեծի մերձկասպիական տարածքները, իսկ կայսրուհի Ելիզավետան ձգտում էր խաթարել հայ եկեղեցու և ավագանու կապերը Պարսկաստանի շահի իշխանության հետ: Քաղաքական բնույթ էր կրում ռուսական միապետների հովանավորչական քաղաքականությունը Անդրկովկասի և Արևելյան Հայաստանի միացման և ամրագրման ժամանակ: XIX դարի վերջում և XX դարի սկզբում ինքնակալության վարած ճուլման քաղաքականությունը և հայոց եկեղեցու իրավունքների ոտնահարումն առաջացրեց բախում հայ բնակչության հետ:

Քանալի բառեր՝ քարոզչություն, զարգացում, շահեր, Ռուսաստան, ինքնակալություն, քաղաքականություն, բախում, զեղծարարություն:

ON THE HISTORY OF RUSSIAN-ARMENIAN RELATIONS: MYTHS AND FACTS

TUNYAN VALERI

Doctor of Historical Sciences, Professor,

GSU Lecturer

e-mail: tunyanvalery@ramler.ru

Historical development of the Armenian population within the Russian Empire affected the interests of domestic and foreign policy of the autocratic Russian Empire. Meanwhile, political myth-making of biased historians is aimed at distorting the real Russian-Armenian relations at the beginning of the 18th - 20th centuries. An intensive search is being carried out for myths that would make it possible to distort the real historical process of the relationship between the two friendly peoples. The cited provisions about the desire of Armenians to "undermine the Russian statehood" are a manifestation of psychotropic influence. At the same time, the put forward provisions, allegedly based on facts, are deliberately not considered from historical positions, which is clearly seen in the example of the decree of 1742 on the closure of all non-Russian churches, as well as in other examples given. In the process of joining and securing Transcaucasia and Eastern Armenia in the early 19th century, a patronage policy was applied to the Armenian population. At the end of the 19th century and beginning of the 20th century, the policy of assimilation towards the Armenian population and violation of the rights of the Armenian Apostolic Church started to be practiced. As a result, pseudo factual approach generated fake perception.

Keywords: *Armenians, Russians, propaganda, relationships, disinformation, myths, facts, history, distortions.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 16.04.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 21.04.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

ՌԱՄԿԱՎԱՐ ԱԶԱՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ՀՏԴ 93/94

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-109

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ՔՆԱՐԻԿ

ԳՊՀ դասախոս,

պատրաստող գիտությունների թեկնածու

էլվիոստ՝ k_narik@mail.ru

Խորհրդային Միության փլուզումից և Հայաստանի երրորդ Հանրապետության հռչակումից անմիջապես հետո հայրենիք վերադարձավ հայ ազգային ավանդական Ռամկավար ազատական կուսակցությունը, որը հայրենիքում գրանցվեց 1991 թվականի հուլիսի 4-ին «Հայաստանի ռամկավար ազատական կուսակցություն» (ՌԱԿ) անունով:

ՌԱԿ-ը մասնակցություն է ունեցել Հայաստանի երրորդ Հանրապետության հասարակական-քաղաքական կյանքում, հայրենիքի օժանդակության և Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարում:

ՌԱԿ-ը «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի Հոգաբարձուների խորհրդի անդամ է և ակտիվ մասնակցություն է ունենում հիմնադրամի նվիրահավաքներին: Եղել է նաև Հայոց ցեղասպանության 100-րդ փարելիցի միջոցառումները համակարգող պետական հանձնաժողովի անդամ:

Լինելով ազգային կուսակցություն՝ ՌԱԿ-ը իր հիմնական նպատակն ու գործունեության ուղղություններն է համարել Հայ դատի հետապնդումը, Հայաստանի վերաշինությունը, բարգավաճումն ու զարգացումը, փնտրեսական ու մշակութային վերելքը, ռամկավար ազատական սկզբունքների կիրարկումը հայ պետական և հանրային կյանքում, հայ ժողովրդի ազգահավաքը Մայր հայրենիքում և հայապահպանությունը, բռնագրավյալ հայկական հողերի ազատագրումն ու միավորումը Հայաստանին, հյուրընկալ երկրներում հավատարիմ քաղաքացիների պատրաստումը, հայ գաղութների կազմակերպումը, գաղութներում հայկական մշակույթի պահպանումն ու զորացումը, Հայրենիք-Սփյուռք կապերի ամրապնդումը, կուսակցությունների, կառույցների հետ համագործակցությունը, Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցու միասնականության վերականգնումը: Արցախյան հարցում կողմնակից է քաղաքական բանակցությունների միջոցով հարցի լուծմանը՝ հիմքում դնելով ազգերի ինքնորոշման իրավունքի սկզբունքը:

1990-ական թվականներին ՌԱԿ-ը պառակտվեց, որը մինչև օրս հաղթահարված չէ: Միավորման ուղղությամբ քանիցս ձեռնարկված փորձերը հաջողությամբ չեն պսակվել: Այնուհանդերձ անգնահատելի է ՌԱԿ-ի պատմական դերն ու ավանդը հայապահպանության, հայրենիքի հետ կապերի ամրապնդման, հայության իրավունքների պաշտպանության, երիտասարդ սերնդի շրջանում հայրենասիրության և ազգային հպարտության սերմանման գործում:

Քանալի բառեր՝ Հայաստանի Հանրապետություն, Ռամկավար ազատական կուսակցություն, ՌԱԿ Ընդհանուր պարզամավորական ժողով, ՌԱԿ կենտրոնական վարչություն, ՌԱԿ ակումբ, ՌԱԿ շրջանային վարչություն, ՌԱԿ արենապետ, Հայտարարություն, Հայ դատ, Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքար:

Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակումը հող նախապատրաստեց հայ ազգային ավանդական քաղաքական կուսակցությունների՝ Հայ հեղափոխական դաշնակցության (<ՅԴ), Ռամկավար ազատական կուսակցության (ՌԱԿ) և Սոցիալ դեմոկրատ հնչակյան կուսակցության (ՍԴՀԿ) հայրենիք վերադարձի և գործունեություն ծավալելու համար: Խորհրդային Հայաստանում այդ կուսակցությունների գործունեությունը արգելված էր, և միայն Խորհրդային Միության փլուզումից հետո նրանք կարողացան վերադառնալ և իրենց գրասենյակները բացել Հայաստանի Հանրապետությունում, ակտիվ մասնակցություն ունենալ երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքում և Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարում:

Հայաստանի անկախության վերականգնումը ՌԱԿ-ի՝ կողմից ողջունվեց մեծ ոգևորությամբ: 1991 թվականից հաստատվելով հայրենիքում՝ ՌԱԿ-ը իր նպաստը բերեց նորանկախ հայրենիքի զարգացման ու կայունացման գործին: Ելնելով Հայաստանում տիրող ճգնաժամից և հավատարիմ իր դավանանքին՝ ՌԱԿ-ը սերտորեն համագործակցեց և զորավիգ կանգնեց Հայաստանի բոլոր իշխանություններին: Կուսակցությունը գործունեության առաջին օրերից ցուցաբերեց իրատեսական մոտեցում, չդրսևորեց իշխանական հավակնություններ և ընդհանուր առմամբ իշխանությունների հետ խնդիրներ չունեց²:

---

¹ Ռամկավար ազատական կուսակցությունը հիմնադրվել է 1921թ. հոկտեմբերի 1-ին Կ.Պոլսում Վերակազմյալ հնչակյան, Ազատական կուսակցության, Հայ Սահմանադրական ռամկավար կուսակցության և բոլոր գործող ազատական-ռամկավար կազմակերպությունների միավորման արդյունքում:

² Սփյուռքի հեռանկարները գլոբալացվող աշխարհում, միջազգային համաժողով, զեկուցումների ժողովածու, Երևան, 2012, էջ 114-115:

Պատմական համարելով ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի կողմից 1990 թվականի օգոստոսի 23-ին ընդունված Հայաստանի անկախության մասին հռչակագիրը՝ ՌԱԿ-ը նշում էր, որ անկախության հռչակագրով «հիմը դրած կը տեսնե իր ռամկավարական և ազատական սկզբունքներուն կիրարկման, մասնավորապես ազատ նախաձեռնության վրա հիմնված տնտեսությունը»¹:

ՌԱԿ-ը հույս է հայտնում, որ Հայաստանի նոր Հանրապետությունը «պետք է հիմնական կովանը հանդիսանա տարագիր հայ ժողովրդի բեկորներուն վերամիավորման ու մեր ազգային բոլոր արդար պահանջներուն ու իղձերուն իրագործման՝ հայկական ցեղասպանության միջազգային ճանաչումով և պատմական մեր հայրենիքի հողային ամբողջականության վերականգնումով»²:

ՌԱԿ-ի գործունեության հիմնական ուղղությունը առաջին հերթին հայրենի ժողովրդին և պետականության հզորացմանը օժանդակելն է, հայրենիքի ներքին տնտեսական, սոցիալական զարգացումների մեջ գործուն դեր ստանձնելը:

Կուսակցությունը հայրենիքի կողքին էր 1988 թվականի Սպիտակի ավերիչ երկրաշարժից տուժած շրջաններին օգնելու, ազգային զարթոնքին, Արցախի ազգային-ազատագրական պայքարին աջակցություն ցուցաբերելու (զենքի և սննդի մատակարարում) և մասնակցելու գործում: Հիմնական ծրագրերում հանդես է եկել Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության (ՀԲԸՄ) հետ սերտ գործակցությամբ: ՌԱԿ-ը իր դերակատարությունն ունեցավ նաև մի շարք երկրներում նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության հյուպատոսարանների և դեսպանատների բացման գործում: Կուսակցությունը 1992 թվականին հիմնադրված «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի Հոգաբարձուների խորհրդի անդամ է, ակտիվ մասնակցություն ունի հիմնադրամի նվիրահավաքներին:

ՌԱԿ-ը սփյուռքում ունի գործունեության մեծ փորձ: ՌԱԿ Ակումբներ և Շրջանային վարչություններ են գործում Միջին Արևելքում, Եվրոպայում, Հյուսիսային և Հարավային Ամերիկայում, Ավստրալիայում, Հայաստանում և Արցախում: Կուսակցության նախաձեռնությամբ սփյուռքում ստեղծված բազմաթիվ մշակութային, բարեգործական, կրթական հաստատությունները լծված են հայապահպանության, հայ ինքնության պահպանության, հայրենիքին աջակցելու կարևորագույն գործին:

---

¹ Սփյուռքահայ կազմակերպություններ, Երևան, 2002, էջ 140-141: Տե՛ս նաև՝ «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, «Հայ սփյուռք» հանրագիտարանի խմբագրական հանձնաժողով՝ Հ.Մ. Այվազյան (գլխ. խմբագիր-տնօրեն) և ուր., Երևան, Հայկ. հանրագիտարան հրատ., 2003, էջ 724: Տե՛ս նաև՝ Հայկական հարց հանրագիտարան, [https://hy.wikisource.org/wiki/Էջ:Հայկական_Հարց_Հանրագիտարան_\(Armenian_Question_Encyclopedia\).djvu/384](https://hy.wikisource.org/wiki/Էջ:Հայկական_Հարց_Հանրագիտարան_(Armenian_Question_Encyclopedia).djvu/384)

² Նույն տեղում:

Կուսակցության գերագույն օրենսդիր մարմինը Ընդհանուր պատգամավորական ժողովն է, իսկ գործադիրը՝ Կենտրոնական վարչությունը: ՌԱԿ-ը մինչ օրս գումարել է 29 Ընդհանուր պատգամավորական ժողով, որոնցից վերջինը՝ 2023թ. մայիսի 25-28-ին Երևանում: Ատենապետ է ընտրվել Մայր Խարապյանը (Կանադա):

Սկզբնավորման օրվանից ՌԱԿ-ը հրատարակել է պաշտոնաթերթեր և պարբերականներ սփյուռքի գրեթե բոլոր գաղթավայրերում: Ներկայումս կուսակցության տպագիր թերթերից են՝ «Ռամկավար մամուլ, պաշտօնական լրատու», «Նոր օր» (ԱՄՆ), «The Armenian Mirror-Spectator» (ԱՄՆ), «Արև» (Եգիպտոս), «Պայքար» (ԱՄՆ), «Ապագայ» (Կանադա), «Սարդարապատ» (Արգենտինա), «Նոր աշխարհ» (Հունաստան) շաբաթաթերթերը, «Ջարթօնք» օրաթերթը (Լիբանան), «Հայ կյանք» ազգային, հասարակական, մշակութային էլեկտրոնային պարբերականը (Աթենք):

Հանդիսանալով ազգային կուսակցություն՝ ՌԱԿ-ը իր հիմնական նպատակն ու գործունեության ուղղություններն է համարել Հայ դատի հետապնդումը, Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումն ու դատապարտումը, ամբողջական զորակցությունը հայրենի պետականությանը, հայրենաբնակ հայ ժողովրդի անվտանգությունը և հայրենի սահմանների անձեռնմխելիությունը, հայոց բանակի հզորացումը, Հայաստանի վերաշինությունը, բարգավաճումն ու զարգացումը, տնտեսական ու մշակութային վերելքը, ռամկավար ազատական սկզբունքների կիրարկումը հայ պետական և հանրային կյանքում, հայ ժողովրդի ազգահավաքը Մայր հայրենիքում և հայապահպանությունը, հայերի՝ Թուրքիայում ունեցած իրավունքների ու շահերի հետապնդումը, բռնագրավյալ հայկական հողերի ազատագրումն ու միավորումը Հայաստանին, ջավախահայության իրավունքների պաշտպանությունը, հյուրընկալ երկրներում հավատարիմ քաղաքացիների պատրաստումը, ազգային դաստիարակությունը, հայկական համայնքների կազմակերպումը, համայնքներում հայկական մշակույթի պահպանումն ու զորացումը, արևմտահայերենի պաշտպանությունը, Հայրենիք-Սփյուռք կապերի ամրապնդումը, արտագաղթի կասեցումը, ազգային ամբողջական միասնականության ապահովումը, կուսակցությունների, կառույցների հետ համագործակցությունը, Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու միասնականության վերականգնումը¹: ՌԱԿ-ը կողմ է

---

¹ Հաղորդագրություն, 28.05.2023, <https://ramgavar.am/> գլխավոր/հաղորդագրություն: Տե՛ս նաև՝ Ռամկավար Ազատական Կուսակցությունը գումարեց 28-րդ Ընդհանուր Պատգամատրական ժողովը, Մայիս 26 2019, <https://www.aravot.am/2019/05/26/1045767/>: Տե՛ս նաև՝ Փոխան խմբագրականի - 1 Հոկտեմբեր 1921-1 Հոկտեմբեր 2015-94 տարիներ իրատես գաղափարախօսութեան ու անսակարկ հայրենասիրութեան ուղիով, 01.10.2015,

Մայր աթոռ Սուրբ Էջմիածնի գլխավորությամբ Հայ Առաքելական Եկեղեցու միասնականությանը և առաջնորդվում է «Մեկ ազգ, մեկ եկեղեցի» կարգախոսով¹:

Արցախյան հարցում ՌԱԿ-ը կողմնակից է քաղաքական բանակցությունների միջոցով հարցի լուծմանը՝ հիմքում դնելով մարդու իրավունքների և ազգերի ինքնորոշման իրավունքի սկզբունքը²: Դեռևս 1988 թվականի սեպտեմբերի 29-ին ՀՅԴ-ն, ՍԴՀԿ-ն, ՌԱԿ-ը համատեղ հայտարարություն ընդունեցին միասնականության և Ղարաբաղյան հիմնախնդրի վերաբերյալ³: Հայտարարությունը համարվեց աննախադեպ Հայկական սփյուռքի պատմության մեջ, քանի որ տասնամյակներ շարունակ միմյանց դեմ պայքարող երեք ազգային քաղաքական ուժերը հանդես էին գալիս համախմբվելու և միահամուռ ուժերով համընդհանուր խնդիրները լուծելու պատրաստակամությամբ: Հայտարարությամբ Արցախի հարցի վերջնական լուծում էր դիտվում Լեռնային Ղարաբաղի միացումը Խորհրդային Հայաստանին:

Հետագա տարիներին ՀՅԴ-ն, ՌԱԿ-ը և ՍԴՀԿ-ն Արցախի հարցի կարգավորման, ինչպես նաև համահայկական առաջնահերթություններին վերաբերող հարցերի շուրջ հանդես էին գալիս համատեղ հայտարարություններով և առաջարկություններով:

Արցախի հարցով ՌԱԿ-ը խորհրդային ղեկավարությանն էր ուղղում բազմաթիվ դիմումներ, կոչեր, որոնցում այն համոզմունքն էր հայտնում, որ Խորհրդային Միությունը կարող է ապահովել Ղարաբաղի հարցի արդար լուծումը՝ այն միացնելով Խորհրդային Հայաստանին⁴:

<https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2015/10/01/փոխան-խմբագրականի-1-հոկտեմբեր-1921-ի-հոկտ/>: Տե՛ս նաև՝ Հաղորդագրություն – ՌԱԿ 27րդ Ընդհանուր Պատգամաւորական ժողովի, 29.05.2016, <https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2016/05/29/հաղորդագրություն-նակ-27րդ-ընդհանուր-պա/>:

¹ Հովհաննիսյան Է., Էջմիածին-Անթիլիաս հարաբերությունները 1988-1990 թվականներին. Հայ Առաքելական Եկեղեցու վերամիավորման հարցը, Հայագիտության հարցեր 3 (9), ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2017, էջ 74:

² Ռամկավար Ազատական Կուսակցության կազմաւորումն ու գործունէութիւնը 1915-1951 թթ.: Ըստ ՌԱԿ Գահիրէի Վարչութեան նիստերու ատենագրութիւններուն: Փաստաթուղթերու ժողովածու /Կազմողներ՝ Բ. Պետրոսեան, Վ. Գրիգորեան: Գլխաւոր խմբագիր՝ Գ. Արշակեան.- Եր.: Հայաստանի ազգային արխիւ, հրատ., 2022, էջ 11:

³ Սփյուռքահայ քաղաքական հոսանքներն ու գաղութները խորհրդային գաղտնի փաստաթուղթերու մէջ (1945-1991, ընտրանի), կազմեց, Գ. Եազըճեան, Երեւան, 2016, էջ 20-21: Տե՛ս նաև՝ ՍԴՀԿ, ՀՅԴ և ՌԱԿ համատեղ յայտարարութիւնը. 29 Սեպտեմբեր, 1988, <https://www.aniarc.am/2022/09/29/29-september-1988-3-party-statement/>

⁴ ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 7, գ. 137, թ. 3:

ՌԱԿ-ը նաև ցույցեր էր կազմակերպում ի պաշտպանություն Արցախի ժողովրդի հերոսական պայքարի և Հայաստանի Հանրապետության¹, ինչպես նաև կոչեր էր ուղղում սփյուռքահայությանը՝ Հայաստանի և Արցախի օգտին նվիրատվություններ կատարելու համար²:

Քարոզչական աշխատանքներից զատ կուսակցության անդամները մասնակցել են Արցախյան առաջին և երկրորդ պատերազմներին և իրենց կյանքն են տվել հանուն հայրենիքի:

ՌԱԿ-ը հանդես եկավ նաև հայ-թուրքական արձանագրությունների դեմ և ավանդական կուսակցությունների հետ համատեղ գտնում էր, որ դրանք վնասակար են Հայ դատի համար՝ ՀՀ նախագահին կոչ անելով հետ կանչել իր ստորագրությունները³:

ՌԱԿ-ը ընդգրկված էր նաև Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցին նվիրված միջոցառումները համակարգող պետական հանձնաժողովում և Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցին նվիրված միջոցառումները համակարգող տարածաշրջանային հանձնախմբերում:

Կուսակցությունը՝ որպես համահայկական կառույց, ակտիվորեն մասնակցել է Հայաստան-Սփյուռք համաժողովներին (1999, 2002, 2006, 2011, 2014, 2017) և հանդես եկել հայության առաջնահերթություններին վերաբերող առաջարկություններով⁴:

Հայաստանում և Արցախում ՌԱԿ-ը իրագործում է մի շարք երկարաժամկետ ծրագրեր: 1996 թվականից ապահովում է Ծիծեռնակաբերդի Հայոց ցեղասպանության զոհերի հուշահամալիրի անմար կրակի հովանավորությունը⁵: Այսօր ևս ՌԱԿ-ը իր միջոցներով Ծիծեռնակաբերդում իրագործում է տարատեսակ

---

¹ «Ազգ», 08.05.1991:

² Ռամկավար Ազատական Կուսակցություն, Կոչ հայ ժողովուրդին, «Միություն», 1990, թիվ 2, փետրուար, Ե տարի, էջ 1:

³ Հայկական ավանդական կուսակցությունները հայտարարություն են տարածել, 09.12.2013, <https://armenpress.am/arm/news/743133>:

⁴ «Հայաստանի Հանրապետություն», 24.09.1999: Տե՛ս նաև՝ «Ազգ», 28.09.1999: Տե՛ս նաև՝ Սփյուռքի կազմակերպությունների ղեկավարների և ներկայացուցիչների համահայկական համաժողով, համաժողովի նյութեր, 19-20.09.2011, Երևան, 2011, էջ 35-38: Տե՛ս նաև՝ Հայաստան-Սփյուռք հինգերորդ համաժողով, համաժողովի նյութեր, 18-21.09.2014, Երևան, 2017, էջ 49-54:

⁵ Գասարճեան Յ. Ս., Նուիրում Ռ.Ա.Կ.-ի ճամբով, Յիսնամեայ գործունեության արձանագրություն, Հաւաքեց եւ խմբագրեց Յովիկ Էօրտեքեան, Երեւան, 2016, էջ 60: Տե՛ս նաև՝ Ռամկավար Ազատական Կուսակցություն. 100 ամեակ, Դար մը ազգանուէր ծառայութիւն, խմբ. Ասատուր Տէվլեթեան, Երեւան, 2023, էջ 152:

ծրագրեր՝ տարածքի կանաչապատում, Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի պահեստասենյակների կահավորում և այլն:

1991 թվականի ապրիլի 11-14-ին Մոնրեալում տեղի ունեցած ՌԱԿ ԺԸ Ընդհանուր պատգամավորական ժողովը որոշում է հայրենիքում հիմնել Հայաստանի Ռամկավար ազատական կուսակցություն (ՀՌԱԿ)¹: ՀՌԱԿ-ը իր գոյության մասին հայտարարեց 1991 թվականի հուլիսի 1-ին, իսկ պաշտոնապես գրանցվեց հուլիսի 4-ին²:

ՀՌԱԿ-ի նպատակներն էին Հայաստանի անկախության ապահովումն ու պահպանումը, հայկական պետական իշխանության ներքո Հայաստանի տարածքային ամբողջականության վերականգնումը, պետությունների և բարձրագույն ատյանների կողմից Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման հետապնդումը, ՀՀ սահմաններում ժողովրդական կամքի գերիշխանության, ռամկավարական (ժողովրդավարական) և ազատական սկզբունքների կիրառումը, Հայաստանի տնտեսական, քաղաքական, հասարակական և մշակութային բարգավաճման համար աշխատելը, Հայաստանի պետական սահմաններում հայ ժողովրդի ազգահավաքն իրագործելու նպատակով հասարակական, քաղաքական և տնտեսական նախապայմանների ստեղծումը, Հայաստանի և արտերկրի հայության միջև փոխադարձ բազմակողմանի կապերի ամրապնդումը³:

ՀՌԱԿ-ը նաև մասնաճյուղեր հիմնեց Հայաստանում: Հայաստանի Հանրապետության բոլոր մարզերում ուներ երիտասարդական ակումբներ, Երևանում գործում էին «Արմենական», «Երիտասարդ ռամկավար», «Ազատական» ակումբները⁴: 2015 թվականին Արցախում հիմնվեց ՌԱԿ կառույցը⁵:

1991-1995 թվականներին ՀՌԱԿ-ը հրատարակել է երրորդ հանրապետության առաջին անկախ օրաթերթը՝ «Ազգ»-ը, հիմնել ծայնասփյուռի կայան և «Արանոսյան» գիտահետազոտական կենտրոնը⁶:

---

¹ Ռամկավար Ազատական Կուսակցություն. 100 ամեակ, Դար մը ազգանուէր ծառայութիւն, էջ 34, 57:

² Նույն տեղում, էջ 57: Տե՛ս նաև՝ «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, էջ 725:

³ Հայաստանի Հանրապետություն: Կուսակցություններ, Երևան, 2002, էջ 20-22:

⁴ Պետրոսյան Ք., Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունները 1988-2001թթ., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2011, էջ 14:

⁵ Հայտարարություն «Ռամկավար ազատական կուսակցության» (Արցախ) հիմնադիր համագումարի մասին, 06.06.2015, <https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2015/06/06/հայտարարություն-արցախ-հիմնադիր-համա/>: Տե՛ս նաև՝ Ստեփանակերտի մէջ կայացաւ Արցախի մէջ նորաստեղծ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան հիմնադիր համագումարը, 14.06.2015, <https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2015/06/14/Ստեփանակերտի-մէջ-կայացաւ-Արցախի-մէջ-ն/>:

⁶ Ռամկավար Ազատական Կուսակցություն. 100 ամեակ, Դար մը ազգանուէր ծառայութիւն, էջ 34, 58:

«Անկախության առաջին տարիներին ՀՌԱԿ-ը Հայաստանի ամենահեղինակավոր կուսակցություններից մեկն էր, որը կարևոր մասնակցություն բերեց Հայաստանի անկախության հանրաքվեի քարոզչության, նախագահական և խորհրդարանական մասնակի ընտրություններին, տնտեսական բարեփոխումների առաջարկների (ՌԱԿ Հայաստանի տնտեսական զարգացման խորհուրդ), ինչպես նաև խորհրդարանում իր աշխույժ գործունեությամբ¹: ՀՌԱԿ-ը «Հայաստանի Հանրապետության հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների հայտարարությունը 1991 թվականի սեպտեմբերի 21-ի Հայաստանի Հանրապետության հանրաքվեի առթիվ» պատմական վավերագիրը ստորագրող վեց կուսակցություններից է, որով հայրենաբնակ հայությանը կոչ էր արվում «Այո» ասել Անկախության հանրաքվեին²:

ՌԱԿ-ն ակտիվորեն մասնակցեց նաև նորանկախ երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքին: ՀՀ հռչակումից հետո ՌԱԿ-ը 1991 թվականի ամռանը հայտարարեց, որ Հայոց համագգային շարժման (ՀՀՇ) և իր հարցադրումների միջև սկզբունքային տարածայնություններ չկան, ուստի նախագահական ընտրություններում սատարում է Լևոն Տեր-Պետրոսյանին³:

1991-1995 թվականներին ՀՌԱԿ-ը ՀՀ առաջին գումարման Գերագույն խորհրդում ուներ մեծությամբ երկրորդ պատգամավորական խմբակցությունը (19 պատգամավոր)՝ Վիգեն Իսախանյանի գլխավորությամբ⁴: Սակայն հետագա տարիներին արտաքին և ներքին խնդիրների, իշխանությունների պառակտիչ քայլերի, ինչպես նաև ֆինանսական միջոցների սակավության հետևանքով կուսակցությանը չհաջողվեց մուտք գործել խորհրդարան:

1995 թվականից մինչև 1998 թվականի փետրվարը ՀՌԱԿ-ը իշխանությունների կողմից ենթարկվում էր ոչ պաշտոնական հետապնդումների, փորձ էր արվում խափանել նրա գործունեությունը, փակել ՀՌԱԿ հանրապետական վարչության գրասենյակը և «Ազգ» օրաթերթը⁵:

1995 թվականի խորհրդարանական ընտրություններն անցան զանգվածային խախտումներով: Խորհրդարանում առավելագույն թվով տեղեր զբաղեցնելու նպատակով իշխող ՀՀՇ կուսակցությունը ստեղծել էր «զուգահեռ»

---

¹ Նույն տեղում, էջ 57:

² Նույն տեղում: Տե՛ս նաև՝ Ավետիքյան Հ., ՌԱԿ-ը դեռ անելիք ունի. կուսակցության հիմնադրման 100-ամյակի առիթով, 6 հոկտեմբերի 2021, <http://www.aniarc.am/2021/10/06/rak-party-100-hakob-avedikian/>: Տե՛ս նաև՝ «Ազգ», 30.09.2021:

³ Դավաթյան Կ., Հայ սփյուռքի պատմություն (համառոտ ակնարկ), Երևան, 2004, էջ 165:

⁴ Հայաստանի Հանրապետություն: Կուսակցություններ, էջ 21: Տե՛ս նաև՝ Ռամկավար Ազատական Կուսակցություն, 100 ամեակ, Դար մը ազգանուէր ծառայութիւն, էջ 34, 58:

⁵ Հայաստանի Հանրապետություն: Կուսակցություններ, էջ 21:

կազմակերպություններ, հակառակ ՀՅԴ-ի՝ ստեղծեց «Հայաստանի հայ հեղափոխական դաշնակցություն» կուսակցությունը, ՌԱԿ-ի դեմ՝ Ռամկավար-ազատական (իբերալ-դեմոկրատական) կուսակցությունը, որը 1995 թվականի խորհրդարանական ընտրություններից հետո «Հանրապետություն» միավորման կազմում ուներ 6 պատգամավոր¹:

1990-ական թվականների սկզբներին, երբ ՀՀ իշխանությունները ՀՅԴ-ի նկատմամբ կիրառեցին պատժիչ գործողություններ (կուսակցության արգելում Հայաստանում, նրա անդամների նկատմամբ հալածանքներ և հետապնդումներ) ՌԱԿ-ը հանդես եկավ ՀՅԴ-ի պաշտպանությամբ՝ հրապարակորեն դատապարտելով ՀՀ իշխանությունների գործողությունները և դիտելով դրանք վտանգավոր նոր ձևավորվող ժողովրդավարական հասարակության համար: Այդ ընթացքում ռամկավարներն ունեին ՀՅԴ-ի հետ համագործակցության փորձ քաղաքացիական համաձայնության Սահմանադրական խորհրդի շրջանակներում²:

1996 թվականի սեպտեմբերի 13-ին ՀՌԱԿ-ը միացավ 14 կուսակցությունների և 69 հասարակական կազմակերպությունների ղեկավարների՝ առաջիկա նախագահական ընտրություններում գործող նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի թեկնածությունը սատարող հայտարարությանը³: Այդ շրջանում անկայուն էր իրավիճակը ոչ միայն կուսակցության հայաստանյան հատվածում, այլև կուսակցության մեջ ընդհանրապես:

1990-ական թվականներից սկսած՝ ՌԱԿ-ի շարքերում նկատելի դարձան ներքին խմորումներ ու տարակարծություններ, որին նպաստեցին նաև հայաստանյան իշխանությունները: Արդյունքում ՌԱԿ-ը քանիցս պառակտվեց և հայտնվեց խորը ճգնաժամի մեջ:

1995 թվականի սեպտեմբերի 1-2-ը Կիպրոսում կայացած ՌԱԿ 19-րդ Ընդհանուր պատգամավորական ժողովը կազմավորեց Կենտրոնական վարչություն՝ Հակոբ Գասարճյանի ատենապետությամբ (Բեյրութ)⁴, ընդունեց Հայտարարություն, ինչպես նաև Կենտրոնը վերստին տեղափոխեց Բեյրութ:

---

¹ «Հայաստան» հանրագիտարան, ՀՀ ԳԱԱ, գիտահրատ. խորհուրդ՝ Հ.Մ.Այվազյան (գլխ. հսմբագիր) և ուրիշներ, Երևան, Հայկական հանրագիտարան հրատ., 2012, էջ 243: Տե՛ս նաև՝ Մինասյան Է., Հայաստանի երրորդ Հանրապետության պատմություն, Երևան, 2013, էջ 263, 270: Տե՛ս նաև՝ Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունները. 1918 թվականից մինչև մեր օրերը, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2017, էջ 147:

² Дашнаки и рамкавары: мемуары Ступишина, March 11, 2017, <http://www.aniarc.am/2017/03/11/stupishin-book-dashnaks-and-ramkavars/>: Տե՛ս նաև՝ Источник –http://www.e-reading.club/bookreader.php/91530/Stupishin_-_Moya_missiya_v_Armenii._1992-1994.html

³ Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունները. 1918 թվականից մինչև մեր օրերը, էջ 148:

⁴ Սփյուռքահայ կազմակերպություններ, էջ 141: Տե՛ս նաև՝ «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, էջ 724:

Կուսակցության նորընտիր վարչության և նախկին ղեկավար կազմի անդամների միջև ի հայտ եկած կազմակերպական բնույթի հակասությունների հետևանքով կուսակցությունից հեռացված նախորդ ղեկավար կազմի անդամները 1996 թվականին Բոստոնում հրավիրված ժողովում վերստանձնելով իրենց լիազորությունները՝ կազմավորեցին ևս մեկ Կենտրոնական վարչություն՝ Հայկաշեն Ուզունյանի ատենապետությամբ¹: Այսպիսով, սփյուռքում նույն անվան տակ սկսեցին գործել երկու կուսակցություններ՝ միմյանց նկատմամբ անհաշտ ղեկավար մարմիններով:

Հետագա բանակցությունները հանգեցրին կուսակցության վերամիավորմանը, որը տեղի ունեցավ 2000 թվականի ապրիլի 8-ին՝ Աթենքում հրավիրված ՌԱԿ 22-րդ Ընդհանուր պատգամավորական ժողովի ընթացքում²: Հայկաշեն Ուզունյանն ընտրվեց կուսակցության պատվո նախագահ (Փարիզ), Լիբանանի խորհրդարանի պատգամավոր Հակոբ Գասարճյանը՝ վարչության ատենապետ:

Հետագայում սակայն կուսակցության միասնությունը ոչ միայն չկայացավ, այլև հակասությունները գնալով ավելի սրվեցին՝ տարածվելով նաև ՀՌԱԿ-ի վրա և ավելի խորացնելով կուսակցության ճգնաժամը:

2012 թվականին ՀՌԱԿ-ը միավորվեց Արմենական-ՌԱԿ կուսակցության հետ՝ «Ռամկավար-ազատական կուսակցություն (Հայաստան)» անունով, որի նախագահ ընտրվեց Հակոբ Ավետիքյանը³: Այսպիսով, 2012 թվականից Հայաստանում Հակոբ Ավետիքյանի ատենապետությամբ սկսեց գործել միասնական Ռամկավար ազատական կուսակցությունը, որի ղեկավար մարմինը կոչվում էր Հանրապետական վարչություն և կազմված էր 25 անդամից⁴:

Միավորված կառույցը 2012 թվականի օգոստոսի 6-ին ՀՀ արդարադատության նախարարության իրավաբանական անձանց պետոեզիստրի գործակալության կողմից պաշտոնապես գրանցվեց որպես Ռամկավար ազատական կուսակցություն:

Սփյուռքում գործող ՌԱԿ-ը դա հիմնավորեց նրանով, որ Հայաստանի իշխանությունները Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների կարգավորման գործընթացում իրենց մշակած ծրագրերով (արձանագրություններ), չկարողանալով իրենց կամքը պարտադրել ՌԱԿ-ի վրա, 2012 թվականի հուլիսին նախ պարտադրաբար լուծարեցին ՀՌԱԿ-ը, ապա կյանքի կոչեցին «շինծու և դրածո մի խմբավորում» և այն անվանեցին Ռամկավար ազատական կուսակցություն՝ նրան

¹ Նույն տեղում:

² Սփյուռքահայ կազմակերպություններ, էջ 142: Տե՛ս նաև՝ «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, էջ 725:

³ «Հայաստան» հանրագիտարան, էջ 1060:

⁴ Հայաստանում այսուհետ գործելու է միասնական Ռամկավար ազատական կուսակցությունը, 21.08.2012, <http://news.am/arm/news/117962.html>:

շնորհելով նաև պետական արձանագրություն¹: Ըստ սփյուռքյան թևի՝ այդ միավորը ոչ միայն բացարձակապես որևէ առնչություն կամ աղերս չունեն Բամկավար ազատական հարյուրամյա կուսակցության հետ, այլև ծրագրերով, աշխարհայացքով և կողմնորոշմամբ հիմնովին հակադրվում էր նրան:

Կուսակցության միավորման ուղղությամբ հետագա տարիներին ձեռնարկված ջանքերը ցանկալի արդյունք չտվեցին: 2016 թվականի հոկտեմբերի 5-7-ին ՌԱԿ Հանրապետական վարչության հրավերով Երևանում գումարվեց կուսակցության 3-րդ (27) Պատգամավորական ժողովը՝ համագործակցությամբ սփյուռքում գործող ՌԱԿ Վերականգնումի և միության շարժման վարչության²: Ժողովում ընդունված հայտարարությամբ ազդարարվեց ՌԱԿ-ի միավորման, այն հայաստանակենտրոն կառույց դարձնելու պատրաստակամությունը, որի նպատակն էր Հայաստանում ժողովրդի բարօրությանը ծառայող աշխատանքների աշխուժացումն ու մարդու իրավունքների անխափան գործադրությունը, իսկ սփյուռքում հայապահպանության դժվարին աշխատանքներին աջակցելն ու Հայ դատին զորավիգ լինելը:

Ժողովի արդյունքում 2016 թվականի հոկտեմբերի 7-ին ՌԱԿ Հանրապետական վարչության և ՌԱԿ վերականգնումի և միության շարժման միջև ստորագրված համաձայնագիր-հուշագրով ՌԱԿ-ը վերածվում էր հայաստանակենտրոն կուսակցության և որպես մեկ կուսակցություն՝ ունենալով մեկ ծրագրիկանոնագիր և մեկ ղեկավարություն: Հանրապետական վարչությունը վերանվանվում էր ՌԱԿ Կենտրոնական վարչություն, որի ղեկավարությունում տեղ էին ունենում Հայաստանի և սփյուռքի ներկայացուցիչները, կազմվում էր ՌԱԿ Գերագույն խորհուրդ մարմինը, որը ճշտելու և ծրագրելու էր ՌԱԿ-ի քաղաքականության ընդհանուր գծերը և վերահսկելու էր ՌԱԿ-ի լայնածավալ աշխատանքները³:

Այսպիսով, Բամկավար ազատական կուսակցության շարքերում պառակտումը հանգեցրեց նրան, որ ՌԱԿ-ի որոշ անդամներ Հակոբ Ավետիքյանի գլխավորությամբ Հայաստանում բացեցին և գրանցեցին նոր գրասենյակ՝ հայրենիքում կուսակցության դրոշի ու տարբերանշանի օգտագործումը վերապահելով իրենց և հայտարարելով, որ իրենք են ավանդական կուսակցության իրական ներկայացուցիչները:

Սփյուռքում գործող ՌԱԿ Կենտրոնական վարչությունը հանդես եկավ Հայաստանում գործող ՌԱԿ Հանրապետական վարչության գործողությունների

¹ Բամկավար Ազատական Կուսակցութիւն, 100 ամեակ, Դար մը ազգանուէր ծառայութիւն, էջ 58:

² Բամկավար Ազատական Կուսակցութիւն, Հանրապետական Վարչութիւն, Պաշտօնական հաղորդագրութիւն, ՌԱԿ-ը հայաստանակեդրոն կուսակցութիւն, 11.10.2016, <http://abakanews.org/news/armenia-and-artsakh/> /պաշտօնական-հաղորդագրութիւն-2/:

³ Նույն տեղում:

դեմ՝ ՌԱԿ անվանակոչումը բնորոշելով որպես կուսակցության ղեկավար մարմնի մոտ մեկդարյա անվան յուրացման փորձ, ինչպես նաև հակադրություն սփյուռքում իր հիմնադրությունից ի վեր ՌԱԿ-ը ղեկավարող Կենտրոնական վարչության դեմ¹:

Սփյուռքում գործող ՌԱԿ-ը բազմիցս նշում էր, որ 2012 թվականից դասական ՌԱԿ-ի անունով Հայաստանում որպես կուսակցություն գրանցված ՌԱԿ-ը զավթել է իր անունն ու խորհրդանշանները, որի հետ ՌԱԿ Կենտրոնական վարչությունը վաղուց խզել է իր կապերը²:

2017 թվականին Ազատյան-Վարդիվառյան-Ավետիքյան թևը դատական գործընթաց սկսեց Սփյուռքում գործող ՌԱԿ Կենտրոնական վարչության ղեկավարության դեմ՝ արգելելով նրան կուսակցության դրոշն ու զինանշանը օգտագործել հայրենիքում:

Փոխարենը սփյուռքում գործող ՌԱԿ Կենտրոնական վարչությունը կուսակցության անվան, դրոշի և զինանշանի օգտագործման հարցով դիմեց ՀՀ արդարադատության նախարարություն, իսկ 2018 թվականի սկզբին դատարան՝ պահանջելով պարտավորեցնել ՀՀ-ում 1991 թվականից գործող ՌԱԿ-ին փոխելու իր անունը, դրոշն ու զինանշանը: Սակայն ՌԱԿ Կենտրոնական վարչության դիմումը մերժվեց դատարանի կողմից:

2019 թվականի նոյեմբերի 10-ին տեղի ունեցավ Հայաստանում գործող Ռամկավար ազատական կուսակցության 4-րդ (25) Ընդհանուր պատգամավորական ժողովը՝ Համագումարը, որին մասնակցեցին գրանցված 130 պատգամավորներից 127-ը: Ժողովի օրակարգային հարցերից էին ՌԱԿ ատենապետի և Կենտրոնական վարչության ընտրությունները:

Կուսակցության ատենապետ Հակոբ Ավետիքյանը տարիքի հետևանքով հրաժարական տվեց և ՌԱԿ պատգամավորական ժողովը փակ գաղտնի քվեարկության արդյունքում 72 կողմ ձայնով ՌԱԿ ատենապետ ընտրեց Հրաչյա Կարապետյանին:

Իր հերթին սփյուռքում գործող ՌԱԿ Կենտրոնական վարչությունը նշում էր, որ կուսակցությունն ունի միայն մեկ ղեկավար մարմին՝ ՌԱԿ Կենտրոնական

---

¹Յայտարարութիւն, 31.03.2017,

<https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2017/03/31/յայտարարութիւն-8/>:

²Յայտարարութիւն, 25.07.2016,

<https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2016/07/25/յայտարարութիւն-6/>: Տե՛ս նաև՝ ՌԱԿ-ի Հայաստանի կառոյցը շեղած է ՌԱԿ-ի հետ իր ունեցած բարոյական կապէն. Այսպէս կոչուած ՀՌԱԿ ղեկավարութիւնը չի ներկայացներ աշխարհասփիւռ 95 ամեայ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը, 09.02.2017, <https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2017/02/09/ռակ-ի-հայաստանի-կառոյցը-շեղած-է-ռակ-ի-հետ/>:

վարչությունը, և ՌԱԿ Գերագույն խորհուրդ անունով մարմին գոյություն չունի ՌԱԿ Կանոնադրության մեջ¹:

2022 թվականի հունիսին Հայաստանում և սփյուռքում մեծ շուքով նշվեց ՌԱԿ 100-ամյակը, որին հաջորդեց 2023 թվականի մայիսին տեղի ունեցած ՌԱԿ 29-րդ Ընդհանուր պատգամավորական ժողովը:

ՌԱԿ-ի 100-ամյա անշեղ ընթացքը հույս է ներշնչում, որ կուսակցությունը կհաղթահարի իր առջև ծառայած հիմնախնդիրներն ու մարտահրավերները: 21-րդ դարի աշխարհաքաղաքական սրընթաց փոփոխությունների և Հայաստանի Հանրապետության առջև դրված օրակարգային խնդիրների առաջնային պահանջն է համայն հայության միասնությունն ու համախմբումը, պայքարի միասնական մարտավարության մշակումն ու իրագործումը: Այդ գործում կարևոր դերակատարություն ունի նաև մեկդարյա ՌԱԿ-ը, որը պատմական փորձով հավաստել է իր արդյունավետ համագործակցությունը հայրենիքի հետ, հնարավոր բոլոր միջոցներով սատարել նրա զարգացմանն ու գործնականորեն մասնակցել հայրենաշինության, հայրենադարձության, Հայաստան-Սփյուռք կապերի ամրապնդմանն ու զարգացմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. «Ազգ», 08.05.1991:
2. «Ազգ», 28.09.1999:
3. «Ազգ», 30.09.2021:
4. Ավետիքյան Հ., ՌԱԿ-ը դեռ անելիք ունի. կուսակցության հիմնադրման 100-ամյակի առիթով, 6 հոկտեմբերի 2021, <http://www.aniarc.am/2021/10/06/rak-party-100-hakob-avedikian/>:
5. Գասարճեան Յ. Ս., Նուիրում Ռ.Ա.Կ.-ի ճամբով, Յիսնամեայ գործունեության արձանագրություն, Հաւաքեց եւ խմբագրեց Յովիկ Էօրտեքեան, Երեւան, 2016:
6. Դալլաքյան Կ., Հայ սփյուռքի պատմություն (համառոտ ակնարկ), Երևան, 2004:
7. Կայ մէկ ու միակ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւն. ՌԱԿ Կեդրոնական Վարչութիւնը կը դատապարտէ խորթ եւ արհեստածին մարմիններ

---

¹ Կայ մէկ ու միակ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւն. ՌԱԿ Կեդրոնական Վարչութիւնը կը դատապարտէ խորթ եւ արհեստածին մարմիններ ստեղծելու վերջերս կատարուող ապօրինի փորձերը, 14.10.2016, <https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2016/10/14/կայ-մէկ-ու-միակ-ռամկավար-ազատական-կուս/>: Տե՛ս նաև՝ Յայտարարութիւն, 06.02.2017, <https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2017/02/06/յայտարարութիւն-7/>:

ստեղծելու վերջերս կատարուող ապօրինի փորձերը, 14.10.2016, <https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2016/10/14/կայ-մէկ-ու-միակ-ռամկավար-ազատական-կու/>:

8. ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 7, գ. 137, թ. 3:

9. Հաղորդագրութիւն – ՌԱԿ 27րդ Ընդհանուր Պատգամաւորական ժողովի, 29.05.2016, <https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2016/05/29/հաղորդագրութիւն-ռակ-27րդ-ընդհանուր-պա/>:

10. Հաղորդագրութիւն, 28.05.2023, <https://ramgavar.am/>
գլխատր/հաղորդագրութիւն:

11. «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, «Հայ սփյուռք» հանրագիտարանի խմբագրական հանձնաժողով՝ Հ. Մ. Այվազյան (գլխ. խմբագիր-տնօրէն) և ուր., Երևան, Հայկ. հանրագիտարան հրատ., 2003:

12. «Հայաստան» հանրագիտարան, ՀՀ ԳԱԱ, գիտահրատ. խորհուրդ՝ Հ. Մ. Այվազյան (գլխ. խմբագիր) և ուրիշներ, Երևան, Հայկական հանրագիտարան հրատ., 2012:

13. Հայաստանի Հանրապետություն: Կուսակցություններ, Երևան, 2002:

14. «Հայաստանի Հանրապետություն», 24.09.1999:

15. Հայաստանում այսուհետ գործելու է միասնական Ռամկավար ազատական կուսակցությունը, 21.08.2012, <http://news.am/arm/news/117962.html>:

16. Հայաստան-Սփյուռք հինգերորդ համաժողով, համաժողովի նյութեր, 18-21.09.2014, Երևան, 2017:

17. Հայկական ավանդական կուսակցությունները հայտարարություն են տարածել, 09.12.2013, <https://armenpress.am/arm/news/743133>:

18. Հայկական հարց հանրագիտարան, [https://hy.wikisource.org/wiki/Էջ:Հայկական_Հարց_Հանրագիտարան_\(Armenian_Question_Encyclopedia\).djvu/384](https://hy.wikisource.org/wiki/Էջ:Հայկական_Հարց_Հանրագիտարան_(Armenian_Question_Encyclopedia).djvu/384):

19. Հայտարարություն «Ռամկավար ազատական կուսակցության» (Արցախ) հիմնադիր համագումարի մասին, 06.06.2015, <https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2015/06/06/հայտարարություն-արցախ-հիմնադիր-համա/>:

20. Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունները. 1918 թվականից մինչև մեր օրերը, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2017:

21. Հովհաննիսյան Է., Էջմիածին-Անթիլիաս հարաբերությունները 1988-1990 թվականներին. Հայ Առաքելական Եկեղեցու վերամիավորման հարցը, Հայագիտության հարցեր 3 (9), ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2017:

22. Մինասյան Է., Հայաստանի երրորդ Հանրապետության պատմություն, Երևան, 2013:

23. Յայտարարություն, 06.02.2017, <https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2017/02/06/յայտարարություն-7/>:
24. Յայտարարություն, 25.07.2016, <https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2016/07/25/յայտարարություն-6/>:
25. Յայտարարություն, 31.03.2017, <https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2017/03/31/յայտարարություն-8/>:
26. Պետրոսյան Ք., Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունները 1988-2001թթ., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2011:
27. ՌԱԿ-ի Հայաստանի կառոյցը շեղած է ՌԱԿ-ի հետ իր ունեցած բարոյական կապէն. Այսպէս կոչուած ՀՌԱԿ ղեկավարութիւնը չի ներկայացներ աշխարհասփիւռ 95 ամեայ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը, 09.02.2017, <https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2017/02/09/ռակ-ի-հայաստանի-կառոյցը-շեղած-է-ռակ-ի-հետ/>:
28. Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան կազմաւորումն ու գործունէութիւնը 1915-1951 թթ.: Ըստ ՌԱԿ Գահիրէի Վարչութեան նիստերու ատենագրութիւններուն: Փաստաթուղթերու ժողովածու /Կազմողներ՝ Ք. Պետրոսեան, Վ. Գրիգորեան: Գլխաւոր խմբագիր՝ Գ. Արշակեան.- Եր.: Հայաստանի ազգային արխիւ, հրատ., 2022:
29. Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւն, Կոչ հայ ժողովուրդին, «Միութիւն», 1990, թիւ 2, փետրուար, Ե տարի:
30. Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւն, Հանրապետական Վարչութիւն, Պաշտօնական հաղորդագրութիւն, ՌԱԿ-ը հայաստանակեդրոն կուսակցութիւն, 11.10.2016, <http://abakanews.org/news/armenia-and-artsakh/պաշտօնական-հաղորդագրութիւն-2/>:
31. Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւն. 100 ամեակ, Դար մը ազգանուէր ծառայութիւն, խմբ. Ասատուր Տէվլեթեան, Երեւան, 2023:
32. Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւնը գումարեց 28-րդ Ընդհանուր Պատգամաւորական ժողովը, Մայիս 26 2019, <https://www.aravot.am/2019/05/26/1045767/>:
33. ՍԴՀԿ, ՀՅԴ և ՌԱԿ համատեղ յայտարարութիւնը. 29 Սեպտեմբեր, 1988, <https://www.aniarc.am/2022/09/29/29-september-1988-3-party-statement/>:
34. Ստեփանակերտի մէջ կայացաւ Արցախի մէջ նորաստեղծ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան հիմնադիր համագումարը, 14.06.2015, <https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2015/06/14/Ստեփանակերտի-մէջ-կայացաւ-Արցախի-մէջ-ն/>:
35. Սփյուռքահայ կազմակերպություններ, Երևան, 2002:

36. Սիյուռքահայ քաղաքական հոսանքներն ու գաղութները խորհրդային գաղտնի փաստաթուղթերու մէջ (1945-1991, ընտրանի), կազմեց, Գ. Եազրճեան, Երեւան, 2016:

37. Սիյուռքի կազմակերպությունների ղեկավարների և ներկայացուցիչների համահայկական համաժողով, համաժողովի նյութեր, 19-20.09.2011, Երևան, 2011:

38. Սիյուռքի հեռանկարները գլոբալացվող աշխարհում, միջազգային համաժողով, զեկուցումների ժողովածու, Երևան, 2012:

39. Փոխան խմբագրականի - 1 Հոկտեմբեր 1921-1 Հոկտեմբեր 2015-94 տարիներ իրատես գաղափարախօսութեան ու անսակարկ հայրենասիրութեան ուղիով, 01.10.2015, <https://ragmamoul.net/hy/adl-ramgavar-news/2015/10/01/փոխան-խմբագրականի-1-հոկտեմբեր-1921-1-հոկտեմբեր-2015-94-տարիներ-իրատես-գաղափարախօսութեան-ու-անսակարկ-հայրենասիրութեան-ուղիով/>:

40. Дашнаки и рамкавары: мемуары Ступишина, March 11, 2017, <http://www.aniarc.am/2017/03/11/stupishin-book-dashnaks-and-ramkavars/>.

41. Источник –

http://www.e-reading.club/bookreader.php/91530/Stupishin_-_Moya_missiya_v_Armenii._1992-1994.html.

THE ACTIVITY OF THE DEMOCRATIC LIBERAL PARTY – RAMGAVAR IN THE THIRD REPUBLIC OF ARMENIA

PETROSYAN KNARIK

PhD in Historical Sciences,

Lecturer of GSU

e.mail: k_narik@mail.ru

Right after the collapse of the Soviet Union and the proclamation of the Third Republic of Armenia, the national-traditional Armenian Democratic Liberal Party - Ramgavar returned to the homeland, where it was registered on July 4, 1991, under the name of the Democratic Liberal Party of Armenia - Ramgavar.

Ramgavar took part in the social and political life of the Third Republic of Armenia, as well as in the support of the motherland and the Artsakh national liberation struggle.

Ramgavar is a member of the Board of Trustees of the Hayastan All-Armenian Fund and actively participates in the fundraising. It was also a member of the state commission coordinating the events of the 100th anniversary of the Armenian Genocide.

Being a national party, Ramgavar considered its main goal and directions of activity to be the pursuit of the Armenian Cause, the reconstruction, prosperity, and development of Armenia, the economic and cultural rise, the implementation of democratic liberal principles in the Armenian state and public life, the reunification of the Armenian people in the Motherland and the preservation of Armenians, the liberation and unification of confiscated Armenian lands to Armenia, the training of loyal citizens in the host countries, the organization of Armenian communities, the maintenance and strengthening of Armenian culture in the communities, the reinforcement of Homeland-Diaspora ties, cooperation with parties and structures, and the restoration of the unity of the Armenian Apostolic Church. When it comes to Artsakh issue, the party is in favor of solving the issue through political negotiations, based on the principle of the right of nations to self-determination.

In the 1990s, Ramgavar party split, which has not been overcome to this day. Unfortunately, several attempts at unification have not been successful.

Nevertheless, the historical role and contribution of Ramgavar in the protection of Armenia, strengthening ties with the motherland, protection of Armenian rights, and instilling patriotism and national pride among the young generation are invaluable.

Keywords: *Republic of Armenia, Armenian Democratic Liberal Party, Ramgavar, General Parliamentary Assembly, Ramgavar Central Department, Ramgavar circles, Ramgavar District Administration, Ramgavar Chairman, Declaration, Armenian Cause, Artsakh National Liberation Struggle.*

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ЛИБЕРАЛЬНОЙ ПАРТИИ РАМКАВАР В ТРЕТЬЕЙ РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

ПЕТРОСЯН КНАРИК

Кандидат исторических наук,

Преподаватель ГГУ

электронная почта: k_narik@mail.ru

Сразу после распада Советского Союза и провозглашения Третьей Республики Армения национально-традиционная армянская Демократическая либеральная партия - Рамкавар вернулась на родину, где была зарегистрирована 4 июля 1991 года под названием Демократическая либеральная партия Армении - Рамкавар.

Рамкавар принимал участие в общественно-политической жизни Третьей Республики Армения, а также в поддержке Родины и национально-освободительной борьбы Арцаха.

Рамкавар является членом попечительского совета Всеармянского фонда «Айастан» и активно участвует в мероприятиях фонда. Она также входила в состав государственной комиссии по координации мероприятий, посвященных 100-летию Геноцида армян.

Будучи национальной партией, Рамкавар считал своей главной целью и направлениями деятельности стремление к Армянскому суду, восстановление, процветание и развитие Армении, экономический и культурный подъем, реализацию демократических либеральных принципов в армянской государственной и общественной жизни, объединение армянского народа на Родине и сохранение армянства, освобождение и присоединение конфискованных армянских земель к Армении, обучение лояльных граждан в принимающих странах, организация армянских общин, сохранение и укрепление армянской культуры в общинах, укрепление связей Родина-Дiaspora, сотрудничество с партиями и структурами, восстановление единства Армянской Апостольской Церкви. В арцахском вопросе выступает за решение вопроса путем политических переговоров, основанных на принципе права наций на самоопределение.

В 1990-х годах в Рамкаваре произошел раскол, который не преодолен и по сей день. К сожалению, несколько попыток объединения не увенчались успехом.

Тем не менее, историческая роль и вклад Рамкавара в дело сохранения армянства, укрепление связей с родиной, защиту прав армян, воспитание патриотизма и национальной гордости среди молодого поколения неопределимы.

Ключевые слова: Республика Армения, Демократическая либеральная партия Армении, Генеральная парламентская ассамблея Рамкавар, Центральная администрация Рамкавар, Круги Рамкавар, Районная администрация Рамкавар, Председатель Рамкавар, Декларация, Армянский суд, Арцахская национально-освободительная борьба.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 08.06.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 17.06.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

ЗЛОТНИКОВ АНАТОЛИЙ

*Кандидат экономических наук, доцент,
профессор кафедры права и экономических теорий
Белорусского торгово-экономического университета
потребительской кооперации (г. Гомель)
электронная почта: zlot@tut.by*

В статье представлен анализ изменений в национальной структуре Республики Беларусь. Анализируется влияние миграционных процессов на национальную структуру. Показаны тенденции в миграции армянской нации в этнических процессах Беларуси, а также миграционные армяно-белорусские связи. Отмечено, что Республика Армения занимает самое высокое место среди постсоветских государств, являющихся миграционными донорами Республики Беларусь. В результате этого по численности армянская диаспора в Беларуси уступает только русской, польской, украинской и еврейской диаспорам. Сделан ряд выводов, во-первых, о близости менталитета армянского и белорусского народов, исповедующих христианские ценности. Во-вторых, отмечается высокая роль миграционной мобильности в снижении ксенофобии. В-третьих, акцентируется внимание на общей трагической судьбе армян и белорусов в истории XX века. Это геноцид армян, унесший жизни более миллиона человек. Еще более миллиона человек вынуждены были спасаться от геноцида в других странах мира. В годы Великой Отечественной войны геноцид обрушился и на белорусский народ. В-четвертых, во второй половине 1980-х годов белорусский и армянский народы столкнулись с экологическими трагедиями, вызвавшие рост миграционных потоков: Республика Беларусь – с техногенной чернобыльской катастрофой, Республика Армения – с последствиями Спитакского землетрясения. В статье рассматривается деятельность армянской диаспоры в Республике Беларусь.

Ключевые слова: Республика Беларусь, Республика Армения, этносы, армянская диаспора, эмиграция, иммиграция.

В Республике Беларусь по материалам последней национальной переписи населения (2019г.) проживают представители более 145 наций и народностей, 20 из которых имеют численность более одной тысячи человек. Самый высокий миграционный оборот в формировании национальной структуры Беларуси принадлежит странам бывшего Советского Союза, среди которых наибольшей миграционной интенсивностью характеризуются этносы закавказского региона. Из представителей кавказских народов наибольшую численность в национальной структуре Беларуси составляют армяне – 9392 чел., азербайджанцы – 6001 чел. и грузины – 2730 чел. (См.: табл. 1). Кроме того в Республике Беларусь проживает более трех тысяч представителей еще 28-ми других кавказских народов Российской Федерации.

Таблица 1. Динамика изменения национального состава населения Беларуси за 1959-2019 годы, по материалах переписей населения (человек) [1, 2, 3]

Годы переписей	1959	1970	1979	1989	1999	2009	2019
Все население	8055714	9002338	9532516	10151806	10045237	9503807	9413446
Белорусы	6532035	7289610	7567955	7904623	8159073	7957252	7990719
Русские	660159	938161	1134117	1342099	1141731	785084	706992
Поляки	538881	382600	403169	417720	395712	294549	28693
Украинцы	133061	190839	230985	291008	237014	158723	159656
Евреи	150084	148011	135450	119777	27798	12926	13705
Армяне	1751	2362	2751	4933	10191	8512	9392
Татары	8654	10031	10911	12552	10089	7316	8445
Цыгане	4662	6843	8408	10762	9927	7079	6848
Азербайджане	1402	1335	1654	5009	6362	5567	6001
Литовцы	8363	8092	6993	7606	6387	5087	5287
Туркмены	-	197	170	777	921	2685	5231
Немцы	1220	1994	2451	3517	4805	2474	3058
Грузины	1745	1291	1659	2840	3031	2400	2730
Молдаване	727	1800	2923	4964	4267	3465	2407
Латыши	2631	2660	2617	2658	2239	1549	1534
Узбеки	886	1606	2333	3537	1571	1593	1441
Казахи	633	1062	1355	2266	1239	1355	1068

Современные миграционные процессы армянской нации связаны с ее историческим прошлым. Особенности этнического развития народа Армении характеризуют эмиграционные и иммиграционные процессы. Во-первых, армянский этнос на просторах бывшего СССР характеризовался самой высокой

эмиграционной мобильностью. Так, армяне имели самый высокий удельный вес среди титульных наций Советского Союза, проживавших вне своей республики. По материалам послевоенных Всесоюзных переписей населения эта величина в 1959г. составила 44,3%, а в 1989г. – 33,3%. Для сравнения отметим, среди титульных наций СССР, имевших второй и третий показатели проживавших вне своей родины, он в 1989г. составлял среди таджиков – 24,7% и среди белорусов – 21,2%. Среди титульных этносов закавказских республик по материалам переписи 1989г. приживало вне своей исторической родины азербайджанцев – 14,3%, грузин – 4,9%. Во-вторых, в национальной структуре Армении был самый высокий удельный вес преобладания (93,3%) титульной нации, что отражало самые низкие иммиграционные процессы Армении.

Иммиграционные процессы в Беларуси 90-х годов конца XX столетия характеризуются положительным сальдо миграции. Наибольший прирост среди этносов численностью свыше тысячи человек в Беларуси наблюдался среди армян. При этом, если за сравнимые 30-тилетние периоды численность армянского этноса в Беларуси за 1959-1989гг. увеличилась на 3182 чел. [3], то за следующее 30-тилетие (1989-2019гг.) этот прирост составил 4459 чел. [1, 2]. Самый значительный прирост армянского этноса в Республике Беларусь пришелся на последнее десятилетие XX столетия, в результате чего армяне в национальной структуре Беларуси поднялись на шестое место. Они уступают только нациям, исторически связанными с Беларусью – кроме титульной нации белорусов – это: русские, поляки, украинцы и евреи, опережая даже литовцев и латышей, граничащих с Республикой Беларусь.

Интересным является то обстоятельство, что наименьшее увеличение численности армян в Беларуси припадает на столицу – г. Минск, где за межпереписной период (2009-2019гг.) рост их численности составил 116,8%. А вот на области, пострадавшие от аварии на ЧАЭС, рост численности армян превышает среднереспубликанский уровень: наибольший рост численности армян приходится на Могилевскую область – в 2,9 раза, затем на Минскую – 2,8 раза. И даже в Гомельской области, несмотря на ее чернобыльский синдром, численность армян увеличилась почти в 2,5 раза. Более чем в 2 раза характерен рост численности армян и в других областях Республики Беларусь: Витебская область – более чем в 2,5 раза, Брестская – 2,4 раза и Гродненская – 2,3 раза.

Такой же высокий миграционный уровень армян характерен и в отношении миграции армян из Армении в Россию: по материалам переписи населения России 2021 года численность армян в России за период с 1989г. увеличилась почти на 212,3%. Этот более высокий показатель России в сравнении с белорусским ростом

численности армян, думается, связан с лагом в более чем три с половиной года, разделяющих национальные белорусскую (февраль 1999г.) и российскую (октябрь 2002г.) переписи населения.

При этом следует отметить, что в миграционном движении Армения-Беларусь преобладал армянский этнос, ибо русскоязычное население в национальной структуре Армении было незначительным. Так, по материалам Всесоюзной переписи населения 1989г. численность русскоязычного населения, родившегося на территории Армении, была незначительной: белорусов – 391 чел., русских – 838 чел. и украинцев – 127 чел. Это значит, что миграционный потенциал славянского миграционного исхода, пришедшегося на последнее десятилетие XX столетия, был незначителен. Всего за период наивысшего миграционного исхода из Армении перебралось в Беларусь 5575 чел., из которых этнические белорусы составили 1245 чел., русские – 772 чел. и украинцы – 148 чел., т. е. русскоязычные мигранты составили 38,8%, что значительно ниже, чем в других национальных государствах постсоветского пространства. Так, в этническом составе прибывшего в Республику Беларусь населения из СНГ и стран Балтии за период наивысшего миграционного исхода (1990-2002гг.) русскоязычные мигранты (отметим, что в Республике Беларусь государственными языками являются русский и белорусский языки) составили: из Эстонии – 94,6%, Казахстана – 90,7%, Латвии – 89,2%, Кыргызстана – 88,4%, Узбекистана – 83,0%, Туркменистана – 80,8%, Таджикистана – 79,8%, Литвы – 79,0%, Грузии – 74,9%, Молдовы – 71,9% и Азербайджана – 66,9% (См.: табл. 2). Это характеризует постсоветскую Армению с самым низким показателем русской ксенофобии.

Среди кавказских народов в современной Беларуси для армян характерны самые высокие миграционные процессы. Немаловажным фактором армяно-белорусской миграции стало развитие торгового предпринимательства. Но наиболее большие масштабы армяно-белорусской миграции пришлись на период после развала Советского Союза. Динамика изменения численности армян периода миграционного исхода (конец 1980-х – начало 1990-х гг.) характеризуется следующими данными – с 4 933 чел. в 1989г. до 10 191 чел. в 1999г., т.е. увеличение численности армян составило более чем 2,1 раза. Это был самый высокий этнический миграционный прирост населения в Республике Беларусь в последнем десятилетии XX века. А в первом десятилетии XXI века, наоборот для этнических армян в Беларуси были характерны самые высокие показатели эмиграционных тенденций. В результате численность этнических армян в Республике Беларусь уменьшилась более чем на 1600 чел.: с 10 191 чел. в 1999г. до 8 512 чел. в 2009г. и 9 392 чел. в 2019г.

Таблица 2. Основной этнический состав прибывшего в Республику Беларусь населения из постсоветских государств за 1990-2002гг. (чел., %)

Страны исхода	Человек				В процентах			
	Всего	из них:			Всего	из них:		
		Русские	Украинцы	Белорусы		Русские	Украинцы	Белорусы
Россия	337418	142983	16866	157630	100,0	42,4	5,0	46,7
Украина	92626	20060	34264	34272	100,0	21,7	37,0	37,0
Казахстан	37044	15562	3340	14691	100,0	42,0	9,0	39,7
Молдова	6799	1639	811	2443	100,0	24,1	11,9	35,9
Узбекистан	12941	6193	669	3873	100,0	47,9	5,2	29,9
Кыргызстан	4251	2331	388	1042	100,0	54,8	9,1	24,5
Таджикистан	6389	3315	351	1431	100,0	51,9	5,5	22,4
Туркменистан	4967	1919	330	1766	100,0	38,6	6,6	35,6
Грузия	8610	2895	524	3005	100,0	33,6	6,1	34,9
Азербайджан	9938	3834	403	2408	100,0	38,6	4,1	24,2
Армения	5575	772	148	1245	100,0	13,8	2,7	22,3
Литва	21632	5972	957	10158	100,0	27,6	4,4	47,0
Латвия	28136	8321	1271	15492	100,0	29,6	4,5	55,1
Эстония	7234	2282	482	4080	100,0	31,5	6,7	56,4
ВСЕГО	583560	218078	60804	253536	100,0	37,4	10,4	43,4

В истории Беларуси представители армянского народа оставили заметный след. Так, в конце 1750-х – начале 1760-х гг. князь Михал Казимир Радзивилл пригласил мастера-ткача Яна Маджарского, армянина по национальности. Он стал руководить организованной в Слуцке персиарней –мануфактурой по изготовлению знаменитых слуцких поясов, элементы которых отражены на государственном флаге Республики Беларусь.

В 1882г. Минск посетил великий армянский художник Иван Константинович Айвазовский (Айвазян), подаривший свою картину «Морской бой» Минскому обществу вспомоществования учащимся.

Самый известный армянин в Беларуси в послеоктябрьский период – Александр Мясников (Мясникян), с именем которого связано формирование современной государственности Беларуси. Он был Председателем ЦБ КП(б)Б, Председателем ЦИК Белорусской ССР, заместителем Председателя СНК и наркомом по военным делам БССР. В Минске именем А. Мясникова назван вагоноремонтный завод, на территории которого в его честь установлен

памятник. Имя Мясникова носят также одна из площадей в центре Минска и прилегающая к ней улица, где установлена мемориальная доска.

В Беларуси, согласно последней Всесоюзной переписи населения (1989г.) проживало 4 933 армян, а по материалам последней переписи населения Республики Беларусь (2019г.) – 9 392 чел. Самая высокая численность армян в Беларуси – 10 089 чел. – зафиксирована переписью 2009г.

В отличие от других неславянских народов, проживающих в Беларуси, у белорусов и армян наибольшее точек соприкосновения. Во-первых, они исповедуют близкие ментальные духовные ценности – христианское вероисповедание. Предки армян первыми в истории постсоветских стран более 17 столетий назад приняли христианскую православную религию в качестве государственной религии. Армяне не относятся к числу тех народов, которые жили в Беларуси столетиями, хотя связи между армянами и белорусами существовали очень давно. Главным образом это было обусловлено торговой необходимостью. Особенно активной стала миграция армян в Беларусь в советский период, в основном после Великой Отечественной войны.

Во-вторых, у армян и белорусов в истории XX века – общая и трагическая судьба. В конце XIX столетия армянский народ столкнулся с геноцидом, унесшим жизни более миллиона человек. Еще более миллиона человек вынуждены были спасаться в других странах мира. В годы Великой Отечественной войны геноцид обрушился и на белорусский народ – по разным данным в земле оказался каждый четвертый и даже третий белорус. 2022 год в Республике Беларусь был объявлен Годом исторической памяти, в ходе которого были уточнены демографические потери белорусского народа за годы прошедшей войны, составившие более трех с половиной миллионов человек.

В-третьих, во второй половине 1980-х годов экологические трагедии коснулись и Беларусь и Армении, вызвавшие громадные миграционные потоки. Начало миграционного роста Беларуси приходится на 1986 год, год техногенной чернойбыльской катастрофы, радиоактивно загрязненной после которой оказалось одна треть территории Беларуси. А Спитакское землетрясение в 1989 году вызвала миграционную волну Армении. Таким образом у Беларуси и Армении есть много общего.

Значительную роль в этом объединении играют этнические диаспоры в Республике Беларусь. Одной из первых произошла институционализация самой многочисленной из кавказских народов в Беларуси – армянской диаспоры. В 1990г. представители армянской интеллигенции, проживавшие в Минске, создали культурно-просветительское общество «Айастан» (Армения). Общество «Айастан» объединило вокруг себя армян, живущих в Минске и Минской области, а также дало

возможность желающим изучать армянский язык, историю армянского народа, участвовать в культурной жизни общества. Позже армянские общественные организации были созданы также в Могилеве («Масис»), Гродно («Мусалер») и Бобруйске («Урарту»). Неформальные армянские объединения есть и в других областных центрах Беларуси – Бресте, Витебске и Гомеле. В Минске, Бобруйске, Могилеве работают воскресные школы, в которых армянские дети изучают язык, историю, культуру своего народа. Минская, Могилевская и Бобруйская организации имеют библиотеки и фильмотеки; при минском обществе также есть фототека и архив. В Минске созданы детский танцевальный ансамбль, ансамбль школьников, куда входят ученики минской воскресной школы, и фольклорный ансамбль «Эребуни». Сегодня самой известной в Беларуси является популярная певица армянского происхождения Искуи Абалян (Боровская), родившаяся в Бишкеке (Киргизия).

Жизнь армянской общины Беларуси отражают белорусские издания, международная газета армян «Ноев ковчег», которая издается в России, и международный журнал «Анив» («Колесо»), издающийся в Минске. Газета «Ноев ковчег» имеет в Беларуси собственного корреспондента.

Список использованной литературы

1. Итоги переписи населения Республики Беларусь 2019 года. Статистический сборник. Том 2. Национальный статистический комитет Республики Беларусь, Минск, «Альтиора Форте», 2021.

2. Миграционная характеристика населения Республики Беларусь по данным переписи населения 2019 года. Статистический бюллетень, Минск, Национальный статистический комитет Республики Беларусь, 2021.

3. Национальный состав населения СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. / Госкомстат СССР, М., Финансы и статистика, 1991.

**ՄԻԳՐԱՑԻԱՆ ԲԵԼԱՌՈՒՄԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ՀԱՐՑՈՒՄ**

ՁԼՈՏՆԻԿՈՎ ԱՆԱՏՈԼԻ

*Բելառուսի սպառողական կրոպերապիվների
առևտրադրամային համալսարանի (Գոմել)
իրավագիտության և տնտեսական տեսությունների ամբիոնի պրոֆեսոր,
տնտեսական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլվիոսս՝ zlot@tut.by*

Հոդվածում ներկայացված է Բելառուսի Հանրապետության էթնիկական կազմի փոփոխությունների վերլուծությունը: Վերլուծվում է միգրացիոն գործընթացների ազդեցությունը էթնիկական կազմի վրա: Նշվում են հայերի միգրացիայի միտումները Բելառուսի էթնիկ գործընթացներում, ինչպես նաև հայ-բելառուսական միգրացիոն կապերը: Նշվում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը ամենաբարձր տեղն է զբաղեցնում Բելառուսի Հանրապետության միգրացիոն դոնոր հանդիսացող հետխորհրդային պետությունների շարքում: Արդյունքում Բելառուսում հայկական սփյուռքն իր մեծությամբ զիջում է միայն ռուսական, լեհական, ուկրաինական և հրեական սփյուռքներին: Արվում են մի շարք եզրահանգումներ. առաջինը քրիստոնեական արժեքներ դավանող հայ և բելառուս ժողովուրդների մտածելակերպի նմանությունն է, երկրորդը՝ միգրացիոն շարժունակության մեծ դերը այլատյացության նվազեցման գործում, երրորդը՝ 20-րդ դարի պատմության մեջ հայերի և բելառուսների ընդհանուր ողբերգական ճակատագիրը՝ կապված Հայոց ցեղասպանության հետ, որը խլեց ավելի քան մեկ միլիոն մարդու կյանք: Ավելի քան մեկ միլիոն մարդ ստիպված է եղել փախչել ցեղասպանությունից նաև աշխարհի այլ երկրներում: Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին ցեղասպանության ենթարկվեց նաև բելառուս ժողովուրդը: Չորրորդ եզրահանգումն այն է, որ 1980-ականների երկրորդ կեսին բելառուս և հայ ժողովուրդները բախվեցին բնապահպանական աղետների, որոնք պատճառ դարձան միգրացիոն հոսքերի մեծացման. Բելառուսի Հանրապետությունը՝ Չեռնոբիլի տեխնածին աղետով, Հայաստանի Հանրապետությունը՝ Սպիտակի երկրաշարժի հետևանքներով: Հոդվածում ուսումնասիրվում է հայկական սփյուռքի գործունեությանը Բելառուսի Հանրապետությունում:

Բանալի բառեր՝ *Բելառուսի Հանրապետություն, Հայաստանի Հանրապետություն, էթնիկ խումբ, հայկական սփյուռք, արտագաղթ, ներգաղթ:*

THE ROLE OF MIGRATION IN THE FORMATION OF THE ARMENIAN DIASPORA IN BELARUS

ZLOTNIKOV ANATOLY

*PhD in Economic Sciences Associate Professor,
Professor of the Department of Law and Economic Theories
Belarusian Trade and Economics University of Consumer Cooperatives
e-mail: zlot@tut.by*

The article presents an analysis of changes in the national structure of the Republic of Belarus. The influence of migration processes on the national structure is analyzed. The migration trends of Armenians in the ethnic processes of Belarus, as well as the Armenian-Belarusian migration ties are mentioned. It is noted that the Republic of Armenia occupies the highest place among the post-Soviet states, which are migration donors of the Republic of Belarus. As a result of this, in terms of number, the Armenian diaspora in Belarus is second only to the Russian, Polish, Ukrainian and Jewish diasporas. A number of conclusions were made, firstly, about the proximity of the mentality of the Armenian and Belarusian peoples professing Christian values. Secondly, there is a high role of migration mobility in a decrease in xenophobia. Thirdly, attention is focused on the common tragic fate of Armenians and Belarusians in the history of the twentieth century: the Armenian genocide, which killed more than a million people. More than a million people were forced to escape from genocide to the other countries of the world. During the Great Patriotic War, genocide also fell upon the Belarusian people. Fourthly, in the second half of the 1980s, the Belarusian and Armenian peoples encountered environmental tragedies that caused enormous migration flows: the Republic of Belarus-with the technogenic Chernobyl disaster, the Republic of Armenia with the consequences of the Spitak earthquake. The article considers the activities of the Armenian diaspora in the Republic of Belarus.

Keywords: *Republic of Belarus, Republic of Armenia, ethnic groups, Armenian Diaspora, emigration, immigration.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 19.04.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 06.05.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

МИНАКОВ ИЛЬЯ

*Аспирант кафедры философии и культурологии Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования
«Уфимский университет науки и технологий»
электронная почта: mipal95@mail.ru*

В статье рассматривается проблема влияния ценностей на социальные взаимодействия и особенности формирования социокультурной памяти. Автор в исследовании делает попытку доказать, что социальные процессы, происходящие в обществе можно объяснить, если есть понимание существующих в нем ценностей. Отмечается что категории, подходы и методы, выработанные аксиологией, исследующей социальные ценности с точки зрения общей концепции развития общества, позволяют исследовать влияние фактора ценностей на особенности формирования индивидуальной или коллективной социокультурной памяти. Представления о ценностях историчны, так как их значение может меняться от одной эпохи к другой. Каждое общество характеризуется определенным набором признанных ценностей, которые выступают в качестве высшего уровня социального регулирования, выражающего критерии социально признанных ценностей. Автор отмечает, что усвоение таких критериев индивидом создаёт необходимую основу для формирования личности и поддержания нормативного порядка в обществе. Подчёркивается, что общество по сути представляет собой социокультурную систему, стержнем которой выступают социальные ценности, а социокультурная память выполняет в ней функцию оценочного механизма настоящего, его нормирования, с учётом опыта прошлого.

Ключевые слова: ценность, социокультурная память, аксиология, социальная жизнь, культура.

---

¹ Исследование выполнено при финансовой поддержке РФФИ в рамках научного проекта № 20-311-90084.

В основе оценки человеческих творений прошлого лежат ценности, разделяемые людьми в настоящем. Существует множество определений понятия ценности. Так, в определении З. Я. Рахматуллиной: «Ценности – это идеальные представления и конкретные определения личной и социальной природы объектов, фактов и явлений окружающей действительности, раскрывающие их позитивное значение для жизни человека и общества» [1, с. 19]. Г. В. Баранов отмечает основные значения понятия «ценность» как: 1) стоимость пересылаемых предметов; 2) значимость (важность) объекта для человека; 3) состояние материального и (или) идеального классов бытия, которое имеет позитивное или негативное значение для людей, способно удовлетворять их потребности; 4) идеал отдельной личности, являющийся причиной мотивации поведения; 5) общественный положительный идеал, выступающий общезначимым эталоном должного поведения и мышления человека в обществе и системах деятельности [2, с. 357]. Часто ценность рассматривается как свойство самих вещей, соответствующих определённым целям, намерениям и планам [3, с. 765]. Наиболее известным является определение О. Г. Дробницкого, которое отмечено в философском энциклопедическом словаре: «ценность – философское и социологическое понятие, обозначающее, во-первых, положительную или отрицательную значимость какого-либо объекта в отличие от его экзистенциальных и качественных характеристик (предметные ценности); во-вторых, нормативную, предписательно-оценочную сторону явлений общественного осознания (субъективные ценности, или ценности сознания)». [4, с. 462]. Имеются и другие определения, они различаются отдельными деталями, но суть их заключается в осознании значимости материального или идеального объекта для человека или группы людей. Известный философ А. А. Ивин пишет, что в общем ценностью считается «любой предмет любого интереса» [5, с. 13].

Научное определение ценностей следует связывать с философией ценностей или аксиологией, изучающей социальные ценности с точки зрения общей концепции развития общества. Понятие «аксиология», центральной категорией которого является ценность, впервые вводится философами П. Лапи и Э. фон Гартманом. Аксиология дала начало философскому учению о природе ценностей, их месте в реальном мире, об их структуре, связи, взаимодействии социальных и культурных факторов, а также определила взаимосвязь ценностей со структурой личности.

Известно, что в дискурсе социальной философии были продемонстрированы явные успехи в осмыслении аксиологических проблем. Начиная с осмысления значимости ценностных основ эстетического и этического

отношения к миру, от философии Античности до Нового времени, актуализировалось изучение самих ценностей: их значений, специфики, роли и места в конкретно-историческом взаимодействии людей друг с другом. Философские знания Нового времени и эпохи Просвещения, а впоследствии и немецкой классической философии вывели аксиологию на уровень рациональности, в рамках которого можно подтвердить статус ценности как философской категории, наполненной онтологическим, гносеологическим и методологическим содержанием. В дальнейшем аксиологическая теория получила все большее развитие. Например, парадигма иррациональной философии наполнила содержание ценности экзистенциальным опытом и страданиями, одновременно сведя оптимистический потенциал ценности к пессимизму. В итоге традиция философии неокантианства Баденской школы окончательно закрепила разграничение между исследованиями ценности как социального явления и ценности как категориальной единицы. Это позволило аналитической программе герменевтики в лице Г. Риккерта не только представлять методологию ценностного подхода в историческом познании, но и окончательно разделяет категории общего и единичного в их экзистенциальной основе.

Не ставя целью данной работы, подробное изучение истории развития аксиологии, следует отметить, что выработанные данным направлением философии категории, подходы и методы позволяют нам исследовать влияние фактора ценностей на социальные взаимодействия и особенности формирования социокультурной памяти.

Классическое или широкое понимание культуры позволило характеризовать данный феномен, как всё то, что создано человеком. В отличие от природы как совокупности всего того, что возникло само собой и предоставлено самому себе. Природа не создана человеком и существует независимо от него. Культура без человека и его усилий по её поддержанию существовать не может. В этом смысле творения человека или в широком смысле культура – это нечто, что создавалось её создателем-человеком как ценное и для себя, и возможно других людей. А.А. Ивин определяет культуру «как то, что или непосредственно создано человеком, действующим сообразно оценённым им целям, или уже существовало раньше, по крайней мере, сознательно взлелеяно им ради связанной с ним ценности» [5, с. 217].

З. Я. Рахматуллина отмечает, что ценности возникают как «итог рефлексии индивида о значимости и полезности тех или иных объектов (материальных или духовных) для его качественного и одухотворённого бытия» [1, с. 19]. Для нашего исследования важно, понять, что ценности создаются человеком и являются

одним из результатов социальной жизни людей. Если эта жизнь изменяется, меняется человек и те ценности, которыми он в своей деятельности руководствуется. Соответственно и социальные процессы, происходящие в обществе можно объяснить, если есть понимание существующих в обществе ценностей. Осознание того, что имеет место в жизни общества и того, что должно быть.

Таким образом, ценность представляет собой не просто должную и необходимую, но и идеальную желанную цель, которая участвует в регулирующем воздействии не только на межсубъектные отношения, но и через них, и на весь социум. Представления о ценностях историчны, так как их значение может меняться от одной эпохи к другой. Каждое общество характеризуется определенным набором ценностей, которые выступают в качестве высшего уровня социального регулирования, выражающего критерии социально признанных ценностей данным сообществом и социальной группой. Усвоение таких критериев на уровне структуры личности формирует необходимую основу для формирования личности и поддержания нормативного порядка в обществе. Происходит осмысление мира, человек сам решает, что для него важно в жизни, что существенно.

Сложившееся таким образом сообщество по сути представляет собой социокультурную систему, стержнем которой выступают социальные ценности. Социокультурная память выполняет в этой системе, по сути функцию оценочного механизма настоящего, его нормирования, с точки зрения опыта прошлого. Другими словами, если в социальных взаимодействиях, присутствует культурная составляющая, то «ядром» этой составляющей и выступают, вероятнее всего, именно ценности социума, воспроизводимые в нём от поколения к поколению, на протяжении длительного периода времени.

При этом следует отметить, что ценностное основание социокультурной памяти связывает её не только с историко-культурной средой общества. Система ценностей способна задать для социокультурной памяти смыслообразующий контекст. С его помощью социокультурная память усиливает экспансию прошлого в диапазоны настоящего и будущего, актуализируя в них всеобщность и единичность (уникальность) жизни.

Подводя итог, отметим ценности, разделяемые людьми в настоящем, складываются на основе оценки человеческих творений прошлого. Ценность – это не просто правильная и необходимая, но и идеальная желаемая цель, которая участвует в регулирующем воздействии не только на межсубъективные отношения, но и через них, и на все общество. Знание существующих ценностей

позволяет интерпретировать социальные процессы, происходящие в обществе в настоящем и в определённой степени предсказывать, что может произойти в будущем.

Список использованной литературы

1. Рахматуллина З. Я., Мир держится на культуре: философское осмысление: монография / З. Я. Рахматуллина, Уфа, РИЦ БашГУ, 2021, 226 с.
2. Баранов Г. В., Понятия философской культуры: учебный терминологический словарь: Учебное пособие, Омск, ОмГТУ, 2011, 392 с.
3. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов, М., Советская энциклопедия, 1983, 840 с.
4. Философская энциклопедия: в 5 т. / глав. ред. Ф. В. Константинов, М., Советская энциклопедия, 1970, т. 5, Сигнальные системы – Яшты, 740 с.
5. Ивин А. А., Аксиология: учебник для академического бакалавриата / А. Ивин, 2-е изд. испр. и доп., М., Изд-во Юрайт, 2017, 391 с.

ՍՈՑԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ՀԻՄՔԸ

ՄԻՆԱԿՈՎ ԻԼՅԱ

*Ուֆայի գիտության և տեխնոլոգիայի համալսարան,
փիլիսոփայության և մշակութաբանության ամբիոնի ասպիրանտ
Էլփոստ՝ mipal95@mail.ru*

Հոդվածում քննարկվում է արժեքների ազդեցության խնդիրը սոցիալական փոխազդեցությունների վրա և սոցիալ-մշակութային հիշողության ձևավորման առանձնահատկությունները: Ուսումնասիրության հեղինակը փորձում է ապացուցել, որ հասարակության մեջ տեղի ունեցող սոցիալական գործընթացները կարող են բացատրվել, եթե կա դրանում առկա արժեքների ըմբռնում: Նշվում է, որ աքսիոլոգիայի կողմից մշակված կատեգորիաները, մոտեցումները և մեթոդները, որոնք ուսումնասիրում են սոցիալական արժեքները հասարակության զարգացման ընդհանուր հայեցակարգի տեսանկյունից, թույլ են տալիս ուսումնասիրել արժեքային գործոնի ազդեցությունը անհատական կամ կոլեկտիվ սոցիալ-մշակութային հիշողության ձևավորման առանձնահատկությունների վրա: Արժեքների մասին պատկերացումները պատմական են, քանի որ դրանց նշանակությունը կարող է տարբեր լինել մի դարաշրջանից մյուսը:

Յուրաքանչյուր հասարակություն բնութագրվում է ճանաչված արժեքների որոշակի հավաքածուով, որոնք հանդես են գալիս որպես սոցիալական կարգավորման բարձրագույն մակարդակ՝ արտահայտելով սոցիալապես ճանաչված արժեքների չափանիշները: Հեղինակը նշում է, որ անհատի կողմից նման չափանիշների ծուլումը անհրաժեշտ հիմք է ստեղծում անհատի ձևավորման և հասարակության մեջ նորմատիվային կարգի պահպանման համար: Ընդգծվում է, որ հասարակությունը, ըստ էության, սոցիոմշակութային համակարգ է, որի առանցքը սոցիալական արժեքներն են, և սոցիոմշակութային հիշողությունը դրանում կատարում է ներկայի գնահատման մեխանիզմի գործառույթը, դրա ռացիոնալացումը՝ հաշվի առնելով անցյալի փորձը:

Բանալի բառեր՝ արժեք, սոցիոմշակութային հիշողություն, արքիոլոգիա, հասարակական կյանք, մշակույթ:

THE VALUE BASIS OF SOCIOCULTURAL MEMORY

MINAKOV ILYA

*Postgraduate student of the Department
of Philosophy and Cultural Studies
Ufa University of Science and Technology
e-mail: mipal95@mail.ru*

The article deals with the problem of the influence of values on social interactions and the features of the formation of sociocultural memory. The author in the study makes an attempt to prove that the social processes taking place in society can be explained if there is an understanding of the values existing in it. It is noted that the categories, approaches and methods developed by axiology, which studies social values from the point of view of the general concept of the society development, allow us to study the influence of the value factor on the features of the formation of individual or collective sociocultural memory. Ideas about values are historical, since their meaning can change from one era to another. Each society is characterized by a certain set of recognized values, which act as the highest level of social regulation, expressing the criteria for socially recognized values. The author notes that the assimilation of such criteria by an individual creates the necessary basis for the formation of personality and maintaining the normative order in society. It is emphasized that society is essentially a sociocultural system, the core of which is social values, and sociocultural memory performs in it the function of an evaluative

mechanism of the present and its regulation, taking into account the experience of the past.

Keywords: *value, sociocultural memory, axiology, social life, culture.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 12.04.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 23.04.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

4.	ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ECONOMICS ЭКОНОМИКА
----	---

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ԳԱՎԱՌ ՀԱՄԱՅՆՔՈՒՄ՝ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ԽՈՇՈՐԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

ՀՏԴ 336.1:352

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-142

ԱՄԻՐԽԱՆՅԱՆ ՍԱՄՎԵԼ

ԳՊՀ կառավարման և ֆինանսների ամբիոնի վարիչ,
 րնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
 էլվոստ՝ s.amirkhanyan@gsu.am

ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԱԼԼԱ

ԳՊՀ րնտեսագիտական ֆակուլտետի
 «Ֆինանսներ, դրամաշրջանառություն և վարկ» բաժնի
 մագիստրատուրայի 2-րդ կուրսի ուսանողուհի
 էլվոստ՝ a.sargsyan@gsu.am

Արդի պայմաններում հանրային կառավարումը երկրներում տեղի է ունենում տեղական ինքնակառավարման և տարածքային կառավարման համակարգերի միջոցով, ընդ որում տեղական ինքնակառավարման համակարգը պետական կառավարման բաղադրիչ մաս չի կազմում: Նկատենք նաև, որ այս համատեքստում նշանակալիության առավել բարձր մակարդակ է ձեռք բերում տեղական ինքնակառավարման համակարգը, որը միաժամանակ նպաստում է պետության՝ որպես ընդհանուր և միասնական կառույցի լիազորությունների լիակատար իրացմանը, ինչպես նաև ունենալով որոշակի ինքնուրույնություն և մոտ գտնվելով անմիջապես կոնկրետ համայնքի առանձնահատուկ խնդիրներին՝ հնարավորություն է ստանում ավելի արագ ու արդյունավետ արձագանքելու վերջիններիս:

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի դրույթներին համապատասխան՝ ՏԻՄ-երին ամրագրված են մի շարք լիազորություններ, որոնց կատարումը ենթադրում է առաջնային փուլում ֆինանսական միջոցների առկայություն, այնուհետև դրանց նպատակային օգտագործում և

արդյունքների գնահատում: Ինչ վերաբերում է համայնքների ֆինանսական մուտքերի և ելքերի գնահատմանը, վերջինս առանձնահատուկ նշանակություն է ձեռք բերում հատկապես համայնքների խոշորացման համապեքսում: Նկատենք նաև, որ համայնքների խոշորացման հիմնական դրդապատճառներից մեկն է եղել ֆինանսական միջոցների օգտագործման արդյունավետության բարձրացումը, ինչպես նաև փոքրաթիվ բնակչություն ունեցող համայնքներում առավել խոշոր ծրագրերի իրականացումը, որոնք էլ իրենց հերթին պետք է նպաստեն համայնքների սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը: Հետևաբար խոշորացման գործընթացի համապարփակ գնահատում իրականացնելու համար անհրաժեշտ է դիտարկել համայնքների եկամուտների ձևավորման աղբյուրները, ծախսային հիմնական ուղղությունները, ինչպես նաև վերջիններիս տեսակարար կշիռներում արձանագրված կառուցվածքային փոփոխությունները մինչխոշորացումը և դրանից հետո: Հետազոտության օբյեկտը վարչատարածքային բարեփոխումների իրականացումն է Գավառ համայնքում, իսկ առարկան՝ համայնքի բյուջեի բաղադրիչ տարրերի ֆինանսական վերլուծությունը, սոցիալ-տնտեսական զարգացման խոչընդոտների վերհանումը և առկա միտումները:

Բանալի բառեր՝ վարչատարածքային բարեփոխումներ, տեղական ինքնակառավարում, համայնքային բյուջե, սեփական եկամուտներ, լիազորությունների իրացում:

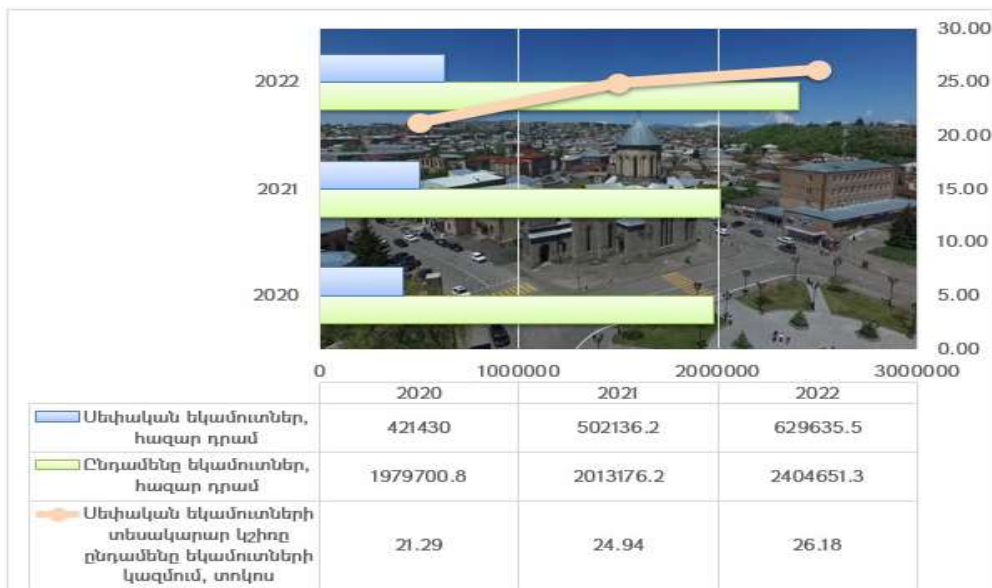
Վարչատարածքային բարեփոխումների իրականացման վերաբերյալ առկա են տարբեր հեղինակների հետազոտություններ, որոնք հանրությանն են ներկայացվել դեռևս 2000-ական թվականներից սկսած: Մասնավորապես 2004 թվականին համայնքների խոշորացման անհրաժեշտության մասին անդրադարձ է կատարվել Սամվել Ամիրխանյանի կողմից «Բյուջետային գործընթացի կատարելագործման ուղղությունները համայնքներում /ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի օրինակով/» աշխատանքում, որտեղ ասվածը հիմնավորվել է Շվեդիայում և Էստոնիայում տեղի ունեցած խոշորացման գործընթացի դրական արդյունքներով: Հղում կատարելով աշխատանքին, նշենք, որ Շվեդիայում 1951-1999թթ. համայնքների թիվը 2498-ից կրճատվել է մինչև 289-ի, իսկ ինչ վերաբերում է համայնքների բնակիչների թվաքանակին, ամենափոքր համայնքն ունի 3000, իսկ

ամենամեծը՝ 700000 բնակիչ: Էստոնիայում 1890-1939թթ. համայնքների թիվը 1000-ից դարձավ 281¹:

Ինչպես գիտենք, ՀՀ-ում նույնպես տեղի է ունեցել համայնքների խոշորացում: Մեր հետազոտությունը ամբողջական դարձնելու նպատակով դիտարկենք Գավառ համայնքի օրինակը: Գավառ խոշորացված և բազմաբնակավայր համայնքը ձևավորվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2021 թվականի սեպտեմբերի 24-ին ընդունված «ՀՀ վարչատարածքային բաժանման մասին ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի դրույթների հիման վրա:

Այսպիսով, ներկայումս Գավառ համայնքի կազմում ընդգրկված բնակավայրերն են Գավառ քաղաքը, Բերդկունք, Գանձակ, Գեղարքունիք, Լանջաղբյուր, Լճափ, Ծաղկաշեն, Ծովազարդ, Կարմիրգյուղ, Հայրավանք, Նորատուս, Սարուխան գյուղերը: Համայնքի կենտրոնը Գավառ քաղաքն է²:

Ստորև դիտարկենք 2020-2022թթ. Գավառ համայնքի եկամուտների շարժընթացը: Նկատենք, որ 2020 և 2021 թվականների դեպքում տվյալների ներկայացումը ենթադրում է ըստ առանձին համայնքների հրապարակած համայնքային բյուջեների եկամուտների հանրագումարային ցուցանիշ՝

¹ Տե՛ս Ամիրխանյան Ս., Բյուջետային գործընթացի կատարելագործման ուղղությունները համայնքներում /ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի օրինակով/, Երևան, 2004թ., էջ 38:

²Տե՛ս <https://gavarhamaynqapetaran.am/Pages/Home/default.aspx>

Գավառի համայնքապետարանի պաշտոնական կայքէջ:

**Գծապատկեր 1. 2020-2022թթ. Գավառ խոշորացված համայնքի
ընդամենը եկամուտների, այդ թվում սեփական եկամուտների
փաստացի շարժընթացը¹:**

Ինչպես տեսնում ենք գծապատկեր 1-ում, Գավառ խոշորացված համայնքի եկամուտները դիտարկվող ժամանակահատվածում ունեցել են աճի միտում, մասնավորապես 2021 թվականին նախորդ տարվա համեմատ աճը կազմել է 1,69 տոկոս, իսկ 2022 թվականին խոշորացման գործընթացի ավարտից հետո արձանագրված աճը կազմել է 19,45 տոկոսային նիշ կամ դրամային արտահայտությամբ շուրջ 391,5 մլն. դրամ: Նկատենք նաև, որ դիտարկված պարբերաշրջանում աճի միտումը պահպանվել է նաև ընդամենը եկամուտների կազմում սեփական եկամուտների տեսակարար կշռի դեպքում: Փաստացի խոշորացման արդյունքում Գավառ խոշորացված համայնքի եկամուտները շեշտակի աճել են, ինչը դրսևորվել է նաև պաշտոնական դրամաշնորհների հոդվածի դեպքում, որի միայն 75 տոկոսն է կազմել պետական բյուջեից համայնքի վարչական բյուջեին տրամադրված միջոցները: 2022 թվականին Գավառ համայնքի բյուջեի կազմում ֆոնդային մասի տեսակարար կշիռը եղել է 32,8 տոկոս, իսկ վարչական մասինը՝ 67,2 տոկոս: Ընդգծենք, որ նույն ցուցանիշը 2021 թվականին համապատասխանաբար կազմել է 20,7 և 79,3 տոկոսային նիշ: Հավելենք նաև, որ, ըստ պաշտոնական վիճակագրական տվյալների, մինչխոշորացումը Գավառ խոշորացված համայնքի կազմի նախկին շատ համայնքներ բյուջեի ֆոնդային մաս չեն ձևավորել, խոսքը վերաբերում է մասնավորապես Բերդկունք, Լճափ, Ծաղկաշեն նախկին համայնքներին:

Որպեսզի վերլուծությունը առավել համապարփակ լինի, ստորև ներկայացնենք նաև Գավառ խոշորացված համայնքի 2021 և 2022թթ. բյուջետային ծախսերի շարժընթացը՝ ըստ ծախսերի տնտեսագիտական դասակարգման:

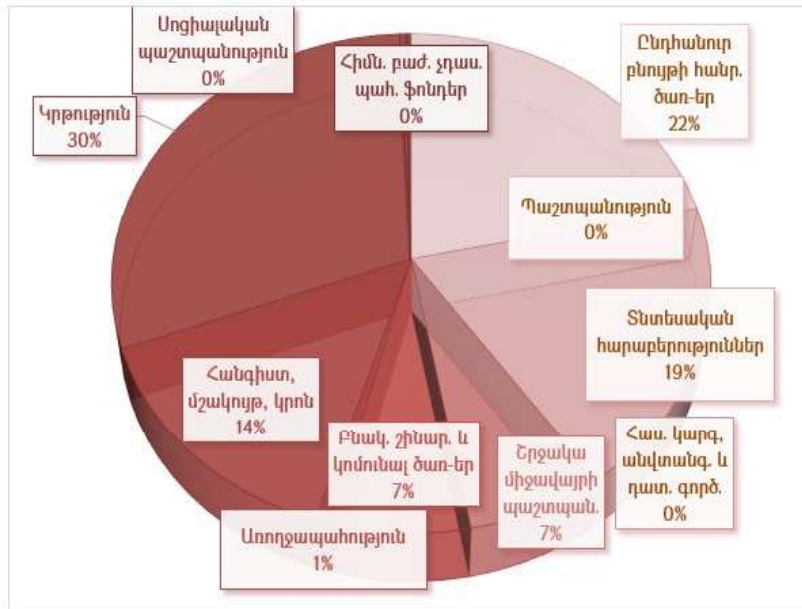
¹Տե՛ս <http://gegharkunik.mtad.am/community-budgetary-revenues/>

Գեղարքունիքի մարզպետարանի պաշտոնական կայքէջ:

Աղյուսակ 5. 2021 և 2022թթ. Գավառ խոշորացված համայնքի փաստացի ծախսերը՝ ըստ ծախսերի տնտեսագիտական դասակարգման:

Ծախսերի անվանում	2021		2022	
	Գումար, մլն. դրամ	Տեսակարար կշիռ, %	Գումար, մլն. դրամ	Տեսակարար կշիռ, %
Ընդամենը ծախսեր	2061,6	100	2534,8	100
Ընթացիկ ծախսեր	1478,7	71,6	1502,3	59,3
Աշխատանքի վարձատրություն	445,1	21,6	328,3	12,9
Ծառայությունների և ապրանքների ձեռքբերում	282,6	13,7	184,5	7,3
Սուբսիդիաներ	666,4	32,3	875,7	34,6
Դրամաշնորհներ	21,7	1,0	71,4	2,8
Սոցիալական նպաստներ և կենսաթոշակներ	38,7	1,9	16,9	0,7
Այլ ծախսեր	24,2	1,1	25,5	1,0
Ոչ ֆինանսական ակտիվների գծով ծախսեր	667,1	32,3	1059,5	41,8
Ոչ ֆինանսական ակտիվների իրացումից մուտքեր	-84,3	-3,9	-27,1	-1,1

Ինչպես տեսնում ենք աղյուսակ 5-ում, Գավառ խոշորացված համայնքի ընդամենը փաստացի ծախսերը 2022 թվականին անցած տարվա նույն ժամանակահատվածի նկատմամբ աճել են 473,2 մլն դրամով: Նկատենք, որ 2022 թվականին համայնքի բյուջեի ընթացիկ ծախսերի տեսակարար կշիռը ընդհանուրի կազմում նվազել է 12,3 տոկոսային նիշով: Շեշտակի նվազել է նաև աշխատանքի վարձատրության հոդվածի ցուցանիշը՝ 8,7 տոկոս կամ դրամային արտահայտությամբ 116,8 միլիոն դրամ: Գավառ համայնքի ընդամենը փաստացի ծախսերի կազմում 2022 թվականի ավարտի դրությամբ 9,5 տոկոսային նիշով աճ է արձանագրվել ոչ ֆինանսական ակտիվների գծով ծախսերի հոդվածում: Ինչպես փաստում են պաշտոնական վիճակագրական տվյալները, խոշորացման արդյունքում համայնքի բյուջեի բաղադրիչների տեսակարար կշիռներում տեղի են ունեցել նկատելի փոփոխություններ, որոնց արդյունավետությունը գնահատելու համար ներկայացնենք նաև Գավառ համայնքի բյուջեի ծախսերն ըստ գործառական դասակարգման:

Գծապատկեր 2. 2022 թվականին Գավառ խոշորացված համայնքի բյուջեի փաստացի ծախսերի տեսակարար կշիռները՝ ըստ գործառական դասակարգման:

Ինչպես տեսնում ենք գծապատկեր 2-ում, 2022 թվականին Գավառ խոշորացված համայնքում, ըստ ծախսերի գործառական դասակարգման, սոցիալական պաշտպանություն, հիմնական բաժիններին չդասվող պահուստային ֆոնդեր, պաշտպանություն, հասարակական կարգ և անվտանգություն ոլորտներին ֆինանսական միջոցներ կա՛մ չեն հատկացվել, կա՛մ այնքան քիչ են հատկացվել, որ տեսակարար կշռում դրանք մինչև 0,4 տոկոսային նիշ են կազմում: Համաձայն ներկայացված տվյալների՝ առավելագույն միջոցներ հատկացվել է կրթության ոլորտին, մասնավորապես նախադպրոցական կրթության և արտադպրոցական դաստիարակության ծառայությունների իրականացմանը: Ըստ նվազման կարգի՝ 2-րդ տեղում ընդհանուր բնույթի հանրային ծառայություններն են՝ 22 տոկոս և հանգիստ, մշակույթ, կրոն՝ 14 տոկոս:

Աղյուսակ 7. Գավառ խոշորացված համայնքի ՈՒԹՀՍ վերլուծությունը խոշորացման համապետրսպում:

<p>Ուժեղ կողմեր</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Մասնագիտական որակյալ ներուժ, ➤ Ընդամենը եկամուտների կազմում սեփական եկամուտների ծավալային աճ, ➤ Սուբվենցիոն ծրագրերից օգտվելու՝ համայնքների հնարավորությունների մեծացում: 	<p>Թույլ կողմեր</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Բնակիչների հետաքրքրվածության և մասնակցային լինելու ցածր մակարդակ, ✓ Գործազրկության բարձր մակարդակ, աշխատատեղերի օպտիմալացում, ✓ Սոցիալ-տնտեսական թերի ենթակառուցվածքներ, ✓ Տեղական բյուջեների կախվածության բարձր մակարդակ պետական բյուջեից:
<p>Հնարավորություններ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Աշխատուժի առկայություն, • Փոխառու միջոցների ներգրավման հնարավորություն, • Համայնքներում մեծամասշտաբ ծրագրերի իրականացման հնարավորություն, • Ենթակառուցվածքների բարելավում, • ՓՄՁ-համայնք արդյունավետ համագործակցային կապերի ստեղծում, ներդրումային գրավչության բարձրացում, • Պետական բյուջեին ամրակցված որոշ հարկատեսակներից լրացուցիչ մասհանումներ համայնքներին, • Երկարաժամկետ հեռանկարում օրենսդրական նոր փոփոխություններ, • Միջհամայնքային և միջքնակալայրային կապերի ստեղծում: 	<p>Սպառնալիքներ</p> <ul style="list-style-type: none"> ✗ Համայնքի բնակիչների արտաքին միգրացիա, ինչպես նաև ուրբանիզացում Երևանում, ✗ Տեղական հարկերի գաժճման գործընթացի խոչընդոտների առաջացում, ✗ Բազմաբնակավայր համայնքների բնակավայրերի անհամաչափ զարգացում, ✗ Պատերազմական և ետպատերազմական իրավիճակի մարտահրավերներ:

Ընդգծենք նաև, որ Գավառ համայնքում առկա է մասնագիտական որակյալ ներուժ, ինչի ապահովման գործում իր անուրանալի դերն է կատարում մարզում միակ բարձրագույն կրթական հաստատությունը՝ Գավառի պետական համալսարանը: Իր գործունեության 30 տարիների ընթացքում բուիը պատրաստել է մասնագետներ տարբեր ոլորտներում, և ներկայումս իրենց մասնագիտական փորձն ու ներուժը համայնքի զարգացման գործին են ծառայեցնում վերջինիս հարյուրավոր շրջանավարտները:

Այսպիսով, իրականացված վերլուծությունների հիման վրա արվում են հետևյալ առաջարկությունները՝

1. ՀՀԶԾ մշակման, ներկայացման և մշտադիտարկման իրականացման միասնական համակարգի ներդրում, այդ թվում օրենսդրական

կարգավորում, որպեսզի հնարավոր լինի առավելագույնս ճշգրիտ գնահատել վերջիններիս արդյունավետությունը, համադրելի դարձնել միևնույն համայնքի մի քանի պարբերաշրջանների, ինչպես նաև տարբեր համայնքների զարգացման ծրագրերը:

2. Միջբյուջետային փոխանցումների կազմում սուբվենցիաների տրամադրման ծավալային աճի ապահովում, քանի որ սուբվենցիաները համալրում են համայնքային բյուջեների ֆոնդային մասի եկամուտները, հետագայում ուղղվում են վերհանված հստակ խնդիրների լուծմանը, առավել վերահսկելի են, ինչպես նաև համայնքի շրջանակներում նոր արժեք են ստեղծում՝ շղթայաբար նպաստելով մի շարք այլ մակրոտնտեսական ցուցանիշների բարելավման:

3. Բնակիչ-ՏԻՄ համագործակցային կապի ամրապնդմանն ուղղված ծրագրերի իրականացում, որոնք կնպաստեն ՏԻ համակարգի հանդեպ բնակիչների վստահության մակարդակի բարձրացման, ինչպես նաև կշահադրդեն բնակիչներին արժևորել սեփական կարևորությունը համայնքի շրջանակներում՝ վերջնարդյունքում հանգեցնելով մասնակցայնության աճի:

4. Խոշորացման գործընթացը չհամարել ավարտված: Չնայած այն հանգամանքին, որ խոշորացման գործընթացը փաստացի օրենսդրորեն ներկա պահին ավարտված է և բազմաբնակավայր համայնքները ձևավորված են, առաջարկվում է ստեղծել անկախ փորձագետներից կազմված խումբ, որը մշտապես կհետևի ֆինանսական ցուցանիշների փոփոխության շարժընթացին, որի հիման վրա հանդես կգա նոր առաջարկություններով, քանի որ գործընթացը նոր է և, ըստ երևույթին, հնարավոր են առաջիկայում ցուցանիշների հիման վրա նոր վերակազմավորումներ համայնքների միջև:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Համայնքների խոշորացման և միջհամայնքային միավորումների ձևավորման հայեցակարգ, ՀՀ կառավարության արձանագրային որոշման 44 հավելված՝ ընդունված 2011 թվականի նոյեմբերի 10-ին:

2. ՀՀ Սահմանադրություն, ընդունված փոփոխություններով 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ին:

3. ՀՀ վարչատարածքային բաժանման մասին, ՀՀ օրենքում փոփոխություններ կատարելու մասին նախագիծ՝ ընդունված 2021 թվականի սեպտեմբերի 24-ին:

4. Տեղական ինքնակառավարման մասին, ՀՀ օրենք՝ ընդունված 2002 թվականի մայիսի 7-ին:

5. **ԱՄՆ ՄԶԳ**, Հայաստանի Հանրապետության ՏԻ հետազազարգացման և իշխանության ապակենտրոնացման ռազմավարական մոտեցումներ, Երևան, 2012:
6. **Բաղանյան Լ. Հ.**, Ֆինանսներ, դրամաշրջանառություն և վարկ, Երևան, «Ձանգակ-97», 2007:
7. **Մացակյան Մ.**, Համայնքային եկամուտների պետական կարգավորման և սուբվենցիաների հարցի շուրջ, «Ֆինանսներ և էկոնոմիկա», 2009:
8. **Շահբազյան Վ.ի խմբ.**, Տեղական ինքնակառավարումը Հայաստանում, 2021թ., գիրք 10,11,12,13,14, Երևան, 2018-2022:
9. **Սուվարյան Յ. Մ.**, Պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման զարգացման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում, Երևան, 2014:
10. **Angelopoulos Michail**, Congress of local and regional authorities, Local and regional democracy in Georgia, 2018
11. <https://www.irtek.am/views2/home.aspx?lang=hy-am> –ՀՀ Իրավական տեղեկատվական կենտրոն պաշտոնական կայքէջ
12. <https://bit.ly/3C05EvM> Տեղական ժողովրդավարության դպրոցի պաշտոնական կայքէջ
13. <https://cfoa.am/> Համայնքների ֆինանսիստների միավորում պաշտոնական կայքէջ
14. <https://minfin.am/>- ՀՀ ֆինանսների նախարարության պաշտոնական կայքէջ
15. <https://www.armstat.am/am/> - ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի պաշտոնական կայքէջ
16. <http://gegharkunik.mtad.am/> ՀՀ Գեղարքունիքի մարզպետարանի պաշտոնական կայքէջ
17. <https://gavarihamaynqapetaran.am/Pages/Home/default.aspx> Գավառի համայնքապետարանի պաշտոնական կայքէջ

ISSUES OF FINANCIAL SECURITY AND WAYS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF USING FINANCIAL RESOURCES IN GAVAR COMMUNITY IN THE CONTEXT OF COMMUNITY CONSOLIDATION

AMIRKHANYAN SAMVEL

*PhD in Economics, Associate Professor
Head of the Management and Finance Chair, GSU
e-mail: s.amirkhanyan@gsu.am*

SARGSYAN ALLA

*2nd year Master's student of Faculty of Economics,
Finance, Monetary Circulation and Credit, GSU
e-mail: a.sargsyan@gsu.am*

Under current conditions, public administration in countries takes place through local self-government and regional government systems, and the local self-government system is not a component part of state administration.

In accordance with the provisions of the Law "On Local Self-Government" of the Republic of Armenia, a number of powers are assigned to local governments, the implementation of which implies the availability of financial resources at the primary stage, then their targeted use and evaluation of results. As for the evaluation of the financial inputs and outputs of the communities, the latter acquires special significance especially in the context of the community consolidation. It should also be noted that one of the main motivations for the expansion of communities was the increase in the efficiency of the use of financial resources, as well as the implementation of larger projects in communities with a small population, which in turn should contribute to the socio-economic development of communities. Therefore, in order to carry out a comprehensive evaluation of the consolidation process, it is necessary to consider the sources of income formation of the communities, the main spending directions, as well as the structural changes recorded in the specific weights of the latter before and after the consolidation. The object of the research is the implementation of administrative territorial reforms in Gavar community, and the subject is the financial analysis of the component elements of the community budget, the removal of obstacles to socio-economic development and the current trends.

Keywords: *Administrative territorial reforms, local self-government, municipal budget, own revenues.*

ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ В ГАВАРЕ В УСЛОВИЯХ РАСШИРЕНИЯ СООБЩЕСТВ

АМИРХАНЫАН САМВЕЛ

*Кандидат экономических наук, доцент,
заведующий кафедрой менеджмента и финансов ГГУ*

электронная почта: s.amirkhanyan@gsu.am

САРГСЯН АЛЛА

*Магистрант 2 курса отделения финансы,
денежное обращение и кредит экономического факультета ГГУ*

электронная почта: a.sargsyan@gsu.am

В современных условиях государственное управление в странах осуществляется через системы местного самоуправления и региональной власти, причем система местного самоуправления не является составной частью государственного управления. Отметим также, что в данном контексте система местного самоуправления приобретает более высокий уровень значимости, что одновременно способствует полной реализации полномочий государства как всеобщей и единой структуры, а также, обладая близостью к конкретным проблемам конкретного сообщества, дает возможность быстрее и эффективнее реагировать на последние. В соответствии с положениями Закона РА «О местном самоуправлении» на органы местного самоуправления возложен ряд полномочий, реализация которых предполагает наличие финансовых ресурсов на начальном этапе, затем их целевое использование и оценку результатов.

Что касается оценки финансовых вложений и результатов общин, то последняя приобретает особое значение, особенно в контексте укрупнения общин. Отметим также, что одним из основных мотивов расширения сообществ стало повышение эффективности использования финансовых ресурсов, а также реализация более крупных проектов в сообществах с небольшой численностью населения, что, в свою очередь, должно способствовать социально - экономическому развитию сообществ. Поэтому для комплексной оценки процесса укрупнения необходимо рассмотреть источники формирования доходов общин, основные направления расходов, а также структурные изменения, зафиксированные в удельном весе последних до и после расширения.

Объектом исследования является реализация административно-территориальной реформы в общине Гавар, а предметом - финансовый анализ

составных элементов бюджета общины, устранение препятствий на пути социально-экономического развития и сложившиеся тенденции.

Ключевые слова: *Административно-территориальная реформа, местное самоуправление, муниципальный бюджет, собственные доходы, осуществление полномочий.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 23.06.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 30.06.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ԲԱՐԵՓՈՒՍՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ԵՎ
ԱՆՀՐԱԺԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԱՌԱՎԱՆ ԱԾԻ
ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

ՀՏԴ 330

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-152

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ ԼՅՈՒԴՄԻԼԱ

«Աժ նախագահի տեղակալի օգնական»
Էլփոստ՝ milasoghomonyan@gmail.com

Հեղափոխության նպատակն է ուսումնասիրել կառուցվածքային բարեփոխումների էությունը, միջազգային մի շարք կառույցների կողմից վերջին տարիներին Հայաստանում կառուցվածքային բարեփոխումների իրականացման շրջանակներում և դրանց վերաբերյալ ներկայացվող առաջարկությունները և Հայաստանի պետական քաղաքականության ուղղվածությունը կառուցվածքային բարեփոխումների իրականացման համատեքստում:

Ըստ էության կառուցվածքային բարեփոխումներն ազդում են տնտեսության առաջարկի վրա, քանի որ վերացնելով ապրանքների և ծառայությունների արդյունավետ արտադրության խոչընդոտները՝ դրանք պետք է նպաստեն արտադրողականության, ներդրումների և զբաղվածության բարձրացմանը: Մյուս կողմից, բարեփոխումները կարող են ուղղված լինել կոնկրետ ոլորտների, օրինակ՝ որոնք խրախուսում են նորարարությունը հիմնական ոլորտներում: Կարևորը, սակայն, այն է, որ աճը լինի հավասարակշռված: Սա նշանակում է, որ հաշվի են առնվում նաև այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են սոցիալական արդարությունը և ներառականությունը:

Ինչպես նշել է Ճապոնիայի կենտրոնական բանկի կառավարիչ Հարուհիկո Կուրոդան. «Կառուցվածքային բարեփոխումները, ապականոնակարգումները շատ կարևոր են երկարաժամկետ հեռանկարում, և դրանք զգալի ազդեցություն կունենան աճի ներուժի վրա, բայց ըստ էության դա ժամանակ է պահանջում, ուստի հուսով եմ, որ մարդիկ ավելի համբերատար կլինեն»:

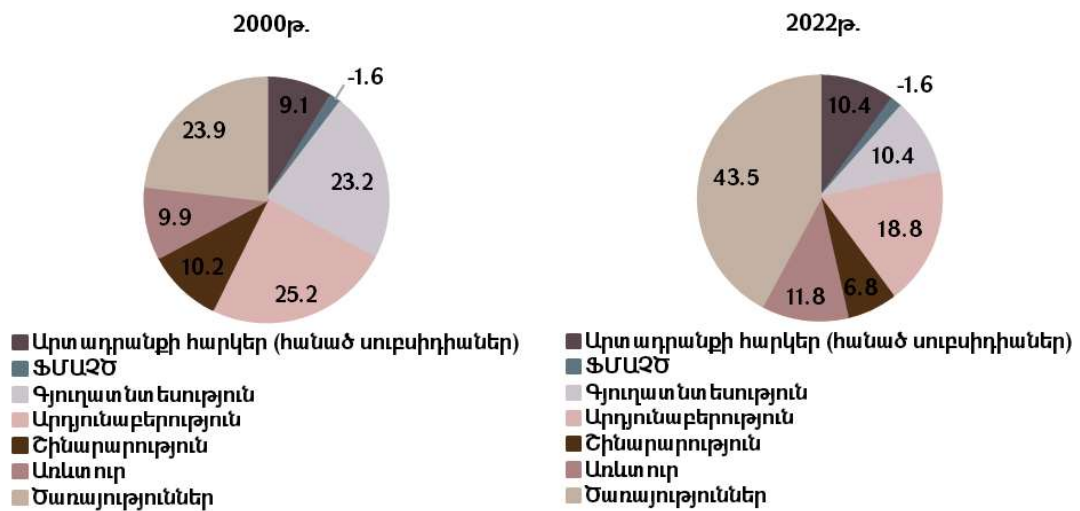
Այսպիսով, կառուցվածքային բարեփոխումների իրականացումը կարևորվում է բոլոր երկրներում՝ հարկապես՝ զարգացող տնտեսությամբ, այդուհանդերձ՝ դրանց արդյունքները տեսանելի և շոշափելի են երկարաժամկետ հեռանկարում:

Բանալի բառեր՝ կառուցվածքային բարեփոխում, ներառական աճ, կառուցվածքային բացերի գնահատում, բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբ-

երություն, միջազգային կառույցներ, գիտատեխնոլոգիական զարգացում, նազմարդյունաբերական զարգացում:

Տնտեսության կառուցվածքային բարեփոխումներին անդրադառնալուց առաջ փորձենք որոշակի գաղափար կազմել ՀՀ տնտեսության կառուցվածքի, մասնավորապես համախառն ներքին արդյունքում տնտեսության ճյուղերի մասնաբաժնի և դրանց փոփոխության դինամիկայի վերաբերյալ: Եվ այսպես, 2000-2005 թվականների ընթացքում հայրենական տնտեսության մեջ համախառն ներքին արդյունքի արտադրության մեծ մասը բաժին է ընկել գյուղատնտեսությանը և արդյունաբերությանը: 2006 թվականին կտրուկ աճեց շինարարության մասնաբաժինը, և այս միտումը պահպանվեց մինչև 2008 թվականը, մասնավորապես համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամը, երբ տեղի ունեցավ Միացյալ Նահանգների, այսպես կոչված, բնակարանային պղպջակների պայթյունը և դրան հաջորդած հիփոթեքային ճգնաժամը այնուհետև հանգեցրին մի շարք խոշոր բանկերի սնանկացման, որի հետևանքով էլ համաշխարհային մակարդակով ֆինանսական համակարգերի ճգնաժամի:

Գծապատկեր 1. Տնտեսության ճյուղերի մասնաբաժինը ՀՆԱ կառուցվածքում, տոկոս¹:

¹ ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, տվյալների բազաներ, ազգային հաշիվներ, <https://armstat.am/am/?nid=202>

2009 թվականից սկսած մինչ օրս հայրենական տնտեսության խոշորագույն ճյուղը հանդիսանում է ծառայությունների ոլորտը, որը, 2016 թվականից սկսած, կազմում է 40 տոկոսից ավելին:

Այսպիսով, կարող ենք ընդգծել, որ վերջին 22 տարիների ընթացքում հայրենական տնտեսությունն անցել է կառուցվածքային մի շարք փոփոխությունների միջով: Ընդ որում տնտեսության կառուցվածքում այս կամ այն ճյուղի գերակշռությունը վստահաբար կախված է եղել տվյալ ժամանակաշրջանի հրամայականներից և տնտեսական պետական քաղաքականության առաջնահերթություններից:

Կառուցվածքային բարեփոխումները, ըստ էության, միջոցառումներ են, որոնք փոխում են տնտեսության կառուցվածքը, ինստիտուցիոնալ և կարգավորող շրջանակը, որտեղ գործում են բիզնեսներն ու մարդիկ: Դրանք նախատեսված են ապահովելու տնտեսության ձևավորումը, որպեսզի այն կարողանա ավելի լավ իրացնել իր աճի ներուժը հավասարակշռված ձևով¹:

Այսպիսով, կառուցվածքային բարեփոխումներն իրենցից ներկայացնում են քաղաքականություն, որն ուղղված է երկրի տնտեսական ցուցանիշների բարելավմանը: Նման քաղաքականությունների բազմազանությունը մեծ է, դրանք ներառում են ապրանքների և ծառայությունների շուկաների կարգավորում, առևտրի ազատականացում, ֆինանսական և կապիտալի շուկաների, ինչպես նաև ենթակառուցվածքների զարգացում և այլն:

Աճը խթանելու և նոր աշխատատեղեր ստեղծելու նպատակով Եվրոպական հանձնաժողովի կողմից ընդունելի է այն տնտեսական ռազմավարությունը, որը հիմնված է հարկաբյուջետային պատասխանատվության, ներդրումների և կառուցվածքային բարեփոխումների վրա²:

Կառուցվածքային բարեփոխումները վերացնում են աճի հիմնական շարժիչների խոչընդոտները՝ ազատականացնելով աշխատանքի, ապրանքների և ծառայությունների շուկաները, դրանով իսկ խթանելով աշխատատեղերի ստեղծումն ու ներդրումները և բարձրացնելով արտադրողականությունը: Դրանք նախատեսված են բարձրացնելու տնտեսության մրցունակությունը, աճի ներուժը և հարմարվողականության կարողությունը:

---

¹ Եվրոպական միության կենտրոնական բանկի կողմից տրված սահմանում, https://www.ecb.europa.eu/ecb/educational/explainers/tell-me/html/what-are-structural_reforms.en.html

² Եվրոպական հանձնաժողով, https://commission.europa.eu/business-economy-euro/growth-and-investment/structural-reforms/structural-reforms-economic-growth_en

Կառուցվածքային բարեփոխումներ տերմինը ներառում է միջոցառումների լայն շրջանակ: Այդուհանդերձ, կառուցվածքային բարեփոխումներին բնորոշ հիմնական քաղաքականություններն են.

1. աշխատաշուկաները դարձնել ավելի հարմարվող և ճկուն արձագանքող,

2. ծառայությունների ոլորտների ազատականացում, մրցակցության բարձրացում ապրանքների և ծառայությունների շուկաներում և/կամ առանձնահատուկ ոլորտներում, կամ ընդհանուր բիզնես միջավայրի բարելավում,

3. նորարարությունների խրախուսում,

4. հանրային հարկային համակարգերի որակի բարելավում,

5. պետության սոցիալական ոլորտում ծերացող բնակչության խնդիրների լուծում:

Կառուցվածքային բարեփոխումների իրականացման շրջանակներում Եվրոպական Միության երկրների համար կարևորվում է Եվրոպական հանձնաժողովի դերը, քանի որ օգնում է ԵՄ երկրներին բացահայտելու բարեփոխումների առաջնահերթությունները և արդյունավետ քաղաքականությունն իր տարեկան աճի հետազոտության մեջ: Բացի դրանից՝ Հանձնաժողովը վերահսկում է երկրների առաջընթացը և տրամադրում է խորհրդատվություն:

Արժույթի միջազգային հիմնադրամի մեթոդաբանության համաձայն քաղաքականություն մշակողների կողմից կառուցվածքային բարեփոխումների իրականացումը հաճախ նպատակ ունի վերականգնելու տնտեսությունը ճգնաժամային իրավիճակից և նպաստելու տնտեսական աճին¹: Այսպիսով, քաղաքականություն մշակողների խնդիրն է պարզել, թե կառուցվածքային բարեփոխումների որ համակցություններն ու հաջորդականությունները կարող են լինել առավել արդյունավետ և ապահովել ամենամեծ աճը: Այնուամենայնիվ, հիմնական մարտահրավերն այն է, որ կառուցվածքային բարեփոխումներն ի սկզբանե դժվար է չափել, քանի որ դրանք հաճախ կապված են շուկաների արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված քաղաքականության հետ: Կառուցվածքային բարեփոխումների քանակական գնահատման ընդհանուր մոտեցումները հիմնված են անարդյունավետությունը վերացնող նորմատիվային փոփոխությունների ուժի վրա: Թեև այս մոտեցումները արժեքավոր պատկերացումներ են տալիս քաղաքականության գործողությունների ազդեցության վերաբերյալ, դրանք կարող են ամբողջությամբ չարտացոլել բարեփոխումների

---

¹ ԱՄՀ աշխատանքային փաստաթուղթ, «Կառուցվածքային բարեփոխումները և տնտեսական աճը», 2022 <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2022/09/15/Structural-Reforms-and-Economic-Growth-A-Machine-Learning-Approach-523396>

արդյունքները, որոնք կախված են քաղաքականության իրականացման առանձնահատկություններից, ինչպես նաև այն միջավայրից, որտեղ իրականացվում են բարեփոխումները: Այս մոտեցումների մեկ այլ թերությունն այն է, որ դրանք սահմանափակ թվով երկրներ են ընդգրկում տվյալների սահմանափակ հասանելիության պատճառով: Այլ մոտեցումները հիմնված են հետազոտությունների արդյունքում ստացված կառուցվածքային արդյունքների վրա՝ կառուցվածքային բարեփոխումների ազդեցությունը գնահատելու և երկրների միջև համեմատական վերլուծություն իրականացնելու նպատակով: Թեև այս ցուցանիշները տեղեկատվական են կառուցվածքային կատարողականի մասին, էմպիրիկ վերլուծությունը բարդանում է ցուցիչների մեծ քանակի, դրանց միջև հարաբերակցության և դրանց սուբյեկտիվ բնույթից բխող շեղումների պատճառով:

Կառուցվածքային բարեփոխումների կատարողականը չափվում է քանակական ցուցանիշներով: Այս ցուցանիշները այնուհետև դասակարգվում են վեց ավելի լայն մակրոկառուցվածքային ոլորտների: Դրանք են.

1. Իրավական համակարգ, որը ներառում է կառուցվածքային ցուցանիշներ՝ կապված կոռուպցիայի, կառավարման, հանցավորության, օրենքի գերակայության և սեփականության իրավունքների պաշտպանության հետ:

2. Ֆինանսական համակարգ, որն ընդգրկում է ֆինանսական զարգացմանը, ֆինանսական ծառայությունների հասանելիությանը և բանկային հատվածի ու ֆինանսական շուկաների կայունությանը վերաբերող կառուցվածքային ցուցանիշները:

3. Արտադրանքի շուկաներ, որոնք պարունակում են կառուցվածքային ցուցանիշներ մրցակցության, ոչ պաշտոնական հատվածի և ապրանքային շուկաներում վարչական և կարգավորող բեռի վերաբերյալ:

4. Աշխատանքի շուկաներ, որոնք ներառում են կառուցվածքային ցուցանիշներ՝ կապված նվազագույն աշխատավարձի և այլ կարգավորումների հետ, որոնք ազդում են աշխատաշուկայի ճկունության վրա:

5. Հարկային քաղաքականություն, որն արտացոլում է տարբեր հարկերի հետ կապված խթանների խեղաթյուրումները:

6. Առևտուր և բացություն, որն ընդգրկում է առևտրի սակագները և ոչ սակագնային խոչընդոտները:

ԱՄՀ կողմից բացառվում են ցիկլային ֆինանսական ցուցանիշները, որոնք արտացոլում են ոչ թե ֆինանսական հաստատությունների որակը, այլ բիզնես ցիկլը: Ցիկլային ֆինանսական ցուցանիշների օրինակներ են տրամադրված ընդհանուր սինդիկացված վարկերի ծավալը և մասնավոր վարկերի հասանելիությունը:

Հարկ է նշել, որ ինչպես բոլոր երկրների դեպքում այնպես էլ Հայաստանում իրականացվող կառուցվածքային բարեփոխումները գտնվում են

միջազգային մի շարք կազմակերպությունների և կառույցների ուշադրության ներքո, ինչպես նաև վերջիններիս կողմից իրականացվում են այդպիսի բարեփոխումների վերլուծություններ և ներկայացվում են առաջարկություններ վերլուծական հոդվածների, նյութերի կամ հրապարակումների տեսքով: Անդրադառնալով հայրենական տնտեսությունում իրականացվող կառուցվածքային բարեփոխումներին և դրանցում միջազգային կազմակերպությունների և կառույցների ունեցած դերին՝ նշենք, որ դեռևս 1996-1997 թվականներին Համաշխարհային բանկի կողմից Հայաստանի Հանրապետությանը տրամադրած ֆինանսավորված ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների, կառուցվածքային բարեփոխումների առաջին և երկրորդ ու կառուցվածքային բարեփոխումների տեխնիկական օգնության վարկային ծրագրերը կարևոր նշանակություն ունեցան ՀՀ կառավարության ընդհանուր ռազմավարության համար՝ ուղղված մակրոտնտեսական կայունության ամրապնդմանն ու կառուցվածքային բարեփոխումների խորացմանը¹: Համաձայն նշված ծրագրերի իրականացման վերաբերյալ ՀՀ կառավարության եզրակացության՝ այս վարկերն արդյունավետ էին ՀՀ կառավարության կառուցվածքային բարեփոխումների ծրագրի աջակցման առումով: Վերջինիս հիմնական նպատակն էր՝ իրականացնել էական փոփոխություններ էներգետիկայի, ոռոգման և խմելու ջրի, բանկային համակարգի, սեփականաշնորհման և ձեռնարկությունների վերակառուցման գործընթացի խթանման և առևտրի հետագա ազատականացման, ինչպես նաև առողջապահության, կրթության և սոցիալական ապահովության ոլորտներում:

Հիմնականում դիտարկելով վերջին 5 տարվա ժամանակահատվածում Միջազգային կառույցների կողմից Հայաստանում կառուցվածքային բարեփոխումների վերաբերյալ իրականացված վերլուծությունները կարող ենք խոսել ներքոբերյալ մի քանիսի մասին առանձին-առանձին:

2018 թվականին Եվրասիական զարգացման բանկի կողմից հրապարակվեց «Հայաստանում կառուցվածքային բացերի գնահատումը՝ հիմնված Գլոբալ մրցակցության ինդեքսի վրա» վերտառությամբ մի վերլուծություն, որի արդյունքներն ամփոփելով՝ կարող ենք նշել, որ. «Հայաստանն այն երկրի օրինակն է, որն ավելի լավ առաջընթաց է գրանցում, քան ընդհանուր առմամբ սպասվում էր նմանատիպ եկամուտներ ունեցող երկրներից, սակայն բարեփոխումների առումով զիջում է տարածաշրջանի առաջատարներին:

---

¹ ՀՀ կառավարության 1999 թվականի հունիսի 5-ի նիստի արձանագրությունից քաղվածք թիվ 32 «Ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների, կառուցվածքային բարեփոխումների առաջին եվ երկրորդ ու կառուցվածքային բարեփոխումների տեխնիկական օգնության վարկային ծրագրերի իրականացման վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության պաշտոնական եզրակացությանը հավանություն տալու մասին» <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=7413>

Այսպիսով, կառուցվածքային բացերի գնահատումները ցույց են տալիս, որ երկիրը կառուցվածքային բարեփոխումների իրականացման հարցում դեռևս զիջում է Վրաստանին: Ավելի կոնկրետ, ՀՀ գործարարների գնահատականները մատնանշում են դանդաղ առաջընթացը բարեփոխումների հինգ ոլորտներից երեքում (ինստիտուտներ, ենթակառուցվածքներ և ֆինանսական շուկա): Բիզնեսի կողմից աշխատաշուկայի բարեփոխման կարգավիճակը համարժեք է Վրաստանի մակարդակին, իսկ ապրանքների շուկայի բարեփոխումը՝ դրանից բարձր: Այնուամենայնիվ, համեմատած այլ երկրների հետ, որոնք ունեն նմանատիպ եկամուտներ, տեսանելի են Հայաստանի որոշ հաջողություններ բարեփոխումների ոլորտում: Ինչ վերաբերում է աշխատաշուկայի բացերի մանրամասն գնահատմանը, ապա իրավիճակը պակաս լավատեսական է: Այս ոլորտում Հայաստանը աշխատավարձերի ճկունությամբ զիջում է համադրելի եկամուտներ ունեցող երկրներին, իսկ Վրաստանի համեմատ՝ զիջում է նաև բնակչության տնտեսական ներգրավվածության վրա հարկերի և արտոնությունների ազդեցության ցուցանիշով: Իշխանությունների գործողությունների վերլուծությունը ցույց տվեց նաև օրենսդրական ջանքեր՝ ուղղված երկրում ինստիտուցիոնալ իրավիճակի բարելավմանը և վերահսկվող ժամանակահատվածում բարեփոխումների իրականացմանը: Այդուհանդերձ, ձևակերպված էին չլուծված հարցեր՝ կապված աշխատանքի ընդունելու և աշխատանքից ազատելու գործընթացի ճկունության, աշխատանքային միգրացիայի հակվածության, կանանց տնտեսական ներգրավվածության և աշխատավարձի և արտադրողականության միջև համապատասխանության հետ, որոնց քննությունը զգալի գործնական հետաքրքրություն է ներկայացնում իշխանություններին հետագա առաջարկությունների պատրաստման համար»¹:

2019 թվականին ԱՄՀ կողմից հրապարակված վերլուծական աշխատանքում ընդգծվել էր հետևյալ միտքը, որ. «Կառուցվածքային բարեփոխումների կուռ փաթեթի վճռական իրականացումը կօգնի կայուն և ներառական աճի խրախուսմանը՝ մասնավոր հատվածի զարգացումը խթանելու, ավելի շատ ՕՈՒՆ ներգրավելու և դիվերսիֆիկացումը մեծացնելու միջոցառումների միջոցով: Օգտակար կլինեն նաև մարդկային կապիտալի բարելավման և աշխատուժի կազմում կանանց մասնակցության մեծացմանն ուղղված քայլերը»²:

---

¹ Եվրասիական զարգացման բանկ, «ASSESSMENT OF STRUCTURAL GAPS IN ARMENIA BASED ON THE GLOBAL COMPETITIVENESS INDEX», 2018, Special report, <https://eabr.org/upload/iblock/a86/ASSESSMENT-OF-STRUCTURAL-GAPS-IN-ARMENIA.pdf>

² Արժույթի միջազգային հիմնադրամ, «Republic of Armenia: 2019 Article IV Consultation and Request for a Stand-By Arrangement-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for the Republic of Armenia», 2019 <https://www.imf.org/en/Publications/CR/>

Հարկ է նշել, որ ընդունված հնգամյա տնտեսական ծրագրի՝ Կառավարության ծրագրի առանցքում կառուցվածքային բարեփոխումների առաջ մղումն է՝ լայնահեռք ներառական աճի ապահովման և մակրոտնտեսական կայունության պահպանման կուռ քաղաքականության համար:

Հաշվի առնելով կառուցվածքային բարեփոխումների իրականացման ընթացքում ԱՄՀ կողմից տարբեր երկրներին խորհրդատվության տրամադրման քաղաքականությունը ԱՄՀ և ՀՀ իշխանության միջև ձեռք բերված «Սթենդ-Բայ» վարկային պայմանավորվածության շրջանակներում, ի թիվս այլ աջակցության ուղղությունների նախատեսվում է նաև կառուցվածքային բարեփոխումների աշխուժացում: Այս համատեքստում նպատակն է իշխանություններին օգնել՝

ա) կառավարման և հաստատությունների ուժեղացման հարցում, ինչը երկար տարիներ գոյություն ունեցող խնդիր է,

բ) գործարար միջավայրի բարելավման հարցում՝ ներդրումների ներգրավման և ավելի ներառական ու երկարաժամկետ աճի մեկնարկը տալու համար,

գ) սոցիալական ապահովության ցանցի ծրագրերի բարելավման հարցում՝ առավել խոցելի խավի համար ավելի լավ կրթության և առողջապահության հասանելիության ներառմամբ¹:

Ամփոփելով միջազգային կառույցների կողմից կառուցվածքային բարեփոխումների իրականացման շրջանակներում վերջին տարիներին ներկայացված առաջարկությունները՝ կարևոր է ընդգծել այն փաստը, որ թեև միջազգային կառույցները ունեն բավականին լուրջ վերլուծական մարդկային և գործիքային ռեսուրսներ և իրականացված վերլուծություններն ու տարբեր երկրներին ներկայացվող առաջարկությունները ունեն բավականին փաստարկված և խորքային բնույթ, այդուհանդերձ՝ դրանք կրում են խորհրդատվական բնույթ, և յուրաքանչյուր երկիր որոշում է կայացնում իրականացնելու այնպիսի կառուցվածքային բարեփոխումներ, որոնք համապատասխանում են տվյալ ժամանակաշրջանի պետական քաղաքականության նպատակադրումներին, տեսլականին, ինչպես նաև երկրի տնտեսական և անվտանգային առաջնահերթություններին:

Issues/2019/06/05/Republic-of-Armenia-2019-Article-IV-Consultation-and-Request-for-a-Stand-By-Arrangement-46968

¹ Արժույթի միջազգային հիմնադրամ, «Republic of Armenia: 2019 Article IV Consultation and Request for a Stand-By Arrangement-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for the Republic of Armenia», 2019 <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2019/06/05/Republic-of-Armenia-2019-Article-IV-Consultation-and-Request-for-a-Stand-By-Arrangement-46968>

Վերադառնալով այն գաղափարին, որ տնտեսության կառուցվածքում այս կամ այն ճյուղի գերակշռությունը, հետևաբար նաև կառուցվածքային բարեփոխումների իրականացման ուղղվածությունը վստահաբար կախված է եղել տվյալ ժամանակաշրջանի հրամայականներից և տնտեսական պետական քաղաքականության առաջնահերթություններից՝ կարող ենք նշել, որ ներկայումս, համաձայն ՀՀ կառավարության 2021-2026 թվականների ծրագրի և 2050 վերափոխման ռազմավարության նպատակադրումների, իշխանության նպատակն է Հայաստանը դարձնել բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերական երկիր¹: Նշվածը վերաբերվում է ոչ միայն ժամանակին համահունչ բարձր տեխնոլոգիական զարգացմանը, այլև ռազմարդյունաբերական համալիրի զարգացմանը՝ հատկապես հաշվի առնելով թե՛ աշխարհաքաղաքական իրավիճակը, թե՛ հատկապես Հայաստանի ներկայիս հետպատերազմյան և պատերազմական գործողությունների վերսկսման ամենօրյա վտանգը: Մասնավորապես.

1. Հաշվի առնելով բարձր տեխնոլոգիաների կարևորությունը Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության և անվտանգության համար՝ Կառավարությունը շարունակելու է նպաստել նորարարական համակարգի զարգացմանը և տարբեր ոլորտներում համակողմանի ներդրմանը²:

2. Կառավարությունը խթանելու է ռազմարդյունաբերական համալիրի զարգացումը՝ հիմնված հայաստանյան գիտահետազոտական ներուժի և միջազգային փորձի վրա:

Այս համատեքստում կարևոր է ընդգծել Հայաստանը բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերական երկիր դարձնելու հստակ ձևակերպված ռազմավարության և ճանապարհային քարտեզի բացակայությունը: Դեռևս 2019 թվականի դեկտեմբերին ՀՀ բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության նախարարության կողմից իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայքում հանրային քննարկման էր դրվել «Բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության զարգացման ռազմավարությանը, Հայաստանի թվայնացման ռազմավարությանը և ռազմական արդյունաբերության համալիրի զարգացման ռազմավարությանը հավանություն տալու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը³, որն այնուհետև այդպես էլ չհաստատվեց ՀՀ կառավարության

---

¹Հայաստանի վերափոխման 2050 ռազմավարություն,

https://www.primeminister.am/u_files/file/Haytararutyunner/Armenia2050_7_5.pdf

² ՀՀ կառավարության 2021-2026թթ. ծրագիր, <https://www.gov.am/files/docs/4586.pdf>

³ Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայք, «Բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության զարգացման ռազմավարությանը, Հայաստանի թվայնացման ռազմավարությանը եվ ռազմական արդյունաբերության համալիրի զարգացման

կողմից: Մինչդեռ այնպիսի զարգացած տեխնոլոգիական երկրներ, ինչպիսիք են Սինգապուրը, Իսրայելը, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները և այլն ունեն գիտական և տեխնոլոգիական զարգացման հստակ տեսլական, ռազմավարություն և նախատեսվող միջոցառումների ճանապարհային քարտեզ:

Բացի դրանից՝ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսությունում նորարարական բնույթի մոտեցումների կիրառմանը նպաստելու, ինչպես նաև այդ բնագավառում ընդունվող իրավական ակտերի արդյունավետության բարձրացման, արդյունաբերության ճյուղերի (այդ թվում՝ ռազմարդյունաբերական համալիրի) և գյուղատնտեսության զարգացման ծրագրերի ուսումնասիրության, տնտեսական նոր ծրագրերի մշակման հիմնարար չափանիշների ձևավորման նպատակով ՀՀ վարչապետի դեռևս 2010 թվականի ապրիլի 7-ի «Գիտատեխնիկական խորհուրդ ստեղծելու մասին» N230-Ա որոշմամբ¹ ստեղծվել է գիտատեխնոլոգիական խորհուրդ և հաստատվել է դրա անհատական կազմը: Թեև որոշումն ուժը կորցրած ճանաչված չէ մինչ այսօր, այդուհանդերձ խորհրդի գործունեության և դրանց շոշափելի արդյունքների վերաբերյալ որևէ տեղեկատվություն առկա չէ:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ առաջարկում ենք.

Առաջին հերթին ձևավորել միջգերատեսչական հանձնաժողով, որի նպատակը կլինի գիտակրթական և տեխնոլոգիական (այդ թվում՝ ռազմարդյունաբերական) զարգացման հստակ տեսլականի, ռազմավարության ձևավորումը և ճանապարհային քարտեզի՝ միջոցառումների ծրագրի, կոնկրետ քայլերի ձևակերպումը: Ընդ որում հարկ է ընդգծել, որ ռազմավարության տեսքով քաղաքականության ձևավորման և հետևողական միջոցառումների ձևակերպման ու իրականացման արդյունքում զարգացում կունենա ոչ միայն երկրի տեխնոլոգիական ներուժը, այլ նաև գիտական, կրթական, արդյունաբերական, արտադրական, ռազմական և այլ ոլորտներ, ինչն իր հերթին կհանգեցնի ներառական աճին:

Նախորդ առաջարկության համատեքստում և ի լրումն դրա կարծում ենք, որ հնարավոր է առաջարկն իրականացնել նաև վերոնշյալ խորհրդի շրջանակներում՝ դրա կազմի փոփոխության և հստակ աշխատանքային

ռազմավարությանը հավանություն տալու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծ, <https://www.e-draft.am/projects/2173/about>

¹ 2010 թվականի ապրիլի 7-ի «Գիտատեխնիկական խորհուրդ ստեղծելու մասին» ՀՀ վարչապետի թիվ 230-Ա որոշում, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=57374>

կանոնակարգի ձևավորման պարագայում: Որպես օրինակ կարող է ծառայել ԱՄՆ նախագահին կից գործող գիտության և տեխնոլոգիայի հարցերով նախագահի խորհրդականների խորհուրդը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, տվյալների բազաներ, ազգային հաշիվներ, <https://armstat.am/am/?nid=202>:

2. Եվրոպական միության կենտրոնական բանկի կողմից տրված սահմանում, https://www.ecb.europa.eu/ecb/educational/explainers/tell-me/html/what-are-structural_reforms.en.html:

3. Եվրոպական հանձնաժողովի կայք, https://commission.europa.eu/business-economy-euro/growth-and-investment/structural-reforms/structural-reforms-economic-growth_en:

4. ԱՄՀ աշխատանքային փաստաթուղթ, «Կառուցվածքային բարեփոխումները և տնտեսական աճը», 2022 <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2022/09/15/Structural-Reforms-and-Economic-Growth-A-Machine-Learning-Approach-523396>:

5. ՀՀ կառավարության 1999 թվականի հունիսի 5-ի նիստի արձանագրությունից քաղվածք թիվ 32 «Ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների, կառուցվածքային բարեփոխումների առաջին եվ երկրորդ ու կառուցվածքային բարեփոխումների տեխնիկական օգնության վարկային ծրագրերի իրականացման վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության պաշտոնական եզրակացությանը հավանություն տալու մասին» <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=7413>:

6. Եվրասիական զարգացման բանկ, «ASSESSMENT OF STRUCTURAL GAPS IN ARMENIA BASED ON THE GLOBAL COMPETITIVENESS INDEX», 2018, Special report, <https://eabr.org/upload/iblock/a86/ASSESSMENT-OF-STRUCTURAL-GAPS-IN-ARMENIA.pdf>:

7. Արժույթի միջազգային հիմնադրամ, «Republic of Armenia: 2019 Article IV Consultation and Request for a Stand-By Arrangement-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for the Republic of Armenia», 2019 <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2019/06/05/Republic-of-Armenia-2019-Article-IV-Consultation-and-Request-for-a-Stand-By-Arrangement-46968>:

8. Հայաստանի վերափոխման 2050 ռազմավարություն, https://www.primeminister.am/u_files/file/Haytararutyunner/Armenia2050_7_5.pdf:

9. ՀՀ կառավարության 2021-2026թթ. ծրագիր, <https://www.gov.am/files/docs/4586.pdf>:

10. Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայք, «Բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության զարգացման ռազմավարությանը, Հայաստանի թվայնացման ռազմավարությանը եվ ռազմական արդյունաբերության համալիրի զարգացման ռազմավարությանը հավանություն տալու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծ, <https://www.e-draft.am/projects/2173/about>:

11. 2010 թվականի ապրիլի 7-ի «Գիտատեխնիկական խորհուրդ ստեղծելու մասին» ՀՀ վարչապետի թիվ 230-Ա որոշում, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=57374>:

THE ROLE AND NECESSITY OF STRUCTURAL REFORMS IN THE CONTEXT OF ENSURING INCLUSIVE GROWTH OF THE ARMENIAN ECONOMY

GEVORGYAN LYUDMILA

*Assistant to Vice President of the National
Assembly of the Republic of Armenia
e-mail: milasoghomonyan@gmail.com*

The purpose of the study is to examine the essence of structural reforms, the recommendations presented in recent years by a number of international organizations in the framework of the implementation of structural reforms in Armenia, and the direction of the state policy of Armenia in the context of the implementation of structural reforms.

Essentially, structural reforms affect the supply side of the economy because, by removing barriers to the efficient production of goods and services, they should boost productivity, investment, and employment. On the other hand, reforms can be targeted at specific sectors, such as those encouraging innovation in key industries. What is important, however, is that growth is balanced. This means that factors like social fairness and inclusion are also taken into account.

As Governor of the Bank of Japan Haruhiko Kuroda mentioned, "Structural reforms, deregulations are very important in the long term and they will have significant impact for growth potential, but by nature it takes time so I hope people are more patient."

Thus, structural reforms are important in all countries, especially those with developing economies, but their results are visible and tangible in the long term.

Keywords: *structural reform, inclusive growth, assessment of structural gaps, high-tech industry, international organizations, scientific and technological development, military-industrial development.*

РОЛЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ СТРУКТУРНЫХ РЕФОРМ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО РОСТА ЭКОНОМИКИ АРМЕНИИ

ГЕВОРГЯН ЛЮДМИЛА

Помощник заместителя Председателя НС РА
электронная почта: milasoghomonyan@gmail.com

Целью исследования является изучение сущности структурных реформ, рекомендаций, представленных в последние годы рядом международных организаций в рамках реализации структурных реформ в Армении, и направления государственной политики Армении в контексте реализации структурных реформ.

По сути, структурные реформы затрагивают сторону предложения в экономике, потому что, устраняя барьеры на пути эффективного производства товаров и услуг, они должны способствовать повышению производительности, инвестиций и занятости. С другой стороны, реформы могут быть нацелены на конкретные отрасли, например, те, которые поощряют инновации в ключевых отраслях. Однако важно, чтобы рост был сбалансированным. Это означает, что учитываются также такие факторы, как социальная справедливость и инклюзивность.

Как отметил управляющий Банка Японии Харухико Курода: «Структурные реформы, дерегулирование очень важны в долгосрочной перспективе и окажут значительное влияние на потенциал роста, но по сути это требует времени, поэтому я надеюсь, что люди будут более терпеливы».

Таким образом, проведение структурных реформ важно во всех странах, особенно с развивающейся экономикой, однако их результаты видны и ощутимы в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: *структурная реформа, инклюзивный рост, оценка структурных пробелов, высокотехнологичная промышленность, международные организации, научно-технологическое развитие, военно-промышленное развитие.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 27.05.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 10.06.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ

ԵՊՀ կառավարման և գործարարության ամբիոնի հայցորդ
Էլիոսս՝ gayanhayrapetyan@mail.ru

Հողվածում փորձ է արվում բացահայտել լիզինգ հասկացությունը և նրա դերը արդյունավետ ներդրումային քաղաքականության գործընթացում: Ելնելով մասնագիտական գրականության մեջ գոյություն ունեցող մոտեցումների քննական վերլուծության արդյունքներից՝ հեղինակի կողմից փորձվել է լիզինգի՝ որպես ֆինանսական գործիքի բուն էության ճշգրիտ բնորոշումները, մասնավորապես՝

1. Լիզինգը գործարարության զարգացման համար հիմնական միջոցների ձեռք բերման երկարաժամկետ ֆինանսավորում է:
2. Լիզինգը արտադրական միջոցների օգտագործմամբ շահույթ ստանալու հնարավորություն է՝ առանց դրանց սեփականության իրավունքի ստացման հնարավորության:
3. Լիզինգը վարկավորումը լրացնող ֆինանսավորում է:

Լիզինգային գործարքը դասվում է բարդ գործարքների շարքին: Ուսումնասիրելով լիզինգի գործառույթները՝ դրանք կարելի է բաժանել երկու հիմնական խմբի՝ միկրոփոստական և մակրոփոստական: Լիզինգի երկրորդ կարևորագույն գործառույթը վերաբերում է երկրի ամբողջ տնտեսության զարգացմանը: Այն հնարավորություն է ստեղծում ազգային տնտեսության բոլոր ճյուղերի զարգացման համար, ինչպես նաև ապահովում է միջազգային տնտեսական հարաբերությունների զարգացումը և ընդլայնումը:

ՀՀ տնտեսության համար այս խնդիրը ավելի քան կարևոր է, քանի դեռ ձեռնարկություններում կիրառվում են տեխնիկական միջոցներ, որոնք թե՛ բարոյապես, թե՛ ֆիզիկապես մաշված են: Քննարկված տեսակետների համարեքստում հեղինակը պնդում է, որ ՀՀ-ում լիզինգի զարգացումը դարձել է խիստ անհրաժեշտ պահանջ:

Բանալի բառեր՝ լիզինգ, վարձակալություն, գույք, ձեռնարկատիրություն, շուկա, ֆինանսական լիզինգ, մասնակիցներ, գործարք, սեփականություն, գործառույթ, կարգավորում, խթանում:

Լիզինգը վարձակալության հատուկ ձև է, երբ օգտագործման համար գնվում են մեքենաներ, սարքավորումներ, և այլ նյութական միջոցներ: Ձեռնարկատիրական գործունեությունը հաճախ իր մասնակիցներից պահանջում է բավական թանկարժեք ունեցվածքի (գույքի) առկայություն: Տնտեսական պրակտիկան մշակել է վերոհիշյալ նպատակին հասնելու տարբեր միջոցներ: Թանկարժեք գույքի (սարքավորումների և այլնի) սեփականության իրավունքով կարելի է ձեռք բերել առքուվաճառք կատարելով վերոհիշյալ գույքի դիմաց անմիջապես վճարելու միջոցով կամ ապառիկ: Նույն խնդիրը կարել է լուծել բանկի հետ կնքած վարկային պայմանագրի հիման վրա բանկից ստացված միջոցների հաշվին: Պահանջվող գույքը կարելի է ձեռք բերել նաև ժամանակավոր օգտագործման նպատակով ապրանքային վարկի պայմանագրի հիման վրա: Վերոհիշյալ մեխանիզմները, որոնք կիրառվում են տարբեր տնտեսական և իրավական համակարգերում, ունեն ինչպես թերություններ, այնպես էլ առավելություններ՝ կախված այն հանգամանքից, թե ինչպիսի տնտեսական և կազմակերպչական պայմաններում է գտնվում շահագրգիռ անձը: Առքուվաճառքի պայմանագրով գույքի ձեռքբերումը կարող է բավական ծախսատար լինել: Բացի դրանից՝ պետք է հաշվի առնել մեկ այլ կարևոր հանգամանք ևս. հաճախ ապագա օգտագործողը կարիք ունի գույքը օգտագործելու միայն որոշակի ժամանակահատվածի ընթացքում, ուստի գույքի ձեռքբերումը սեփականության իրավունքով դառնում է ինքնանպատակ: Հետևաբար անհրաժեշտ է մշակել այնպիսի մեխանիզմ, որը կապահովի ապագա վարձակալին իրեն անհրաժեշտ ժամանակահատվածով, ցանկացած նոր գույքով, որը վարձակալը հնարավորություն կունենա օգտագործման ժամանակահատվածի ավարտին ձեռք բերել որպես սեփականություն: Հարկ է նշել այն հայտնի փաստը, որ եթե պրակտիկան առաջ է բերում որոշակի խնդիր, ապա վաղ թե ուշ մշակվում է որոշակի իրավական կարծիք, որն օգնում է կարգավորել առաջացած խնդիրը: Այն հիանալի կերպով հնարավոր է իրականացնել ֆինանսական վարձակալության (լիզինգի) շնորհիվ, քանի որ հենց այդ գործիքի միջոցով է լուծվում մատնանշված խնդիրը: Ֆինանսական վարձակալությունը (լիզինգը) համախմբել է բոլոր այն պահանջները, որոնք կարող են ունենալ ապագա օգտագործողները և այն կազմակերպությունները, որոնք տրամադրում են գույքը ժամանակավոր տիրապետման և օգտագործման:

«Լիզինգ» տերմինը առաջացել է անգլերեն «to lease» բայից և բնութագրվում է որպես տնտեսական և իրավական հարաբերությունների կողմերի գործողությունների համախումբ, որն առաջանում է, երբ գույքը տրամադրվում է վարձակալությամբ: Հարկ է նշել, որ մի խումբ տնտեսագետներ լիզինգը համարում են ֆինանսական շուկայի նոր գործիք, որն ունի մի շարք առաձեռնահատկություններ: Սակայն գիտնականների մի այլ խումբ, լիզինգը

համարելով վարձակալական հարաբերությունների տարատեսակ, կարծում են, որ այն ունի երկար տարիների պատմություն¹:

Մասնագիտական գրականության մեջ նշվում է, որ վարձակալական լիզինգային գործարքներն ավելի վաղ ժամանակներից կիրառում են տնտեսական հարաբերություններում: Ինչպես նկատել է Վ. Գազմանը, վարկային, վարձակալական գործարքների ներդրման դեպքում մեծ է կրոնավորների դերը²: Նա առաջնորդվում է հայտնի գիտնականներ Պ. Բալտուսի և Բ. Մայդջերի «Եվրոպական լիզինգի դպրոցը» գրքով, որտեղ հիշատակումներ են առկա 1984 թվականին կատարած պեղումների ընթացքում հայտնաբերված կավե սալիկների վերաբերյալ, որոնք վկայում են լիզինգային հարաբերություններում կրոնավորների ակտիվ մասնակցության մասին³:

Լիզինգի հայտնի մասնագետ Դեվիդ Պորտերը գտնում է, որ ֆինանսական և օպերատիվ լիզինգի տարբերությունն առաջին անգամ կազմվել է հռոմեական կասրությունում Ուստիանի կողմից և հրատարկվել է «Ինստուցիա» երրորդ գրքում⁴:

Հարկ է նշել, որ աշխարհում առաջին լիզինգային ընկերությունը ստեղծվել է 1855 թվականին Բերմինգհամում (Անգլիա) «Birmingham wagon company»: Այդ կազմակերպությունը 5-8 տարի ժամկետով լիզինգով տրամադրում էր երթուղային մեքենաներ՝ ածխի տեղափոխման համար⁵:

Ավստրիացի պատմագետ Վ. Խոյերի հավաստմամբ՝ «լիզինգ» տերմինն առաջին անգամ 1877 թվականին կիրառվել է «Բելլ» ընկերության կողմից, որը որոշեց ոչ թե վաճառել իր հեռահաղորդակցման սլայդները, այլ տալ վարձակալությամբ⁶: Այս գործարքը նպաստեց ԳՏԱ ներդրման ու լիզինգի զարգացման գործում ունենալ կարևոր նշանակություն: Եթե 70-80 տարի առաջ փոքրաթիվ տնտեսագետներ էին պատկերացնում կրթության էությունն ու նշանակությունը տնտեսությունում, ապա այժմ լիզինգի ճանապարհով կատարվում է Եվրոպայում ներդրումների ավելի քան 25%-ը: Արևմտյան Եվրոպա ներմուծվող մեքենա-սարքավորումների 15%-ը ներմուծվում է լիզինգով տրամադրման նպատակով⁷:

---

¹ Տե՛ս Գազման В. Д., Лизинг. Теория, практика, комментарии, Москва, 2003, с.12-14:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 6-13:

³ Տե՛ս Բалтус П., Майджер Б., Школа европейского лизинга //Лизинг-ревю, 1996, май N1:

⁴ Տե՛ս Новицкий И.Б., Римское право, 6-ое изд. Стереотип М., Гуманитарное знание, 1998, с.185-186:

⁵ Տե՛ս Бутенина Н.В., Лизинг Великобритании// Лизинг-ревю, 2000 N3/4 с.27:

⁶ Տե՛ս Хойтер В., Как делать бизнес в Европе, Москва,1990, с.25-32:

⁷ Տե՛ս Комаров В.В., Межгосударственный лизинг в СНГ. Государство и право, 1998, с.103:

Այսպիսով, ինչպես նկատում ենք, լիզինգային հարաբերություններն ունեն գարգացման երկար պատմություն: Մասնագիտական գրականության մեջ լիզինգային հարաբերությունների հետ մեկտեղ գրեթե հավասարապես կիրառվում է վարձակալություն հասկացությունը: Նախկինում մեծ մասամբ կիրառվել է վարձակալություն անձանց անվանափոխության իրավունքի փոխանցման ձևը (գործնական լիզինգ): Այս դեպքում հարց է առաջանում, թե ինչով է տարբերվում լիզինգը վարձակալությունից:

Վարձակալությունը հիմնական միջոցի տրամադրումն է ժամանակավոր օգտագործման որոշակի վճարի դիմաց: Սովորաբար վարձակալության է տրվում վարձատուի սեփական գույքը, որի դիմաց վճարն էլ նրա եկամուտն է: Վարձակալության գործարքի դեպքում կողմերը երկուսն են՝ վարձակալը և վարձատուն: Սակայն լիզինգի կիրառությունն առաջ բերեց ֆինանսական վարձակալության ձևը: Ֆինանսական լիզինգի կիրառման դեպքում լիզնգատուն հիմնական միջոցն արտադրողի և այն օգտագործողի միջև կատարում է ֆինանսական միջնորդի դեր, որն էլ իրականացնում է այդ գործարքի ֆինանսավորումը: Այնուամենայնիվ, մեր կարծքով՝ լիզինգի առարկայի մեկնաբանությունները սահմանափակ են և ամբողջովին չեն բացահայտում արդ ճկուն կրեդիտային գործիքի էությունը:

Եվրոպական լիզինգային ընկերությունների ասոցացիաների ֆեդերացիայի բնորոշմամբ «Լիզինգը գործարարի, արդյունաբերական ապրանքների, սարքավորումների, մեխանիզմների, անշարժ գույքի վարձակալության պայմանագիր է վարձակալի կողմից այն արտադրատնտեսական նպատակով օգտագործելու համար, այն դեպքում, երբ ապրանքը գնվում է վարձատուի կողմից և նա էլ պահպանում է սեփականության իրավունքը»¹:

Լիզինգի դեպքում գույքի սեփականության իրավունքը մինչև լիզինգի պայմանագրի ավարտը պատկանում է լիզինգատուին:² Այսպիսով, լիզինգը գույքի սեփականատիրոջ՝ վարձատուի և վարձակալի միջև համաձայնության ձև է՝ գույքի օգտագործման վերաբերյալ սահմանված տարեկան, կիսամյակային, ամսական վճարով:

Լիզինգի հայտնի մասնագետ Վ. Ա. Գորենկինի³ կարծիքով՝ լիզինգը սեփականության հարաբերությունների իրացման միջոց է, որն արտահայտում է որոշակի վիճակ: Դա ձեռնարկատիրական գործունեության համակարգ է, որը նկատում է կազմակերպատնտեսական հարաբերությունների որևէ ձև՝

¹ St'u Трушкевич Т. В., Трушкевич С. В., Лизинг: Амалфея, 2001, с. 25-30:

² St'u Горбенков В., Филатов Т., Закон о лизинге примет: анализ Лизинг-ревю N9-10, с.18:

³ St'u Красева Т. А., Основы лизинга, Ростов Н/Д, Феникс 2003, с. 6-7.

վարձակալական, ներդրումային և առևտրային, որոնցից յուրաքանչյուրն առանձին ամբողջությամբ չի բացահայտում լիզինգի էությունը:

Ըստ Վ. Դ. Գազմանի տեսակետի՝ «Լիզինգը՝ որպես տնտեսագիտական կատեգորիա, ձեռնարկատիրական գործունեության յուրահատուկ տեսակ է, որն ուղղված է ժամանակավորապես ազատ կամ ներգրավված պայմանագրով (լիզինգի) վարձատուն (լիզինգատուն) պարտավորվում է ձեռք բերել սեփականության իրավունքով, պայմանագրով սահմանված գույքը համապատասխան որոշակի վաճառողից և տրամադրել այն վարձակալին (լիզինգատուին) ձեռնարկատիրական նպատակների համար ժամանակավոր օգտագործման»¹:

Ըստ Ե. Վ. Յաբատովայի տեսակետի՝ «Լիզինգ ասելով հասկանում ենք գույքային հարաբերություններ, որի ժամանակ մի կազմակերպությունը (օգտագործողը) դիմում է մյուսին (լիզինգային ընկերությանը) անհրաժեշտ սարքավորման ձեռքբերման և ժամանակավոր օգտագործման հասցնելու խնդրանքով»²:

Նույն տեսակետն են ներկայացրել Կ. Ֆիլիպովը և Բ. Միգուլտայը. «Լիզինգը համաձայնություն է գույքի սեփականատիրոջ (վարկատու) և վարձակալի միջև գույքի օգտագործման իրավունքի փոխանցման վերաբերյալ որոշակի ժամանակով վճարելով, որը գանձվում է տարեկան կիսամյակային կամ ամսական սկզբունքով»³:

Վ. Մ. Ջուխան իր «Լիզինգ» աշխատությունում լիզինգը սահմանում է որպես հարաբերություններ, որոնց ժամանակ վարձատուն պարտավորվում է վարձակալի նշած գույքը սեփական իրավունքով ձեռք բերել վարձակալի կողմից որոշած վաճառողից և որոշակի պայմաններով հանձնել վարձակալի ժամանակավոր տիրապետմանը:⁴ Ըստ Կ. Սուսանյանի⁵ լիզինգ հասկացության տակ հասկանում ենք արտադրական հիմնական միջոցների, (մեքենաներ, սարքավորումներ, գործարաններ, տրանսպորտային միջոցներ և այլն) և այլ արտադրական նպատակներով կիրառվող ապրանքների վարձակալությունը այն դեպքում, երբ

---

¹ Газман В. Д., Лизинг. Теория, практика, комментарии /В. Д. Гауман, М., фонд Правовая культура, 1997, с. 21.

² Кабатова Е.В., Лизинг: правовое регулирование, практика / Е. В. Кабатова, М., ИНФРА-М, 1997, с.18.

³ Филипов К. К., Международный лизинг. Новая система экономических связей в России //К. К. Филипов, Б. С. Мигалатай, СПб:СПИТМО и ПФ Надежда, 1992, с. 5.

⁴ Տե՛ս Գусаков Б., Сидорович Ю., Лизинг-катализатор экономического роста.//Финансы 2001, N1 с.12-14.

⁵ Տե՛ս Կусанян К., Самые выгодные сделки: Лизинг, бартер, товарообмен с зарубежными партнерами / К.Бусанян, М., Мировой океан, 1992, с.5.

դրանք գտնվում են վարձատուի կողմից և վերջինս էլ պահպանում է սեփականության իրավունքը մինչև վարձակալության ժամկետի վերջը:

«<< քաղաքացիական օրենսգրքի 667 հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ «ֆինանսական վարձակալության (լիզինգի) պայմանագրով՝ վարձատուն պարտավորվում է վարձակալի նշած գույքը սեփականության իրավունքով ձեռք բերել վարձակալի կողմից որոշակի վաճառողից և վճարի դիմաց ստանձնել վարձակալի ժամանակավոր տիրապետմանը...»¹:

Ներկայացված սահմանումները փաստում են «լիզինգ» հասկացության տարաբնույթ մեկնաբանությունները: Մի կողմից այն դիտարկվում է որպես ներդրումային հատուկ լծակ, իսկ մյուս կողմից՝ որպես վարկային գործիք՝ պահպանելով վարկի հատկանիշները:²

Տնտեսագետների մի խումբ լիզինգը դիտարկել է որպես տնտեսական կատեգորիա և ուշադրությունը կենտրոնացրել սեփականության իրավունքի փոխանցման վրա: Մյուս խումբը լիզինգը դիտարկում է որպես ձեռնարկատիրական գործունեության տեսակ, որոշները՝ որպես ֆինանսավորման գրավիչ տարբերակ կամ նույնացնում են երկարաժամկետ վարձակալության կամ ապրանքային վարկի հետ:

Այսպիսով, լիզինգի՝ որպես ֆինանսական գործիքի բուն էությունը ճշգրիտ արտահայտող բնորոշումներ են.

- Լիզինգը գործարարության զարգացման համար հիմնական միջոցների ձեռք բերման երկարաժամկետ ֆինանսավորում է:

- Լիզինգը արտադրական միջոցների օգտագործման և դրա հետևանքով շահույթ ստանալու հնարավորություն է՝ առանց դրանց սեփականություն իրավունքը ձեռք բերելու, սակայն լիզինգի ավարտին սեփականության իրավունքի ստացման հնարավորությամբ:

- Լիզինգը վարկավորումը լրացնող ֆինանսավորում է:

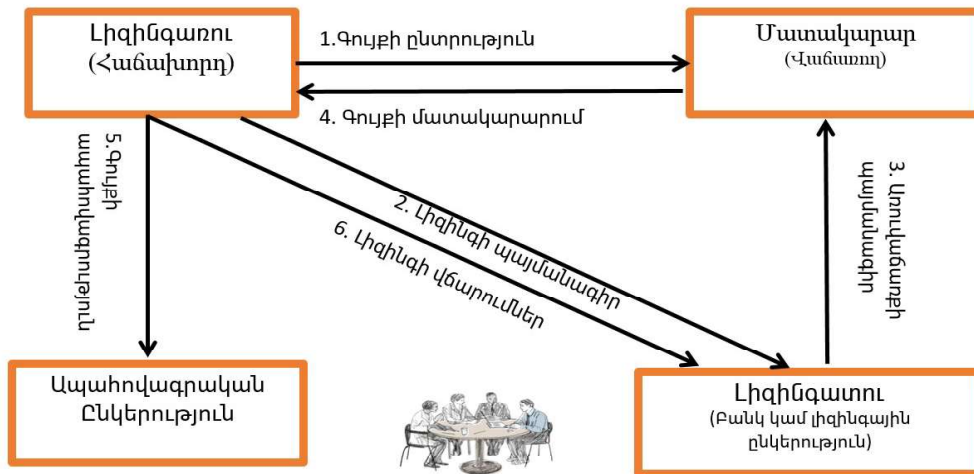
Լիզինգային գործարքը դասվում է բարդ գործարքների շարքը: Այն սովորաբար ենթադրում է գործարքային լիզինգատու կազմակերպություն, մատակարարի և լիզինգատուի մասնակցությամբ³: Լիզինգային գործարքը ներկայացված է գծապատկերում:

---

¹ Տե՛ս << քաղաքացիական օրենսգրքի <<<< պաշտոնական տեղեկագիր>>1998, թիվ 6, էջ 227:

² Տե՛ս Иванов А. А., Договор финансовой аренды(лизинг). Учебно-практическое пособие, М., Проект,2001,с.64.

³ Տե՛ս Сахарчук В., Виды лизинговой операции//Хозяйство и право, 1998, N4, с.26.

Գծապատկեր: Լիզինգային գործարքի մասնակիցները:

Գծապատկերից հետևում է, որ լիզինգային գործարքը բաղկացած է մի շարք այլ գործարքներից, որոնք փոխկապակցված են և լրացնում են մեկը մյուսին:

Լիզինգի հիմնական սուբյեկտներ են լիզինգատուն, լիզինգառուն և մատակարարը՝ վաճառողը:

Լիզինգատուն ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ է, որը սեփական կամ ներգրավված դրամական ռեսուրսների հաշվին, ըստ լիզինգի պայմանների սեփականության իրավունքի, ձեռք է բերում համապատասխան մատակարարից գույք ու այն փոխանցում լիզինգառուին որոշակի վճարի դիմաց ժամանակավոր օգտագործման և տիրապետման իրավունքով:

Լիզինգառուն իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձ է, որը լիզինգի պայմանագրով պարտավոր է ընդունել լիզինգի առարկան որոշակի վճարով, որոշակի ժամկետով ու համապատասխան այլ պայմաններով ժամանակավոր տիրապետում է օգտագործման իրավունքով:

Մատակարարը (վաճառողը) ֆիզիկական կամ բանական անձ է, որը ըստ առքուվաճառքի պայմանագրի սահմանված ժամկետում վաճառում է գույքը լիզինգատուին, որը լիզինգի առարկան է:

Գործարարության ոլորտում լիզինգի տարածումը կապված է նրա առավելությունների հետ, քանի որ լիզինգը ունի առավելություններ գործատուի բոլոր մասնակիցների համար: Զուտ կայացած երկրներում սովորաբար տարբեր մեթոդներով խթանվում է լիզինգային ընկերությունների գործունեությունը: Վերջիններս իրենց հերթին աջակցում են օգնել ինչպես մատակարարներին՝ ապահովելով լրացուցիչ իրացման ուղիներ և գովազդ ապրանքի համար, այնպես

էլ հաճախորդներին, որոնց, այլ կեպ ասած, տրամադրվում են վարկային ռեսուրսներ:

Լիզինգի մասին մասնագիտական գրականության մեջ առաջարկվում է լիզինգի բնույթի բացահայտման տարբեր մոտեցումներ¹:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ լիզինգը չի ստացել միանշանակ մեկնաբանություն, որը կարելի է նշել որպես վարկավորման տեսակ², երկարաժամկետ վարձակալության կամ վարձակալության ձևերից մեկը³, արտադրական երկարաժամկետ վարձակալության կամ վարձակալության ձևերից մեկը⁴, արտադրական միջոցների առքուվաճառք⁵, ուրիշի գույքի օգտագործում⁶, լիազորագրով ուրիշի գույքի կառավարում⁷:

Լիզինգի այդքան տարբեր մեկնաբանությունները վկայում են, որ այն իրենից ներկայացնում է հարաբերությունների բարդ համակարգ:

Ուսումնասիրելով լիզինգի ծագման պատմությունները և լիզինգի տեսակները՝ անհրաժեշտություն է առաջանում նաև տարբերել լիզինգի իրականացման մի շարք գործառույթներ: Ե. Չեկմատևան առանձնացնում է լիզինգի հետևյալ գործառույթները⁸՝ ֆինանսական, արտադրական, իրացման, հարկային ու ամորտիզացիոն արտոնություններից օգտվելը:

Լիզինգի ֆինանսական գործառույթն ավելի քան ակնհայտ է, քանի որ այն ներդրման տեսակ է՝ ուղղված հիմնական միջոցների ձեռքբերմանը⁹:

Լիզինգի արտադրական գործառույթի էությունը այն է, որ լիզինգառուն, որոշելով դիմել լիզինգի, կարողանում է լուծել իր արտադրական խնդիրները: Լիզինգն առավել արդյունավետ է թանկարժեք հիմնական միջոցների ձեռքբերման դեպքում: Լիզինգառուն տնտեսում է շրջանառու միջոցները՝ միաժամանակ հնարավորություն ունենալով կիրառել ԳՏԱ-ին համապատասխան հիմնական միջոցները և արտադրել կամ մատուցել որակյալ արտադրանք կամ ծառայություն:

¹ Տե՛ս Юсупова А. Т., Развитие лизинга странах Западной Европы/Эко, N10, 1998, с.45-51.

² Տե՛ս Златкин Б., Лизинг как метод кредитования// Экономика Украины, N4, 1997, с. 86-88:

³ Сквирская Е., Лизинг как разновидность аренды//АиН N11,1999, с.1-8.

⁴ Брагинский М. И., Ветренский В. В., Договорное право. КН.2Договоры о передаче имущества, М., Статут, 2000, с.15-50.

⁵ Տե՛ս Волков Н. Г., Комментарий к федеральному закону от 29 октября 1998г «1167-ФЗ» "О лизинге"/Главный бухгалтер, N22 (ноябрь),1998, с. 58-63.

⁶ Газман В. Д., Рынок лизинговых услуг, М., Фонд правовая культура,1999, с.100-120:

⁷ Чекматова Е., Основы лизинга, Ростов Н/Д, Феникс, 2003, с. 12.

⁸ Ковалева А. М., Финансовый менеджмент. Учебник, М., ИНФРА-М 2004, с. 90.

⁹ Տե՛ս Лелецкий Д. В., Банковское финансирование лизинга (некоторые вопросы кредитного анализа), Лизинг-ревю, 1998, N 7-8, с. 57:

Լիզինգի իրացման գործառույթն արտահայտվում է այն դեպքում, երբ այն կիրառվում է սպառողների շրջանակը մեծացնելու, նոր շուկաներ գրավելու նպատակով:

Ինչպես նշում է Ե. Չեմակովան, արտերկրում, մասնավորապես ԱՄՆ-ում, Անգլիայում լիզինգային գործարքների ժամանակ կիրառվում են հարկային և ամորտիզացիոն արտոնություններ: Վարձակալը և վարձատուն լիզինգի կիրառման դեպքում հնարվորություն են ստանում նվազեցնելու հարկային վճարումները: Դա է պատճառը, որ լիզինգը արագ տարածում ստացավ արևմտյան երկրներում¹:

Վ. Գորեմկինը առաձնացնում է լիզինգի հետևյալ հիմնական գործառույթները.²

Ֆինանսական, արտադրական, հարկային ամորտիզացիոն արտոնությունների կիրառման, ձեռնարկատիրական գործունեության ընդլայնման, մրցակցային հարաբերությունների զարգացման և մասնավորեցման:

Որոշ տնտեսագետներ նշում են, որ լիզինգին բնորոշ է հետևյալ գործառույթները՝ վերարտադրության, խթանման, կարգավորման:

Վերարտադրության գործառույթն իրականացվում է լիզինգատուի ներդրումային գործունեության միջոցով, որի արդյունքում լիզինգատուն ձեռք է բերում համապատասխան ռեսուրսներ: Վերարտադրության գործառույթն իր արտահայտությունն է գտնում նաև հիմնական միջոցների վերարտադրության մեջ:

Լիզինգի խթանման գործառույթի էությունն այն է, որ այն խթանում է կապիտալի կուտակման գործընթացը, արտադրական ներդրումները, ԳՏԱ-ն և տնտեսական աճը:

Լիզինգի կարգավորման գործառույթը հիմնականում դրսևորվում է երկրի տնտեսության ճյուղերի զարգացման մեջ: Լիզինգային համակարգի միջոցով հնարավորություն է ստեղծվում փոփոխել մակրոտնտեսական համամասնությունները, ընդլայնել միջազգային հարաբերությունները:

Ուսումնասիրելով լիզինգի գործառույթները՝ դրանք կարելի է բաժանել երկու հիմնական խմբի՝ միկրոտնտեսական և մակրոտնտեսական:

Լիզինգի միկրոտնտեսական գործառույթն իր արտացոլումն է ստանում առանձին ձեռնարկությունների մասշտաբով:

Լիզինգի երկրորդ կարևորագույն գործառույթը վերաբերում է երկրի ամբողջ տնտեսության զարգացմանը: Լիզինգը հնարավորություն է ստեղծում

---

¹ Горемыкин В. А., Лизинг, Москва, 2003, с. 30.

² Красева Т. А., Основы лизинга, Ростов Н/Д, Феникс, 2003, с. 12.

ազգային տնտեսության բոլոր ճյուղերի զարգացման համար, ինչպես նաև ապահովում է միջազգային տնտեսական հարաբերությունների զարգացումը և ընդլայնումը:

«Տնտեսության համար այս խնդիրը ավելի քան կարևոր է, քանի որ ձեռնարկություններում կիրառվող տեխնիկական միջոցները թե՛ բարոյապես, թե՛ ֆիզիկապես մաշված են:

Քնարկված տեսակետների համատեքստում կարելի է պնդել, որ «-ում լիզինգի զարգացումը դարձել է խիստ անհրաժեշտ պահանջ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Газман В. Д., Лизинг: теория, практика, комментарии, Москва, 2003, с.12-14:

2. Балтус П., Майджер Б., Школа европейского лизинга//Лизинг-ревю, 1996, май №1:

3. Новицкий И. Б., Римское право, 6-ое изд. Стереотип, М., Гуманитарное знание, 1998, с.185-186:

4. Бутенина Н. В., Лизинг Великобритании// Лизинг-ревю, 2000, №3/4 с.27:

5. Хойтер В., Как делать бизнес в Европе, Москва, 1990, с.25-32:

6. Комаров В. В., Межгосударственный лизинг в СНГ, Государство и право, 1998, с.103:

7. Трушкевич Т. В., Трушкевич С.В., Лизинг, Амалфея, 2001, с. 25-30:

8. Горбенков В., Филатов Т., Закон о лизинге примет: анализ Лизинг-ревю №9-10, с.18:

9. Красева Т. А., Основы лизинга, Ростов Н/Д, Феникс, 2003, с. 6-7.

10. Кабатова Е. В., Лизинг: правовое регулирование, практика/ Е.В. Кабатова, М., ИНФРА-М., 1997, с.18.

11. Филипов К. К., Международный лизинг. Новая система экономических связей в России //К. К. Филипов, Б. С. Мигалатай, СПб: СПИТМО и ПФ, Надежда, 1992, с. 5.

12. Гусаков Б., Сидорович Ю., Лизинг-катализатор экономического роста.// Финансы 2001, №1 с.12-14.

LEASING AS A SOURCE OF FUNDING FOR INNOVATIVE PROJECTS

HAYRAPETYAN GAYANE

Post-graduate student at YSU

e-mail: gayanhayrapetyan@mail.ru

In this article, the author explored the concept of leasing and its role in the efficient investment policy. Based on the results of critical analysis of approaches in the professional literature, the author highlights the characteristics that accurately describe the essence of leasing as a financial tool:

1. Leasing is a type of long-term funding to obtain main measures for the development of entrepreneurship.

2. Leasing is an opportunity to use production measures and consequently to seek profit without obtaining the right to their ownership, but with the possibility to obtain the right to property by the end of leasing.

3. Leasing is a type of funding that supplements loaning.

According to the author, a leasing deal is a type of complicated deals. Studying the functions of leasing, the author has divided them into two major groups - microeconomic and macroeconomic. The second important function of leasing concerns the development of the entire economy of the country. Leasing creates opportunities for the development of all sectors of the national economy, as well as develops and expands international economic relations.

According to the author, this issue is more than important for the economy of the Republic of Armenia as long as the technical measures used in enterprises are morally and physically bankrupt. In the context of discussed viewpoints, the author claims that the development of leasing in the Republic of Armenia is highly necessary.

Keywords: *leasing, rent, inventory, entrepreneurship, market, financial leasing, participants, deal, property, function, regulation, boost.*

ЛИЗИНГ КАК ИСТОЧНИК ФИНАНСИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

АЙРАПЕТЯН ГАЯНЕ

Соискатель кафедры управления и предпринимательства ЕГУ

электронная почта: gayahayrapetyan@mail.ru

В статье рассмотрены понятие лизинг и его роль в процессе эффективной инвестиционной политики. Основываясь на результатах критического анализа подходов, существующих в специализированной литературе, автором были даны точные определения лизинга как самого финансового инструмента, в частности как,

1. Лизинг долгосрочное финансирование приобретения основных средств для развития предпринимательства.

2. Лизинг возможность для использования производственных средств и в результате этого – извлечения прибыли, без права на их имущество, но с возможностью получения права на имущество при окончании лизинга.

3. Лизинг – финансирование, дополняющее кредитование.

Согласно автору, лизинговая сделка относится к числу сложных сделок. Были исследованы функции лизинга, были выделены две основные группы – микроэкономическая и макроэкономическая. Вторая важнейшая функция лизинга касается развития всей экономики страны. Лизинг создает возможность для развития всех отраслей экономики страны, а также обеспечивает развитие и расширение международных экономических отношений.

По мнению автора для экономики Республики Армения данный вопрос более чем важен, пока применяемые в предприятиях технические меры морально и физически исчерпаны. В контексте обсужденных точек зрения автор утверждает, что развитие лизинга в Республике Армения стало очень важным требованием.

Ключевые слова: лизинг, аренда, инвентарь, предпринимательство, рынок, финансовый лизинг, участники, сделка, имущество, функция, регуляция, поощрение.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 05.06.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 20.06.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ ՆԵՐՍԵՍ

ՀՊՏՀ «Բանկային գործ և ապահովագրություն»
ամբիոնի ասպիրանտ,
ԳՊՀ դասախոս
էլփոստ՝ nerses.nersisyan.1993n@gmail.com

Ժամանակակից փոփոխվող դարաշրջանում նոր մարտահրավերները հրամայական են դարձնում կատարելագործման գերագույն նշանդրերի հստակ ընգծումը: Գյուղատնտեսության առջև ծառայած նոր մարտահրավերները իրենց մեջ ներառում են կլիմայի փոփոխությունը, եղանակային էքսպրեմալ պայմանները, բույսերի և կենդանիների հիվանդությունները, համաճարակային բռնկումները և փնտրեսական ու քաղաքական գործոնները: Այս բոլոր գործոնները կարող են բացասաբար ազդել մշակաբույսերի բերքավորության, անասնաբուծության և գյուղատնտեսական ձեռնարկությունների եկամուտների ստացման փասանկյունից:

Գյուղատնտեսության ապահովագրությունը օգնում է մեղմել այդ ռիսկերը՝ ապահովելով ֆինանսական պաշտպանություն և փոխհատուցում ֆերմերներին անկանխատեսելի իրադարձությունների դեպքում: Ագրարային ոլորտի ապահովագրությունը կարող է ներառել բերքի ապահովագրություն, անասունների ապահովագրություն, եղանակային ռիսկերի ապահովագրություն և ապահովագրության այլ փասակներ, որոնք հատուկ նախատեսված են գյուղատնտեսական գործունեության համար: Պեպք է նշել նաև, որ բացի վերոթվարկածներից՝ գյուղատնտեսության ոլորտում ապահովագրության առկայությունը օգնում է գյուղատնտեսական ձեռնարկություններին ռիսկային որոշումներ կայացնել, ավելացնել ներդրումների մակարդակը և նպաստել գյուղատնտեսության ոլորտի կայունությանն ու զարգացմանը: Այն նաև նպաստում է գյուղական վայրերի սոցիալական կայունությանը և փնտրեսական զարգացմանը՝ բարելավելով գյուղական բնակչության բարեկեցությունը: Ինչպես փաստում ենք, այն լուծում է համալիր հիմնախնդիրների ամբողջություն:

Հոդվածում ուսումնասիրվել և վերլուծվել է մեր երկրի կարևորագույն հիմնահարցերի շարքում առանձնահատուկ փնտրեսական զբաղեցնող՝ ներկայումս

**գյուղատնտեսության ոլորտում իրականացվող ապահովագրության պիլո-
տային ծրագիրը: Որպես ռազմավարական նշանակության ոլորտ՝ ցանկացած
հիմնախնդիր, որը կապված է ագրարային ոլորտի հետ, առավել քան
արդիական է: Հողվածում փորձ է արվել գնահատելու ագրոապահովա-
գրության պիլոտային ծրագրի արդյունավետությունը: Հողվածում իրակա-
նացրել ենք սեզոնային ինդեքսի հաշվարկներ, ինչպես նաև դինամիկայի
շարքի վերլուծական ցուցանիշների հաշվարկներ:**

**Վերլուծությունների ժամանակ կիրառել ենք վիճակագրական և
մաթեմատիկական, ինչպես նաև համեմատական մեթոդները, որպեսզի կարո-
ղանանք ուսումնասիրել և առավել հստակ պատկեր ստանալ ագրոապա-
հովագրության ոլորտում պիլոտային ծրագրի իրականացման ընթացքում
ձևավորված ցուցանիշների և դրանց փոփոխությունների վերաբերյալ:**

Բանալի բառեր՝ գյուղատնտեսության ապահովագրություն, սեզոնային
ինդեքս, պիլոտային ծրագիր, ապահովագրական հատուցում, արդյունա-
վետություն:

Գյուղատնտեսության ապահովագրությունը կարևոր դեր է խաղում գյուղա-
տնտեսության կայուն զարգացման գործում՝ ապահովելով պաշտպանություն
ռիսկերից և այլ տարատեսակ աղետներից, որոնք ֆերմերների համար կարող են
հանգեցնել եկամուտների կորստի:

Գյուղատնտեսության ոլորտը անքակտելիորեն համարվում է
ռազմավարական մեծ նշանակություն ունեցող ոլորտ մեր երկրի տնտեսության
համար: Այն ապահովում է պարենային անվտանգությունը, ստեղծում է աշխա-
տատեղեր և նպաստում գյուղերի զարգացմանը: Այնուամենայնիվ, գյուղա-
տնտեսության ոլորտը նույնպես ենթարկվում է տարբեր ռիսկերի, որոնք կարող
են զգալի վնաս հասցնել ֆերմերներին և ընդհանրապես գյուղատնտեսությանը:

Անկառավարելի գործոնները, ինչպիսիք են եղանակային պայմանները
(երաշտ, ջրհեղեղ, կարկուտ), միջատների և բույսերի հիվանդությունները, ինչպես
նաև կլիմայի փոփոխությունը կարող են հանգեցնել բերքի զգալի կորուստների:
Բացի դրանից՝ ապրանքների գների փոփոխության, փոխարժեքի տատա-
նումների և շուկայական պայմանների հետ կապված ռիսկերը կարող են բացա-
սական ազդեցություն ունենալ նաև գյուղատնտեսական գործունեության վրա:

Այս մարտահրավերների ներքո գյուղատնտեսության ոլորտում ապահո-
վագրությունը դառնում է ռիսկերը կառավարելու և ֆերմերներին հնարավոր
կորուստներից պաշտպանելու կարևոր գործիք:

Կառավարությունները, միջազգային կազմակերպությունները և ապահովագրական ընկերությունները ակտիվորեն աջակցում և զարգացնում են գյուղատնտեսական ապահովագրությունը՝ տրամադրելով ֆինանսական գործիքներ, մշակելով քաղաքականություն ու ծրագրեր և հեշտացնելով փոքր և միջին ֆերմերների համար ապահովագրության հասանելիությունը: Այսպիսի համագործակցության ծրագիր ներդրվեց ՀՀ-ում 2019 թվականին, բայց այնուամենայնիվ բերքի կամ մշակաբույսերի ապահովագրության գծով առաջին պայմանագիրը կնքվեց 2020 թվականի հունվարին¹: Ծրագրի մեկնարկը բավարար բուռն չստացվեց, առաջացան որոշակի խնդիրներ՝ համաճարակային իրավիճակի և պատերազմական դրության հետ կապված:² Իսկ հաջորդ տարիներին աշխուժություն նկատվեց ֆերմերների շրջանում:

Սեզոնային տատանումները բնութագրվում են հատուկ ցուցանիշներով, որոնք կոչվում են սեզոնային ինդեքսներ: Յուրաքանչյուր ամսվա համար հաշվարկվում է մակարդակի միջին մեծությունը, օրինակ՝ երեք տարվա համար ($\bar{Y}_t$), այնուհետև դրանցից հաշվարկվում է ամբողջ շարքի համար միջին ամսական մակարդակ ($\bar{Y}$), և վերջում որոշվում է յուրաքանչյուր ամսվա համար միջինի տոկոսային հարաբերությունը շարքի ընդհանուր միջին ամսական մակարդակին, այսինքն՝ ³

$$I_s = \frac{\bar{Y}_t}{\bar{Y}} 100\%$$

Կազմենք աղյուսակ, որտեղ ներառված են Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսական ապահովագրական շրջանակներում կատարված ապահովագրական հատուցումների եռամսյակային ցուցանիշները 2020 – 2022 թվականների կտրվածքով:

¹ Աղբյուրը՝ 17.12.2021թ.-ի գրության պատասխան 06.01/03 համարով:

² Ն. Ներսիսյան, Հայաստանում գյուղատնտեսության ռիսկերի ապահովագրության «պտղաբերությունը», «Բանբեր ՀՊՏՀ», 2022թ., N5:

³ Գ. Վ. Վարդանյան, «Էկոնոմետրիկայի հիմունքները», Երևան, 2003թ. էջ 75:

Աղյուսակ 1.

**Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսական ապահովագրության
հատուցումների եռամսյակային ցուցանիշները 2020 – 2022 թվականների
կտրվածով¹:**

	Ապահովագրական հատուցումների եռամսյակային ցուցանիշներ, դրամ			Սեզոնայնության եռամսյակային միջին մակարդակ
	2020	2021	2022	$\bar{Y}_i$
I եռամսյակ	0	0	0	0
II եռամսյակ	2312310	58447857	113238111	57999426
III եռամսյակ	226337108	656089137	2731281868	1204569371
IV եռամսյակ	447664688	954235627	3956081901	1785994072
	Շարքի միջին մակարդակ $\bar{Y}_i$			762140717,3

Ըստ վերոնշյալ բանաձևի՝ հաշվենք յուրաքանչյուր եռամսյակի համար սեզոնայնության ինդեքսը:

$$I_{S_1} = \frac{0}{762140717,3} 100\% = 0,0\%$$

$$I_{S_2} = \frac{57999426}{762140717,3} 100\% = 7,6\%$$

$$I_{S_3} = \frac{1204569371}{762140717,3} 100\% = 158,1\%$$

$$I_{S_4} = \frac{1785994072}{762140717,3} 100\% = 234,3\%$$

Քանի որ բոլոր ամիսների (եռամսյակների) համար սեզոնայնության միջին ինդեքսը պետք է լինի 100%, ապա ըստ ամսական տվյալների ստացված ինդեքսների գումարը հավասար է 1200-ի, իսկ ըստ չորս եռամսյակների գումարը՝ 400-ի:

$$\text{Ստուգում՝ } 0,0 + 7,6 + 158,1 + 234,3 = 400$$

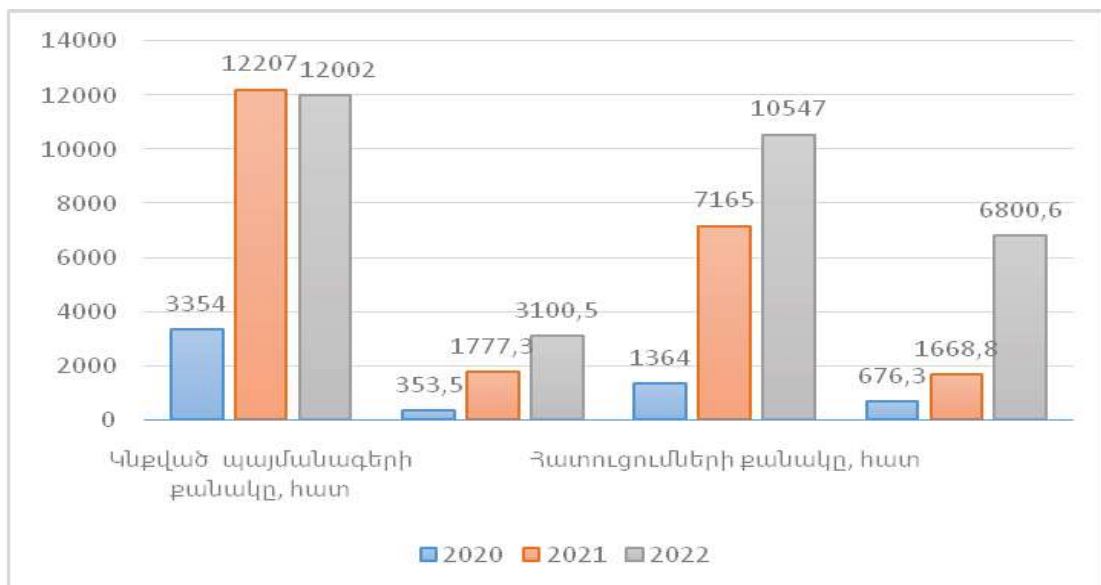
¹ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ ի պատասխան N 03/9674-2023, 12.05.2023թ.-ի գրության:

Աղյուսակ 2.

**Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսական
ապահովագրությունը բնութագրող հիմնական ցուցանիշների դինամիկան,
2020–2022թթ¹:**

	2020	2021	2022
Կնքված պայմանագրերի քանակը, հատ	3354	12207	12002
Համախառն ապահովագրավճար, մլն դրամ	353,5	1777,3	3100,5
Հատուցումների քանակը, հատ	1364	7165	10547
Հատուցումների գումարը, մլն դրամ	676,3	1668,8	6800,6

Ուսումնասիրվող տնտեսական ցուցանիշները ավելի պատկերավոր ներկայացնենք գծապատկերի միջոցով:

Գծապատկեր 1. Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսական ապահովագրությունը բնութագրող հիմնական ցուցանիշների դինամիկան, 2020 – 2022թթ²:

¹ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ ի պատասխան N 03/9674-2023, 12.05.2023թ.-ի գրության և <https://aina.am/> կայքի հաշվետվությունների հիման վրա:

² Գծապատկերը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ ի պատասխան N 03/9674-2023, 12.05.2023թ.-ի գրության

Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսության ապահովագրական համակարգի արդյունավետության գնահատման փորձ անելու համար, աղյուսակ 1-ի տվյալների համաձայն, կատարենք դինամիկայի շարքի վերլուծական ցուցանիշների հաշվարկ: Արդյունքներն արտացոլենք աղյուսակ 2-ում:

Աղյուսակ 3.

Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսական ապահովագրությունը բնութագրող հիմնական ցուցանիշների դինամիկայի վերլուծական ցուցանիշների հաշվարկը:

Տարեթիվ	Ցուցանիշ	Բացարձակ հավելված Δ $y_{i/i-t}$		Աճի տեմպ $T_{P_{i/1}}$, %		Հավելվածի տեմպ $T_{np_{y_{i/1}}}$, %		1% հավելվածի տեմպ $A %$
		Բազ	Շղթ	բազ	շղթ	բազ	Շղթ	
Կնքված պայմանագրերի քանակը, հատ								
2020	3354	0	-	100	-	0	-	-
2021	12207	8853,0	8853,0	364,0	364,0	264,0	264,0	33,540
2022	12002	8648,0	-205,0	357,8	98,3	257,8	-1,7	122,070
Համախառն ապահովագրավճար, դրամ								
2020	353,5	0	-	100	-	0	-	-
2021	1777,3	1423,8	1423,8	502,8	502,8	402,8	402,8	3,535
2022	3100,5	2747,0	1323,2	877,1	174,5	777,1	74,5	17,773
Հատուցումների քանակը, հատ								
2020	1364	0	-	100	-	0	-	-
2021	7165	5801,0	5801,0	525,3	525,3	425,3	425,3	13,640
2022	10547	9183,0	3382,0	773,2	147,2	673,2	47,2	71,650
Հատուցումների գումարը, դրամ								
2020	676,3	0	-	100	-	0	-	-
2021	1668,8	992,5	992,5	246,8	246,8	146,8	146,8	6,763
2022	6800,6	6124,3	5131,8	1005,6	407,5	905,6	307,5	16,688

Դինամիկայի շարքի վերլուծական ցուցանիշների հաշվարկները վկայում են, որ 2022 թվականին 2020 թվականի համեմատ Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսական ապահովագրության շրջանակներում կնքված պայմանագրերի քանակը ավելացել է 8648-ով կամ շուրջ 257,8%-ով: Սակայն պետք է նկատել, որ 2021 թվականի համեմատ 2022-ին կնքված պայմանագրերի թիվը, այնուամենայնիվ, նվազել է 1,7%-ով կամ 205-ով:

Ապահովագրավճարների մասով ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում աճը ևս ակնհայտ է: Վերջին երեք տարիների ընթացքում այն աճել է 2747 մլն դրամով՝ 353,5 մլն դրամից հասնելով 3100,5 մլն դրամի:

Ապահովագրական և՛ հատուցումների քանակի, և՛ հատուցումների գումարի մասով ունենք ակնհայտ աճ: Մասնավորապես ապահովագրական հատուցումների քանակը 2022 թվականին 2020 թվականի համեմատ ավելացել է 9183-ով և կազմել 10547: Ցուցանիշի աճը երեք տարում կազմել է 673%: Ապահովագրական հատուցումները ևս բնականաբար ավելացել են: 2021 թվականին գյուղատնտեսական ապահովագրության գծով ապահովագրական հատուցումները 2020 թվականի համեմատ աճել են 992,5 մլն դրամով կամ 146,8%-ով: 2022 թվականին 2021 թվականի համեմատ նույն ցուցանիշի աճը կազմել է 307,5%: Այս երկու ցուցանիշների աճը կապված է կնքված ապահովագրական պայմանագրերի աճի հետ:

Ուսումնասիրելով ագրոապահովագրության ոլորտը, համեմատականներ տանելով աշխարհի բազմաթիվ երկրների նույն ոլորտի զարգացման մակարդակների հետ՝ հանգում ենք այն եզրակացության, որ մեր ագրոապահովագրության ոլորտում ծառայած են որոշակի խնդիրներ, որոնց լուծումները պահանջում են ակնթարթային և հրատապ արձագանք: ՀՀ-ում իրականացվող ագրոապահովագրության պիլոտային ծրագիրը մեթոդաբանության տեսանկյունից շատ ֆերմերների, ինչու չէ, նաև ապահովագրական ընկերությունների համար իրական «գլխացավանք» է դարձել: Ֆերմերները դժգոհում են քանի որ գործող հստակ մոդել չկա վնասների հաշվարկման համար: Կանոնակարգված մոդելի բացակայությունը առաջ է բերում նաև ապահովագրական ընկերության աշխատակիցների դժգոհությունները, երբ գնահատման ամբողջ աշխատանքներից հետո ֆերմերները հրաժարվում են համաձայնության գալ վնասված բերքի գնահատականի մասով:

Դինամիկայի շարքի վերլուծական ցուցանիշների հաշվարկների և կատարված վերլուծությունների արդյունքում հստակորեն կարող ենք նշել, որ առկա վիճակագրական տվյալները վկայում են, որ Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսական ապահովագրության ծրագիրը ընդհանուր

առնամբ կարելի է համարել արդյունավետ: Միևնույն ժամանակ պետք է փաստենք, որ ֆերմերների շրջանում ծրագրի նկատմամբ, այնուամենայնիվ, որոշակի հիասթափություն նկատվում է: Սրա մասին է վկայում այն, որ 2022 թվականին 2021 թվականի համեմատ ՀՀ-ում գյուղատնտեսական ապահովագրության գծով կնքված պայմանագրերի քանակը նվազել է 205-ով:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Վարդանյան Գ. Վ., Էկոնոմետրիկայի հիմունքները, Երևան, 2003, էջ 75:
2. Ներսիսյան Ն., Հայաստանում գյուղատնտեսության ռիսկերի ապահովագրության «պտղաբերությունը», «Բանբեր ՀՊՏՀ», 2022 թ., N 5:
3. 17.12.2021 թ-ի գրության պատասխան 06.01/03 համարով:
4. N 03/9674-2023, 12.05.2023թ.-ի գրության պատասխան:
5. <https://aina.am/>:

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE PILOT (EXPERIMENTAL) PROGRAM IN AGRICULTURAL INSURANCE IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

NERSISYAN NERSES

PhD Student at the Chair of Banking and Insurance at ASUE

Lecturer of Gavar State University

e-mail: nerses.nersisyan.1993n@gmail.com

In today's changing era, new challenges make it authoritative to define the ultimate benchmarks for improvement clearly. New challenges facing agriculture include climate change, weather extreme conditions, diseases of animals and plants, epidemic outbreaks, and economic and political factors. All these factors can harm crop yields, livestock production and income generation of agricultural enterprises. Agricultural insurance helps to redress those risks by providing financial protection and compensation (offset) to the farmers in case of unpredictable events. Agricultural sector insurance can include crop insurance, livestock insurance, weather risk insurance, and other types of insurance that are especially for agricultural activities. It is also necessary to mention, that besides the above-mentioned ones, the existence of insurance in the agricultural sector helps agricultural enterprises make risky decisions, increase the level of investment, and contribute to the stability and development of the agricultural sector. It also contributes to the social stability and economic development of rural places by improving the welfare of the rural population. As we can see, it solves a set of complex problems. In the article, the

insurance pilot program currently implemented in the field of agriculture, which occupies a special place among the most important issues of our country, was studied and analyzed. As an area of strategic importance, any problem related to the agricultural sector is more than ever up to date. An attempt has been done in the article to evaluate the effectiveness of the agro-insurance pilot program. In the article, we performed calculations of the seasonal index, as well as calculations of the analytical indicators of the dynamics series. During the analysis, we used statistical and mathematical, as well as comparative methods, in order to be able to study and get a clearer picture of the indicators formed during the implementation of the pilot program in the field of agro-insurance and their changes.

Keywords: Agricultural insurance, seasonal index, pilot program, insurance compensation, efficiency.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ПИЛОТНОЙ ПРОГРАММЫ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СТРАХОВАНИЯ В РА

НЕРСИСЯН НЕРСЕС

Аспирант кафедры банковского дела и страхования ГЭУА

Преподаватель ГГУ

электронная почта: nerses.nersisyan.1993n@gmail.com

В сегодняшнюю эпоху перемен новые вызовы требуют четкого определения конечных ориентиров улучшения. Новые проблемы, стоящие перед сельским хозяйством, включают изменение климата, экстремальные погодные условия, болезни растений и животных, вспышки эпидемий, а также экономические и политические факторы. Все эти факторы могут негативно сказаться на урожайности сельскохозяйственных культур, производстве продукции животноводства и формировании доходов сельскохозяйственных предприятий.

Сельскохозяйственное страхование помогает снизить эти риски, предоставляя фермерам финансовую защиту и компенсацию в случае непредвиденных событий. Сельскохозяйственное страхование может включать страхование урожая, страхование скота, страхование от погодных рисков и другие виды страхования, специально предназначенные для сельскохозяйственных операций. Также следует отметить, что помимо перестрахования, наличие страхования в аграрном секторе помогает сельскохозяйственным предприятиям принимать рискованные решения, повышает уровень инвестиций и способствует

стабильности и развитию аграрного сектора. Оно также способствует социальной стабильности и экономическому развитию сельских территорий за счет повышения благосостояния сельского населения и, как мы видим, решает множество сложных задач.

В статье изучена и проанализирована пилотная программа страхования, реализуемая в настоящее время в сфере сельского хозяйства, которая занимает особое место среди важнейших вопросов нашей страны. Как отрасль, имеющая стратегическое значение, любой вопрос, связанный с аграрным сектором, более чем актуален. В статье предпринята попытка оценить эффективность пилотной программы агрострахования. Выполнены расчеты сезонного индекса, а также расчеты аналитических показателей ряда динамики.

В ходе анализа нами были использованы статистические и математические, а также сравнительные методы, чтобы иметь возможность изучить и получить более четкое представление о показателях, сформированных в ходе реализации пилотной программы в сфере агрострахования и их изменениях.

Ключевые слова: агрострахование, сезонный индекс, пилотная программа, страховое возмещение, эффективность.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 31.05.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 10.06.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

ՆԵՐՔԻՆ ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՌԿԱ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ
ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԵՎ ԴԻԱՆՑ ԼՈՒԾՄԱՆ
ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

ՀՏԴ 331.1

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-187

ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ ՄԱՐԵ

Գավառի պետական համալսարանի և
Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի դասախոս,
տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
Էլիսաբեթ՝ khachatryanmare@gmail.com

Մեր կողմից ներկայացվող հոդվածի շրջանակներում կարարվել է ՀՀ-ում արտադրական/առևտրային կազմակերպություններում ներքին վերահսկողական համակարգի ուսումնասիրություն, բացահայտվել և պարզաբանվել են մի շարք խնդիրներ, որոնք առկա են ոլորտում, առաջադրվել ու նախանշվել են կարգավորման ուղիներ՝ էլենելով թե՛ կազմակերպական, թե՛ կառուցվածքային և թե՛ միջազգային արդի համընդհանուր պահանջներից: Մեր կողմից կիրառվել են գնահատման մի շարք ցուցանիշների վերլուծություններ («The Venture Capital & Private Equity Country Attractiveness Index», Ֆինանսական միջոցառումների աշխարանքային խմբի (ՖԱԹՖ) 24-րդ հանձնարարական, CBIinsght), հարցումներ (FEE նյութերի վերլուծություն): Կարարվել են առաջարկներ նաև որոշ մոդելների («Модель суммы»), մեթոդների (Scorecard Valuation Method, հայտնի նաև որպես Բիլ Փեյնի մեթոդ) ներդրման ուղղությամբ, որոնք էականորեն կբարելավեն կառավարման արդյունավետությունը կազմակերպություններում, ինչն էլ իր հերթին կազդի շահութաբերության աճի և ֆինանսական կայունության ամրապնդման վրա:

Այնուհետև իրականացվել է արհեստական բանականության ինստիտուտի զարգացման և ՀՀ-ում ամրապնդման ուսումնասիրություն, ինչի արդյունքում «բուհ - հետազոտական կենտրոն - կազմակերպություն» շղթան հնարավոր կլինի կարարելագործել և գրանցել դրական արդյունքներ շղթայի յուրաքանչյուր օղակում, ինչպես արվում է զարգացած շապ երկրներում: Արդյունքում 2024թ արդեն ՀՀ-ում հնարավոր կլինի տնտեսական աճի առաջընթաց գրանցել արհեստական բանականության համակարգի ներդրման ու բավարար գործարկման հետևանքով (ներկայում ԱԲ զարգացման առումով ՀՀ-ն զբաղեցնում է 76-րդ տեղն աշխարհում և 5-րդը՝

**Կենտրոնական և Հարավային Ասիայի երկրների շարքում՝ համաձայն
Government AI Readiness Index միջազգային վարկանշավորման):**

**Քանայի բառեր՝ ներքին վերահսկողություն, միջազգային փորձ,
կազմակերպության գործունեություն, արդյունավետություն, կառավարում:**

Շուկայական հարաբերություններով պայմանավորված՝ տնտեսական վերափոխումների արդյունքում Հայաստանի Հանրապետությունում ձևավորվեցին և աստիճանաբար իրենց զարգացումն ստացան կապիտալի օգտագործման նոր, առավել արդյունավետ կորպորատիվ կառույցները: Դրանով նպաստավոր պայմաններ ստեղծվեցին ֆինանսական ռեսուրսների կենտրոնացված կառավարման, նպատակային օգտագործման նկատմամբ վերահսկողության իրականացման համար, որը տանում է դեպի կազմակերպությունների ներդրումային գրավչության և շահութաբերության բարձրացում: Այս համկարգում իր ուրույն տեղն ու դերակատարումն ունի մարդկային կապիտալի արդյունավետ կառավարումը, որն այսօր ևս արդիական է կազմակերպությունների ներքին կառավարման համակարգում, և որի շրջանակներում մշտապես առկա են խնդիրներ, որոնք լուծման ուղիներ են պահանջում՝ ժամանակի հրամայականին համապատասխան: Այլ կերպ ասած՝ բոլոր տնտեսական, սոցիալական և այլ օգուտների ամբողջությունը, որ կազմակերպությունը ստանում է կառավարման գործունեության իրականացման գործընթացում, կազմում է կազմակերպության ներքին վերահսկողության համակարգը, որին էլ փորձել ենք անդրադառնալ մեր վերլուծությունում:

Ներքին վերահսկողություն իրականացվում է կազմակերպության կառավարման յուրաքանչյուր մակարդակում և սերտորեն կապված է այստեղ տեղի ունեցող բոլոր գործընթացների հետ՝ սկսած պլանավորման փուլից մինչև կազմակերպության գործունեության վերաբերյալ մանրակրկիտ վերահսկողություն: Յուրաքանչյուր կազմակերպության արդյունավետ գործունեության մեջ մեծ դերակատարում ունի ճիշտ ներդրված ներքին վերահսկողական համակարգը:

Գաղտնիք չէ, որ ներքին վերահսկողական ռիսկերի կառավարման մեխանիզմը հայաստանյան ընկերություններում ներդրվել է արևմտյան երկրներից բավականին ուշ, հետևաբար օտարերկրյա ընկերություններում կառավարումն ունի ավելի մեծ տարածվածություն և կարևորություն, հետևաբար նաև լուծման փորձված ուղիներ: Առաջատար կազմակերպությունները արդյունավետ ներքին հսկողության համակարգերի գործադրումն ապահովելու համար կիրառում են հետևյալ հիմնական սկզբունքները. պատասխանատվություն, անընդհատություն,

հավասարակշռված-ծություն, առաջացած շեղումներին ժամանակին արձագանք, պարտականությունների ճիշտ բաշխում և այլն: Ներքին հսկողության համակարգի կազմակերպման բոլոր սկզբունքները սերտորեն փոխկապված են, իսկ դրանց համադրությունը մեծապես կախված է լինում առաջացած որոշակի հանգամանքներից¹:

Ներքին վերահսկողության համակարգի կիրարկման շրջանակներում ընդունելի են միջազգայնորեն գործող մի քանի սկզբունքներ, որոնցից առավել հայտնի են COSO (The committee of sponsoring organizations of the treadway commission) և ISO 31000 (International Organization for Standardization) հայեցակարգերը:

ISO 31000-ը հատկապես կազմակերպության ներքին ռիսկերի կառավարման ստանդարտ է, որը ներդրվել է Ստանդարտացման միջազգային կազմակերպության կողմից: Այն հրապարակվել է 2009 թվականի նոյեմբերի 13-ին և թարմացվել նոր տարբերակով 2018 թվականի սկզբին: Թարմացումը տարբերվում է նրանով, որ ISO 31000:2018-ն ունի ավելի ռազմավարական ուղղորդում, քան ISO 31000:2009-ը, և շեշտը դրվում է ավելի շատ և ավագ ղեկավարության ներգրավման ու ռիսկ-մենեջմենթի ինտեգրման վրա²: Ըստ ստանդարտի՝ «կառավարում» չի նշանակում «կորստի հնարավորության կամ հավանականության կանխում», այլ «անորոշության ազդեցության «ուղղորդում» նպատակների վրա»: Ազդեցությունը սպասվածից շեղվելն է: Այն կարող է լինել դրական կամ բացասական և կարող է օգնել իրացնել հնարավորությունները և վերացնել սպառնալիքները, ստեղծել կամ հանգեցնել հնարավորությունների և սպառնալիքների առաջացմանը: Այս համակարգում ներքին կառավարման նպատակը արժեք ստեղծելն ու պահպանելն է, որը բարելավում է արտադրողականությունը, խթանում նորարարությունը և նպաստում նպատակների իրականացմանը:

COSO ERM իրենից ներկայացնում է կառավարման ուղեցույց: Այն հրապարակվել է 2004 թվականին (COSO ERM - Integrated Framework ERM - ձեռնարկությունների ռիսկի մոդելը, որը համատեղում էր ինչպես ներքին հսկողության համակարգի (ICS - Internal Control System), այնպես էլ ձեռնարկությունների ռիսկերի կառավարման համակարգի բաղադրիչները), սակայն առաջին անգամ մշակվել է 1985 թվականին՝ ֆինանսական հաշվետվություններում խարդախությունների հայտնաբերման գծով հանձնաժողովին

---

¹ Соколов Б. В., Внутренний контроль в коммерческой организации, РОФЭР, 2006:

² [https://www.iso.org/Risk Management ISO 31000:](https://www.iso.org/Risk%20Management%20ISO%2031000/)

սատարելու նպատակով, իսկ նոր տարբերակով թարմացվել է 2017 թվականին¹: Ըստ COSO ERM 2017-ի՝ կառավարումը մշակույթ, իրավասություններ և պրակտիկա է՝ ինտեգրված ռազմավարության ձևավորման և էֆեկտիվության գործընթացին, որի վրա հիմնվում է կազմակերպությունը արժեք ստեղծելու, պահպանելու և իրացնելու գործում: Ներքին կառավարման խնդիրների քննարկումը կատարվում է կազմակերպության բոլոր մակարդակներում՝ կորպորատիվ մակարդակից մինչև առանձին պրոցեսներին վերաբերող մակարդակներ: COSO մոդելը սահմանում է կազմակերպության ներքին վերահսկողությունը որպես տնօրենների խորհրդի, կառավարիչների և կազմակերպության մնացած աշխատակազմի կողմից իրականացվող գործընթաց, որը նախատեսված է հետևյալ կատեգորիաներում նպատակների իրագործման «խելամիտ հավաստիացում» ապահովելու համար.

- գործառնությունների արդյունավետություն ու արտադրողականություն,
- ֆինանսական հաշվետվությունների հուսալիություն,
- օրենքների և կանոնակարգերի համապատասխանություն:

Փորձենք անդրադառնալ քննարկվող թեմայի շրջանակներում առկա խնդիրներին հատկապես հայաստանյան իրականությունում և փորձենք տալ լուծման որոշ ուղիներ՝ ելնելով նաև ժամանակակից զարգացումների միտումներից և այլ երկրների առաջավոր փորձից:

Առաջին խնդիրը, որ մեր կողմից մատնանշվել է, ներքին վերահսկողություն հասկացությունն է ինքնին, դրա սահմանումն ու ընկալումը: Այսպես.

Խնդիր 1: «Ներքին վերահսկողություն» հասկացությունը բնութագրվում է ոչ միանշանակ և հակասական ձևով:

Նախկինում գործող և այսօր էլ ՀՀ իրականությունում հաճախ հանդիպող «վարչահրամայական» սկզբունքով կառավարման պայմաններում կազմակերպությունների ներքին վերահսկողությունը կողմնորոշված է կառավարման վերահաս մարմինների հրամանների, հրահանգների և կարգադրությունների անվերապահ կատարմանը, որտեղ ներքին վերահսկողությունը կրում է առավելապես ձևական բնույթ և ամենևին ուղղված չէ կազմակերպության զարգացմանը:

Որպես լուծում՝ այս ուղղությամբ մեր կողմից առաջարկվում է հետևյալը.

Լուծում: Կազմակերպության (առևտրային) ներքին վերահսկողության համակարգը պետք է ուղղված լինի շուկաներում կազմակերպության կայուն

---

¹ «Enterprise Risk Management Integrating with Strategy and Performance», Executive Summary, June 2017:

դիրքի և հարաբերական մասնաբաժնի ապահովմանը, կազմակերպության արտադրակազմակերպական և ֆինանսատնտեսական վիճակի բարելավմանը, արտաքին միջավայրի և շուկայական ենթակառուցվածքի փոփոխություններին արագ արձագանքմանը, կազմակերպությունում տեղեկատվության պաշտպանության համակարգի արդյունավետության բարձրացմանը, կազմակերպությունում ներքին վերահսկողության համակարգի որակի բարձրացմանն ու ներքին վերահսկողության անհրաժեշտության գիտակցմանը:

Այս համատեքստում կառաջարկենք նաև առաջավոր երկրների փորձը:

Միջազգային փորձ: Նորվեգիայում պետության կողմից կա պարտադիր պահանջ, որ կազմակերպությունների տնօրենների խորհուրդը պետք է ընկերության ներքին կառավարման սեփական հայեցակարգերը սահմանի, որի պահպանումը աուդիտորական խմբի ստուգման հիմնական ուղղություններից է¹: Սինգապուրում կորպորատիվ կառավարման սկզբունքների հիմնական աղբյուրը օրենսգիրքն է, որը գործում է «պահպանի՛ր կամ բացատրի՛ր» սկզբունքի հիման վրա, իսկ ուղեցույցներով պահանջվում է տարեկան հաշվետվությամբ նկարագրել կատարված ցանկացած շեղում օրենսգրքից և դրանց համապատասխան բացատրությունը: Սինգապուրում գործում է «Սինգապուրի տնօրենների ինստիտուտը (Singapore Institute of Directors)», որտեղ անցկացվում են կորպորատիվ կառավարման, իրավաբանական անձանց տնօրենների համար նախատեսված դասընթացներ: Կազմակերպությունների մասին օրենքը պահանջում է, որ յուրաքանչյուր գրանցված ընկերություն ստեղծի աուդիտի կոմիտե, որի օրակարգի մի մասն է ղեկավարության կառավարման հետ կապված հարցերի դիտարկումը²: Շվեյցարիայում ևս գործում է «Կորպորատիվ կառավարման փորձի մասին» օրենսգիրքը, որը պարունակում է ներքին վերահսկողության և կառավարման վերաբերյալ իրավաբանորեն ոչ պարտադիր առաջարկություններ՝ ուղղված գլխավորապես շվեյցարական սահմանափակ պատասխանատվությամբ կազմակերպություններին: Եվ չնայած Օրենսգրքի կիրառման պարտադիր պայման չի գործում երկրում, այնուամենայնիվ Շվեյցարիայում գործող կազմակերպությունները՝ նույնիսկ փոքր, կիրառում են դրանում ամրագրված կառավարման համակարգի սկզբունքները³: ԱՄՆ-ում գործում է «Սնանկության մասին» օրենք, որն արգելում է ձախողված ձեռնարկատերերին մեկ այլ ընկերություն հիմնել: Կա նաև հետևյալ պրակտիկան, որ եթե ներդրողի զուտ ակտիվները կամ տարեկան եկամուտը փոքր են 107

¹ "Risk Management and Corporate Governance" / OECD Publishing 2014, 91 pages – page 31:

² https://www.sid.org.sg/Web/Professional_Development/PD_Intro.aspx:

³ "Risk Management and Corporate Governance" / OECD Publishing 2014, 91 pages:

հազար դոլարից, ապա ներդրողը մեկ ծրագրի մեջ մեկ տարվա ընթացքում կարող է ներդնել տարեկան եկամտի կամ զուտ ակտիվների 5%-ից ոչ ավելին, իսկ 5%-ը 2200 դոլարից փոքր լինելու դեպքում՝ 2200 դոլարից ոչ ավելի չափով: Միաժամանակ օրենսդրորեն գործող համակարգը պարտավորվում է ամբողջական թափանցիկության ապահովում, ներդրողին հնարավոր ռիսկերի ներկայացում և այլն: Միացյալ Նահանգներում ձեռնարկատերերը սերտ կապեր ունեն համալսարանների, պետական լաբորատորիաների և մասնավոր ընկերությունների հետ, ինչը դիտվում է որպես ամենամեծ դրական քայլը նրանց գործունեության ներքին կառավարման համակարգում¹:

Հաջորդ խնդիրը հետևյալն է.

Վերահսկողության արդյունավետության բարձրացման նպատակով առևտրային կազմակերպություններում անհրաժեշտ է մշակել ներքին վերահսկողության հաջորդական փուլերից կազմված միջոցառումների համալիր, որի արդյունավետ կազմակերպումը թույլ կտա ճշգրիտ ձևով կյանքի կոչել ներքին վերահսկողության համակարգի կազմակերպման ողջ գործընթացը: Սակայն այս ամենն այնքան էլ դյուրին չէ, քանզի առկա են մի շարք ներքին խոչընդոտներ կազմակերպություններում, որոնց պարզաբանումն է առաջնահերթ: Եվ այս համատեքստում որպես խնդիր կառանձնացնենք հետևյալը, որը, սակայն, կարծես իր լուծումն է ստանում համապատասխան օրենսդրական կարգավորման շրջանակներում:

Խնդիր 2: «Իրական սեփականատերերին» թաքցնելը և կոռուպցիոն նպատակներով իրավաբանական անձանց ստեղծումը:

ՀՀ գործող օրենսդրության համաձայն՝ իրավաբանական անձանց հիմնադիր կարող են հանդիսանալ թե՛ ֆիզիկական, թե՛ իրավաբանական անձինք: Այնուամենայնիվ, առևտրային կազմակերպությունների դեպքում վերջնական շահույթը հիմնականում պատկանում է ֆիզիկական անձանց: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ իրավաբանական անձանց ստեղծման գործընթացը դյուրին է, իսկ վերջիններիս ֆիզիկական անձ հանդիսացող իրական սեփականատերերին հայտնաբերելը՝ բարդ, իրավաբանական անձինք հաճախ ստեղծվում կամ օգտագործվում են կոռուպցիոն նպատակներով: Մասնավորապես ֆիզիկական անձը ստեղծում է իրավաբանական անձինք, վերջիններս ևս ստեղծում են իրավաբանական անձինք, և այդպես շարունակ, որոնք թաքցնում են իրենց իրական սեփականատերերին, և բախվում ենք մի իրավիճակի, երբ թեև «դե յուրե» մենաշնորհի չկա, սակայն «դե ֆակտո» այն առկա է: Հարկ է նշել, որ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 51-րդ հոդվածի 1-ին

¹ Andrew Romans «The Entrepreneurial Bible to Venture Capital: Inside Secrets From the Leaders in the Startup Game» Aug 28, 2016, 300 pg.:

կետի համաձայն¹, բաժնետիրական ընկերություններին թույլ չի տրվում անձամբ վարել իրենց թողարկած բաժնետոմսերի սեփականատերերի (անվանատերերի) ռեեստրը, և այն պետք է հանձնվի ընկերության հետ չփոխկապակցված մասնագիտացված կազմակերպությանը, որն իրավունք ունի վարելու անվանական արժեթղթերի սեփականատերերի (անվանատերերի) ռեեստր, որը հանդիսանում է «Հայաստանի կենտրոնական դեպոզիտարիա» բաց բաժնետիրական ընկերությունը, և բաժնետերերի ցանկը հրապարակման ենթակա չէ, հետևաբար վերոնշյալ իրավանորմը ևս հանդիսանում է խոչընդոտ իրական սեփականատերերի գրանցամատյանի ստեղծման գործընթացում:

Ելնելով վերոգրյալից՝ մեր կողմից որպես լուծում առաջարկվում է հետևյալը.

Լուծում: Անհրաժեշտ է ՀՀ-ում օրենսդրորեն ներդնել իրավաբանական անձանց՝ (հատկապես՝ առևտրային կազմակերպությունների) ֆիզիկական անձ հանդիսացող իրական սեփականատերերի բացահայտման հստակ մեխանիզմներ (թեպետև, ինչպես արդեն նշեցինք, գործընթացն օրենսդրորեն արդեն իսկ սկսված է²):

Միջազգային փորձ: Վերոնշյալ խնդիրն առկա է նաև միջազգային հանրայնում, և դեռևս 2012 թվականին համաձայն Ֆինանսական միջոցառումների աշխատանքային խմբի (ՖԱԹՖ) հրապարակված «Փողերի վլացման, ահաբեկչության ֆինանսավորման և զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածման ֆինանսավորման դեմ պայքարի միջազգային ստանդարտներ»-ի 24-րդ հանձնարարականի³, առաջարկվում է պետություններին պահանջել իրավաբանական անձանց բացահայտել իրենց իրական շահառուներին, վարել վերջիններիս գրանցամատյան, կիրառել վերահսկողության գործուն մեխանիզմներ: Ընդ որում 2018 թվականին ԵՄ Եվրոպական տնտեսական և սոցիալական կոմիտեի (EESC) կողմից ընդունված կարծիքի համաձայն՝ մասնակից պետություններին ևս կոչ է արվում հիմնել կազմակերպությունների իրական սեփականատերերի գրանցամատյաններ⁴: Կոմիտեն նաև առաջարկում է, որ միության ֆինանսները չպետք է հասանելի լինեն այն երկրներին, որոնք մերժում են բացահայտել իրենց

¹ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունված՝ 25.09.2001թ. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=69106>:

² «Իրավաբանական անձանց պետական գրանցման, իրավաբանական անձանց առանձնացված ստորաբաժանումների, հիմնարկների և անհատ ձեռնարկատերերի պետական հաշվառման մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին: **Ընդունված է 2021 թվականի հունիսի 3-ին** <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=153756> :

³[https://www.cba.am/Storage/AM/downloads/FDK/InternationalInstruments/fatf_recommendations_\(2012\)_arm.pdf](https://www.cba.am/Storage/AM/downloads/FDK/InternationalInstruments/fatf_recommendations_(2012)_arm.pdf):

⁴ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32015L0849>:

իրական սեփականատերերին: Այս առումով առաջարկվել են նաև որոշ պատժամիջոցներ՝ հրահանգը չկատարելու առավելագույն տուգանքները դիրեկտիվով սահմանվում են առնվազն 5 մլն եվրո կամ ընկերության տարեկան շրջանառության 10%-ը, իսկ, օրինակ, Մեծ Բրիտանիայում¹ օրենքի մշակման ժամանակ առաջարկվել է տուգանք օրենքով նախատեսված ժամկետից հետո մինչև տեղեկատվության տրամադրումը յուրաքանչյուր օրվա համար կա՛մ պետական գնումներին մասնակցելու արգելք, կա՛մ որպես առավելագույն սանկցիա՝ քրեական պատասխանատվություն 2 տարվա ազատազրկման և տուգանքի տեսքով: Իռլանդիայում, օրինակ, նախատեսված է քրեական պատասխանատվություն՝ 5000 եվրո տուգանքի տեսքով, իսկ Չեխիայում ոչ ճշգրիտ տեղեկատվություն տրամադրելու համար որևէ իրավական հետևանք նախատեսված չէ²:

Լուծում: ՀՀ համար մեր կողմից առաջարկվում է հետևյալը.

➤ Ստեղծել իրական սեփականատերերի գրանցամատյաններ, որը վարող մարմին կարող է հանդիսանալ ՀՀ արդարադատության նախարարության աշխատակազմի՝ իրավաբանական անձանց պետական ռեգիստրի գործակալությունը:

➤ Հետևաբար անհրաժեշտ կլինի սահմանել պարտականություն, ըստ որի ՀՀ-ում արդեն գրանցված առևտրային իրավաբանական անձինք ողջամիտ ժամկետում ձեռք կբերեն տեղեկատվություն իրենց իրական սեփականատերերի վերաբերյալ և կտրամադրեն գրանցամատյան վարող մարմնին, իսկ նոր գրանցվող առևտրային իրավաբանական անձանց համար նման տեղեկատվության տրամադրումը կհանդիսանա գրանցվելու համար պարտադիր պայման:

➤ Գրանցամատյանում գրանցված տեղեկատվության հավաստիությունը ստուգելու համար իրական սեփականատերերի գրանցամատյանը վարող մարմնին անհրաժեշտ է տրամադրել այնպիսի օրենսդրական լծակներ, ինչպիսիք են բանկային և հարկային գաղտնիքների տիրապետումը:

Ուսումնասիրման ոլորտում մեր կողմից բացահայտված հաջորդ խնդիրը հետևյալն է.

Այսօր հայաստանյան իրականությունում դիտվում է կառավարման ևս մեկ խնդիր, այն է՝ կազմակերպություններն ամեն կերպ ձգտում են ստանալ արդյունքներ ֆինանսական տեսանկյունից և հաճախ են անտեսում մարդկային կապիտալն ու վերջինիս ճիշտ օգտագործման արդյունքում սպասվելիք իրական արդյունավետությունն ու արժեքները:

¹ Enhancing transparency of beneficial ownership information of foreign companies undertaking certain economic activities in the UK, MARCH 2016, Department for Business, Innovation and Skills :

² <http://tax-today.com/reestry-beneficiarnyh-vladeltsev-v-stranah-mira/>:

Խնդիր 3: ՀՀ կազմակերպություններում կառավարման տեսանկյունից ռազմավարական նպատակներին հասնելը ավելի հեշտ է, քան՝ գործառնական և ֆինանսական նպատակներին:

Մեր կողմից կատարված հարցմանը մասնակցած կազմակերպությունների 64%-ն արձանագրել են, որ հասել են զգալի հաջողության ռազմավարական տեսանկյունից, ընդամենը 44%-ը նշել են, որ հասել են ակնկալվող ֆինանսական ցուցանիշների, իսկ 38%-ն էլ՝ գործառնական նպատակների¹: Միաժամանակ նշվել է, որ առկա խնդիրները լուծվում են ֆունկցիոնալ ստորաբաժանումների մակարդակով, և ղեկավար մարմնի կողմից ընդհանուր կառավարումը, խնդիրների կոորդինացումը տարբեր ուղղությունների միջև և ռեսուրսների արդյունավետ տեղաբաշխումը՝ կախված առաջնայնությունից, գրեթե բացակայում են: Այսինքն՝ «կառավարիչը» այնքան էլ ներգրավված չէ կառավարմանը: Այստեղ մասամբ կա նաև օբյեկտիվ «արդարացում», քանզի վերջին տարիներին հայաստանյան շուկան զարգանում է համեմատաբար արագ տեմպերով և որպես կանոն, նման պայմաններում շատ դժվար է կառուցել արդյունավետ բիզնես-գործընթացներ և ապահովել վերահսկողության անհրաժեշտ գործիքակազմ՝ հատկապես կազմակերպարավա-կան ձևով ոչ մեծ կազմակերպությունների դեպքում: Արագ աճի պարագայում առաջանում է գործառույթների կրկնօրինակում և պարտականությունների ոչ հստակ բաշխում, իսկ վերջիններս անուղղակի ազդեցություն ունեն կառավարման համակարգի արդյունավետության վրա: Այս խնդիրն առնչվող գործոնները ներառում են.

- ✓ ղեկավարների և աշխատակիցների որակավորումները,
- ✓ կառավարման համակարգի կապիտալի և աշխատուժի հարաբերակցությունը,
- ✓ աշխատանքային կոլեկտիվի սոցիալական և հոգեբանական պայմանները,
- ✓ կազմակերպության ներքին մշակույթը²:

Լուծում: Եվ մեր կողմից առաջարկվում է կիրառել «Բույսի մոդելը»՝ «Модель свиты»³: Վերջինիս բնորոշ առանձնահատկությունն այն է, որ կազմակերպության ղեկավարն իրեն ընկալում է որպես «բույս», իսկ իր

¹ Կատարվել է արտադրական/առևտրային ոլորտի մոտ 20 կազմակերպության ռաունդասիրություն:

² Горбунов В., Бизнес-планирование с оценкой рисков и эффективности проектов, РИОР, 2018, с.287:

³ Панягина А. Е., Подходы к пониманию и классификации рисков // Современная экономика: проблемы, тенденции, перспективы, 2012, №6, с. 6-16.

աշխատակիցներին՝ որպես շղթա՝ բույսին փաթաթված: Շղթան իր գոյատևման համար օգտագործում է այդ բույսի կենսատու հյութը, միաժամանակ բույսի համար շղթան ինչ-ինչ պատճառներով ունի կենսական անհրաժեշտություն: Եվ այս մոդելի շարժիչ ուժը բույսի՝ ղեկավարի կողմից կազմակերպության ներքին ռեսուրսները ակտիվացնելու ունակությունն է, այսինքն՝ կարողությունը բույսին փաթաթված շղթային օգտագործելու հոգուտ կազմակերպության աճի և ոչ որպես կենդանի օրգանիզմի վրա ունեցած «մակաբուժական» ազդեցության: Այս համատեքստում նշանակալի են նաև հետևյալ ազդող գործոնների հաշվի առնելը.

- կարևորվում է կազմակերպության կազմավորման հենց սկզբից ղեկավարի կողմից բացահայտել ամենատրակյալ և փորձառու անձնակազմը ու բոլոր ուժերը կենտրոնացնել, որպեսզի նրանք աշխատանքից չազատվեն,
- ընդ որում անհրաժեշտ է ոչ միայն բացահայտել առավել տաղանդավոր և փորձառու աշխատողներին, այլ նաև նրանց նոր ընկերությունում նշանակել համապատասխան պաշտոններում, այս քայլը կօգնի ապագայում վերացնել անորոշությունը և մեծացնել նրանց աշխատանքի արդյունավետությունը,
- կարևոր է նաև վերահսկել կորպորատիվ մշակույթի ձևավորման գործընթացները և կազմակերպության բուն նպատակը դարձնել նպատակ բոլորի համար:

Միջազգային փորձ: Պատահական չէ, որ կազմակերպությունների գործունեության գնահատման մեթոդներից Scorecard Valuation Method-ը¹, որը հայտնի է նաև որպես Բիլ Փեյնի մեթոդ, գնահատման առաջարկվող 7 գործոններից ամենամեծ գործակիցը տալիս է կառավարման թիմի ուժեղությանը (0.3x), իսկ CBInsight-ից² ստացվող տվյալներից նկատելի է, որ կազմակերպությունների մեծ մասը ձախողում է հենց սխալ թիմ ունենալու պատճառով: Զարգացած երկրներում պրոֆեսիոնալ կառավարիչների ինստիտուտի ձևավորումը, որոնք, կարողանալով գնահատել կոնկրետ բիզնեսի զարգացման հեռանկարները, դառնում են յուրատեսակ կապող օղակ կապիտալի և դրա կոնկրետ կիրառման միջև:

Լուծում: ՀՀ-ում կառավարման արդյունավետ համակարգի ձևավորման կարևոր ուղղություն է բիզնես կառույցների և բարձրագույն կրթության ինտեգրումը: Այստեղ տեղին է անդրադառնալ «The Venture Capital & Private

¹ <https://www.semanticscholar.org/paper/SCORECARD-VALUATION-METHODOLOGY-Establishing-the-of-Payne/e97709f963bf19d548d9e7dc8fdb30610717dae6>:

² <https://www.cbinsights.com/research/startup-failure-reasons-top/>

Equity Country Attractiveness Index»-ին¹, որում ներառված է 125 երկիր: Երկրների գնահատումը կատարվում է մի շարք ցուցանիշներից ելնելով, և մեր վերլուծության տեսանկյունից մեզ համար հետաքրքրական են «Ներդրողների պաշտպանություն և կորպորատիվ կառավարում» և «Ձեռնարկատիրական հնարավորություններ» ցուցանիշները: Առաջին ցուցանիշի գծով ՀՀ-ն թեև ունի համեմատական առավելություն և զբաղեցնում է 49-րդ հորիզոնականը, այնուամենայնիվ այդ խմբում ցածր է օրենքի կիրառելիության որակային ցուցանիշը, որով էլ զբաղեցնում է 67-րդ հորիզոնականը: Միաժամանակ ՀՀ-ն առավել հետ է մնում գիտական ամսագրերում հոդվածների թվով և ձեռնարկությունների կողմից հետազոտությունների (R&D²) իրականացման ծախսերով ու վերջիններիս հնարավոր սոցիալական ազդեցությամբ: Հարկ է նշել, որ այս ցուցանիշի դինամիկան աճող է և կարելի է հետագա բարելավում ակնկալել: Հաջորդ ցուցանիշի համաձայն՝ ՀՀ-ն հետ է ինստիտուտների (քաղաքական, օրենսդրական և բիզնես միջավայր) և մարդկային կապիտալ և հետազոտություն ենթակատեգորիաներում (կրթություն, բարձրագույն կրթություն, R&D)³, ինչն ինդեքսի կանոններով պարզաբանվում է մասամբ որպես կառավարման անարդյունավետություն կազմակերպության ղեկավարության կողմից, քանզի ընդունված է, որ R&D-ի հիմնական ապահովող են հանդիսանում մասնավոր կազմակերպությունները: R&D-ի խթանման համար անհրաժեշտ գործիքներից մեկը, որը կարող է որդեգրել ՀՀ-ն, հարկային կրեդիտներն են (Tax credits)՝ ելնելով այս քաղաքականության իրականացմամբ հաջողություն գրանցած երկրների փորձից: Հարկային կրեդիտները թույլ կտան փոքր ընկերությունների կողմից իրականացված R&D ծախսերը նվազեցնել ոչ թե համախառն եկամտից, այլ հարկային պարտավորության գումարից՝ այսպիսով սահմանելով նպաստավոր պայմաններ հարկային պարտավորությունները R&D-ի միջոցով նվազեցնելու համար՝ միաժամանակ մեծացնելով ընկերությունների աճի պոտենցիալը և տնտեսական աճը (R&D-ի, նորարարության և տնտեսական աճի փոխհարաբերությունը հիմնվում է Շումպետերյան տնտեսական աճի մոդելի վրա)

Մեր կողմից կազմակերպությունների ներքին կառավարման համակարգում բացահայտված խնդիր է նաև հետևյալը.

¹ <https://blog.iese.edu/vcpeindex/ranking/>

² R&D – Research and Development - ներառում է այնպիսի գործողություններ, որոնք կազմակերպությունները ձեռնարկում են նորարարությունների՝ նոր ապրանքների և ծառայությունների ներդրման համար: Հաճախ դա կազմակերպության զարգացման գործընթացի առաջին փուլն է:

³ <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2020-report>

Խնդիր 4: Արդի ժամանակաշրջանում կազմակերպության կառավարման արդյունավետության գնահատման նոր չափորոշիչներ են կիրառվում, մասնավորապես կառավարման արդյունավետությունն ասոցացվում է կազմակերպության գործունեության տնտեսական, սոցիալական և բնապահպանական բաղադրիչների արդյունավետությամբ:¹

Այս համատեքստում միջազգային կառույցների, բիզնես ներդրումների տեսանկյունից լավագույն կառավարում, լավագույն ղեկավար, արդյունավետ կազմակերպություն է համարվում այն ընկերությունը, որը կարողանում է համաչափորեն համադրել թվարկված գործոնները (տե՛ս Աղյուսակ 1) .

Աղյուսակ 1. Եռամիասնության սկզբունքի համաձայն վերլուծված հիմնական ցուցանիշները²

Էկոլոգիական ցուցանիշ	Սոցիալական ցուցանիշ	Տնտեսական ցուցանիշ
<ul style="list-style-type: none"> • Վնասակար թափոնների արտանետումներ • Ածխածնային արտադրություն • Երկարատև պարբերաշրջանով տեխնոլոգիաների ներդրում • «Կանաչ» լոգիստիկա • Զրային և էներգետիկ ռեսուրսների արդյունավետ չափավոր օգտագործում 	<ul style="list-style-type: none"> • Առողջություն և կյանքի որակ • Շրջակա միջավայրի և հասարակության փոխգործակցություն-փոխազդեցություն • Մարդու իրավունքների պաշտպանության քաղաքականության վարում • Թողարկվող արտադրանքի նկատմամբ անհատական պատասխանատվության սահմանում ղեկավարի կողմից 	<ul style="list-style-type: none"> • Վաճառքի ծավալների աճ • Հասույթի աճ • Զուտ շահույթի աճ • Ներդրումների ներգրավման խթանում-աճ • Հարկային պարտավորությունների ճշգրիտ կատարում • Դրամական հոսքերի արդյունավետ կառավարում • Աշխատատեղերի պարբերական ավելացում

¹ Дробот Е. В., Макаров И. Н., Почапаев И. А., Концептуальные основы устойчивого развития в XXI веке: принцип триединства и подходы к оценке воздействия бизнеса» // Лидерство и менеджмент, 2020, № 4, с. 643–658. – doi: 10.18334/lm.7.4.110931.

² Կազմվել է հեղինակի կողմից՝ օգտվելով Savitz A.W., Weber K. «Talent, Transformation, and the Triple Bottom Line: How Companies Can Leverage Human Resources to Achieve Sustainable Growth». – San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 2013. – 416 p.

Լուծում: Հետևաբար, մեր կողմից առաջարկվում է ՀՀ կազմակերպություններում հաշվի առնել և ղեկավարման տեսանկյունից պահանջել հետևյալը.

➤ Կազմակերպության ներգրավվածությունը շրջակա միջավայրի և էկոլոգիայի պաշտպանության գործին, ինչը կարող է դրսևորվել վնասակար արտանետումների և օդի աղտոտվածության վերահսկմամբ, թափոնների կառավարման զարգացած համակարգի ստեղծմամբ, հողօգտագործման ռեսուրսների խնայողության և ածխածնի ազդեցության հետևանքների նվազեցման վերահսկմամբ՝ կենսատեխնոլոգիաների ներդրման միջոցով:

➤ Կազմակերպության ներգրավվածությունը սոցիալական հարցերին: Ղեկավարությունը պետք է ձգտի աշխատողներին ապահովել արժանապատիվ աշխատանքային պայմաններով և աշխատանքի հավասար հնարավորություններով, աջակցի հասարակական կազմակերպություններին, խրախուսի աշխատանքային պայմանները բարելավելու նախաձեռնությունները, շահագործի աշխատակիցներին աշխատանքի արդյունավետությունը բարձրացնելու ուղղությամբ՝ կիրառելով տարբեր հնարքներ:

➤ Կորպորատիվ կառավարման չափորոշիչների մշակում: Սրանք այն չափանիշներն են, որոնցով պետք է առաջնորդվի կազմակերպության ղեկավարը՝ կառավարիչը: Դրանք են՝ բիզնեսի վարման էթիկական նորմերը, ռեսուրսների և որակի կառավարման ստանդարտները, ոչ ստանդարտ աշխատավարձերը, այսինքն՝ առանձին աշխատակցի վարձատրությունը՝ ունեցած «ներդրմանը» համապատասխան, բիզնեսի վարման ընդհանուր թափանցիկությունը:

Միջազգային փորձ: Այս առումով հետաքրքրական է միջազգային փորձը: Ներքին վերահսկողության պահանջներն ամրագրված են աուդիտի միջազգային չափանիշի MCA (ISA)-220 «Աուդիտորական աշխատանքի որակի վերահսկողություն» հավելվածում, որի հիմնական պահանջների համաձայն՝ «քաղաքականությունը և միջոցառումները պետք է ընկերության աշխատակազմի կողմից ընկալվեն որպես կենսական անհրաժեշտություն, քանի որ հակառակ դեպքում կասկածի տակ է դրվում նույն քաղաքականության և համապատասխան միջոցառումների անհրաժեշտությունը»: Հավաքագրված FEE նյութերի վերլուծությունը վկայում է, որ այսօր գործարար շրջանակներում հաճախ ընդգծվում է ներքին «որակյալ ղեկավարման» կամ վերահսկողության կարևորությունը ընկերության զարգացման գործում:

Լուծում: Ներքին վերահսկողության ներդրման անհրաժեշտությունից է բխում նաև մեր օրերում համընդհանուր տարածում գտած «Արհեստական բանականության» ինստիտուտի զարգացումը, որն արդեն կիրառական է նաև ՀՀ-ում: Ոլորտային արդյունավետության կարելի է հասնել հետևյալով. «Արհեստական բանականության» կիրառման խթանումը կազմակերպությունների կողմից պետական մակարդակով, բուհ-հետազոտական կենտրոն-կազմակերպություն կապի ամրապնդումը, պետական քաղաքականության (օրենքի) մշակումը արտաքին տեխնոլոգիաների և ներդրումների վրա կենտրոնացվածությամբ, տեխնոլոգիական աճի կենտրոնների ստեղծմամբ, ինչը մեծապես պայմանավորված է խոշոր առևտրային կազմակերպություններին ներգրավելու ջանքերով, որոնց միջոցով էլ ձևավորվում է ԱԲ էկոհամակարգը՝ ներառյալ ենթակառուցվածքները, կրթությունն ու գիտահետազոտական փորձարարական-նախագծային աշխատանքները: Համեմատաբար փոքր ներքին ներդրումների համատեքստում հետազոտության իրականացումն ու նշանակալի արդյունքների ապահովումը մեծապես պայմանավորված է միջազգային աուստրոսինգային նախագծերին մասնակցությամբ, որն առանց ներքին օրենսդրության լիակատար չէ:

Միջազգային փորձ: Ներկայումս արհեստական բանականության (ԱԲ) տեխնոլոգիաների զարգացումը՝ որպես նոր տեխնոլոգիական պարադիգմի շարժիչ ուժերից մեկը, առաջնահերթություն է աշխարհի շատ երկրների զարգացման քաղաքականությունների մեջ: Վերջին տվյալներով 43 երկիր արդեն ընդունել են ազգային ռազմավարություններ ԱԲ զարգացման ոլորտում, և 14-ն աշխատում են այդ ուղղությամբ: Կանխատեսումների համաձայն՝ արհեստական բանականության ոլորտին ուղղված ներդրումները գլոբալ առումով կլինեն առաջատարը 2024թ., այսօր արդեն իսկ կառավարությունների և մասնավոր հատվածի կողմից այս ոլորտում ներդրումները գնահատվում են տարեկան 80 միլիարդ դոլար: ԱԲ տեխնոլոգիաները համարվում են որպես 21-րդ դարի տնտեսական աճի շարժիչ ուժը և կարևորվում են դրանց սերտ մասնակցությունը տեղական, անհատականացված և նեղ մասնագիտացված արտադրության զարգացման ոլորտներում:

Հայաստան

1. ՀՀ-ում բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտի զարգացման անմիջական պատասխանատուն Բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության նախարարությունն է:
2. ԱԲ ոլորտն առանձնացված չէ և կառավարության կողմից առանձին ֆինանսավորման ենթակա չէ:
3. Զարգացման հիմնական միտումները համաաշխարհային առաջատարների հետ ոլորտի համագործակցության ջանքերն են (2019թ. ՀՀ-ում

իր ներկայացուցչությունն է բացել միկրոպրոցեսորներ արտադրող Xilinx խոշորագույն ընկերությունը, իսկ 2022թ.-ին, ըստ որոշ աղբյուրների, NVIDIA հետազոտական ընկերության կենտրոն է բացվել ՀՀ-ում):

4. Բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտի զարգացման համար էական նշանակություն ունի հայկական սփյուռքի սոցիալական կապիտալը:

5. Մի քանի վենչուրային հիմնադրամներ մասնագիտացած են հայաստանյան բարձր տեխնոլոգիական ստարտափներում ներդրումներ ներգրավելու գործում, օրինակ՝ SmartGate VC-ն (Սիլիկոնային հովիտ) օգնում է Հայաստանի ընկերություններին մուտք գործել ամերիկյան շուկա; Hive Ventures-ը (Սիլիկոնային հովիտ) ներդրումներ է կատարում նորաստեղծ ընկերություններում, որոնք ղեկավարում են հայ ձեռնարկներն ամբողջ աշխարհում; Գրանատուսը (Երևան) ռեսուրսներ է տրամադրում սկսնակ ընկերություններին, որոնք օգտագործում են Հայաստանի բարձր տեխնոլոգիական ներուժը:

6. ԱԲ ոլորտում միասնական պետական քաղաքականության բացակայությունը խոչընդոտում է կազմակերպություններին լիարժեք գործել, ինչի արդյունքում շատ հաճախ ներքին կառավարման խնդիրներ են նաև ի հայտ գալիս:

7. ԱԲ զարգացման առումով ՀՀ-ն զբաղեցնում է 76-րդ տեղն աշխարհում և 5-րդը՝ Կենտրոնական և Հարավային Ասիայի երկրների շարքում՝ համաձայն Government AI Readiness Index միջազգային վարկանշավորման:

Լուծում: 2021թ. պետական մակարդակով հնչեցվել է ՀՀ-ում ԱԲ զարգացման վերաբերյալ ազգային ռազմավարության մշակման անհրաժեշտության մասին, որի հիմնական առաջնահերթություններն են.

- ԱԲ դերի ընդլայնումը համալսարաններում,
- հայկական սփյուռքի ներուժի օգտագործումը համաշխարհային առաջատար կազմակերպությունների հետ համագործակցության ոլորտում,
- պետություն-մասնավոր հատված համագործակցության զարգացում և ներդրումների ներգրավում,
- բարձր որակավորված մասնագետների «ներգրավում» երկիր,
- անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների ստեղծում:

Հետաքրքիր է... Որքան էլ թվա տարօրինակ, բայց այսօր աշխարհում կազմակերպությունների կառավարման գործում կանանց ներգրավումը, կին ղեկավարը դիտվում է որպես կազմակերպության աճի «գրավական»: Համաձայն ուսումնասիրությունների՝ կին հիմնադիրները ավելի արդյունավետ են աշխատում ներդրված գումարների հետ՝ արդյունքում ապահովելով ներդրողի բավարար-

վածության ավելի մեծ մակարդակ, կանանց ղեկավարած ընկերությունների/նախաձեռնությունների հաջողության հավանականությունը 22% է, իսկ տղամարդկանցը՝ 17%:

Այսպիսով, ամփոփելով մեր կողմից կատարված վերլուծությունը, կարող ենք փաստել, որ չափազանց կարևոր է կազմակերպություններում ներքին վերահսկողությունը մի շարք ռիսկերից խուսափելու, ինչպես նաև գործունեության աճ ու արդյունավետություն ապահովելու տեսանկյունից: Սակայն, հաշվի առնելով ոլորտային առանձնահատկությունները՝ դժվար է կառավարման միասնական մոտեցումներ առաջարկելը, թեպետ կան արդյունավետության գնահատումներ և միջազգային հաջողած փորձ, հետևաբար մեր կողմից փորձ արվեց առավել ակնհայտ «բացթողումների» վերհանման և առավել ընդունելի ու կիրառական գործիքակազմի բացահայտման ուղղությամբ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունված՝ 25.09.2001թ.:

2. «Իրավաբանական անձանց պետական գրանցման, իրավաբանական անձանց առանձնացված ստորաբաժանումների, հիմնարկների և անհատ ձեռնարկատերերի պետական հաշվառման մասին» օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին: **Ընդունված է 2021 թվականի հունիսի 3-ին:**

3. Горбунов В., Бизнес-планирование с оценкой рисков и эффективности проектов, РИОР, 2018, с.287.

4. Дробот Е. В., Макаров И. Н., Почапаев И. А., Концептуальные основы устойчивого развития в XXI веке: принцип триединства и подходы к оценке воздействия бизнеса // Лидерство и менеджмент, 2020, № 4, с. 643–658. – doi: 10.18334/lim.7.4.110931.

5. Панягина А. Е., Подходы к пониманию и классификации рисков // Современная экономика: проблемы, тенденции, перспективы, 2012, №6, с. 6-16.

6. Соколов Б. В., Внутренний контроль в коммерческой организации, РОФЭР, 2006.

7. Andrew Romans «The Entrepreneurial Bible to Venture Capital: Inside Secrets From the Leaders in the Startup Game» Aug 28, 2016, 300 pg.

8. Enhancing transparency of beneficial ownership information of foreign companies undertaking certain economic activities in the UK, MARCH 2016, Department for Business, Innovation and Skills

9. «Enterprise Risk Management Integrating with Strategy and Performance», Executive Summary, June 2017
10. "Risk Management and Corporate Governance" / OECD Publishing 2014, 91 pages
11. Risk Management ISO 31000 <https://www.iso.org>
12. Savitz A. W., Weber K. «Talent, Transformation, and the Triple Bottom Line: How Companies Can Leverage Human Resources to Achieve Sustainable Growth». – San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 2013. – 416 p.
13. [https://www.cba.am/Storage/AM/downloads/FDK/InternationalInstruments/fatf_recommendations_\(2012\)_arm.pdf](https://www.cba.am/Storage/AM/downloads/FDK/InternationalInstruments/fatf_recommendations_(2012)_arm.pdf)
14. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32015L0849>
15. <http://tax-today.com/reestry-beneficiaryh-vladeltsev-v-stranah-mira/>
16. https://www.sid.org.sg/Web/Professional_Development/PD_Intro.aspx
17. <https://www.semanticscholar.org/paper/SCORECARD-VALUATION-METHODOLOGY-Establishing-the-of-Payne/e97709f963bf19d548d9e7dc8fdb30610717dae6>
18. <https://www.cbinsights.com/research/startup-failure-reasons-top/>
19. <https://blog.iese.edu/vcpeindex/ranking/>
20. <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2020-report>

THE MAIN PROBLEMS OF INTERNAL CONTROL IN COMMERCIAL ORGANIZATIONS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA AND WAYS OF THEIR SOLUTION IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL EXPERIENCE

KHACHATRYAN MARE

PhD in Economics,

Associate Professor at GSU and ASUE

e-mail: khachatryanmare@gmail.com

Within the framework of the article we tried to examine the internal control system of production/commercial organizations in the Republic of Armenia. A number of problems that exist in the sector have been revealed, ways of their regulation have been identified and clarified. We have used analyzes of a number of evaluation indicators (The Venture Capital & Private Equity Country Attractiveness Index, 24th recommendation of the Financial Action Task Force (FATF), CBIInsight) and surveys (analysis of FEE materials). We also made proposals for the implementation of some models and methods ("Модель свиты", Scorecard Valuation Method, also known as

Bill Payne's method), which will significantly improve management efficiency in organizations, which in turn will affect the increase in profitability and strengthening of financial stability.

Afterwards, we studied the development and strengthening of the Institute of Artificial Intelligence in the Republic of Armenia, as a result of which it will be possible to improve the "university - research center - organization" chain and record positive results in each link of the chain, as it is done in many developed countries. As a result of the implementation and sufficient work of the artificial intelligence system, it will be possible to record progress in economic growth in the Republic of Armenia as early as 2024 (currently, in terms of the development of artificial intelligence, the Republic of Armenia is the 76th in the world and the 5th among the countries of Central and South Asia, according to the Government AI Readiness Index).

Keywords: *internal control, international experience, organization's activity, efficiency, management.*

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ В КОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЯХ РА И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА

ХАЧАТРЯН МАРЕ

Кандидат экономических наук, доцент

Преподаватель ГГУ и АГЭУ

электронная почта: khachatryanmare@gmail.com

В рамках представленной нами статьи было проведено исследование системы внутреннего контроля в производственных/коммерческих организациях РА, выявлен и выяснен ряд проблем, существующих в отрасли, предложены и намечены пути их регулирования на основе как по организационным, структурным, так и по общечеловеческим современным международным требованиям. Мы использовали итоги анализов разных показателей (Индекс привлекательности страны для венчурного и частного капитала, Рекомендация 24 Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (FATF), CBIInsght), и опросов (анализ материалов FEE). Также внесены предложения по внедрению некоторых моделей («Модель свиты»), методов (Scorecard Valuation Method, он же метод Билла Пейна), которые значительно повысят эффективность

управления в организациях, что в свою очередь повлияет на увеличение прибыльности и на укрепление финансовой стабильности организаций.

Затем было проведено исследование развития и укрепления Института искусственного интеллекта в РА, в результате которого можно будет усовершенствовать цепочку «университет – исследовательский центр – организация» и зафиксировать положительные результаты в каждом звене этой цепочки, как это делается во многих развитых странах. В результате вышеуказанного в 2024 году можно будет зафиксировать прогресс экономического роста в РА как итог внедрения и полноценной работы системы искусственного интеллекта (в настоящее время по уровню развития ИИ РА занимает 76-е место в мире и 5-е место среди стран Центральной и Южной Азии согласно международному рейтингу Government AI Readiness Index).

Ключевые слова: *внутренний контроль, международный опыт, деятельность организации, эффективность, управление.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 14.12.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 23.12.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

ՍԱՀԱԿՅԱՆ ՌՈՒԶԱՆ

ՀՊՏՀ բանկային գործի և ապահովագրության ամբիոնի դասախոս,
տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
էլիոստ՝ ruzan.sahakyan@gmail.com

Հետազոտությունը վերաբերում է արտարժույթային ռիսկի կառավարման ժամանակակից մեթոդներին և ՀՀ առևտրային բանկերում դրանց իրագործման առանձնահատկություններին: Մասնավորապես դիտարկվել են «Արդշինբանկ» ՓԲԸ-ում արտարժույթային ռիսկի կառավարման հիմնական մեթոդները: Դիտարկվել են կիրառվող հիմնական մեթոդներից երկուսը՝ պարամետրային VAR մեթոդը և սթրես-թեստավորումը: Այդ մեթոդների իրագործման ալգորիթմը ներկայացնելու նպատակով ընտրվել են ինքնուրույն պարամետրեր՝ ժամանակային շարք և վստահության միջակայք, և կիրառելով VAR մեթոդը՝ հաշվարկվել «Արդշինբանկում» արտարժույթային ռիսկով պայմանավորված հնարավոր առավելագույն կորուստների ծավալները:

Որպես արտարժույթային ռիսկի գնահատման հաջորդ մեթոդ՝ դիտարկվել է սթրես-թեստավորումը: Այսպես նույնպես ցույց է տրվել մեթոդաբանության կիրառման հաջորդական ալգորիթմը՝ նախապես մշակելով ելակետային սցենարը:

Նշված մեթոդների զուգակցումը պայմանավորված է դրանցում առկա տարբերություններով: VAR-ի դեպքում նպատակը ստանդարտ կորուստների գնահատումն է, իսկ սթրես-թեստավորման դեպքում հազվադեպ, սակայն հավանական հանգամանքներով պայմանավորված կորուստների գնահատումն է: VAR-ի դեպքում նախապես մշակված սցենար գոյություն չունի, իսկ սթրես-թեստավորման հիմքում հիմնականում ընկած են մակրոտնտեսական սցենարները:

Վերլուծության արդյունքում տրվել են համապատասխան գնահատականներ տարբեր մեթոդաբանությունների կիրառմամբ հնարավոր կորուստների, դրանց առաջացման պարամետրերի, ինչպես նաև այդ կորուստների մեծության վրա ներգործող հիմնական գործոնների վերաբերյալ:

Բանալի բառեր՝ արտարժույթային ռիսկ, բանկ, կառավարում, VAR , սթրես-թեստ:

Վերջին տարիների ընթացքում միջազգային տնտեսական հարաբերությունների ընդլայնումը, օտարերկրյա ներդրումների, ինչպես նաև միջազգային դրամական փոխանցումների անընդհատ աճող ծավալները, զբոսաշրջության զարգացումը, միջբանկային շուկայի գլոբալացման միտումները, համաշխարհային ասպարեզում ներկայումս դիտարկվող քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական ցնցումները, առավել հաճախակի դարձած ֆորս-մաժորային իրավիճակները (պատերազմ, համաճարակ, բնական աղետներ) էապես մեծացնում են առևտրային բանկերի կախվածությունը արտաքին շուկաներից և արտարժույթի փոխարժեքի հնարավոր տատանումներից: Դա պայմանավորում է արտարժույթային ռիսկի կառավարման՝ ժամանակին համահունչ մոդելների և գործիքակազմի ընտրության անհրաժեշտություն՝ բանկի ֆինանսական արդյունքների վրա արտարժույթային ռիսկի ներգործությունը նվազագույնի հասցնելու համար: Առավել ևս որ, հանդիսանալով շուկայական ռիսկի տարատեսակ, արտարժույթային ռիսկի գրագետ կառավարումը, մասնավորապես ճշգրիտ կանխատեսումների իրականացումը և համարժեք քայլերի ձեռնարկումը հնարավորություն են տալիս ոչ միայն նվազեցնել հնարավոր կորուստները, այլ նաև ստանալ զգալի եկամուտներ:

Հետազոտության սահմաններում կիրառվել են արտարժույթային ռիսկի գնահատման VAR, ինչպես նաև սթրես-թեստավորման մեթոդները:

Միասնական դիրքորոշում արտարժույթային ռիսկի սահմանման, դասակարգման, բանկային համակարգում վերջինիս գնահատման չափանիշների և օպտիմալ կառավարման վերաբերյալ մասնագիտական գրականության մեջ գոյություն չունի: Որոշ մասնագետներ դասում են այն ֆինանսական, մյուսները՝ շուկայական ռիսկերին, երրորդները՝ երկուսին էլ միաժամանակ: Պ. Ս. Ռուզը արտարժույթային ռիսկը դասել է ֆինանսական ռիսկերի դասին, ինչն առավել հաճախ հանդիպող տեսակետ է¹: Սակայն ըստ Բանկային վերահսկողության բազելյան կոմիտեի՝ արտարժույթային ռիսկը ֆոնդային և տոկոսային ռիսկերի հետ միասին պատկանում է շուկայական ռիսկերի խմբին²:

¹ Рoуз П. С., Банковский менеджмент// Издательство Дело ЛТД, Москва, 1995, с. 141-142 http://lib.yasu.am/disciplines_bk/786c47c728e0b180625e2f86d34b0a21.pdf

² Basel Committee on Banking Supervision// Amendment to the Capital Accord to incorporate market risks, Bank for international settlements, November 2005, pg. 1, <https://www.bis.org/publ/bcbs119.pdf>

Տնտեսագիտական բառարանում «արտարժույթային ռիսկ» հասկացությունը բացատրվում է որպես պայմանագիրը կնքելու և դրա իրականացման միջև ընկած ժամանակահատվածում արտարժույթի փոխարժեքի փոփոխության ազդեցություն գործարքի շահութաբերության վրա: «Արտարժույթային ռիսկի հետ են կապված արտաքին առևտուրը, արտասահմանյան վարկավորումը և ուղղակի ներդրումները»¹:

Հեղինակների մեծ մասը հակված է նրան, որ ֆինանսական կառույցի համար արտարժույթային ռիսկն իրենից ներկայացնում է արտարժույթների փոխարժեքների անբարենպաստ փոփոխության հետ կապված կորուստների ռիսկ:

Արտարժույթային ռիսկը նեղ իմաստով իրենից ներկայացնում է միջազգային գործարքներում մի քանի արտարժույթների օգտագործման արդյունքում փոխարժեքների փոփոխություններից առաջացած կորուստ²:

Վերոնշյալ սահմանումները կարելի է ընդհանրացնել հետևյալ կերպ. արտարժույթային ռիսկն իրենից ներկայացնում է արտարժույթի փոխարժեքի փոփոխության հետ կապված ռիսկ, որն անբարենպաստ հետևանքներ է թողնում բանկային համակարգի վրա՝ դառնալով երկրում տնտեսական և սոցիալական իրավիճակի փոփոխության պատճառ:

Արտարժույթային ռիսկի վերլուծություն VAR մեթոդով: Վերլուծության այս հատվածն իրենից ներկայացնում է «Արդշինբանկ» ՓԲԸ-ի 2021-2022թթ. ընկած ժամանակահատվածում եռամսյակային կտրվածքով արտարժույթների փոխարժեքի փոփոխությունների արդյունքում ակնկալվող հնարավոր առավելագույն վնասի գնահատում: Վերլուծության համար հիմք են ընդունվել ՀՀ ԿԲ-ի պաշտոնական կայքի տվյալների բազայից ստացված ԱՄՆ դոլարի և եվրոյի՝ ՀՀ դրամով արտահայտված օրական փոխարժեքները³:

Նախքան VAR-ի հաշվարկին անցնելն անհրաժեշտ է հստակեցնել որոշ պարամետրեր, դրանք են՝ ժամանակային շարքը, վստահության միջակայքը և ստանդարտ շեղումը: Որպես ժամանակային շարք՝ ընտրվել է յուրաքանչյուր տարվա ընթացքում աշխատանքային 250 օրվա արտարժույթի փոխարժեքները և դրանց հարաբերակցությունը: Մեթոդի կիրառման համար ընտրվել է 95% վստահության միջակայքը: Արդյունքում VAR մեթոդի շնորհիվ դուրս է բերվում

¹ Блэк Дж., под общ. ред. Осадчая И. М., Экономика (Толковый словарь)// Издательство Весь Мир, Москва, 2000, с. 497

² Лаврушин О. И., и др. под общ. ред. Лаврушин О. И., Банковский менеджмент// 5-е издание, КНОРУС, Москва, 2019, с. 324
<https://book.ru/books/932496>

³ <https://www.cba.am/am/SitePages/ExchangeArchive.aspx?DateFrom=2021-01-01&DateTo=2022-12-31&ISOCodes=EUR,USD>

կորստի այն առավելագույն մակարդակը, որը կգրանցվի վատագույն 5% դեպքերում:

Հիմք ընդունելով դիտարկվող արտարժույթների փոխարժեքների օրական փոփոխությունները յուրաքանչյուր տարվա համար տոկոսային արտահայտությամբ (2021թ. , 2022թ.)՝ նախ և առաջ հաշվարկվում է ամեն մի արժույթի փոխարժեքի փոփոխության միջին և ստանդարտ շեղումները:

Միջին շեղումը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.¹

$$\bar{X} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N X_i ,$$

որտեղ՝

(1)

X_i - արժույթի փոխարժեքի փոփոխությունն է i -րդ օրվա դրությամբ

N - օրերի քանակն է:

Ստանդարտ շեղումը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.²

$$s = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{n}} ,$$

(2)

որտեղ՝

$\bar{x}$ - արտարժույթի փոխարժեքի շարքի միջինն է,

x_i - i -րդ օրվա արտարժույթի փոխարժեքն է,

n - օրերի քանակն է:

Աղյուսակ 1.

2021-2022թթ. ԱՄՆ դոլարի և Եվրոյի միջինի և ստանդարտ շեղման ցուցանիշները³:

(%)

2021թ.	ԱՄՆ դոլար	Եվրո
Միջին արժեք	-0.034	-0.066
Ստանդարտ շեղում	0.285	0.440
2022թ.		

¹ <https://www.wallstreetmojo.com/sample-mean/>

² <https://www.dummies.com/article/academics-the-arts/math/statistics/how-to-calculate-standard-deviation-in-a-statistical-data-set-169327/>

³ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից կատարված հաշվարկների հիման վրա՝ համաձայն ԿԲ-ի կողմից հրապարակված տվյալների <https://www.cba.am/am/SitePages/ExchangeArchive.aspx?DateFrom=2021-01-01&DateTo=2022-12-31&ISOCodes=EUR,USD>

Միջին արժեք	-0.080	-0.104
Ստանդարտ շեղում	0.473	0.807

Ստացված արդյունքներից երևում է հետևյալ օրինաչափությունը. և՛ ԱՄՆ դոլարի, և եվրոյի ստանդարտ շեղման արդյունքները 2022թ. գրանցել են աճման միտում՝ 2021թ. դոլարի դեպքում 0,19%, եվրոյի դեպքում՝ 0,37%, ինչը պայմանավորված է 2022թ. փոխարժեքների կտրուկ տատանումներով:

Արտարժույթային ռիսկ բանկերում առաջանում է դիտարկվող ժամանակահատվածի կտրվածքով արձանագրված բաց արտարժույթային դիրքի առկայության պայմաններում: Ընդ որում երկար դիրքի դեպքում՝ արտարժույթի փոխարժեքի նվազման պայմաններում, կարճ դիրքի դեպքում՝ աճի:

Արտարժույթային ռիսկը «Արդշինբանկի» 2021թ. և 2022թ. միջանկյալ հաշվետվությունների հիման վրա գնահատելու համար յուրաքանչյուր արտարժույթի դեպքում գնահատվել է բանկի եռամսյակային արտարժույթային դիրքը, որով էլ պայմանավորված է վստահության միջակայքի գործակցի ընտրությունը¹:

VAR մեթոդի հաշվարկման նպատակով յուրաքանչյուր արտարժույթի համար գնահատվել է փոխարժեքների փոփոխությունների հետևանքով արտարժույթային ռիսկի օրական VAR ցուցանիշը՝ կիրառելով հետևյալ բանաձևը.

$$VAR = kxbxPxN , \quad (3)$$

որտեղ՝

k - վստահության միջակայքին համապատասխանող գործակիցն է,

b – արտարժույթի փոխարժեքի ամենօրյա փոփոխության ստանդարտ շեղումն է,

P – բաց արտարժույթային դիրքի մեծությունն է,

N – օրերի քանակն է²:

Քանի որ 2021թ. «Արդշինբանկի» ԱՄՆ դոլարով արտահայտված արտարժույթային դիրքը բոլոր եռամսյակների ընթացքում եղել է կարճ, արտարժույթի օրական VAR ցուցանիշը հաշվարկվել է 95%, իսկ եվրոյինը, որը եղել է երկար, հաշվարկվել է 5% վստահության միջակայքի համար:

¹ «Արդշինբանկ», Միջանկյալ հաշվետվություններ՝ 2021թ. և 2022թ.,

[https://www.ardshinbank.am/reports/interim-](https://www.ardshinbank.am/reports/interim-reports?field_year_value%5Bvalue%5D%5Byear%5D=2021)

[reports?field_year_value%5Bvalue%5D%5Byear%5D=2021](https://www.ardshinbank.am/reports/interim-reports?field_year_value%5Bvalue%5D%5Byear%5D=2021)

² Звонова Е. А., под общ. ред. Горбунова О. А., Прудникова А. А., Белянчикова Т. В., Асон Т. А., Игнатова О. В., Валютные операции банка// Издательство КноРус, Москва, 2020, с. 167,

<https://book.ru/books/935900>

2022թ. ԱՄՆ դոլարի, ԱՄՆ եվրոյի եռամսյակային դիրքերը եղել են ինչպես կարճ, այնպես էլ երկար, օրական VAR-ը հաշվարկվել է վստահության երկու միջակայքերի համար:

Դիտարկվող ժամանակահատվածի կտրվածքով օրական VAR-ի ցուցանիշներն ամփոփված են աղյուսակ 2-ում:

Օրական VAR-ի գծով ստացված ցուցանիշների հիման վրա դուրս է բերվում եռամսյակային VAR-ը (աղյուսակ 3), հետևյալ բանաձևով՝

$$VAR_{\text{եռամսյակային}} = VAR_{\text{օրական}} \times \sqrt{N}$$

(4)

որտեղ՝

$\sqrt{N}$ – եռամսյակի ընթացքում աշխատանքային օրերի թիվն է (ամսվա ընթացքում 21 աշխատանքային օր):

Աղյուսակ 2.

«Արդշինբանկի» VAR ցուցանիշը 2021-2022թթ. դրությամբ (օրական կտրվածքով)¹:

(%)

	2021թ.				2022թ.			
	31.03	30.06	30.09	31.12	31.03	30.06	30.09	31.12
ԱՄՆ դոլար	0,287	0,287	0,287	0,287	0,793	0,566	0,793	0,793
Եվրո	-0,779	-0,779	-0,779	-0,779	-1,372	-1,372	-1,372	1,254

Արդյունքները վկայում են, որ որքան էլ 2021թ. տեղի են ունեցել արտարժույթի փոխարժեքի տատանումներ, արտարժույթային ռիսկի օրական VAR-ը ԱՄՆ դոլարի, ԱՄՆ եվրոյի համար չի գերազանցել 0,8%-ը: 2022թ. համար, հակառակը, ակնհայտ են եվրոյի հաճախակի տատանումները, ինչն էլ հանգեցրել է օրական VAR-ի 1,37% կորուստներին, ինչն էլ ամենաբարձր ցուցանիշն է դիտարկվող տարիների ընթացքում:

¹ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից կատարված հաշվարկների հիման վրա՝ համաձայն «Արդշինբանկի» 2021թ. և 2022թ. միջանկյալ հաշվետվությունների տվյալների:

https://www.ardshinbank.am/reports/interim-reports?field_year_value%5Bvalue%5D%5Byear%5D=2021

Աղյուսակ 3.

«Արդշինբանկի» VAR ցուցանիշը 2021-2022թթ. դրությամբ (եռամսյակային կտրվածքով):

(%)

	2021թ.				2022թ.			
	31.03	30.06	30.09	31.12	31.03	30.06	30.09	31.12
ԱՄՆ դոլար	2.279	2.279	2.279	2.279	-6.294	4.491	-6.294	-6.294
Եվրո	-6.184	-6.184	-6.184	-6.184	-10.894	-10.894	-10.894	9.956

Արտարժույթների փոխարժեքների տատանումներով պայմանավորված՝ եռամսյակի կորստի գնահատված չափը բերվել է դրամական արտահայտության՝ յուրաքանչյուր եռամսյակի VAR-ը բազմապատկելով բանկի միջանկյալ հաշվետվությունում տվյալ արտարժույթի առկա եռամսյակային զուտ դիրքով (գծապատկերներ 1,2):

Գծապատկերներում ներառված տվյալները ցույց են տալիս այն առավելագույն կորստի մակարդակը, որը բանկը կունենար տվյալ արտարժույթային դիրքի և դրան համապատասխան վստահության միջակայքի պայմաններում:

Վճարատված 1. ԱՄՆ դոլարի 2021թ. և 2022թ. համեմատական եռամսյակային VAR (հազ. դրամ):

¹ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից կատարված հաշվարկների հիման վրա՝ համաձայն «Արդշինբանկի» 2021թ. և 2022թ. միջանկյալ հաշվետվությունների տվյալների:

https://www.ardshinbank.am/reports/interim-reports?field_year_value%5Bvalue%5D%5Byear%5D=2021

² Գծապատկերը կազմվել է հեղինակի կողմից կատարված հաշվարկների հիման վրա՝ համաձայն «Արդշինբանկի» 2021թ. և 2022թ. միջանկյալ հաշվետվությունների տվյալների:

Գծապատկեր 2. Եվրոյի 2021թ. և 2022թ. համեմատական եռամսյակային VAR (հազ. դրամ):

Արտարժութային ռիսկի կառավարում սթրես-թեստի միջոցով: Սթրես-թեստի միջոցով հաշվարկների իրականացման նպատակով, որպես վերլուծության ժամանակային միջակայք, ընտրվել են նախորդ 14 տարիները: ԿԲ-ի տվյալների հիման վրա 14 տարվա կտրվածքով (2008-2022թթ.)² հաշվարկվել է ամեն տարվա յուրաքանչյուր օրվա փոխարժեքի փոփոխությունը նախորդ տարվա միննույն օրվա նկատմամբ՝ բացահայտելով և՛ ԱՄՆ դոլարի, և՛ Եվրոյի գծով փոխարժեքների ամենամեծ արժեզրկումն ու արժևորումը %-ային արտահայտությամբ եռամսյակային կտրվածքով (հաշվի առնելով, որ VAR-ը հաշվարկվել է եռամսյա կտրվածքով): Հաշվարկների արդյունքում, հիմք ընդունելով նախորդ տարիների ճգնաժամային իրավիճակներում արտարժույթի փոխարժեքների նման փոփոխությունները և դիտարկելով հետագա տարիների ընթացքում դրանց կրկնվելու հավանականությունը, որպես սթրես-սցենար դիտարկվել է հետևյալ իրավիճակը. *առաջիկա տարվա ընթացքում եռամսյակային կտրվածքով ԱՄՆ դոլարի փոխարժեքի փոփոխության օրական ամենամեծ արժևորումը կարող է հասնել առավելագույնը 25,5%, իսկ արժեզրկման դեպքում՝ -17,9%, եվրոյի պարագայում արժևորման ամենաբարձր ցուցանիշը՝ 29,7%, իսկ վերջինիս ամենախորը արժեզրկումը մինչև 26,4%:*

https://www.ardshinbank.am/reports/interim-reports?field_year_value%5Bvalue%5D%5Byear%5D=2021

¹ Գծապատկերը կազմվել է հեղինակի կողմից կատարված հաշվարկների հիման վրա՝ համաձայն «Արդշինբանկի» 2021թ. և 2022թ. միջանկյալ հաշվետվությունների տվյալների:

https://www.ardshinbank.am/reports/interim-reports?field_year_value%5Bvalue%5D%5Byear%5D=2021

² ԿԲ, ԱՄՆ դոլարի և Եվրոյի փոխարժեքների ամփոփ ցուցանիշներ, 2008-2022թթ. .

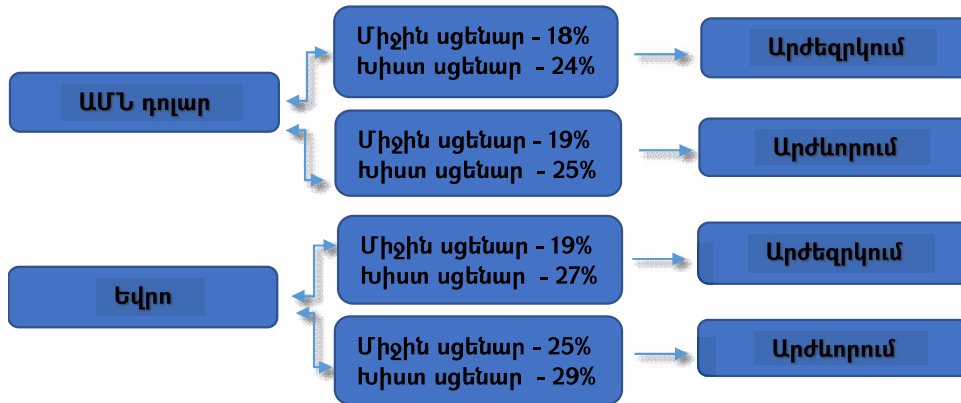
<https://www.cba.am/am/SitePages/ExchangeArchive.aspx?DateFrom=2008-01-01&DateTo=2022-12-31&ISOCodes=EUR,USD>

Կիրառելով Conditional VAR մեթոդը¹ և հիմք ընդունելով ճգնաժամային իրավիճակներում արտարժույթի փոխարժեքների փոփոխությունների՝ նման ձևով հանդես գալու հավանականությունը, հաշվարկվել է, թե եռամսյակի ընթացքում որքան կկազմի օրական VAR արժեքը: Վստահության միջակայքը ընտրված է 95-99,9%: Շարքի միջին ցուցանիշի դիտարկվել է որպես միջին սցենար: Ավելացնելով դրան շարքի ստանդարտ շեղումը՝ հանգել ենք խիստ սցենարի ցուցանիշին:

Սթրես-թեստի արդյունքները ներկայացված են գծապատկեր 3-ի միջոցով:

Ստացված արդյունքները ցույց են տալիս այն առավելագույն կորուստները (բաց արտարժույթային դիրքի նկատմամբ), որը բանկը կարող է կրել առաջիկա տարում դիտարկվող արտարժույթների թե արժեզրկման, և թե արժևորման պայմաններում՝ համապատասխան միջին և խիստ սցենարների:

Գծապատկեր 3. Սթրես-թեստի արդյունքները²:

Կատարված վերլուծությունները հանգեցնում են հետևյալին.

1.«Արդշինքանկում» արտարժույթային ռիսկի կառավարումը հիմնականում իրականացվում է առավելապես VAR մեթոդի, արտարժույթի տնօրինման նորմատիվի և սթրես-թեստերի միջոցով:

2.Այս հետազոտության շրջանակում կիրառելով պատմական VAR սցենարը՝ դուրս են բերվել փոխարժեքային տատանումներից հավանական կորստի չափն ըստ եռամսյակների: Հաշվարկների արդյունքում հստակ ուրվագծվել են այն օրինաչափությունները, որ առկա են բաց արտարժույթային դիրքի (կարճ կամ երկար), փոխարժեքի փոփոխության (արժևորում կամ արժեզրկում) և ակնկալվող կորստի մեծության միջև:

¹ https://www.investopedia.com/terms/c/conditional_value_at_risk.asp

² Գծապատկերը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ համապատասխան հաշվարկների հիման վրա:

3. Նախորդ տարիների ընթացքում, տարբեր իրավիճակներով պայմանավորված, փոխարժեքային տատանումներն արձանագրելով, ինչպես նաև դրանց հավանական կրկնության (նույնիսկ՝ առավել վատթար սցենարով) հնարավորությունը հաշվի առնելով՝ առաջիկա մեկ տարվա կտրվածքով իրականացվել է ԱՄՆ դոլարի և եվրոյի տատանումներով պայմանավորված կորուստների կանխատեսում: Այդ նպատակով կազմվել է սթրես-թեստ՝ հիմքում դնելով միջին և խիստ սցենարներ նախատեսող պարամետրեր՝ կապված ֆորմաժորային իրավիճակներում դիտարկվող արտարժույթների հնարավոր առավելագույն արժևորման և արժեզրկման հետ: Յուրաքանչյուր առանձին իրավիճակի համար (միջին սցենար՝ արժևորում և արժեզրկում, խիստ սցենար՝ արժևորում և արժեզրկում) հաշվարկվել է ակնկալվող կորստի չափը՝ կիրառելով Conditional VAR մեթոդը:

4. Հետազոտության սահմաններում ստացված արդյունքները կարող են հիմք հանդիսանալ բանկի ռազմավարական ծրագրերի մշակման, ինչպես նաև ռիսկերի կառավարման բնագավառում կառավարչական որոշումների ընդունման բնագավառում: Մասնավորապես դա վերաբերում է արտարժույթային դիրքերի կարգավորմանը (տոկոսադրույքների փոփոխություն, ածանցյալ գործիքների կիրառում և այլն): Ընդ որում՝ իրավիճակային փոփոխությունների նկատմամբ արագ և համարժեք արձագանքը հնարավորություն կտա ոչ միայն նվազագույնի հասցնել հնարավոր կորուստները, այլ նաև ստանալ զգալի եկամուտներ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. «Արժույթային կարգավորման և արժույթային վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենք, ընդ. 24.11.2004թ. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=50589>:
2. Блэк Дж., под общ. ред. Осадчая И. М., Экономика (Толковый словарь)// Издательство Весь Мир, Москва, 2000, 1215 с.
3. Звонова Е. А., под общ. ред. Горбунова О. А., Прудникова А. А., Белянчикова Т. В., Асон Т. А., Игнатова О. В., Валютные операции банка// Издательство КноРус, Москва, 2020, 210 с. <https://book.ru/book/935900>
4. Лаврушин О. И., Валенцева Н. И. и др., под общ. ред. Лаврушина О. И., Банковское дело// 12-е издание, Издательство КНОРУС, 2018, 800с. <https://book.ru/books/925842>
5. Лаврушин О. И., Ларионова И. В., Поморина М. А., Валенцева Н. И., Амосова Н. А., Терновская Е. П., Авис О. У., Косарев В. Е., Мешкова Е. И., Ольхова Р. Г., Соколинская Н. Э., Дадашева О. Ю., Рудакова О. С., Мартыненко

Н. Н., Лялькова Е. Е., под общ. ред. Лаврушин О. И., Банковский менеджмент// 5-е издание, КНОРУС, Москва, 2019г., 414 стр. <https://book.ru/books/932496>

6. Роуз П. С., Банковский менеджмент// Издательство Дело ЛТД, Москва, 1995, 743 с.

http://lib.yasu.am/disciplines_bk/786c47c728e0b180625e2f86d34b0a21.pdf

7. Basel Committee on Banking Supervision// Amendment to the Capital Accord to incorporate market risks, Bank for international settlements, November 2005 <https://www.bis.org/publ/bcbs119.pdf>

8. Basel Committee on Banking Supervision Internatioanal Convergence of Capital Measurement and Capital Standarts// Bank for international settlements, June 2006 <https://www.bis.org/publ/bcbs128.pdf>

9. <https://www.cba.am/am/SitePages/ExchangeArchive.aspx?DateFrom=2021-01-01&DateTo=2022-12-31&ISOCodes=EUR,USD>

10. https://people.duke.edu/~rnau/Decision411_2007/411log.htm

11. <https://www.wallstreetmojo.com/sample-mean/>

12. <https://www.dummies.com/article/academics-the-arts/math/statistics/how-to-calculate-standard-deviation-in-a-statistical-data-set-169327/>

13. https://www.ardshinbank.am/reports/interim-reports?field_year_value%5Bvalue%5D%5Byear%5D=2021

14. <https://www.cba.am/am/SitePages/statexternalsector.aspx>

15. <https://www.cba.am/AM/ppperiodicals/Portfolio%2031.12.21%20N.pdf>

16. https://www.investopedia.com/terms/c/conditional_value_at_risk.asp

17. https://querywords.ru/financial-encyclopedia/c/conditional_value_at_risk

THE MODERN METHODS OF FOREIGN EXCHANGE RISK MANAGEMENT IN COMMERCIAL BANKS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

SAHAKYAN RUZAN

PhD in Economics, Associate Professor

Chair of banking and Insurance, ASUE

e-mail: ruzan.sahakyan@gmail.com

The research refers to the modern methods of foreign exchange risk management and the peculiarities of their implementation in the commercial banks of the Republic of Armenia. In particular, the main methods of foreign exchange risk management in "Ardshinbank" CJSC were considered. Two of the most widely used methods were considered: Historical VAR method and Stress testing. In order to

represent the algorithm for the implementation of these methods, the following parameters were selected - time series and confidence interval, and the VAR method was used in "Ardshinbank" to calculate the volumes of possible maximum losses caused by foreign exchange risk.

Stress testing was considered as the next method of foreign exchange risk assessment. Here was also shown the sequential algorithm of applying the methodology, having developed the initial scenario in advance.

The combination of the mentioned methods is due to their differences. In the case of VAR, the goal is to estimate standard losses, and in the case of Stress testing, it is to estimate losses due to rare but probable circumstances. In the case of VAR, there is no pre-developed scenario, and the stress-testing is mainly based on macroeconomic scenarios.

As a result of the analysis, using different methodologies, appropriate assessments were given regarding the possible losses, the causes of their occurrence, as well as the main factors affecting the magnitude of these losses.

Keywords: foreign exchange risk, bank, management, VAR, stress-test.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ВАЛЮТНЫМ РИСКОМ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ РА

СААКЯН РУЗАН

*Кандидат экономических наук, доцент
Кафедра банковского дела и страхования АГЭУ
электронная почта: ruzan.sahakyan@gmail.com*

Исследование касается современных методов управления валютным риском и особенностей их проявления в коммерческих банках РА. В частности, рассмотрены основные методы управления валютным риском в ЗАО «Ардшинбанк». Рассмотрены два основных метода: исторический VAR и стресс-тестирование. В целях описания алгоритма реализации данных методов выбраны параметры: временной ряд и доверительный интервал. С применением метода VAR рассчитан объем возможных максимальных потерь от валютного риска.

Следующий метод оценки валютного риска - стресс тестирование. Здесь также описан алгоритм применения методологии, предварительно разработав исходный сценарий.

Совмещение вышеуказанных методов обусловлено наличием определенной разницы между ними. Целью применения метода VAR является оценка стандартных потерь, а стресс-тестирование выявляет объемы потерь при реализации редких, но вероятных событий. При методологии VAR отсутствует заранее разработанный сценарий, в то время, как основой стресс-тестирования служат, в основном, макроэкономические сценарии.

В результате анализа даны соответствующие оценки возможных потерь в результате применения разных методологий, причин формирования, а также факторов, влияющих на величину указанных потерь.

Ключевые слова: валютный риск, банк, управление, VAR, стресс-тест.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 14.10.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 28.10.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

ՊԱՐԵՆԱՄԹԵՐՔԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԻ ԻՆՔՆԱԲԱՎՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ՀՏԴ 631.1

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-217

ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ ՀԱԿՈՐ

ԳՊՀ դասախոս,
փնտրեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
Էլփոստ՝ hkhachatr@mail.ru

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ ՆԻՆԱ

ՀԱԱՀ դասախոս
Էլփոստ՝ ninavardanyan@mail.ru

Ցանկացած երկրի պարենային անվտանգության ամենակարևոր բաղադրիչը պարենի առկայությունն է, որը իր հերթին բնորոշում է փվյալ երկրում պարենի ֆիզիկական առկայությունը և մատչելիությունը արտադրության, պահուստների ստեղծման կամ արտահանումների և ներկրումների միջոցով:

Վերլուծության նպատակն է պարզաբանել սննդամթերքի հիմնական տեսակներով բնակչության ինքնաբավության մակարդակը և առաջարկել «հացի խնդրի» լուծման մատչելի և հնարավոր ուղիներ: Որոշ ապրանքների ինքնաբավության ցածր մակարդակը վկայում է հիմնական պարենային ապրանքների ներմուծումը տեղական արտադրությամբ որոշակի ողջամիտ սահմաններում փոխարինելու կարևորության մասին, ինչին կարելի է հասնել տեղական արտադրության արտադրանքի որակի և մրցունակության բարելավման, ինչպես նաև արտադրության մեծացման միջոցով: Չնայած երկրի շուկայում պարենի ֆիզիկական մատչելիությունը խնդրահարույց չէ, բայց առանձին մթերքների տեսականու բազմազանությունը խիստ սահմանափակ է, իսկ առավել կարևոր մի շարք սննդամթերքների (ցորենի, հատիկազանի, շաքարի, յուղի և այլն) ինքնաբավության մակարդակը դեռևս ցածր է:

Հայաստանը, կալորիականությամբ հաշվարկած, բնակչության պարենի պահանջարկը սեփական արտադրությամբ բավարարում է ընդամենը 55–60%-ով: Հաշվի առնելով երկրում փիրող պատերազմական իրավիճակը և փնտրեսությունում ոչ շահեկան զարգացումները, անհրաժեշտ է մշակել և իրականացնել պարենային անվտանգությանը միտված արդյունավետ ագրարային քաղաքականություն:

Բանալի բառեր՝ *ինքնաբավություն, պարենամթերք, սպառում, պաշարներ, արտահանում, ներմուծում, արտադրություն, վարելահող, արտադրողականություն:*

Ինքնաբավության աստիճանը ավելի շուտ արտադրության բնութագրիչն է, քան սպառման, քանի որ ներկայացնում է սոսկ պարենի արտադրության տեսակարար կշիռը երկրում սպառված պարենամթերքի ծավալի կառուցվածքում: Ինքնաբավությունը տեսականորեն ենթադրում է պարենամթերքի նորմատիվային պարենային զամբյուղով պահանջվող քանակության և արտադրված պարենամթերքի ծավալների հարաբերակցություն: ՀՀ պարենամթերքի հիմնական տեսակների գծով ինքնաբավության մակարդակները վերջին 2010-2021 թվականների կտրվածքով ներկայացված է աղյուսակ 1-ում:

Աղյուսակ 1:

Ինքնաբավության մակարդակը Հայաստանի Հանրապետությունում¹:

		2011	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ցորեն	Ինքնաբավության աստիճան, %	36,5	53,2	33,2	31,5	25,9	24,4	23,2
	1 շնչի հաշվով տարեկան սպառման շեղումները նորմայից	17,4	21,2	12,3	11,5	11,6	9,1	-0,4
Կարտոֆիլ	Ինքնաբավության աստիճան, %	100,9	101,3	102,6	102,6	101,1	101,1	111,7
	1 շնչի հաշվով տարեկան սպառման շեղումները նորմայից	-19,4	-22	-23,7	-23,9	-22,7	-26,5	-25,5
Բանջարեղեն	Ինքնաբավության աստիճան, %	98,2	103,3	102,5	104,7	102,4	103,9	105,6
	1 շնչի հաշվով տարեկան սպառման շեղումները նորմայից	106,1	115,8	101,6	88,6	79,7	86	79
Միոգ	Ինքնաբավության աստիճան, %	90	98,1	109,7	108,9	104	98,2	114,4
	1 շնչի հաշվով տարեկան սպառման շեղումները նորմայից	4,3	24,7	29,6	30,1	24,3	21,5	19,3

¹https://armstat.am/file/article/sv_03_21a_6200.pdf, Հավելված 2, էջ 8

Ձու	Ինքնաբավության աստիճան, %	94,1	99,4	98,2	99,5	100	100,3	98,8
	1 շնչի հաշվով տարեկան սպառման շեղումները նորմայից	2,7	3,7	4	4,6	4,5	5	4,3
Կայք	Ինքնաբավության աստիճան, %	82,9	88,6	91,2	86,8	84,3	82	87,7
	1 շնչի հաշվով տարեկան սպառման շեղումները նորմայից	143	176,4	169	168,2	163,7	165	154
Տավարի միս	Ինքնաբավության աստիճան, %	78,4	92,5	91,5	89,2	90,4	87,3	92,2
	1 շնչի հաշվով տարեկան սպառման շեղումները նորմայից	-18,1	-10,6	-9,1	-9,2	-9,7	-8,6	-9,8
Ձուկ	Ինքնաբավության աստիճան, %	87,2	108,6	101,8	109	113,1	148,4	143,7
	1 շնչի հաշվով տարեկան սպառման շեղումները նորմայից	-8,2	-4,8	-5,4	-5,8	-5,7	-6,6	-6,4

Ինչպես ցույց են տալիս տվյալները, մի շարք առաջին անհրաժեշտության պարենամթերքների ինքնաբավության մակարդակը զգալիորեն ցածր է, մասնավորապես ցորենի գծով 2011 թվականին այն կազմել է 36,5 տոկոս, իսկ 2021 թվականին՝ ընդամենը 23,2 տոկոս: 1 շնչի հաշվով ցորենի սպառումը տարեկան 2010-2021 թվականների ընթացքում տատանվել է 129,6-153,4 կգ-ի սահմաններում, մինչդեռ ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից հաշվարկված և մշակված սննդամթերքի սպառման նորման տարեկան կազմում է 130 կգ: Փաստացի դուրս է գալիս, որ մինչև 2020 թվականը ՀՀ-ում ցորենի տարեկան սպառումը 1 շնչի հաշվով գերազանցում է նորման և միայն 2021 թվականին է, որ նորմայից ցածր է 400 գրամով: Կարտոֆիլի գծով ինքնաբավության մակարդակը բարձր է, մյուս կողմից սպառման ցուցանիշը ունի նվազման միտում, ընդ որում ՀՀ-ում տարեկան 1 շնչի հաշվով ավելի քիչ կարտոֆիլ է սպառվում, քան նախատեսված է ԱՆ-ի կողմից: Բանջարեղենի գծով ինքնաբավությունը բարձր է, ընդ որում ՀՀ բնակչությունը 1 շնչի հաշվով տարեկան սպառում է ավելի շատ, քան նախատեսված է նորմայով: Մրգի գծով ինքնաբավության ցուցանիշը անկում է գրանցել, դրան զուգահեռ իջել է նաև բնակչության կողմից տարեկան 1 շնչի հաշվով մրգի սպառումը, չնայած, որ այս դեպքում ևս սպառումը գերազանցում է

նորմայով նախատեսվածին: Ցածր է նաև կաթի, տավարի մսի, ձկան և ձվի ինքնաբավության մակարդակները: Վերջիններս վկայում են առաջին անհրաժեշտության պարենամթերքների ներմուծումը որոշակի հիմնավորված սահմաններում տեղական արտադրությամբ փոխարինելու կարևորության մասին, ինչին կարելի է հասնել տեղական արտադրության մթերքների որակի ու մրցունակության բարձրացման, ինչպես նաև արտադրության ծավալների ավելացման միջոցով:

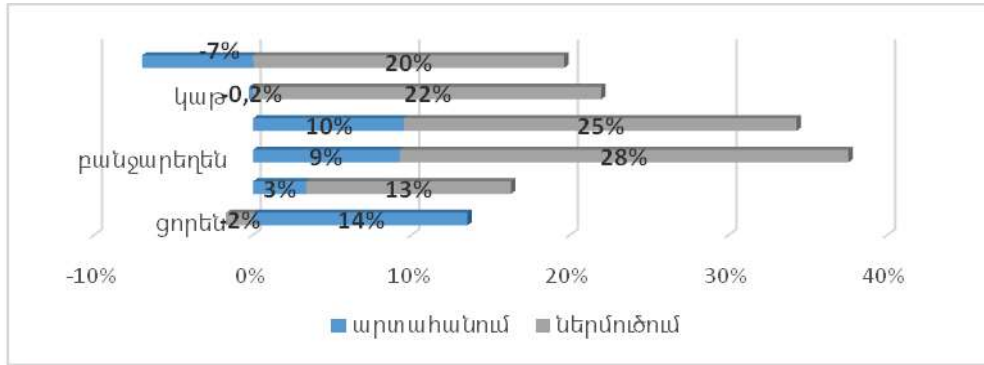
Պարենային հաշվեկշռի ամբողջական առաջարկի կարևոր բաղադրամասերը պարենի տեղական արտադրության և ներմուծման ցուցանիշներն են: Վերջիններիս և տարեսկզբի պահուստի հանրագումարով ձևավորվում է տվյալ պարենամթերքի ամբողջական առաջարկը, որը հիմք է սպառումը հավասարակշռելու և ինքնաբավության մակարդակը հաշվարկելու համար: ՀՀ ԱՎԿ-ի կողմից այդ ամբողջական առաջարկը բաշխվում է երկրի ներսում՝ սննդի, սերմացուի, անասնակերի նպատակով սպառման, կորուստների հաշվարկման և տարեվերջի պահուստների ձևավորման համար: Հատկանշական է, որ 2011 թվականին ցորենի տարեկան սպառումը 1 շնչի հաշվով կազմել է 147,4 կգ, ամսականը կլինի՝ $147,4:12=12,28$ կգ: Պահուստային ֆոնդը նախատեսված է եղել 51,33 տոննա: Նշենք, որ վերջինս նախատեսվում է հունվարից մինչև հունիս բնակչության պարենային սպառումը ապահովելու և սերմացուի պահանջը բավարարելու համար: Մեր հաշվարկներում 6 ամսվա համար 3021,4 հազար բնակիչ ունեցող երկրի ցորենի սպառումը կկազմի $3021,4*12,28*6=222616,7$ հազար կգ կամ 222,6 հազար տոննա: 19,5 հազար տոննա նախատեսվել է որպես սերմացու՝ $222,6+19,5=242,1$ հազար տոննա, դրան գումարած 15 տոկոս ապահովագրական ֆոնդը, կստացվի $242,1+242,1*0,15=278,4$ հազար տոննա: Այսինքն՝ մեր հաշվարկներով պահուստային ֆոնդը պետք է կազմեր 278,4 հազար տոննա, մինչդեռ պաշտոնական տվյալներով այն կազմում է 155,1 հազար տոննա, այսինքն՝ գրեթե 2 անգամ (1,8 անգամ) պակաս, քան պահանջվում է: Մյուս կողմից 2011 թվականին 1 շնչի հաշվով փաստացի սպառումը օրական կազմել է 403,8 գրամ՝ ապահովելով օրական 1144,9 կկալ, մինչդեռ ըստ ՀՀ ԱՆ կողմից մշակված նորմաների ամբողջ հացամթերքի օրական սպառման նորման 1 շնչի հաշվով կազմում է 355 գրամ: Փաստացիորեն սպառումը նույն աղբյուրի տվյալներով բժշկական նորման գերազանցում է 1,14 անգամ: Այս անճշտության հետևանքով, ինչ խոսք, խախտվում է նաև սննդաբաժնի կառուցվածքը:

2021 թվականին ցորենի տարեկան սպառումը 1 շնչի հաշվով կազմել է 129,6 կգ, ամսականը կլինի $129,6:12=10,8$ կգ: Պահուստային ֆոնդը 1 շնչի համար նախատեսված է եղել 122,81 տոննա: Մեր հաշվարկներում 6 ամսվա համար 2961,4 հազար բնակիչ ունեցող երկրի համար ցորենի սպառումը կկազմի

2961,4*10,8*6=191898,7 հազար կգ կամ 191,9 հազար տոննա: 17,6 հազար տոննա նախատեսվել է որպես սերմացու, դրան գումարած 15 տոկոս ապահովագրական ֆոնդը՝ կատարվի $191,9+17,6=209,5$ հազար տոննա, $209,5+209,5*0.15=240,9$ հազար տոննա: Այսինքն՝ մեր հաշվարկներով պահուստային ֆոնդը պետք է կազմեր 240,9 հազար տոննա, մինչդեռ պաշտոնական տվյալներով այն կազմում է 363,7 հազար տոննա, այս դեպքում 122,8 հազար տոննայով ավելի է, քան պահանջվում էր: 2021 թվականին 1 շնչի հաշվով փաստացի սպառումը օրական կազմել է մոտավորապես 355 գրամ՝ ապահովելով օրական 1000,5 կկալ, ինչը համընկնում է ՀՀ ԱՆ կողմից մշակված նորմաներին: Մյուս կողմից ցորենը առաջին անհրաժեշտության ապրանք է, և հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ պատերազմական իրավիճակում ենք գտնվում, այդ շեղումները կարելի է համարել նորմալ:

Քննարկենք մեկ այլ պարենամթերքի հարցը, որի ինքնաբավության մակարդակը բավականին ցածր է, և պակասը լրացվում է ներմուծմամբ: Տեղական արտադրության հաշվին այստեղ տավարի մսի պահանջարկը 2021 թվականին բավարարվել է միջինը 92,2%-ով 2011 թվականի 78,4%-ի փոխարեն: Ըստ պարենային հաշվեկշռի՝ տարեկան միջին հաշվով ներմուծվել է 6,5 հազ. տոննա (2021 թվական) տավարի միս: 2021 թվականին տավարի մսի տարեկան սպառումը 1 շնչի հաշվով կազմել է 26,7կգ, ամսականը կլինի՝ $26,7/12=2,225$ կգ: Պահուստային ֆոնդը 1 շնչի համար նախատեսված է եղել 0,14 տոննա: Մեր հաշվարկներում 6 ամսվա համար 2961,4 հազար բնակիչ ունեցող երկրի համար տավարի մսի սպառումը կկազմի 45,465 հազար տոննա, մինչդեռ պաշտոնական տվյալներով այն կազմում է 0,40 հազար տոննա: 2021 թվականին 1 շնչի հաշվով փաստացի սպառումը օրական կազմել է մոտավորապես 73,3 գրամ՝ ապահովելով օրական 131,9 կկալ, ինչը 71,1 կկալ-ով պակաս է ՀՀ ԱՆ կողմից մշակված նորմայից:

Պարենամթերքի հիմնական տեսակների արտահանման և ներմուծման ծավալների համադրումից տեսնում ենք, որ միայն ցորենի գծով է, որ ներմուծման ծավալները գերազանցում են արտահանման ծավալներին, մյուս մթերքների գծով հիմնականում արտահանվում են և ուսումնասիրվող միայն 2011 թվականին է որ մյուս արտադրանքների գծով ներմուծումը գերազանցում է արտահանմանը (գծապատկեր 1): Հաշվի առնելով դինամիկան՝ կարելի է ասել, որ տվյալները բավականին խոստումնալից են, չնայած երկրում տիրող ռազմական լարվածության: Մյուս կողմից տվյալների վերլուծության ժամանակ պետք է փաստենք՝ ՀՀ ԱՎԿ-ի կողմից ներկայացված պաշտոնական տվյալներում հաշվի չի առնվում այն փաստը, որ այդ ծավալի մի մասը սպառվում է ԼՂՀ-ում:

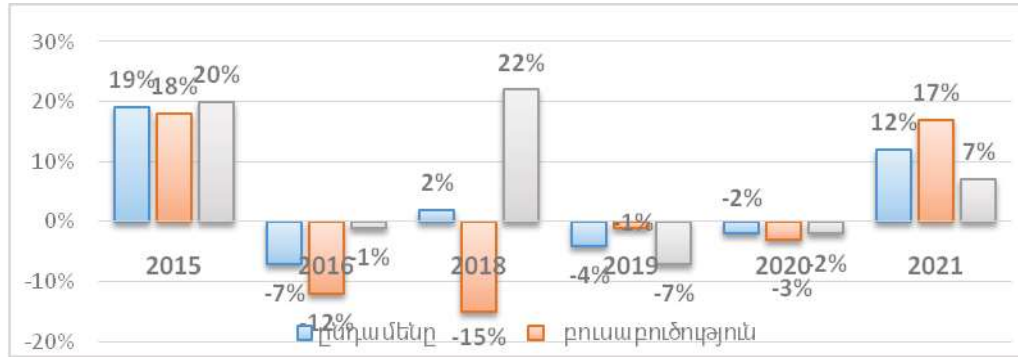

Գծապատկեր 1. Պարենամթերքների արտահանման և ներմուծման հավելածի միջին տեմպերը, 2011-2021թթ¹:

Համաձայն վիճակագրական պաշտոնական տվյալների՝ 2011 թվականին 3776,4 մլրդ դրամ կազմող ՀՆԱ-ի մեջ գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալը կազմել է 767,88 մլրդ դրամ, իսկ 2021 թվականին 6982,96 մլրդ դրամի մեջ՝ 791,69 մլրդ.դրամ: Փաստացի 10 տարվա ընթացքում միջին հաշվով գյուղատնտեսական արտադրանքի ծավալը ավելացել է ընդամենը 0,3 %-ով, մյուս կողմից կրճատվել է նաև ՀՆԱ-ի մեջ գյուղատնտեսական արտադրության մասը միջին հաշվով 5,7%-ային կետով (գծապատկեր 2):

Բնակչության մեկ շնչի հաշվով վարելահողերի տարածությունը 2011 թվականին կազմել է 0.149 հա և 2021 թվականին՝ 0.15 հա, այդ թվում՝ ցանքատարածության չափը համապատասխանաբար՝ 0,09 և 0.08 հա: Ըստ հողային հաշվեկշռի՝ Հայաստանի վարելահողերը մոտ 443.4 հազար հա են և կազմում են գյուղատնտեսական նշանակության հողերի 21,7%-ը: Վարելահողի և ցանքատարածությունների չափերը ըստ տարիների փոփոխվել են՝ աղյուսակ 2:

¹https://statbank.armstat.am/pxweb/hy/ArmStatBank/ArmStatBank__7%20Food%20Security/FS-1-2021.px/?rxid=9ba7b0d1-2ff8-40fa-a309-fae01ea885bb

Գծապատկեր 2. Գյուղատնտեսության հիմնական ցուցանիշների դինամիկան, %:
Աղյուսակ 2.

«Վարելահողերի չափը և դրանց նպատակային օգտագործումը»:

Ցուցանիշներ	2011	2016	2018	2019	2020	2021
Ընդամենը վարելահող, 1000 հա	449.2	446.4	445.6	444.8	444	443.4
Հավելածի տեմպը նախորդ տարվա նկատմամբ, %	x	-0.1%	-0.1%	-0.2%	-0.2%	-0.1%
Վարելահողի կառուցվածքը գյուղ. նշանակության հողերում, %	21.6	21.8	21.8	21.8	21.8	21.7
Ընդամենը ցանքատարածություն, 1000 հա	286.7	353.4	242.3	227.9	222.7	227.2
Հավելածի տեմպը նախորդ տարվա նկատմամբ, %	x	4.3%	-17%	-5.9%	-2.3%	2.0%
Վարելահողի նպատակային օգտագործման մակարդակը, %	64%	79%	54%	51%	50%	51%
Ցանքից դուրս մնացած վարելահողի չափը, 1000 հա	162.5	93	203.3	216.9	221.3	216.2
Հավելածի տեմպը նախորդ տարվա նկատմամբ, %	x	-11%	47.9%	6.7%	2.0%	-2.3%

Գնահատելով վարելահողերի նպատակային օգտագործման մակարդակը, պարզել ենք, որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում ցուցանիշը ունի նվազման միտում և 2021 թվականին 2011 թվականի համեմատ ցանքից դուրս

մնացած վարելահողերի չափը ավելացել է մոտ 33%-ով: 2021 թվականին նպատակային է օգտագործվել վարելահողերի մոտ 51 տոկոսը 2011 թվականի 64 տոկոսի դիմաց: 2021 թվականին ցանքից դուրս է մնացել 216.2 հազար հա վարելահող /վարելահողերի 49%-ը/: Հատկանշական է, որ վարելահողի ցածր օգտագործման արդյունավետությունը մասամբ պայմանավորված նրանով, որ գյուղական համայնքների տնօրինության տակ գտնվող վարելահողը հիմնականում օգտագործվում է վարձակալության նպատակով, և շատ դեպքերում այն մնում է խամ ու խոպան: Այս առումով անհրաժեշտ է ոչ նպատակային նշանակությամբ օգտագործվող և տարիներ շարունակ չօգտագործվող վարելահողերը ներգրավել գյուղատնտեսական շրջանառության մեջ՝ առանց դրանց սեփականատերերի սեփականության իրավունքը խախտելու և վնաս պատճառելու:

Յուրաքանչյուր երկրի համար բնակչության պարենային ապահովման ամենակարևոր մարտահրավերներից մեկը ամենաուղղակի իմաստով հացի խնդրի լուծումն է: Հաշվի առնելով ցորենի ինքնաբավության ցածր մակարդակը և ցորենի պարենային ապահովության միջազգային ճգնաժամը, ինչպես նաև տարածաշրջանային լարված պատերազմական իրավիճակը՝ փորձել ենք հասկանալ՝ ինչպես կարելի է ցորենի ինքնաբավությունն ապահովել սեփական ռեսուրսների հաշվին: Ցորենի ցանքատարածությունները կազմել են հացահատիկային մշակաբույսերի ցանքատարածության մոտ 47 տոկոսը /2021 թվականին/ և տարեցտարի կրճատվել են, մասնավորապես 2011 թվականի համեմատ կրճատվել են 24 տոկոսով՝ (աղյուսակ 3): Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում ցորենի մշակության ամենաբարձր ցուցանիշները գրանցվել են 2016 թվականին:

Աղյուսակ 3.

ՀՀ-ում ցորենի մշակության հիմնական ցուցանիշները 2011-2021թթ.:

	2011	2016	2018	2019	2020	2021
Ցանքատարածությունը, 1000 հա	77.8	108.7	66.7	59.9	59.4	59.1
Հավելածի տեմպը, %		40%	-39%	-10%	-1%	-1%
բերքատվության մակարդակը, գ/հա	28.8	32.4	28.2	19.6	22.5	16.8
Հավելածի տեմպը, %		13%	-13%	-30%	15%	-25%

Ըստ պարենային հաշվեկշռի տվյալների՝ ցորենի արտադրությունը 2021 թվականին կազմել է 363.7 հազար տոննա, որը կազմել է ամբողջական առաջարկի 45,9 տոկոսը, իսկ 330,4 հազար տոննան ներմուծվել է: Սպառման ընդհանուր ծավալից 362,5 հազար տոննան օգտագործվել է սննդի մեջ, 91,2 հազար տոննան՝ որպես անասնակեր, 17,6 հազար տոննան նախատեսվել է որպես սերմացու, իսկ մնացած 39,8 հազար տոննան կազմել են կորուստները: Հատկանշական է, որ ցորենի պահուստային ֆոնդը մեր հաշվարկներով պետք է կազմեր 240,9 հազար տոննա: Վերլուծելով 2006-2021 թվականների տվյալները, պարզել ենք, որ հացահատիկային մշակաբուսերի ցանքատարածության 1 հա-ով ավելացման արդյունքում ինքնաբավության մակարդակը կավելանա 0,24%-ով: Մյուս կողմից 59,1 հազար հա ցանքատարածության պայմաններում անհրաժեշտ ծավալի ցորեն ապահովելու համար ցորենի բերքատվությունը 1 հա-ի հաշվով պետք է կազմի 40,7g/հա /240900:59100*10/' 2,4 անգամ ավելի բարձր բերքատվություն քան ապահովել ենք 2021 թվականին:

Առաջարկություններ՝

- Պարենային հաշվեկշռում պահուստային ֆոնդերի հաշվարկման ժամանակ անճշտություններից կրկնակի հաշվարկներից խոսափելու նպատակով մշակել ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի համար միասնական հաշվեկշիռներ և իրականացնել պարենային հաշվեկշիռների համադրում:
- Ոչ նպատակային նշանակությամբ օգտագործվող և տարիներ շարունակ չօգտագործվող վարելահողերը ներգրավել գյուղատնտեսական շրջանառության մեջ՝ առանց դրանց սեփականատերերի սեփականության իրավունքը խախտելու և վնաս պատճառելու, բարձրացնել մշակաբույսերի բերքատվության մակարդակը:
- Կատարելագործել արտադրանքների իրացման շուկայական պահանջները, որը պետք է նպաստի գյուղացիական տնտեսությունների շահագրգռվածության բարձրացմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական տարեգիրք 2012-2022:
2. ՀՀ ազգային պարենային հաշվեկշիռներն ըստ պարենային ապրանքախմբերի/ապրանքատեսակների, ցուցանիշների և տարիների:

ISSUES OF SELF-SUFFICIENCY OF MAIN TYPES OF FOOD IN ARMENIA

KHACHATRYAN HAKOB

PhD in Economics, Associate Professor

GSU Lecturer

e-mail: hkhachatr@mail.ru

VARDANYAN NINA

ANAU Lecturer

e-mail: ninavardanyan@mail.ru

The most important component of any country's food security is the availability of food, which, in turn, determines the physical availability of food in a given country through production, stockpiling or export and import.

The purpose of the analysis is to clarify the level of self-sufficiency of the population with the main types of food and to offer affordable and possible solutions to the "bread problem". The low level of self-sufficiency in some products indicates the importance of replacing imports of basic food products with local production within certain reasonable limits, which can be achieved by improving the quality and competitiveness of locally produced products, as well as by increasing production.

Although the physical availability of food in the country's market is not a problem, the variety of individual foodstuffs is very limited, and the level of self-sufficiency in some of the most important foodstuffs is still low. In terms of calories, Armenia satisfies the population's need for food through its own production by only 55-60%. Given the military situation and adverse events in the country, it is necessary to develop and implement an effective agricultural policy aimed at ensuring food security.

Keywords: *self-sufficiency, food, consumption, stocks, export, import, production, arable land, productivity.*

ВОПРОСЫ САМООБЕСПЕЧЕНИЯ ОСНОВНЫМИ ВИДАМИ ПРОДОВОЛЬСТВИЯ В АРМЕНИИ

ХАЧАТРЯН АКОБ

Кандидат экономических наук, доцент

Преподаватель ГГУ

Электронная почта: hkhachatr@mail.ru

ВАРДАНЯН НИНА

Преподаватель НАУА

Электронная почта: ninavardanyan@mail.ru

Наиболее важным компонентом продовольственной безопасности любой страны является наличие продовольствия, которое, в свою очередь, определяет физическую доступность и доступность продовольствия в данной стране за счет производства, накопления запасов или экспорта и импорта.

Цель анализа - уточнить уровень самообеспеченности населения основными видами продуктов питания и предложить доступные и возможные пути решения «хлебной проблемы». Низкий уровень самообеспеченности отдельными продуктами свидетельствует о важности замещения импорта основных продуктов питания местным производством в определенных разумных пределах, что может быть достигнуто за счет повышения качества и конкурентоспособности продукции местного производства, а также за счет увеличения производства.

Хотя физическая доступность продуктов питания на рынке страны не является проблемой, разнообразие отдельных продуктов питания очень ограничено, а уровень самообеспеченности некоторыми наиболее важными продуктами питания по-прежнему низкий. В пересчете на калории Армения удовлетворяет потребность населения в продуктах питания за счет собственного производства лишь на 55-60%. Учитывая военную обстановку и неблагоприятные события в стране, необходимо разработать и проводить эффективную аграрную политику, направленную на обеспечение продовольственной безопасности.

Ключевые слова: *самообеспечение, продовольствие, потребление, запасы, экспорт, импорт, производство, пашня, урожайность.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 14.06.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 22.06.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ ՎԱԼԵՐԻ

ԳՊՀ և ԵՊՀ դասախոս,
տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
Էլփոստ՝ valeri.aragelyan.51@gmail.com

ՀԱՅԿԱԶՅԱՆ ԷԴՈՒԱՐԴ

Արևմտյան Ուկրաինայի ազգային համալսարանի դասախոս,
տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
Էլփոստ՝ haykazyan@gmail.com

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆ

Արևմտյան Ուկրաինայի ազգային համալսարանի դասախոս,
մաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլփոստ՝ petrosyan@mail.ru

ԹԵՐԶՅԱՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Արևմտյան Ուկրաինայի ազգային համալսարանի դասախոս,
տնտեսագիտության թեկնածու, ասիստենտ
Էլփոստ՝ terzyan@mail.ru

Հեղագրության գործընթացը բնութագրվում է հոգեբանական և վերլուծական գործոնների բարդ փոխազդեցությունների շարքով: Այդ շարքում օրինաչափությունների հայտնաբերումը գիտական հիմք է նախապատրաստում բազմագործոն վերլուծության գործընթացի արդյունավետ կազմակերպման համար և հեշտացնում ստացված արդյունքների գնահատումը:

Այս աշխատանքում փորձ է արվել առկա գործոնների հեղագրության միջոցով բուժման և առօրյա կենսակերպի գնահատման համակարգերում հայտնաբերել թագածահրի ընդհանրական օրինաչափություններ: Հոգեբանական հեղագրության արդյունքը եղել է այն, որ հիմնականում խուճապի մեջ են հայտնվում «անհանգիստ» բնավորության տեր անձինք: Եթե նրանց հնարավորություն ընձեռվի ընտրություն կատարել անձանոթ բուժողի և էլեկտրոնային թեստի միջև, ապա նրանք կընտրեն թեստը:

Հոդվածում ներկայացված է 2022 թվականի փետրվար ամսվա դրությամբ 230 պեություններից ստացված տվյալների հեղագրման արդյունքներն ըստ 4 գործոնների: Ընդգրկված գործոնների կապվածության

կորելացիոն գործակիցներից երևում է, որ ուղիղ ուժեղ գծային կապ կա «Բուժվածներ» և «Դեպքեր» գործոնների միջև, կա գծային կապ «Մահեր» և «Դեպքեր», «Բուժվածներ» և «Մահեր», «Ակտիվ դեպքեր» և «Դեպքեր» գործոնների միջև, առկա է ուղիղ կապ «Ակտիվ դեպքեր» և «Մահեր», «Ակտիվ դեպքեր» և «Բուժվածներ խմբերում»: Աղյուսքում ստացվել է, որ ցանկացած պեպոությունում կա 98%-ին մոտ բուժման հնարավորություններ: Իսկ ահա վերջին ժամանակներս «Մահեր»-ի և առավել ևս «Ակտիվ դեպքեր»-ի տոկոսայնությունը բավականին նվազ է: Վարակվածների հարաբերական քանակով այլ պեպոությունների նկատմամբ գերազանցում են ԱՄՆ և Հնդկաստանը, իսկ բուժումը բարերար վիճակում են մատուցել Ֆրանսիան և Բրազիլիան:

Ներկայացված հաշվարկման մեթոդը հնարավորություն է տալիս զգալիորեն նվազեցնել ոչ միայն հեղազոտական աշխատանքների կատարման ժամկետները, այլև կարող է օգտագործվել ցանկացած բնագավառում տարվող հեղազոտությունների գնահատման գործընթացներում:

Բանալի բառեր՝ բազմագործոն վերլուծություն, գործոնային հեղազոտություն, գծային ծրագրավորում, ընդհանրականություն, կորելացիոն գործակից:

Զգալի թվով ուսումնասիրություններ են նվիրված մասնագիտական առողջացման համակարգում բուժվողի ընկալման, պատրաստականության և ֆիզիկական կարողությունների միջև կապերի առկայության հարցերին [12]: Չնայած գնահատման բաղադրիչները կատարելագործվել են, սակայն բազմաթիվ ուսումնասիրություններում կան էական սահմանափակումներ և հակասություններ, քանի որ փորձարկման պայմաններում հաշվի չեն առնվել մնացորդային գիտելիքների հետազոտման արդյունքները:

Բուժման և համապատասխան գիտելիքների գնահատման գործընթացներում առկա օրինաչափությունների հայտնաբերումը հնարավոր է իրականացնել միայն վիճակագրական մեթոդներով ստացված փորձարարական տվյալների հոգեբանական վերլուծության և համարժեք արդյունքների համադրմամբ [2] (Петросян 2017): Վերը նշված նպատակին հասնելու համար սոցիալական և հոգեբանա-ֆիզիոլոգիական ուսումնասիրություններում օգտագործվող վիճակագրական մեթոդների օգնությամբ ստացված բնութագրիչները անբավարար են:

Առողջապահությունում բազմագործոն վերլուծության արդյունքում որոշումների կայացման (ԲՎՈԿ) և իրականացման խոչընդոտը պայմանավորված է հայրենական գրականությունում տեսական և մեթոդական հարցերի մեկնաբանման պակասով: Այս ոլորտում առկա աշխատանքները սահմանափակված են

միայն կենտրոնամետ գործոնների հայտնաբերմամբ և ժամանակակից պահանջներին լիովին չեն համապատասխանում[9]:

Բազմագործոն վերլուծության արդյունքում որոշումների կայացման (ԲՎՈԿ) միջոցներից մեկը, որ օպտիմալացնում է արդյունքների ստացումը, տնտեսում է աշխատաժամանակը և նվազեցնում է հետազոտման հետ կապված ծախսերը: ԲՎՈԿ-ը հանդիսանում է բուժիչ միջոցների գնահատման համալիր և բարդ խնդիրների լուծման հետ կապված որոշումների կայացման մաթեմատիկական գործիք: Այլ խոսքով ԲՎՈԿ-ը տարբեր գիտական և պրակտիկ գիտելիքների շրջանակներում որոշումների կայացման մեթոդների համալիր է, որը թույլ է տալիս հաշվի առնել բազում գործոններ: Ընդ որում բնութագրիչները և համապատասխան կշռային գործակիցները յուրահատուկ են քննարկվող առարկայի շրջանակներում[10]:

ԲՎՈԿ-ի իրականացման ընթացքում պետք է հաշվել յուրաքանչյուր բնութագրիչի միջանկյալ այլընտրանքների արժեքների տարբերակները հետևյալ բանաձևով՝

$$V(a) = \sum v_i(a) \times w_i \text{ որտեղ}$$

$V(a)$ -ն ընդհանրական արժեքներն են,

$v_i(a)$ -ն այլընտրանքի համար i -րդ բնութագրիչի արժեքն է,

w_i -ն i -րդ բնութագրիչի կշռայի գործակիցն է,

i – բնութագրիչի հերթական համարն է:

Այսպիսով, այլընտրանքի ընդհանրական արժեքը հաշվելու համար անհրաժեշտ է հաշվել կշռային գործակցի և կոնկրետ այլընտրանքի բնութագրիչի արժեքի արտադրյալը, իսկ այնուհետև գումարել բոլոր բնութագրիչների արտադրյալները:

Այս աշխատանքում փորձ է կատարվում առկա գործոնների հետազոտության միջոցով բուժման և առօրյա կենսակերպի գնահատման համակարգերում հայտնաբերել թագածահրի ընդհանրական օրինաչափություններ: Հետազոտության ընթացքում անհրաժեշտ է լուծել տեսական և կիրառական խնդիրներ: Վերոնշյալ հանգամանքները համակարգվել և կատարելագործվել են գործոնների վերլուծության իրագործման խնդրի միջոցով: Նշված բնագավառի խնդիրները լուծելիս անհրաժեշտություն է առաջանում գործ ունենալ մեծ թվով տվյալների հետ, որոնց միջև հարաբերությունները ներկայացվում են կորելացիոն կապվածությամբ: Հետազոտությունների կատարման ընթացքում տվյալների կապվածության աստիճանի որոշումը իրականացվում է գործոնների վերլուծության մեթոդի օգնությամբ:

Առողջության ստուգման և գնահատման տեխնոլոգիաներն են՝ բանավոր, գրավոր, խառը և էլեկտրոնային: Հետևաբար առկա գործոններն էլ կարող են լինել տարբեր:

Բանավոր քննումների անցկացման մոդելները հարմար են ընդհանրական սկզբունքների ձևավորման և հետազոտությունների իրականացման համար: Բանավոր քննումների անցկացման ընթացքում առկա են հետևյալ թերությունները՝

1. միօրինակ հարցերը,
2. խիստ, լուռ բուժող,
3. կանխակալ բուժող,
4. տարբեր հանձնաժողովներ:

Հետազոտությունները ցույց են տվել, որ հիմնականում խուճապի մեջ են հայտնվում «անհանգիստ» բնավորության տեր անձիք: Եթե նրանց հնարավորություն ընձեռվի ընտրություն կատարել անձանոթ բուժողի և էլեկտրոնային թեստի միջև, ապա նրանք կընտրեն թեստը: Թեստերի կատարման ընթացքում անհրաժեշտություն է առաջանում մեկ թեմայից արագ անցում կատարել այլ թեմայի, սահմանված ժամանակահատվածում ճիշտ պատասխանել առավել շատ քանակով հարցերի:

Այժմ մեծ տարածում է գտել թեստերի միջոցով ստուգման և գնահատման տեխնոլոգիան, որը հակադրվում է բանավոր քննում իրականացման և գնահատման տեխնոլոգիային: Թեստավորման համակարգում մենք չենք կարող գտնել այնպիսի հումանիստ և արդար քննող բժիշկ, որը ներում է պատահական անճշտությունները, շտկում է հուզական վիճակը, պատկերացնում է ունեցած գիտելիքների խորությունը և հարցադրումները այն ձևով է մատուցում, որպեսզի օգնի քննության մասնակցին լիարժեք ներկայանալու:

Գրավոր քննումների անցկացման և գնահատման տեխնոլոգիան ինքնին նույնպես թեստավորում է: Շատ երկրներում բանավոր քննումների պակասը փորձում են լրացնել գիտելիքի գրավոր ձևով ստուգումների միջոցով: Գրավոր քննումների անցկացման թերությունները և առաջացած խնդիրներն են՝

1. գիտելիքների նեղ մասնագիտական շերտը,
2. փոքր գիտելիքների բազայից ինֆորմացիա քաղելու վտանգի հավանականությունը,
3. քննման ընթացքում հուշող թերթիկների օգտագործումը,
4. ստուգման աշխատատարությունը և գնահատման չափորոշիչների անկայունությունը:

Գրավոր քննումների անցկացման ընթացքում թվարկված թերությունները հանգեցնում են այն մտքին, որ նույնիսկ բարեխիղճ և բարձր կազմակերպ-

վածության դեպքում հանդիպում են արդյունքների վրա ազդող լուրջ սահմանափակումներ: Նկատվող սահմանափակումները կարելի է վերացնել թեստային գնահատման միջոցով:

Գրավոր և թեստային համադրված ստուգումը և գնահատումը նպատահարմար է իրականացնել տարբեր ժամանակահատվածներում՝ հաշվի առնելով այն գործոնները, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի կերպով ազդել են գնահատման գործընթացի վրա:

Խառը քննման և գնահատման ընթացքում թվարկված թերությունները ընդհանրական են բանավոր և գրավոր քննումների համար:

Էլեկտրոնային քննման ընթացքում թվարկված թերություններին, որոնք ընդհանրական են բանավոր և գրավոր քննումների համար, ավելանում է նաև անորակ կապի առկայությունը:

Թեստերի միջոցով իրականացվող գիտելիքի գնահատման ժամանակ գործոնների վերլուծության համար որպես նախնական տվյալներ հանդես են գալիս թեստերի միջև եղած հարաբերակցությունների կորելյացիոն զանգվածի տարրերը: Հետազոտության արդյունքում հայտնաբերվում են այն հիմնական գործոնները, որոնք հանդես են գալիս թեստերի միջև եղած կապվածության հիմքում: Յուրաքանչյուր թեստի ընտրությունը պատահական է: Գործոնների վերլուծության կենտրոնամետ և գլխավոր առանցքների մեթոդների օգնությամբ հիմնավորվում է, որ որոշ խմբային գործոնների և թեստերի շեղումները կարող են կախված լինել ինչպես գործոնների խմբերից, այնպես էլ մեկ գործոնից [4]:

Թեստի շեղման վրա, բացի խմբային գործոններից, ազդում են յուրահատուկ *S* և չափման սխալների *e* գործոնները: Գործոնների վերլուծության ընթացքում հայտնաբերվում են թեստերում կամ հարցաշարերում առկա կապվածությունները: Թեստերի քանակը, որոնք ներկայացված են աղյուսակի տողերում պետք է լինի ավելին, քան գործոնների քանակը, որոնք ներկայացվում են սյուներում: Ընդհանրապես գործոնների քանակը չպետք է գերազանցի թեստերում կամ հարցաշարերում ընդգրկված հարցերի քանակին: Գործոնային զանգվածի սյունների քանակը հավասար է կորելյացիոն զանգվածի ռանգին [1]:

Աղյուսակ 1.

N%	Երկրի անուն	Խմբային գործոններ			
		Դեպքերի թիվը	Մահերի թիվը	Բուժվածների թիվը	Ակտիվ դեպքերի թիվը
1	ԱՄՆ	79,918,635	955,567	51,019,315	27,943,753
2	Հնդկաստան	42,780,235	510,937	41,977,238	29,206

3	Բրազիլիա	27,941,476	641,997	24,708,484	2,590,995
	...	...	...	...	...
87	Հայաստան	413,295	8,278	386,193	18,824
	...	...	...	...	...
230	Սուրբ Ծննդյան կղզի	0	0	0	0

Աղյուսակ 1-ում ներկայացված է 2022 թվականի փետրվար ամսվա դրությամբ 230 պետություններից ստացված թագաժախի տվյալներն ըստ հետազոտման անհրաժեշտ 4 գործոնների:

Աղյուսակ 2-ում ստացվում են աղյուսակ 1-ում ընդգրկված գործոնների կապվածության կորելացիոն գործակիցները, որից երևում է, որ ուղիղ ուժեղ գծային կապ կա «Բուժվածներ» և «Դեպքեր» գործոնների միջև, կա գծային կապ «Մահեր» և «Դեպքեր», «Բուժվածներ» և «Մահեր», «Ակտիվ դեպքեր» և «Դեպքեր» գործոնների միջև, առկա է ուղիղ կապ «Ակտիվ դեպքեր» և «Մահեր», «Ակտիվ դեպքեր» և «Բուժվածներ»: Աղյուսակում ստացվել է, որ ցանկացած պետությունում կա 98%-ին մոտ բուժման հնարավորություններ: Իսկ ահա «Մահեր»-ի և առավել ևս «Ակտիվ դեպքեր»-ի տոկոսայնությունը բավականին նվազում է:

Աղյուսակ 2

	Դեպքեր	Մահեր	Բուժվածներ	Ակտիվ դեպքեր
Դեպքեր	1			
Մահեր	0.92	1		
Բուժվածներ	0.98	0.91	1	
Ակտիվ դեպքեր	0.84	0.76	0.72	1

Կորելյացիայի գործակիցները հաշվում են ոչ թե պետությունների միջև, այլ գործոնների միջև: Կորելացիոն աղյուսակի մշակումից հետո ստացվում է խմբավորում ըստ որոշակի գործոնների: Գործոնային մշակման առաջարկված մեթոդի առավելությունը ակնհայտ է, սակայն մեծ ընտրանքների դեպքում հաշվարկների քանակը պետությունների քանակի նկատմամբ քառակուսի անգամ մեծանում է:

Գործոնների հետազոտման բնագավառում հետաքրքիր ներդրում է կատարել ֆինն հոգեբան Ահմավաարան [7. Ahmavaara 1954]: Նրա աշխատանքները հիմնականում նվիրված են գործոնային հետազոտություններում ստացված տվյալների կայունությանը, այսինքն՝ գործոնները հաշվարկման տարբեր պայմաններում փոփոխություն չեն կրում:

Գործոնները կարող են լինել ինչպես անկախ, այնպես էլ կախյալ: Գործոնային զանգվածի տարրերը կոչվում են գործոնների կշիռներ: Ապացուցված է, որ անկախ օրթոգոնալ գործոնների համակարգում կշիռները մեկնաբանվում են որպես ներկայացված գործոնների կորելացիոն գործակիցներ:

Գործոնների հետազոտման հիմնական թեորեմը որոշվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$R = F * F^T,$$

(1)

որտեղ F -ը գործոնային զանգվածն է, F^T -ն F -ի անկյունագծի նկատմամբ տարրերի փոխատեղված զանգվածն է, իսկ R -ը վերջնական կորելացիոն գործակիցների զանգվածն է: Գործոնների հետազոտություններում ներկայացված հավասարումում հայտնի է R զանգվածը, իսկ F և F^T զանգվածները անհայտ են: Հավասարման լուծումը կարելի է ստանալ անվերջ քանակի մեթոդներով: Սովորաբար այն ենթարկվում է նախնական մշակման, որպեսզի ստացված արդյունքները դառնան շոշափելի: Ներկայացված $R = F * F^T$ հավասարումը հնարավորություն է տալիս ստուգել հաշվարկների ճշգրտությունը: Փորձարկման արդյունքները լինում են պատահական մեծություններ, և վերլուծության ընթացքում է, որ դրսևորվում են հիմնական գործոնները:

Պատահական մեծությունների հիմնական բնութագրիչը դիսպերսիան է: Նրա միջոցով է գնահատվում պատահական մեծությունների ցրվածության աստիճանը միջին արժեքի նկատմամբ: Դիցուք, թեստավորման արդյունքում ստացվել է $\xi = \{\xi_1, \xi_2, \dots, \xi_n\}$ պատահական մեծություններ, որոնց մաթեմատիկական սպասումը (միջինը) $\bar{\xi}$ -ն է, իսկ դիսպերսիան σ^2 : Այդ դեպքում $\eta_i = (\xi_i - \bar{\xi}) / \sigma$ պատահական մեծությունների մաթեմատիկական սպասումը կլինի 0, իսկ դիսպերսիան՝ 1: Այս ձևափոխությունը հնարավորություն է տալիս մեկ ընդհանրական միավորների համակարգում գնահատել տարաբնույթ հետազոտությունների արդյունքները[1]:

Օրթոգոնալ համակարգերում գործոնի կշռի քառակուսին տալիս է դիսպերսիայի այն մասը, որը որոշվում է տվյալ գործոնով: Թերստոնի կողմից մշակված գործոնների տեսությունում, նորմավորված չափումների դիսպերսիան որոշվում է հետևյալ բանաձևի օգնությամբ՝

$$w_{i_1}^2 + w_{i_2}^2 + \dots + w_{i_m}^2 + S_i^2 + e_i^2 = 1 \quad (2)$$

որտեղ $w_{i_1}, w_{i_2}, \dots, w_{i_m}$ -երը i -րդ թեստի գործոնային կշիռներն են, S_i -ն i -րդ թեստի առանձնահատուկ գործոնի կշիռներն է, e_i -ն չափումների սխալների միջին քառակուսային շեղումն է [8. Stepheson 1953]: Նորմավորված չափումների դիսպերսիան հավասար է 1-ի:

S^2 -ն տվյալ պետության առանձնահատուկ դիսպերսիան է, որը կախված չէ գումարային այլ բաղադրիչներից: e^2 -դիսպերսիան առաջանում է հաշվարկների, փորձարարական և պատահական սխալների կուտակման արդյունքում և փոխկապակցվածություն չկա մնացած դիսպերսիաների հետ:

Ստեփանյանի աշխատանքներում հանգամանորեն ներկայացված են գործոնային հետազոտման կենտրոնամետ և հիմնական մեթոդները [11. Ստեփանյան Ս. Ս. 2019]: Սույն աշխատանքում ներկայացված է մեկ այլ մոտեցում, որն ապահովում է գործոնների առավելագույն կապվածությունը:

Խնդիրն այն է, որ պետք է ընտրել այնպիսի բազիսային համակարգ, որում ընդհանրականությունը լինի առավելագույնը: Այն իրականացնելու համար անհրաժեշտ է կատարել հետևյալ քայլերը՝

1. հաշվել կորելացիոն զանգվածը (աղյուսակ 2),
2. դրականացնել կորելացիոն զանգվածի բոլոր տարրերը, եթե կան բացասական գործակիցներ: Այնպես, ինչպես աղյուսակ 2-ում բացասական գործակիցներ չկան, կօգտագործենք նշված աղյուսակը:

3. Զրոյացնել գլխավոր անկյունագծի բոլոր տարրերը, իսկ բացականները լրացնել գլխավոր անկյունագծի նկատմամբ համաչափ տարրերով (աղյուսակ 3):

Աղյուսակ 3.

	Դեպքեր	Մահեր	Բուժվածներ	Ակտիվ դեպքեր
Դեպքեր	0	0.928	0.916	0.849
Մահեր	0.928	0	0.916	0.765
Բուժվածներ	0.916	0.916	0	0.729
Ակտիվ դեպքեր	0.849	0.765	0.729	0

Գործոնների բազիսային վեկտորները հայտնաբերելու համար օգտվենք գծային ծրագրավորման խնդիրների լուծման մոդելներից: Աղյուսակ 4-ում ներկայացված են X_{ij} փոփոխականները, որոնք կարող են ընդունել միայն 0 կամ 1 արժեքներ:

Աղյուսակ 4:

	Դեպքեր	Մահեր	Բուժվածներ	Ակտիվ դեպքեր
Դեպքեր	X_{11}	X_{12}	X_{13}	X_{14}
Մահեր	X_{21}	X_{22}	X_{23}	X_{24}
Բուժվածներ	X_{31}	X_{32}	X_{33}	X_{34}
Ակտիվ դեպքեր	X_{41}	X_{42}	X_{43}	X_{44}

Խնդիրը լուծվում է հետևյալ սահմանափակումների դեպքում՝

$$X_{ij} \geq 0, \quad X_{ij} \leq 1,$$

$$\sum_{i=1}^4 X_{ij} \leq 1, \quad j = 1, 2, 3, 4,$$

$$\sum_{j=1}^4 X_{ij} \leq 1, \quad i = 1, 2, 3, 4,$$

$$\sum_{i=1}^4 \sum_{j=1}^4 X_{ij} = 4, \quad \sum_{i=1}^4 \sum_{i=1}^4 X_{ij} = 4,$$

գործոնների քանակ, իսկ

$$L(X_{11}, X_{12}, \dots, X_{44}) = \sum_{i=1}^4 \sum_{j=1}^4 |r_{ij}| * X_{ij \rightarrow max}$$

նպատակային ֆունկցիան ապահովում է 4 գործոնների կապվածություն առավելագույն մեծությունը:

Օգտագործելով գծային ծրագրավորման խնդիրների համար նախատեսված Solver կիրառական ծրագրերի փաթեթը՝ ստանում ենք հետևյալ աղյուսակային մոդելը՝

Աղյուսակ 5.

	Դեպքեր	Մահեր	Բուժվածներ	Ակտիվ դեպքեր	ՍՁՄ	ՍՏ	ՍԱՄ
Դեպքերը	0	0		1	1	<=	1
Մահերը	0	0	1	0	1	<=	1
Բուժվածներ	0	1	0	0	1	<=	1
Ակտիվ դեպքերը	1	0	0	0	1	<=	1
ՍՁՄ	1	1	1	1			
ՍՏ	<=	<=	<=	<=			
ՍԱՄ	1	1	1	1			
Բնութագրիչների քանակը					4	=	4
Նպատակային ֆունկցիայի արժեքը					3.53		
					2		

(ՍՁՄ-սահմանափակումների ծախ մաս, ՍՏ-սահմանափակումների տեսակ, ՍԱՄ-սահմանափակումների աջ մաս)

Աղյուսակ 5-ում ստացված արդյունքներից հետևում է, որ նշված համակարգում 4 գործոնների համար ընդհանրություն են ապահովում «Ակտիվ դեպքեր», «Բուժվածներ», «Մահեր» և «Դեպքեր», հաջորդականությունը՝ $3.532 * 100\% / 4 = 88.3\%$ -այնությամբ:

Աղյուսակ 6-ում ներկայացված է առաջին տասը և Հայաստան պետությունների տվյալները 2022 թվականի փետրվարի 20-ի դրությամբ:

Աղյուսակ 6.

Երկրի անվանումը	Դեպքերի թիվը	Մահերի թիվը	Բուժվածների թիվը	Ակտիվ դեպքերը	Բնակչության թիվը
ԱՄՆ	79,915,734	955,497	51,019,315	27,940,922	320,925,485
Հնդկաստան	42,780,235	510,937	41,977,238	29,206	1,200,000,000
Բրազիլիա	27,941,476	641,997	24,708,484	2,590,995	212,346,064
Ֆրանսիա	22,068,635	136,142	18,340,085	3,592,408	67,000,000
Միացյալ թագավորություն	18,499,058	160,221	16,462,113	1,876,724	62,698,362
Ռուսաստան	14,840,502	343,173	11,828,475	2,668,854	142,905,200
Թուրքիա	13,266,265	91,646	12,371,376	803,243	76,667,864
Գերմանիա	13,154,541	121,447	9,484,400	3,548,694	83,000,000
Իտալիա	12,323,398	152,282	10,732,908	1,438,208	59,546,696
Իսպանիա	10,778,607	9,710	8,216,664	2,464,233	46,528,966
Արգենտինա	8,799,858	124,924	8,518,034	156,900	43,646,000
Հայաստան	413,295	8,278	386,193	18,824	2,959,700

Տարածքային ինդեքսը հարաբերական ցուցանիշ է, որը բնութագրում է ուսումնասիրվող երևույթի մեծությունների հարաբերակցությունը ժամանակի, տարածության կամ որևէ չափանիշի համեմատությունը ցանկացած չափանմուշի հետ: Ներկայացված խնդրում օգտագործել են տարածքային ինդեքսները, որոնք կիրառվում են միջտարածաշրջանային համեմատությունների համար: Դրանք կարևոր դեր են խաղում միջազգային վիճակագրությունում՝ տարբեր երկրների սոցիալ-տնտեսական զարգացման ցուցանիշները համեմատելիս:

Աղյուսակ 6-ից, որտեղ ավելացվել է պետությունների բնակիչների քանակը հիմնականում 2015 թվականի մարդահամարների տվյալներով, ստացվում է տարածքային ինդեքսների աղյուսակը[3]:

Աղյուսակ 7.

Երկրի անվանումը	Դեպքերի թիվը	Մահերի թիվը	Բուժվածների թիվը	Ակտիվ դեպքերը
ԱՄՆ	0.24901648	0.00297732	0.15897558	0.087063581
Հնդկաստան	0.0356502	0.00042578	0.034981032	2.433830105
Բրազիլիա	0.13158462	0.00302335	0.11635951	0.012201757
Ֆրանսիա	0.32938261	0.00203197	0.273732612	0.05361803
Միացյալ թագավորություն	0.29504851	0.00255543	0.262560496	0.029932584

Ռուսաստան	0.10384858	0.0024014	0.082771481	0.018675695
Թուրքիա	0.17303554	0.00119536	0.161363254	0.010476919
Գերմանիա	0.15848845	0.00146322	0.11426988	0.042755349
Իտալիա	0.20695351	0.00255735	0.180243552	0.024152608
Իսպանիա	0.2316537	0.00020869	0.176592448	0.052961267
Արգենտինա	0.20161889	0.00286221	0.195161848	0.003594831
Հայաստան	0.13964084	0.00279691	0.130483833	0.006360104
Նվազագույն	0.0356502	0.00020869	0.034981032	2.433830105
Առավելագույն	0.32938261	0.00302335	0.273732612	0.087063581

Գործոնները ըստ նվազման ներկայացման արդյունքում ստացվում են հետևյալ աղյուսակները՝

Աղյուսակ 8.1.

Դեպքեր	Երկրի անվանումը
0.32938	Ֆրանսիա
0.24902	ԱՄՆ
0.23165	Իսպանիա
0.20695	Իտալիա
0.20162	Արգենտինա
0.17304	Թուրքիա
0.15849	Գերմանիա
0.13158	Բրազիլիա
0.10385	Ռուսաստան
0.07576	Հայաստան
0.03565	Հնդկաստան

Աղյուսակ 8.2.

Մահեր	Երկրի անվանումը
0.00302	Բրազիլիա
0.00298	ԱՄՆ
0.00286	Արգենտինա
0.00256	Իտալիա
0.00240	Ռուսաստան
0.00203	Ֆրանսիա
0.00152	Հայաստան
0.00146	Գերմանիա
0.00120	Թուրքիա
0.00043	Հնդկաստան
0.00021	Իսպանիա

Աղյուսակ 8.3.

Բուժվածներ	Երկրի անվանումը
0.27373	Ֆրանսիա

Աղյուսակ 8.4.

Ակտիվ դեպքեր	Երկրի անվանումը
0.08706	ԱՄՆ

0.19516	Արգենտինա	0.05362	Ֆրանսիա
0.18024	Իտալիա	0.05296	Իսպանիա
0.17659	Իսպանիա	0.04276	Գերմանիա
0.16136	Թուրքիա	0.02415	Իտալիա
0.15898	ԱՄՆ	0.01868	Ռուսաստան
0.11636	Բրազիլիա	0.01220	Բրազիլիա
0.11427	Գերմանիա	0.01048	Թուրքիա
0.08277	Ռուսաստան	0.00117	Հայաստան
0.07300	Հայաստան	0.00004	Արգենտինա
0.03498	Հնդկաստան	0.00002	Հնդկաստան

«Դեպքեր» (աղյուսակ 8.1.)-ի գործոնի տարածքային ինդեքսի առաջատարներն են Ֆրանսիան, ԱՄՆ-ն, Իսպանիան, այսինքն՝ այս պետություններում ճիշտ է կազմակերպվում դեպքերի անդամագրումները, իսկ հասարակությունը պահանջում է և աջակցում այդ գործառույթի իրականացմանը:

«Մահեր» (աղյուսակ 8.2.)-ի գործոնի տարածքային ինդեքսի առաջատարներն են Բրազիլիան, ԱՄՆ-ն, Ագենտինան, այսինքն՝ չնայած այս պետությունների կառավարությունները ճիշտ են կազմակերպում արագ օգնությունը, այնուամենայնիվ տվյալ հասարակության անդամների իմունային դիմադրողականությունը թուլացել է:

«Բուժվածներ» (աղյուսակ 8.3.)-ի գործոնի տարածքային ինդեքսի առաջատարներն են Ֆրանսիան, Արգենտինան, Իսպանիան, այսինքն՝ այս պետություններում բուժման հնարավորությունները ճիշտ են կազմակերպում, իսկ հասարակության անդամները ամեն ձևով աջակցում են առողջ կենսակերպին:

«Ակտիվ դեպքեր» (աղյուսակ 8.4.)-ի գործոնի տարածքային ինդեքսի առաջատարներն են Ֆրանսիան, ԱՄՆ-ն, Իսպանիան, այսինքն՝ այս պետությունների կառավարությունները և հասարակության անդամները ճիշտ պատկերացում ունեն հետևանքների բարդությունների վերաբերյալ և արագ արձագանքում են բոլոր ահազանգերին:

Գործոնների հետազոտման առաջարկված մոտեցումը արդարացված է հետևյալ պատճառներով՝

1. զգալիորեն հեշտանում է գործոնների հետազոտության գործընթացը,
2. անմիջականորեն ստացվում են անկախ գործոնների բազիսային վեկտորները,
3. գլխավոր գործոնների հայտնաբերման ռոտացիայի փուլը դառնում է ավելորդ:

Ներկայացված մեթոդը հնարավորություն է տալիս զգալիորեն նվազեցնել ոչ միայն հետազոտական աշխատանքների կատարման ժամկետները, այլև ցանկացած բնագավառում տարվող հետազոտությունների գնահատման գործընթացները:

Ամփոփելով վերոնշյալը՝ կարելի է եզրահանգել, որ գործունեության ընթացքում ընտրության իրավիճակները սուբյեկտի մեջ ձևավորում են տվյալ գործունեության համար նշանակալի համակարգերի գործառնության որոշակի ուղղությամբ զարգացման մարտավարությունները, որոնք իրենց հերթին նպաստում են որոշումների ընդունման արդյունավետության մակարդակի բարձրացմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Հայկազյան Է. Մ.**, Տվյալների վիճակագրական մշակման մեթոդներ: Մեթոդական ձեռնարկ, «Ճարտարագետ», Երևան, 2017թ., 98 էջ:
2. **Պետրոսյան Ա. Ն.**, Վիճակագրության ընդհանուր տեսություն, Ուսումնական ձեռնարկ, «ԷԴԻԹ ՊՐԻՆՏ», Երևան, 2009 թ., 282 էջ:
3. **Հայկազյան Է. Մ., Պետրոսյան Ա. Ն.**, Հայաստանում թագաժահրի դինամիկայի վիճակագրական վերլուծությունը, «Վան Արյան», Երևան, 2020թ., 144-153 էջ:
4. **Небылицын В. Д.**, К проблеме уравновешенности нервных процессов. «Вопросы психологии», 1964, №6.
5. **Петросян А. Н., Айказян Э. М.**, Об одном методе исследования факторной структуры в системе обучения // Материалы итоговой научно-практической конференции за 2016г. «Интеграция теории, методологии и практики в современных науках и образовании» (01 март 2017г.), т.1. НЧОУ ВО АЛСИ, Армавир, 2017, с.184-196.
6. **Шмелева А. Г.**, Практическая тестология. Тестирование в образовании, прикладной психологии и управления персоналом, М., ООО «ИПЦ «Москва»», 2013, 688 с.
7. **Ahmvaaara Y.** Transformation analysis of factorial data. Helsinki, 1954:
8. **Stephenson W.** The study of behavior. Chicago, 1953.
9. **Thurstone I. L.** Multiple-factor analysis, Chicago, 1947.
10. <https://rosmedex.ru/wp-content/uploads/2016/12/MR-MCDA-23.12.2016.pdf>
11. <https://aspu.am/website/images/files/9e6f1a19.pdf>

MULTIFACTORAL ANALYSIS OF DISTRIBUTION OF COVID-19

ARAKELYAN VALERI

PhD in Economics, Associate Professor

e-mail: valeri.arakelyan.51@gmail.com

HAYKAZYAN EDUARD

PhD in Technical Sciences, Associate Professor

e-mail: haykazyan@gmail.com

PETROSYAN ALEQSAN

PhD in Mathematical Sciences, Associate Professor

e-mail: petrosyan@mail.ru

TERZIAN HARUTYUN

PhD in Economics, Assistant Professor

e-mail: terzian@mail.ru

The research process is characterized by a series of complex interactions of psychological and analytical factors. The discovery of regularities in those series prepares a scientific basis for the efficient organization of the process of multivariate analysis and facilitates the evaluation of the obtained results.

In this work, an attempt was made to identify general patterns of crown disease in the treatment and daily life assessment systems through the research of existing factors. The result of the psychological research was that people with an "anxious" character appear in panic. If given the choice between an unfamiliar clinician and an electronic test, they will choose the test.

The article presents the results of data research from 230 states as of February 2022, according to 4 factors. From the correlation coefficients of the included factors, it can be seen that there is a direct strong linear relationship between the factors "Cured" and "Cases", there is a linear relationship between "Deaths" and "Cases", "Cured" and "Deaths", "Active cases" and "Cases". There is a direct relationship between "Active cases" and "Deaths", "Active cases" and "Treated" groups. As a result, it was found that there are close to 98% treatment possibilities in any state. Recently, the percentage of "Deaths" and especially "Active cases" is quite low. The USA and India are superior to other countries in terms of the relative number of infected people, and France and Brazil have provided good treatment.

The presented calculation method makes it possible to significantly reduce not only the terms of research works, but also can be used in the evaluation processes of research conducted in any field.

Keywords: *multifactorial analysis, factor analysis, linear programming, generality, correlation coefficient.*

МНОГОФАКТОРНЫЙ АНАЛИЗ РАСПРОСТРАНЕНИЯ COVID-19

АРАКЕЛЯН ВАЛЕРИ

Кандидант экономических наук, доцент

Преподаватель ГГУ и ЕГУ

электронная почта: valeri.araqelyan.51@gmail.com

АЙКАЗЯН ЭДУАРД

Кандидант технических наук, доцент

Преподаватель Западноукраинского национального университета

электронная почта: haykazyan@gmail.com

ПЕТРОСЯН АЛЕКСАН

Кандидант математических наук, доцент

Преподаватель Западноукраинского национального университета

электронная почта: petrosyan@mail.ru

ТЕРЗАН АРУТЮН

Кандидат экономических наук, ассистент

Преподаватель Западноукраинского национального университета

электронная почта: terzyan@mail.ru

Процесс исследования характеризуется рядом сложных взаимодействий психологических и аналитических факторов. Обнаружение закономерностей в этом ряду подготавливает научную основу для эффективной организации процесса многофакторного анализа и облегчает оценку полученных результатов.

В данной работе предпринята попытка выявить общие закономерности коронавирусной инфекции в системах лечения и оценки повседневной жизни путем исследования существующих факторов.

Результатом психологического исследования стало то, что люди с «тревожным» характером оказывались в панике. Если бы им предложили выбор между незнакомым врачом и электронным тестом, то они выбрали бы тест.

В статье представлены результаты исследования данных из 230 штатов на февраль 2022 года по 4 факторам. Коэффициенты корреляции охваченных факторов показывают, что между факторами «Вылеченный» и «Случаи» существует прямая сильная линейная зависимость, между «Смертями» и «Случаями», «Вылеченными» и «Случаями» имеется линейная связь, существует прямая связь между группами «Активные случаи» и «Смерти», «Активные случаи» и «Вылеченные». В результате было обнаружено, что в любом государстве есть почти 98% возможностей лечения. В последнее время процент «смертей» и особенно «активных случаев» достаточно низкий. США и Индия превосходят другие страны по относительному количеству инфицированных, а Франция и Бразилия обеспечили хорошее лечение.

Представленный метод расчета позволяет значительно сократить не только сроки проведения научно-исследовательских работ, но и может быть использован в процессах оценки исследований, проводимых в любой области.

Ключевые слова. *многофакторный анализ, факторный анализ, линейное программирование, общность, коэффициент корреляции.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 10.01.2024թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 26.01.2024թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

5.	<p style="text-align: center;">ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ PHILOLOGY ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ</p>
----	---

ՀԱՄԱԶԱՓՈՒԹՅՈՒՆԸ «ՍԱՍՆԱ ԾՈՒԵՐ» ԷՊՈՍՈՒՄ¹

ՀՏԴ 82.09

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-243

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ՎԱԶԱԳԱՆ

ԳՊՀ հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի վարիչ,
բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
e-mail: vachik_grigoryan@mail.ru

Հոդվածում քննվում է համաչափության խնդիրը «Սասնա ծռեր» էպոսում: Ի տարբերություն աշխարհի շար ժողովուրդների էպիկական երգերի՝ «Սասնա ծռեր»-ն առանձնանում է ժամանակային լայն ընդգրկումով, առասպելական ժամանակներից երևույթների զարգացումը ձգվում է ապագա: Էպոսի տարբեր ճյուղերն իրականում ստեղծված են երկու ճյուղերի հիման վրա: «Սանասար Բաղդասար» ճյուղը հիմնական թեմաներով կրկնվում է երրորդ ճյուղում, իսկ երկրորդ ճյուղը՝ չորրորդում: Այս դեպքում խոսքը Միերի կերպարի երկփեղկման մասին է: մի դեպքում կարևորվում է նրա առյուծաձև կերպարանքը, երկրորդ դեպքում՝ ազոավի առաջնորդությամբ Ազոավաքարում փակվելու հանգամանքը: Վիշապամարտի հերոսի թեման միանգամայն համադրելի է հնդեվրոպական նախնական առասպելական պատկերացումներին, ավելին՝ այն դարձել է առասպելների ստեղծման, տարածման նախապայման: Հերևաբար վիշապամարտի պատմությունը՝ որպես պատումային որոշակի կաղապար, կրկնվում է տարբեր ժողովուրդների բանահյուսական երկերում, ավելին՝ այն կարող է կրկնվել միևնույն բանահյուսական երկում, որտեղ ժամանակային չափումները լայն են, ինչպես «Սասնա ծռեր»-ում: Սա խոսում է այն մասին, որ պատումի կայացման ընթացքը պայմանավորված է ոչ այնքան պատմական տարբեր շրջափուլերի գեղարվեստական իմաստավորմամբ, որքան ներդաշնակ պատմություն ստեղծելու ցանկությամբ:

---

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ 21T-6B038 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

Արանով է բացատրվում և կրկնակ նշանների համակարգի գոյությունը էպոսի կառույցում: Այն սկսվում է Ջուր-Ծովինարով, շարունակվում Օդ-Խաչ-Պարերազմիով, Կրակ-Հրեղեն Քուռկիկով, Թուր Կեծակիով և ավարտվում Հող-Սասուն-Ագռավաքարով: Կրկնակ տարրերը ձգվում են միասնության: Ծովինարը ջրի միասնությամբ է դնում Սասնա հերոսների պատմությունը, Խաչ-Պարերազմին «օղեղեն» է, երկնային կամքով է իջնում ընտրյալ հերոսների թևին: Քուռկիկ Ջալալին ու Թուր Կեծակին կրակի խորհրդանշաններն են, որոնցով հերոսները քաջագործություններ են իրականացնում: Հող-Ագռավաքարը հայոց հոգևոր Հայրենիքի մերաֆիզիկական խորհրդանշան է, որ ամենից «թեթևն» է վերոնշյալ նշանների համակարգում՝ ի հակադրություն աշխարհընկալման նախնական հերթագայության՝ հող, ջուր, օդ, կրակ:

Միջնադարյան մտածողությունը գեղեցկության չափանիշ է դիտում համաչափությունը: Այն արտահայտված է ոչ միայն կրկնակ նշանների համակարգի և էպոսի կառույցի մեջ, այլև ժողովրդական վեպի ներքին փիլիսոփայության: Միերը ձգվում է համաչափության-ներդաշնակության: Երբ աշխարհի կարգը քանդվի և նորից շինվի, այդ դեպքում միայն Միերը դուրս կգա Ագռավաքարից և կարժանանա հավիտենական քնի, կգտնի տիեզերակարգի հետ իր ներդաշնակությունը:

Բանալի բառեր՝ համաչափություն, հող, ջուր, օդ, կրակ, Ագռավաքար, տարածական չափում, ժամանակային չափում, Փոքր Միեր:

«Սասնա ծռեր»-ի ինչպես համահավաք տեքստը, այնպես էլ տարբերակները հատկանշվում են չորս ճյուղերով, կան, իհարկե, պատումներ, որոնք չեն ընդգրկում ամբողջ կառույցը, բայց պարզ է, որ դրանք ամբողջի մասերն են: Չորս ճյուղերը շրջագծում են էպոսը՝ որպես կատարյալ ամբողջություն: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ «Սասնա ծռերը» ձևավորվել է առասպելական հիմքի վրա:

Վյաչ. Իվանովն ու Վլ. Տոպորովը հին ու նոր աշխարհի բանահյուսական նյութի հիման վրա վերակազմել են ամպրոպային հերոսի և նրա հակառակորդ վիշապի նախնական վարկածը և հանգել այն հետևության, որ դրա հիմքում ընկած է երկհակադրության (բինարիզմի) սկզբունքը. երկու տարբեր նախասկիզբներ, որ կերպավորվում են տարբեր անձանց մեջ, բայց և կարող են հերթագայությամբ գերակշռել միևնույն անձի մեջ: Արևմտաաֆրիկյան Ֆարո աստվածությունը հանդես է գալիս երկսեռությամբ և երկբնությամբ՝ մարդակերպ ձկան

տեսքով: Նույն կերպ՝ չինական Պան-Գուն, որ օրական կարող է ինն անգամ դառնալ մերթ երկնքի, մերթ երկրի աստված¹:

Այս երևույթը Սարգիս Հարությունյանը տեսնում է հայկական Արտավազդի մեջ. նա և՛ վիշապամարտիկ է, և՛ վիշապ՝ Մասիսում բանտարկված: Նույն կերպ Երվանդը շինարար թագավոր է և վիշապ²: Այնուհետև Ս. Հարությունյանը բերում է «Սասնա ծռեր»-ի և նախնական առասպելի միջև եղած ընդհանրությունները: Երկվությունը երկու արյունակից եղբայրների, բայց բնույթով հակադիր անձնավորությունների միջև է՝ Դավիթ և Մելիք: Նախնական առասպելում հերոսներից մեկը կապված է երկնքի հետ (որոտ, կայծակ, անձրև), ունի աստվածային ծագում, հակառակորդը կապվում է ստորգետնյայքի հետ՝ նույնպես աստվածային ծագմամբ, երբեմն էլ ազգակցական կապերով առնչվում է երկնային հերոսին:

Դավիթը վիշապամարտիկ Սանասարի թոռն է ու Առյուծաձև Միերի որդին: Կրտսեր Մելիքը Միերի ապօրինի զավակն է, Դավթի եղբայրն ու թշնամին:

Վերակազմված առասպելում հակառակորդը կտրում է ջրերի ընթացքը, առաջացնում անբերրիություն, դավեր նյութում հերոսի դեմ, վերջինս հրաշալի զենքով սպանում է հակառակորդին, մասնատում մարմինը, կատարում մաքրագործման արարողություն³:

Երևույթն ընդհանուր գծերով տեսնում ենք «Ծռերում»: Մելիքը բռնակալ է, բռնությամբ հարկ է վերցնում, գերում է մարդկանց, կողոպտում է Մարութա վանքը, «...Մեծ զորքով պաշարում է Սասունը, *խմում, ցամաքեցնում Բաթմանա գետը, սասունցիները մնում են ծարավ*»⁴:

Մելիքը, Դավթի մանկության տարիներից սկսած, խարդավանքներով ցանկանում է նրան ոչնչացնել: Ի վերջո, հերոսն իր հրաշալի զենքով երկու կես է անում Մելիքին:

Վերակազմված վարկածից միակ տարբերությունը մաքրագործման արարողությունն է, որ Դավթին իրականացնում է ոչ թե կռվից հետո, այլ դրանից առաջ. լողանում է քառասուն անձին երինջների արյան մեջ, պատարագ են անում Մարաթուկում կամ լողանում է Կաթնաղբյուրի ջրում, ապա կռվից հետո նաև կերուխում են անում:

Համընդհանուր առասպելի և Դավթի ու Մարամելիքի կռվի միջև նույնության հասնող այս նմանություններից բացի՝ Ս. Հարությունյանը բերում է

---

¹ Иванов В. В., Топоров В. Н., Инвариант и трансформация в мифологических и фольклорных текстах, Типологическое исследование по фольклору памяти В. Я. Проппа, М., 1975, с. 52-53.

² Սարգիս Հարությունյան, Հայ առասպելաբանություն, «Անտարես», Ե., 2000, էջ 179:

³ Иванов В. В., Топоров В. Н., Инвариант и трансформация в мифологических и фольклорных текстах, Типологическое исследование по фольклору памяти В. Я. Проппа, М., 1975, с. 53.

⁴ Հարությունյան Ս., Հայ առասպելաբանություն, «Անտարես», Ե., 2000, էջ 180:

նաև վերակազմված առասպելի սյուժետային հիմնական ուրվագիծը, որտեղ ևս ընդհանրություններն ակնհայտ են: Վերակազմված առասպելում ամպրոպի աստվածը գտնվում է լեռան վրա, երկնքում, օձը (վիշապ) տիեզերական եռամաս ծառի՝ արմատների մոտ է, նա փախցնում է եղջերավոր անասուններին և պահում քարայրում: Ամպրոպի աստվածը ջարդում է ժայռը և ազատում կենդանիներին (կամ մարդկանց) և այլն:

Այս մոտիվները արտահայտված են մեր էպոսում: Դավիթը վերևում է՝ Մարութա սարի վրա, Մարամելիքը դաշտում է՝ իր վրանում: Քառասուն դևեր հափշտակում են նախրից քառասուն անձին երինջ, Դավիթը ջարդում է քարայրի ժայռե դուռը, սպանում դևերին, ազատում անասուններին (կամ մորթված անասունների կաշիները), քարայրից ձեռք բերում հարստություն, հրեղեն ձի: Այս միջադեպի այլ դրսևորում է հարկահաններից բանտարկված հարս ու աղջիկների ազատումը, հարկահանների հավաքած ոսկու առգրավումը և այլն: Վերջին հաշվով այս «Համադրումների նույնությունը ցույց է տալիս, որ Դավթի վիպական ճյուղի գլխավոր դրվագների հիմքում ընկած է հնդեվրոպական հին ամպրոպային առասպելը»²:

Մեզ համար կարևոր են և այն ընդհանրությունները, որ կան էպոսի տարբեր ճյուղերի միջև, և որոնց մասին խոսվել է էպոսագետների կողմից: Դավթի ամուսնության պատմությունը տարբեր դրվագներով կրկնում է Սանասարի ամուսնությունը³:

Երկու դեպքում էլ հեռավոր երկրի թագավորի աղջիկը Սասուն նամակ է ուղարկում, որ հերոսը գա և ամուսնանա իր հետ: Նամակը միանգամից չի հասնում հերոսին, նրա մերձավորները ծեծում են լրաբերին, իսկ հերոսը զանց է անում այս ամենը և գնում իր նպատակի հետևից: Ճանապարհը լի է փորձություններով: Սանասարին հովիվը մեծ քանակությամբ կաթ է ուտեցնում, Դավիթը միայնակ վարում է արտը և ուտում գութանավորի ամբողջ հացը: Ճանապարհին Դավիթը խաբվում է մի կնոջից: Հերոսն հանդիպում է աղջկա դռնապանին, փորձում են իրար, հաշտվում: Սանասարը կռվում է աղջկա հոր զորքի ու փահլևանների դեմ, Դավիթը՝ Խանդութի հոր թշնամիների: Կռվում օգնության է հասնում հերոսի հարազատը, հաղթում թշնամիներին, կռվում ծպտված աղջկա հետ, հաղթում է և ամուսնանում (Բաղդասար, Դավիթ)⁴:

¹ Տե՛ս նաև Սկանդինավյան բանահյուսության մեջ հանդես եկող «Իգգդրասիլ» ծառի մասին Ե. Մելետինսկու հրապարակումը (Мифы народов мира, М., 2008, с. 394-395.):

² Նույն տեղում, էջ 183:

³ Սահակյան Ա., «Սասնա ծռերի» պատումների քննական համեմատություն, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Ե., 1975, էջ 150-152:

⁴ Հարությունյան Ս., նշված աշխատությունը, էջ 184:

Սանասարը հաղթում է ջրարգել վիշապին, ամուսնանում արգելափակված աղջկա հետ, իսկ Դավթի վեպում վիշապին փոխարինում են դիվանման հսկաները (Օղան-Տողան, Լոռա Համզա և այլն), որոնց հաղթում է հերոսը և ազատում Խանդութին: Սասնա հերոսների ամուսնության պատմություններն իրականում «միևնույն սյուժեի տարբերակներ են կամ կրկնապատումներ, որոնց նմանակները վեպի մի քանի պատումներում առկա են նաև Փոքր Միերի ամուսնության միջադեպերում: Այս նույնություններն ու նմանություններն արդյունք են տարբեր հերոսների ամուսնության սյուժեի առասպելաբանական նախահիմքի նույնության»¹:

Ստացվում է, որ էպոսի առաջին ճյուղի և երրորդ ճյուղի հիմքում վիշապամարտն է՝ իր տարբեր դրսևորումներով:

Սարգիս Հարությունյանը բերում է և Գեո Վիդենգերնի հիմնավորումները՝ կապված իրանական ավանդության մեջ վիշապասպանության առասպելի՝ որպես հին իրանական նոր տարվա տոնակատարության պաշտամունքային ու ծիսական հիմքի հետ, և դրանք համեմատում հին հնդկական նոր տարվա ծիսակատարության գլխավոր պահերի հետ: Նա երևույթը բաժանում է չանձնավորված և անձնավորված թեմաների՝ Չանձնավորվածներ (1. Երաշտ, 2. Ամրոցի գրավում, 3. Ջրերի ազատագրում, 4. Անձրև) և Անձնավորվածներ (1. Վիշապի տիրապետություն, 2. Վիշապի պարտություն, 3. Կանանց ազատում, 4. Սուրբ հարսանիք):

Հեղինակը համարում է, որ այս տոնը սաղմանավորվել է վաղ հնդեվրոպական ժամանակներում:

Ս. Հարությունյանը ծիսաառասպելական այս ուրվագիծը իրավամբ տեսնում է և հայ վիպական ավանդության մեջ՝

Աժդահակ/Տիգրան, Տիգրանուհի, Անոյշ,

Վիշապ/Սանասար(նաև Բաղդասար), Պղնձե քաղաքի թագավորի աղջիկ, ամուսնություն,

Վիշապ/Մեծ Միեր, Աղջաղալի թագավորի աղջիկ, ամուսնություն,

Մսրա Մելիք/Դավիթ, հակառակորդներ, Խանդութ, ամուսնություն:

Վերջապես այս առասպելաբանական համալիրում Ս. Հարությունյանը կարևորում է և Դավթի վար անելու միջադեպը, որ հաջորդում է Մելիքի սպանությանն ու նախորդում Խանդութի հետ ամուսնությանը: Վիշապին սպանելուց հետո, անձրևելուց հետո անհրաժեշտ է «երկրի նորացում, թարմացում, մշակում գալիք արգասավորման-պտղաբերման (ամուսնության) համար»²: Իսկ տիեզերքի նորացման գաղափարն արտահայտված է հնդիրանական նոր տարին

---

¹ Նույն տեղում, էջ 186:

² Նույն տեղում, էջ 188:

վիշապասպանության ծիսակատարումով, որ նշանակում էր տիեզերքի նորացում, նոր սինթեզ հին, քայքայված աշխարհի տարրերից¹:

Միերն էլ փակվում է քարայրում, քանի որ հողը չի դիմանում նրա ոտքերի տակ: Նա դուրս կգա այն ժամանակ, երբ աշխարհը ավերվի և նորից շինվի: Բայց շատ պատումներում տարին մի անգամ դուրս է գալիս Համբարձումից Համբարձում, Զատիկից Զատիկ, նաև Վարդավառից Վարդավառ, նայում աշխարհին, նորից փակվում: «Ուշագրավն այն է, որ դուրս է գալիս գարնանամուտին, ամառնամուտին կամ աշնանամուտին, որ ինչ-որ չափով համապատասխանում են հին հայոց նոր տարվա փոփոխված ժամանակներին:

Այն հանգամանքը, որ «Սասնա ծռերի» գլխավոր մասերի հիմքում պատմական թանձր շերտերի տակ ընկած է վիշապամարտի հնագույն առասպելը, որն իր շատ գծերով նույնանում է արևելյան և արևմտյան հնդեվրոպական աշխարհի ամպրոպային առասպելի վաղնջական ուրվագծերին, վկայում է մեր հերոսավեպի ոչ միայն ծագումնաբանական խոր հնությունը և նրա էթնիկական որոշակի պատկանելությունը, այլև տիպաբանորեն ակնարկում այն նախնական աշխարհաշրջանը, որտեղից կարող էր սկիզբ առնել արևելյան ու արևմտյան հնդեվրոպացիների առասպելական ընդհանուր ավանդությունը»²:

Ընդունելով այս միանգամայն հիմնավոր դիտարկումները, որ հայկական էպոսում եղած կարևոր թեմաները միանգամայն համադրելի են հնդեվրոպական նախնական առասպելաբանական պատկերացումներին, ավելին՝ այն համարելով այդ առասպելների ստեղծման, տարածման նախապայման՝ անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն դարձնել և առասպելից ազդակված, արդեն նոր մարմին ստացած ժողովրդական վեպի կառույցին: Բանն այն է, որ վերոնշյալ մեկնաբանությունները, որ բացահայտում են տարբեր ժողովուրդների առասպելների տիպաբանական ընդհանրությունները, բերում են կարևոր եզրահանգման, այն է՝ վիշապամարտի պատմությունը՝ որպես պատումային որոշակի կաղապարի արտահայտություն, կրկնվում է տարբեր բանահյուսական երկերում, ավելին՝ այն կարող է կրկնվել նույնիսկ մեկ առանձին ստեղծագործության մեջ, որտեղ ժամանակային չափումները բավականին լայն են: Խոսքը վերաբերում է «Սասնա ծռեր»-ին: Սա խոսում է այն մասին, որ պատումի կայացման ընթացքը ոչ այնքան պայմանավորված է պատմական դեպքերի արձանագրումով կամ դրանց գեղարվեստական իմաստավորմամբ, որքան պատմություն ստեղծելու, ավելին՝ ներդաշնակ պատմություն պատմելու ցանկությամբ: Հակառակ դեպքում դժվար է բացատրել կրկնակ նշանների համակարգի գոյությունը էպոսի կառույցում:

¹Топоров В., Об отражении одного индоевропейского мифа в древнеармянской традиции «Историко-филологический журнал», н. 3, Е., 1977 с. 96.

² Հարությունյան Ս., նշված աշխատությունը, էջ 189:

Թվում է՝ ամեն ինչ սկսվում է հենց առաջին ճյուղում երկու եղբայրների՝ Սանասարի և Բաղդասարի նմանաձայնությամբ ստեղծված անուններից: Պատմելու ընթացքում որքանով են հերոսների անունները ներդաշնակ միմյանց և դրանով իսկ հիշելի: Սա նախապայման է անունների ընտրության և բանահյուսություն մեջ տարածված երևույթ: Կարելի է հիշել և Երվանդ-Եզրաս զուգադրությունը, որ նախորդում է Սանասարին ու Բաղդասարին:

Բայց երևույթները միայն բարեհնչունությամբ պայմանավորելը ճիշտ չէ, քանի որ դրա համար նաև որոշակի ազդակ է անհրաժեշտ: Պետք է նկատի ունենանք, որ էպոսի հանդերձանքը հիմնականում ձևավորվել է միջնադարի պայմաններում, իսկ դա չէր կարող իր անմիջական ազդեցությունը չունենալ ժողովրդական վեպի ձևավորման ողջ կառույցի վրա: Դժվար է ասել, թե որ պահից է էպոսը ոչ միայն իրողություն ընկալվել, այլև որպես վիպական գործ, որտեղ ունկնդրումը եղել է ականջահաճո, ներդաշնակ, այլ կերպ՝ գեղագիտական: Եթե գեղեցիկի, ներդաշնակության զգացումը խորթ լիներ կամ անտեղի, ապա էպոսում չէին լինի Դավթի, Խանդութի գովերգման երգերը, ողորմիները և այլն:

Միջնադարում քրիստոնեությունն անհրաժեշտ չափաբաժնով գործածում էր նախորդ՝ հեթանոսական շրջանի ձեռքբերումները՝ դրանք ենթարկելով որոշակի փոփոխությունների: Այս հանգամանքը երևում է հենց «Ծռերի» օրինակով, երբ հեթանոսական այս կամ այն սովորությունը, ծիսակարգը հնարավորինս քրիստոնեացվել է:

Ինչպես գիտության, այնպես էլ արվեստի ոլորտում հայ միտքը յուրացնում էր անտիկ մշակույթի առաջավոր գաղափարները:

Եզնիկ Կողբացին (V դար) չորս տարրերը (հողը, ջուրը, օդը, կրակը - Վ. Գրիգորյան), որոնցից կազմված է այս աշխարհը, համարում է, որ «առանձնակի միմյանց խաթարող են, բայց զուգակցի հետ համադրված՝ օգտակար ու շահավետ են դառնում»¹:

Շիրակացին (VII դար), հետևելով անտիկ գիտնականներին, եզրահանգում է, որ երկիրը, դրա վրա գտնվող ամեն ինչ բաղկացած է չորս տարրերից՝ հողից, ջրից, օդից և կրակից²: Հետևելով Շիրակացուն՝ Հովհաննես Սարկավազն (1045-1129) առաջադրել է չորս տարրերի տեսությունը, որոնք իրենց հակադիր հատկանիշներով հավասարակշռում են միմյանց և ստեղծում «հակադրությունների ներդաշնակություն»:

Ներսես Շնորհալին (XII դար) ևս նկատում է, որ նյութական աշխարհը բաղկացած է 4 տարրերից:

¹ Եզնիկ Կողբացի, Եղծ աղանդոց, Ե., 1994, էջ 11:

² Զաքարյան Ս., Փիլիսոփայության պատմություն, «Նաիրի», Ե., 2000, էջ 120:

Եթե ընդունենք, որ հայ գիտական, փիլիսոփայական միտքը ընդունում էր, որ աշխարհը բաղկացած է վերոհիշյալ տարրերից, ապա ժողովրդական բանավոր ստեղծագործությունը ևս անմասն չէր այս մոտեցումից:

Էպոսում ձևավորված կրկնակ նշանների համակարգը ևս կրկնում է չորս տարրերի առկայությունը՝ **Հող**-Սասուն-Ագռավաքար, **Ջուր**-Ծովինար, **Օդ**-Խաչ-Պատերազմի, **Կրակ**-Հրեղեն Քուռկիկ, Թուր Կեծակի¹:

Կրկնակ նշանները, կրկնակ հերոսները, կրկնակ թշնամիները վերջին հաշվով ձևավորում են և կրկնվող պատմություններ՝ էպոսի չորս ճյուղերով: Ինչպես հերոսների, նրանց հակառակորդների, էպոսի նշանների համակարգի, այնպես էլ վեպի ընդհանուր կառույցի մեջ ակնհայտ է միտումը դեպի համաչափություն-ներդաշնակությունը: Եվ այստեղ քիչ չէ ժամանակի միջնադարյան փիլիսոփայության ազդեցությունը:

Համաչափությունը գեղեցկության նախապայման: Սուրբ Օգոստինոսը (354-430), հետևելով Ցիցերոնին, գեղեցկությունը սահմանեց որպես «մասերի համաչափություն՝ համակցված հաճելի գույներին»²: Մնացյալ մտածողների ասելիքը շատ չի տարբերվում այս ձևակերպումից: Ալբերտ Մեծը գեղեցկությունը սահմանեց որպես «նրբագեղ համամասնություն». Բոնավենտուրը՝ որպես «մասերի հաշվարկելի հավասարություն», Աբ. Թովմասը՝ որպես հասկացություն, որն իր մեջ ներառում է երեք որակ՝ ամբողջականություն, համաչափություն և պայծառություն:

Միջնադարյան մտածողները այս որակների համակցությունը չէին համարում բնական կամ արհեստական առարկաների հատկանիշ, դրանք դիտակվում էին որպես աստվածայինի դրսևորում: «Աստված՝ որպես ամեն ինչի ստեղծող, դրոշմվել է իր ստեղծագործությունների մեջ»³: Ավելին՝ Աստծո ամբողջականությունն ու միասնությունը բացարձակ են: Հետևապես ֆիզիկական առարկաներում գեղեցկության պատճառն այն է, որ «ներդաշնակությունը աստվածանման միասնության ամենաբարձր աստիճանն է, որին կարող է հասնել երկրային աշխարհը»⁴:

Միջնադարյան քրիստոնեական գաղափարախոսության վրա զգալի էր Պլատոնի «Տիմեոս» երկխոսությունը, որտեղ նկարագրվում է աշխարհի ստեղծումը «երկրաչափական սերմերից»՝ հավասարաչափ և ոչ հավասարակողմ ուղղանկյուն եռանկյունիների տեսքով: Ավգուստինի աշխատանքներում «Տի-

¹ Տե՛ս նաև Եփրեմյան Վ., 20-րդ դարի հայ գրականություն. Մշակութաբանական ենթատեքստեր, «Բավիղ», Ե., 2007, էջ 36:

² Катарин Гилберт, Гилберт Кун, История Эстетики, М., 1960, с. 148.

³ Там же с. 149.

⁴ Там же.

մեռախ» ազդեցությունը արտահայտվեց նրանում, որ թիվը դիտվում էր որպես առարկաների էություն: «Գեղեցկության և կեցության էությունը թվի մեջ է»¹:

Այսպիսով, «գեղեցկության գեղագիտական սահմանումը, որպես ֆորմալ ներդաշնակություն, դառնում է տիեզերագիտության, կրոնական պրակտիկայի և մարդկային մտքի սկզբունք»²: Ներդաշնակությունը դիտարկվում է որպես աստվածանման միասնության ամենաբարձր աստիճանը, որին կարող է հասնել երկրային աշխարհը:

Միջավայրի, աշխարհի ընկալմանը մեծ չափով նպաստում է *թիվը*, քանի որ այն ներդաշնակությունը տանող ճանապարհ է: Ավգուստինոսը համոզված է, որ մարդկային մարմինը ևս ներդաշնակությամբ է պայմանավորված, ինչպես որ ամեն կենդանի էակ: Բույսերի աճի համար ժամանակային ներդաշնակ ընդմիջումներ գոյություն ունեն՝ դրանց սերմերի աճին համապատասխան:

Հողը, որ արարչագործության ամենացածր տարրն է, հանգամանորեն մանրակրկիտ հաշվարկված է, հավասարակշռված և կազմակերպված: Դրա մեջ ներփակված է զարմանալի առաջընթացը մեկ թվից մինչև չորսը. ելակետային պահից մինչև երկարություն, լայնություն, բարձրություն:

Երեք չափումների՝ երկարության, լայնության և բարձրության ոլորտում երկիրը հավասար է. նրա չորս հատկությունները ստեղծում են համամասնություն, քանի որ երկարությունը կապված է ելակետի հետ, քանի որ լայնությունը երկարության հետ է, իսկ բարձրությունը՝ լայնության հետ:

Վերջին հաշվով Սբ. Օգոստինոսը սովորեցնում է, որ հոգեղենացնել մարդուն, նշանակում է նրան որոշակի ձև տալ: «Փրկության և ճշմարտության ճանապարհը տանում է դեպի կարգ ու թվաքանակ: Իսկ կարգն ու թիվը գեղեցկության հիմնական հատկանիշներն են»³:

Բայց տեսական դատողություններում Սբ. Ավգուստինոսը իր վերաբերմունքն է արտահայտում գեղագիտական երևույթի արտաքին, հուզական կողմի նկատմամբ և որոշակիորեն հեռանում է մաթեմատիկական չափանիշներ կիրառելու հակումից: Այստեղ նրան օգնել է իր անհատական փորձառությունը, քանի որ որպես ռետորիկայի ուսուցիչ, գեղեցիկ բառեր, ռիթմեր ընտրելիս հաճախ է ապավինել անմիջական ինտուիցիային:

Ի վերջո, ներդաշնակության և համաչափության «գեղագիտական իդեալը համապատասխանում է ոչ թե թվային միատիկայի նպատակների համար դրա

---

¹ Там же.

² Там же.

³ Там же, с. 151.

անհեթեթ կիրառմանը, այլ բանաստեղծների և փիլիսոփաների կողմից հայտնաբերված համաչափության օրինաչափություններին»¹:

Որքան էլ միջնադարյան արվեստագետների գործերում նկատելի լինի բազմազանությունը, նրանց անմիջականությունը, միևնույն է, «գերակշռում է համաչափության և հավասարակշռության գաղափարը»²:

Այսպիսով, Ավգուստինը համոզված է, որ տիեզերքը զարգանում է որոշակի կարգով, համաչափությամբ, քանի որ Աստված սիրում է կարգը, և ինքը դրա արարիչն է: Ինչ վերաբերում է այլանդակ երևույթներին, ապա դրանք հարաբերական անկատարություններ են: Դրանք պետք են, որպեսզի հերոսները լավագույնս դրսևորեն իրենց որակները:

Այս ամենը վկայում է այն մասին, որ համաչափությունը միջնադարյան արվեստի կարևոր հատկանիշներից մեկն է:

Մեզ հասած վավերագրերի, ուսումնասիրողների տեղեկությունների համաձայն՝ հայոց հնագույն բանաստեղծությունը (բանահյուսություն), հետագա շրջանի տաղերն ու շարականները եղել են անհանգ, դրանք արձակ բնույթ են ունեցել, բայց ունեցել են ռիթմ ու երաժշտականություն:

«Հիները,-գրում է Ավ. Բահաթրյանը,- ավելի միտումն ունեին անհամաչափ քերթության՝ ուշ դարձնելով տաղերի ներքին կատարելությանը...»³: Ս. Մալխասյանցը, Նարեկացու մատյանի զգալի մասը անհանգ բանաստեղծություն համարելով, նկատում է, որ այնպիսի հմտությամբ է կառուցված, որ «երբ կարդում ենք, կարծես թե ախորժելի երաժշտություն ենք լսում»⁴: Մ. Աբեղյանը, խոսելով հանգի մասին, վկայում է, որ «Հայերեն հին բանաստեղծություններն անհանգ են, դրա գործածությունը մեր բանաստեղծության մեջ եղել է 10-րդ դարի երկրորդ կեսերին՝ ժողովրդական, աշխարհիկ երգերի մեջ»⁵:

Այս ամենը վկայում է այն մասին, որ արվեստը, նաև ժողովրդական ստեղծագործությունները միտված են եղել համաչափության, ներդաշնակությանը, եթե անգամ հանգը չի գործածվել, թեև Նարեկացին վկայում է, որ բանահյուսական գործերում եղել են հանգավոր բանաստեղծություններ⁶:

Միջնադարյան մտածողությունը գեղեցկության չափանիշ դիտում էր ներդաշնակությունը, համաչափությունը: Եվ դա արտահայտվում էր թե՛ տեսական

---

¹ Там же, с. 154.

² Там же, с. 155.

³ Բահաթրյան Ավ., Հին հայոց տաղաչափական արվեստը, Շուշի, 1891, էջ 105:

⁴ Մալխասյանց Ս., Մատենագիտական դիտողություններ, Ե., 1961, էջ 234:

⁵ Աբեղյան Մ., Երկեր, Ե., 1971, էջ 349:

⁶ Բան ԻԶ, էջ 109-111:

դիտարկումների մեջ, թե՛ ստեղծագործությունների մեջ, որ դրսևորվում էր ներքին ուրիշի, նաև հանգերի մեջ:

Զուտ կառույցի ներդաշնակության իմաստով կարևոր է «Սասնա ծռեր»-ը: Բայց ներդաշնակություն-համաչափությունը միայն կառույցի մեջ չէ, այլ ժողովրդական վեպի ներքին փիլիսոփայության:

Ինչպես իմաստասիրական միտքը, այնպես էլ էպոսը երկիրն ու դրա վրա եղող ամեն ինչ իրողություն դարձած է տեսնում չորս տարրերի միջոցով՝ հող, ջուր, օդ և կրակ: Բայց էպոսի ներքին կառույցը միանգամայն յուրահատուկ աշխարհայացքի արտահայտություն է՝ ի հակադրություն փիլիսոփայության մեջ տարածված սկզբունքի: Վերջին պարագայում աշխարհը կայացնող տարրերը դասավորվում են ըստ ծանրության աստիճանի՝ հող, ջուր, օդ և կրակ: Ազգային վեպի ներքին տրամաբանության մեջ «հողը բացակայում է», այն նույնիսկ իր դրսևորմամբ դառնում է «ամենաթեթևն ու անշոշափելին», Միերի ուղքի տակ հողը պարզապես փախչում է, հողը նրան «չի ընդունում»: Միերը նախընտրում է ոչ թե Սասնա երկիրը, այլ Ազոավաքարը, ոչ թե ֆիզիկական, այլ հոգևոր հայրենիքը: Նրա մղումները ոչ թե էքստրովերտիվ, այլ ինտրովերտիվ ազդակներ ունեն, նրա խնդիրը կապված է ոչ թե երկրի տարածքի, այլ սեփական հոգու տարածքի հետ, որտեղ մարդ-արարածի վերափոխման խնդիրն է առաջնային: Հետևապես հողը Ազոավաքարի խորհրդանիշով սահմանափակում է իր սահմանները՝ ընդլայնելով էպիկական հերոսի հոգու, ներաշխարհի սահմանները: Սասուն-Ազոավաքար նշանով չի սկսվում էպոսը, թեև չի բացառված, որ էպոսը կարող էր ստեղծվել վերջին ճյուղով կամ վերջից՝ որպես «սկիզբ»: Այս դեպքում վերականգնվում է աշխարհակարգի չորս տարրերի հերթագայությունը:

Կրկնակ նշանների համակարգը սկսվում է **Ջուր**-Ծովինարով, շարունակվում **Օդ**-Խաչ-Պատերազմիով, **Կրակ**-Հրեղեն Քուռկիկով, Թուր Կեծակիով և ավարտվում **Հող**-Սասուն-Ազոավաքարով:

Բոլոր երկակի տարրերը ձգտում են միասնության՝ Ծովինարը ջրի միասնությամբ է սկիզբ դնում Սասնա տան հերոսների պատմությանը: Հերոսները, որոնք ընտրյալներ են, իրենց թեև ունեն Խաչ-Պատերազմին: Այն ըստ էության առարկայական չէ, «օդեղեն» է, վերերկրային կամքով այն իջնում է Դավթի թեև, իսկ Սանասարի թեև Խաչ-Պատերազմին կապում են հրեշտակները¹:

Քուռկիկ Ջալալին և Թուր Կեծակին՝ որպես կրակի խորհրդանիշներ, իրենցով են պայմանավորում էպիկական հերոսների առասպելական արարքները:

---

¹ Սասունցի Դավթի, «Լույս» հրատարակչություն, Ե., 1981, էջ 40:

Հող-Ագռավաքարը դառնում է հայոց հոգևոր Հայրենիքի բնազանցական խորհրդանիշը, որը թվում է «ամենավերացականն ու ամենից թեթևը» վերոնշյալ նշանների համակարգում: Համենայնդեպս խախտված է աշխարհընկալման նախնական հերթագայությունը՝ հող, ջուր, օդ և կրակ: Էպոսի ներքին տրամաբանության ծիրում Հող-Ագռավաքարը վերացարկման ամենաբարձր աստիճանն է և վկայում է հայոց մշակույթի հոգևոր, բնազանցական բնույթի մասին, որն հատկանշվում է ոչ թե *տարածական, այլ ժամանակային չափումներով*:

Միերի Ագռավաքարն առաջին հերթին ժամանակային երևույթ է՝ Միերի պահանջը մարդկային բնույթի վերափոխման հետ է կապված և ոչ երկրի սահմանները, իր հայրենիքը բարգավաճ տեսնելու մեջ, ինչը ենթադրում է տարածական ծավալումներ, մինչդեռ Միերը ժամանակային մոդուսի մեջ կայացող աստվածություն է: Նա մերժում է նյութական աշխարհի ողջ կարգը, հետևապես Հողի ընկալումը նրա մեջ երկրորդական է: Տարածական առումով նրա հոգևոր հայրենիքի սահմանները սահմանափակ են, իսկ ժամանակային առումով այն միտված է հավերժությանը:

Այսպիսով, կարող ենք ասել, որ երկակի տարրերը փոխլրացնում են միմյանց, այստեղ գործող 2 թիվը դրանց հակադրամիասնության հիմքում է: Դրանք որոշակիորեն ձգտում են հավասարության (Ջուր=Ծովինար, Խաչ=Պատերազմի, Քուռկիկ Ջալալի=Թուր Կեծակի, Հող=Ագռավաքար), թեև հասկանալի է, որ դրանք նույնը չեն կարող լինել, բայց կարող են փոխատեղվել, որպես ամբողջի անհրաժեշտ բաղադրատարրեր:

Երևույթները երկակիությամբ ներկայացնելու սկզբունքը վիպական կառույցի ներսից բարձրանում է վեր, ավելի առարկայական ոլորտներ: *Երկվորյակ* եղբայրները՝ Սանասարը և Բաղդասարը, հակադրամիասնություն են և փոխլրացնում են միմյանց: Նրանցից մեկն ունի շարունակություն, մյուսը՝ ոչ, մեկը հավասարակշիռ է, մյուսը՝ ոչ այնքան, մեկը հեռատես է, մյուսը՝ ոչ և այլն: Մեր համոզմամբ՝ պատումի Սանասար և Բաղդասար ճյուղը մեծ չափով պայմանավորված է հերոսների՝ միմյանց փոխլրացնող որակներով, մարդկանցով *ասելիքը ներդաշնակ ձևերի մեջ դնելու ցանկությամբ*, որտեղ նմանաձայնությամբ կազմված անունները կարևոր են: Նույնիսկ հակադիր ուժերը կարող են ձգտել նմանաձայնության, «նմանության».

«Չընքի ընդրա անուն Աբամելիք էր,
Ջտղի անուն լե դրեցին Մսրամելիք»¹:

---

¹ Սանա ծռեր, Ժողովրդական վեպ, Ե., «Սովետական գրող հրատարակչություն», Ե., 1977, էջ 17:

Այսպիսով, 2 թիվն ընկած է առաջին ճյուղի կառույցի հիմքում՝ որպես երկվորյակ եղբայրների հակադրամիասնության արտահայտություն: Ա. Պետրոսյանի հիմնավորմամբ՝ երկվորյակային կերպարները բնորոշվում են իրար նման անուններով՝ Արամանյակ և Արամայիս, Երվանդ և Երվագ, Սանասար և Բաղդասար: «Նրանք կամ նրանցից մեկը հիմնում է նոր ավանդույթը սկզբնավորող քաղաքը (Արմավիր, Երվանդաշատ, Սասուն): Ամպրոպային աստծու՝ երկվորյակային կերպարի վառ օրինակն է Սանասարը, Սասունի հերոսների հիմնական զենքի՝ «Թուր-Կեծակիի» առաջին տերը»¹:

Էպոսի կառույցում ի հայտ է գալիս և 1 թվանշանը՝ իր ներքին իմաստաբանությամբ: Այս թիվը ժողովուրդների հնագույն տեքստերում հազվադեպ է հանդես գալիս: Միանգամայն հավանական է այն ենթադրությունը, որ 1-ը նշանակում է ոչ այնքան շարքի առաջին տարրը ժամանակակից իմաստով, որքան խորհրդանշում է ամբողջականություն, միասնություն: «Կատարյալ ամբողջականությունը, որը հասկացվում է որպես միավոր, բացատրում է 1 համարի վերագրումը այս կատարյալ ամբողջականության այնպիսի պատկերներին, ինչպիսիք են Աստված կամ տիեզերքը»²: Այս թվանշանը լիովին համապատասխանում է Մհերին, որն աստված է: Նա երազում ձայն է լսում. «Աստված աքե տվեր ա. քու անունը Մհեր ա»³:

Մհերը՝ որպես աստված, խորհրդանշում է ամբողջականությունը, միասնությունը, համերաշխությունը: Եթե նկատի ունենանք, որ Մհերի մղումները չորրորդ ճյուղում ավելի տիեզերական են և հակադիր արդեն ստեղծված աշխարհակարգին, ապա Մհերը՝ որպես ամբողջականություն, խորհրդանշում է և Տիեզերքը:

Քանի որ էպոսը ողջ կառույցով միտված է դեպի համաչափությունը, Մհերը հանդես չի գալիս միայնակ, նրա համար հակադրամիասնություն է դառնում Մեծ Մելիքը, նրանք «եղբայրանում» են:

Կարող ենք ասել, որ էպոսի այն շերտերը, որոնք ձգտում են համաչափության, մեծ չափով կապվում են ասացողի իմպրովիզացիոն ոճի, ասելիքը ներդաշնակ, բարեհունչ դարձնելու միտումի հետ (Սանասար-Բաղդասար, Զուր-Ծովինար, Թուր-Կեծակի, Խաչ-Պատերազմի և այլն):

Դրանք փոփոխական կրկնության մեջ են: Համաչափության այս ձգտումը տարբեր մակարդակներ ունի. նույն երկույթը նմանաձայնությամբ արտահայտելու սկզբունքը դրսևորվում է և պատումային կառույցի մեջ: Այս իմաստով էպոսը, պայմանականորեն ասած, հիմքում երկու ճյուղ ունի: Պատումային նախնական

¹ Պետրոսյան Ա., Հայկական էպոսի հնագույն ակունքները, ՀԱԻ հրատ., Ե., 2020, էջ 12:

² Տես՝ Топоров В., Числа // Мифы народов мира, М., 2008, с. 1088-1090.

³ Սասնա ծռեր, Ե., 1951, Բ. հատոր, մաս 2, էջ 98

կաղապարը, ըստ որի վիշապամարտիկ հերոսը կռվում է վիշապի դեմ, ազատում աղջկան, ամուսնանում նրա հետ, առաջին ճյուղի հիմքն է և կրկնվում է Դավթի ճյուղում: Այստեղ էլ պահպանված է նախնական առասպելական կաղապարը, որը կրկնվում է արդեն նոր պատմական իրադարձությունների իմաստավորման ընթացքում: Այսինքն՝ պատումի ծավալման ընթացքում պահպանվում է առաջին և երրորդ ճյուղերի համաչափություն-կրկնությունը: Իսկ երկրորդ ճյուղը կրկնվում է արդեն չորրորդ ճյուղում, այստեղ էլ պահպանված է ներդաշնակ պատմություն ներկայացնելու ձգտումը, քանի որ միջնադարում գեղեցկությունը, կատարյալ համաչափության մեջ է:

Միերն իրականում երկփեղկվել է: Նա՝ որպես «անտեսանելի աստծու»¹ որդի, դրա որակների կրող, մի դեպքում հանդես է բերում առյուծին առնչվող որակներ (Առյուծածև Միեր), մեկ այլ դեպքում ագռավին առնչվող որակներ (նրան առաջնորդում է ագռավը, Միերը փակվում է Ագռավաքարում): Սա մեկ անգամ ևս վկայում է, որ երկրորդ և չորրորդ ճյուղի հերոսը նույնն է, այն ժամանակի ընթացքում երկփեղկվել է²: Եթե առաջինի պարագայում հաշտության, համերաշխության ոգին է կարևորվել՝ չանտեսելով երկիրը վտանգներից հեռու պահելու խնդիրը, ապա չորրորդ ճյուղում ամբողջանում է էպոսի ներքին փիլիսոփայությունը: Արտաքին կամ հասարակական երևույթներից հերոսը գնում է դեպի անհատի ներաշխարհը, մարդու կայացման խնդիրն է դառնում առաջնային:

Այսպիսով, եթե 1 թիվը խորհրդանշում էր միասնությունը, 2-ը՝ երկակիությունը, ապա 3-ը նախորդ երկուսի ծուլումն է (1+2=3):

«Ծռերում» երրորդ հերոսը Դավիթն է: Նա իր մեջ ներծուլում է նախորդ հերոսների առասպելական, հերոսական գծերը:

«Ամպրոպի աստծու կերպարը կրկնվում է «որպես շարքի հիմնական հերոս (ռազմիկ)՝ տոհմի նախավերջին անդամ (ազգածին ավանդության մեջ՝ Արամ, «Վիպասանքում»՝ Արտաշես, «Սասնա ծռերում»՝ Դավիթ)»³:

Մի շարք ժողովուրդների ավանդույթներում (ներառյալ հին չինական) առաջին թիվը համարվում է 3-ը, այն դիտվում է որպես կատարյալ թիվ: Բայց այն

---

¹ Տե՛ս Ա. Պետրոսյանի АРМЯНСКИЙ МХЕР, ЗАПАДНЫЙ МИТРА И УРАРТСКИЙ ХАЛДИ հրապարակումը (Հայկական «Սասնա ծռեր» էպոսը և համաշխարհային էպիկական ժառանգությունը, Եր., 2004, էջ 42-60):

² Խալդի սիմվոլն է համարվում առյուծը, իսկ Մեծ Միերը անվանվում է Առյուծածև Միեր: Խալդիի պաշտամունքի կենտրոն Արդինի Մուծածիր քաղաքը նկարագրվում է որպես ագռավի քաղաք, իսկ «Միերի դուռը» «Ագռավու քար» ժայռի վրա է (տե՛ս Ա. Պետրոսյանի նույն հոդվածը):

³ Պետրոսյան Ա., Հայկական էպոսի հնագույն ակունքները, ՀԱԻ հրատ., Ե., 2020, էջ 12:

դիտարկվում է ոչ միայն իր կատարելության և գերակայության մեջ, այլ միֆոպոետական մակրոկոսմի և սոցիալական կազմակերպման հիմնական հաստատուն: Համեմատիր Տիեզերքի 3 ոլորտները, 3 բարձրագույն արժեքները, աստվածային երրորդությունները (կամ եռագլուխ աստվածությունները, «երեք» ներքին ձևով դիցաբանական կերպարների անունները՝ Տրիտա, Տրաիտաոնա, Տրիտոն, Տրիպտոլեմ, Տրիտոգենեա և այլն), հեքիաթի երեք հերոսները, սոցիալական կառուցվածքի երեք անդամները, արվեստի երկերում եռամիասնության սկզբունքը (եռապատում, տերցին) և այլն:

Դավիթը՝ որպես առասպելական հերոս, իր մեջ ներառում է իր նախնիներին, նրանց առասպելաստվածական հիմնական որակները: Որպես ամրոպային հերոս՝ կռվում է վիշապի (Մսրա Մելիք), պայքարում հակառակորդների դեմ, գութանով վարում հողը, ամուսնանում Խանդութի հետ, առատություն բերում երկրին, բայց նրան խորթ չէ և պապի՝ աստվածային Միերին բռնորոշ որակները: Դավիթը միայն չի պայքարում թշնամու դեմ, նաև խաղաղության, համերաշխության կողմնակիցն է, ինչպես Միերը:

Դավթի ճյուղում ամպրոպի աստծու կերպարը՝ որպես շարքի երրորդ և հիմնական հերոս, իրեն է ձգել էպոսում եղած պատմությունների մեծ մասը, և պատահական չէ, որ դիպաշարային իմաստով այս ճյուղը ամենից հարուստն է, որտեղ սյուժետային ծավալումներն առասպելական լինելուց զատ նաև պատմական ժամանակների գեղարվեստական իմաստավորումներ են: Արաբական տիրապետության շրջանում աղետալի իրադարձությունները պատմվում են այնպիսի էպիկական պատկերների, մարդկային հոգեբանությանը բնորոշ վիպական գծերով, որ դժվար է դրան համարժեք առասպելապատմական միաձույլ պատկերներ ցույց տալ նաև եվրոպական գրականության մեջ:

Որպես էպիկական աշխարհը ներկայացնող երրորդ ուժ, հերոս և համաժողովրդական սիրո առարկա՝ Դավթի ճյուղը կառուցված է ոչ թե համաչափ, այլ ոչ համաչափ երևույթների համադրումներով: Բայց պարզ է, որ այդ ներքին խախտումը չի դառնում դիսոնանս-քաոսի պատճառ: Ժողովրդական մտածողությունը դրանով ամբողջացնում է հակառակորդի ուժերի գերակայության և առասպելական հերոսի քաջության շնորհիվ ձևավորված միմյանց հակադիր ու միմյանց «հավասարակշռող» թևերով էպիկական աշխարհ:

Նկատենք, որ մշտապես Դավթի հետ կապված ուժերը խիստ անհավասար են: Դավիթը որբ է, հետևաբար ամենաանպաշտպանը: Նրան շրջապատող մարդիկ նենգ են ու մշտապես մտածում են վնասելու, ապա նաև սպանելու մասին: Մելիքը վիրավորված է Դավթի արարքից, փորձում է կրակով և ոսկով, բայց փորձությունները չեն դադարում, Սասունի ճանապարհին Դավթին վնասելը չի հաջողվում, հայրենի երկրում վտանգներն անպակաս են նրանից,

հեռու է մնում Ձենով Օհանի կնոջ գայթակղությունից, պատուհասում է հարկահաններին, ապա պատրաստվում Մելիքի դեմ կռվին: Վերջինիս զորահավաքը անհամաչափության դասական օրինակ է:

«Թը ժողվի՛մ խազար խինգ խարիր խամար
Նորելուկ մանուկ (է՛ր).
Թը ժողվի՛մ խազար խինգ խարիր խամար
Լա՛ բեդար տղա (է՛ր).
Թը ժողվի՛մ խազար խինգ խարիր խամար
Լա՛ թուխ մորուս (է՛ր).
Թը ժողվի՛մ խազար խինգ խարիր խամար
Սըվտակ մորուս (է՛ր)»¹:

Այստեղ է, որ Դավիթը գտնում է ամենապարզ ու հանճարեղ լուծումը: Մելիքի բազմահազարանոց զորքի դեմ դուրս է գալիս միայնակ:

Անհամաչափության օրինակ է մարտի դաշտում հավաքված զորաբանակի վրանների քանակը, ինչքան աստղ կա երկնքում, այնքան էլ վրան՝ դաշտի միջին:

Դավիթը նույնիսկ վախենում է. «Էնոնք էլնեն բամբակ է՛ր //, Չեմ կարնա զանոնք էրեցըցի //, Էնոնք էլնեն զարնան մատղաշ գառներ //, Ես լե էլնեն զարնան քաղցած գելեր //, Չեմ կարա զանոնք կտրեցըցի»²:

Դերենիկ Դեմիրճյանի մեկնաբանությամբ՝ «ծուռը» հոմանիշ է հանճարեղին, վերջինս գտնում է այնպիսի լուծում, ինչը չի տեղավորվում սովորական մահկանացուի մտածողության մեջ: Միայնակ Դավիթը դուրս է գալիս թշնամու դեմ, երկու *համաչափ* կես է անում Մելիքին, հաղթում է Խանդութի համար հավաքված փահլևաններին և այլն: Ընդ որում անհամաչափ ուժերի բախման արդյունքում թշնամին կրում է անհամաչափ մեծ կորուստներ, նույնը կատարվում է և Փոքր Մհերի միայնակ կռիվների կամ Քեռի Թորոսի օգնությամբ թշնամիներին պատժելու գործողության ընթացքում:

Անհամաչափությունն արտահայտվում է և Մելիքի հետ մենամարտելիս՝ զարկերի հերթականությունը որոշելու ընթացքում: Քեռի Թորոսը կայացնում է վճիռը.

«-Մարամելիքը ջոջ ա,
Աստված ղաբուլ չի անա,
Թո Դավիթը չոքի»¹:

¹ Մոկացի Նախո Քեռի, Դավիթ և Մհեր, «Սասնա ծռեր», ժողովրդական վեպ, Ե., 1977, էջ 321:

² Նույն տեղում, էջ 328:

Թորոսի խորհրդով Դավիթը համայնը դնում է իր ճակատին, նա դիմանում է երեք զարկերին էլ: Դավթի խորհրդով Մելիքի մայրը ինչքան սպանված մարդիկ ու կենդանիներ կային լցնում են նրա վրա՝ զարկից խուսափելու համար: Դավիթը մի զարկը բաշխում է Մելիքի մորը, մյուսը Աստծուն: Նա նպատակ ունի: Եթե անգամ երկնային հրեշտակը «զընգըրտալեն» իջնի՝ զարկն արգելելու, Դավիթը հետ չի կանգնի, նա երկու հավասար կես է անում Մելիքին:

Ժողովրդական վեպի մեջ անհամասեռությունը արտահայտվում է և էպիկական հերոսների հզորության, նրանց զենքերի կարծրության մեջ: «Ծռերի» հերոսները խմում են Կաթնաղբյուրի ջուրը, դառնում են հզոր, նրանք թշնամու զարկերը կարողանում են հաղթահարել, իսկ թշնամին նրանց համեմատությամբ շատ խոցելի է: Դավիթը պաշտպանված է այնքան ժամանակ, քանի դեռ ճակատագրական երդումով անպաշտպան չի դարձրել իր մարմինը:

Նույն երևույթը տեսնում ենք մյուս ժողովուրդների էպիկական երկերում: «Ռուլանդի երգում» ֆրանսիացիների մարմինները ամուր են, խիտ՝ ի հակադրություն արաբների: Նիզակն առանց դժվարության անցնում է նրանց մարմնով:

Էպիկական հերոսի անխոցելիությունը էպիկական աշխարհին բնորոշ որակ է: Բավական է հիշել Աքիլլեսին, որին Թետիսը ընկղմել է Ստիքս գետի ջրերի մեջ և դարձրել անխոցելի: Նույն կերպ Դավիթն է հզորացել լողանալուց հետո, ինչպես Դավիթն է կրակով այրում լեզուն և դառնում Թլոր Դավիթ², այնպես էլ Աքիլլեսն է այրում շրթունքը, և նրան անվանում են Աքիլլ (անշրթունք³), իռլանդական առասպելական հերոսները՝ Կուլսուլինը և Ֆերդիադան, գրեթե անխոցելի են: Կուլսուլինը վերջին պահին գործի է դնում անխոցելի զենքը՝ Գա-Գուլգան, որին ոչ մի զրահ չի դիմանում: Նույնը Ռուլանդի Դյուրանդալ սուրն է, որը չի կարողանում հերոսը կոտրել՝ ուրիշի ձեռքին չհայտնվելու համար:

Անխոցելի է և Թուր Կեծակին: Ջոջ Մելքոնը⁴ շանթաքարից կռել է տալիս թուրը: Մայրը՝ Սանդուխը, զգուշացնում է որդուն, որ դարբինը կարող է խաբել և այլ նյութից կռել զենքը: Մելքոնը իր մոտ պահած շանթաքարի կտորով փորձում է բոլոր հրամցված թերը, սպանում է դարբնին և վերցնում անխոցելի զենքը, որ կռված է շանթաքարից:

Կարևոր են և էպիկական հերոսների կյանքի ավարտի դրվագները, որտեղ էպիկական աշխարհի տարասեռ երևույթները ձեռք են բերում արժեհամակարգային բնույթ:

---

¹ Նույն տեղում, էջ 139:

² Սասունցի Դավիթ, «Լոյս» հրատարակչություն, Ե., 1981, էջ 144:

³ Аргонавтика, М., 2001, стр. 213.

⁴ Պատմողն Անհայտ, Սասնա ծոեր, Բ. Հատոր, մաս 2, Ե., 1951, էջ 409-410:

Դավիթը երբեք հանկարծակիի չի բերում թշնամուն, մարտից առաջ իմաց է տալիս, նա ենթարկվում է Մսրա Մելիքի սադրանքին և հայտնվում է հորում, առաջին զարկերը թողնում է հակառակորդին և երեք զարկի փոխարեն գործադրում է մեկ զարկ, ինքը, հավատարիմ աստվածային զորությանը, ճակատին պահում է համայիլը, իսկ թշնամուն խորհուրդ է տալիս հորի մեջ պահվել: Մելիքը մինչև Բաղդադ է հասնում՝ իր գուրզի զորությունը ուժգնացնելու նպատակով, Դավիթը հեռվից չի իջեցնում հարվածը: Զարկն իջնում է վերևից և դիմացից: Դավթին սպանում են թիկունքից՝ հեռվից արձակված նետով կամ գութանով:

Ֆրանսիական էպոսում Օլիվյեն սպանվում է թիկունքից, Գոթյեն և Տուրպենը՝ իրենց վրա նետված նիզակներից: Դավադրաբար թիկունքից սպանվում է և Զիգֆրիդը:

Եթե համաչափությունը գալիս է պատումը ներդաշնակ, գեղեցիկ, ամբողջական տեսնելու պատմողի *անսպասելի մոտեցումից*, ապա անհամասեռությունը պայմանավորված է *գնահատման եզակիությունից*:

Էպոսի այս շերտը պետք է ներկայացնի էպիկական հերոսի ուժը, նրա առասպելական, հումանիստական որակները: Պատահական չէ, որ անհամասեռությունը հանդես է գալիս ամենավճռական, հիմնական հերոսի պարագայում, որը թվով երրորդն է՝ նախորդների համատեղումը, և դրա մեջ պետք է ամենից ավելի ամբողջականորեն արտահայտվեր ժողովրդի տարասեռ, անհամաչափ պատկերացումները էպիկական միջավայրի և այս հերոսի միջև, ուր ակնհայտ կդառնար հերոսի՝ ոչ մի երևույթի հետ չհամեմատվող, անհամաչափ որակները:

Որպես ամբողջական պատում՝ «Ծռերը», «կրկնելով» երկրորդ ճյուղը չորրորդում՝ որպես պատմություն, միտվում է դեպի անշարժ ամբողջականությունը, որպեսզի պահի կամ ստեղծի համաչափություն:

«Ի տարբերություն դինամիկ ամբողջականության, որը խորհրդանշվում է 3 թվով, թիվ 4-ը անշարժ ամբողջականության պատկեր է, իդեալական կայուն կառուցվածք (չնայած կա տեսակետ, ըստ որի եռամիասնությունը մեկնաբանվում է որպես չորրորդական կառուցվածքի անավարտություն)»¹:

Այդ կայուն ամբողջականությամբ է պայմանավորված 4 թվի օգտագործումը տիեզերքի ստեղծման, դրանում կողմնորոշվելու առասպելներում՝ աշխարհի չորս կողմերը, չորս հիմնական ուղղությունները, խաչը, տարվա եղանակները և այլն: Այս ամենից բացի՝ «...Ինչպես ուսուցանել է Վիտտորվիուսը, չորսը մարդու թիվն է, քանի որ եթե նա տարածում է ձեռքերը, ապա մատների ծայրերի միջև հեռավորությունը կհամապատասխանի նրա հասակին՝ կազմելով

---

¹ Топоров В., Числа // Мифы народов мира, М., 2008, с. 1090.

կատարյալ քառակուսու կողմերը: Չորսը բարոյական կատարելության թիվն է, ուստի *քառանկյուն* անվանում են բարոյապես թրծված մարդուն»¹:

Մեր համոզմամբ՝ չորս ճյուղերը, որոնց հիմքում, որպես պատումային թեմա, իրականում երկու ճյուղ է, որպես պատումային կաղապար, մի դեպքում խոսքը վիշապամարտիկ հերոսի մասին է՝ Սանասար և Դավիթ, երկրորդ դեպքում՝ Միերի: Բայց կրկնվող կաղապարները ժամանակի ընթացքում իրենց են ձգում պատմական տարբեր ժամանակների դեպքերը, դրանց հետևանքները և աշխարհի իմաստավորումը ստանում է նոր բովանդակություն ու խորք:

Էպոսի չորրորդ ճյուղը ոչ միայն պատումային ձևի, մատուցման իմաստով է ձգտում համաչափության՝ որպես անխախտ ներդաշնակություն, այլ իր դրսևորմամբ ամբողջացնում է ողջ տիեզերքն իր հիմնարար տարրերով՝ ջուրը, օդը, կրակը և հողը, որ ծերացել է Միերի ոտքերի տակ և դարձել Ագռավաքար՝ որպես յուրատեսակ հոգևոր հայրենիք և ոչ երկիր: Բայց, միևնույն է, հողի և Ագռավաքարի միջև ամուր կապ գոյություն ունի:

Այս իմաստով կարող ենք նույնիսկ էպոսի չորս ճյուղերը դիտարկել որպես աշխարհաստեղծման հիմքում դրված չորս տարրերի արտահայտություն՝ թեկուզ և խառը հերթականությամբ՝ ջուր, օդ, կրակ և հող: «Սասնա ծռերը»՝ որպես արխաիկ մշակույթի արտահայտություն, իր ողջ կառուցով աշխարհի «տիեզերականացման» յուրատեսակ մոդել է, որ արտահայտված է «սրբացված» չորս թվի մեջ:

Այս թիվը միայն քրիստոնեական մշակույթի հիմքում չէ, որ կարևոր է: Չորս գետեր հոսում են դրախտի Կենաց ծառի տակից և կրում են «հոգևոր սննդի կամ անմահության պարգևը», այն տարածված է բաբելոնյան, իրանական, քրիստոնեական, տևտոնական, սկանդինավյան, հինդու ավանդություններում. «Չորս դեմքով աստվածները, ինչպիսիք են Ամուն-Ռան Եգիպտոսում և Բրահման Հնդկաստանում, խորհրդանշում էին իրենց տիրապետությունը բոլոր տարրերի վրա»²:

Հնդկական իրականության մեջ չորսը խորհրդանշում էր երկրային կարգը, համընդհանրությունը ու նաև կաստաների թիվն էր հնդկական հասարակության մեջ:

Կարող ենք ասել, որ համընդհանրության գաղափարը չորս ճյուղի տեսքով արտահայտված է «Սասնա ծռեր»-ի կառույցի մեջ, այն ընդգրկում է մարդկության առաջացման, դրա զարգացման ընթացքն ու նաև ապագայի տեսլականը՝ որպես նոր ժամանակի սկիզբ: Այս տիեզերակայացման ընթացքի մեջ հազիվ թե էպոսը

¹ Умберто Эко, Искусство и красота в средневековой эстетике, СПб., Алетейя, 2003, с. 23.

² Трессидер Дж., Словарь символов, ФАИР ПРЕСС, М., 1999, с. 413.

խուսափել ներդաշնակ համընդհանրությանը ձգտող չորս ճյուղերի համադրումից:

Չորրորդ ճյուղում երևույթների համասեռությունը տեղի է տվել տարասեռությանը, քանի որ այստեղ ոչ այնքան դեպքերի մասին պատմություններ են, որքան Միերի՝ որպես անհատականության մասին դիտումներ: Նա թշնամիներին պատժում է, քանի որ գիտակցում է, որ դրանք մարդկանց համար վտանգ են ներկայացնում: Նրան երկար ժամանակ պետք չէ՝ այդ ամենը հասկանալու համար: Միերը, ի տարբերություն Դավթի, ոչ թե իր գործողությունները պայմանավորում է արտաքինից եկող ազդակներով, այլ սեփական ներաշխարհի, ներքին մղումներով: Հետևապես այս ճյուղում էպիկական տարասեռությունը գերազանցում է համասեռ կառուցումներին, որոնք ավելի արտաքին հանգամանքներով են պայմանավորվում: Իսկ անհամաչափությունը կապված է հենց Միերի անհատական որակների հետ: Նրա էպիկական որակները ներկայացնելու համար ամեն ինչ միտվում է դեպի անհամաչափությունը, Միերը գրեթե չունի որևէ հավասարակաշռող ուժ, որ կդիմակայի նրան:

Նրա ծնունդն իսկ անսովոր է. տատմերը չի կարողանում կտրել նորածնի պորտը.

«Թագավորն ասավ. - Չէ՛,
Մեր թռնն ա, գնա՛, պորտը կտրա:
Երկու խոզով էկան,
Էդ տղի թևերը բռնեցին,
Պառավը պորտը կտրեց»¹:

Անասելի զորության տեր Միերն ավի մեջ դարերից ժառանգած արյուն ունի. «Արուն հանդ էր մըջ լափին»²:

Նման նշանով ոչ մի հերոս չի ծնվում: Միերն այս իմաստով ամբողջացնում է նախորդների էպիկական մեղքը, նրան հավասարակաշռող որևէ ուժ գոյություն չունի: Դավիթը պատկերացնում է ստեղծված կացությունը, երբ տևական մարտից հետո անիծում է որդուն.

«Ժառանգ չեղնի քու էդիվ.
Ըր էղնի, զաշխար գուդիս»³:

---

¹ Առաքել Շակոյան, Սասնա ծռեր, Ե., 1951, Բ. հատոր, մաս երկրորդ, էջ 159:

² Թամո Դավթյան, Սասնա տուն, Սասնա ծռեր, ժողովրդական վեպ, Ե., 1977, էջ 140:

³ Նույն տեղում:

Ագռավաքարի իրադրության վերլուծությունն անմիջականորեն կապվում է էպոսի ներքին փիլիսոփայությանը: Դա միայն Փոքր Միերի ժամանակի ավարտը չէ, քանի որ այս հերոսը դառնում է ընդհանուր պատմության ավարտը, որ չէր կարող իր ընդհանրացմամբ չլինել ավելին, քան սյուժեի բերած պատմությունը: Այս իմաստով չորրորդ ճյուղը իր ասելիքով դուրս է գալիս պատումի սահմաններից և ձեռք է բերում առակին բնորոշ պոետիկ, այսինքն՝ պատմությունը դուրս է գալիս պատմության սահմաններից: Միերը փակված է քարանձավում, բայց Միերը սպասում է իր ելքին, մարդիկ էլ են սպասում նրա ԵԼԲ-ին: Ոչինչ ավարտված չէ: Դա սովորական հանգուցալուծում չէ, իրական հանգուցալուծումը մնում է ժամանակի մեջ՝ ապագայում:

Այստեղ էլ հարկ է քննել էպոսի համաչափության խնդիրը՝ հանգուցալուծումը ճիշտ հասկանալու համար: Այն ոչ միայն ժողովրդի դարավոր պայքարի արձագանքն է, այլ այդ ամենի արդյունքում ձեռք բերած իմաստության, կենսափորձի վկայությունը:

Միերը՝ որպես անհատականություն, տարբերվում է նախորդներից: Մաթևոսյանի վկայությամբ՝ Դավիթն ասում է, Միերը՝ լինում: Միաժամանակ Փոքր Միերը միակն է, որ խորությամբ զգում է սեփական ողբերգական վիճակը: Ավելի ճիշտ, այն ողբերգական կացությունը, որին հասել է մարդկությունը: Միերը՝ որպես անհատականություն, բացառիկ է ու աննահանջ: *Նա աննահանջ է և սեփական առկախված ճակատագրին ընդառաջ գնալու համարձակությամբ:* Բայց անհատականության, սեփական վարքի դրսևորումն անմիջականորեն կապվում է երկի փիլիսոփայական ենթամաստին: *Էպիկական երկերի, մասնավորապես էպոսների գաղափարական բովանդակությունը միտված է էպիկական ներդաշնակությանը:* Եվրոպական էպոսներում ևս հերոսների պայքարը թեկուզ և վրիժառության ուղիով ճշմարտություն-հավասարակշռությանը հասնելու պահանջի դրսևորումներ են («Նիբելունգների երգը», «Ռուլանդի երգը», «Երգ իմ Սիդի մասին»):

Իրականում ներդաշնակության է միտված և Միերը: Բայց սա ընդհանրացման այլ աստիճան է: Եթե նախորդ էպիկական երկերում հերոսների նպատակները շատ որոշակի են, դրանք վրիժառությամբ փակում են իրենց հաշիվները աշխարհի հետ, ապա Միերի պարագայում վրիժառությամբ չի ավարտվում ամեն ինչ: Միերը մերժում է աշխարհի ողջ ավանդակարգը, թեև նա ևս ներդաշնակության կողմնակիցն է, նրա նպատակը խաթարված կյանքը իր բնական ընթացքին դարձնելն է:

Այսուհանդերձ, ինչո՞ւ է Միերն անմահ. նա չի հասել իր լրումին, հետևապես կատարյալ չէ: Այստեղ է, որ Միերը տարբերվում է համաշխարհային բանահյուսական շատ հերոսներից: Քանի որ նա հաղթահարել է ժամանակը, նրա

մղումները դառնում են ավելի քաղաքակրթական, նրա նպատակների իրականացման համար երկար ժամանակ է պետք: *Նա տվյալ պարագայում հույսը դնում է ժամանակի վրա և ոչ թե սեփական նախաձեռնության*: Նրա մտահոգությունները կապված են մարդկության վերափոխման, երբեմնի ներդաշնակությանը հասնելու մղումների հետ, հետևապես սպասել է պետք, երբ մարդիկ կդառնան ավելի լավը, ավելի մարդասեր, երբ զենքը այլևս չի դառնա վճռական գործոն, և մարդու համար առաջնային կդառնա հոգևոր կարգը:

Այստեղ էլ կարևորվում է *ներդաշնակության բնույթը*: Եթե հունական, անտիկ մտածողության համար ներդաշնակությունը հավիտենական է, ինչպես աստվածները, հետևապես մարդու անցումը մի աշխարհից մյուսին կատարվում է առանց ցավի, ապա քրիստոնյայի համար աշխարհը ունի իր սկիզբն ու վերջը, հետևապես ներդաշնակությունը ժամանակավոր է ու անկայուն: «Ըստ էության, քրիստոնյաների համար համաշխարհային ներդաշնակությունը աստվածային ծրագրի կարոտն է մինչև վերջ չիրականացվածի՝ մարդու մեղսագործության հետևանքով»¹:

Քրիստոնյան չի տեսնում աշխարհի ներդաշնակությունը, այլ միայն հավատում է դրա գոյությանը, որին պիտի հասնել: Միերը ևս չի հասել դրան՝ մարդկության խոտոր ընթացքը դրա հնարավորությունը նրան չի տվել: Քանի դեռ հասարակությունը չի հասել ներդաշնակության, Միերը դուրս չի գալու քարայրից, իսկ երբ դա տեղի կունենա, անմահ Միերը դուրս կգա աշխարհ և իր մահով կծուվի հավիտենությանը: Միերը կարող է առայժմ ապավինել միայն քարին, նրա բնակատեղին առայժմ Ագռավաքարն է²:

Գավազցի Մարգարիտ Սարգսյանի «Թլոր Դավիթ և Միեր» (գրի է առնվել 1916 թվականին) տարբերակում Միերի՝ ներդաշնակության հասնելու նպատակն արդեն բացահայտ է: Դավիթը գերեզմանից որդուն խորհուրդ է տալիս Ագռավաքար գնալ.

«Դու անմախ որտի ես.
Դույնեն ավրի, տիր մ' էլ շինվի,
Ուրը գետին քու ծիու հառջիվ դայամիշ տա,
Դույնեն քուն. . .»³:

¹ Лосев А. Ф., История античной эстетики, Эффолио, М., 2000, с. 68.

² Տե՛ս Մոկացի Մուխսի Բագիկյանի 1915 թվականին գրի առնված «Սասնա ծռեր» պատումը (Սասունցի Դավիթ, Ե., 1977):

³ Սասնա ծռեր, Ժողովրդական վեպ, «Սովետական գրող» հրատարակչություն, Ե., 1977, էջ 554:

Երբ աշխարհը կքանդվի, կշինվի նորից, այդ ժամանակ միայն Միերը կհասնի ներդաշնակության, վերաշինված աշխարհը նրան քուն կպարզևի: Անկատար է աշխարհը, անկատար է և Միերը, որ ձգտում է ներդաշնակության: Երբ աշխարհը կդառնա ավելի լավը, մարդիկ՝ կատարյալ, Միերը դուրս կգա ու վերջապես կարժանանա հավիտենական քնի:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Արեղյան Մ., Երկեր, Ե., 1971:
2. Առաքել Շակոյան, Սասնա ծռեր, Ե., 1951, Բ. հատոր, մաս երկրորդ:
3. Բահաթրյան Ավ., Հին հայոց տաղաչափական արվեստը, Շուշի, 1891:
4. Եզնիկ Կողբացի, Եղծ աղանդոց, Ե., 1994:
5. Եփրեմյան Վ., 20-րդ դարի հայ գրականություն. Մշակութաբանական ենթատեքստեր, «Բավիղ», Ե., 2007:
6. Զաքարյան Ս., Փիլիսոփայության պատմություն, «Նաիրի», Ե., 2000:
7. Դավթյան Թ., Սասնա տուն, Սասնա ծռեր, ժողովրդական վեպ, Ե., 1977:
8. Պետրոսյան Ա., Հայկական էպոսի հնագույն ակունքները, ՀԱԻ հրատ., Ե., 2020:
9. Սասնա ծռեր, Ե., 1951, Բ. հատոր, մաս 2:
10. Մոկացի Նախո Քեռի, Դավիթ և Միեր, Սասնա ծռեր, ժողովրդական վեպ, Ե., 1977:
11. Պետրոսյան, АРМЯНСКИЙ МХЕР, ЗАПАДНЫЙ МИТРА И УРАРТСКИЙ ХАЛДИ հրապարակումը (Հայկական «Սասնա ծռեր» էպոսը և համաաշխարհային էպիկական ժառանգությունը, Եր., 2004, էջ 42-60):
12. Սասունցի Դավիթ, «Լույս» հրատարակչություն, Ե., 1981, էջ 144:
13. Սասնա ծռեր, Բ. Հատոր, Պատմողն Անհայտ, մաս 2, Ե., 1951, էջ 409-410:
14. Սասնա ծռեր, ժողովրդական վեպ, «Սովետական գրող» հրատարակչություն, Ե., 1977:
15. Սահակյան Ա., «Սասնա ծռերի» պատումների քննական համեմատություն, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Ե., 1975:
16. Սարգիս Հարությունյան, Հայ առասպելաբանություն, «Անտարես», Ե., 2000:
17. Մալխասյանց Ս., Մատենագիտական դիտողություններ, Ե., 1961:
18. Аргонавтика, М., 2001.

19. Иванов В. В., Топоров В. Н., Инвариант и трансформация в мифологических и фольклорных текстах, Типологические исследование по фольклору памяти В. Я. Проппа, М., 1975.
20. Катарин Гилберт, Гилберт Кун, История Эстетики, М., 1960.
21. Лосев А. Ф., История античной эстетики, Эффолио, М., 2000.
22. Трессидер Дж., Словарь символов, ФАИР ПРЕСС, М., 1999.
23. Топоров В., Об отражении одного индоевропейского мифа в древнеармянской традиции «Историко-филологический журнал», н. 3, Е., 1977.
24. Топоров В., Числа/ / Мифы народов мира, М., 2008, с. 1088-1090.
25. Умберто Эко, Искусство и красота в средневековой эстетике, СПб, Алетейя, 2003.

SYMMETRY IN THE EPIC "SASNA TSRER"

GRIGORYAN VACHAGAN

Doctor of Philology, Professor

The Head of the Chair of Armenian Language and Literature, GSU

e-mail: vachik_grigoryan@mail.ru

This article considers the problem of symmetry in the epic poem "Sasna Tsrer". Unlike many of the world's folk epic songs, "Sasna Tsrer" is characterized by a wide temporal range, extending the development of phenomena from mythological time into the future. Epic's various branches are created based on the two branches. The branch "Sanasar Baghdasar" is repeated in its third branch with the main theme, and the second branch is repeated in its fourth branch. In this case, we are talking about Mher's character split.

One case emphasizes his lion-like appearance, and another emphasizes the fact that he is imprisoned in Aghrav under the leadership of Raven. The theme of dragon-fighting heroes was certainly comparable to Indo-European mythology and was a prerequisite for the creation and dissemination of mythology. Thus, the tale of dragon battles repeats itself as a specific narrative pattern within the folklore of various peoples, and even within the same folklore over a wide range of time dimensions, such as the "Sasna Tsrer". This shows that the process of creating stories is determined not by the artistic meaning of different historical periods, but rather by the desire to create harmonious narratives.

This explains the existence of the double sign system in the structure of the epic. It begins with Water-Tsovinar, continues with Air-Cross-War, Fire-Firy-Kurkik,

and Tur Ketsaki and ends with Earth-Sasun-Agravakar. The dual elements aim at unity. Tsovinar ties the heroic tales of Sasoun with the unity of water, and she is "airy" to the Cross-War which descends on the wings of heroes chosen by Heaven's will. Kurkik Jalali and Tur Ketsaki are symbols of fire, with which heroes perform heroic deeds. Earth-Agravakar is the metaphysical symbol of the Armenian spiritual homeland and is the "lightest" of the above symbols, in contrast to the original order of world perception: Earth, water, air, and fire.

Medieval thought viewed symmetry as a measure of beauty. It is expressed not only in the system of double signs and the structure of the epic but also in the inner philosophy of folk fiction. Mher strives for symmetry and harmony. When the world order is destroyed and rebuilt, only then Mher will emerge from Agravakar, be worthy of eternal sleep, and find harmony with the cosmic order.

Keywords: *symmetry, earth, water, air, fire, Agravakar, spatial dimension, time dimension, Mher Junior.*

ПРОПОРЦИОНАЛЬНОСТЬ В ЭПОСЕ «САСНА ЦРЕР» («САСУНСКИЕ УДАЛЬЦЫ»)

ГРИГОРЯН ВАЧАГАН

*Доктор филологических наук, профессор
Заведующий кафедрой армянского языка и литературы
электронная почта: vachik_grigoryan@mail.ru*

В статье рассматривается проблема пропорциональности в эпосе «Сасна Црер» («Сасунские удалцы»). В отличие от понятия «временные границы эпоса» у многих народов, армянский эпос охватывает огромный пласт временного пространства: событийность тянется от легенд и поверий до далекого необозримого будущего. Разные ветви эпоса развиваются в реальности на почве двух основных ветвей. Основная канва повествования ветви «Санасар Багдасар» повторяется в третьей ветви, а вторая ветвь в четвертой. В данном случае речь идет о дихотомии характера Мгера: в одном случае подчеркивается его львиный облик, во втором случае – то обстоятельство, что он был заперт в Вороньем камне под руководством ворона. Тема героя-драконоборца вполне сопоставима с индоевропейскими архаическими мифическими представлениями, более того, она стала предпосылкой создания и распространения мифов. Следовательно, драконоборчество как определенный образец эпического сказания повторяется в

фольклорных произведениях разных народов, более того, она может повторяться в одном и том же фольклорном произведении, где временные рамки широки, как к примеру в эпосе в «Сасна црер».

Это говорит о том, что процесс становления сказа обусловлен не столько художественным осмыслением различных исторических этапов, сколько желанием создания гармоничного повествования. Этим, на наш взгляд и объясняется наличие системы двойственной символики в структуре эпоса. Оно берет начало от символа Воды-Цовинар, далее Воздух-Крест-Война, Огонь-Пламя-Куркик, Меч-Кецаци и заканчивается Землей- Сасун Агравакар. Двоственные стихии стремятся к единству. Цовинар, единясь с водой, дает начало повествованию единства Сасунских героев, Крест-Война- «воздушное начало». По воле небес оно спускается на руки героев-избранников. Куркин Джалали и Тур Кецаци- символы огня, посредством которого герои совершают подвиги. Земля-Агравакар символ метафизический духовной родины армян в системе символики в противовес начальной мировоззренческой системе символов- земля, вода, воздух, огонь.

Мерой красоты в средневековом мировоззрении была соизмеримость. Она выражалась не только системой двойственных символов и эпическим строением, но и внутренней философией народного эпоса. Мгер стремится к соизмеримости-гармонии. Лишь тогда, когда миропорядок развалится и воздвигнется вновь, Мгер выйдет из Агравакара и удостоится вечного покоя, обретя умиротворение со вселенским миропорядком.

Ключевые слова: симметрия, земля, вода, воздух, огонь, Агравакар, пространственное измерение, временное измерение, Мгер-младший.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 11.06.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 26.06.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

GRIGORYAN VACHAGAN

Doctor of Philology, Professor

The head of the chair of Armenian Language and Literature, GSU

e-mail: grigoryanvachagan@gmail.com

ARAKELYAN ARA

Doctor of Philology, Professor,

GSU and YSU Lecturer

e-mail: arakelara1@gmail.com

ISKANDARYAN NAIRA

Associate professor, GSU

e-mail: isnaira123456@gmail.com

NAZARYAN ANI

YSU Master Student

e-mail: nazarian.any@gmail.com

The article digs into the different characteristics of laughter depicted in world literature's epic poems. Although laughter is often seen as a simple emotion, here in epic narratives, we see that it can have many representations and transformations hence uncovering its deeper, psychological, mental, and philosophical meaning.

The article begins by examining laughter as a recurring motif in epic narratives, pointing out its part in the lives of both ordinary and supernatural characters. Laughter becomes not only a literary and linguistic device but also a tool to describe the characters' attitudes towards each other and society in general. It becomes a means of coping with adversity thus giving more intensity and engagement to the topics of the epics.

Different types of laughter are also described and analysed in the article. Laughter is categorised into various forms: genuine laughter, kind laughter, mockery laughter, evil laughter, or even laughter in the face of tragedy. All these forms reveal the characteristic traits of the character who laughs in this or that situation. It can show both bravery and cowardness, kindness and evil, tolerance and apprehension.

The article also discusses the cultural and historical significance of laughter within epic narratives. It shows how the time and place impact the laughter, and how it can have variations in different societies and, particularly, epic traditions. Thus, one of the recurring themes throughout the analysis is the role of humour and laughter in cultural norms and values.

In conclusion, the article highlights the importance of laughter in epic poetry, showing that it is a frivolous or inconsequential element and a rich and deep aspect of these timeless works – national epics and narratives. The characteristics of laughter in the epics and national narratives offer valuable insights into the human experience, cultural dynamics, and the development of the epic heroes – both ordinary and supernatural characters, thus revealing their more profound characteristic traits.

Keywords: *Epic, laughter, mockery, ridicule, irony, stupidity, naivety, evil, collective unconsciousness, Sasna Tsrer.*

Abstract

Laughter, a complex and multifaceted human expression, holds a distinct place within the realm of literature, particularly in epic narratives. This abstract delves into the characteristics of laughter as depicted in various epic works across different cultures and epochs. By analysing laughter's role, forms, functions, and underlying socio-cultural implications, this study aims to uncover the intricate layers contributing to laughter's depth and complexity within epic literature.

Epic narratives, renowned for their grand scale and encompassing themes, often incorporate laughter as a dynamic element that transcends mere amusement. Laughter in epics can be manifested in diverse forms, ranging from jovial and innocent to cynical and scornful. Such diversity enables authors to infuse characters with distinctive traits, reflecting their personalities, social status, and roles in the narrative. Furthermore, laughter's role extends beyond a simple emotional response, serving as a literary device to enhance characterisation, develop plotlines, and navigate thematic intricacies.

The functions of laughter in epics are manifold. It can be used as a unifying force, bridging cultural gaps and promoting relatability among diverse audiences. Laughter also serves as a tool for satire and critique, allowing authors to subtly comment on social norms, power dynamics, and human follies. Moreover, the

cathartic nature of laughter is harnessed in epics to provide emotional respite amidst intense conflicts, offering readers a momentary reprieve from the narrative's tension.

Socio-cultural dimensions play a crucial role in shaping the portrayed laughter in epics. Different cultures attribute varying connotations to laughter, influencing how laughter is woven into the narrative fabric. Epics from ancient civilizations to modern societies showcase how laughter can be both a unifying and diverse force, reflecting societal attitudes toward humour, morality, and individualism. Additionally, the evolving nature of humour across epochs underscores the adaptability of laughter as a literary tool, enabling epics to remain relevant and engaging across time.

In conclusion, the characteristics of laughter in epics are far from superficial, encompassing intricate layers of meaning, function, and cultural significance. Through a comprehensive examination of laughter's forms, roles, functions, and socio-cultural dimensions, this study sheds light on the profound ways in which laughter enriches epic literature. By understanding the nuances of laughter within epics, readers and scholars alike can gain deeper insights into the human experience as portrayed through these timeless narratives.

Introduction

Laughter, a universal expression that transcends linguistic and cultural boundaries, has been an integral facet of human interaction since time immemorial. Within the vast tapestry of literature, this enigmatic human response finds a distinct and compelling resonance, particularly within the intricate narratives of epics. Epics, revered for their expansive scope, cultural significance, and exploration of the human condition, offer a unique platform for the exploration of laughter's characteristics. Far from being a mere frivolous element, laughter within epics encompasses a rich array of forms, functions, roles, and socio-cultural implications that intricately contribute to the depth and complexity of these enduring literary masterpieces.

The presence of laughter in epics is not limited to fleeting moments of amusement; it is an embodiment of the multifaceted emotions, dynamics, and values that drive epic narratives. As the characters traverse through trials and triumphs, laughter emerges as an indispensable companion, reflecting the spectrum of human experiences. Its nuanced portrayal, often evolving in response to evolving circumstances, offers a lens through which characters' and societies' psychological, emotional, and social dimensions can be examined.

Epics, by their very nature, encompass a vast array of characters and scenarios, each wielding laughter as a distinctive expression. From the heroic laughter

of champions on the battlefield to the subtle mockery exchanged among countries, the forms of laughter within epics are as diverse as the characters themselves. Such variations allow authors to infuse into their creations, revealing individual traits, social hierarchies, and thematic undercurrents that would otherwise remain concealed.

However, the significance of laughter in epics transcends its role as a mere reflection of character attributes. Laughter functions as a potent literary device, capable of catalysing pivotal plot developments, evoking emotional responses, and serving as a conduit for socio-cultural commentary. Its inclusion is not arbitrary but rather a strategic tool that authors deftly employ to accentuate themes, reveal underlying tensions and add layers of complexity to the narrative.

Moreover, laughter's role within epics extends beyond its textual presence; it connects with readers on a visceral level. Universally understood, laughter becomes a bridge that spans temporal and cultural divides, fostering a sense of connection between distant epochs and contemporary audiences. Through laughter, epics gain a timeless quality, resonating across generations and offering a glimpse into the shared aspects of the human experience.

As laughter is deeply intertwined with cultural norms and social values, its portrayal within epics is inherently shaped by the sociocultural contexts in which these narratives originate. Different cultures ascribe diverse meanings of laughter, ranging from celebratory to subversive. Consequently, the interpretation of laughter within epics becomes an intricate exploration of the interplay between individual expression and collective identity. By analysing the cultural nuances of laughter, readers gain insight not only into the characters' experiences but also into the broader societal fabric in which these narratives are woven.

In the following exploration, this study focuses on multifaceted characteristics of laughter in epics, unravelling its forms, functions, roles, and sociocultural dimensions. Through a comprehensive analysis of selected epic narratives across various cultures and epochs, this exploration seeks to illuminate the profound ways in which laughter enriches and elevates the literary landscape of epics. In doing so, it strives to foster a deeper appreciation for the intricate interplay between laughter, humanity, and the enduring narratives that encapsulate the essence of human existence.

CHARACTERISTICS OF LAUGHTER IN EPIC

The overview of this topic is connected with some difficulties. First of all, as philosophical problems, laughing and laughable are problematic. Besides the fact that

they have always been at the centre of the intellectual observation from Plato and Aristophanes to Nietzsche and Bakhtin, there are still many unsolved matters in this field. On this matter, Jean-Paul Richter only mentions that "the laughable didn't wish to fit in philosophical statements" as it accepts "various portraits."

The question of relativity in the epic is controversial. By the circumstance that the epic is based on the category of greatness, which is endlessly high, Jean-Paul, about whom we had mentioned above, finds the presence of the laughter in epic illogical as it is an endless low. "Using only one funny line in the epic can destroy the heroic epic." This factor probably leads some critics like L. Nazarov to deny the existence of the laughable in the epic.²

The combination of the epic and the laughable can also be denied according to M. Bakhtin's opinion. According to Bakhtin, laughter generally brings near to reality, while the epic extracts reality from the epic turning it into "an absolute past", so the laughter and the epic are non-compatible in this case also.³

However, the laugh and the capricious have their special place in the epic and the culture of the storytellers, because it is always present in the course of human emotions alongside mythical semantics as a metaphor for the reincarnation of the sky, the sun, and the universe.⁴

Studies show that the laughter in the epic is present not only with the appearance of the main motives but also with secondary ones. It is meant to realize concrete goals so it is represented with various performances.

Both in "Sasna Tsrer" (Davit's childish actions in Msr, meetings with Melik and Khandut's finances etc.) and "The Song of Nibelungs" ("Sixteenth Adventure") funny events contribute to the hero's heroism thus affirming the following statement by Hegel: "the people who are happy with all their heart, may not be a fool and a vail, indeed."⁵

The comic episodes which sometimes appear in the Irish sagas, especially in the dialogues when the heroes argue ("The Tale of Mac Da Tho's Pig"), also have the same purpose – making the hero more heroic in the principle of an 'endless highness', while being humiliated even more according to the principle of an 'endless lowness'.

The laugh and the comical have different characteristics in "The Song of El Cid". In the third part of the 112th chapter the scenes and events that are connected to

---

¹ Jean Paul, Prigotovitel'naya shkola etiki, 1981, pp. 127-128.

² Nazarov L., Istoriya zapadnoevropeyskoy literatury srednykh vekov, 2016, p. 40

³ Bakhtin M., Epos I roman. Sbornik, 2000, p. 304

⁴ See more: Freidenberg O., Poetika syuzheta I zhanra, 1997, pp. 93-96

⁵ Hegel, Estetika, t. 3, 'Iskusstvo', 2971, p. 275.

Cid's brothers-in-law are depicted. They are people who lived a life in the palace and understand only the stories connected to battles. Military operations help us discover their main essence. The image here is relevant to Schopenhauer's opinion on laughter: our ideas and the present reality are not relevant to each other.¹

There are also episodes of laughter in the Icelandic "Elder Edda." In sagas of "Harbard's Song", "The Lay of Hymir", "Trym's Poem", etc. the gods are mocked.

The laughter in the epic is universal. Laughter, being connected with collective unconsciousness and orientation of the outlook, gets its full and mindful representation in the folk works. Bergson is certain, that the lonely one cannot appreciate the laughable: "Our laughter is the laughter of some group."² The adjustment of the collective essence of the laughter is crucial from the point of view of the National and psychological description and discovery.

While speaking about the carnival laughter, M. Bakhtin highlights its international and festive essence. "One doesn't just watch the carnival, it is something to live with, and everybody lives as its essence is international."³ It is comprehensive and is directed against everything and everybody including the ones who laugh. In one case, the laughter is happy, in the other case it is scourging. "The laughing aspect of the wholeness of the laughter" is being drowned by using comical laughter – the laughter becomes a private phenomenon separating itself from the mocking.⁴ So, Bakhtin considers the carnival laughter a unique archetype of the comical types which had been formed even later. The inceptions of affirmation, denial, humour, and satirical exist separately in it. They later are divided into independent types of comedism.

The heroes in "Sasna Tsrer" become different holders of the laughable. The element of laughter always keeps the epic's world animated feeding it with a power that endlessly gives life.

Any truth is a great phenomenon. According to Bakhtin, it is never serious only and always has something from the sphere of laughter within itself. Unlike the mind, the 'living body' is always in the changeable stream. That is the reason the laughter is always directed at the body pole. Bakhtin observes the body in the cosmic plan: 'The concept of the unspiritual in the laughter is not personalized or detached from the rest of the world as the holder of such laughter is not the individual, but the people generally. The fact that there are too many laughful characters is connected

---

¹ Schopenhauer A., *Sobranie sochineniy*, 2011, p. 63

² Bergson H., *Smekh*, 1992, p. 13

³ Bakhtin M., M., *Tvorchestvo Fausta Rable I narodnaya kul'tura srednevekov'ya i Rennsansa*, 2965, p. 10

⁴ The same location

with this collectiveness. There are several joyful and scatological (extremely immoral) characters within whom the physical life is just boiling.¹

The fundament of the epic "Sasna Tsrer" is the somatic, unspiritual laughter. It is the representation of people's outlook on the world, their attitude towards life, and phenomena. The laughable is typical for almost all heroes. More likely, it is an angle of observing life through the looking glass than a typical characteristic trait for one hero. Everybody is funny because life has an infinite source of laughter in itself. Both enemy and ally of the beloved hero can be funny, so the laughable is limitless. In this case, we may talk about the carnival trait of laughter, where affirmation denial, humour, and satirical come along. According to Bakhtin, this is the archetypal trait of laughter that gradually turns into different types of laughter. First of all, it is the irony and the humour.

THE RIDICULE AND HUMOR IN EPIC POEMS

In the ridicule, the laughable is performed under the mask of seriousness – with a mostly negative attitude toward the subject. In the humour, seriousness is performed under the mask of the laughable – with a mostly positive attitude towards the object.² It is distinguished by the difficulty of valuing life and the outlook on the world. The humour, "Imaginative Dialectica" reveals the greatness behind the unimportant, the wisdom behind the madness, and the sadness behind the laughable. And the undressing laughter of satire the subject of which are defects, is distinguished with a negative and disrobing tone.

The humour and satire are typical for many characters of "Tsrer". Humour is observed as a necessary trait for the people's beloved heroes. Kind-hearted laughter also forms a unique psychological situation in various ways with all the consequences derived from here. Determined by the essence of the teller's emotions and attitude, the laughable can be ignorant, polite, soft, rude, healthy (natural), etc.

The heroes normally are performed with their typical traits in the epic. Some of them are heroic, some are accommodating, and others are poor and arrogant.

Davit is at the core, and the attitude toward him is intimidating and attractive. There are few scenes without laughter with the portion needed. Laughter is typical for all the primary and secondary characters, and it completes the living body of the epic.

Sanasar and Baghdasar ask for temporary shelter at Erzurum's Amira.

---

¹ Sychev A. A., *Priroda smekha ili Filosofiya komicheskogol*, 2003, p. 55

² *Literaturniy enciklopedicheskiy slovar'*, 1987

"We are the sons of Baghdad's Khalifa"
And Amira said:
"Hey, hey, hey..."
And shook his shoulders in front of them.
We run from their dead people
And we come across their living people.¹

The wordplay is the representation of the whole situation that becomes concrete and special and discovers the essence of the laughter. Sanasar notices the absurdity of the way they act.

"Brother, we have been running from that Babig,
Shall we put his name on our hole? "²

As a starting point, Sanasar's slight self-mockery is gradually developing, but this also reveals the essence of the developing laughter in the epic where it is all about *naivety*.

The trait of laughter in the action does not generally change, but its essence still does. Sanasar returns to Baghdad, and Emir is happy to sacrifice him to idolatry. The further development shows Emir's *stupidity* and sophistication.

The mockery might be restricted, yet its negative attitude toward the custom is obvious. That attitude can temporarily hold up the natural stream of life. After Abamelik's death, Sasoun was in mourning for seven years.

The peasants said: "Uncle Toros,
Our brave sons became old men,
And our girls became old women:
If you live and mourn for seven years
Abamelik of Msr will come back to life
And we will mourn more than seven years."³

Toros commands all the boys and girls to get married but there is a strict attitude toward the established order in the talk of the nation. It is deeply connected with the human *stupidity* which people have reached as a result of *exaggeration*. In the

---

¹ 'Sasna Tsrer', joghovrdakan vep. Ashkhatutyamb Sargis Harutyunyan, 1977, p. 12

² The same location

³ The same location, p. 20

case of the Emir, the mockery is direct and rude, while here it is meaningful as the stupidity is observed as a social phenomenon. It reveals the connections and relationships between the individual and the society.

Stupidity is the disclosure of controversial phenomena of one's imagination and reality. The laughable is hidden in one's indecisive behaviour and the inability to understand life in its abundance. Among these all, according to Schopenhauer, the most dangerous is pedanticism.¹ Pedanticism is when one, having some power, or a position in a certain environment, can force his conception on people. The results of this are nothing but negative for society. The order that Uncle Toros had inherited from their ancestors is so absurd that the environment articulates the uselessness of its implementation.

The *irony* in the epic that is connected with *stupidity* is spread to many characters. Msra Melik will have to give the children to Uncle Toros if they fall under his sword, that is – accept his full power. Vergo the Spooked being psychologically a slave, doesn't even guess the results of the demand and agrees immediately: "Let us go, pass under his sword and leave."²

Social illiteracy is a powerful force. In the force of tradition, in the fortress, Uncle Toros "sees his grandfather in Vergo" because the latter is an old man, and Davit "put in front of the calves"³ as the bravest and the youngest of them all. This is also connected with Vergo's stupidity. Uncle Toros is so confident about his undertakings that no one can question his decisions which are implemented in the force of the tradition of their ancestors. Disorientating and blindly following the ancestors' tradition leaves hard consequences on social life.

In the case of Davit, it is all more about *naivety* than stupidity.

When Davit was a drover, he mixed wild animals with domestic ones and brought them to the city. Scared people left their houses. The hero got offended by the people's "ingratitude. " This is also connected with *misunderstanding* and *naivety*.

"Oh, world – he said. Do good after this all
I have sweated and bled, gathered the wealth for you,
For you not to know my worth!"⁴

---

¹ Schopenhauer A., *Mir kak volya I predstavlenie*. Glava VIII. Po povody teorii shmeshnogo, izdatelstvo Kharvest

² Tarontsi Krpo, *Sasuntsi Davit kam Mheri dur* // Sasna Tsrer, Hay joghovrdakan vep, yntir patumner, 2008, p. 12

³ The same location

⁴ Ayraratci Murad Hovsepyan, *Davit – Mher* // Sasna Tsrer, volume B, Second Part, Yerevan, 1951, p. 255

Davit's intention of making wild animals "domestic" is also connected with *misunderstanding*. There are also rabbits among those animals, which Davit mistakes for "goats." The hero is tired of continuing to race after the animals, and the uncle who brings the food for the noon, is afraid to approach the drove where there are many wild animals. He stuck his stick in the land, tied the bread on it and left: "Come and take your bread."¹ People get into uncomfortable situations because of Davit's naivety which leads to a peal of genial laughter.

Naivety is also typical for Older Mher. A lion has blocked the roads, and the country is in a difficult situation.

He said: "What lion? What is a lion? "

The latter replied: "It's big. It is eating the people."

He said: "Is he eating the people from the distance or coming closer to do that? "²

The exaggerated naivety makes people laugh. Not finding the mare he was looking for in Lord Gorgik's stable, Mher decides not to leave just like that. This is more like *stupidity* than an adequate response to reality.

He said: 'There is not a horse I need.

Let me hit its foal,

If it is strong, I will get on it and ride away.'³

The foal could bear the hero's beat, and Mher put the horse on his shoulder and took it away. The citizens burst into laughter on such a scene. This is a visible and also visible kind of laughter that forms a genial attitude toward the character.

The habitant prefers the obvious, people are attracted by the outer presentable, while Mher has gotten deep into the phenomenon, he has decided that the horse is not worthy of him, and he has chosen a worthy and fiery horse for himself, so he knows more than the rest of the people, and Mher cannot help but smile.

A light mockery can be seen in the whole situation which is connected with the character's personality in the end. Following Uncle Toros's advice, Mher leaves for Msr to lower the taxes. He returns 'in a full victory', yet it is not so.

---

¹ The same location, p. 254

² Aparanci Murad, Sasna Tsrer, Volume B, First Part, p. 58

³ Manuk Torosyan, Sasna Tsrer // Sasna Tsrer, Volume B, First Part, p. 265

'Msra Melik is a very respectful man,
He gave the tax to me,
We are the owners of this land.
He said: "Go, eat, drink, and enjoy yourselves."¹

In reality, Melik got more for his achievements; his wife is going to have a child from Mher, and Mher Junior is going to be Davit's main rival. The laughable and the slight mockery are connected with Mher's credulity; Mher weakened the strength of his blood against the enemy's distribution, and his descendants will be fighting against those who are related to them, while the character considers it as a victory.

Davit had met the cultivators of the land before he got to Khandut. The discomfort starts either from *unfamiliarity* or *greediness*. What is unknown to the hero, is also dangerous. He is going to hit the buffalo coming out of the mud with a mace without thinking much.

Are you a daredevil of Sasoun?
Haven't you seen a beautiful lady?²

Davit gets into another funny situation because of *greediness* or *unfamiliarity*. Everything changes further: Davit pities animals, he starts cultivating the land for them, eating the worker's whole bread and goes on his path.

In Manuk Torosyan's version, Davit cultivates the land just to give the buffalos some time to rest, and then he twists the mace and chain and throws the pieces in different directions of the world.

Pro Mkhe would say:
"Last year a ring of chain came along,
It fell into the water of the lake,
I saw it"... they say it to mock.³

The teller himself adds that they tell it just to laugh, and the one he had told is a fact, as Pro Mkhen saw a ring of the chain Davit had thrown 'into the water of Bstro's well'. The teller affirms in the annotations that those people were the Khastouri. The example shows that the laughable brings the phenomena closer to the

---

¹ The same location, p. 163

² The same location, p. 35

³ Alashkertci Manuk Torosyan, *Sasna Tsrer* // *Sasna Tsrer*, the national novel, Sovetakan Grogh, 1977, p. 179

present, and people have seen that with their own eyes. This fact does not 'destroy' the epic, moreover, it makes everything real and catchy. The teller builds up the epic hero's character which is also close to the usual worker. Epic is a living body so it cannot be separated from the present.

Davit meets Gorgiz the doorman. He is so confident that his goal will be realised that he promises to make Gorgiz their godfather when he marries Khandut. Although the misunderstandings connected to his naivety and unawareness continue, at the next moment, he talks to him as with his godfather because he finds that the matter is solved. He was being offended by Khandut. Davit decided to destroy the city and leave.

Gorgiz started begging, saying: "I am begging you,
Let it be: it is dark. In the daytime,¹
In the day again, it will destroy and leave.
In the daytime. Please, destroy and leave."

Gorgiz's character, in this case, is stripped of its monotony by the use of laughter. He is more than David thinks of him. Gorgiz is not just a janitor, he is a man who loves his city. His request has an implication. He advises David to destroy the city with light so that complications do not arise for him, while the intention is different: before the light, a lot can change, and David can give up the idea of destroying the city. Laughter turns the epic reality into a living body, and the latter phenomenon makes the person contradictory or not one-layered.

When Khandut was informed that Davit was going to destroy the city, she rushed to prevent it.

And they came, knocked on Khan's door to be opened
Davit said: - Well, well,
The citizens here are so shameless,
They don't wait until morning,
They say - please, destroy and leave then,
Gorgiz came out and saw
He turned to Davit and said:
"Those are like grass - they don't have anything strong."
They opened the door. Khandut came to Davit.¹

---

¹ Tarontsi Krpo, Sasuntsi David kam Mheri Door // Sasna Tsrer, the national novel, Sovetakan grogh, 1977, p. 38

Laughter to David, which is benevolent, and kind to the heart, is nevertheless often related to an unnecessary trial. It is not so much an expression of naivety as of stupidity. He reaches the land of Jealousy. Lora Hamzi and Shapkov Khorasan are also there. Only the winner will marry Khandut.

Khandut Khanum said:
"I will marry you without a fight,
Why are you getting into a fight?"
He said: "If I marry you without a fight
I am no longer a man. Go to your house"²

There is no need to fight as Davit reached his goal. And still, he decided to fight. His name had been known on his way to Kaghzvan; he 'is not able' to take his beloved lady. The king expresses himself even more sharply. He does not consider David's behaviour logical.

"Stop being such a daredevil:
My daughter is marrying you,
I will let them know so they do not fight."
"Oh, woah – Davit said.
Shall I exchange my manliness with a piece of clothing?"³

Therefore, David's persistence is not justified, for him the test is connected with vanity, which causes laughter.

In the story "Sasuna David and Mher" by Gevorg Petrosyan,⁴ the meeting between David and Khandut is also full of laughter, which emphasizes the hero's unreasonable stubbornness. Davit is a follower of the accepted tradition, so he considers it inappropriate for Khandut to fall before his uncle and himself.⁵

"Hey boy, - the uncle said. Stop being such a daredevil!"
"No, Davit said. She is a woman. And she didn't obey my words!
I am not going to marry her, let us get back!"⁶

---

¹ The same location, pp. 38-39

² Arakel Shakoyan, *Sasma tsrer // Sasna Tsrer*, the national novel, Edit Print, 2008, p. 180

³ The same location, p. 184

⁴ *Sasunci David*, collected and published by Grigor and Vahagn Grigoryans, Sovetakan grogh, 1977, pp. 187-251

⁵ The same location, p. 239

⁶ The same location

Laughing at David, which is mostly good-natured humour, can emphasize not only his naivety but also his cunning.

When Melik arrived with his army in the field of Msho, and Uncle Toros went against them with thirty-nine Sassoons, having previously gotten David drunk and left him at home, Armaghan cried and cursed the hero for destroying Tsovasar. Its consequence could be the destruction of all of them. David advises his uncle's wife to collect stones and throw them into the fire.¹

"It is already afternoon, Mother!
I am opening my mouth
Now, open my mouth with your hand,
In the day, burn my intestine, so that I died."
The mother hit her hand
And Mother's hand bled on the stone.

Under the threat of burning Armaghan's hand with a stone, David learns the location of his father's horse and weapons and takes up arms. He discovers a secret he has kept for years and achieves it with ridiculous ingenuity.

The feeling of superiority over the enemy becomes a reason for irony.

Melik is so self-confident that he chooses to sleep for seven days, and during that time his army is fighting and, when he wakes up from his sleep, the victory will already be secured. But David disturbs Melik's sleep already on the fourth day. They try to wake the giant from his deep sleep with all kinds of glowing objects, and he later complains about the inconvenience:

David said from the side:
"I am thinking if there would be someone greedy.
Hey, immortal! I've brought you death...
Msramelik laughed at him and said:
The turnip eater from Sasoun has come,
To fight with Msramelik.
He said: 'I'll get up and eat it on breakfast
So that it doesn't remain for lunch.
If I eat it for lunch, it won't remain for dinner
And if I eat it for dinner, it won't remain for supper."

---

¹ Manuk Torosyan, *Sasna Tsrer // Sasna Tsrer, the national epic by Sargis Harutyunyan, Sovetakan grogh*, 1977, p. 190-191

David said: "What are you afraid of then?
I'll stay for breakfast, lunch, and dinner
And even for supper."
He got up, sat down and looked at oldened David.
He has lost a power of ten buffalos.¹

Both epic heroes are confident in their abilities. But for one of them, self-confidence is a guarantee of defeat, for the other, it is a guarantee of victory. If in the case of Melik, boasting is an occasion for ridicule, then in the case of Davit, it is irony. Confident in his strength, the hero ensures victory by word and deed.

The joke full of irony, which is hidden under the seriousness, is also characteristic of Little Mher. A joke, even a bad joke, speaks of Mher's dual character. It is about human lives, which Mher did not value. The plot does not fully cover the hero. Khandut asks Mher where his uncles are. Mher had returned alone from the hunt, and this made Khandut more suspicious.

She says: "The uncles...
The three in Kaputkogh
Is grinding his teeth,
The three in Sasoun."
"Oh, she said, my home has been destroyed
He has murdered my brothers."²

Kaputkogh and Sasun sat the uncles on the trees and threw them. The game was always taken from him. Mher punishes them.

The restrained joke has the same effect in the creation of Terry Toros's character, where the separation between his inner conviction and the spoken word is obvious, but the plot does not fully reveal the hero. He is a quick-thinking, resourceful person. Msramelik agrees to return the children if they are put to the sword as a sign of submission. Everyone passes by, they can't bring David closer with "ten efforts". He will never become subject to his enemy.

"Uncle Toros, said Msramelik, why didn't he pass?"
Uncle Toros said: "He is afraid"³

---

¹ Mokatsi Hovhan, David ev Mher // Sasna Tsrer, the national epic, 1977, pp. 461-462

² Shekoyan, sasna Tsrer // Sasna Tsrer, Volume B, Second Part, 1951, p. 161

³ The same location, p. 119

The subtle irony towards Msramelik is obvious. Thoros is deceiving him to keep David out of harm.

The heroes of "Sasna Tsrer", who are immersed in the universal mood of laughter, form the living body of the epic, which takes place and arises with internal contradictions, which is natural.

That world of laughter, which is formed as a result of the naivety, ignorance, and in some cases also stupidity of the people of Sassoon, acts as a carnival type of laughter, in which case the laughter is not so individual as it is of a general, popular nature. If we are talking about the naivety of David, the foresight of Toros, and the cowardice of Virgo, then there are not so many individual qualities as qualities characteristic of the people.

Those heroes have their descriptions but are measured by the same or almost the same nature of laughter, which is associated with ignorance or stupidity.

It is worth noting that the archetypal nature of laughter is best connected with rural life, thinking, and language. The speakers are people who live in a rural environment. Rural humour is more objective and specific than urban humour, which is rational but more abstract. In rural humour, the living body of laughter forms a complete world that is understandable and acceptable to everyone, here individualized laughter is secondary, where the person being mocked is left out of the general flow, in that case, we can talk about individual laughter separated from the general archetypal state of laughter when the speaker separates himself from the other person. If at the archetypal level of laughter, we are talking about the collective, the speaker is not talking about himself, but about "we" and on behalf of "we", then in the case of ridicule, the object of ridicule becomes "he" or "they", which are not only outside the circle of "we", but also directly opposite to "we". The borders between them have a considerable distance.

In "Trees", humour, as an archetypal quality of laughter, as a whole body, includes the characters, which are funny with their celebratory, and in some cases, scatological (highly obscene) behaviour. Let us recall Kozbadin's reply to the women of Msra, who expected a great booty from him, or Toros's remark to Mher:

Here Uncle Toros said: "Be you ruined!
Why did I see you? Your wind ruins us."¹

---

¹ The same location, p. 170

As the phenomena in "Tsrer" are presented in a broad overview, therefore, laughter as a whole body presents certain forms of manifestation. The archetypal body of laughter disintegrates, and mockery emerges. In this case, the ridiculed object is no longer demarcated from the general body of laughter, "we" and "them" are separated. In the case of ridicule, laughter does not spread to the general public, it has a specific address.

Humpback Duck is presented with a devastating mockery. There is a big difference between his wishes and reality. The appearance is ugly, but the point is not to make fun of the physical defect. The ridiculous is associated with a very specific idea that people are fighting against. Kuz Badi is a symbol of violence and deprivation. Making fun of violence means fighting against the idea of violence. Ridicule reveals the radical contradiction between the appearance and the essence of the phenomenon.

Kuz Badi marches proudly to Sassoon with an army of two thousand and answers the question of the women of Msra, what is the goal:

"I am going to Sasoun to bring the rip.
To bring red, milkable cows,
To bring black, yokable oxen,
To bring a tall woman so that she loads camels,
To bring a short woman so that she milks
To bring a beautiful woman."¹

Behind the smug answer hides a dastardly scammer. Out of fear, he stays out of town, goes to a monastery, kills a priest, manages to escape David's persecution, and on his way back meets women who make fun of the humiliated but confident Big Mouth.

In all the examples given, laughter is best expressed through speech and is the result of thought. Humour expressed through the speaker's mouth in individual cases is also not excluded.

Less often in epics, "bodily laughter" is also mentioned, referring to both the other person and oneself. The Kings wanted Jealousy to stand out with an unusual look.

Hamzi's side of Lori was hung over the surface
Such a huge man he was... Shapkov Khorasani as well

---

¹ Ayraratci Murad Hovsepyan, David – Mher // Sasna Tsrer, Volume B, Second Part, 1951, p. 261

He pushed his eyelashes to his back with a staple,
Tied it to his neck.¹

But it is not the unspeakably ugly people who are funny. Terrible figures hide fearful souls under them. When Khandut demands a fight to decide who is stronger, they simply run away from the guardianship.

Perhaps a type of "body laughter" can be seen in the naming of Abamelik's children by Uncle Toros after seeing the newborns: "Vzhik Mkho", "Veto", "Dzenov Ohan", "Brnats Kurik"² and so on.

The people mentioned in Melik's letter can be classified as having the same type of laughter. Out of anger, he "shapes the heart" with a knife and writes the invitation to war with blood:

//“Come, come! // Gouverneur of the Gouverneur! // The Lords of the Christ! //
The ones with the forehead of spades, //The ones with the tongues of peddles, //Come
here: it is invasion against the incredulous.” //

If the ugly body size of the opponents becomes an object of ridicule, then in the case of Sasna heroes, their body size becomes an object of benevolent laughter, where their immeasurable strength is revealed in comparison to their enemies.

Mets Mher goes to Msra Land. Pasha sends ten horsemen to find out what " sort of a man" the opponent is.

They come and see him
Lying in the tent,
Half of his body inside and half of it outside the tent
The latter ascending and descending from his breath.³

There are also talks of "body worship" and "body laughter", which are essentially pagan and contrary to Christian tradition. Of course, this is the first and also the silent kind of laughter that Christian ideology rejects. The best example in this epic is the contrast between David's actions and the "hour of wrath" in the village. This is a religious ceremony, a rite of the hour to deal with natural disasters (divine retribution) in which sacrifices are made. When David's estranged friend says he hasn't eaten a spoonful of his "Rage Meal", David goes to eat the meal. Harissa was

---

¹ Arakel Shekoyan, Sasna Tsrer // Volume B, Second Part, 1951, p. 261

² The same location, pp. 113-114

³ Shekoyan, Sasna Tsrer // Volume B, Second Part, 1951, p. 104

placed in the pot, and the elders came to bless it. David takes the copper with four fingers and walks away.

Somebody called.
Hey! He took the pot!
For your God's sake, stay quiet!
He is one of the daredevils of Sasoun.
He will return and beat us up.
Let him take it as a trouble in his head.¹

This is a clear, contemptuous attitude against the accepted order. David makes fun of the protocol, he does not care what the people gathered here are doing, he just needs to deliver the meal to his friend and that is it. Laughter is against the Christian tradition, it is seen as a pagan phenomenon.²

Thus, the laughter in "Sasna Tsrer" is, in general, carnival in nature: everyone is subject to laughter and irony, it is collective laughter, and the speaker himself is included in the general mood. This is the initial, archetypal state of the phenomenon; as a manifestation of collective laughter, it is directly related to Eastern psychology.³

PHILOSOPHICAL ESSENCE OF EPIC

Falsehood as an object of laughter leads to ridicule and naivety, and misunderstanding leads to humour in various guises. In the former case, the deficiency is organic and cannot be avoided, but in the latter the deficiency is repairable, life goes on in its natural course and the obstacles are completely surmountable. In a way, this situation contributed to the unity of people, the preservation of traditions, and the clarification of identity boundaries. Because laughter no longer separates 'us' from 'them'. It turns out that laughter plays a big role in building people's self-confidence.

Nonetheless, the laughter shown in 'Sasna Tsrer', which pervades the daily routines and key moments of the life of the Sassoon people, is of a universal rather than personal nature and is more of an oriental culture. It is a feature as an

---

¹ Tarontsi Krpo, Sasunci David kam Mheri Door // Sasna Tsrer, the national epic, 1977, p. 24

² Gore vam, smeyushiesya nyne! Ibo vosplachete i vozrydaete // the Byble, 1993, p. 1091

³ Sychev A. A., Priroda smekha ili Filosofija komicheskogo, Mordov University Publishing House, 2003, pp. 127-128

expression of group psychology. However, this is a form of expression that is directly related to the substance of the phenomenon.

In "Sasuna Tsrer" the philosophy of comedy is exposed to a dominant perspective. This philosophy focuses on stupidity and performance. This is an oriental feature, associated with both Byzantine and Russian philosophy.¹

Russian literature, like Armenian literature, has dealt with this issue not only in folklore but also in its best works.

Hovannes Tumanyan's Brave Nazar is an outstanding oriental poem that captures the essence of folk wisdom. When Andersen's "baby" sees the king naked and talks about it, the environment presented by Tumanyan is plunged into the darkness of backwardness and stupidity. If Manuk evokes hope for the future, Toumanyanyan's setting offers no shred of hope. Only Ma understands that an ungrateful man sat on a horse and tried to throw Nazar to the ground. Eastern and Western concepts of backwardness are opposite. However, the philosophy involved in the essence of laughter is the same.

Acting foolishness is the basis for establishing the character of Nazar. Ivan the Fool plays an important role in Russian folklore. He is usually the third son of the king and no one pays attention to him. After all, his success smiles at him. This hero finds a solution that defies normal logic. A. Sinyavsky cites this hero as the central hero of Russian folklore. "This is a favourite hero of folk tales. I am not afraid to say that the most common and colourful fairy tale characters are the fools, the chosen ones who deserve special attention."²

The classic expression of this approach is the epic Sasna Tsrer. "Fool's Feat" is the focus of the title. The crazy people of Sassoon are fighting to keep their homeland, home, and their credit, but they do it in unusual, accepted ways. Undertakings that go against logic offer a way out of their impasse. David alone fights against Misra's innumerable army, plagues the tax collectors, etc. Mher singlehandedly tears apart the lion with bare hands, etc.

THE OBJECTIVE AND THE SUBJECTIVE IN THE LAUGHABLE

In "Tsrer" the decisive thing is the object of laughter, its description.

Davit torments Kuzbadin, pulls out his teeth, and sets them on his forehead. Msra Melik sees the newcomer from a distance and laughs to herself:

---

¹ Sychev A. A., *Priroda smekha ili Filosofija komicheskogo*, Mordov University Publishing House, 2003, pp. 182

² Sinyavskiy A. D., *Ivan – Durak: Ocherk russkoy narodnoy very*, Agraf, 2001, p. 37

It's true – Kozbadin has come with a burden.
He has brought a lot of plunder – he is coming with laughter.¹

But the disappointment and surprise are great when he is informed that it is Kuzbadin who is standing in front of him:

What happened, Kuzbadin?
Where are the people? Where is the plunder?
The seven years' tax from Sasoun.
Kuzbadin opens and closes his mouth,
But cannot utter a word.²

The source of laughter is the subject and its depiction. Kuzbaddin's ugly appearance at first misleads Melik, and when viewed from a distance the visitors appear to be cheerful and laughing, and it is believed that the spoils they bring are the heart's desires, but it is believed that he is a man of David. It turned out to be annoyed, and Kuzbadin's "trembling mouth" was already a sign of joy or a humble sign of defeat. Laughter is triggered by laughing objects and their detailed descriptions. Equally ridiculous is baby David's innocence when trapped in a dark room. David slams his bones against the window glass at lunch. The sun is shining and the master (tutor) who comes in sees David struggling to draw out the sun's rays.

He said: "This ray has come into my room and isn't leaving."
He said: "Hit your eyes for a moment."
Just as he hit his eyes,
He held the hole of the ray with his handkerchief, and the ray disappeared.
He said: "Oh, I have been struggling today since morning,
Couldn't take the ray out.
You are stronger than me; how did you take it out?"³

David's childish behaviour causes laughter, but the main thing is that in the foreground, the object of laughter is David, with the description of the ridiculous.

The preliminary and archetypal state of laughter, expressed in the discovery of the attainment of stupidity, with its emphasis on explaining the subject of absurdity,

---

¹ Mokaci Kako bidza, Sasna David // Sasuntsi David, new narratives, Sovetaka grogh, 1977, p. 40

² The same location

³ Arakyali vanqi gyughatsi David, Tgha David // Sasna Tsrer, Volume B, Second Part, 1951, p. 327

becomes the peculiar quality of Sasna Tsrer. On the other hand, in European epic works, the subject of laughter is becoming more and more important, not the one who is ridiculed but the one who mocks, without excluding the object of laughter.

In this sense, Thomas Hobbes played a major role in the development of the theory of laughter, in which the fundamental change from the object to be laughed to the person to be laughed at occurs. A sense of superiority plays a central role in the concept. "The passion of laughter is the passion that exists within us under the influence of sudden thoughts of our merits, and by comparing it with the weaknesses of others which we notice at that moment, we notice nothing but a sudden sense of ambition. The philosopher, like Aristotle, does not distinguish between laughter and ridicule, believing that the joy expressed in laughter is what makes one feel superior. Whereas in the Nibelungenlied Siegfried catches a bear at the end of the hunt to amuse his fellow hunters, in the Baumelied David drives the calf into the city and mixes it with wild animals. Sometimes it's about naivety, other times it's about ingenuity.¹

But this poignant image of the Nibelungen is secondary to the semantic content of laughter expressed in the gap between the main antagonists. The unknown authorship of this poem shaped events and ideas that emerged from previously told versions, including the philosophy of laughter. The tragic potential within the poem's content is expressed in the desperate cry of one of the feuding women and the mockery of the others.

Here the object of ridicule is no longer in the foreground, but there is a subject, the mocker, who reveals the whole mystery of events and emphasizes his superiority over others.

The same is true for "Sid's Song". That ridicule is directed at Syd's greedy and cowardly bridegroom. "I searched for a long time, but I found very little," says the author. Her entire group laughs at her before Sid scolds her.

Everything revolves around personal feelings, insults, and the resulting desire for revenge. Laughter is not an everyday feeling that makes you feel good ("Sasna Tsrer"), it is just a weapon. The once benevolent character has changed.

A person can be offended both seriously and laughingly.

Laughter in Rolando's Song is also a phenomenon of subjective perception formed by the standpoint of laughter or ridicule. However, like medieval Christian poetry, the epic rejects laughter, deeming it pagan blasphemy. However, it does not appear in the text at all. The irony is deep inside the situation. Mr. Ganelon's

---

¹ Nibelungenlied, translation, introduction and annotations [in Armenian] by Ara Arakelyan, Nairi, 1007, p. 152

appointment as ambassador is an insult and ridicule that amounts to murder. So, what is important here is primarily the perception of the situation being ridiculed, not Ganelon preparing to destroy. In this case, we are talking about irony.

CONCLUSION

The subject of laughter in epic poetry is arguable as a mutually exclusive category, yet it occupies its place in the world epic and completes the world of a given epic. Through its expression, the absurd becomes an important point of view for perceiving phenomena, without which speech becomes one-sided and incomplete. The combination of "Sasna Tsrer" and European epic works shows that the two differ in their philosophies of comedy. The first serves as a typical carnival-like form of laughter, as an expression of Eastern psychology and worldviews, in contrast to the more recently emerging European personal laughter.

In "Sasna Tsrer" laughter appears as a performance of stupidity in content, and the object of laughter is emphasized in the form of expression. In European masterpieces, which are the result of personal development, it is all about personal laughter with irony, and the subjective aspect of laughter is everything in its method of presentation. The superiority of the German epic (Klimhild), the inner wit of the French (Ganelon becomes an ambassador), and the irony of the Spanish are individual forms of ridicule, contrasting the subjective and objective aspects of laughter and emphasize the positive aspect—the Laughter Side ("Sasna Tsrer").

Bibliography

1. Alashkertci Manuk Toroyan 1977, Daredevils of Sassoun // Daredevils of Sassoun, Publishing House: Soviet Writer, 700 pages
2. Ayraratci Murad Hovsepyan 1977, David – Mher // Daredevils of Sassoun, Volume B, Part Second, Yerevan
3. Aparanci Murad, Daredevils of Sassoun // Daredevils of Sassoun, Volume B, 1004 pages
4. A Villager of the Church Taevos Arakyal David 1951, David the Boy // Daredevils of Sassoun, Volume B, Part Second, Y., 1004 pages
5. Daredevils of Sassoun, the National Novel, written by Sargis Harutyunyan, 1977, Publishing House: Soviet Writer, Y., 1004 pages
6. David of Sassoun, collected and published by Grigor and Vahagn Grigoryans, 1977, Publishing House: Soviet Writer, Y., 365 pages

7. Hans Christian Andersen published 'King's New Clothing' in 1837. The plot was taken from the first essay published in the book 'Count Lucanor' in 1335.
8. Martunetsi Hovhannes Hakobyan 1977, Daredevils of Sassoun // Daredevils of Sassoun, Y., 700 pages
9. Mokatsi Kako bidza 1977, Daredevils of Sasoun // Daredevils of Sassoun, New Narratives, Publishsing House: Soviet Writer, 365 pages
10. Mokatsi Hovhan 1977, David and Mher // Daredevils of Sassoun, the National Novel, Y., 700 pages
11. Shakoyan A. 2008, Daredevils of Sassoun // Daredevils of Sassoun, Armenian National Epic, Y., Publishing House: Edit Print, 571 pages
12. Tarontsi Krpo 1977, David of Sassoun or Mher's Port // Daredevils of Sassoun, the National Novel, Publishing House: Soviet Writer, Y., 700 pages
13. Tarontsi Krpo 2008, David of Sassoun or Mher's Port // Daredevils of Sassoun, Armenian National Novel, Selected Narratives, Publishing House: Edit Print, Y., 122 pages
14. The Songs of the Nibelungs, the translation, introduction and annotations by Ara Arakelyan, Y., 2007, Publishing House: Nairi, 345 pages
15. Torosyan M. 1951, Daredevils of Sassoun // Daredevils of Sassoun, Volume B, 1004 pages
16. Бахтин М.М., Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса, М., 1965, 543 стр.
17. Бахтин М., Эпос и роман, Сборник, СПб, Азбука, 2000, 302 стр.
18. Бергсон А., Смех. М., 1992, 126 стр.
19. Библия, М., 1993, 1142 стр.
20. Гегель Г., Эстетика, т. 3, «Искусство», М., 1971, 452 стр.
21. Гоббс Т., Соч., в 2 т. М., Мысль, т. 2, 1991, 731 стр.
22. Жан-Поль, Приготовительная школа эстетики, М., 1981, 448 стр.
23. Карасев Л. В., Философия смеха., М., 1996, 224 стр.
24. Литературный энциклопедический словарь, М., 1987, 751 стр.
25. Назаров Л., История западноевропейской литературы средних веков, Екатеринбург, 2016, стр. 186
26. Песнь о Сиде, издательство «Художественная литература», М., 1976, 665 стр.
27. Синявский А. Д., Иван-дурак: Очерк русской народной веры, М., Аграф, 2001, 464 стр.
28. Сычев А. А., Природа смеха или Философия комического, Саранск, Изд-во Мордов. ун-та, 2003, 176 стр.

29. Фрейденберг О., Поэтика сюжета и жанра, М., 1997, 450 стр.
 30. Хойслер А., Германский героический эпос и сказание о Нибелунгах, М., 1960, 447 стр.
 31. Художественная литература», М., 1976, 543 стр.
 32. Шопенгауэр А. Собрание соч., М., 2011, 1031 стр.
 33. Шопенгауэр А., Мир как воля и представление, издательство Харвест, 2011, 848 стр.

ԾԻԾԱՂԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ «ՍԱՍՆԱ ԾՈՒԵՐ» ԷՊՈՍՈՒՄ

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ՎԱԶԱԳԱՆ

*ԳՊՀ հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի վարիչ,
 քանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր*
 էլփոստ՝ grigoryanvachagan@gmail.com

ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ ԱՐԱ

*ԵՊՀ և ԳՊՀ դասախոս,
 քանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր*
 էլփոստ՝ arakelara1@gmail.com

ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ ՆԱԻՐԱ

*ԳՊՀ և Հայ-ռուսական համալսարանի դասախոս,
 քանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ*
 էլփոստ՝ isnaira123456@gmail.com

ՆԱԶԱՐՅԱՆ ԱՆԻ

ԵՊՀ մագիստրոս
 էլփոստ՝ nazarian.any@gmail.com

Թեև էպոսում ծիծաղի խնդիրը վիճահարույց է, այնուհանդերձ այն համաշխարհային էպոսում ունի իր տեղը և ամբողջացնում է տվյալ էպիկական աշխարհը: Ծիծաղելին իր դրսևորմամբ դառնում է երևույթների ընկալման կարևոր տեսանկյուն, առանց որի ասելիքը կդառնար միակողմանի ու ոչ ամբողջական: «Սասնա ծոեր»-ի և եվրոպական էպիկական երկերի համադրությունը ցույց է տալիս, որ դրանք տարբեր են ծիծաղի փիլիսոփայությամբ: Առաջինը՝ որպես արևելյան հոգեբանության, աշխարհայացքի արտահայտություն, հանդես է գալիս որպես ծիծաղի արքետիպային՝ կառնավալային ձև, ի տարբերություն եվրոպական անհատական ծիծաղի, որ ձևավորվել է համեմատաբար նոր ժամանակներում:

«Սասնա ծռեր»-ում ծիծաղը իր բովանդակությամբ դրսևորվում է հիմարության սխրանքի մեջ, իսկ արտահայտման ձևի առումով կարևորվում է ծիծաղի օբյեկտը: Եվրոպական էպիկական երկերում, որոնք անհատական մշակումների արդյունք են, առաջնայինը անհատականացված ծիծաղն է՝ հեգնանքի կիրառմամբ, իսկ մատուցման ձևի իմաստով առաջնայինը ծիծաղի սուբյեկտիվ կողմն է, կարևորը ծիծաղողն է և ոչ թե ծիծաղելին:

Գերմանական էպոսում գերազանցության զգացողությունը (Քրիմհիլդ), ֆրանսիականում ներքին սրամտություն-հեգնանքը (Գանելոնն է դառնում դեսպան), իսպանականում սարկազմը ծիծաղելիի արտահայտման անհատական ձևեր են, որ կարևորում են ծիծաղի սուբյեկտիվ կողմը՝ ի հակադրություն ծիծաղի օբյեկտիվ կողմի («Սասնա ծռեր»):

***Բանալի բառեր՝** էպոս, ծիծաղ, ծաղր, ծաղրուծանակ, հեգնանք, հիմարություն, միամտություն, չարություն, կոլեկտիվ անգիտակցական, Սասնա ծռեր:*

ХАРАКТЕРИСТИКА СМЕХА В ЭПОСЕ «САСНА ЦРЕР»

ГРИГОРЯН ВАЧАГАН

*Доктор филологических наук, профессор,
Заведующий кафедрой армянского языка и литературы ГГУ*
электронная почта: grigoryanvachagan@gmail.com

АРАКЕЛЯН АРА

*Доктор филологических наук, профессор
Преподаватель ЕГУ и ГГУ*
электронная почта: arakelara1@gmail.com

ИСКАНДАРЯН НАИРА

*Кандидат филологических наук, доцент
Преподаватель ГГУ*
электронная почта: isnaira123456@gmail.com

НАЗАРЯН АНИ

Магистр ЕГУ
электронная почта: nazarian.any@gmail.com

В статье рассматриваются различные характеристики смеха, запечатленные в эпических поэмах мировой литературы. Хотя смех часто рассматривается как простая эмоция, в эпических повествованиях мы видим, что

он может иметь множество репрезентаций и трансформаций, раскрывающих его более глубокий, психологический, ментальный и философский смысл.

Статья начинается с рассмотрения смеха как повторяющегося мотива в эпических повествованиях, указывая на его роль в жизни как обычных, так и сверхъестественных персонажей. Смех становится не только литературно-языковым приемом, но и средством описания отношения персонажей друг к другу и к обществу в целом. Он становится средством преодоления трудностей, что придает темам эпоса большую насыщенность и увлекательность.

В статье также описываются и анализируются различные виды смеха. Смех подразделяется на различные формы: искренний смех, добрый смех, насмешливый смех, злой смех и даже смех перед лицом трагедии. Все эти формы раскрывают характерные черты персонажа, который смеется в той или иной ситуации. В нем может проявляться как храбрость, так и трусость, доброта и зло, терпимость и опаска.

В статье также рассматривается культурно-историческое значение смеха в эпических повествованиях. Показано, как время и место влияют на смех, как он может варьироваться в разных обществах, а значит - и эпических традициях. Таким образом, одной из повторяющихся тем во всем анализе является роль юмора и смеха в культурных нормах и ценностях.

В заключении в статье подчеркивается значение смеха в эпической поэзии, показывая, что он является не только легкомысленным или несущественным элементом, но и богатым и глубоким аспектом этих вневременных произведений - национальных эпосов и сказаний. Характеристика смеха в эпосе и народных сказаниях дает ценное представление о человеческом опыте, культурной динамике, развитии эпических героев - как обычных, так и сверхъестественных персонажей, раскрывая их более глубокие характерные черты.

Ключевые слова: эпос, смех, издевательство, насмешка, ирония, глупость, наивность, зло, коллективное бессознательное, Сасна Црер.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 17.01.2024թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 27.01.2024թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

ՂԱՐԻՔՅԱՆ ԱԼԻՆԱ

ԳՊՀ դասախոս

Էլփոստ՝ alinagharibyan@rambler.ru

«Սասնա ծռեր» էպոսի կանանց կերպարները հայ բանագիտության մեջ դիտարկվել և ուսումնասիրվել են հիմնականում առասպելաբանական հայեցակետով՝ առանձին դեպքերում անդրադառնալով նաև պատումների տիպաբանական խմբերին բնորոշ առանձնահատկություններին: Սույն աշխատանքում փորձ է արվում այդ կերպարները դիտարկել կանանց նվիրագործման ծեսերին բնորոշ առանձնահատկությունների ու օրինաչափությունների դիտանկյունից՝ ընդհանուր ազգագրական, բանահյուսական աղբյուրների ու հետազոտությունների հետ համեմատություններով: Մի շարք աղբյուրների ընձեռած նյութերի հիման վրա ներկայացվում են կանանց նվիրագործման ծեսերին բնորոշ հիմնական հատկանիշները (մեկուսացում, սուրբ փարածք, նեոֆիտին հատուկ հագուստ, սննդային սահմանափակումներ, խորհրդանիշ առարկաներ, հաղորդակցում ոգիների, աստվածների կամ համայնքի՝ սուրբ համարվող անդամի հետ, սրբի փորձի հաղորդակցում կամ փոխանցում նեոֆիտին, լվացման ծես և այլն): Նվիրագործման այս ծեսերը և՛ ուղղակի, և՛ անուղղակի կերպով առնչվում են «Սասնա ծռեր» էպոսի կանանց կերպարներին: «Սասնա ծռեր» էպոսի կանանց կերպարների (Ծովինար, Դեղձուն Ծամ, Խանդուզ Խաթուն, Գոհար, Սառյա) շուրջ հյուսված մոտիվներն ու մոտիվաշարերը քննում ենք կանանց նվիրագործման ծեսերին բնորոշ հիմնական հատկանիշների հետ համադրությամբ: Ուսումնասիրության այս հայեցակետը հնարավորություն է տալիս նորովի հասկանալու և բացահայտելու կանանց կերպարներին բնորոշ մի շարք առասպելաբանական արխայիկ շերտեր:

Բանալի բառեր՝ նվիրագործման ծես, էպոս, կանանց կերպարներ, ճերմակ աստվածուհի, սուրբ փարածք, խորհրդանիշ առարկաներ, սննդային փարս:

Ներածություն

Նախապատմական ժամանակներից սկսած՝ հասարակական գիտակցության և մշակույթի մեջ ամենաբարդ և ամենավտանգավոր երևույթները կապվում են ինչպես տոհմի, ցեղի, այնպես էլ համայնքի անդամի անցումային փուլերի հետ, մասնավորապես երիտասարդությունից հասունության անցման շրջանը տղամարդկանց համար, կանանց առումով՝ աղջկա կարգավիճակից կնոջ կամ մոր կարգավիճակին անցումային շրջանը:

Հայ բանագիտության մեջ «Սասնա ծռեր» էպոսում նվիրագործման ծեսերի առանձնահատկությունները, նրանք, որոնք կապված են գլխավոր հերոսների կողմից հասունացման, փորձությունների հաղթահարման, հերոսական մենամարտերի և ամուսնության ծեսերի հետ, մեծ հետաքրքրություն են առաջ բերել և գիտական ուսումնասիրությունների նյութ են դարձել: Բնականաբար, էպոսի կանանց կերպարների վերաբերյալ նույնպես կան ուսումնասիրություններ, հետաքրքիր դիտարկումներ: Կանանց կերպարների առումով ուսումնասիրությունները հիմնականում ունեցել են կանանց վիպական ու առասպելաբանական ընդհանրությունների ու առանձնահատկությունների նկարագրման և ուսումնասիրության ուղղվածություն, հաշվի են առնվել նաև պատումների տիպաբանական խմբերին բնորոշ առանձնահատկությունները:

Սույն աշխատանքում փորձում ենք ընդհանուր ազգագրական, բանագիտական, առասպելաբանական նյութերի և հետազոտությունների հետ համեմատությունների և վերլուծությունների շրջանակներում քննության ենթարկել «Սասնա ծռեր» էպոսի կանանց կերպարների շուրջ հյուսված մի շարք մոտիվների ու մոտիվաշարերի առանձնահատկությունները, որոնք կարելի է նվիրագործման ծեսերին բնորոշ դրսևորումներ համարել, քանի որ «նվիրագործությունը հավասարազոր է սրբության, մահվան, սեռականության և գոյության պայքարի բացահայտմանը»¹: Կարծում ենք՝ աշխատանքը կօգնի նորովի հասկանալու, վերլուծելու կանանց կերպարների շուրջ հյուսված մի շարք վիպական ու առասպելաբանական կայուն մոտիվների բովանդակությունը, դրանց առասպելաբանական աշխարհիկ շերտերը:

---

¹Элиаде М., 1999, с. 99: «Ազգագրականգրականության մեջ դրանք դիտարկվում են տերմիններով՝ «սեռահասունացման տարիքի հետ կապված ծեսեր», «ցեղային նվիրագործություններ» կամ «տարիքային նվիրագործություններ», կան նաև նվիրագործությունների այնպիսի ձևեր, որոնք տարբերվում են նշվածներից այն իմաստով, որ դրանք պարտադիր չեն համայնքի բոլոր անդամների համար և մեծ մասամբ կատարվում են անհատապես կամ շատ նեղ խմբերում» /Элиаде М., 1999, с. 25/:

Կանանց նվիրագործման ծեսերին բնորոշ հիմնական առանձնահատկությունները

Մի շարք ուսումնասիրողների¹ կողմից /հատկապես ազգագրական նյութերի ուսումնասիրությունների արդյունքում/ բացահայտվել և նկարագրվել են աշխարհի տարբեր ժողովուրդների ու ցեղերի սովորություններում և ծեսերում առկա կանանց նվիրագործման ծեսերին վերաբերող կայուն և կարևոր առանձնահատկություններ, ինչի արդյունքում, անկախ տեղից և ժամանակից, դիտարկվել են մի շարք ընդհանրություններ, որոնք թույլ են տվել ուսումնասիրողներին՝ բացահայտելու կանանց նվիրագործման ծեսերում գործող ընդհանրությունները, օրինաչափությունները:

Աղջիկների հասունացման հետ կապված նվիրագործությունների ծեսերը ընդհանրապես ոչ միայն ավելի քիչ են տարածված, այլ նաև այդ ծեսերը քիչ են զարգացած, և ամենակարևորը, երիտասարդ աղջիկների նվիրագործությունը տեղի է ունենում անհատապես²:

Կանանց և տղամարդկանց նվիրագործման ծեսերին բնորոշ ընդհանրությունը, որը ծեսի մեկնարկի կարևոր նախապայմանն է, հեռացումն է տնից, համայնքից կամ այլ կերպ՝ մեկուսացումը³:

Կանանց նվիրագործման ծեսերի հիմնական առանձնահատկությունը կամ նրա հատուկ ատաղձը այն տարածությունն է, սահմանափակող «պատերը», որոնց շրջանակում իրականացվում է հիերոտոպիկ (սուրբ տարածք) նախագծի գաղափարը⁴, ի տարբերություն տղամարդկանց, որոնք հեռանում են բաց, ընդարձակ տարածք, երկրամաս, երկիր:

Կանանց նվիրագործման ծեսերում կան տարրեր, որոնք նաև նվիրագործվողի անցումային վիճակների արտահայտություններն են համարվում. դրանցից

---

¹Элиаде М., Тайные общества. Обряды инициации и посвящения, Москва, Санкт-Петербург, 1999, «Университетская книга». Элиаде М., Священное и мирское, Москва, 1994, Издательство Московского университета. Элиаде М., Религии Австралии. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://royallib.com/read/eliade_mircha/religii_avstralii.html#. Линкольн Б., Инициация: женские инициации 2014 // <https://religiouslife.ru/2014/04/bryus-linkoln-initsiatsiya-zhenskie-initsiatsii-anofriev>. Ֆրեզեր Զ, Ոսկեճյուղը, Երևան, 1989 «Հայաստան» հրատ., և այլն:

²Элиаде М., 1999, с. 113.

³Տարբեր մշակույթներում կանանց մեկուսացման տևողությունը տատանվում է երեք օրից (Ավստրալիա և Հնդկաստան) մինչև քսան ամիս (Նոր Իռլանդիա) կամ նույնիսկ մինչև մի քանի տարի (Կամբոջա) / Ֆրեզեր Զ, Ոսկե ճյուղը, Երևան, 1989 «Հայաստան» հրատ., էջ 700-713: Элиаде М., 1999, с. 97, 113/.

⁴Лидов А. М., Иеротопия. Создание сакральных пространств как вид творчества и предмет исторического исследования, Москва, 2006, с. 58 // <https://cyberleninka.ru/article/n/ierotopiya-sozdanie-sakralnyh-prostranstv-kak-vid-tvorchestva-i-predmet-issledovaniya>

հատկապես պիտի նշել հատուկ վայրի առկայությունը, տարածքը, որտեղ նվիրագործվողը շփվելու է սուրբ աշխարհի հետ, և միևնույն ժամանակ այն նրան բաժանում է ոչ սուրբ, բայց ծանոթ, հասկանալի աշխարհից¹, հագուստը², սննդի սահմանափակումները (արգելված են միսը, ձուկը, թարմ կերակուրները և այլն)³ (սննդային տաբուն ունի երկու գործառույթ՝ տնտեսական և հոգևոր)⁴, որոնք պարտադիր մաս են կազմում ծեսի իրացման համար և անցումային վիճակի ամենակայուն դրսևորումներից են, քանի որ ծեսի ավարտին անմիջականորեն հաջորդում է խնջույքը կամ տոնախմբությունը, խորհրդանիշ-առարկաները, որոնք չունեն կիրառական արժեք (այսինքն՝ չեն օգտագործվում իրենց նպատակային գործածությամբ այնպես, ինչպես առօրյա կյանքում), բայց միևնույն ժամանակ բնութագրվում են իմաստային լիարժեքությամբ և տարածության մեջ կանանց նվիրաբերության բարձր աստիճանով (նման իրերից ազգագրագետներն առանձնացնում են հատկապես նետը, աղեղը, ուլունքները⁵), լույսի և կրակի հետ կապված բաղադրիչը⁶, լվացումը⁷, որը նվիրագործվող աղջկա կամ նրա ակտիվ

---

¹Այդ սուրբ տարածքը տարբեր ժողովուրդների մոտ տարբեր է. քիչ հանդիպող սրբացված տարածք են անտառը /Элиаде М.,1999, с. 114/, սպիտակ խրճիթը /с. 114/, հաճախ հանդիպող՝ «խրճիթանման պարզունակ կառույցը, վանդակը, հովիկը, ճոճը» /Ֆրեզեր 250, 700-712/, վերջապես այն կարող է լինել տան մուտք անկյուն կամ մուտք տարածություն /Ֆրեզեր, 702-705, Элиаде М.,1999, с. 114-115/:

²Հագուստը կանանց նվիրագործման ծեսերում կարևոր դեր է խաղում, քանի որ այն հստակ ցույց է տալիս նեոֆիտի (նորադարձի, նորահավատի) հատուկ կարգավիճակը...այն կարող է լինել սպիտակ, որը անսեռություն է խորհրդանշում /Элиаде М.,1999, с. 118/, կարող է լինել աստվածուհուն բնորոշ հագուստ /Линкольн Б., Инициация: женские инициации 2014 //https://religious-life.ru/2014/04/bryus-linkoln-initsiatsiya-zhenskie-initsiatsii-anofriev/ և այլն:

³Ֆրեզեր 250-251, 700-701, 708-709,

⁴Элиаде М., 1999, с. 99.

⁵Линкольн Б., Инициация: женские инициации 2014 //https://religious-life.ru/2014/04/bryus-linkoln-initsiatsiya-zhenskie-initsiatsii-anofriev.

⁶ «Աղջիկների ծիսական մեկուսացման մեջ ամրապնդվում է խավարի սիմվոլիկան, նրանք թաքնված են կացարանի մուտք անկյունում, և շատ ժողովուրդների մոտ նրանք չպետք է տեսնեն արևը. Այս տաբուն բացատրվում է առեղծվածային կապով՝ Լուսնի և կանանց միջև» /Элиаде М., 1999, с. 114-115/: Մի շարք ժողովուրդների մոտ արբունքի հասած աղջիկներին, նաև կանանց, ծննդաբերությունից հետո արգելված է տեսնել արևը /Ֆրեզեր, 1989, 707-712/:

⁷ Լվացման ծեսը կատարում է մի քանի գործառույթ՝ մաքրում է աղջկա մարմինը, պաշտպանում աշխարհը մակարդված արյան կեղտից, ասես աստիճանաբար «լվանում» է աղջկան, ում տեղը կին է գալիս /Элиаде 1999, 115/: Այդ շարքի բուն ծիսական բաղադրիչներից է նաև օձումը. Այս ծեսն արվում էր աղջկան տղամարդկանց համար գրավիչ դարձնելու նպատակով, ինչի համար մարմնի յուրաքանչյուր հատվածն օձելիս կարդում էին համապատասխան կախարդանքներ /Фрэзер, 2014, 381-382/: «Ձևավորում կամ կաղապարումը» օգտագործվում էր նավախո հնդկացիների շրջանում կանանց նվիրագործման արարողության ժամանակ, որը կրկնվող

մասնակցությամբ կատարվող ծիսական բաղադրիչ է և հնարավորություն են տալիս առանձնացնել կանացի նվիրագործությունը այլ նվիրագործություններից: Մինևույն ժամանակ, կանացի նվիրագործման շրջանակներում փորձառություն ձեռք բերելը հնարավոր է դառնում երեք եղանակով՝ սրբության հետ հաղորդակցվելու սեփական փորձը փոխանցելով այլ մարդկանց, նվիրագործությունների ոգիների հետ հաղորդակցվելու փորձի միջոցով և, վերջապես, կին աստվածուհու հետ հաղորդակցման միջոցով՝ ներկայացնելով բուն կյանքի խորհուրդը¹:

«Սասնա ծռեր» էպոսում կանանց նվիրագործման ծեսերի դրսևորումները

Ընդհանրապես մեր էպոսի կանանց կերպարները՝ երկվորյակների մոր, մեծ մոր, մեծ տիկնոջ, վիշապամարտի կնոջ, սիրո և ռազմի դիցուհիներին բնորոշ առասպելաբանական հատկանիշներին զուգահեռ և դրանցով պայմանավորված, հանդես են բերում կանանց նվիրագործման ծեսերին բնորոշ հետաքրքիր առանձնահատկություններ: Քանի որ մեր էպոսում կանայք նույնպես հերոսական կերպարներ են և իրենց հերոսականությամբ համարժեք են իրենց ամուսիններին², ուստի նրանք նույնպես պիտի անցնեն նվիրագործման այն փորձությունները, որոնցով անցնում են իրենց ամուսինները, և այդ ամենի արդյունքում նախ՝ արժանի կլինեն իրենց հերոս-ընտրյալներին, երկրորդ՝ նրանք արժանի ժառանգ կնվիրեն հերոսական տոհմին, երկրին: Այսպիսով, էպոսի կին հերոսուհիները կոյսի, կտրիճ ամազոնուհու կարգավիճակից կնոջ և մոր կարգավիճակին անցման համար նախատեսված նվիրագործման ծեսերով անցնում են՝ արժանի լինելու հզոր ժառանգ ծնելու սուրբ պատվին:

Էպոսում կանանց նվիրագործման ծեսերով անցնող կերպարներից ամենատիպականը Ծովինարի³ Խաչապաշտ թագավորի կամ Գագիկ թագավորի աղջկա կերպարն է: Բոլոր այն պատումներում, որտեղ կա այս կերպարը

մերսում էր, ինչը, նրանց կարծիքով, հնարավորություն էր տալիս աղջկա մարմինը դարձնելու ճկուն և պլաստիկ, որպեսզի այն պատրաստ լինի անհրաժեշտ փոփոխություններին: Այս պրակտիկայի նպատակը ...յուրաքանչյուր առանձին կնոջ ամբողջական վերափոխումն է, որը միաժամանակ ընկալվում է որպես մարմնի ձևի և բնավորության փոփոխություն / Линкольн Б., 2014/: Դեֆլորացիա /Элиаде М. 1998, Религии Австралии.[Электронный ре-сурс]. Режим доступа: http://royallib.com/read/eliade_mircha/religi_avstralii/:

¹Линкольн Б., Инициация: женские инициации 2014 // <https://religious-life.ru/2014/04/bryus-linkoln-initsiatsiya-zhenskie-initsiatsii-anofriev>.

² Ղարիբյան Ա. Ա., Հերոսուհի-հերոսականություն կապի դրսևորումները «Սասնա ծռեր» էպոսում // Գավառի պետական համալսարան. Գիտական հոդվածների ժողովածու, N 5, 2018, էջ 405-414:

³Այսուհետ բոլոր անունների փոխարեն Ծովինար կնշենք:

/հատկապես Մոկաց պատումներում/, նա անպայման թողնում է հայրենի տունը, հեռանում է տնից, երկրից, ինչը ընդհանրության մեջ բնորոշ է նաև ամուսնության ծեսին: Սա բնորոշ է նաև Սասնա տան մյուս կանանց՝ Քառասուն Ճյուղ Ծամին, Արմաղանին, Խանդութ Խաթունին, Գոհարին: Կարծում ենք՝ սա առասպելական կանանց նվիրագործման առանձնահատկություն պիտի համարել՝ ի տարբերություն այլ ժողովուրդների մոտ հիշատակված ազգագրական սովորույթների, որտեղ կանայք բնակավայրերը չեն լքում, մեկուսանում են նույն բնակավայրի սահմաններում:

Որպեսզի պարզ լինի, որ մեր էպոսի կին հերոսուհին՝ Ծովինարը, իսկապես անցնում է կանանց նվիրագործման ծեսին բնորոշ անցումային փուլերով, նրա շուրջ հյուսված մոտիվներն ու մոտիվաշարերը կփորձենք քննել կանանց նվիրագործման ծեսերին բնորոշ առանձնահատկությունների ու օրինաչափությունների տեսանկյունից:

Նախ կանանց նվիրագործման համար անհրաժեշտ է տարածք, ընդ որում՝ սահմանափակ տարածք: Այս տարածքում նվիրագործվող կինը որոշակի ժամանակահատվածում մեկուսանում է սովորական աշխարհից, որպեսզի հաղորդակցվի «սուրբ աշխարհի»¹ հետ: Այսպես, էպոսի մի շարք պատումներում Կռապաշտ թագավորը, ամուսնանալով Խաչապաշտ թագավորի աղջկա հետ, համաձայնում է նրա դրած պայմաններին. նախ՝ կամ աղջկա պահանջով՝ 40 օր, 9 ամիս, 11 ամիս, 1 տարի, կամ թագավորն ինքն է որոշում, որ 1, 2, 7, անգամ 12 տարի մոտ չգնա Ծովինարին, և երկրորդ՝ Ծովինարը պիտի այդ ժամանակահատվածում միայնակ ապրի, մեկուսանա առանձին մի տեղ՝ սարայ (Ա, 836), առանձին չադրի տակ (Ա, 876) նաև աղջիկը մտնում է Յոթոտանին, յոթ դուռ է շինում, մտնում մեջը (Ա, 1029), կամ Ծովինարի համար Կռապաշտը պալատ է կառուցում, կողքն էլ եկեղեցի, որպես սուրբ տարածքի խորհրդանիշ, որպեսզի աղջիկն ամեն օր իր աղոթքն անի և իր հավատին մնա:

Շատ ժողովուրդների մոտ նվիրագործվողին միշտ ուղեկից կին /կամ կանայք/ է լինում, որը փորձի կրողն ու փոխանցողն է, և նվիրագործվողին նախապատրաստում է բուն ծեսին: Նրանք, ովքեր մասնակցում են նվիրագործման ծեսին, ծեսն անցնող աղջկա հետ միասին են լինում և իրենց գիտելիքները փոխանցում են նրան: Հեքիմներն ու կախարդները կարող են հանդես գալ որպես դաստիարակներ, բայց ամենից հաճախ դրանք սովորական կանայք են, ովքեր իրենք են անցել անհրաժեշտ նվիրագործությունները²:

¹ Элиаде М., 1999, с. 114. Ֆրեգեր Ջ. 1989, էջ 250, 700-712:

² Элиаде М., 1999, с. 100: Այսպես, օրինակ, հյուսիսարևելյան Ավստրալիայի ցեղերի մեջ տարածված է մի իրավիճակ, երբ «սեռական հասունության դեպքում աղջիկը կարող է մասնակցել ծիսական կանանց գաղտնի պարերին: Նրա մոտ երեխա ծնվելուց հետո նա կարող

Կանանց նվիրագործման ծեսի թելադրանքով փորձ ձեռք բերելու նախապայմաններից մեկն էլ հնարավոր «սրբության» հետ հաղորդակցվելու և նրա փորձի կրողը լինելու մեջ է... «սրբին հասանելիությունն է, որն արտահայտվում է հենց կին լինելու մեջ»¹, երբ «Աղջիկը ծիսականորեն պատրաստ է ընդունելու իրեն հատուկ կենսակերպը, հանգել է իր ստեղծարար դերի և պատասխանատվության ըմբռնմանը հասարակության և Տիեզերքի հանդեպ»²: Մեր էպոսում աղջկան ուղեկցող փորձառու կնոջ կամ «սրբի» դերակատարում ունի այն քահանան կամ վարդապետը, ում շատ պատումներում կանացի շոր են հագցնում և ուղարկում Ծովինարի հետ: Այս մոտիվը, որը կայուն է պատումներում /Մոկաց պատումներում/, կարող է հեռավոր հիշողություն լինել այն սովորույթի, որտեղ աղջիկների նվիրագործման ծեսը կատարողը այդ համայնքի փորձառու կինը պիտի լինի՝ «ծեր ծնողների կամ պառավի տեսքով»³, այսպես ասած՝ «փորձառու սուրբը»՝ կնոջ տեսքով, որի ավելի ուշ շրջանի դրսևորումներից կարելի է համարել ներքինի գոյությունը: Գուցե դրանով է պայմանավորված նաև վարդապետին կնոջ շորեր հագցնելը. «Մեկ քոսա վարդըպետ կար. Կնկան շոր խագցրից, Աղջկան հետ դրից, Որ աղջկան տղա եղնի, թոնդրան վրան կնքի» (Ա, 128), «Մեկ վարդապիտ իբի, կնկան շոր խագուց, Եսաց.-Վարդապի՛տ, կերթաս խատ իմ աղջկեն, Գողտուկ չըս թըղնի Աստված մոռանա» (Ա, 309), «Գնդուկ դերդեր իպրև հարսնքուր, Դաս հադ ավճիգ-մավճիգ ըր հիդ, գերթան» (Բ, I, 159): Այս մոտիվը կարելի է մեկնաբանել նաև քրիստոնեական պատկերացումների դիտանկյունով, երբ նվիրագործման ծիսարարը պիտի անպայման հոգևորական լինի (իսկ հոգևորականները կին չեն լինում), որպեսզի և աղոթքի, և կնունքի արարողությունները կատարի, նաև ապահովի բուն ծեսի սրբացման հատվածը. «Աղջիկն էլ ծոցեն թասըմ կը խանը, կը տա զքառմեր: Ճուր կը լըցի ատ ավապրեն. Քահանեն ատ ճուր կը խաչակնքի, Կը տա աղջկան, կը խմը»: (Ա, 476), «Ինք ուր շորեր խանեց, Կնաց ետ հախպուր, Ճուր խմեց, եկավ... Ետ վարթապետ խայի օրենքի պես ժամ կասեր, Պատարաք կաներ, ավչկան սրփութեն կը տեր» (Ա, 837): Նաև պետք է ենթադրել, որ ուղեկիցը՝ ենթադրյալ կնոջ տեսքով, Ծովինարին փրկում է ապօրինի կապի մեղադրանքից, ինչը

է օգնել իր հարազատների համար կատարվող ծեսերին: Հետագայում նա աստիճանաբար սովորում է տղամարդկանց համար դարգու (=սրբազան) և գունբու (=տաբու) երգեր, իսկ ծերության ժամանակ նա ղեկավարում է ընթացակարգերը և պատասխանատու է դառնում իր գիտելիքները կանանց հաջորդ սերնդին փոխանցելու համար» (Элиаде М.,1998):

¹Элиаде М., 1994, 346.

²Элиаде М.,1999, с. 100.

³Элиаде М.,1999, с. 114.

հեքիաթներում հաճախ հանդիպող մոտիվ է¹, և որի դրսևորումը էպոսում նույնպես պահպանվել է. «Սենամքարիմ թագավոր մեջլիս երեց, Կանչեց կնկան ենտեղ, որ տի կնկան վիզ առներ, ասաց. –Կա-չկա եսա ծոցվորություն եսա տիրացու մոտեն ա» (Ա, 941):

Մեկուսացման փորձությունից հետո «...աղջիկը խորհրդանշական ճամփորդության է գնում երկնքի, երկրի և բազմաթիվ ստորգետնյա աշխարհներով»²: Մասնավորապես, երբ աղջիկը ցանկանում է դուրս գալ զբոսնելու՝ «սեիր անելու», նրան ուղեկցում է աղջիկների կամ կանանց խումբը, նաև՝ այն վարդապետը կամ քահանան, ով չի առանձնանում կանանց խմբից իր արտաքին տեսքի շնորհիվ: Այսինքն, եթե այստեղ առկա է ծեսի խնջույքի, ուրախության բաղադրիչը, մասնակիցները՝ սպասուհիների կամ ծառաների տեսքով, (բացակայում է դիմակավորված պարողների ամբոխը), այնուամենայնիվ, առերևույթ հսկողի դերակատարում ունեն, քանի որ թագավորը նրանց ուղեկցությամբ է համաձայնում ընդառաջել աղջկա խնդրանքին: Սա փորձություն է, իսկ հաղթահարելու համար այդ արգելքը, աղջիկը առանձնանում է խմբից և մեկնում է խորհրդանշական ճամփորդության. միայնակ է զբոսնում, ծարավում է և խնդրում է Աստծուն, որ աղբյուր բխեցնի, Աստված լսում է, քանի որ նա արդեն սուրբ հաղորդակցություն ուներ, Ծովինարը խմում է երկու բուռ ջուրը՝ մեկը՝ լիքը, մյուսը՝ կիսատ, և հղիանում է: Ինչից հետո նվիրագործվողը (նեոֆիտը) իր ետևից փակելով սրբապիղծ աշխարհի դռները, բռնում է երկնային, սուրբ ճամփորդության ուղին՝ ինն ամիս, ինն օր առանձնանալով: Այսինքն՝ այստեղ առկա է ոգիների գոյությունը³, որոնք այս անգամ նվիրագործվողին հսկելու, նաև պաշտպանելու գործառույթներ են իրականացնում:

---

¹ Ջաքարյան Եվա, Հեքիաթի հրաշագործ օգնականը և հայոց հարսանիքի քավորը //Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում, Ե. 2014, ՀՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, էջ 434-445:

² Линкольн Б., Инициация: женские инициации 2014 //https://religious-life.ru/2014/04/bryuslinkoln-initsiatsiya-zhenskie-initsiatsii-anofriev. Կանանց նվիրագործման ծեսի կայուն և կարևոր հատվածներից է նվիրագործությունների ոգիների հետ հաղորդակցվելու փաստը, ինչը նույնպես փորձություն է կամ անցումային փուլ, որը պետք է աղջիկը հաղթահարի, երբ դուրս է գալիս մեկուսացումից: Երբ աղջիկը դուրս է գալիս կացարանից, ինչպես թիթեռը կոկոնից, ըստ տուկունի (ցեղի անվանումն է) փոխաբերության, նրա վրա կրկին հարձակվում են դևերը, որոնք ներկայացված են դիմակավորված պարողների ամբոխի տեսքով...

³ Ընդհանրապես հայկական ավանդությունների և ծեսերի մեջ էլ շատ տարածված են նորահարսին կամ ծննդկանին վնասող կամ պաշտպանող ոգիների գոյությունը, չար ոգիներից նորահարսին պաշտպանելու համար շեմքի վրա ափսե կտրելը, ազաբբաշու թրի ուղեկցությամբ շեմը անցնելը /շեմը հավանաբար այստեղ խորհրդանշում է երկու աշխարհների սահման, անցում մի աշխարհից դեպի մյուս աշխարհ կամ նվիրագործման ծեսի թելադրանքով՝

Նաև համաձայն սուրբ հղության ծեսի գաղափարի՝ կարող է տեղի ունենալ շփում նվիրագործությունների հովանավոր ոգիների հետ¹: Գրեթե նույն բովանդակությունն ունի էպոսի Մոկաց պատումներում առկա մոտիվը, երբ Ծովինարը հայտնում է, որ Կռապաշտին տեսնելու պատճառով է հղիացել: Ինչպես նշում է Պրոպը², տարբեր ժողովուրդների ավանդություններում նույնպես առկա են հմայական խոսքից, հայացքից հղիանալու մոտիվները: Կարծում ենք՝ ծիսական այս արարողակարգերի տրամաբանությամբ կարելի է բացատրել և հասկանալ էպոսի պատումներում առկա այն մոտիվը, որտեղ Կռապաշտ թագավորը հավատում և ընդունում է Ծովինարից ծնված երկվորյակներին որպես իր հարազատ որդիների, այլապես այս միջադեպը ուշ շրջանի պատկերացումներով կարող է առնվազն տարօրինակ թվալ, կամ, ինչպես երբեմն ասացողներն են նշում, թագավորին մոլորեցնելու, հավատացնելու միջոց դառնալ: Մոկաց մի քանի պատումներում Ծովինարը երկու բուռ ջրից հղիանալուց հետո Կռապաշտ թագավորին ասում է, որ «-Դու շատ զորեղ իս. Խոսացիր, քո բերնի հեղը ես առա, Ըդուց տղով ելա: Թագավորի խելք ինկավ»(Ա, 129), «Քո տուն չավրը, Դու զորբադաստ մարդ իս. Վուր դու փուր թալիր իս փարդին, Իսա ձի խաբար իս տվի, Քո շորան գացիր իմ փուր, տղովցիր ըմ: Թագավոր հավատաց, չմոտացավ» (Ա, 310), «Իս տեր իմ, իմ կնիկն ը, տու մի խառվեք» (Ա, 477), «Թուխտ ճամբխեց թակավորին, Թի. «Են սհաթին, ինչ ես քու չադրի տուռ վե ընցա, Թի քու սերն եր, թի քու վախն եր,-ես հղացա. Էլ չուր ին ամիս իմ մոտ չըս կանա գա...Թակավոր միամտվավ:» (Ա, 877), «Ասից.-Քու հանգ եգավ ըմ վրեն, երկուհոգովցա: Ասից.-Չարար չկը:» (Բ, I, 160): Այս տեսանկյունով քննելիս՝ Կռապաշտի կողմից որդիների ընդունման փաստը կարելի է համարել աղջկա կարգավիճակից կնոջ կարգավիճակի անցման նվիրագործման ծեսի վերջին արխաիկ մոտիվը, որն ըստ էության հզոր առասպելաբանական պատմության սկիզբն է դառնում³:

աղջկա կարգավիճակից կնոջ կարգավիճակի անցման փաստ/նաև ծննդկանին պաշտպանելու համար լույսը վառ պահելը, մթությունը չեզոքացնելը և այլն:

¹Леви-Строс К., Тотемизм сегодня. Неприрученная мысль, Москва, 2008, Академический Проект, с. 388: /486 с.

² Пропп В. Я., Фольклор и действительность, Москва, 1976, изд. «Наука», с. 212, /328 с/ (Նույն տեղում), Ֆրեգեր, 1989, էջ 708

³ Սիբիրի կիրգիզների (խոսքը դազախների մասին է) մոտ մի ավանդություն կա. խանը իր գեղեցկուհի աղջկան պահում էր մի մուփ երկաթյա տանը: Երբ աղջիկը օրհորդական տարիքի հասավ, խնդրեց իր պառավ սպասուհուն, որ իրեն տանի այն լուսավոր աշխարհը, ուր հաճախ գնում էր պառավը, և որտեղ ապրում էին աղջկա ծնողները: Պառավը աղջկան դուրս բերեց տանից: Տեսնելով լուսավոր աշխարհը՝ աղջիկը երերաց և անզգա ընկավ: Այստեղ աստված իր

Նվիրագործվող աղջկա կամ նրա ակտիվ մասնակցությամբ կատարվող բուն ծիսական բաղադրիչ է էպոսում արտահայտված լվացման ծեսը: Մյուս ձևերը՝ օձում, «կաղապարում», դեֆլորացիա, «Սասնա ծռերում» արտահայտված չեն: Լվացման ծեսի դրսևորումները կապվում են էպոսի երկու կին հերոսուհիների հետ՝ Ծովինարի և Սառայի: Ջուրը խորհրդանշում է մաքրում և նվիրագործում՝ մի կարգավիճակից անցում մյուսին՝ կլինի ֆիզիկական, թե հոգևոր: Մեր էպոսի երկու հերոսուհիների համար այդ սահմանը կնոջից մայր անցման փուլն է: Ծովինարը մերկանում, մտնում է ջուրը, որպեսզի խմի ծովի մեջի քարից դուրս եկող Կաթնաղբյուրի ջրից: Ըստ էության կատարվում է լվացման ծես, որով ավարտվում է բուն ծիսակարգը: Նույն ծեսի դրսևորում պիտի համարել պատումներում Հովանի կին Սառայի լոգանքի մոտիվը. Հերոսուհին աչք ունի հերոսի /Դավթի կամ Մհերի/ վրա (ՍԾ, Ա, էջ 13-14 (Դավթի վրա), էջ 106, 522, 598, 696, 931 (Փոքր Մհերի վրա)), սակայն նպատակը՝ նրանից երեխա ունենալն է: Իր նպատակին հասնելու համար, նա լվացման ծես է կատարում՝ լողանալու միջոցով գայթակղելով հերոսին: Հերոսը, սակայն, փակում է աչքերը, քանի որ դա տաբուի խախտում է, ինչի համար էլ նա թանկ է վճարում. Սասնա տան դռները ընդմիջտ փակվում են նրա առաջ: Նաև այս մոտիվի երկրորդ՝ առասպելաբանական տեսանկյունով՝ աստվածուհին պատժում է հերոսին (այս երևույթը բնորոշ է մեծ մոր, սիրո և ռազմի աստվածուհիներին՝ Իշտար, Աստարտե, Կիբելե, Շամիրամ և այլն), որովհետև հերոսի կողմից մերժվել է¹, այլ կերպ՝ չի անցել նվիրագործման ծեսը, չի հաղթահարել նվիրագործման փորձությունը և չի կատարվել կարգավիճակի փոփոխություն՝ կնոջից մայր (նաև Կույսից, հզոր ամազոնուհուց կին) անցում, ինչի արդյունքում նա զայրանում է, զրպարտում է հերոսին և նրան վռնդել տալիս Սասունից՝ խաբելով ամուսնուն:

Նվիրագործման ծեսի տարածք, ինչպես նշեցինք, կարող է լինել տան մուտք անկյունը կամ մուտք տարածությունը: Լույսի սիմվոլիկական կանանց նվիրագործման ծեսում կարևոր է, քանի որ, մի կողմից, խավարի օգնությամբ աղջիկը բաժանվում է իր սովորական աշխարհից, բայց միևնույն ժամանակ այն հիշեցում է արևի ու ուրախությունների մասին, որոնք սպասում են նրան նվիրագործությունն անցնելուց հետո: Մեր էպոսում մուտք տարածքի գոյությունը հիմնականում կապվում է Քառասուն Ճուղ Ծամի կամ Դեղձուն Ծամի հետ: Նրա քաղաքը դուռ չունի, նրա պալատը սևերի մեջ է. «Սիվ փանջարեք, սա ամարաթնիր կը տիսնա՛ս, Թագավորի աղջկա բնակարանն ի. Կը տիսնա՛ս էդ սիվ հիրդիսներ: ...Էնի սիվ

հայացքը հառեց նրան, և աղջիկը հղիացավ: Չայրացած հայրը աղջկան դրեց ոսկե սնդուկի մեջ և հանձնեց ալեկոծ ծովի ալիքներին (Ֆրեզեր, 1989, 708):

¹ Այս առասպելաբանական բանաձևը գործում է մեռնող-հառնող աստվածությունների առասպելներում՝ Թամուզ, Ադոնիս, Ատիս, Արա Գեղեցիկ և այլն:

փառոյայ ի կապած հիրդիկներուն, Որ աղջիկ տուռ չը տիսնա»: (Ա, 149): Աղջկա խորհրդանիշը, որը առասպելաբանական պատկերացումներով նաև լույսն է, էպոսում դրսևորվում է խորհրդանիշ առարկաների միջոցով, դա ոսկե խնձորն է, որ լույս է տալիս աշտարակի գլխից, կամ մատանին, որը վիշապի բերանում է, այլ կերպ՝ վիշապը կուլ է տվել աղջկան: Իսկ երբ հերոսը գուրզով ցած է բերում ոսկե խնձորը (Ա, 149-150, 487, 613), քաղաքը լուսավորվում է, սևերը չքանում են (Ա, 149-150), կամ վիշապին հարբեցնելով՝ հերոսը նրա բերանից հանում է մատանին, ծովը կատաղում է և քաղաքում վիշապ քամի է բարձրանում (Ա, 322): Վերջին մոտիվը՝ մատանին վիշապի բերանում, խորհրդանշում է աղջկան վիշապի փորում՝ «վերադարձ դեպի արգանդ» թեման է, որն ուղեկցվում է տարբեր վտանգներով, հանդիպում ենք նաև առասպելներում, որոնց սյուժեն ծովային հրեշի կողմից հերոսին կուլ տալն է և փորը բացելու արդյունքում նրա հաղթական վերադարձը: Սա ծիսական մահվան պատկեր-խորհրդանիշներից է, որոնք նման են բողբոջային ձևերի. ցույց են տալիս, որ նոր կյանքն արդեն պատրաստվում է²:

Պատումներում Քառասուն Ճուղ Ծամը (Պղնձե քաղաքի, Չինմաչին քաղաքի, Քաջանց երկրի, Արգրումի թագավորների աղջիկն է), «սրհեր կենի». կախարդել է 40 փահլևաններին, որոնց գոտկատեղից ներքև քարացրել է և դարձրել ձերուսիներ (Ա, 146-147, 486, 612), քանի՜ թագավորների տղաների է կախարդել, գցել սարերը. Մեկին դարձրել է աղվես, մեկը յոթը ջաղացի ջուր է խմում, ասում է՝ ես ծարավ մեռա (Ա, 321): Դեռևս նվիրագործման ծեսի անցումային վիճակում գտնվող կանանց վերագրվող հզոր, ոչնչացնող ուժի պատկերացումները նկարագրված են մի շարք ցեղերի մոտ, որոնց պատկերացումներով արբունքի հասած աղջիկները կարող են քարացնել այն ամենը, ինչին դիպչում են կամ նայում են. «Հարավաֆրիկյան բուշմենները կարծում են, թե մեկուսացման կարիք զգացող աղջկա մի հայացքը բավական է, որ տղամարդիկ իրենց ձեռքում եղած ամեն բանով հանդերձ հավետ քարանան ու վերածվեն խոսող ծառերի ...Լիբանանցի գյուղացիների կարծիքով, այդ շրջանում կինը շատ դժբախտությունների պատճառ է հանդիսանում. Եթե նրա ստվերն ընկնի ծաղիկների վրա, դրանք կթառամեն, իսկ ծառերը կչորանան, նույնիսկ օձերը նրա հայացքի տակ անշարժանում, քար են կտրում»³: Ինչպես նկատում է Ֆրեզերը՝ «...աղջիկը ավերիչ ուժի սարսափելի լիցք է պարունակում իր մեջ: Եվ եթե այն չվնասագերծվի, ապա կործանարար ազդեցություն կունենա ինչպես հենց իր, այնպես էլ բոլոր նրանց վրա, ում հետ նա կշփվի...Նախնադարյան մարդու

¹Элиаде М.,1999, с. 132.

²Элиаде М.,1999, с. 15

³Ֆրեզեր, 1989, 709-710:

կարծիքով, արբունքի հասնելու շրջանում աղջիկների «անմաքրությունը» և այդպիսի անձանց սրբությունը էապես ոչնչով չեն տարբերվում իրարից: Դրանք լոկ միասնական խորհրդավոր ուժի դրսևորումներ են, որը ինչպես և ամեն մի այլ ուժ, ինքնին ոչ լավ է, ոչ վատ, բայց դառնում է բարի կամ չար, նայած թե ինչպես են օգտագործում»¹: Կարծում ենք՝ դրանով պիտի բացատրել այն երևույթը, երբ առասպելաբանական պատկերացումներով չամուսացած Կույսը՝ հերոսուհին («երկնային կինը»), մինչև ամուսնությունը օժտված է աստվածային, նույնիսկ դյուցազնական հերոսին հաղթելու ուժով, իսկ ամուսնությունից հետո նա դառնում է սովորական կին² (Դեղձուն Ծամը, Խանդութ խաթունը, Գոհարը և այլն):

Այս հերոսուհու հետ կապված պետք է փաստել նաև, որ նվիրագործման ծեսի այսպես կոչված «նյութական» բաղադրիչները, որոնք ծեսի կարևոր մասն են, էպոսում առավելապես առասպելաբանական խորհրդանիշ-առարկաներ են՝ ոսկի խնձոր, մատանի, և որոնց տիրանալը գուրզի, նետի, գինու միջոցով զուգահեռաբար դառնում են տղամարդ հերոսի նվիրագործման ծեսի խորհրդանիշ-առարկաներ: Վերջինս առկա է նաև Փոքր Մհեր-Գոհար հարաբերություններում, երբ նետը, որը առնականության խորհրդանիշն է, Մհերը անցկացնում է Գոհարի մատանու անցքով (Բ, I-335, II-72, 213):

Պետք է նկատել, որ նվիրագործվողի կողմից արգելքների-փորձությունների հաղթահարումը կանանց նվիրագործման ծեսերում էական դժվարություններ և ջանքեր չի պահանջում: Ինչի դրսևորումը նույնպես տեսնում ենք չորրորդ ճյուղում, երբ Աստղիկի հետ մենամարտի ժամանակ Մհերը Գոհարին արգելում է սենյակից դուրս գալ, այսինքն՝ Գոհարը փակ կամ մութ տարածքում է, և նրա նվիրագործումը կամ դեպի լույս անցումը պիտի կատարվի Մհերի միջոցով կամ նրա կողմից, սակայն Գոհարը նվիրագործման այդ փուլը հեշտությամբ անցնում է Աստղիկի հետ, թեկուզ Մհերին պաշտպանելու համար, երբ կրծքերը բացելով՝ Աստղիկին խնդրում է Մհերին չհարվածել. Ինչը տաբուի խախտում է, այդ պատճառով էլ Մհերը նրան ասում է «յոթ տարի ես քեզ ախպեր, դու ինձ քուր»: Այսինքն՝ այստեղ էլ ըստ էության տեղի է ունենում նվիրագործման ծես. և կա հոգևոր անցման մեկ այլ, ավելի բարձր փուլ, երբ կինը դառնում է քույր: Քրիստոնեական գաղափարախոսությունում այս երևույթը կնոջ սրբացման բարձրագույն ձևն է, ամբողջապես հոգևոր, աշխարհիկից կտրված, գրեթե

---

¹Ֆրեգեր, 1989, 713:

² Пропп, 1976, 302: ...Դրանց համապատասխանում են նոր մենամարտ, կռիվ նրա հարսնացուի կամ կնոջ տիրոջ հետ, որի արդյունքում ձեռք է բերում կին: Կինը զրկված է կախարդական ուժից և որակներից, դա արդեն ոչ թե «երկնային կին» է, այլ սովորական գեղեցկուհի:

աստվածային: Այդ պատճառով էլ քրիստոնեական հավատքին նվիրված կանանց «քույր» մականունն են տալիս՝ Քույր Աննա, Քույր Թերեզա և այլն:

Կանանց նվիրագործման ծեսերի տարբերակներից է նաև կին աստվածուհու տեսքով կամ նրա հետ հաղորդակցման ձևով ներկայանալու միջոցը¹: Կնոջ նույնականացումը աստվածուհուն երգի միջոցով, որը նվիրագործվող կինն է կատարում, էպոսում ուղղակիորեն արտահայտված չէ, սակայն, օրինակ, այն դրսևորվում է Քառասուն Ճուղ Ծամի նամակի միջոցով, որը նա գրում է Սանասարին, նաև Խանդութի գովքը, որը կատարում են գուսանները, որոնց ուղարկել էր Խանդութը և պահանջել, որ իրեն գովեն. ստացվում է, որ աստվածուհու կերպարով ինքն է իրեն գովում.

Անու բաժ-բալեն կը խարցիս՝ Քառսուն կանգուն ը, մեկն էլ հավիլ ը.

Անու ճակտի լենուտ կը խարցիս՝ Յոթ կանգուն ը, մեկն էլ հավիլ ը.

Անու ընքնիր կը խարցիս՝ Կալամով ին քեշած.

Անու աչքիր կը խարցիս՝ Չինու կթխեն ը.

Անու սրվտկություն կը խարցիս՝ Քանց գեզած բամբկի քուլեն սրվտակ ը (Ա, 94-95):

Ինչպես բերված, այնպես էլ դրանց (գուսանների երգի) բազմաթիվ տարբերակներից երևում է, որ գովքը աստվածուհու գովք է, ընդ որում Ճերմակ աստվածուհու(Ճերմակ աստվածուհին կին դառնալու համար պիտի հայտնվի կարմիրի² մեջ):

Այս միջադեպում կարևոր է ճերմակի դրսևորումը, որը այլ ժողովուրդների մոտ հագուստի տեսքով է դրսևորվում: Քանի որ էպոսում կանանց հագուստի առանձնահատկությունները առանձնապես չեն շեշտվում, սպիտակը դառնում է արտաքին բարեմասնությունները նկարագրելու միջոց ինչպես Գոհարի առումով, երբ նկարագրվում են նրա ճերմակ կրծքերը, որոնցով նա շեղում է Աստղիկի ուշադրությունը, այնպես էլ Խանդութի: Ըստ Էլիադեի՝ սպիտակ հագուստը կարող է նաև ժամանակավոր «անսեռություն» ցույց տալ. օրինակ, «դայակների մեջ նվիրագործության ենթարկվող աղջիկը պետք է սպիտակ հագուստ կրի, այսինքն «նշված ժամանակահատվածում աղջիկը ոչ կին է, ոչ էլ տղամարդ. Նա համարվում է «սպիտակ», «անարյուն»: Այստեղ մենք ճանաչում ենք նեոֆիտների ժամանակավոր բիսեքսուալության կամ անսեռության թեման... Լինում են

---

¹Линкольн Б., Инициация: женские инициации 2014 //https://religious-life.ru/2014/04/bryus-linkoln-initsiatsiya-zhenskie-initsiatsii-anofriev/.

² Ընդհանրապես գույների սիմվոլիկան՝ սպիտակ, կարմիր, կանաչ և այլն, շատ տարածված է և՛ հայկական հարսանեկան ծեսերում, և՛ նաև այլ ժողովուրդների ծեսերում:

դեպքեր, երբ սկզբնավորման շրջանում աղջիկները հագնվում են տղամարդկանց պես»¹:

Սպիտակ հագուստի կամ սպիտակության, կամ որ նույնն է՝ ճերմակ աստվածուհուն է պոսում առնչվում է հիմնականում Խանդութը²: Բոլոր պատումներում Խանդութին գովերգող գուսանները նշում են նրա մարմնի ճերմակությունը (տե՛ս բերված հատվածը), իսկ որոշ պատումներում երգվում է նրա գեղեցկության և սպիտակության, և կարմրության մասին: Ռ. Գրեյվսը իր հայտնի աշխատության մեջ³ նշում է, որ Ճերմակ Աստվածուհին լուսինն է. հունական առասպելաբանությունից հայտնի Իոն, երբ դառնում է կով, լինում է սպիտակ, հետո՝ վարդագույն (կարմիր) և սև: Սպիտակը՝ երիտասարդ նորալուսինն է՝ Կույսը, կարմիրը՝ լիալուսինն է՝ Մայր աստվածուհին, սևը՝ ծեր լուսինը՝ սև աստվածուհին է՝ մահվան ու գուշակության աստվածուհին: Ինչպես նկատում ենք լուսնի տարբեր դրսևորումները դառնում են Աստվածուհու երեք դեմքերը կամ կյանքի փուլերը. Սա հիշեցնում է Մայր-աստվածուհիների եռյակը՝ Կույս, Մայր, Պառավ: Խանդութը, որպես Ճերմակ Աստվածուհի, նույնպես անցնում է նվիրագործման ծեսի փուլերը՝ ճերմակից կարմիր՝ լիալուսին, ինչը երևում է գուսանների երգի մեջ.

«Իմ բոյլի՛ Խանդութ ինչ որ ծառն ի չինար,
Իմ ճերմա՛կ Խանդութ ինչ որ բամպակ գգիս ու դիզիս,
Իմ կարմի՛ր Խանդութ ինչ որ խնծոր ծառն ի ծիրին,
Իմ խորոտի՛կ Խանդութ ինչ որ լուսնակ տըսնըհինգին»(Բ, II, 308):

Ընդրա կարմրություն ասենք, Քանց նռան գինին կարմիր ա.

Ընդրա սիպտըկություն ասենք, Քանց մեկ օրվա գալած ծուն սիպտակ ա.

Ընդրա կակղություն ասենք, Քանց բամբակի քուլեն կակղ ա.

Էն արժան չի մեզ նման աճուճ-պուճուճին, Էն արժան ա քեզ նման թագավորին: (Ա, 286)

Հետո կարմիրը կարող է դառնալ ուղղակիորեն կնոջ կարգավիճակի դրսևորում: Ընդհանրապես կարմիրը առասպելաբանության մեջ և հատկապես

¹Элиаде М.,1999, с. 118.

² Կ. Մելիք-Փաշայանը նկատում է ընդհանրություններ Խանդութի և Անահիտի դիցուհու միջև նկատելով, որ Անահիտը քրիստոնեության շրջանում վերափոխված Մարիամ Աստվածածինն է, միաժամանակ նշում է նրա առնչությունը ճերմակի և լուսնի հետ՝ բերելով մի շարք փաստեր, օրինակ նշված հատվածը Գ. Սրվանձոյանի «Համով հոտովից». ...Լուսիկ, լուսիկ, երեք լուսիկ, երեքին հագածն է ճերմակ, Մեկն է Հիսուս, մեկն Մարիամ կույս, Մեկն էլ Օհան Ոսկեբերան: Մեկն դուռն կպահե, մեկն՝ երդիքն, Մեկն էլ գալած չարերս խափանե»: Մելիք-Փաշայան Կ. Վ., Անահիտ դիցուհու պաշտամունքը, Երևան, 1963, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., էջ 64-65:

³ Грейвс Р., Белая Богиня, 2007, Издательство: АСТ, бесплатной электронной библиотекеRoyallib.ruc. 46.

կանանց նվիրագործման ծեսերում կարևոր գույն է, երկակի նշանակություն ունի¹. Այն կարող է նվիրագործվողի նոր կարգավիճակի խորհրդանիշ լինել, ծեսի՝ աղջիկ-կին անցման ցուցիչ հանդիսանալ: Պատումներում ոչ հաճախադեպ գործում է Խանդութի հետ կապված մի մոտիվ, երբ Դավիթն ու Խանդութը մենամարտում են, Դավիթը այնպես է սեղմում նրա կուրծքը, որ 3 կաթ արյուն է ընկնում գետնին, որից հետո ճանաչում են միմյանց և ամուսնանում, այսինքն բուն ծեսի վերջին արարը աղջկա զինավառումից և մենամարտից հետո դառնում է այդ 3 կաթ արյունը, որը նրա կին դառնալու վերջնական ցուցիչն է. «Ձխանդութ խաթուն իտի գետըն, Ձծիծ բնից, քամից. Ինչ քամից, իրեք պուտ արուն էնու ծծեն թափավ գետըն. Խասավ գլխս պագնից, էսաց.-Հա՛յ դեյ, նարիկ հերիկը՝ փուխ, Ինչ տու իմ պնչեն խանիր: Դոր ուրախացան:» (Ա217), «Երկուս ձիուց վե՛ եկան, մտան գուլաշ: Դավիթ Խանդութի ծիծ պոնեց, քամեց, Իրեք պուտ էրուն մոտեն եկավ: Ասաց.-Թո՛ղ. Դավիթ որ կասին տու յես. ՁԴավիթ ճանաչից. Կանչին, Ձենով Հովանն էլ եկավ» (Ա, 292): Եվ վերջապես Խանդութի, որպես ճերմակ աստվածուհու նվիրագործման ծեսի հատվածներից պիտի համարել տղամարդու շորեր հագնելը, զենքեր կրելը և մենամարտը Դավթի հետ, ինչը նույնպես անցումային վիճակի կամ «անսեռության» արտահայտություն է. «Խանդութ խանում գիտցավ, որ Դավիթ սպանիր են. Խլիսուն ելավ, մարդու շորեր խագավ, Ջուր ձին խեծավ, զուր սիլախներ կապեց, ասաց.-Երթամ Դավթի ջանդակ ջոկեմ, բերեմ, թաղեմ» (Ա, 39), «Ընտուց կը տենա, որ մեկը Տղամարդի շորեր խագեր ա, Մզրախն էլ առեր ա ձեռը, Ձանըմ ա ջանդրկին, բանցըրցընում ա, Թամաշա յա անըմ ա», (Բ, II, 157):

Խանդութի նվիրագործման համար ծեսի կարևոր բաղադրիչ պիտի համարել Խաս բախչի իրողությունը՝ որպես սուրբ տարածքի, որտեղ հանդիպում են Խանդութն ու Դավիթը: Այստեղ է Դավիթը համբուրում Խանդութին, որոշ պատումներում խաչաձև, և այստեղ է Խանդութը հարվածում Դավթին, որի քիթ ու բերանից գետի նման արյուն է հոսում: Բոլոյանը իր աշխատանքում նշում է, որ հերոսի համբույրը նույնպես օգտագործվող բազմաթիվ միջոցներից մեկն է, որը «...տաբույացում, յուրայնացում նշանակելով, միաժամանակ անհատական

¹ Савчук В. В., Кровь и культура, Санкт-Петербург, 1995, Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, с. 35. «Կարմիրի սիմվոլիկան, ինչպես արյան սիմվոլիկան, երկիմաստ է: Կարմիր գույնը արյան համընդհանուր խորհրդանիշն է, որը ծագում է մշակույթի ակունքներից, ճյուղավորվում է հակադիր իմաստների՝ թաքնված, գաղտնի, ներքին արյուն, բաց կարմիր գույն տալով՝ կյանքի խորհրդանիշ է, բայց թափված, թանձրացած, հետևաբար մուգ կարմիր, դա՛մեղք, տաբու, մահ է... Կարմիր իրերը ... կարող են բերել և՛բարիք, և՛չարիք»:

ամուսնության հաղթանակի նշան լինելն է մատնանշում¹»։ Մյուս կողմից՝ կարևոր են գետի² և գետի նմանվող արյան հոսքի խորհրդանիշերը, քանի որ եթե «Արյունն արտացոլում է կյանքի սկզբունքը, հոգին, ուժը, երիտասարդացնող ուժը։ Կարմիրը արևային էներգիան է։ Արյունը և գինին իրար փոխարինող սիմվոլներ են»³, ապա գետը նաև «վերադարձ ակունքին» խորհուրդն ունի, որը խորհրդանշորեն պատկերվում է դեպի վեր հոսող գետի տեսքով. դա վերադարձ է նախնական եղեմական վիճակին՝ նպատակ ունենալով ձեռք բերել մտքի պայծառացում⁴։ Այսպես՝ինչպես հերոսն է հերոսուհուն «տաբույացնում, յուրայնացնում», այնպես էլ հերոսուհին է դառնում հերոսին նվիրագործության մղող կնոջ առասպելական կերպարը, ինչի արդյունքում հերոսը⁵ մտքի և ուժի նոր աստիճան և որակներ է ձեռք բերում՝ զուգահեռաբար ինքն էլ անցնելով ծեսի անցումային փուլերով։ Այլ կերպ՝ «ճերմակ աստվածուհին» կին դառնալու կամ «կարմիր աստվածուհի» դառնալու անցումային փուլում է։ Այս մոտիվաշարում էպոսին բնորոշ նվիրագործման ծեսերի յուրահատկություններից մեկն էլ պիտի համարել այն, որ որքան հերոսն է նպաստում, որպեսզի հերոսուհին անցնի նվիրագործման ծեսի համապատասխան փուլերով, նույնքան էլ հերոսուհին է մղում հերոսին անցնելու ծեսի անցումային վիճակներով, որոնցից մեկն էլ Խանդութի ապտակն է և Դավթի քթերից արյուն հոսելը⁶։

¹Բդոյան Վ., Ընտրության և ամուսնության ձևերը «Սասունցի Դավիթ» էպոսում //Պատմաբանասիրական հանդես, 1976, N1, էջ 84-99:

²Գետը խորհրդանշում է մաքրումը և նվիրագործումը՝ մարդուն ծանոթացնելով ջրի սրբությանը, ինչպես նաև՝սահմանը կյանքի վիճակների միջև։ (Элиаде М.,1999, с. 290).

³Купер Дж., Энциклопедия символов, Книга IV, Москва, 1995, Ассоциация Духовного Единения “Золотой век”.с. 159.

⁴Купер Дж., с. 272. (Հիշենք նաև, որ մեր էպոսի երկվորյակ եղբայրները իրենց տունը կառուցեցին գետն ի վեր ելնելով՝ զորավոր ջրի ակունքին)։

⁵ Ադոնիսի պաշտամունքի մասնակիցները հավատում էին, թե ամեն տարի աստվածը մահացու վերքից մեռնում էր լեռներում և ամեն տարի բնությունը ներկվում էր նրա սուրբ արյամբ...Ադոնիս գետը ալիքվող վարդագույն ժապավենով հոսում էր դեպի ծով...(Ֆրեզեր, 389)։

6 Жирмунски В., Народный героический эпос, Москва, Ленинград, 1962, Государственное Издательство Художественной литературы с. 361.«Արյունը, որը հայտնվում է Լեմինկայնենի այտի վրա՝ ի նշան նրա մահվան, բանահյուսական մոտիվ է, որը կապված է «սիմպաթիկ մոգության» (անդրադարձ մոգություն, որի մեջ գործածում են նաև հայելի) լայնորեն տարածված պատկերացումների հետ. «սիմպաթիկ» առարկա՝ կապված կենդանի էակի հետ. Նրա մարմնի մի մասն է, մազերը, արյան կաթիլը, մարդուն պատկանող ինչ-որ բան և այլն, որը կապված է նրա ճակատագրի հետ և կարող է ծառայել որպես այդ ճակատագրի նշան, կյանքի գրավալական (կյանքի նշան)»։

Այսպիսով, ամփոփելով յուրաքանչյուր հերոսուհու շուրջ հյուսված մոտիվների շղթան, կարելի է փաստել.

Ծովինարի նվիրագործման ծեսի համար կարևոր բաղադրիչներն են՝ տանից հեռացում, փակ տարածքում (սարայ, չադր, պալատ) մեկուսացում, սրբի հետ հաղորդակցում (եկեղեցի, քահանա), ոգիների արգելքի հաղթահարում/ծառանների խումբը/, լվացման ծեսով անցում, աստվածային էության հետ հաղորդակցում /երկու բուռ ջուր խմելով՝ սուրբ հղության իրողությունը/:

Քառասուն ճուղ Ծամի համար ծեսի կարևոր բաղադրիչներն են՝ աստվածուհու կերպարի մեջ հայտնվելը՝ նամակը Սանասարին, կախարդանքի հզոր ուժը, մութ տարածքում գտնվելը, խորհրդանիշ առարկաների՝ ոսկե խնձոր, մատանի, ձեռքերման միջոցով սուրբ տարածքից դեպի լույսը դուրս գալը /լույսի կամ արևի խորհրդանշան դառնալը/, որին հաջորդում է ամուսնությունը, ինչով ավարտվում է նվիրագործման ծեսը:

Գոհարի համար ծեսը սահմանափակվում է խորհրդանիշ առարկաներով՝ նետը և մատանին, որոնք դառնում են նվիրագործման փորձության խորհրդանիշները:

Խանդութի համար ծեսի բաղադրիչներից են ճերմակ աստվածուհու կերպարով հանդես գալը /աշուղների երգը/, փակ տարածքում գտնվելը /Խաս բախչեն/, տղամարդու շորեր հագնելը /անսեռություն/, ծծերից երեք կաթիլ արյուն կաթելը /անցում կնոջ կարգավիճակի կամ մայր աստվածուհու/:

Սառայի հետ կապված ծեսի բաղադրիչ է լվացման ծեսը, որի մինչև վերջ չհրացվելու պատճառով հերոսուհի-աստվածուհու կողմից պատժվում է հերոսը՝ ընդհանրապես հեռանալով Սասունից:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Բդոյան Վ., Ընտրության և ամուսնության ձևերը «Սասունցի Դավիթ» էպոսում, «Պատմաբանասիրական հանդես», 1976, N1, էջ 84-99:
2. Զաքարյան Եվա, Հեքիաթի հրաշագործ օգնականը և հայոց հարսանիքի քավորը, Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում, Ե. 2014, ՀՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, էջ 434-445:
3. Ղարիբյան Ա. Ա., Հերոսուհի-հերոսականություն կապի դրսևորումները «Սասնա ծռեր» էպոսում, Գավառի պետական համալսարան. Գիտական հոդվածների ժողովածու, N 5, 2018, էջ 405-414:
4. Մելիք-Փաշայան Կ. Վ., Անահիտ դիցուհու պաշտամունքը, Երևան, 1963, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 163 էջ:

5. Սասնա ծռեր, Ժողովրդական վեպ, հ.Ա, Երևան, 1936, Պետհրատ., 1128 էջ:
6. Սասնա ծռեր, Ժողովրդական վեպ, հ.Բ, մաս Ա, Երևան, 1944, Պետհրատ., 405 էջ:
7. Սասնա ծռեր, Ժողովրդական վեպ, հ.Բ, մաս Բ, Երևան, 1951, Պետհրատ., 1005 էջ:
8. Ֆրեզեր Ջ, Ոսկե ճյուղը, Երևան, 1989 «Հայաստան» հրատ., 879 էջ:
9. Грейвс Р., Белая Богиня, 2007, Издательство: АСТ, бесплатной электронной библиотеке Royallib.ru
10. Элиаде М., Тайные общества. Обряды инициации и посвящения, Университетская книга, Санкт-Петербург, 1999, 358 с..
11. Элиаде М., Священное и мирское, Москва, 1994, Издательство Московское университета, 144с..
12. Элиаде М., 1998, Религии Австралии.[Электронный ре-сурс]. Режим доступа: http://royallib.com/read/eliade_mircha/religii_avstralii.
13. Жирмунски В., Народный героический эпос, Москва, Ленинград, 1962, Государственное Издательство Художественной литературы 435с..
14. Купер Дж., Энциклопедия символов, Книга IV, Москва, 1995, Ассоциация Духовного Единения “Золотой век”, 397 с.
15. Линкольн Б., Инициация: женские инициации 2014 // <https://religious-life.ru/2014/04/bryus-linkoln-initsiatsiya-zhenskie-initsiatsii-anofriev>
16. Леви-Строс К., Тотемизм сегодня. Неприрученная мысль, Москва, 2008, Академический Проект, 486 с.
17. Лидов А. М., Иеротопия. Создание сакральных пространств как вид творчества и предмет исторического исследования, Москва, 2006, с 58 <https://cyberleninka.ru/article/n/ierotopiya-sozdanie-sakralnyh-prostranstv-kak-vid-tvorchestva-i-predmet-issledovaniya>
18. Пропп В. Я., Фольклор и действительность, Москва, 1976, изд. «Наука», с. 212, /328 с/
19. Савчук В.В., Кровь и культура, Санкт-Петербург, 1995, Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, с. 35. /180 с.
20. Фрээр Дж., Золотая ветвь. Новые плоды (исследование магии и религии), Москва, 2014, Академический проект, 410 с.

EXPRESSION OF THE RITUAL OF FEMALE INITIATION IN THE EPIC POEM
"SASNA TSRER"

GHARIBYAN ALINA

GSU Lecturer

e-mail: alinagharibyan

Images of women in the epic "Sasna Tserer" were considered and studied in Armenian science mainly from a mythological point of view, in some cases referring to the typical features of typological groups of stories. In this paper, an attempt is made to consider the characters of the women of the epic from the point of view of the features and patterns characteristic of the rites of initiation of women, with comparisons with general ethnographic, folklore, ritual sources and studies. Based on material provided by a number of sources, the main features characteristic of women's initiation rites are presented (solitude, sacred space, special neophyte clothing, dietary restrictions, symbolic objects, communication with spirits, gods or a member of the community considered sacred, communication or transmission of the experience of a saint to the neophyte, the ritual of washing, etc.). These initiation rites are directly and indirectly connected with the female characters of the Sasna Tserer epic poem. We consider the motifs woven around the female characters of the Sasna Tserer epic poem (Tsovinar, Degdzun Tsam, Khandut Khatun, Gohar, Sarya) in combination with the main features characteristic of female initiation rites. This point of view of the study makes it possible to rethink and reveal the archaic, deep layers of a number of mythological features characteristic of female characters in a new way.

Keywords: initiation ritual, epic, female characters, white goddess, desecration, sacred space, symbolic objects, food taboo.

ПРОЯВЛЕНИЕ РИТУАЛА ЖЕНСКОЙ ИНИЦИАЦИИ В ЭПОСЕ
"САСНА ЦРЕР"

ГАРИБЯН АЛИНА

Преподаватель ГГУ

Электронная почта: alinagharibyan

Образы женщин в эпосе «Сасна Црер» рассматривались и изучались в армянской науке в основном с мифологической точки зрения, в отдельных случаях обращаясь к типичным чертам типологических групп рассказов. В данной

работе предпринята попытка рассмотреть характеры женщин эпоса с точки зрения особенностей и закономерностей, характерных для обрядов инициации женщин, в сопоставлении с общеэтнографическими, фольклорными, обрядовыми источниками и исследованиями. На материале ряда источников представлены основные черты, характерные для женских обрядов инициации (уединение, сакральное пространство, особая одежда неофита, ограничения в питании, символические предметы, общение с духами, богами или членом общины, считающимся священным, общение или передача опыта святого неофиту, ритуал омовения и др.). Эти обряды инициации прямо и косвенно связаны с женскими персонажами эпоса «Сасна Црер». Мы рассматриваем мотивы, сплетенные вокруг женских персонажей эпоса «Сасна Црер» (Цовинар, Дегдзун Цам, Хандут Хатун, Гоар, Сарья) в сочетании с основными чертами, характерными для женских обрядов инициации. Эта точка зрения исследования дает возможность по-новому осмыслить и выявить архаические, глубинные пласты ряда мифологических черт, характерных для женских персонажей.

Ключевые слова: обряд инициации, эпос, женские образы, белая богиня, осквернение, сакральное пространство, символические предметы, пищевое табу.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 18.06.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 26.06.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ՍՈՒՍԱՆՆԱ

ԵՊՀ դասախոս,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլփոստ՝ susannagrigoryan@ysu.am

ՊԱՐՈՆՅԱՆ ՆԱԻՐԱ

ԵՊՀ դասախոս,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլփոստ՝ nairaparonyan@ysu.am

Միջին հայերենի բառապաշարը, հարուստ լինելով նեղ բարբառային բառերով, իր զարգացման ընթացքում մշտապես համալրվել և հարստացել է նաև փոխառություններով՝ արտացոլելով հայ ժողովրդի կյանքում տեղի ունեցող փոփոխությունները: Շնորհիվ այլ ժողովուրդների հետ հայ ժողովրդի մշակութային, քաղաքական և առևտրային հարաբերությունների՝ այս ժամանակաշրջանը հարստացել է բազմապիսի երևույթների վերաբերող փոխառություններով, որոնք, թափանցելով գրական լեզվի և բարբառների միջոցով, ամրացել են մեր լեզվում:

Այս հոդվածի նպատակն է Կ. Երզնկացու կողմից գործածված փոխառությունների ուսումնասիրությունը, դրանց գործածության և իմաստային առանձնահատկությունների վերհանումը: Կ. Երզնկացու լեզվում գործածվող փոխառությունները վերաբերում են ամենափարբեր ոլորտների: Քննությունը ցույց տվեց, որ մեր ընտրանքում քանակով գերազանցում են հայկանիշ, դրություն, վիճակ, մարդկային հարաբերություններ արտահայտող փոխառյալ բառերն ու բաղադրիչները: Յուրաքանչյուր հեղինակ իր սպեղծագործության մեջ ներկայացնում է լեզվի պարմական զարգացման տվյալ շրջանի վիճակը: Այս իմաստով Կ. Երզնկացու բանաստեղծությունը մի ամբողջ քայլ առաջ էր միջնադարյան գրականության բնագավառում: Նրա տաղերի լեզուն հարուստ է դարեր շարունակ հայերենում գործածվող զանազան ոլորտների վերաբերող փոխառություններով, որոնցից շատերը արձագանքն են իր ժամանակաշրջանի հայոց մտածողության և անդրադարձումը լեզվական իրողությունների: Վստահաբար կարելի է ասել, որ փոխառությունների այսքան առատ դրսևորումները, ժողովրդախոսակցական բառաձևերի գործածությունը հեղինակի տաղերի յուրահատուկ առանձնահատկությունն են:

Բանալի բառեր՝ Կ. Երզնկացի, բնության և սիրո փառերգու, փոխառություններ, փոխափոխ լեզու, իմաստային խմբեր, բառապաշար, բաղադրիչ, միջին հայերեն, գրական լեզու, բարբառներ:

Միջնադարյան տաղերգությունը, որ խորապես հարազատ է ժողովրդական երգերին՝ խաղիկներին, հայրեններին, կարևոր նյութ է տալիս հայոց լեզվի պատմության համար: Միջին հայերենի բառապաշարը, հարուստ լինելով նեղ բարբառային բառերով, իր զարգացման ընթացքում մշտապես համալրվել և հարստացել է նաև փոխառություններով՝ արտացոլելով հայ ժողովրդի կյանքում տեղի ունեցող փոփոխությունները: Շնորհիվ այլ ժողովուրդների հետ հայ ժողովրդի մշակութային, քաղաքական և առևտրային հարաբերությունների՝ այս ժամանակաշրջանը հարստացել է բազմապիսի երևույթների վերաբերող փոխառություններով, որոնք, թափանցելով գրական լեզվի և բարբառների միջով, ամրացել են մեր լեզվում:

Սույն հոդվածի նպատակն է Կոստանդին Երզնկացու կողմից գործածված փոխառությունների ուսումնասիրությունը, դրանց գործածությունը և իմաստային առանձնահատկությունների վերհանումը:

Կ. Երզնկացու կյանքի և գործունեության մասին հիմնական տեղեկություններ տալիս են նրա ստեղծագործությունները: Ամենայն հավանականությամբ նա ծնվել է 1250-ական թվականներին Երզնկայում, որն այդ ժամանակի զարգացած քաղաքներից մեկն էր, և որով անցնող օտար ճանապարհորդները մեծ գովեստով են խոսել այս փարթամ, շեն ու մարդաշատ վայրի մասին: Երզնկացին կրթություն ստացել է Երզնկայի մոտ գտնվող Լուսավորչի լեռան վրայի վանքերից մեկում՝ աշակերտելով վարդապետների: Նրա քրիստոնեական քարոզներից երևում է, որ հավանաբար նա եղել է կրոնավոր, իսկ կյանքի վերջում՝ մենակյաց ճգնավոր, քանի որ հալածվել է շրջապատի տգետ, նենգ ու չարամիտ մարդկանցից: Ենթադրվում է, որ չի ունեցել ընտանիք և հարազատներ:

Կ. Երզնկացու տաղերն առաջին անգամ լույս են տեսել «Բազմավեպ»-ում 1848 թվականին: Նրան բարձր է գնահատել և նրա մասին առաջին անգամ իր խոսքն է ասել Արշակ Չոպանյանը: 1905 թվականին Երզնկացու տաղերի առաջին հրատարակությունն իրականացրեց Մ. Պոտուրյանը¹: Կ. Երզնկացու ստեղծագործությանը մանրամասն անդրադարձել է Մ. Աբեղյանը՝ նշելով, որ նա յուրացրել է Նարեկացու այն տաղասացությունը, որ հոգևոր իմաստով, անձնական

¹ Մ. Պոտուրյան, Կոստանդին Երզնկացի ԺԴ դարու բանաստեղծ և յուր քերթվածները, Վենետիկ, 1905:

շեշտերով երգում է ուրախ, լուսավառ բնությունը: Նա բնությունից առնում է ընդհանրապես մեղմ ու քնքուշ տեսարանները. ներբողում է արեգակի ծագում, գարնան գալուստ, լույս ու սեր՝ հորինելով մեկը մյուսից գեղեցիկ քերթվածներ¹:

Ավելի ուշ՝ 1953թ., Կոստանդինի կյանքին ու ստեղծագործությանն է անդրադարձել Հարություն Քյուրտյանը: 1962 թվականին լույս տեսավ Կոստանդին Երզնկացի, Տաղեր (աշխատասիրությամբ Արմենուհի Սրապյանի) աշխատությունը, որում նկատի են առնվել հեղինակի գործերի թե՛ ձեռագիր, թե՛ տպագիր աղբյուրները, հետազոտություններն ու հրատարակությունները: Այս աշխատությունը բաղկացած է երեք մասից՝ 1. Ուսումնասիրություն, 2. Բնագրեր, 3. Ծանոթագրություններ: Առաջին մասում Ա. Սրապյանը ներկայացնում է Կ. Երզնկացու ապրած ժամանակաշրջանը, կյանքն ու գործը: Երկրորդ բաժնում զետեղված են բնագրերը, որոնք կազմվել են Երևանի Մատենադարանի ձեռագրերի և Վենետիկի Մխիթարյան Մատենադարանի տաղարանի, ինչպես նաև Մ. Պոտուրյանի հրատարակած տաղարանի հիման վրա: Կ. Երզնկացու գործերից մի քանիսը ֆրանսերեն է թարգմանել Արշակ Չոպանյանը, ապա ռուսերեն է թարգմանել Վ. Բրյուսովը, ով հեղինակի միայն «Մեծ գոհութիւն հարիւր հազար» սկզբնատողով տաղը նկատի ունենալով՝ գրում է. «Լեզվի և հորինվածքի ուժգնությամբ ու թափով պոեմը պատիվ կբերեր այն ժամանակվա Արևմտյան Եվրոպայի ամեն մի գրականության. և Եվրոպան նույնիսկ ոչինչ չուներ նրան հակադրելու: Իսկ իր մեջ թափանցած ոգով ու իր բոլոր մասերով պոեմը պատկանում է վերածննդի մեծ հոսանքին»²: Կ. Երզնկացին թարգմանվել է նաև բուլղարերեն:

Կ. Երզնկացին բնության և սիրո առաջին տաղերգուն է, որ «բանաստեղծական խոսքի անկրկնելի վարպետությամբ ու զգացողությամբ երգում է աշխարհը՝ ծառ ու ծաղիկ, վարդ ու բլբուլ, լույս ու արև, սեր և ուրախություն, կին և գինի: Նրա տաղերը հայ միջնադարյան աշխարհիկ պոեզիայի գարունն են, այն գարունը, որ լիովին մտնում է իր իրավունքների մեջ և ողջ բնությունը ողողում լույսով ու արևով, երփներանգ գույներով, հորդառատ ջրերով, զգլխիչ բույրով ու թովչանքով: Կարծես գարունն ինքն է ներխուժում Կոստանդինի տաղերի մեջ և նրա տողերի միջով երևում է իր ամբողջ գեղեցկությամբ, հմայքով ու կենսալիությամբ»³:

Կ. Երզնկացու տաղերի լեզուն հարուստ է դարերով հայերենում գործառող, ինչպես նաև ժամանակի խոսակցական լեզվում կիրառվող բազմաթիվ փոխառություններով, որոնք վերաբերում են ամենատարբեր բնագավառների՝

¹ Տե՛ս Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Դ, Եր., 1960, էջ 360:

² Брюсов В., Поэзия Армении, Москва, 1916, էջ 50:

³ Կ. Երզնկացի, Տաղեր, Եր., 1962, էջ 34-35:

միջբարբառային ժողովրդախոսակցական լեզվի կենդանի, ճկուն հնարավորությունների օգտագործումով:

Մենք առանձնացրել ենք Կ. Երզնկացու բանաստեղծություններում գործածված փոխառությունները՝ ընդգրկելով Ա. Սրապյանի աշխատասիրությանը կազմված գրքում եղած բոլոր տաղերը: Թեմատիկ առումով տաղերը գրքի հեղինակը բաժանում են հինգ խմբի՝ բնության, սիրո, անձնական-հասարակական, խոհախրատական, կրոնական: Փոխառյալ բառերի բացատրությունների և դրանց համեմատությունների, նրանց ծագման աղբյուրի ներկայացման համար հիմնականում հիմք են ծառայել մի քանի հայտնի բառարաններ¹, ինչպես նաև Հ. Աճառյանի «Հայոց լեզվի պատմություն» (Եր., 1951, մաս 2), Ռ. Ղազարյանի «Միջին գրական հայերենի բառապաշարը» (Եր., 2001) աշխատությունները:

Ստորև ներկայացնում ենք Կ. Երզնկացու տաղերում գործածված փոխառությունները իմաստային-թեմատիկ խմբավորումներով՝ փոխատու լեզուներից համապատասխան բնագրային օրինակների արձանագրումով²: Իհարկե, բազմաթիվ փոխառությունների՝ հատկապես արաբերենից, պարսկերենից և թուրքերենից փոխառյալ բառերի փոխանցման աղբյուրը բառարաններում հաճախ ստույգ նշված չէ, քանի որ երբեմն դժվար է որոշել, թե որ լեզուն է հանդիսացել փոխառության աղբյուր կամ միջնորդ: Մեր ընտրանքում քանակով գերազանցում են հատկանիշ, դրություն, վիճակ, մարդկային հարաբերություններ արտահայտող բառերը: Առանձնացրել ենք հեղինակի գործածած փոխառությունների հետևյալ իմաստային խմբերը³.

ա) **Ֆիզիկական աշխարհ, բնություն՝ *բահար*** (պարսկ.)՝ գարուն: Ձըմեռն բանդ էր եւ խաւար, // Գարուն էհաս ու նոր *բահար* (117): ***Մաղրիպ*** (արաբ.,

¹ Գ. Աւետիքեան, Հ. Սիրմելեան, Մ. Աւգերեան, Նոր հայկազեան բառարան (ՆՀԲ), հ. 1, Եր., 1979, հ. 2, Եր., 1981: Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, Միջին հայերենի բառարան (ՄՀԲ), Եր., 2009: Գ. Զահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Եր., 2010: Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան (ՀԱԲ), Եր., 1926: Սահակ վարդապետ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, Եր., 1912: Ս. Մալխասյանց, Հայերեն բացատրական բառարան (ՀԲԲ), Եր., 1944 (նշված բառարանների հրատարակության վայրը և տարեթիվն այսուհետև փակագծում չեն նշվի):

² Փոխառյալ բառերի իմաստային խմբերի բաժանման համար մենք հիմք ենք ընդունել Ռ. Ղազարյանի «Միջին գրական հայերենի բառապաշարը» (Եր., 2001) գրքում հեղինակի առանձնացրած խմբավորումները՝ մեր կողմից կատարելով որոշ փոփոխություններ: Խմբավորումներում չեն նշվում հին փոխառությունները, որոնք արձանագրված են գրաբարի բառարաններում և համագործածական են նաև գրաբարի համար՝ *խիկար, մաղաս, ճար, ճարակ* և այլն:

³ Փոխառությունների բնագրային օրինակները բերել ենք այբբենական կարգով, սակայն իմաստային միևնույն խմբին պատկանող մեկից ավելի փոխառություններն ընդգրկող տողերը չկրկնելու նպատակով երբեմն խախտել ենք այբբենական կարգը:

պարսկ.)՝ արևմուտք, արևմտյան: Կամ *մադրիպի* ոսկին, որ մահաքովըն դալպ լինի (196): **Նուր** (արաբ., պարսկ.)՝ լույս, շող: Քո սերդ իմ սրտիս զերդ հուր, // Քո տեսդ ասերուս իմ նուր (158): **Չահ//չէհ** (պարսկ.)՝ հոր, փոս, գուբ: Ու փոքր ու... գընդան 'ի չահ, // Տանի զամեն մարդ, յիր մուրատէն գերի (210-211): **Պաղչայ//բաղչայ** (պարսկ.)՝ պարտեգ: Ծաղկունքն գան եւ ժողովին // Ի բուրաստանք 'ի բաղչանին (119): **Պապրել** (արաբ., պրսկ.)՝ լրել, բոլորել, լրում առնել. **պապր**՝ լիալուսին: Լուսին սուրաթով լուս ես, *պապրես* ու թամամ ելնես (160): **Շամս** (արաբ.)՝ արեգակ: Աստղըն զօհալ եւ մուշտարի, // Շամս ու դամար իմ թաճըս դու (135):

Բ) **Բուսական, կենդանական աշխարհ՝ սոսան//սոսամբ** (թուրք.)՝ ծաղկի տեսակ: Յըրրկէ՛, ձենէ՛ *զոսան* ծաղիկն եւ հետ նորա զնարկիզնին (139): **Բլբուլ//պլպուլ** (պարսկ., թուրք.)՝ սոխակ: Ուրախացաւ *բլբուլն* ի նա (121): **Ղումրի** (պարսկ.)՝ տատրակ: *Ղումրին* երգէ մեզ եղանակ (135):

Գ) **Տարբեր իրեր, զարդեր, հագուստ, զենքեր, սնունդ՝ ալամ//յալամ** (արաբ.)՝ դրոշ: **Տապլ** (պարսկ., արաբ.)՝ թմբուկ: Շատոց խափանի յարտ ու *տապլ* ու *յալամ* (212): **Աթլաս** (արաբ.)՝ մետաքսյա նուրբ գործվածք, զգեստ: **Ղրմզի//խրմզի** (արաբ., պարսկ., թուրք.)՝ կարմիր մետաքսե կտոր, թավիշ: Ու էհան զկանաչ կապայն // Հագաւ *զաթլասն* եւ *զղրմզին* (140): **Գուրգ** (պարսկ.)՝ լախտ: Խաղին թուր 'ի ումբ ու *գուրգով* զհետ իրաց // Հիմի այլ չկայ տիպ, ոչ տես պատկերաց (212): **Դովլաթ//տովլաթ** (արաբ.)՝ ունեցվածք, հարստություն: Առնու շատ *դովլաթ*, թէ հզոր է անյաղթ (211): **Խազինայ** (արաբ.)՝ գանձ: Ես եմ աման հողէ և՛ ի յիս լըցած կայ *խազինայ* (188): **Խոն** (պարսկ.)՝ խոնչա, սեղան: Իրենց փոեն գեղեցիկ *խոն* (121): **Թաճ** (պարսկ.)՝ թագ: **Չառ** (պարսկ.)՝ ոսկի: Ունէր *թաճ* ակամբք ու իր կար թախթ ի *զառ* (211): **Կուլպաշաքար** (պարսկ.)՝ վարդի շաքարակալած ծաղկաթերթեր: Ու զուգեն *կուլպաշաքար* // Ես դեղ լինիմ սրտացաւին (144): **Մալ** (արաբ., պարսկ.)՝ կայք, ունեցվածք: Մի՛ պարծենալ դու ի քենէ, թէ ես գանձուց տէր եւ *մալի* (207): **Մահաբ** (արաբ., պարսկ.)՝ փորձաքար: Կամ *մահաբին* համար ի յերկու գոյն ինքըն բացուի (197): **Ջօհար//ճոհար** (արաբ., պարսկ.)՝ գոհար: Որ նըման խամ ապիկու յաժան ճըգեն անգին *ջօհար* (201): **Շարպաթ** (պարսկ., արաբ.)՝ օշարակ: Թէ եփեն զիս կրակով, // *Շարպաթ* շինեն ի շուկանին (144): **Սայվան** (պարսկ.)՝ փոքր հովանոց, վրան: Չարնեն ցեղ ու ցեղ *սայվան* (153): **Սլէհ//սլեհ** (արաբ., պարսկ.)՝ զենք: Ես եմ առանց *սըլէհ* ու մերկ եմ յանդիման կանգնել (183): **Քան** (պարսկ.)՝ հանքախորշ: Ասես, թէ՛ *քան* ունիմ (177): **Տօսօրան//տօսօրանէ** (պարսկ., թուրք.)՝ մեծ գավաթ: Սաղի՛, լի՛ց ու տու՛ր զկթղայն, // Որ ես խմեմ *տօսօրան* (155): **Փոլպար** (պարսկ.)՝ պողպատ: Չհամբերելն ի հետ պահէ զերդ հըրեղէն թուր մի *փոլպար* (185):

Դ) **Բժշկություն, դեղորայք՝ քիմար** (պարսկ.)՝ հիվանդ: Անուշ պարարին, գերդ զանասուն յիմար, // 'Ի ներքե ցավով կան ի լի 'ւ քիմար (210): **Մայջուն/մաճուն** (պարսկ., թուրք.)՝ դեղախյուս՝ պատրաստված մեղրով ու շաքարով (123): *Մայջուն* եղայ ու վարդէջուր (123): **Հաքիմ // հէքիմ** (արաբ.)՝ բժիշկ: Քաղեն զիս եւ տանին, // Շաքրով խառնեն այն *հաքըմնին* (144):

Ե) **Զգայական ընկալումներ, վիճակ, հատկանիշ, արտաքին տեսքը բնութագրող բառեր, գույներ՝ ալանի** (արաբ.)՝ բացահայտ, հայտնի: Ի մէկ տեղ ուր բոզ ու շունըն հանդիպի, // Հօն չասեն զբոզութեան բանն *ալանի* (218): **Քասար** (արաբ.)՝ գիտություն, խելք, իմաստություն: Այսօր առ քեզ են հաւասար//Զինչ որ մեզ խելք կայ եւ *բասար*¹ (132): **Քէխապար**²(պարսկ.)՝ անտեղյակ: **Քէվայֆայ// քէվաֆա//պէօֆա**³(արաբ., պարսկ.)՝ անհավատալի, անվստահելի: Իմ աղբարն է *քէվայֆայ*, որ ինք չունի իսկի հաւատ (184): **Քէսիֆաթ** (պարսկ., արաբ.)՝ տգեղ: **Սուրաթ** (արաբ., պարսկ.)՝ դեմք, կերպարանք: Զի *սուրաթէ* են *քէսիֆաթ*, կան կենդանի ու չեն հոգով (169): **Լուրֆ** (արաբ.)՝ ողորմածություն, բարերարություն Զոր *լուրվի* ժամ գայ շահի հետ քեզ կենայ զօրն ի մուրատ (186): **Ղալպ** (արաբ., պարսկ.)՝ կեղծ, խարդախ: Կամ մաղրիպի ոսկին որ մահաքովն *ղալպ* լինի (196): **Ղիմաթ** (պարսկ.)՝ գին, արժեք, հարգ: Եւ անգէտ խօսքն ի յանգէտ մարդիքն ի մօտ է *ղիմաթով* (170): **Մազապ** (արաբ.)՝ խաղալիք ⁴: **Ղուսայ** (արաբ., պարսկ., թուրք.)՝ տրտմություն, թախիծ: Որ չըլինիս հաքը աստենիս, որ չարնէ զօրն ըզքեզ *մազապ*, // Է~ անմիտ մարդ ու հիմար, է՞ր կու մաշիս զօրն ի *ղուսապ* (186): **Անգուման** (պարսկ.)՝ անկասկած: Երթաս *անգուման*⁵ նստիս, // Զի գիտե՛ս քո աշըխ եմ ես (160): **Դասսրան//դէսսրան//փասսրան** (պարսկ.)՝ հեքիաթ, պատմություն: Եկայք մտնունք ի բաղչայն, // Խօսիմ ես հազար *դասսրան* (154): **Զախմեղ** (պարսկ.)՝ *զախմ* խոց, վերք)՝ վիրավորել: Ուներդ աղեղունք լարես, // Գաղտուկ նետերով *զախմես* (154): **Զանախ** (պարսկ.)՝ դատարկաբանություն: Նա սըրտովն *զանախ* է, ծաղր ու ծանակ (217): **Էղթիար** (պարսկ.)՝ իրավունք, իրավասություն: Գլուխք լինին շատոնց, անուն եղել իր *էղթիար* (200): **Թամամ**⁶(արաբ.)՝ լրիվ, ամբողջ, կատարյալ: Լուսին սուրաթով լուս ես, // Պատրես ու

¹ Արաբերենում այս բառն առաջին հերթին թարգմանվում է *աչք, տեսողություն*:

² -Քէ +խապար՝ լուր. -քէ//պէ՝ պարսկերեն նախածանցը համագոր է հայերեն-ան ժխտական ածանցին:

³ -Քէ +վայֆայ՝ հավապ:

⁴ Ա. Սրապյանի թարգմանությունն է *խաղալիք*, մինչդեռ ՄՀԲ-ում թարգմանված է *ներհակ, հակառակ* (տե՛ս Կ. Երզնկացի, Տաղեր, էջ 288, ՄՀԲ, էջ 481:

⁵ -Ան ժխտական նախածանց + գուման՝ կասկած:

⁶ ՄՀԲ-ում այս բառը համարվում է արաբական փոխառություն, իսկ ըստ Հ. Աճառյանի՝ այն թուրքերենից է փոխառյալ (տե՛ս Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, ՄՀԲ, էջ 233: Հ. Աճառյան, Թուրքերենէ փոխառեալ բառերը Պօլսի հայ ժողովրդական լեզուին մէջ՝ համեմատութեամբ,

թամամ ելնես (160): **Լարիֆ** (արաբ., պարսկ.)՝ նուրբ, քնքուշ, մեղմ: Դու աճապ քաղցր ու լարիֆ՝ ես խօսելով (167): **հալաս** (արաբ.)՝ մաքուր, անխառն, բնական: Ով է իսլաս ոսկի, նա ի հըրոյն յինչ երկընչի (197): **համ** (պարսկ.)՝ հում, անմշակ: Որ նըման իսամ ապիկու յաժան ծըգեն անգին ջօհար(201): **հայալ** (արաբ., պարսկ.)՝ երևակայություն, ցնորք, միտք: Երազ է խաբող եւ իսայալ անցաւոր(210): **Հաղիղաթ//հաղիաթ** (արաբ.)՝ ճշմարտություն: Ո՛վ ընկեր, ի քո սիրուդ բանտ ի զնտան, // Հաղիղաթ եւ անմահութեանդ է նա տես(167): **Ղահր** (արաբ., թուրք.)՝ վիրավորանք: Բայց ղահրի, քեզ չէ՛ հարիֆ (187): **Թէզ** (պարսկ.)՝ շուտ: **Հաճաթ** (արաբ.)՝ պատրվակ, պատճառ: Թէ հազար խիստ է սիրուն՝ թէզ բաժնելու խնդրէ **հաճաթ** (186): **Հայրան** (արաբ., պարսկ.)՝ ապշած, զարմացած: Առջեւ աչերուս քայլես, // Ես խեւ ու **հայրան**՝ հետ քեզ (160): **Հասրաթ** (արաբ., պարսկ., թուրք.)՝ կարոտ, փափագ, իղձ, տենչանք: Ու ամէն հաւ սէր ունի ու շատ **հասրաթ** ի յիր սրտին (138): **Հարամ** (արաբ.)՝ ապօրինի, պիղծ, նզովյալ: Յանամօթ մարդուն ուտել հացն է **հարամ** (218): **Մասպան//մէսպան** (պարսկ.)՝ արբած, գինով: Մէճիս զուգեմ ի սայրան, // Բլբուլն է ներս ի **մասպան** (155): **Նահշիղէուար** (պարսկ.)՝ շվարած, զարմացած, շփոթված: Սուրաթ են բէսիֆաթ և յանդիման **նահշիղէուար** (201): **Նաղր** (արաբ., պարսկ.)՝ կանխիկ, առձեռն: Է՛ անմիտ, երբ դու չունիս քեզիկ բաժին իրք **նաղրով** (173): **Պէումէպ**¹ (պարսկ.)՝ անհույս: Թէ զիս **պէումէպ** թողուս, չաւտամ թէ այլ զիս տեսնուս (162): **Ռաւշան //ռօշան** (պարսկ.)՝ պարզ, հստակ, ջինջ, պայծառ: Որժամ խմեմ զի շիշան //Նուան գունով զգինին **ռաւշան** (165): **Սարիսօշ** (պարսկ.)՝ հարբած, գինով: **Սարիսօշ** եմ յայն սիրուն (191): **Սէքին** (արաբ., թուրք., պարսկ.)՝ հեզ, հանդարտ, հանգիստ: Ու թէ չունիս խոնարհութիւնն ու **սէքին** սիրտ եւ հեզ հոգի (208): **Սիահ** (պարսկ.)՝ սև, սևագույն, սևաթուր: Չնա երբ ի խաղ տեսնում սագով, // Լուսին սուրաթ, **սիահ** մագով//Ես իւր դէմն ելնեմ սագով(165): **Սիֆաթ** (արաբ., թուրք.)՝ երես, դեմք, կերպարանք: **Սիֆաթին** արա մըտիկ, որ է խորին անգիտելի(198): **Շարի** (պարսկ.)՝ ուրախություն, խնդություն: Այսօր խօսէ՛ զինչ քեզ պիտի, // Չի է խընդման օր եւ **շարի** (133): **Շիրին** (պարսկ.)՝ քաղցր, անուշ: **Փարդայ** (պարսկ.)՝ ձայնի եղանակ, տոն: Շրթունքն բերէ **զփարդան**, // ' Ի իւր լեզուն խօսի լարման, // Քաղցր է ու **շիրին** իւր ձայն, // Այն որ մեզ շաքրի համ տան (156): **Պահրէ** (պարսկ.)՝ 1.շահ,օգուտ, 2.վայելք, հաճույք: Քո սէրըտ թամամ **պահրէ** (158): **Քուշար** (պարսկ.)՝ զվարճություն: Չի ճանչել զվատըն յաղէկէն, ի հետ ոմանց առնէ **քուշար** (185):

Վանի, Ղարաբաղի եւ Նոր-Նախիջեանի բարբառներուն, Մոսկուա-Վաղարշապատ, 1902, էջ 117):

¹ -Պէ (թէ) +ումէպ՝ հույս:

2) **Մարդիկ, մարդկային հարաբերություններ, բնակավայրեր, ազգություն, զբաղմունք՝ գանգալի** (պարսկ.)՝ կատակաբան: Էին սուրաթով զերդ լուսին ցանկալի, //Սրտով խիստ ուրախ ու խօսօք *գանգալի* (212): **Գունահքար** (պարսկ.)՝ մեղավոր, հանցավոր: Ասցի. ես *գունահքար*, դու թագաւոր, քեզիկ մեղայ (189): **Հայվան** (արաբ.)՝ տխմար, անասուն: Ով չելնէ սիրու զնտան, // Ու չէ կեցեր զինք *հայվան* (154): **Իար/եար** (պարսկ.)՝ սիրուհի: Ոչ ունիմ ես օգնական յոյս 'ւ ապաւեն ինձ կամ *իար* (192): **Թարպիր/թարպիր** (արաբ.)՝ խորհուրդ, կարգավորություն: Դարձիր ի յետ նայէ ու գիտ խելօք *թարպիր* ու ճար (203): **Ղաղապ/ղալապ** (պարսկ., թուրք., արաբ.)՝ թերություն, պակասություն: **Ջումլայ** (արաբ., պարսկ., թուրք.)՝ ամբողջությամբ: Նա թըվի իմ հոգոյ խօսքն ի յիր սըրտին *ջումլայ ղաղապ* (185): **Հուրմ** (արաբ., պարսկ., թուրք.)՝ հրաման, վճիռ: Այսօր եմ *հուրմով* իշխան(154): **Ճէհել/ջահիլ** (արաբ., պարսկ.)՝ ջահել, անտեղյակ: **Մուրթար** (պարսկ.)՝ ուխտադրուժ, ուրացող: Անգիտաց ինքն է ծանօթ, ով *ճէհել* է ու կամ *մուրթար* (185): **Ղաւար** (արաբ.)՝ կավատ: Ով երեսօք զըրուց անէ ի մեր միջիս՝ ինքն է *ղաւար* (184): **Հարիֆ** (արաբ.) ընկեր: **Յարպ** (թերևս թուրք.)՝ մեջք, թիկունք, փխբ.՝ օգնություն: Շատոց խափանի *յարպ* ու տապլ ու յալամ (212): **Մէճիս** (արաբ., պարսկ., թուրք.)՝ հանդես, հավաքույթ: **Սայրան** (արաբ., պարսկ.)՝ զբոսավայր: *Մէճիս* զուգեմ ի *սայրան*, // Բլբուլն է ներս ի *մասրան* (155): **Շաքարֆըրուշ** (պարսկ.)՝ շաքարավաճառ: Քաղցր է բլբուլ ձայնդ ու անուշ, և մեզ նըստել *շաքարֆըրուշ* (133): **Ջալար** (արաբ.)՝ դահիճ, փխբ. անողորք մարդասպան: Իր լեզուովն քաղցր շաքար ու սրտովն է զերդ *զջալար*(185): **Ջամիաթ** (արաբ., պարսկ.)՝ 1. բնակչություն, մարդիկ, 2.ամբոխ, բազմություն: Նստեալ է սաղի սա ի մեծ *ջամիաթ* (210): **Սաղի** (պարսկ.)՝ մատռվակ, գինեմատակարար: **Սուլթան/սուլթան** (արաբ.)՝ միապետ, թագավոր: *Սաղի* է մեզի զօրհան, // Վարդն է մեզ *հարիֆ սուլթան* (157): **Սավրայի/սաւդայի** (արաբ., պարսկ.)՝ սիրուց խելագարված: Եմ յիմար դարձել ու խն ու սավրայի՝ ի շուրջ գալով(169): **Սարակ** (արաբ., պարսկ.)՝ պարզ, մաքուր, անխառն: Նա չարկամ զիս տեսանէ, ինձ պացխուն տայ խօսվի *սարակ* (185): **Սնիկ** (ասոր.)՝ պետք, կարիք, կարոտություն: Ով ունի կին շընացող կամ պոռնիկ, //Հանց որ ինք ի յայլոց այր երթայ *սընիկ* (217): **Փասպան** (պարսկ.)՝ պահապան: Կանգնել սուրաթիդ *փասպան*, // Վախեմ թէ խոցես մահուան (156): **Քիպր** (արաբ.)՝ գոռոզություն, մեծամտություն: **Ջավր/ջար/ճօր** (արաբ., պարսկ.)՝ ուժ, բռնություն, ճնշում, հարկադրանք: **Ջաֆայ** (արաբ., պարսկ.)՝ զրկանք, նեղություն, չարչարանք, տանջանք: Լռել է իր շատ *քիպր* ու *ջավր* ու *ջաֆան* (211): **Ֆարման** (պարսկ.)՝ հրաման: Հրաման ունին եւ *ֆարման*, //Վարդին երեսան թող գան (154):

է) **Ֆիզիկական տարբեր գործողություններ, արվեստ և արհեստ՝ մտրուպ** (արաբ., պարսկ.)՝ նվագածու, երգիչ: Մոյտան//մայտան(արաբ., պարսկ., թուրք.)՝ հրապարակ, պարահրապարակ: **Չաշթայ** (պարսկ., թուրք.)՝ երաժշտական վեցլարյա գործիք: **Սազել** (պարսկ.)՝ երաժշտական գործիքը լարել: **Մըտրուպ**, դու սազէ՛ գշաշթայն, //Որ մորճն խաղայ մոյտան (156): **Պապրել** (արաբ., պարսկ.)՝ լրել, բոլորել, լրում առնել: Լուսին սուրաթով լուս ես, պատրես ու թամամ ելնես (160): **Նախշինհաթ** (պարսկ.)՝ նախշանկար: Այն որ տուն ունէր զարդարած և տաճար//Շինած ամէնն ոսկւով ու նախշինհաթ(211): **Քէմհազար** (պարսկ.)՝ ալքիմիկոս: Խելօքըտ լեր դու՛ այլ խիկար քէմհազար գանձուց մեծի (208): **Ֆէլ//Ֆեկ** (արաբ., պարսկ.)՝ արարք, հնարք: Թէ քանի կըտորիճ աղէկ բոզն է խաբել, // Ու վանց իր շատ **ֆելերուն** զինք կորուսել(218):

Ը) **Քանակ, թիվ, դերանուն՝ բէշըմար** (պարսկ.)՝ անթիվ, անհամար: Ունին գանձ անթիւ ու հեծել բէշըմար (211): **Պէհիսապ**² (պարսկ.)՝ անթիվ, անհամար: Դու սուլթան ես **պէհիսապ** շատ ծառանով (166): **Ջումլայ** (արաբ.)՝ ամբողջը, բոլորը: Նա թըւի իմ հոգոյ խօսքն ի յիր սըրտին **ջումլայ** ղաղատ (185):

Այլ բառեր՝ աճապ (արաբ.)՝ արդյոք: Դու **աճապ** քաղցր ու լատի՞ֆ ես խօսելով (167): **Ջէրայ//զէրէ** (պարսկ.)՝ որովհետև, քանի որ: Քեզի ծառայ է լել կամով՝ // **Ջերայ** քենով ինք ի կենդան(132): **Սաապ** (պարսկ.)՝ պատճեն: Չաշխարհիս զամէն գնացք ես ցուցանեմ զերդ **զաաապ** (185):

Միջնադարյան տաղերգության մեջ կան արաբերենից, թուրքերենից, պարսկերենից փոխառյալ հարադիրներով կազմված բազմաթիվ հարադիր բայեր, որոնց մեծ մասը այնպիսի առատությամբ է ներմուծվել գրավոր աղբյուրների միջոցով, որ ստացել է ընդհանուր գործածություն՝ աստիճանաբար ձուլվելով մեր լեզվին: Կ. Երզնկացու լեզվին հատուկ են օտարաբառ բայական հարադրությունները, որոնք հիմնականում նորակազմ միավորներ են, և որոնցից շատերը զուգահեռաբար ունեն համապատասխան համադրական ձևեր: Սրանք կարող են դիտվել որպես խոսակցական լեզվի, ինչպես նաև բարբառային միավորներ՝ **եսաիր լինել**՝ ստրուկ, գերի լինել, **հաքր ընգնել**՝ արհամարհվել և այլն: Բերված օրինակներից երևում է, որ նորակերտ հարադրական բայերից ամենատարածվածը **գոյական + բայ** կաղապարով հարադրություններն են, որտեղ օտարակազմ հարադրավոր բայերի հարադիրն արտահայտում է տվյալ կառույցի հիմնական իմաստը: Օտարաբառ հարադիրը, հայերենին անցնելով նախ հարադրավոր բայ կերտելու և ինչ-որ հասկացություն արտահայտելու համար, հետագա գործածությամբ մերվել է լեզվին, կազմել նոր բաղադրություններ և

¹ Ա. Սրապյանը թարգմանել է «անառակ գործ»:

² -Պէ (բէ) +հիսապ՝ հաշիվ:

ստացել ընդհանուր գործածություն: Որպես կանոն՝ հարադիրները հանդես են գալիս անփոփոխ, իսկ բայական բաղադրիչը խոնարհվում է: Տաղերում գործածված են գոյական և ածական հարադիրներ: Սրանք բանաստեղծական տողերին հաղորդում են կենդանություն, շարժում:

Կ. Երզնկացու տաղերում մենք առանձնացրել ենք հետևյալ օտարաբառ հարադրությունները.

Ազար (պարսկ.) **լինել**՝ նեղանալ, վշտանալ: Նա օտարին ի՞նչ մեղ դնեմ, //Երբ որ *լինին* յիրմէն *ազար* (193):

Անդիշայ (պարսկ.) **լինել**՝ հոգս անել, մտածել: Դու է՞ր *կաս յանդիշայ* (197):

Անդալար¹ (պարսկ., թուրք., արաբ.) **դառնալ**՝ անկեղծանալ: Ոչ օտար մարդն ի հետ քեզ մէկ *դառնայ* հանց *անդալար* (186):

Բէպար (պարսկ.) **կենալ**՝ արթուն, զգաստ մնալ: Յերակ արթուն կացիր ի յաշխարհիս, *բէպար կացիր* (198):

Եասիր (արաբ.) **լինել**՝ ստրուկ, գերի լինել: *Եասիր կամ ծառայ*՝ զինքն ազատես (168):

Հաքր (պարսկ., թուրք.) **ընգնել**՝ արհամարհվել: Մէջ անգիտաց *հաքր եմ ընգել* (122):

Հաքր լինել՝ արհամարհվել: Որ *չըլինիս հաքր* աստենիս, որ չարնէ զօրն ըզքեզ մազատ(186):

Խեւ (քրդերեն՝ *խենթ*) **լինել**՝ խենթանալ: Առաւօտէ մինչ իրիկուն//*Խեւ էր եղել* վասն հոտուն(135):

Թուրուշ (պարսկ.) **ունենալ**՝ դառնացած լինել, նեղանալ: Զինչ սիրտ նեղած կայ եւ *թուրուշ* առ քեզ *ունիս* յուրախութեան (132):

Թաքար (արաբ.) **կենալ**՝ խոկալ, մտածել: Կամ վանց այս սուտ կենցաղոյս քանի *կենաս* դուն *թաքար* (193):

Ղապուլ (արաբ., պարսկ.) **առնել**՝ ընդունել, հանդուրժել: Զայս բանքս ի Կոստանդեայ *ղապուլ արա...* (199):

Ղաֆիլ (արաբ., պարսկ.) **լինել**՝ անհոգ, անտարբեր լինել: Է՞ր *ղաֆիլ կաս* յաշխարհիս(193):

Տըրիաթ (պարսկ., թուրք.) **կանչել**՝ ողբալ, աղաղակել: *Տըրիաթ կանչեմ* հազար ՚ւ ահեղ հառաչ բերեմ լալով (169):

Կ. Երզնկացու տաղերում հանդիպող անվանական հարադրությունները շաղկապական են՝ փոխառյալ բառերի հարադրմամբ:

---

¹ Ղալար//խալար՝ թերություն (-ան ժխտական ածանց + ղալար)

Ջէր ու զապար (պարսկ.)՝ վերուվար, դետուդեն: Շուտով յայն փառացն եղեն **զէր ու զապար** (211):

Լուֆֆ (ողորմածություն) **ու քարամ/քէրէմ** (արաբ.)՝ ազնվություն, վեհանձնություն: **Ջերայ ի լըրբէն չելնէ լուֆֆ ու քարամ** (218):

Ջավր ու ջաֆան (արաբ., պարսկ.)՝ գրկանք ու բռնություն: **Լռել է իր շատ քիպր ու ջավր ու ջաֆան** (211):

Որոշ բառերի ծագումն անհայտ է, ինչպես՝ **ուսկայ**¹ այժմ, **շնոֆոր**¹ շնորհալի:

Ամփոփելով նշենք, որ յուրաքանչյուր հեղինակ իր ստեղծագործության մեջ ներկայացնում է լեզվի պատմական զարգացման տվյալ շրջանի վիճակը: Այս իմաստով Կ. Երզնկացու բանաստեղծությունը մի ամբողջ քայլ առաջ էր միջնադարյան գրականության բնագավառում: Նրա տաղերի լեզուն հարուստ է դարեր շարունակ հայերենում գործածվող զանազան ոլորտների վերաբերող փոխառություններով, որոնցից շատերը արձագանքն են իր ժամանակաշրջանի հայերենի մտածողության և անդրադարձումը լեզվական իրողությունների, և վստահաբար կարելի է ասել, որ փոխառությունների այսքան առատ դրսևորումները, ժողովրդախոսակցական բառաձևերի գործածությունը հեղինակի տաղերի յուրահատուկ առանձնահատկությունն են: Փոխառյալ բառերի քննությունը հնարավորություն է ընձեռում բացահայտելու հայերեն բառի փոխառյալ հոմանիշը, այլև փոխառյալ բազմաթիվ հոմանիշ բառերի գործածությունները, որոնք թաքցնում են Հայաստանի աշխարհագրական դիրքով, մեր ժողովրդի պատմական ճակատագրով պայմանավորված լեզվական լայն փոխազդեցություններ¹: Փոխառյալ բառերի քննությունն ու արժևորումը նպաստում են տվյալ ժողովրդի, հետևապես և նրա լեզվի պատմության առանձին հարցերի բացահայտմանն ու պարզաբանմանը և փաստական կարևոր նյութ են ազգի, ժողովրդի պատմությունը ճիշտ ուրվագծելու, ներկայացնելու համար:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Դ, Ե., 1960:

2. Հ. Աճառյան, Թուրքերենէ փոխառեալ բառերը Պօլսի հայ ժողովրդական լեզուին մէջ՝ համեմատութեամբ Վանի, Ղարաբաղի եւ Նոր-Նախիջեւանի բարբառներուն, Մոսկուա-Վաղարշապատ, 1902:

3. Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան (ՀԱԲ), Ե., 1926:

4. Սահակ վարդապետ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, Ե., 1912:

---

¹ Ն. Հովհաննիսյան, Նաղաշ Հովնաթանի տաղերի լեզուն որպես վաղ աշխարհաբարի արտահայտություն, Հայոց լեզվի պատմության հարցեր, Եր., 1991, 3, էջ 115:

5. Գ. Աւետիքեան, Հ. Սիրմելեան, Մ. Աւգերեան, Նոր հայկազեան բառարան(ՆՀԲ), հ. 1, Ե., 1979, հ. 2, Ե., 1981:
6. Կ. Երզնկացի, Տաղեր, Եր., 1962:
7. Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, Միջին հայերենի բառարան (ՄՀԲ), Ե., 2009:
8. Ռ. Ղազարյան, Միջին գրական հայերենի բառապաշարը, Ե., 2001:
9. Ս. Մալխասյանց, Հայերէն բացատրական բառարան (ՀԲԲ), Ե., 1944:
10. Ն. Հովհաննիսյան, Նաղաշ Հովնաթանի տաղերի լեզուն որպես վաղ աշխարհաբարի արտահայտություն, Հայոց լեզվի պատմության հարցեր, Ե., 1991:
11. Մ. Պոտտոյան, Կոստանդին Երզնկացի ԺԴ դարու բանաստեղծ և յուր քերթվածները, Վենետիկ, 1905:
12. Գ. Զահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Ե., 2010:
13. Брюсов В., Поэзия Армении, Москва, 1916:

BORROWINGS IN K. YERZNKATSI'S POEMS

GRIGORYAN SUSANNA

PhD in Philological Sciences, Associate Professor, YSU

e-mail: susannagrigoryan@ysu.am

PARONYAN NAIRA

PhD in Philological Sciences, Associate Professor, YSU

e-mail: nairaparonyan@ysu.am

The vocabulary of Middle Armenian, being rich in narrow-dialectical words, during its development was constantly replenished and enriched with borrowings, reflecting the changes taking place in the life of Armenians. Thanks to Armenian's cultural, political and commercial relations with other peoples, this period was enriched with borrowings related to various phenomena, which, penetrating the literary language and dialects, were rooted in our language.

The purpose of the given article is to study loan words used by K. Yerznkatsi, to reveal their use and highlight their semantic features. Borrowings used in K. Yerznkatsi's language refer to various fields. Our examination revealed that loanwords and the number of components expressing characteristics, situations, state, human relations prevail in our choice. Each author presents in his work the state of the given period of the historical development of the language. In this sense, K. Yerznkatsi's poem was a whole step forward in the field of Medieval literature. The language of his verses is rich in borrowings used in Armenian related to various fields for centuries,

many of which are a response to the Armenian thinking of his time and a reflection of linguistic realities, and it can be claimed for sure that such abundant manifestations of borrowings and the use of folk speech forms are unique features of the author's verses.

Keywords: *K. Yerznaksi, singer of nature and love, borrowings, loan language, semantic groups, vocabulary, component, Middle Armenian, literary language, dialects.*

ЗАИМСТВОВАНИЯ В СТИХАХ К. ЕРЗНКАЦИ

ГРИГОРЯН СУСАННА

Кандидат филологических наук, доцент

Преподаватель ЕГУ

Электронная почта: susannagrigoryan@ysu.am

ПАРОНЯН НАИРА

Кандидат филологических наук, доцент

Преподаватель ЕГУ

Электронная почта: nairaparonyan@ysu.am

Лексика среднеармянского языка, будучи богатой узкодialeктными словами, в процессе своего развития всегда дополнялась и обогащалась заимствованиями, отражающими изменения, происходящие в жизни армянского народа. Благодаря культурным, политическим и торговым связям армянского народа с другими народами, этот период обогатился связанными с различными явлениями заимствованиями, которые, проникая через литературный язык и диалекты, укрепились в нашем языке. Целью данной статьи является изучение заимствований, используемых К. Ерзнкаци, выявление специфики их использования и семантических особенностей. Заимствования в языке К. Ерзнкаци охватывают широкий спектр областей. Наше исследование показало, что в нашей выборке превышает количество заимствованных слов и компонентов, выражающих качество, состояние, человеческие отношения. Каждый автор в своем произведении представляет состояние исторического развития языка определенного периода. В этом смысле стихи Ерзнкаци были шагом вперед в области средневековой литературы. Язык его стихов богат заимствованиями из различных областей, использовавшихся в армянском языке

на протяжении столетий, многие из которых являются отражением армянского образа мышления его времени, отражением языковых реалий.

Ключевые слова: *К. Ерзнкаци, певец природы и любви, заимствования, язык-источник, семантические группы, лексика, компонент, среднеармянский язык, литературный язык, диалекты.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 26.04.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 13.05.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ НА УРОКЕ
РУССКОГО ЯЗЫКА В ЭКОНОМИЧЕСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ И ВОЗМОЖНОСТИ
СДО MOODLE

УДК 372.881.161.1

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-326

САРКИСЯН РУЗАННА

Кандидат педагогических наук, доцент

Преподаватель кафедры языков АГЭУ

Преподаватель кафедры иностранного языка и литературы ГГУ

электронная почта: ru-zanna@hotmail.com

Активное использование интерактивных форм и методов обучения является весьма перспективным направлением, а применение в образовательном процессе различных СДО (систем дистанционного обучения) и ИКТ (информационно-коммуникационных технологий) открывает новые возможности для развития и совершенствования коммуникативных навыков учащихся. Именно поэтому на уроках русского языка в экономическом вузе нами уделяется особое внимание развитию коммуникативных навыков студентов – будущих экономистов. Цель данной статьи – представление некоторых заданий, в том числе разработанных с использованием СДО MOODLE, способствующих развитию коммуникативных навыков студентов экономического профиля обучения. В ходе исследования нами использовались следующие методы: анализ методической литературы по теме исследования, мониторинг учебного процесса, проведение опытного обучения с использованием разработанных заданий и упражнений, направленных на развитие коммуникативных навыков студентов. В статье представлены задания, направленные на развитие коммуникативных навыков учащихся: работа с эпиграфом и мозговой штурм, дискуссия и дебаты, обучающие игры, творческие задания. По результатам исследования сделан вывод о том, что проведение уроков русского языка с использованием интерактивных заданий, в том числе заданий, созданных в СДО MOODLE, способствует формированию и поддержанию интереса к изучаемой дисциплине (русскому языку), развитию креативности, критического мышления, формированию навыков парной и командной работы, что в конечном счете создает

условия для совершенствования коммуникативных навыков студентов, необходимых как в повседневном общении, так и профессиональной сфере.

Ключевые слова: коммуникативные навыки, русский язык для специальных целей, русский язык для экономистов, дискуссия, дебаты, обучающие игры, система дистанционного обучения (СДО) MOODLE.

ВВЕДЕНИЕ

Осуществление успешной коммуникации с использованием иностранного языка остается актуальной проблемой и требует внедрения в учебный процесс методов и приемов, направленных на развитие коммуникативных навыков студентов. Активное использование интерактивных форм и методов обучения является весьма перспективным направлением, а применение в образовательном процессе различных СДО (систем дистанционного обучения) и ИКТ (информационно-коммуникационных технологий) открывает новые возможности для развития и совершенствования коммуникативных навыков учащихся. Данное положение касается как изучения иностранного языка с целью общения, так и изучения иностранного языка для специальных целей, поскольку коммуникация в профессиональной сфере является чрезвычайно важной составляющей деятельности любого специалиста. Известно, что специалисты, обладающие хорошо развитыми коммуникативными навыками, востребованы во всех сферах деятельности. «Умение эффективно общаться помогает избегать недопонимания и конфликтов, быстрее находить решения сложных вопросов и работать продуктивнее. А это, в свою очередь, экономит ресурсы компаний.»¹

Можно выделить следующие преимущества навыков эффективного общения:

- ✓ улучшение отношений как на личном, так и профессиональном уровнях;
- ✓ повышение производительности;
- ✓ обеспечение ясности сообщения;
- ✓ предотвращение и разрешение конфликтов;
- ✓ улучшение командной работы;
- ✓ увеличение шансов получить работу.²

---

¹ <https://www.careerist.com/ru>

² <https://worldscholarshub.com/ru/communication-skills/>

Именно поэтому на уроках русского языка в экономическом вузе нами уделяется особое внимание развитию коммуникативных навыков студентов – будущих экономистов.

Цель данной статьи – представление некоторых заданий, в том числе разработанных с использованием СДО MOODLE, способствующих развитию коммуникативных навыков студентов экономического профиля обучения.

МЕТОДОЛОГИЯ

В ходе исследования нами использовались следующие **методы**: анализ методической литературы по теме исследования, мониторинг учебного процесса, проведение опытного обучения с использованием разработанных заданий и упражнений, направленных на развитие коммуникативных навыков студентов.

Задания и упражнения, представленные в данной статье, прошли успешную апробацию и в настоящее время активно используются при обучении русскому языку студентов первого курса на всех шести факультетах Армянского государственного экономического университета (факультет управления, факультет регулирования экономики и международных экономических отношений, факультет бухгалтерского учета и аудита, финансовый факультет, факультет маркетинга и организации бизнеса, факультет информатики и статистики). Все задания представлены как в учебном пособии «Русский язык для студентов экономического профиля»¹, так и в разработанном нами в СДО MOODLE (www.moodle.asue) электронном курсе русского языка.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

В настоящее время обучение иностранным языкам (в том числе и русскому) строится на следующих базовых принципах: коммуникативность, интерактивность, аутентичность и др. Конечной целью обучения русскому языку в экономическом вузе РА является развитие и совершенствование коммуникативных навыков и умений, необходимых как для повседневного общения, так и успешного осуществления профессиональной деятельности студентов с использованием русского языка, что отражено в программе курса «Русский язык», разработанного нами для студентов первого курса бакалавриата Армянского государственного экономического университета.

Принцип коммуникативности является ключевым принципом преподавания дисциплины, в рамках реализации которого предусмотрено

---

¹ Саркисян Р.Р., Мкртчян А.Е., Русский язык для студентов экономического профиля /Учебное пособие / Р.Р. Саркисян, А.Е. Мкртчян, под общей редакцией Р.Р. Саркисян, Ер., Тнтсагет, 2021, 266 с.

включение в структуру курса не линейной, а коммуникативной грамматики, использование коммуникативных заданий и упражнений в учебном процессе.

Коммуникативное обучение требует от преподавателя создания ситуаций активного взаимодействия учащихся на уроке. Интерактивные задания позволяют студентам активно взаимодействовать на уроке, а преподаватель выступает в роли организатора учебного процесса, фасилитатора, помощника, советника. При выборе форм и приемов обучения, направленных на развитие коммуникативных навыков, следует учитывать и определенные сложности: языковой и/или психологический барьер, разные типы личности и темпераментов учащихся, психологическую атмосферу на уроке и в группе в целом и пр. Интерактивные формы обучения направлены на развитие следующих «мягких» навыков (soft skills) учащихся: умение слушать (активное слушание, active listening), умение работать парами (peer work) и в команде (team work), умение отстаивать свою точку зрения, навыки презентаций, проведения и участия в дискуссиях и дебатах и др. «Навыки эффективного общения — одни из самых востребованных работодателями «мягких» навыков. К тому же они нужны для выстраивания продуктивных взаимоотношений не только на работе, но и во всех других сферах жизни»¹. Именно поэтому преподавателям следует уделять особое внимание заданиям, направленным на формирование и развитие навыков эффективного общения.

Известно, что существуют различные формы интерактивных заданий: обучающие игры, творческие задания, дискуссии и дебаты, экскурсии и выставки (в том числе виртуальные), спектакли и представления и многие другие. Рассмотрим подробнее некоторые задания, используемые нами на уроке русского языка в экономическом вузе.

Введение в тему урока: работа с эпиграфом, мозговой штурм (brainstorming)

Ко многим темам учебного курса даются эпиграфы (цитаты, афоризмы, высказывания известных людей и пр.). Обсуждение и комментирование эпиграфа помогает создать определенный настрой, заинтересовать учащихся, ввести их в тему урока, узнать их мнение о тех или иных вопросах, обсуждаемых в рамках темы урока. Приведем примеры эпиграфов, представленных в начале некоторых тем нашего курса русского языка для студентов экономического профиля, с соответствующими заданиями:

---

¹ <https://www.careerist.com/ru>

- *Я боюсь, что обязательно наступит день, когда технологии превзойдут простое человеческое общение. И мир получит поколение идиотов (Альберт Эйнштейн). Согласны ли вы с А. Эйнштейном? Аргументируйте свой ответ.* (тема «Цифровая экономика»)¹
- *Деньгами надо управлять, а не служить им (Луций Анней Сенека). Прокомментируйте эпиграф. Согласны ли вы с Сенекой?* (тема «Деньги не пахнут: интересные факты о деньгах»)²
- *Банковские учреждения опаснее, чем готовые к сражению войска (Томас Джефферсон). Согласны ли вы с Томасом Джефферсоном? Аргументируйте свой ответ.* (тема «Первые банки»)³

Помимо комментирования эпиграфа, студентам можно предложить вспомнить, что они знают о той или иной теме, задать наводящие вопросы, создать ассоциативную карту (ментальную карту по той или иной теме), написать реплики, разыграть мини-диалоги и пр. Некоторые типы заданий (комментирование эпиграфа, мозговой штурм), используемых в начале урока:

- *Показатель качества управления – обычные люди, делающие необычные вещи (Питер Друкер). Согласны ли вы с Питером Друкером? Свой ответ аргументируйте. Что вам известно о менеджменте? Кто такой менеджер и чем он занимается?* (тема «Менеджмент – искусство, наука и практика управления»)⁴
- *Иногда один день, проведенный в других местах, дает больше, чем десять лет жизни дома (Анатолий Франс). Согласны ли вы с Анатолием Франсом? Аргументируйте свой ответ. Любите ли вы путешествовать? В каких странах вы были? Расскажите о них своим однокурсникам. Какие виды туризма вы можете назвать?* (тема «Туризм. Новые тренды в индустрии туризма»)⁵

Представленные задания, помимо прочего, помогают студентам лучше узнать друг друга, узнать о предпочтениях, хобби и интересах, жизни, мечтах и стремлениях однокурсников. И все это происходит с использованием языка обучения – русского языка.

---

¹ Саркисян Р.Р., Мкртчян А.Е., Русский язык для студентов экономического профиля / Учебное пособие / Р.Р. Саркисян, А.Е. Мкртчян, под общей редакцией Р.Р. Саркисян, Ер., Тнтсагет, 2021. С. 37.

² Там же. С. 46.

³ Там же. С. 56.

⁴ Там же. С. 66.

⁵ Там же. С. 91.

Дискуссия и дебаты

Во многих разделах разработанного нами пособия представлена рубрика «Дискуссия». После прохождения материала (работа над текстом, выполнение лексико-грамматических заданий, просмотр видеоролика с последующими заданиями и упражнениями) студентам предлагается принять участие в дискуссии на заданную тему.

Например, в рамках темы «Зеленая экономика» студентам предлагается ответить на следующий вопрос: *Какие направления зеленой экономики необходимо развивать в нашей стране?*¹ До проведения дискуссии учащиеся работают с постером «Система направлений в зеленой экономике»², и только после этого организуется дискуссия о направлениях зеленой экономики в нашей стране. Учащиеся обсуждают каждое направление, работу, уже проделанную и предстоящую в рамках того или иного направления.

Рис. 1. Постер по теме «Цифровая экономика».

В рамках темы «Цифровая экономика» обсуждение строится вокруг следующих вопросов:

- *Согласны ли вы с утверждением, что у виртуальной экономики большое будущее? Аргументируйте свой ответ.*
- *Как вы думаете, как отразилась на развитии цифровой экономики пандемия COVID-19? Приведите примеры.*³

В некоторых случаях участие в дискуссии предполагает предварительную работу в парах. Приведем пример такого задания: *Как вы относитесь к проблеме*

---

¹ Там же. С. 26.

² Там же. С. 25.

³ Там же. С. 41.

глобального потепления? Обсудите в парах и поделитесь своим мнением с однокурсниками (тема «Зеленая экономика»).¹

Тематическое содержание курса предоставляет возможности и для проведения дебатов. Например, при прохождении темы «Деньги не пахнут: интересные факты о деньгах» предлагаем студентам следующий вопрос: *Как вы понимаете выражение “Не в деньгах счастье”? Согласны ли вы с ним? Почему?*² Далее организуем дебаты с разделением учащихся на две группы («за» и «против»), назначением модератора (ведущего) и пр.

Обучающие игры

Обучающие игры занимают важное место среди современных педагогических технологий обучения. В настоящее время активно применяется специальный термин – «геймификация» или «игровизация» обучения (образования). На уроке русского языка в экономическом вузе нами часто используются игровые технологии. Так, для закрепления пройденной экономической лексики используется игра «Alias» (русские названия игры – «Скажи иначе», «Шляпа»). Поскольку «Alias» – командная игра, она прекрасно подходит для формирования и развития коммуникативных навыков учащихся. Для игры преподавателю необходимо подготовить карточки с экономическими терминами, разделить студентов на группы и разъяснить им правила игры (угадать как можно больше слов за определенный промежуток времени, не переводить слова на родной и/или другие языки, не использовать однокорневые слова при объяснении). Следует отметить, что студенты с удовольствием играют в «Alias»: игра имеет развлекательный и обучающий характер, помогает расслабиться, отдохнуть, повышает уровень мотивации учащихся, поддерживает интерес к предмету, формирует навыки командной работы и пр.

Еще одна игра, которую мы часто используем на уроке русского языка в экономическом вузе – викторина, разработанная на платформе «Kahoot» (www.kahoot.com). Настройки платформы позволяют создавать и проводить викторины в индивидуальном (classic mode) и групповом / командном (team mode) формате. Бесплатная версия дает возможность создавать вопросы двух типов: альтернативный (true/false) и множественный выбор (multiple choice). Викторина прекрасно подходит для закрепления пройденной темы или подготовки к итоговому тестированию в конце семестра.

---

¹ Там же. С. 36.

² Там же. С. 55.

В аудитории будущих экономистов эффективно работают ролевые игры (сюжетно-ролевые игры). В основе деловых игр лежит конкретная ситуация – жизненная, деловая или иная. Игра в этом случае напоминает театральную постановку, где каждый участник выполняет (играет) определенную роль. В рамках темы «Туризм. Новые тренды в индустрии туризма» в СДО MOODLE в рубрике «Коммуникативная практика» студентам предлагается трехступенчатое задание:

Задание 1. Прочитайте диалог между Мариной и сотрудником туристического агентства.

Задание 2. Вы пришли в туристическое агентство, чтобы зарезервировать (или/и купить) турпакет в Египет. Вместо пропусков вставьте недостающие реплики.

Задание 3. Рассмотрите рекламный постер туристической фирмы. Позвоните в турфирму и задайте интересующие вас вопросы о турпакете.

При выполнении последнего задания одному из студентов достается роль клиента, а другому – роль сотрудника туристической фирмы. Игрокам дается время на подготовку, а затем они представляют инсценировку.

Один или два студента тем временем работают «экспертами»: по заранее определенным критериям они оценивают диалог между «клиентом» и «сотрудником турфирмы».

Еще один пример ролевой игры с использованием постера в рамках темы «Менеджеры». В СДО MOODLE в рубрике «Коммуникативная практика» студентам предлагается постер со следующими заданиями:¹

Рис. 2. Постер по теме «Менеджеры».

¹ Там же. С. 89-90.

Задание 1. Рассмотрите данный постер и ответьте на вопросы:

- ✓ *Какие специалисты требуются компании?*
- ✓ *Какие требования предъявляются к кандидатам?*
- ✓ *Что предлагает компания своим сотрудникам (зарплата, условия труда и т.п.).*

Задание 2. Вас заинтересовало данное предложение. Позвоните в компанию Alegria и задайте интересующие вас вопросы. Спросите об обязанностях менеджера, зарплате, графике работы, возможности работать удаленно из вашей страны и т.д.

Обучающие игры являются эффективным способом повышения продуктивности аудиторных занятий. Их можно применять на разных этапах урока: в начале урока – с целью заинтересовать учащихся, ввести их в тему урока, в середине или конце занятия – для снятия усталости или закрепления материала.

Творческие задания

В качестве творческого задания в рамках темы «Стартап компании» предлагаем студентам придумать концовку рассказа («Притча о Рокфеллере») и выложить домашнее задание в СДО MOODLE. Для этого предварительно создаем задание на платформе MOODLE. Из меню «Добавить элемент или ресурс» выбираем элемент курса «Глоссарий» (Glossary), создаем задание, редактируем настройки и предлагаем студентам в качестве домашнего задания.

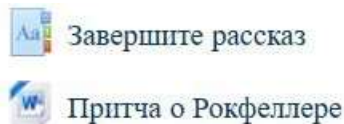

Рис. 3. Скриншот задания «Завершите рассказ» в СДО MOODLE.

Помимо создания самого словаря (глоссария), данный элемент курса прекрасно подходит для создания творческих заданий в виде «Завершите рассказ», «Придумайте концовку рассказа», «Выразите свое мнение» и т.п., поскольку дает возможность после загрузки домашнего задания всем студентам ознакомиться с текстами и оставить комментарии.

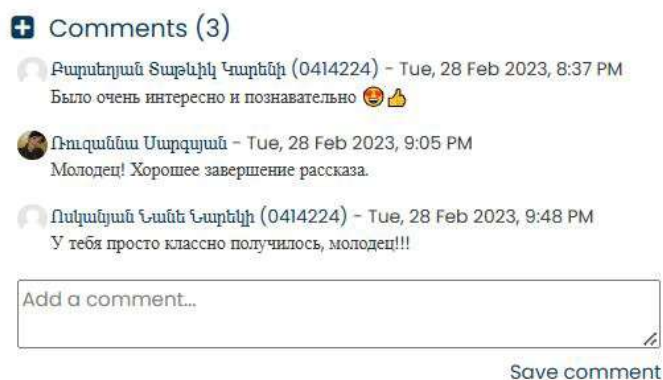

Рис. 4. Скриншот раздела «Комментарии» после задания «Завершите рассказ» в СДО MOODLE.

«Глоссарий» помогает располагать работы студентов в алфавитном порядке, что значительно облегчает чтение и проверку работ. Студенты и преподаватель активно комментируют работы, а в аудитории проходит оценивание (совместно со студентами) по заранее определенным критериям. Можно предложить группе выбрать одну или несколько лучших работ. Как показывает практика, студенты охотно выполняют подобного рода задания, поскольку комфортно себя чувствуют в цифровой среде. Следует отметить, что то же задание, предложенное студентам вне СДО MOODLE (традиционный формат задания в виде письменной работы), не было встречено учащимися с особым энтузиазмом. Таким образом, можно сделать вывод, что СДО MOODLE со всеми своими возможностями (доступ к работам других студентов, возможность комментирования и пр.) в данном случае помогает заинтересовать студентов, способствует развитию творческого мышления, помогает преодолеть страх перед сочинительством, формирует и развивает навыки как письменной, так и устной коммуникации (комментарии в MOODLE и последующее обсуждение вариантов концовки в аудитории). После завершения обсуждения работ предлагаем студентам ознакомиться с оригинальной версией концовки рассказа. Полный текст притчи доступен на платформе (в виде прикрепленного файла), однако в ходе выполнения задания данный элемент курса был скрыт нами от студентов (использовалась опция «Скрыть от студентов»). Файл открывается преподавателем только после сдачи и обсуждения всех работ.

Рис. 5. Скриншот задания «Завершите рассказ» в СДО Moodle со скрытым от студентов файлом (полный текст рассказа).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

При выполнении интерактивных заданий учащиеся учатся активно взаимодействовать как друг с другом, так и с преподавателем, преодолевать языковой и психологический барьер, переносить полученные знания и приобретенные навыки в реальную языковую среду.

Проведение уроков русского языка с использованием интерактивных заданий, в том числе заданий, созданных в СДО MOODLE, способствует формированию и поддержанию интереса к изучаемой дисциплине (русскому языку), развитию креативности, критического мышления, формированию навыков парной и командной работы, что в конечном счете создает условия для совершенствования коммуникативных навыков студентов, необходимых как в повседневном общении, так и профессиональной сфере.

Список использованной литературы

1. Саркисян Р. Р., Мкртчян А. Е., Русский язык для студентов экономического профиля / Учебное пособие / Р. Р. Саркисян, А. Е. Мкртчян, под общей редакцией Р. Р. Саркисян, Ер., Тнтсагет, 2021, 266 с.
2. <https://moodle.asue.am>
3. <https://worldscholarshub.com/ru/communication-skills/> (дата обращения: 11.06.2023)
4. <https://www.careerist.com/ru> (дата обращения: 11.06.2023)

**ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՄԱՆ ՀՄՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ ՌՈՒՍԱՑ ԼԵԶՎԻ ԴԱՍԻՆ ԵՎ
«MOODLE» ՀԵՌԱՎԱՐ ՌՈՍՈՒՑՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

ՍԱՐԳՍՅԱՆ ՌՈՒԶԱՆՆԱ

*ԳՊՀ օտար լեզվի և գրականության և ՀՊՏՀ լեզուների
ամբիոնների դասախոս,
մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլփոստ՝ ru-zanna@hotmail.com*

Ուսուցման ինտերակտիվ /փոխներգործուն/ ձևերի և մեթոդների ակտիվ կիրառումը շատ հեռանկարային ուղղություն է, իսկ կրթական գործընթացում տարբեր հեռավար ուսուցման համակարգերի և տեղեկատվական ու հաղորդակցական տեխնոլոգիաների կիրառումը ուսանողների հաղորդակցման հմտությունների զարգացման և կատարելագործման նոր հնարավորություններ է բացում: Ահա թե ինչու տնտեսագիտական համալսարանի ռուսաց լեզվի դասերին հատուկ ուշադրություն ենք դարձնում ապագա տնտեսագետների հաղորդակցման հմտությունների զարգացմանը: Սույն հոդվածի նպատակն է ներկայացնել որոշ առաջադրանքներ, այդ թվում MOODLE հարթակի կիրառմամբ մշակված, որոնք նպաստում են տնտեսագետ-ուսանողների հաղորդակցման հմտությունների զարգացմանը: Ուսումնասիրության ընթացքում կիրառել ենք հետևյալ մեթոդները՝ հետազոտական թեմայի վերաբերյալ մեթոդական գրականության վերլուծություն, կրթական գործընթացի մշտադիտարկում /մոնիթորինգ/, փորձարարական ուսուցում՝ օգտագործելով մշակված առաջադրանքները և վարժությունները, որոնք միտված են սովորողների հաղորդակցման հմտությունների զարգացմանը: Հոդվածը ներկայացնում է որոշ առաջադրանքներ, որոնք միտված են սովորողների հաղորդակցման հմտությունների զարգացմանը. աշխատանք էպիգրաֆի հետ և մտազրոհ, քննարկումներ և բանավեճեր, ուսուցողական խաղեր, ստեղծագործական առաջադրանքներ: Ուսումնասիրության արդյունքների հիման վրա հանգում ենք այն եզրակացության, որ ռուսաց լեզվի դասերին ինտերակտիվ առաջադրանքների, այդ թվում MOODLE-ում ստեղծված առաջադրանքների կիրառումը նպաստում է ուսումնասիրվող առարկայի (ռուսաց լեզու) նկատմամբ հետաքրքրության ձևավորմանն ու պահպանմանը, ստեղծագործականության և քննադատական մտածողության զարգացմանը, զույգերով և թիմային աշխատանքի հմտությունների ձևավորմանը, որն ի վերջո ստեղծում է պայմաններ ուսանողների հաղորդակցման հմտությունների կատարելագործման

համար, իսկ վերջիններս անհրաժեշտ են ինչպես ամենօրյա հաղորդակցման, այնպես էլ մասնագիտական ոլորտում:

***Քանալի քաներ՝** հաղորդակցման հմտություններ, ռուսերենը հապուկ նպատակների համար, ռուսերենը տնտեսագետների համար, քննարկում, դերասաններ, ուսուցողական խաղեր, MOODLE հեռավար ուսուցման համակարգ:*

ENHANCING STUDENTS' COMMUNICATION SKILLS IN A RUSSIAN LANGUAGE CLASS IN THE UNIVERSITY OF ECONOMICS AND OPPORTUNITIES OF MOODLE LMS

SARGSYAN RUZANNA

PhD, Associate Professor

Associate Professor at the Chair of Languages, ASUE

Associate Professor at the Chair of Foreign Language and Literature, GSU

e-mail: ru-zanna@hotmail.com

The active use of interactive forms and methods of teaching is a very promising direction, and applying various LMS (learning management systems) and ICT (information and communication technologies) in the educational process opens up new opportunities for the development and improvement of students' communication skills. That is why in Russian language classes at the University of Economics, particular attention is paid to the development of communication skills of students - future economists. The purpose of this paper is to present some tasks, including those developed using MOODLE LMS, contributing to the enhancement of students' communication skills. The following methods have been used in the course of the study: analysis of methodological literature on the research topic, monitoring of the educational process, conducting experimental teaching/learning with the implementation of the developed tasks and exercises aimed at enhancing students' communication skills. The paper presents some tasks aimed at improving students' communication skills: working with an epigraph and brainstorming, discussion and debate, educational games, creative tasks. Based on the results of the study, it has been concluded that delivering Russian language classes using interactive tasks, including tasks created in the MOODLE LMS, contributes to the formation and maintenance of interest towards the course (the Russian language), development of creativity, critical thinking, pair and teamwork, which ultimately creates conditions for

improving the students' communication skills, necessary both in everyday communication and in the professional sphere.

Keywords: *communication skills, Russian for special purposes, Russian for economists, discussion, debates, educational plays, MOODLE learning management system (LMS).*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 17.05.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 24.05.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

ЗНАЧЕНИЕ ТИПА ЯПОНСКОГО ГЛАГОЛА В ГРАММАТИЧЕСКОЙ СЕМАНТИКЕ
(НА ПРИМЕРЕ ФОРМЫ НАСТОЯЩЕГО ДЛИТЕЛЬНОГО ВРЕМЕНИ)

УДК 811.521+372.881.1

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-339

МЕДЮЛЯНОВА ВАСИЛИНА

*Старший преподаватель, кандидат филологических наук
Минский государственный лингвистический университет
электронная почта: viktoriya.vi@mail.ru*

Цель данной работы – с помощью контекстуального анализа выявить значения формы настоящего длительного времени у разных типов японских глаголов для эффективного обучения употреблению этой формы. Исходя из значений слов выделены глагольные типы, релевантные для определения грамматической семантики рассматриваемой формы. По деятельности признаку выделены глаголы действия (действительные), глаголы признака (недействительные, признаковые) и глаголы состояния. Кроме типа глагола на значение формы настоящего длительного времени влияет характеристика объекта при действительных и субъекта – при недействительных глаголах по признаку единичности/собирательности. Установленная закономерность требует дополнительной верификации для дирекциональных глаголов. Выявлены некоторые условия функционирования рассматриваемой формы: если признак предмета, выражаемый недействительным глаголом, относительно постоянен, то этот глагол в роли предиката используется преимущественно в форме настоящего длительного времени; для глаголов, называющих не изменение признаков предмета, а полное изменение бытия предмета (появление, исчезновение, превращение и т.п.), характерна актуальность выражения в речи не длящегося результата, а самого факта свершившегося деяния. С формальной точки зрения конструкции настоящего длительного времени могут выражать значения как настоящего, так и будущего времени.

Ключевые слова: тип глагола, настоящее длительное время, семантико-функциональный, процессуальное значение, результативное значение, действие, состояние, деяние, длительность, моментальность, единичность, собирательность, дирекциональный.

Сложная и неоднозначная семантика японского глагола представляет несомненный интерес для круга лингвистов, исследующих вопросы взаимодействия лексической и грамматической глагольной семантики и закономерностей японского синтаксиса. Рядом японистов были предложены классификации японских глаголов, в основе которых лежат разные семантические признаки. Необходимость разбиения на существующие группы, по-видимому, была продиктована потребностью объяснить неоднозначное смысловое наполнение разных глаголов в одинаковой грамматической форме, их способность к образованию тех либо иных форм и иные подобные свойства глагола. Поэтому можно сказать, что в основе большинства выделенных классификационных признаков лежит семантико-функциональный критерий, предполагающий учет базовой семантики глагола и условий его функционирования.

Кратко приведем существующие классификационные описания, выделив самые значимые с дидактической точки зрения глагольные группы, которые, по мнению ряда исследователей, влияют на употребление различных глагольных форм. Особо подчеркнем, что речь пойдет не о формальных, а о семантических, т.е. относящихся к плану содержания, признаках глагола.

По признаку отсутствия/наличия переходности или возможности иметь при себе прямое дополнение выделяют переходные (*kakeru* 'вешать' и др.) и непереходные (*kakaru* 'висеть' и др.) глаголы [1, с. 28]. В японской лингвистике они получили названия 他動詞 'tadoushi' и 自動詞 'jidoushi' соответственно. Поскольку данное различие находит отражение в глаголах многих языков, его освоение, как правило, сложностей не вызывает.

По признаку выражения активного действия либо состояния выделяют активные (*matsu* 'ждать' и др.) и стивные (*mieru* 'виднеться', *iru* 'требоваться' и др.) глаголы [2, с. 74]. В японской лингвистике они получили названия 動態動詞 'doutajoushi' и 状態動詞 'joutaidoushi' соответственно. Особую трудность в использовании этих глаголов представляет очевидное несоответствие такому же противопоставлению в других языках. Так, например, глаголы *shiru* 'знать', *matsu* 'ждать', не предполагающие активного действия, рядом лингвистов относятся к активным в японском языке [2, с. 75].

По признаку контроля над ситуацией выделяют контролируемые глаголы, обозначающие сознательно контролируемые действия (*yomu* 'читать', *toru* 'брать', *iku* 'идти' и др.), и неконтролируемые глаголы, обозначающие действия, независимые от воли их участников (*umareru* 'рождаться', *shinu* 'умирать', *shiru* 'знать', *wasureru* 'забывать' и др.), а также действия, не относящиеся к людям (*tokeru* 'таять', *kusaru* 'гнить' и др.) [2, с. 78]. В японских исследованиях их

именуют 意志動詞 'ishidoushi' и 無意志動詞 'muishidoushi' соответственно. Среди неконтролируемых глаголов выделяют подтипы по наличию способности образовывать императивные формы [там же]. Выделение в глаголах семантического признака контроля действия непривычно для носителей европейских языков и, как правило, вызывает трудности.

По признаку длительности действия выделяют моментальные и длительные глаголы (瞬間動詞 'shunkandoushi' и 継続動詞 'keizokudoushi' соответственно). Моментальные глаголы выражают быстрый переход из одного состояния в другое (*hairu* 'входить', *shinu* 'умирать', *naru* 'становиться' и др.) [2, с. 80]. Там же отмечается, что моментальные глаголы по-разному сочетаются со вспомогательными глаголами, что дает основания выделить подгруппы абсолютно и неабсолютно моментальных глаголов. Длительными глаголами выражаются действия, протяженные во времени (*hataraku* 'работать', *taberu* 'есть, употреблять в пищу') [там же].

По способности выражать предсказуемый результат действия выделяют предельные (*tateru* 'строить', *oku* 'класть' и др.) и непредельные (*yomu* 'читать', *yorokobu* 'радоваться' и др.) глаголы [1, с. 232], [2, с. 83]. Непредельные глаголы не могут выражать предсказуемое состояние по завершении действия, ими выражаемого. Моментальные глаголы всегда предельны, тогда как длительные могут быть как предельными, так и непредельными [2, с. 82-83].

Более обобщенную и в то же время разветвленную классификацию предложила исследовательница видовременной системы японского языка М. Кудо, дробя три выделенных ею основных группы (глаголы внешнего движения, глаголы внутреннего состояния и статические глаголы) на подгруппы на основе таких признаков, как действие/изменение, субъект/объект и др. [3]. Обзор более ранних работ японских авторов по глагольной классификации можно обнаружить у С. Мартина [4, с. 272-282]. В попытках выявить и описать семантику видовременных форм японского глагола ученым приходилось выстраивать сложные парадигмы на основе нескольких категоризирующих признаков. Кроме основных типов (групп, классов и т.п.) глаголов выделялись дополнительные подтипы (подгруппы, подклассы и т.п.), что объективно обусловлено различными функциональными свойствами сочетаемости и результирующими значениями, которые принимают глаголы в составе той или иной грамматической конструкции.

В результате таких сложных классификационных описаний, изобилующих рядом исключений и оговорок, становится проблематичным обрисовать целостную систему функционирования японских глаголов, позволяющую обучить корректному их употреблению на практике. Особые трудности наблюдаются при

освоении глагольной формы *te/de-iru*. Поясним, что мы придерживаемся теории видового значения временных форм [5, с. 105], поэтому форму *te/de-iru* именуем формой настоящего длительного времени (далее НДВ). В настоящей работе с помощью контекстуального анализа предпринимается попытка выявления возможных значений рассматриваемой формы для разных глаголов. Кроме того, с опорой на значения слов, приведенные в японско-русском словаре [6], выделяются глагольные типы, релевантные для понимания особенностей функционирования этой формы.

При выделении групп глаголов по семантико-функциональному критерию мы будем оперировать термином «тип». Принадлежность глаголов к определенному типу предписывает им наличие тех или иных функциональных свойств: сочетаемость с частицами, возможность образовывать словоформы, выражение определенных грамматических значений и т.п. В качестве источника примеров использован сайт Reverso Context. Перевод текстов представлен в редакции автора настоящей статьи.

В результате анализа словарных значений нами выделены следующие типы глаголов: **глаголы действия** (действительные глаголы), **глаголы состояния** и **глаголы признака** (недействительные или признаковые глаголы).

Глаголы действия называют какого-либо рода активную деятельность – человеческую либо природную (*yomu* ‘читать’, *furu* ‘идти дождю, снегу’ и др.), а глаголы состояния называют состояние предмета (два глагола *aru*, *iru* ‘быть, находиться’ и их стилистические эквиваленты, а также глагол *dekiru* в значении ‘быть в состоянии’). Глаголы признака описывают признаки предмета, а точнее, их пассивное изменение, либо полное изменение предмета (появление, исчезновение, превращение) в результате влияния различных факторов. По определению последних очевидно понятийное сходство недействительных глаголов с прилагательными: и те, и другие называют признак предмета. Отличие между прилагательными и недействительными глаголами состоит в том, что первые выражают относительно постоянный непроцессуальный признак предмета, а последние – переменный процессуальный признак, который может изменяться во времени, что фиксируется различными видовременными формами глагола. Так, например, прилагательное *shiroi* ‘белый’ фактически означает ‘быть белым’, что подтверждается наличием прошедших форм прилагательных в японском языке. Признаковый глагол *aku* ‘открываться’ фактически означает ‘становиться открытым’, а в сочетании с глаголом *iru* ‘быть’, т.е. в форме настоящего длительного времени, означает ‘быть открытым’. Иными словами, признаковые глаголы изначально в своей словарной нейтральной форме имеют

так называемое «инцептивное» значение вхождения в некоторое состояние [7, с. 160].

Приведем некоторые действительные глаголы (1) и признаковые глаголы в инцептивной интерпретации (2).

(1) *miru* ‘смотреть’ – человеческая активность;

kaku ‘писать’ – человеческая активность;

okonau ‘проводить, осуществлять’ – человеческая активность;

neru ‘идти, ложиться спать’ – человеческая активность;

furu ‘идти (об осадках)’ – природная активность;

yasumu ‘отдыхать’ – человеческая активность;

(2) *aku* ‘становиться открытым’ – изменение признака;

shinu ‘становиться мертвым’ – изменение признака;

akeru ‘становиться светлым (светать)’ – превращение предмета (ночи в день);

atsumaru ‘собираться’ – превращение предмета (отдельных людей в группу);

neturu ‘спать, засыпать’ – изменение признака;

mieru ‘становиться видным, виднеться’ – изменение признака.

Полисемичные глаголы могут относиться к разным типам в зависимости от значения. Например, глагол *aru* в значении ‘быть, находиться’ относится к глаголам состояния, а в значении ‘проводиться’ – к действительным глаголам. Глагол *dekiru*, подразумевающий ‘быть в состоянии’, относится к глаголам состояния, а в значении ‘становиться готовым, сделанным, построенным’ – к недействительным.

Следует отметить, что противопоставление действительных/недействительных глаголов распределяет их в большинстве по тем же группам, что и противопоставление активных/стативных глаголов, т.е. в основе лежит деятельностный признак. Но имеется одно принципиальное отличие: главным дифференцирующим признаком между выделенными типами является противопоставление действия/вхождения в состояние, а не действия/состояния. Поэтому некоторые глаголы, традиционно относимые к активным, а именно *neturu* ‘засыпать’, *shiru* ‘узнавать’ [2, с. 75], в нашей классификации переходят в группу признаковых, а стативные глаголы *aru/iru* ‘быть’ и их стилистические эквиваленты вместе с глаголом *dekiru* ‘быть в состоянии’ образуют отдельную группу глаголов состояния. Необходимость вычленить глаголы *aru/iru* в отдельный класс рассматривалась и ранее [4, с. 275].

Как отмечается исследователями, глаголы в пределах одного типа и в одной грамматической форме могут выражать разные значения [4, с. 272-274]. Рассмотрим их на примере формы НДВ. Действительный глагол *hairu* 'входить' в этой форме выражает длящийся результат действия к моменту речи – 'войти, содержаться' (3), а действительный глагол *furu* 'идти (об осадках)' – процесс действия в момент речи (4).

(3) *Soto wa ame ga futte-iru.* 'На улице идет дождь'.

(4) *Watashi-tachi wa hoteru ni haitte-iru.* 'Мы вошли в отель [и находимся сейчас в нем]'.

Следовательно, выделения одного деятельностного признака недостаточно, чтобы объяснить разнообразные семантико-функциональные свойства глаголов одного типа. Исследователями аргументировалось, что конкретное значение формы НДВ зависит и от признака моментальности/длительности в семантике глагола [2, с. 286]. Глаголы состояния *aru/iru* 'быть' при этом не рассматриваются, поскольку они служат только как вспомогательные глаголы для образования названной формы, которой они собственно не имеют. В примере (3) длительный глагол *furu* 'идти об осадках' выражает незаконченный процесс, а в примере (4) моментальный глагол *hairu* 'входить' – результат действия.

Кроме того, в исследованиях японского глагола отмечалось, что моментальные глаголы могут выражать процесс, а не результат, когда они указывают на деяние не одного человека, а людей как совокупности [4, с. 276]. (Под деянием мы понимаем как активное действие, так и пассивное вхождение в состояние, либо бездействие). Вероятно, это обусловлено тем, что общее деяние может быть относительно одновременным на укрупненном отрезке времени, но не одномоментным, поэтому моментальный глагол выступает в роли длительного (5).

(5) *Maitoshi hyakuninman to iu hito ga ue de shinde-iru.* 'Каждый год от голода умирают миллионы людей'.

(6) *Minna anata no tame ni shinde-iru.* '[Они] все мертвы из-за тебя'.

В примере (5) моментальный глагол *shinu* 'умирать' подразумевает длительность, протяженность процесса во времени. В примере (6) этот же глагол выступает в своем обычном «моментальном» значении.

Развивая эту мысль, на основе контекстуального анализа мы установили, что такое семантическое варьирование формы НДВ зависит от характеристики единичности/собирательности субъекта либо объекта, соотносимого с глагольным предикатом. Если при последнем находится определенный по количеству субъект/объект (7), либо указано точное количество субъектов/объектов (8), либо количественная определенность субъекта/объекта точно понимается из контекста

(6), то моментальный глагол выступает в своем обычном результативном значении. В остальных случаях он выражает процесс. Для действительных глаголов принимается во внимание определенность объектов, для признаков – субъектов.

(7) *Kare wa shinde-iru*. ‘Он мертв’.

(8) *Hoka ni mo juunin no ningen ga nankyoku de umarete-iru*. ‘Кроме того в Антарктике родилось еще 10 человек’.

Аналогичное семантическое варьирование наблюдается и у формы НДВ длительных глаголов. При неопределенном по количеству (собирательном) субъекте/объекте длительные глаголы выражают процесс, как в примерах (9) и (11), а при определенном (единичном) – результат, как в примерах (10), (12) и (13). Если в предложении содержится либо подразумевается неисчисляемый субъект/объект, то в качестве количественных определителей могут выступать наречия меры и степени (12). Примеры (11) и (12) взяты из [8].

(9) *Ima eigo no hon wo yonde-iru*. ‘Сейчас читаю английскую книгу (книги)’.

(10) *San-satsu no eigo no hon wo yonde-iru*. ‘Прочел три английские книги’.

(11) *Kare wa ima kouen wo hashitte-iru*. ‘Он сейчас бежит по парку (паркам)’.

(12) *Bokutachi wa mou juubun ni hashitte-iru*. ‘Мы уже достаточно [времени, расстояния] пробежали’.

(13) *Yoru ga akete-iru*. ‘Ночь прошла’.

Таким образом, среди действительных глаголов имеются как переходные, так и непереходные глаголы, но если перед последними стоит количественный определитель, это подразумевает наличие объекта, а значит, переходность (*жить* → *проживать время*, *бежать* → *пробежать расстояние* и т.п.).

Поскольку при действительных глаголах учитывается характеристика единичности/собирательности именно объекта, то при его отсутствии объект считается неопределенным по количеству или собирательным, а значит, форма НДВ выражает процесс, как в (14), в отличие от (15).

(14) *Watashi wa Kyouto ni sunde-iru*. ‘Я живу в Киото’.

(15) *Watashi wa mou juunen Kyouto ni sunde-iru*. ‘Я уже десять лет прожил в Киото’.

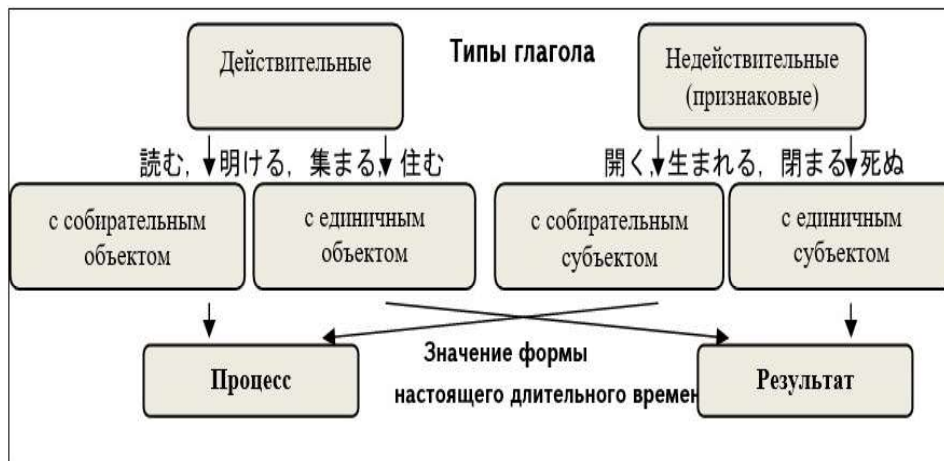
Признаковые глаголы в большинстве своем непереходные, но среди них есть и те, которые выражают изменение признаков предмета в отношении какого-либо объекта, что может быть проинтерпретировано и как переходное действие, и как изменение состояния. Например, глагол *shiru* может толковаться и как ‘становиться осведомленным в отношении чего-либо’, и как ‘узнавать что-либо’.

Глагол *oboeru* может быть истолкован и как 'становиться помнящим что-либо', и как 'запоминать что-либо'. Эти глаголы не предполагают активного действия, но считаются изначально переходными: их переходность не зависит от наличия в контексте количественных определителей. Значение формы НДВ таких признаков глаголов, в свою очередь, не зависит от признака единичности/собираемости субъекта либо объекта: она всегда выражает длящийся на момент речи результат.

(16) *Kanojo wo ni nen kan shitte-iru.* '[Я] ее два года знаю'.

(17) *Kanojo wo shitte-iru.* '[Я] ее знаю'.

Таким образом, значение формы НДВ зависит не столько от типа глагола по признаку моментальности/длительности, сколько от характеристики единичности /

собираемости субъекта/объекта, соотносимого с деянием, которое этот глагол называет. Если при глагольном предикате стоит единичный субъект/объект, который подразумевает один либо несколько предметов ограниченного количества, то форма НДВ выражает результат деяния к моменту речи. И наоборот, если субъект/объект – собирательный, т.е. неопределенного точными подсчетами количества, то глаголы в форме НДВ выражают незаконченный процесс (Рисунок 1).

Рисунок 1. – Типы глагола и настоящее длительное время

Вместе с тем, в контекстах встречаются случаи, когда сочетание базового и вспомогательного глаголов можно истолковать в ином значении: как двух однородных сказуемых, которые соединяются в японском синтаксисе посредством деепричастных (срединных) форм, одним из которых служит глагол *iru* (18), (19). В подобных случаях выделенные значения процесса либо результата,

длящихся на момент речи, не актуальны, а форма НДВ может указывать и на будущее время (17), поскольку глагол *iru* в форме *iru* имеет значение настоящего-будущего времени.

(18) *Oufuku kippu wo katte iru hito mo koko de gesha shimasu.* ‘Здесь высадутся и те, кто, **купил** билет в оба конца **и** [еще] **остается** [здесь]’.

(19) *Itsuka kimi ga kita toki ni kare wa shinde iru.* ‘Однажды, когда вы [сюда] приедете, он **будет** [находиться здесь] **мертвым**’.

Следует пояснить, что под результативным значением для действительных глаголов понимается длящийся результат действия, а для признаков – длящийся результат перехода в состояние. С этим связаны некоторые особенности функционирования формы НДВ.

Если признак предмета, выражаемый недействительным глаголом, относительно постоянен, то этот глагол в роли предиката используется преимущественно в форме НДВ. Такие случаи зафиксированы в литературе [2, с. 288-289]. Например, глагол *niru* ‘становиться похожим’ употребляется в форме *nite-iru*, которая значит ‘быть похожим’; сочетание *katashi wo shite-iru* означает ‘быть какой-л. формы’ и др.

В ряде случаев при употреблении недействительных глаголов актуально выражение не длящегося результата, а самого факта свершившегося деяния. По нашим данным это характерно для глаголов, называющих не изменение признаков предмета, а полное изменение предмета (появление, исчезновение, превращение и т.п.). Такие глаголы реже используют в форме НДВ, заменяя ее формой совершенного прошедшего времени (*ta/da*). Рассмотрим следующие примеры.

(20) *Nochi ni dai ni ko ga umarete-iru.* ‘Позже родился второй ребенок [и продолжает существовать]’.

(21) *Kanojo wa sono chiisana mura de umaremashita.* ‘Она родилась в той маленькой деревне’.

(22) *Yume ga kanatta.* ‘Мечта исполнилась’.

(23)* *Yume ga kanatte-iru.* ‘Мечта исполнилась [и продолжает быть исполненной]’.

В примере (20) признаковый глагол *umareru* ‘рождаться’ означает появление предмета и продолжение его существования на момент речи. Очевидно, что второй компонент смысла – продолжение существующего состояния – гораздо реже требует актуализации в речи. Чаще используется форма *ta/da* (в англоязычном сегменте Reverso Context 1379 случаев против 229

соответственно) (21). В отличие от *umareru* глагол *shinu* 'становиться мертвым' означает изменение признака предмета и сравнительно часто употребляется как в форме НДВ, так и в форме *ta/da* (108 и 326 случаев соответственно). Глагол *kanau* 'исполняться' в сочетании со словом *yume* 'мечта' означает превращение мечты в реальность и в форме НДВ практически не используется: пример (23) в контекстах не обнаружен и сконструирован искусственно.

Возвращаясь к вопросу о классификации японских глаголов, отметим, что наряду с их распределением по семантико-функциональному критерию в японистических описаниях упоминаются и такие чисто семантические классы, как глаголы направленности действия (бенефактивные), бытийные глаголы (*aru, iru* 'быть, находиться'), глаголы движения (*iku* 'идти, уходить', *kuru* 'приходить', *tobu* 'летать, прыгать') и др. [9, с. 15]. Таким образом, кроме типов глагола выделяются семантические классы, которые распределяют глаголы по видам деятельности, ими обозначаемым. Среди этих классов можно выделить особый класс глаголов с осложненной семантикой, которые кроме основного значения содержат указание на направленность действия (**дирекционные глаголы**). Так, например, в семантике глагола *kuru* 'приходить', содержится значение приближения к говорящему [6], а в семантике глагола *hairu* 'входить' – значение перемещения вовнутрь. Форма НДВ глаголов с осложненной семантикой, а также иные конструкции с их участием (*te-kuru, te-iku, te-kite-iru, 2-я основа глагола-dasu, 2-я основа глагола-dashite-iru* и т.п.) требуют отдельного рассмотрения.

Следует отметить, что выявленные в настоящей работе особенности функционирования формы НДВ относятся, главным образом, к глаголам в роли предиката. В определительной позиции данные формы могут выражать другие значения и заменяться иными временными формами, что также требует дополнительного анализа.

Результаты предпринятого исследования представим следующими выводами:

1. В целях корректного употребления форм НДВ, а, следовательно, и обучения этому на практике релевантными оказываются следующие классификации типов японских глаголов, выделенных по семантико-функциональному критерию:

а) по деятельностному признаку: глаголы действия (действительные), глаголы признака (недействительные, признаковые) и глаголы состояния. Действительные глаголы называют любого рода активность. Недействительные глаголы, изначально содержа в своей семантике инцептивный компонент, называют пассивное вхождение предмета в некоторое состояние. Под вхождением

в состояние понимается как изменение признаков предмета, так и его полное изменение, т.е. переход предмета в новое качество бытия (превращение, появление, исчезновение). Глаголы состояния, к которым относятся два глагола *aru/iru* и их стилистические эквиваленты в значении 'быть', а также глагол *dekiru* 'быть в состоянии', выражающий потенции предмета, называют состояние бытия предмета, т.е. законченный результат процесса вхождения в некоторое состояние.

б) по признаку временной протяженности: моментальные, подразумевающие одномоментное действие/вхождение в состояние, и длительные, предполагающие протяженность действия/вхождения в состояние во времени.

в) по признаку переходности: переходные и непереходные глаголы.

Среди семантических глагольных классов выделен особый класс глаголов направленности действия (дирекциональных), т.е. таких, которые кроме основного (базового) значения какого-либо действия содержат указание на его направленность.

2. Значение формы НДВ недирекциональных глаголов зависит не столько от типа глагола, сколько от характеристики единичности/собирательности субъекта либо объекта, соотносимого с глагольным предикатом. Если при глагольном предикате стоит единичный субъект/объект, который подразумевает один либо несколько предметов ограниченного количества, то форма НДВ выражает результат деяния к моменту речи. И наоборот, если субъект/объект – собирательный, т.е. неопределенного точными подсчетами количества, то глаголы в форме НДВ выражают незаконченный процесс. Для действительных глаголов принимается во внимание определенность объектов, для признаков – субъектов. Если в предложении содержится либо подразумевается неисчисляемый субъект/объект, то в качестве количественных определителей могут выступать наречия меры и степени либо другие слова, выступающие в роли подобных наречий. Поскольку при действительных глаголах учитывается характеристика единичности/собирательности именно объекта, то при его отсутствии объект считается неопределенным по количеству, т.е. собирательным. Определенность по количеству может пониматься из семантики слова в роли субъекта/объекта (*watashi, zen'in* и т.п.), либо из точно названного количества субъектов/объектов (25 человек, 5 часов и т.п.), либо точно воспроизводиться из контекста. Форма НДВ переходных признаков глаголов, выражающих изменение состояния предмета по отношению к какому-либо объекту (*shiru, oboeru* и др.), выражает длящийся на момент речи результат независимо от признака единичности/собирательности.

Форма НДВ дирекциональных глаголов, а также иные конструкции с их участием (*te-kuru*, *te-iku*, *te-kite-iru* и т.п.) требуют отдельного рассмотрения.

3. В ряде случаев форма НДВ является таковою лишь формально, а не по содержанию, в результате чего значения процесса либо результата, длящихся на момент речи, не актуализируются. Это обусловлено тем, что синтаксическая конструкция *te/de-iru* многозначна или, по меньшей мере, неоднозначна, поскольку может служить как формой НДВ, так и соединять однородные сказуемые-глаголы, одним из которых является глагол *iru*. С такой формальной точки зрения конструкции НДВ могут выражать значения как настоящего, так и будущего времени.

4. Если признак предмета, выражаемый недействительным глаголом, относительно постоянен, то данный глагол используется преимущественно в форме НДВ. Для недействительных глаголов, называющих не изменение отдельных признаков предмета, а полное изменение предмета (появление, исчезновение, превращение и т.п.), использование в форме НДВ нехарактерно, поскольку для таких глаголов чаще актуально выражение не длящегося состояния, а факта изменения.

Выводы предпринятого исследования подчеркивают важность умения для изучающих японский язык определять тип глагола по таким признакам, как действие/вхождение в состояние (изменение признаков, полное изменение предмета), длительность/моментальность, переходность/непереходность. Данные глагольные типы обуславливают различные семантико-функциональные свойства японских глаголов в разных грамматических формах, и в частности, в форме НДВ.

Список использованной литературы

1. Холодович А. А., Проблемы грамматической теории / А. А. Холодович, Л., Наука, 1979, 304 с.
2. Алпатов В. М., Теоретическая грамматика японского языка : в 2 кн. / В. М. Алпатов, П. М. Аркадьев, В. И. Подлесская, М., Наталис, 2008, Кн. 1, 559 с.
3. 工藤真由美著,
アスペクト・テンス体系とテキスト—現代日本語の時間の表現
(日本語研究叢書) 単行本 – 1995/12/1、317ページ = Кудо М., Аспектно-временная система и текстуальное выражение времени в современном японском языке / М. Кудо, Серия «Японоведение», Токио, Хицудзи Сёто, 1995, 317 с.

4. Martin, S. A Reference grammar of Japanese / S. Martin. – Rutland : C. E. Tuttle, 1988. – 1198 p.
5. Сыромятников Н. А., Система времен в новояпонском языке / Н.А. Сыромятников, М., 2009, 335 с.
6. Лаврентьев Б. П., Японско-русский и русско-японский словарь : ок. 15 000 слов и словосочетаний в каждой ч. / Б. П. Лаврентьев, С. В. Неверов, 10-е изд., испр. М., Дрофа, Рус. яз. Медиа, 2009, 1045 с.
7. Шлуинский А. Б., Акциональные классы глаголов в хакасском языке / А. Б. Шлуинский // Третья конференция по типологии и грамматике для молодых исследователей : материалы конф., СПб, Нестор, История, 2006, с.158–164.
8. 古賀恵介, 金田一の動詞分類1 [Электронный ресурс] / К. Кога // ЛингЛанг. – Режим доступа: http://amigo.hum.fukuoka-u.ac.jp/koga/index.php?blog/2009_11_27. – Дата доступа: 07.04.2023.
9. Басс И. И., Проблемы изучения времени в японском языке / И. И. Басс // Известия РГПУ им. А. И. Герцена №21-2, 2006, С. 13–22.

ԲԱՅԻ ՏԻՊԻ ԴԵՐԸ ՃԱՊՈՆԵՐԵՆԻ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ (ԸՍՏ ՆԵՐԿԱ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԶԵՎԻ)

ՄԵԴՅՈՒԼՅԱՆՈՎԱ ՎԱՍԻԼԻՆԱ

*Մինսկի պետական լեզվաբանական
համալսարանի ավագ դասախոս,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
էլփոստ՝ viktoriya.vi@mail.ru*

Այս աշխատանքի նպատակն է համատեքստային վերլուծության միջոցով բացահայտել ճապոներենի տարբեր տիպի բայերի ներկա շարունակական ժամանակաձևի իմաստները՝ դրանց կիրառությունները ավելի արդյունավետ ուսուցանելու համար: Ելնելով բառերի իմաստներից՝ առանձնացվում են դիտարկվող ձևի քերականական իմաստը որոշելու համար համապատասխան բայական տիպեր: Գործողության հատկանիշի հիման վրա առանձնացվում են գործողություն ցույց տվող (հաստատական), հատկանիշ ցույց տվող (հատկանշական) և վիճակ ցույց տվող բայերը: Բացի բայի տիպից՝ ներկա շարունակական ժամանակաձևի արտահայտած իմաստի վրա ազդում են օբյեկտը հաստատական, իսկ սուբյեկտը /առարկան/ հատկանշային բայերով բնորոշելը, որի հիմքում ընկած է եզակիության /հավաքականության/ հատկանիշը: Սահմանված օրինաչափությունը պահանջում է լրացուցիչ ստուգում ուղղորդող

բայերի համար: Վեր են հանվում դիտարկվող ձևի կիրառման որոշակի պայմաններ. եթե առարկայի հատկանիշը, որն արտահայտված է հատկանշային բայով, համեմատաբար կայուն է, ապա տվյալ բայը՝ որպես տրամաբանական ստորոգյալ, օգտագործվում է հիմնականում ներկա շարունակական ժամանակի ձևով, իսկ այն բայերի համար, որոնք ցույց են տալիս ոչ թե առարկայի հատկանիշների փոփոխություն, այլ առարկայի փոխարկում (տեսք, անհետացում, փոխակերպում և այլն), բնորոշ է խոսքում ոչ թե գործողության տևական արդյունքի, այլ ավարտված գործողության փաստի արտահայտություն: Ներկա շարունակական ժամանակաձևերը ձևական տեսանկյունից կարող են արտահայտել ինչպես ներկա, այնպես էլ ապառնի ժամանակների իմաստներ:

Բանալի բառեր՝ բայի տիպ, ներկա շարունակական ժամանակաձև, իմաստային-գործառական, ընթացականության իմաստ, արդյունային իմաստ, գործողություն, վիճակ, տևականություն, ակնթարթայնություն, եզակիություն, հավաքականություն, ուղղորդվածություն:

THE SIGNIFICANCE OF A JAPANESE VERB TYPE IN GRAMMATICAL SEMANTICS (BY THE EXAMPLE OF THE PRESENT CONTINUOUS TENSE FORM)

MEDZIULIANAVA VASILINA

*PhD, Senior Teacher,
Minsk State Linguistic University
e-mail: viktoriya.vi@mail.ru*

The aim of this work is to identify the meanings of the present continuous tense form for different types of Japanese verbs by means of contextual analysis for didactic purposes. Based on the meanings of words, verbal types that are relevant to understanding the functioning of this form are supposed to be identified. According to the attribute of action, action verbs (absolute verbs), attribute verbs (non-absolute verbs) and state verbs have been distinguished. In addition to the activity-based verb type, the meaning of the form under consideration is influenced by the characteristic of the object with absolute verbs and the subject with non-absolute ones on the basis of singularity / collectiveness. However, the established rule requires additional verification for directional verbs. Some functioning features of the present continuous tense form have been revealed.

Keywords: *verb type, present continuous tense, semantic, semantic-functional, process meaning, resultative meaning, action, state, duration, momentariness, singularity, collectiveness, directional.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 19.04.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 30.04.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

ТЕКСТООБРАЗУЮЩИЙ ПОТЕНЦИАЛ ИГРОВЫХ МОДЕЛЕЙ В РАДИОДИСКУРСЕ

UDC 811\42:070:654.195:001.9

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-353

ГЛАДКО МАРИНА

*Кандидат филологических наук, доцент
кафедры речеведения и теории коммуникации
Минский государственный лингвистический университет
Минск, Республика Беларусь
электронная почта: mgladko29@gmail.com*

В статье представлена система игровых моделей, порождающих текст в радиопространстве. Игровая интерпретация реальности представляет собой магистральный тренд массмедийной сферы. Игра соотносится с текстообразовательной моделью, направленной на включение аудитории в действие, активизацию эмоционального отношения и побуждение к действию. Цель состоит в выявлении и описании моделей порождения радиотекста на основе игры, тактического репертуара их реализации в познавательных и информационных радиожанрах. В работе использовались описательный метод, включающий наблюдение, систематизацию, обобщение языковых фактов; методы семантического, контекстуально-интерпретационного и дискурсивного анализа. В ходе исследования установлено, что механизм игровой реализации медиатекста представлен на двух уровнях или коммуникативных слоях – (игрового кода) внешнем и (событийно-нарративного исполнения) внутреннем, что определяет новизну исследования. В радиотексте выделены следующие виды игровых моделей, представляющих собой способ оформления и структурирования содержания текста: монтажа функционально разновекторных микроблоков, жанрового монтажа, лично ориентированных и социально ориентированных тематических блоков. Таким образом, монтажная форма текстового взаимодействия делает возможным сопоставление игры-головокружения с игрой жанра с жанром, разнофункциональных макро- и микроблоков между собой, а также игрой личного и социального.

Ключевые слова: радиодискурс, медиатекст, игровая модель, текстопорождение, монтаж, коммуникативные стратегии.

Игровое начало считается одной из доминант сознания, необходимым атрибутом существования современного социума, игра – формой коммуникации, интенсивно проникающей в научную, художественную и другие сферы человеческой реальности¹. Эстетика постмодернизма требует драматизации событий, усиленной динамикой развлечения, провоцирует острую востребованность игры в различных сферах жизни человека.

Основоположник концепции игровой культуры, являющейся центральной в культурологических теориях игрологии, Й. Хейзинга определял игру как «всеобъемлющий способ человеческой деятельности, универсальную категорию человеческого существования, распространяющуюся буквально на все»². Голландский философ отмечал игровой принцип деятельности человека: «культура, в ее первоначальных фазах играется. Она не произрастает из игры, как живой плод, который высвобождается из материнского тела, она разворачивается в игре и как игра»³.

Французский социолог и антрополог Роже Кайуа, развивая концепцию Й. Хейзинги, делает акцент на том, что игра – это одна из форм социального поведения человека. Она отражает целостность устройства культуры, определяя различные формы поведения человека в обществе⁴.

Современные исследователи отмечают, что человек, вступающий в игру, вступает в определенные коммуникативные отношения, обусловленные правилами игры. Эти правила не всегда стыкуются с объективным миром, но, тем не менее, могут быть в него интегрированы⁵.

В современных исследованиях игра получает следующее определение – это «вид непродуктивной деятельности, мотив которой заключен не в результатах,

---

¹ Lovell, N. Transmedia, gamification, advergaming [Электронный ресурс] / N. Lovell. – Режим доступа: www.gamesbrief.com/2011/06/gamification-advergaming-transmedia-the-gamesbrief-guide-to-marketing-and-games/. – Дата доступа: 20.02.2019.

² Хейзинга Й., Человек играющий = Homo ludens : ст. по истории культуры / Й. Хейзинга ; сост. и пер. с нидерл. Д. В. Сильвестров, 2-е изд., испр., М., Айрис Пресс, 2003. С. 164.

³ Там же, с. 168

⁴ Кайуа Р., Игры и люди ; Статьи и эссе по социологии культуры / Р. Кайуа, сост., пер. с фр. и вступ. ст.: С. Н. Зенкин, М., Объед. гуманитар. изд-во, 2007, 303 с.

⁵ Lovell, N. Transmedia, gamification, advergaming, available at: www.gamesbrief.com/2011/06/gamification-advergaming-transmedia-the-gamesbrief-guide-to-marketing-and-games/.

а в самом процессе»¹, имеет строго установленные временные и пространственные ограничения, правила и цели, подлежащие выполнению, сопровождаемые ощущением напряжения и радости^{2 3}, является средством выражения желаний, эмоций и чувств человека⁴.

Масштабное включение игры в тексты массмедиа стало одной из ярких особенностей современного информационно-коммуникативного пространства. Изучение феномена игры как доминирующей формы представления действительности в пространстве телевидения является весьма распространенным. Однако вне границ исследовательского интереса остаются особенности игрового конструирования радиотекста. Игра все более активно внедряется в коммуникативное пространство радио, где она становится не примитивной структурой взаимодействия с медиаадресатом, основой игровых жанров, а текстообразующим признаком, обладающим широким спектром воздействия.

Цель статьи состоит в выявлении и описании моделей порождения радиотекста на основе игры, тактического репертуара их реализации в познавательных и информационных радиожанрах. *Материалом* исследования послужили 500 радиопередач, транслируемых радиостанциями Беларуси в период с 2000 по 2023 годы. В качестве основного *метода* исследования выступает метод научного описания, включающий приемы непосредственного наблюдения, систематизации, классификации, интерпретации.

Коммуникативная цель в радиодискурсе определяется не только установкой информировать и просвещать, организовать взаимодействие с медиааудиторией. Полифония жанров, многообразие макроструктурных композиций, микротематических сюжетов, развивающихся в процессе обсуждения серьезных, профессиональных тем, нацелены на привлечение адресата, вовлечение в тему, обсуждение, процесс познания и т.д. Это позволяет предположить, что в пространстве коммуникативного взаимодействия *журналист – гость – адресат* реализуется игра. В ней ведущий тщательно продумывает особенности построения медиатекста на всех уровнях, моделей повествования, стратегических средств выражения. Автор, выражаясь словами Э. Берна, осуществляет программирование, отбрасывая «бесполезные ходы, каждый ход

---

¹ Кононенк Б. И., Большой толковый словарь по культурологии / Б. И. Кононенко, М., Вече, АСТ, 2003. С. 148.

² Хейзинга Й., Человек играющий = Homo ludens : ст. по истории культуры / Й. Хейзинга ; сост. и пер. с нидерл. Д. В. Сильвестров, 2-е изд., испр., М., Айрис Пресс, 2003.

³ Эльконин Д. Б., Психология игры / Д. Б. Эльконин, М., Педагогика, 1978, 304 с.

⁴ Берн Э., Игры, в которые играют люди: Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры: Психология человеческой судьбы. М., Лист-Нью, 1997, 336 с.

становится все более целеустремленным» для достижения конечного результата (выгоды или получения выигрыша)¹. В медиапространстве им оказывается коммуникативная успешность дискурсивной практики (внимание и интерес аудитории), рейтинг программы. Адресат вовлекается в эту игру, получая роль формулирующего мнение «верю – не верю», «нравится – не нравится», «похоже/не похоже на меня» и т.д., реагирующего на коммуникативные стимулы медиасообщения. В итоге «игроки дополняют друг друга ...с большим удовлетворением, так что при взаимной игре извлекают максимум выгод»².

Механизм игровой реализации медиатекста представим на двух уровнях или коммуникативных слоях – (игрового кода) *внешнем* и (событийно-нарративного исполнения) *внутреннем*. Внешний уровень представляет собой композиционно-структурный слой, реализующий игру, заданную и эксплицируемую в тексте (на его уровнях: макроформа или макроструктура, микротемы, тактико-стратегическая конструкция, микроформы). На внутреннем уровне нарративное исполнение связывается с отражением в медиатексте окружающего мира — событий, процессов, ситуаций и персон. Здесь задается особая социальная реальность, которая манифестируется через сценарии описания событий и фактов действительности, сюжеты, роли, приписываемые социальным акторам средствами различных семиотических систем. Таким образом, в медиатексте реальная действительность становится частью игры, где осуществляется переключение ее типов (агональной или игры-головокружения).

В рамках данной статьи рассмотрим основы реализации *внешнего коммуникативного слоя игры* в радиодискурсе. Он эксплицируется посредством игры с макроструктурой медиатекста с целью реализации установки на вовлечение, шокирование адресата или провоцирование сильных эмоциональных состояний. В итоге такая структурно-содержательная игровая модель медиатекста призвана стать манифестантом игры-головокружения, основанной «на стремлении к головокружению и заключается в том, что игрок на миг нарушает стабильность своего восприятия и приводит свое сознание в состояние» паники. В таких случаях человек впадает в состояние оглушенности»³ [Кайуа, с. 61].

Коммуникативное напряжение (соответствующее игре-головокружению) в радиотексте формируется за счет соприкосновения и чередования, т.е. монтажа

---

¹ Берн Э., Игры, в которые играют люди: Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры: Психология человеческой судьбы, М., Лист-Нью, 1997, с. 46

² Там же, с. 47

³ Кайуа Р., Игры и люди, Статьи и эссе по социологии культуры / Р. Кайуа ; сост., пер. с фр. и вступ. ст.: С. Н. Зенкин, М., Объед. гуманитар. изд-во, 2007, с. 61.

гетерогенных макро- и микроблоков текста. Возникающий в итоге текстовый континуум существует как результат актуализации различных жанров, речевых отрезков. Коммуникативным результатом такого столкновения разнородных компонентов является активизация интереса, эмоций и эмоциональных состояний слушателя (удивление, неожиданность, шок т.д.).

В радиотексте выделим виды *игровых моделей* или конструкций, обеспечивающих указанное воздействие, а также представляющих собой способ оформления и структурирования содержания медиатекста, т.е. являющих собой общую схему его формально-содержательной организации, которая задается дискурсом:

1) модель *монтажа функционально разновекторных микроблоков (речевых отрезков)*. В этом случае доминантные коммуникативные стратегии (*фактуализации* в информационном дискурсе (донести до адресата сообщение о событии или факте), *оценки и анализа* в информационно-аналитическом) репрезентированы в чередовании/сочетании с функционально разнородным речевым отрезком, формируя общую схему радиотекста «серьезное – несерьезное (развлекательное)»;

2) модель *жанрового монтажа* – различные жанры приходят во взаимное соприкосновение как элементы текстопорождения;

3) модель *монтажа лично ориентированных и социально ориентированных тематических блоков* формирует дискурсивную практику, построенную на игре личным и общественным, или индивидуальным и общественным сознанием как регулятивными принципами психической жизни¹ медиааудитории.

В модели *монтажа функционально разновекторных микроблоков (речевых отрезков)* реализуется сценарий развлекательного взаимодействия (по оси *журналист – журналист – гость*) в границах познавательного, информационного и информационно-аналитического радиосообщения. Сигналом для актуализации модели становятся тактики *шутливого комментария, оценки, шутливого вопроса* гостю, позволяющие ведущему создать гедонистический, эмоционально-экспрессивный фон обсуждения, в некоторой степени компенсирующий эмоциональную нейтральность/непроявленность сообщения или беседы, осуществляемых в русле информирования. Например: Психолог: *Смотрите, три наши составляющие: внутренний ребенок, взрослый и родитель. Это в соответствии с теорией транзактного анализа. ... Страхи делим на*

---

¹ Спиркин А. Г., Сознание и самосознание / А. Г. Спиркин, М., Политиздат, 1972, 303 с.

несколько частей. ... Девочке может быть просто завидно, что ваша дочь красиво улыбается, с ней кто-то дружит. Допустим, хмурый ребенок. Ведущий: **Хмурый, но хитрый**. Ведущая (смеется): **И коварный! Тандем коварный** (Радио Мир).

Чередование серьезного (обсуждение социальных, психологических, иных познавательных тем) и несерьезного (шутливые комментарии) направлено на создание особой смысловой перспективы «как результат контрастного переключения с одной системы знаний и оценок на другую»¹.

Радиосообщение, обзор, обозрение как коммуникативное действие объединяет в себе различные жанры, создающие полифонию мнений, знаний о мире, фактов. В результате организуется игровая модель медиатекста – *жанровый монтаж*, например, информационные/познавательные + фатические/аттрактивные/художественные жанры. Отметим, что такая модель формирует специфическую дискурсивную практику на радио, является наиболее распространенной, органичной для современного радиодискурса, что обусловлено целью удерживать внимание слушателя, для которого радио является фоном повседневных дел, поездки в автомобиле и т. д. Для иллюстрации модели сравним две передачи о творческих деятелях Беларуси, прозвучавших в эфире в 2008г. и 2023г.: *Сенняшні выпуск праграмы прысвечаны знакамітаму беларускаму рэжысеру... Міхаілу Пташуку. З яго імем звязана цэлая эпоха ў беларускім кіно. У рахунку майстра больш за 30 фильмаў. ... Міхаіл Пташук нарадзіўся ў 1943 годзе ў сялянскай сям'і, таму пазнаў ўсе цяжкасці і выпрабаванні таго часу. З дзяцінства ен марыў пра кіно («Незабыўнае», 2008);*

Даць свабоду сваяму ўнутранаму свету і тым самым адкрыць магчымасць новых, нечаканых думак і вобразаў, адчуванняў і слоў. У чымсці гэта з'ява нагадвае, я б сказала, веснавы настрой у прыродзе, калі сонечная цеплыня, здольная растапіць снег, сагрэць паветра, глебу і дрэва.... Творчасць як новая вясна спрыяе абнаўленню. ... Госць нашай студыі – пісьменнік, лаўрэат літэратурных прэміяў ... Уладзімір Мазго. Напярэдадні ясны... мы паразважаем пра вашу творчасць. Немнога-немала аддалі вы беларускаму мастацкаму слову. ... Частка вашых песняў сталі шлагерамі («Творческий вечер», 2023).

Как видим, в первом эпизоде в основе текста лежит одна тема (творческая деятельность, жизнь героя). Во втором эпизоде явно прослеживаются маркеры жанрового монтажа. Макроструктурный блок 'введение' относится к жанру *зарисовка*, который представляет собой средство для обозначения темы передачи

---

¹Чернявская Е.В., Текст в медиальном пространстве. Учебное пособие / Е. В. Чернявская, М., URSS, 2013., с. 162

(разговор о лирических стихах), намек на тематику, сюжетную линию медиатекста. Тем не менее информация о теме, как и об участнике коммуникативного события не сообщается, что формирует игровое напряжение и ожидание. К сигналам жанрового монтажа – переход к жанру *интервью* – относятся смена языкового кода, обнаруживаемая через контраст плотности эпитетов, метафор, непосредственно тематическое переключение ('весна' – 'творческая деятельность писателя').

В отличие от передач, транслируемых до 2019гг., где преимущественно одна познавательная тема, раскрывающая практически ориентированное, житейское знание, формировала целое сообщение (передачу), в радиосообщениях последних лет наблюдается содержательно-смысловая незамкнутость/открытость текста по отношению к разнородным темам. Познавательный радиотекст представляет собой незамкнутую систему тем, обуславливающих полноту восприятия фрагментов действительности. Например, комбинации гетерогенных тематических наложений (например, *женская и мужская психология + история кулинарных блюд + действия в период Нового года*) составляют текстовое пространство информационного, познавательного медиадискурса.

В итоге развивающиеся развлекательные, шуточные сообщения или праздноречевая беседа призваны выполнять роль *коммуникативного аттракциона* (преднамеренно сконструированного различными коммуникативными инструментами зрелища) как маркера коммуникативного гедонизма (удовольствие от общения). По словам С. М. Эйзенштейна, аттракцион осуществляет обработку «зрителя в желаемом направлении через ряд считанных нажимов на его психику», при котором «важны не факты, а комбинации эмоциональных реакций аудитории, в силу чего теоретически и практически мыслимо построение без сюжетно-логической связи, вызывающее цепь необходимых безусловных рефлексов»¹. В этом случае формируется дискурсивная практика, опирающаяся не на сюжетно-логические связи, а строящаяся с привлечением «безотказно действующего» коммуникативного аттракциона, «опирающегося на глубинные мотивы человеческой психологии»². А. И. Липков, исследующий признаки и классификацию аттракционов как коммуникативного

---

¹ Эйзенштейн С. М., За кадром. Ключевые работы по теории кино / С. М. Эйзенштейн, М., Академический проект, Гаудеамус, 2016, с. 28.

² Там же, с. 162.

приема для кино и развлекательного (игрового) телевидения, обращал внимание на их формообразующую, семиотическую сущность¹.

Маркером конструирования радиотекстов нескольких последних лет является *модель монтажа лично ориентированных и социально ориентированных тематических блоков*, характерная преимущественно для диалогических информационных и познавательных жанров (*интервью, беседа*), а также жанра *сообщение*. Личностно ориентированные тематические доминанты – ‘профессиональные/жизненные/семейные трудности’, ‘неудачи и успех’, ‘страхи’, ‘обиды и покаяние’, ‘взаимодействие’, ‘помощь другим’, ‘личная оценка и мнение’ – становятся коммуникативными аттракционами, т.е. коммуникативным ядром, призванным привлекать внимание, формировать интерес, вовлекать аудиторию.

Содержательную, смысловую систему медиатекста составляют микроблоки, конструируемые разнонаправленными ракурсами – личного и общественного “я”, например, Психолог: *В силу своей практики обращаю внимание, что отцы очень-очень мало времени уделяют времени ребенку ... Если папа готов был к рождению ребенка, но в силу своих обстоятельств проводит с ним мало времени, если он один раз придет уставший, на диван, смотреть телевизор, а возьмет своего малыша и пойдет в парк, будет с ним взаимодействовать ... то он больше никогда не откажется от этого. **Знаю по своему опыту, я очень люблю забирать своего малыша из садика, потому это действительно очень весело, очень здорово видеть неподкупную радость от того, что им занимаются. Это очень важные моменты для ребенка, для его развития. ... Насколько я вспоминаю как со мной взаимодействовала моя мама. Я с такой любовью и трепетом вспоминаю*** («Семейное радио», 1 Национальный канал, 2022).

Личностно ориентированный дискурс актуализируется в текстовой ткани своим тактико-стратегическим рисунком (стратегия «новой искренности», репрезентируется тактиками *личного опыта, личной/жизненной истории, оценки, апелляции к ценностям*; стратегия *демонстрации чувствительности* (тактики апелляции к эмоциям и переживаниям, ностальгии, сентиментальности) и лексическими маркерами.

Такая модель представляет собой свидетельство медиатекста, смысл которого не сводится исключительно к воплощению замысла трансляции познавательных/фактуальных сведений. Журналист и гость как субъекты

---

¹ Липков А. И., Проблемы художественного воздействия: принцип аттракциона / А. И. Липков, М., Наука, 1990, с. 34.

коммуникативной ситуации апеллируют не только к разуму, сознанию (общественному “я”), но и чувствам, ощущению «похож на меня»/«не похож на меня», «я так же поступаю/не поступаю» (личному “я” слушателя), что призвано оказать воздействие на его эмоциональную сферу, побудить к интеллектуальным действиям. Эта модель медиатекста призвана выполнять несколько важных функций: *информирования* (раскрытие образа героя, отображение событий, фактов реальности), *мобилизации* (например, призыв к проявлению заботы и внимания к детям в эпизоде выше), *мировоззренческую* или *идеологическую*. К мировоззренческим (идеологическим) установкам относится следующий ряд: стремление к добру и заботе о других, правда, любовь, уважение другого, помощь другим; патриотизм, служение обществу, семье: (социальное) *А они не перегибали, когда писали мне сообщение: твои дети выродки, и мы их на кол посадим, тебя изнасилуем на глазах у мужа, ему отрубим голову и закопаем? А теперь мы перегибаем? Ребята, нас поставили в позицию защиты. Извините, это и моя страна, вы так себе позволили себя вести, значит, мы вам дадим отпор.* (личное) *У нас дома висит белорусский флаг. Дети мне говорят: Так классно, что он здесь висит. Ой, это так здорово, мы так его любим!* («Герои нашего времени», Альфа радио, 2022).

Отметим следующую закономерность динамики развития коммуникативного пространства медиадискурса. В начале – середине XXI в. коммуникативно-речевая деятельность в рамках информационных и познавательных диалогических и монологических медиажанров разворачивалась по принципу игры, основанной во многом на смеховости, карнавально-праздничной концепции (по М. Бахтину): «праздничность без благоговения, совершенное освобождение от серьезности, атмосфера равенства, вольности и фамильярности, шутовские увенчания-развенчания, веселые карнавальные войны и побоища, пародийные диспуты...».¹ Так, дискурсообразующий характер в рамках жанров интервью (со знаменитыми личностями) выполняли в сочетании с информационными текстовыми микроблоками коммуникативные аттракционы (микротекстовые блоки), построенные на тактиках *юмора* (анекдоты, шутки, юмористичные высказывания, сопровождаемые экспрессивным смехом), *конфликта*, *шутливой беседы или перепалки*, *апелляции*. Например, Гости: *Голову мы починили. Вот у нас есть пиар менеджер, специалист по, держатель микрофона.* Ведущая: *Первый вопрос...такой, наверное, самый несерьезный из*

---

¹ Бахтин М. М., Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин, М., Художеств. лит., 1965, 543 с.

всех. А какой он, Рома Зверь? Гость: Разный, и это радует. Все зависит от ситуации. Но мне кажется, это понятно всем, это простые истины. Ведущая: Тут вот еще спрашивают: к какому зверю относит себя Рома Зверь? Гость: Да ни к какому, думаю (Радио Би-эй, 2013).

Политические, социокультурные изменения последних нескольких лет привели к внедрению иных коммуникативных технологий. Медiateкст все чаще конструируется игровыми моделями, построенными на *коммуникативных стратегиях чувствительности*, которая определяется как «склонность к трогательным ощущениям и представлениям, склонность сопровождать каждое переживание избытком чувств» и «*новой искренности*», предполагающей публичное откровение, рассказ о себе, часто с фокусом на темы нравственности, общечеловеческих ценностях (любовь, дружба, верность, сострадание и т.д.). Развлекательный компонент постепенно уходит в свои, собственно развлекательные жанры (развлекательного разговорного радио). Текстовое целое формируется моделью функционально разновекторных текстовых блоков посредством взаимопересечений стратегий информирования (манифестируемой тактиками автобиографических сведений, оценки общественных событий и т.д.) и стратегий «новой искренности» (стратегия чувствительности, самоидентификации и т.д.), ориентированных на отображение рефлексии чувств, разнообразных компонентов эмоциональной жизни, обращение к переживаниям и мечтаниям, ностальгии, публичную откровенную оценку политических, общественных событий: Ведущая: *В разгар кар'еры ты знікаеш.* Гость: *Да, проблема-то тянулась давно, и как человек больной, как зависимый человек, я пытался контролировать, скрывать все..., потом, когда это все вскрылось, знаете, обещать. ... Ты думаешь, что ты маленький гаврош такой, думал, у меня все будет по-другому. ... Я потерял любимое дело вначале, все мои мечты, это все воплощалось. Я мечтал об этом, я радовался этому всему. Но получается зависимость все забрала это («Пакаленне. ВУ», А. Хацяновіч, Радио Столица, 06.06.2018). В итоге системообразующее триединство медиадискурса «воздействие через информирование и развлечение» трансформируется как «воздействие через информирование и чувствительность».*

Подводя итоги, отметим, что монтажная форма текстового взаимодействия делает возможным сопоставление игры-головокружения с игрой жанра с жанром, разнофункциональных макро- и микроблоков между собой, а также игрой личного и социального. Игра соотносится с текстообразовательной моделью, направленной на включение медиааудитории в действие в радиопространстве,

активизацию эмоционального отношения и побуждение к интеллектуальному или посткоммуникативному действию.

Список использованной литературы

1. Бахтин М. М., Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин, М., Художеств. лит., 1965, 543 с.
2. Берн Э., Игры, в которые играют люди: Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры: Психология человеческой судьбы. М., Лист-Нью, 1997, 336 с.
3. Кайуа Р., Игры и люди ; Статьи и эссе по социологии культуры / Р. Кайуа ; сост., пер. с фр. и вступ. ст., С. Н. Зенкин, М., Объед. гуманитар. изд-во, 2007.
4. Кононенко Б. И., Большой толковый словарь по культурологии / Б. И. Кононенко, М., Вече, АСТ, 2003.
5. Липков А. И., Проблемы художественного воздействия: принцип аттракциона / А. И. Липков, М., Наука, 1990.
6. Спиркин А. Г., Сознание и самосознание / А. Г. Спиркин М., Политиздат, 1972, 303 с.
7. Хейзинга Й., Человек играющий = Homo ludens : ст. по истории культуры / Й. Хейзинга ; сост. и пер. с нидерл. Д. В. Сильвестров, 2-ое изд., испр., М., Айрис Пресс, 2003.
8. Чернявская Е. В., Текст в медиальном пространстве. Учебное пособие / Е. В. Чернявская, М., URSS, 2013.
9. Эльконин Д. Б., Психология игры / Д. Б. Эльконин, М., Педагогика, 1978, 304 с.
10. Эйзенштейн С. М., За кадром. Ключевые работы по теории кино / С. М. Эйзенштейн, М., Академический проект, Гаудеамус, 2016.

**ԽԱՂԱՅԻՆ ՄՈՂԵԼՆԵՐԻ ՏԵՔՍՏԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ՆԵՐՈՒԺԸ ՌԱԴԻՈ ԴԻՍԿՈՒՐՍՈՒՄ**

ԳԼԱԴԿՈ ՄԱՐԻՆԱ

*Մինսկի պեդագոգական լեզվաբանական համալսարանի
խոսքի գիտության և հաղորդակցության տեսության ամբիոնի դասախոս,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
Մինսկ, Բելառուսի
Հանրապետություն
Էլփոստ՝ mgladko29@gmail.com*

Հոդվածում ներկայացված է ռադիոտիրույթում տեքստեր ստեղծող խաղային մոդելների համակարգ: Իրականությունը խաղի մեկնաբանությամբ ՋԼՄ-ների հիմնական միտումն է: Խաղը տեքստ ձևավորող մոդել է, որի նպատակն է հանդիսատեսին ներգրավել գործողության մեջ, ակտիվացնել հուզական վերաբերմունքը և դրդել գործողությունների: Հոդվածի նպատակն է բացահայտել և նկարագրել խաղի հիման վրա ռադիոտեքստի ստեղծման մոդելները, կրթական և տեղեկատվական ռադիո ժանրերում դրանց իրականացման տակտիկական ռեպերտուարը: Աշխատանքում կիրառվել են՝ նկարագրական մեթոդ՝ լեզվական փաստերի դիտարկմամբ, համակարգմամբ, ընդհանրացմամբ, իմաստային, համատեքստային-մեկնաբանական և դիսկուրսիվ վերլուծության մեթոդներ: Ուսումնասիրության ընթացքում պարզվել է, որ մեդիա տեքստի խաղային իրականացման մեխանիզմը ներկայացված է երկու մակարդակներում կամ հաղորդակցական շերտերում՝ (խաղի կող) արտաքին և (իրադարձային-պատմողական կատարում) ներքին, ինչը բնորոշում է ուսումնասիրության նորույթը: Ռադիոտեքստում առանձնանում են խաղային մոդելների այն տեսակները, որոնք հանդիսանում են տեքստի բովանդակության ձևավորման և կառուցվածքի միջոցներ՝ ֆունկցիոնալ բազմավեկտոր միկրոբլոկների մոնտաժ, ժանրային մոնտաժ, անհատական և սոցիալական ուղղվածություն ունեցող թեմատիկ բլոկներ: Այսպիսով, տեքստային փոխազդեցության մոնտաժային ձևը թույլ է տալիս համեմատել գլխապտույտ խաղը ժանրը ժանրի հետ խաղի, միմյանց միջև բազմաբնույթ մակրո և միկրոբլոկների, ինչպես նաև անձնական և սոցիալական խաղերի հետ:

***Բանալի բառեր՝** ռադիոդիսկուրս, մեդիապոքստ, խաղային մոդել, տեքստի ձևավորում, մոնտաժ, հաղորդակցման ռազմավարություն:*

TEXT-FORMING POTENTIAL OF GAME MODELS IN RADIO DISCOURSE

GLADKO MARYNA

PhD in Philological Sciences, Associate Professor,

Minsk State Linguistic University

Minsk, Belarus

e-mail: mgladko29@gmail.com

The article presents a system of game models that generates text in the radio space. Game interpretation of reality is the main trend of the mass media sphere. The game correlates with the text-formation model aimed at including the audience in action, activating the emotional attitude and inciting to action. The goal is to identify and describe the models of generating radio text based on the game, the tactical repertoire of their implementation in educational and informational radio genres. The work used a descriptive method, including observation, systematization, generalization of linguistic facts; methods of semantic, contextual-interpretative and discursive analysis. In the course of the study, it was found that the mechanism of the game implementation of the media text is presented at two levels or communicative layers – external (game code) and internal (event-narrative performance). In the radio text, the following types of game models are distinguished, which are a way of designing and structuring the content of the text: montage of functionally multi-vector microblocks, genre montage, personally oriented and socially oriented thematic blocks. Thus, the montage form of text interaction makes it possible to compare the dizzy game with the game, the given genre with another genre, multifunctional macro- and microblocks with each other, as well as with the game of the personal and social nature.

Keywords: *radio discourse, media text, game model, text generation, montage, communication strategies.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 01.04.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 10.04.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

НАРУШЕНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ДИСТАНЦИИ В ОФИЦИАЛЬНОМ ОБЩЕНИИ

УДК 81'27

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-365

ДУБРОВЧЕНКО ЕЛЕНА

Кандидат филологических наук, доцент
Минский государственный лингвистический университет
электронная почта: dubrovchenko@tut.by

Статья посвящена изучению коммуникативной дистанции в официальном общении с позиций прагмалингвистического подхода. Цель исследования заключается в анализе конфликтных проявлений нарушений коммуникативной дистанции в англоязычном официальном общении. В работе использовались следующие методы исследования: прагматический анализ, контекстуальный анализ, метод интерпретации и метод интроспекции. Материалом исследования послужили художественные фильмы и тексты художественной литературы. В статье рассматриваются особенности официального общения в современном мире, уточняется понятие коммуникативной дистанции, описываются компоненты коммуникативной ситуации, в которой происходит нарушение коммуникативной дистанции. Нарушения коммуникативной дистанции представляют собой изменения величины коммуникативной дистанции, которые вызывают отрицательные эмоции у собеседника. В ситуации сокращения коммуникативной дистанции вектор коммуникативной дистанции направлен в сторону приватности, в ситуации увеличения коммуникативной дистанции вектор коммуникативной дистанции направлен в сторону публичности. В результате исследования было выделено четыре типа нарушений коммуникативной дистанции в официальном общении: 1) территориальные нарушения, связанные с нарушением личного пространства; 2) темпоральные нарушения, заключающиеся в несоблюдении рабочего времени участников общения; 3) интеракционные нарушения, свидетельствующие о неприемлемом поведении участников общения; 4) лингвистические нарушения, представляющие собой использование несоответствующих языковых средств в коммуникации. Выявлены вербальные и невербальные средства, обозначающие выделенные нарушения коммуникативной дистанции в официальном общении.

Ключевые слова: коммуникативная дистанция, приватность, публичность, официальное общение, прагмалингвистика.

Изучение нарушений коммуникативной дистанции в официальном общении представляется актуальным в свете быстрого развития информационных технологий и увеличения объёма официального общения в различных сферах жизни. Коммуникативная дистанция представляет собой один из важнейших параметров, оказывающих влияние на результативность коммуникации и взаимоотношения участников общения.

Цель статьи состоит в анализе конфликтных проявлений нарушений коммуникативной дистанции в официальном общении. Для достижения цели необходимо решить следующие задачи: 1) выделить типы нарушений коммуникативной дистанции в официальном общении; 2) определить реакции коммуниканта на нарушение коммуникативной дистанции в официальном общении; 3) выявить вербальные и невербальные средства, указывающие на нарушения коммуникативной дистанции в рамках официального общения. В работе использовались следующие **методы** исследования: прагматический анализ, контекстуальный анализ, метод интерпретации и метод интроспекции. Исследование проводилось на **материале** англоязычных художественных фильмов и художественной литературы.

Официальное общение – это коммуникация, которая происходит в формальной среде, где участники взаимодействуют в соответствии с определенными правилами и процедурами. Оно характеризуется использованием формальных и точных выражений, которые соответствуют нормам литературного языка, а также социальным ролям и иерархиям, которые определяются профессиональным статусом, социальным положением и другими факторами. Одной из современных тенденций языкового развития, по мнению А. Н. Байкуловой, является распространение принципов неофициального общения в традиционно официальной сфере. Это проявляется в использовании характерных для неофициального общения элементов, таких как диалогичность, разговорность и речевая раскованность [1, с. 50]. Е. П. Захарова предлагает рассматривать официальность/неофициальность в качестве оппозиции, которую можно представить в виде шкалы: официальность – строгая – нейтральная – дружеская (на грани с полуофициальностью); неофициальность – нейтральная – дружеская – фамильярная [Цит. по: 1, с. 50]. Такое понимание официальности/неофициальности позволяет выделить как диаметрально

противоположные компоненты в официальном и неофициальном общении, так и общий компонент «дружеская», входящий в зону официальности, и в зону неофициальности. Наличие общего компонента «дружеская» объясняется тем фактом, что проявление доброжелательности является обязательным условием эффективного взаимодействия [Там же]. Официальность и неофициальность тесно связаны с понятием дистанции общения. Концепция дистанций общения была предложена американским антропологом Эдвардом Т. Холлом. Он выделил четыре типа коммуникативной дистанции: интимную, личную, социальную и публичную, которые отличаются расстоянием между участниками коммуникации [с. 2, 116 – 125]. Каждая из выделенных дистанций имеет ближнюю и дальнюю фазы. Официальное общение осуществляется на социальной дистанции. В. И. Карасик отмечает, что дистанция является наиболее существенным аспектом, влияющим на отношения между участниками коммуникации. Ученый противопоставляет личностно-ориентированное и статусно-ориентированное общение. Личностно-ориентированное общение основано на установлении более тесных отношений между участниками, статусно-ориентированное предполагает реализацию коммуникантами определенных социальных ролей, например, начальник и подчиненный, и др. [3, с. 305]. Коммуникативная дистанция, по мнению ученого, представляет собой определенную шкалу «между предельно личностно-ориентированным и предельно статусно-ориентированным общением» (Там же). Мы разделяем эту точку зрения и считаем, что в крайних точках коммуникативной дистанции находятся зона приватности и зона публичности. Коммуникативная дистанция динамична и может изменяться в зависимости от различных факторов. Она обладает векторной направленностью [4, 5]. Если вектор коммуникативной дистанции направлен в сторону приватности, то коммуникативная дистанция уменьшается, если ее вектор направлен в сторону публичности, то коммуникативная дистанция увеличивается. С одной стороны, официальное общение характеризуется определенной коммуникативной дистанцированностью и статусностью, с другой стороны, в этом виде общения высоко влияние человеческого фактора и люди, работающие вместе, склонны к установлению более тесных отношений и игнорированию определенных правил и норм поведения. Для обеспечения эффективности коммуникации необходимо поддерживать определенное соотношение приватности и публичности в общении, т.е. общаться на дистанции, которая комфортна для всех коммуникантов. Если один из партнеров изменяет величину коммуникативной дистанции и это вызывает отрицательные эмоции у второго коммуниканта, происходит нарушение коммуникативной дистанции.

Анализ коммуникативных ситуаций, в которых один из собеседников изменяет дистанцию общения и нарушает соотношение приватности и публичности в официальном общении показал, что вектор коммуникативной дистанции в рассмотренных примерах направлен в сторону приватности, т.е. коммуникативная дистанция сокращается. О. А. Прохвачева выделяет следующие компоненты типичной ситуации нарушения приватности: участники ситуации, действие со стороны одного из участников (вербальное или невербальное), реакция участника-«жертвы» на это действие, реакция первого участника на реакцию участника-«жертву» [6, с. 103]. В официальном общении участниками ситуации нарушения могут быть коллеги или партнеры, которые имеют одинаковый статус, и люди, имеющие разный статус, например, начальник и подчиненный.

Нарушение приватности рассматривается в работах О. А. Прохвачевой [6] и Д. Солове [7]. Опираясь на данные, полученные учеными, а также результаты собственного исследования, мы выделили следующие типы нарушений коммуникативной дистанции: 1) пространственные, или территориальные (нарушения физического расстояния между партнерами); 2) темпоральные (решение рабочих вопросов в личное время); 3) интеракционные (нарушения, связанные с коммуникативным поведением участников); 4) собственно лингвистические (употребление несоответствующих языковых средств). Рассмотрим подробнее каждый из выделенных типов.

1. Территориальные нарушения коммуникативной дистанции. К территориальным нарушениям коммуникативной дистанции относится вторжение в рабочую зону: вход в кабинет без стука или предварительной записи, нежелание покидать кабинет, когда вас просят выйти. Также к территориальным нарушениям коммуникативной дистанции можно отнести пользование личными вещами без разрешения или сокращение физической дистанции, когда человек слишком близко подходит, нарушая личное пространство собеседника, или прикасается к нему. Территориальные нарушения коммуникативной дистанции могут привести к чувству неудобства, нарушению конфиденциальности и к конфликтам.

(1) *Адвокат Роберт Се приходит в адвокатскую фирму Туган Прайс без предварительной записи, чтобы предложить свои услуги.*

Tegan: Do I need to learn how to say “no means no” in Klingon?

Robert: Cute. Look, I saw the press conference. You’re gonna need a team of lawyers to win this.

Tegan: Why should that include you? Someone who’s made his romantic interests, and thus his impartiality, very clear.

<...>

Robert: Annalise needs to know that.

Tegan: Danielle. Get security to escort Robert out of the building. Now. (How to Get Away with Murder.)

Риторический вопрос вместо приветствия свидетельствует о том, что Тиган недовольна приходом Роберта. Она не ждала его визита и не нуждается в его услугах, о чем ему было сказано ранее. Роберт настаивает на сообщении клиенту информации, которая может повлиять на ход судебного процесса. Тиган не хочет следовать его совету и продолжать разговор. Она считает, что Роберт отвлекает ее от работы своим присутствием и советами и вынуждена позвать охрану, чтобы защитить свое приватное пространство.

(2) *Два детектива приходят в дом отца Грейс, где она временно проживает, и, таким образом, вторгаются в ее личное пространство.*

Detective Joe Mendoza: We hate to be such a nuisance.

Grace: But you continue to be.

Detective Joe Mendoza: Far be it from us to give you advice, Doctor...

Grace: Then don't.

Detective Paul O'Rourke: But are we to understand you've allowed your husband back into your home?

Grace (scoffs): My personal life is none of your business.

Detective Joe Mendoza: Why would you think that? Hmm? Your personal life, your husband's personal life, is our primary business of late.

Grace: What do you want?

Detective Paul O'Rourke: Can you sit, can you sit for a second?

Grace: No, I would prefer to stand.

Detective Paul O'Rourke: How well did you know Elena Alves?

Grace: Are we back to that? (The Undoing.)

Участники анализируемой ситуации разного пола и статуса: Дж. Мендоса и Пол О'Рурк – детективы, а Грейс Фрейзер – подозреваемая. Детективы признают, что нарушают территориальную приватность Грейс (*We hate to be such a nuisance*). Она, в свою очередь, выражает недовольство их вторжением в ее личное пространство (*But you continue to be*) и пытается защищать свою приватность разными способами. Грейс прерывает Дж. Мендоса (*Then don't*), показывая, что не позволит ему навязывать свое мнение; она отказывается отвечать на вопрос личного характера (*My personal life is none of your business*), а также уходит от ответа (*Are we back to that?*). Кроме того, Грейс использует невербальные средства для выражения своих эмоций: она разводит руками,

показывая нежелание терпеть их присутствие, сводит руки «в замок», создавая барьер между собой и детективами, разговаривает стоя, показывая, что надеется на скорейшее завершение визита. Она презрительно фыркает (scoffs), что свидетельствует о нежелании отвечать на вопросы. Также об отрицательных эмоциях Грейс свидетельствует интонация и тон голоса.

2. Темпоральные нарушения коммуникативной дистанции. К данному типу нарушений относятся действия, приводящие к нарушениям границы между рабочим и личным временем, когда рабочие вопросы решаются или обсуждаются в нерабочее время, что может привести к перегрузке и стрессу участников общения, а также нарушению их личной жизни.

(3) *Детектив Гибсон работает за ноутбуком поздно вечером, раздается телефонный звонок, и она с удивлением смотрит на экран телефона.*

Gibson: Gibson.

August Larson: Superintendent Gibson?

Gibson: Yes.

August Larson: I'm August Larson. I'm the consultant psychiatrist who has been asked to assess Paul Spector.

Gibson: It's an odd time to be calling, Doctor. (The Fall.)

Детектив прямо указывает на нарушение коммуникативной дистанции, используя прилагательное *odd* для выражения своего отношения к позднему звонку. Об отрицательной реакции свидетельствует выражение лица детектива, когда она слышит звонок.

(4) *Сара Кей, молодой успешный адвокат, в пятницу проводит вечер в баре, когда звонит ее мобильный телефон.*

Sarah Kay (to Kevin McSwain, a colleague of hers): I'll have to take this.

Sarah Kay (to her friend): I should go.

Friend: It's Friday night.

Sarah Kay: Seems I have work to do. (The Fall.)

Несмотря на то, что телефон звонит в нерабочее время, Сара отвечает на звонок клиента. На нарушении коммуникативной дистанции указывает подруга Сары (*It's Friday night*), импликация в ее высказывании заключается в том, что вечер пятницы – это время, когда люди обычно отдыхают после тяжелой рабочей недели, это время для отдыха, для личной жизни. Однако Сара подчиняется обстоятельствам и уходит. Использование модального глагола (*I'll have to take*) указывает на то, что Сара делает то, что от нее хотят другие, подстраивается под клиента и его потребности, игнорируя собственную личную жизнь.

3. Интеракционные нарушения коммуникативной дистанции. Данный тип нарушений представляет собой нарушения коммуникативной этики и проявляется в виде наблюдения за собеседником, советов, критики, неуместных или бестактных вопросов и других неприемлемых коммуникативных действий. Интеракционные нарушения коммуникативной дистанции приводят к возникновению неприятных ситуаций и конфликтов в официальном общении.

(5) Судебный антрополог была приглашена в качестве консультанта по делу, расследованием которого занимается ФБР. Во время выполнения работы, она почувствовала, что за каждым ее движением наблюдают: “*Would you be able to do your job if someone **was looking over your shoulder** all the time?” (The Bones.)*

Нарушение коммуникативной дистанции описывается словосочетанием *was looking over your shoulder*, темпоральный маркер *all the time* подчеркивает недовольство таким поведением коллег.

(6) Николь и Саймон обсуждают план дальнейших действий:

Nicole: Now where are we going?

Simon: My apartment.

Nicole: I'd like to remind you, Mr. Dermott, ours is a business relationship.

Simon: I'm aware of that, Miss Bonnet. And I'm also aware of the social gulf between us. You are an aristocrat, and I'm a humble burglar. (How to Steal a Million.)

Николь возмущена непристойным предложением Саймона. Чтобы восстановить необходимое соотношение приватности и публичности, она использует сослагательное наклонение (*I'd like*), форму официального обращения (*Mr. Dermott*) и указывает на характер их взаимоотношений (*ours is a business relationship*).

(7) Габриель Гиббинс находится в комнате для допроса свидетелей.

Investigator: Did you know Nate Lahey was there?

Gabriel: Why?

Investigator: I'm asking questions here, Mr Gibbins. (How to Get Away with Murder.)

Инспектор делает акцент на обязанности, присущей выполняемой ею социальной роли. Наречие *here* и форма официального обращения (*Mr Gibbins*) говорят о том, что молодой человек забыл о своей социальной роли, и его речевое поведение не соответствует принятым нормам.

(8) В офис к адвокату Аннализе Китинг приходит клиент.

Keating: Pleased to meet you.

Client: Pleasure is mine. You're more cordial and pleasant in person.

Keating: Thank you.

Client: Your hair is different since I last saw you. Is it real?

Keating: What the hell you're doing?

Client: I'm sorry. It's so gorgeous.

Keating: Not to touch to know that. (How to Get Away with Murder.)

Участники коммуникативной ситуации – две женщины средних лет. Клиентка пытается создать благоприятную атмосферу для обсуждения дел при помощи комплимента. Реакция адвоката на комплимент указывает на недопустимость такого поведения. Даже после извинения клиентки, адвокат подчеркивает, что прикасаться к волосам неприемлемо. Через несколько дней клиентка говорит свидетелям этой ситуации нарушения коммуникативной дистанции: *"I'm beyond modified. I had my assistant do the Internet research that I should never touch Afro-American hair. My God. I had no idea it was such a faux-pas."* (How to Get Away with Murder.)

Данный пример подтверждает мнение Э. Холла о том, что дистанция общения является культурно обусловленным явлением [2]. В коммуникации необходимо учитывать расово этническую принадлежность, ценности и нормы поведения, свойственные другим культурам.

(9) *Главный редактор журнала мод Миранда Пристли задает вопросы на собеседовании Андреа Сакс, которая претендует на роль ее младшей ассистентки.*

Miranda: So, you don't read Runway?

Andrea: No.

Miranda: Before today, you'd never heard of me?

Andrea: No.

Miranda: And you have no style or sense of fashion.

Andrea: Well... I think that depends on what you're...

Miranda: No, no. That wasn't a question. (The Devil Wears Prada.)

Нарушением коммуникативной дистанции является комментарий Миранды по поводу внешности Андреа. Андреа испытывает чувство неловкости, о чем свидетельствует растерянное выражение лица.

4. Лингвистические нарушения коммуникативной дистанции. Данный тип нарушений коммуникативной дистанции представлен употреблением разговорных выражений, а также обценной лексики в рамках официального стиля. Это приводит к отрицательному восприятию партнера как человека, не соответствующего профессиональным компетенциям, и может негативно

сказаться на уважении к данному специалисту в глазах коллег и клиентов, а также на проведении переговоров и карьерных перспективах.

Примером лингвистического нарушения коммуникативной дистанции служит вербальная реакция адвоката Китинг на комплимент *“What the hell you’re doing?”* в примере (8). Оборот *“What the hell”* неуместен в рамках официального общения. Аннализа Китинг могла бы использовать более дипломатичную формулировку, чтобы сдержать свои эмоции и поддержать профессиональный тон разговора.

(10) *“Ahn-dre-ah!” she hissed, much too ladylike to ever make a scene. “What do you think you’re doing? I’m telling you that my daughters need passports immediately, and you decide it’s a good time to chat on your phone? Are you under the very mistaken impression that’s why I brought you to Paris?” <...>*

“Ahn-dre-ah, you realize what you’re doing, do you not? You do know that if you simply leave here like this, I’m going to be forced—”

“Fuck you, Miranda. Fuck you.”

She gasped audibly while her hand flew to her mouth in shock, and I felt not a few Clackers turn to see what the commotion was. They’d begun pointing and whispering, themselves as shocked as Miranda that some nobody assistant had just said that—and none too quietly—to one of the great living fashion legends. (Lauren Weisberger The Devil Wears Prada.)

Употребление нецензурной лексики является нарушением коммуникативной дистанции в официальном общении. В приведенном примере ассистентка Миранды Пристли сообщает о нежелании выполнять свои обязанности, используя неприемлемые для данного вида общения языковые средства.

Выводы.

В результате исследования была предложена классификация типов нарушений коммуникативной дистанции в официальном общении:

- территориальные нарушения, связанные с посягательством на территорию, которую коммуникант считает своей;
- темпоральные нарушения, проявляющиеся в несоблюдении временных границ в официальном общении;
- интеракционные нарушения, заключающиеся в несоответствующем коммуникативном поведении, отрицательно влияющим на взаимодействие (наблюдение за работой, непристойное предложение, неуместный вопрос, неудачный комплимент, комментарий по поводу внешности партнера по общению);

- лингвистические нарушения, состоящие в использовании неформального языка или употребления обценной лексики в официальном общении.

Следует отметить, что список нарушений коммуникативной дистанции открыт для дополнения.

К вербальным средствам выражения нарушений коммуникативной дистанции относятся формы обращений, свидетельствующие об изменении коммуникативной дистанции, глаголы, существительные, прилагательные и словосочетания, описывающие нарушения. К невербальным средствам, указывающим на нарушения дистанции общения, относятся тон голоса и интонация, мимика, жесты и движения.

Изучение нарушений коммуникативной дистанции в официальном общении способствует пониманию норм общения в различных ситуациях и в различных культурах, совершенствованию коммуникативных навыков, поддержанию профессиональной репутации, а также улучшению межличностных отношений в профессиональной сфере. Это может помочь избежать неприятных ситуаций и конфликтов в официальном общении.

Список использованной литературы

1. Байкулова А. Н., Коммуникативно-прагматические функции категории официальность/неофициальность // Вестник ННГУ, 2011, №6-2, URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kommunikativno-pragmaticheskie-funktsii-kategorii-ofitsialnost-neofitsialnost> (дата обращения: 23.03.2023).
2. Hall E. The Hidden Dimension. New York: Anchor, 1969. 217 p.
3. Карасик В. И., Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград, Перемена, 2002, 477 с.
4. Карасик В. И., Язык социального статуса., М., Ин-т языкозн. РАН, 1992, 330 с.
5. Ефанова Л. Г., Коммуникативная дистанция как норма речевого взаимодействия (на примере использования некоторых русских местоимений) // Вестн. Том. гос. ун-та, 2011, № 2 (14), с. 5–11.
6. Карасик В. И., Прохвачева О. Г., Зубкова Я. В., Грабарова Э. В., Иная ментальность, М., Гнозис, 2005, 352 с.
7. Solove D. J. A Taxonomy of Privacy, 154 University of Pennsylvania Law Review. Vol. 154, № 3. 2006. Pp. 477-560.

**ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՄԱՆ
ՀԵՌԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԽԱԽՏՈՒՄՆԵՐԸ**

ԴՈՒՐՐՈՎՉԵՆԿՈ ԵԼԵՆԱ

*Մինսկի պետական լեզվաբանական համալսարան,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլփոստ՝ dubrovchenko@tut.by*

Հոդվածը նվիրված է պաշտոնական հաղորդակցության մեջ հաղորդակցման հեռավորության ուսումնասիրությանը՝ պրագմալեզվական տեսանկյունից: Հետազոտության նպատակն է վերլուծել հաղորդակցման հեռավորության խախտումների կոնֆլիկտային դրսևորումները անգլալեզու պաշտոնական հաղորդակցության մեջ: Հոդվածում օգտագործվել են հետազոտության հետևյալ մեթոդները՝ պրագմատիկ վերլուծություն, համատեքստային վերլուծություն, մեկնաբանման մեթոդ և ներհայեցողության մեթոդ: Հետազոտության աղբյուր են հանդիսացել գեղարվեստական ֆիլմերն ու գեղարվեստական գրականության տեքստերը: Հոդվածում քննարկվում են ժամանակակից աշխարհում պաշտոնական հաղորդակցության առանձնահատկությունները, հստակեցվում է հաղորդակցման հեռավորության հայեցակարգը, նկարագրվում են հաղորդակցական իրավիճակի բաղադրիչները, որոնցում տեղի են ունենում հաղորդակցման հեռավորության խախտումներ: Ուսումնասիրության արդյունքում բացահայտվել են պաշտոնական հաղորդակցության ընթացքում հաղորդակցման հեռավորության խախտումների չորս տեսակ՝ 1) տարածքային խախտումներ՝ կապված անձնական տարածքի խախտման հետ, 2) ժամանակավոր խախտումներ, որոնք վերաբերում են հաղորդակցվողների աշխատանքային ժամերին չհետևելուն, 3) փոխազդեցության խանգարումներ, որոնք ցույց են տալիս հաղորդակցվողների անընդունելի վարքագիծը, 4) լեզվական խախտումներ, որոնք հանդիսանում են հաղորդակցության մեջ կիրառվող ոչ պատշաճ լեզվական միջոցներ: Բացահայտվել են խոսքային և ոչ խոսքային միջոցներ, որոնք վկայում են պաշտոնական հաղորդակցության ընթացքում հաղորդակցման հեռավորության հայտնաբերված խախտումների մասին:

Բանալի բառեր՝ *հաղորդակցման հեռավորություն, գաղտնիություն, հրապարակայնություն, պաշտոնական հաղորդակցություն, պրագմալեզվաբանություն:*

VIOLATIONS OF COMMUNICATIVE DISTANCE IN OFFICIAL COMMUNICATION

DUBROVCHENKO ELENA

PhD in Philology, Associate Professor

Minsk State Linguistic University

e-mail: dubrovchenko@tut.by

The article deals with the study of communicative distance in official communication from the perspective of pragmalinguistics. The aim of the research is to analyse the conflicting manifestations of violations of communicative distance in English-speaking official communication. The following research methods were used in the study: pragmatic analysis, contextual analysis, interpretation method, and introspection method. The material for the study included feature films and literary texts. The article examines the peculiarities of official communication in the modern world, clarifies the concept of communicative distance, and describes the components of the communicative situation in which violations of communicative distance occur. Violations of communicative distance represent changes in the magnitude of communicative distance that elicit negative emotions in the interlocutor. In a situation of reduced communicative distance, the vector of communicative distance is directed towards privacy, whereas in a situation of increased communicative distance, the vector of communicative distance is directed towards publicity. As a result of the research, four types of violations of communicative distance in official communication were identified: 1) territorial violations, associated with the violation of personal space; 2) temporal violations, involving non-compliance with the working hours of communicants; 3) interactional violations, indicating unacceptable behaviour of communicants; 4) linguistic violations, represented by the use of inappropriate linguistic means in communication. Verbal and non-verbal means denoting the identified violations of communicative distance in official communication were revealed.

Keywords: *communicative distance, privacy, publicity, official communication, pragmalinguistics.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 26.04.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 10.05.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЕ КОРПУСНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СИНТАКСИЧЕСКИХ
ЕДИНИЦ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКИХ И БЕЛОРУССКИХ КОНСТРУКЦИЙ
ВТОРИЧНОЙ ПРЕДИКАЦИИ)

УДК (811.111+811.161.3)'367
DOI: 10.56246/18294480-2024.16-377

МОРОЗ ЕВГЕНИЙ

*Старший преподаватель кафедры
современных технологий перевода
Минского государственного
лингвистического университета, Беларусь
электронная почта: mail4maroz@yandex.by*

Цель настоящей статьи – раскрыть специфику проведения сопоставительных корпусных исследований грамматических конструкций. Возможности и ограничения таких исследований описываются с применением методов контрастивного и количественного анализа на примере объектной инфинитивной конструкции вторичной предикации в каузативных высказываниях в английском и белорусском языках. В корпусных исследованиях данные представляются в терминах классов слов безотносительно к лексическому наполнению конструкций, что дает возможность делать выводы об особенностях концептуализации и языкового кодирования знаний представителями разных языковых коллективов. В практическом плане полученные данные могут применяться в переводоведении, в частности, для совершенствования систем машинного перевода. На материале Британского национального корпуса и Белорусского N-корпуса в статье выделяются факторы сопоставимости как требования временно́й и жанровой соотносительности текстов корпусов, а также их репрезентативности, которая зависит не столько от объема выборки, сколько от изменения относительной частоты рассматриваемого явления в ее сегментах. Приведенный алгоритм работы с корпусами английского и белорусского языков может использоваться для создания сопоставимого репрезентативного корпуса для проведения исследования синтаксических единиц неблизкородственных языков.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, корпус, репрезентативность, синтаксис, вторичная предикация

Современные лингвистические исследования естественным образом проводятся с использованием информационных технологий. Это справедливо главным образом для корпусной лингвистики – направления, которое начало свое бурное развитие в 1960-1980-х гг. с изобретением и внедрением компьютеров, позволивших значительно ускорить процесс обработки информации. Совершенствование технологий дает исследователям дополнительные возможности, хотя использование понятия «корпус» как собрания текстов имеет в лингвистике достаточно долгую «докомпьютерную» традицию. Однако в современном значении оно соотносится именно с компьютерными технологиями и обозначает «представленный в электронном виде, как правило, размеченный для анализа в лингвистических целях, обеспеченный сравнительно простой в использовании поисковой системой репрезентативный массив неотредактированных текстов, репрезентирующий максимальное множество вариантов языка»¹. Примечательно, что корпусную лингвистику характеризует определенный циклический путь развития от теоретического к прикладному и далее опять к теоретическому направлению: размеченный корпус текстов как таковой является практическим результатом теоретических исследований и классификаций языковых явлений, но также сам становится основой для дальнейших теоретических лингвистических построений и прикладных исследований.

Составление лингвистического корпуса требует объединения технической компетенции для обработки массива текстов, установления классов и классификаций с усилиями исследователя как интерпретатора полученных данных, его языковой интуицией и умением предвосхищать результат. В то же время актуальным для любого языковедческого научного исследования остается требование его объективности, нарушение которого при опоре лишь на интуицию может привести к тому, что исследователь рискует получить заранее запрограммированный им результат. Применение выверенных и зарекомендовавших себя методик в сочетании с тщательным анализом и интерпретацией наблюдаемых явлений, однако, приводит к получению объективных данных.

Синтаксические исследования основываются на современной корпусной базе и позволяют проводить лингво-статистический анализ без привязки к лексической реализации синтаксических позиций, а также определять особенности функционирования рассматриваемых единиц. Такое направление в лингвистике получило название экспликативного синтаксиса. Предметом его исследования

---

¹ Чилингарян К.П., Корпусная лингвистика: теория vs методология // Вестник Российского университета дружбы народов, Серия: Теория языка, Семиотика. Семантика., 2021. т. 12. № 1. С. 213. DOI: 10.22363/2313-2299-2021-12-1-196-218.

являются «определяемые в терминах грамматических классов синтаксические структуры, рассматриваемые как репрезентации исходных семантических пропозиций, представляющих конфигурации вершинного (матричного) предиката и его компонентов, обусловленных заключенным в предикате лексическим понятием»¹. Особый интерес также представляют сопоставительные корпусные исследования на материале как родственных, так и неблизкородственных языков, например, английского и белорусского. Их результаты позволяют устанавливать сходства и различия в формах языкового кодирования и представления знаний. Такие данные вносят вклад в описание языковых картин мира носителей языков, но также имеют и практическое применение, в частности, могут усовершенствовать системы машинного перевода. Работа, однако, может осложняться некоторыми ограничениями. В частности, первое из них – это проблема сопоставимости корпусов, второе – проблема их репрезентативности. Рассмотрим возможности проведения сопоставительных синтаксических исследований на примере британского национального корпуса английского языка² и корпуса белорусского языка³. В качестве синтаксической единицы для сопоставления возьмем конструкции вторичной предикации, употребляемые в каузативных высказываниях.

Вторичная предикация возникает при языковом кодировании сложных информационных структур, когда в одном предложении описывается сразу несколько положений дел. Говорящий, основываясь на своих коммуникативных установках, выделяет одно из положений дел как основное, другие – как дополнительные, фоновые. Такое основное положение находит свое выражение в предикативном центре предложения, где глагол-сказуемое в личной форме отличается грамматически выраженными категориями темпоральности, модальности и персональности. Дополнительные, фоновые ситуации (положения дел) также представляют собой пропозицию (имеют свою логическую схему), но их предикативные категории не имеют полного грамматического выражения, а зависят от основного. Такие конструкции в лингвистическом понимании представляют собой единство формы и смысла. Несводимость значения конструкции к сумме значений ее составляющих можно продемонстрировать на примере каузативных конструкций в сопоставляемых языках. Так, в английском высказывании *I let John speak freely* 'Я позволил Джону высказаться открыто'

---

¹ Киклевич А., Корпусные исследования в синтаксисе: возможности и ограничения // *Przegląd rusycystyczny*. 2022, No. 1 (177). С. 105. DOI: 10.31261/pr.12755.

² British National Corpus (BNC). URL: <https://www.english-corpora.org/bnc/>

³ Беларускі N-корпус. URL: <https://bnkorporus.info/>

вторично-предикативная объектная конструкция с инфинитивом *John speak* выражает каузированную ситуацию. Деление же конструкции и выведение субъектного или предикатного элементов приводит к полной потере смысла предложения: *?I let John freely* 'букв. Я позволил Джону открыто' или *?I let speak freely* 'букв. Я позволил говорить открыто'. То же справедливо и для белорусского эквивалента рассматриваемого высказывания *Я даў Джону казаць адкрыта* с тем же значением. Устранение субъектного или предикатного членов конструкции изменяют смысл предложения: *Я даў Джону адкрыта* 'Я позволил Джону открыто' или *Я даў казаць адкрыта* 'Я позволил высказаться открыто'. И хотя с грамматической точки зрения такие предложения могут существовать, они не передают тех смыслов, которые заложены в оригинальном высказывании с использованием конструкции.

Для проведения корпусных синтаксических исследований конструкций необходимо выделить их прототипические черты, т.е. те свойства, которые позволят обеспечить максимально независимое от контекста и лексического наполнения построение схемы ситуации. Схемы «содержат некоторое число переменных или свободных мест, предназначенных для того, чтобы быть заполненными специфическими элементами ситуации, которая будет репрезентирована этой схемой»¹. Применительно к конструкциям вторичной предикации как языковым знакам, денотатом которых выступает ситуация, прототипическая схема может быть представлена в виде «субъектный член конструкции – предикатный член конструкции». Субъектный член выражает семантический субъект описываемой ситуации, предикатный – приписываемый ему признак. Следующим этапом является морфологическое описание прототипической схемы. Применительно к рассматриваемой каузативной конструкции в английском языке субъектный член конструкции выражается существительным в общем падеже или местоимением в объектном падеже, предикатный – инфинитивом без частицы *to*. В белорусском языке субъектный член конструкции также выражается существительным или местоимением, чей падеж зависит от согласования с каузативным глаголом (дательный или винительный), а предикатный также выражается инфинитивом.

На основе выделенных морфологических свойств, а также принципа заполнения позиций компонентов матричного каузативного глагола, формируется поисковый запрос для отбора языкового материала из корпуса. Для рассматриваемой каузативной конструкции запрос в корпусе английского языка

---

¹ Ришар Ж. Ф., Ментальная активность. Понимание, рассуждение, нахождение решений (сокр. пер. с франц. Т. А. Ребеко), М., Институт психологии РАН, 1998, с. 15.

может быть представлен в виде *let* _n _v?i*. Синтаксис запроса отражает порядок следования элементов конструкции, использование знака астериск (*) после каузативного глагола позволяет включить в поиск все формы, включая 3-е лицо единственного числа. Формат запроса *_n* позволяет получить в выдаче любые формы существительных (как имена собственные, так и нарицательные) в единственном или множественном числе. Для поиска по местоимениям в запросе элемент *_n* следует заменить на *_p*. А элемент *_v?i* указывает на запрос инфинитивной формы глагола. Интерфейс корпуса позволяет не запоминать условные обозначения, а указать необходимые частеречные значения через форму *POS* (Part of Speech). В корпусе белорусского языка формула поискового запроса для необходимой конструкции представлена в виде *даць ND V<O>*. Однако интерфейс программы также позволяет не запоминать синтаксис запроса, а задавать необходимые значения через предложенную форму. Так, *ND* представляет любое существительное в дательном падеже, а *V<O>* – инфинитив. Выбор опции «Все словоформы» для каузативного глагола позволяет получить в выдаче глаголы в любой из временных или родовых форм.

Ограничением в использовании такого подхода в белорусском корпусе является омонимия грамматических форм. Так, в рассматриваемой конструкции при наличии отрицания с глаголом *даць* существительное может употребляться как в дательном, так и в родительном падеже, например, *Ён не даў яму дагаварыць* ‘Он не позволил ему договорить’ (объектная инфинитивная конструкция вторичной предикации) и *Слабое здароўе не дало мажлівасці атрымаць сістэматычнай адукацыі* ‘Слабое здоровье не дало возможности получить систематическое образование’ (дополнение с зависимой атрибутивной группой). Подобные примеры могут быть исключены из выборки в ручном режиме при последующем ее анализе. Решение такой проблемы представляется возможным за счет более точной грамматической разметки при создании корпуса.

Следующей задачей при проведении исследования на базе двух языков является установление сопоставимости корпусов. Данный фактор помимо сравниваемого объекта учитывает также «качественные характеристики текстов, образующих исследовательские корпуса, – их временную и жанровую соотнесенность»¹. Анализ представленных данных показывает, что в случае с рассматриваемыми корпусами сопоставимый исследовательский корпус можно получить, отбирая контексты употребления конструкции вторичной предикации в текстах художественного стиля, поскольку они созданы англоязычными и

---

¹ Тарасавич Л. А., Пространственные предлоги в немецком и русском языках: семантика и функционирование : дисс. ... докт. филол. наук, Минск, МГЛУ, 2016, с. 62.

белорусскими авторами в примерно один и тот же период времени. Выбор других стилей и жанров текстов также возможен, однако они представлены в рассматриваемых корпусах непропорционально, таким образом, требование сопоставимости может быть нарушено.

На следующем этапе определяется объем выборки для проведения исследования. Решение этой задачи может вызывать определенные трудности, поскольку предполагает с одной стороны получение объема данных, достаточного для того, чтобы сделать объективные выводы относительно объекта и его свойств и продемонстрировать достоверность полученных результатов, а с другой – экономии усилий исследователя, поскольку обработка очень большого массива данных может быть достаточно трудозатратной, но не всегда целесообразной. В связи с этим более значимым является не столько объем выборки, сколько репрезентативность корпуса. Причем, если для общеязыкового корпуса параметрами репрезентативности могут считаться его объем и пропорциональная представленность текстов разных периодов, авторов, стилей и жанров¹, то для исследовательского корпуса решающим фактором является не объем, а относительная частота рассматриваемого явления при увеличении выборки. И если она «от прибавления каждого последующего фрагмента текста будет изменяться все меньше и меньше, то это означает, что корпус в целом репрезентативен»². Такую идею определения репрезентативности корпуса можно проиллюстрировать, применив методiku пропорциональной организации данных при накоплении и коррекции относительной частоты явления А. Н. Баранова (цит. по 7)³. Суть метода продемонстрируем на примере рассматриваемой каузативной конструкции, в которой вторично-предикативный элемент семантически может выражать каузированное действие, состояние или качество. Проведем замер относительной частоты распределения выражения указанных значений в равных фрагментах примеров употребления конструкции по 50 единиц. В первом замере примеры выражения каузируемого действия составляют 66% употреблений, каузированное состояние описывается в 31% контекстов, изменение качества – в 3% примеров. При добавлении в выборку еще 50 примеров употреблений, соотношение контекстов представлено следующим образом: действие – 66%,

---

¹ Богоявленская Ю. В., Репрезентативность лингвистического корпуса: метод верификации достоверности полученных данных // Политическая лингвистика, № 4, 2016, С. 163.

² Кибрик А. Е., Брыкина М. М., Леонтьев А. П., Хитров А. Н., Русские посессивные конструкции в свете корпусно-статистического исследования // Вопросы языкознания, 2006, Вып. 1., с. 21.

³ Баранов А. Н., Проблема репрезентативности корпуса данных (на примере политической метафорики) // Труды Междунар. семинара «Диалог 2001, М., Наука, 2001.

состояние – 30%, качество – 4%. При следующем замере с еще 50 примерами употреблений соотношение остается примерно таким же: 67% – 29% – 4%. Таким образом, при увеличении выборки относительная частота исследуемых явлений в целом сохраняется, что свидетельствует о том, что исследовательский корпус может быть признан репрезентативным уже при объеме в 150 контекстов. Примерно такая же относительная частота распространения характерна и для корпуса английских контекстов, следовательно, для выделения и описания языковых корреляций и закономерностей полученный исследовательский корпус можно признать сопоставимым и репрезентативным.

Таким образом, сопоставительные корпусные исследования синтаксических структур могут проводиться с помощью автоматизированного отбора языкового материала на основе следующего алгоритма: выбор объекта исследования – синтаксической единицы, выражающей одинаковую семантику, определение ее прототипических черт и способов их языковой морфологической реализации для составления поискового запроса в корпусах, элиминация омонимичных грамматических форм в поисковой выдаче, составление сопоставимого по жанрам и времени создания текстов репрезентативного многоязычного исследовательского корпуса, анализ полученных данных и интерпретация результата.

Список использованной литературы

1. Баранов А. Н., Проблема репрезентативности корпуса данных (на примере политической метафористики) // Труды Междунар. семинара «Диалог 2001», М., Наука, 2001.
2. Беларускі N-корпус. URL: <https://bnkorporus.info/>
3. Богоявленская Ю. В., Репрезентативность лингвистического корпуса: метод верификации достоверности полученных данных // Политическая лингвистика, № 4, 2016, с. 163–166.
4. Кибрик А. Е., Брыкина М. М., Леонтьев А. П., Хитров А. Н., Русские посессивные конструкции в свете корпусно-статистического исследования // Вопросы языкознания, 2006, Вып. 1, с. 16–45.
5. Киклевич А., Корпусные исследования в синтаксисе: возможности и ограничения // Przegląd rusycystyczny. 2022, No. 1 (177), P. 98–114, DOI: 10.31261/pr.12755.
6. Ришар Ж. Ф., Ментальная активность. Понимание, рассуждение, нахождение решений (сокр. пер. с франц. Т. А. Ребеко). М., Институт психологии

РАН, 1998, 232 с.

7. Тарасавич Л. А., Пространственные предлоги в немецком и русском языках: семантика и функционирование : дисс. ... докт. филол. наук, Минск, МГЛУ, 2016. 232 с.

8. Чилингарян К. П., Корпусная лингвистика: теория vs методология // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия, Теория языка. Семиотика. Семантика. 2021. Т. 12. № 1, с. 196–218. doi: 10.22363/2313-2299-2021-12-1-196-218.

9. British National Corpus (BNC). URL: <https://www.english-corpora.org/bnc/>

**ՇԱՐԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԻ ՀԱՄԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԻ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ /ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԵՎ ԲԵԼԱՌՈՒՍԵՐԵՆ ՍՏՈՐՈԳԵԼԻ
ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄԱՆ ՎՐԱ/**

ՄՈՐՈՋ ԵՎԳԵՆԻ

*Մինսկի պետական լեզվաբանական համալսարանի
ժամանակակից թարգմանչական տեխնոլոգիաների
ամբիոնի ավագ դասախոս,
Բելառուսի Հանրապետություն
Էլփոստ: mail4maroz@yandex.by*

Հոդվածում նկարագրվում են անգլերենում և բելառուսերենում հանդիպող պատճառական կոնտեքստների երկրորդային ստորոգումային կառույցներում օբյեկտային ինֆինիտիով կազմված շարահյուսական միավորների համեմատական կորպուսային հետազոտության հնարավորություններն ու սահմանափակումները: Շարահյուսական ուսումնասիրություններում լեզվաբանական վերլուծության համար տվյալները ներկայացվում են խոսքի մասերի տերմինաբանությամբ կառույցների լեքսիկական բովանդակությունից անկախ, ինչը թույլ է տալիս եզրակացություններ անել տարբեր լեզվական խմբերի ներկայացուցիչների կողմից իրականության մասին գիտելիքների հայեցակարգային և լեզվական կողավորման առանձնահատկությունների վերաբերյալ: Գործնական առումով ստացված տվյալները կարող են կիրառվել թարգմանագիտության մեջ՝ մասնավորապես մեքենայական թարգմանության համակարգերի կատարելագործման համար: Օգտագործելով բրիտանական ազգային կորպուսի և բելառուսական N-կորպուսի նյութերը, հոդվածում առանձնացվում են թե՛ համադրելիության գործոնը՝ որպես կորպուսների տեքստերի ժամանակի և ժանրային փոխկապակցվածության պահանջ, թե՛

դրանց ներկայացուցչական գործոնը, որը կախված է ոչ այնքան նմուշի ծավալից, որքան դրա սեգմենտներում դիտարկվող երևույթի հարաբերական հաճախության փոփոխությունից: Քերականական ձևերի համանունությունը կարող է լինել կորպուսային հետազոտությունների համար լեզվական նյութի ավտոմատացված ընտրության տեխնիկական սահմանափակում: Անգլերեն և բելառուսերեն կորպուսների հետ աշխատելու վերը նշված ալգորիթմը կարող է կիրառվել համադրելի ներկայացուցչական կորպուս ստեղծելու համար՝ իրականացնելու ոչ հարակից լեզուների շարահյուսական միավորների ուսումնասիրություն:

Քանալի բառեր՝ կորպուսային լեզվաբանություն, կորպուս, ներկայացուցչականություն, շարահյուսություն, երկրորդական սպորոգում:

**STUDY OF COMPARATIVE CORPUS OF SYNTACTIC UNITS
(A CASE STUDY OF ENGLISH AND BELARUSIAN CONSTRUCTIONS
OF SECONDARY PREDICATION)**

MAROZ YAUHENI

*Senior Lecturer, Department of Modern Translation Techniques,
Minsk State Linguistic University, Belarus
e-mail: mail4maroz@yandex.by*

The article aims to explore the peculiarities of studies of comparative corpus of grammatical constructions. It describes the potential and restrictions of these studies through contrastive and quantitative analysis of the objective infinitive construction of secondary predication in causative contexts in English and Belarusian. Corpus studies analyze data in terms of word classes, disregarding the lexical content of the constructions. This allows to draw conclusions about how knowledge is conceptualized and linguistically coded by speakers of different languages. The findings of such studies have practical applications in translation, particularly in improving machine translation systems. The article also emphasizes the factors that allow for data comparison, such as the temporal and genre similarities of the corpus texts and their representativeness. The article uses the British National Corpus and the Belarusian N-corpus as examples, and suggests that the used algorithm can be applied to create comparable representative corpora for studying syntactic units in remotely-related languages.

Keywords: *corpus linguistics, representative corpus, syntax, secondary*

predication.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 07.09.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 11.09.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

TYPICALITY RATING OF AN AGENT'S FEATURES INFERRED
FROM VERB-PREDICATE MEANING

UDK 81'23

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-386

BEKREYEVA YULIYA

*Post-Doc Researcher, PhD in Philological Sciences,
Associate Professor, Minsk State Linguistic University
e-mail: bekreyeva@mail.ru*

The present article investigates how agentive verb-predicates that denote interaction between people are associated with certain personal characteristics. It applies the approach to the semantic role of an agent as a feature-based and prototypically structured concept that constitutes an implicational part of verb meaning. A dichotomous yes/no experiment with a stimuli sequence “Person X [verb] Person Y. Person X is [characteristics]?” demonstrated the ability of L 2 English speakers to draw judgement about the character of a person in action inferring from prototypicality of a certain characteristic from verb-predicate meaning. The frequency of positive or negative responses reveal the degree of typicality of agent’s characteristics and this typicality corresponds to the type of implication in terms of strong, weak or negative implicational semantic features in the structure of verb meaning. The study opens new perspectives for linguistic modeling of personality images and revealing biases from verb-predicate selections in event descriptions.

***Keywords:** verb meaning, semantic role, agent, person’s characteristics, implicational semantic features, inference, typicality of a feature.*

Introduction

The key idea of cognitive linguistics is that meaning of words represents the way people perceive and process information from the outer world (Geeraerts, 2006¹). It is assumed that people work out attributions while observing somebody acting in a particular way in a certain event or situation (see an overview of research to the topic

---

¹Geeraerts, D. (2006). Cognitive linguistics: Basic readings. Vol. 34. Walter de Gruyter. P. 5.

in Hinton, 2015¹). Similar inference is done when the event or situation is verbalized, and the choice of words plays a crucial role in processing attributions about a person's character traits, intentions, motives, attitudes etc. The **aim** of the current study is to reveal typical associations of verbs that describe actions instigated by a person with words that denote person's characteristics. Its **relevance** is determined by anthropocentric approach that forms the framework of modern linguistics. The paper applies the findings and methodology of cognitive research line and presents new empirical evidence of the associative ties of verbs as well as inferences of verb meaning.

As the verb is a special part of speech that denotes events or situations in time-space continuum (Engelberg, 2004; Rappaport-Hovav, 2010; Кубрякова, 1997), it should store certain information about the characteristics of participants of a denoted event. In linguistic literature such participant is labeled as **an agent** (a type of deep case (Fillmore, 1968; Cook, 1989), a semantic or thematic role (Jackendoff, 1983; Rappaport Hovav, 2010).

Scholars argue whether a verb assigns the role to its subject argument (Fillmore, 1968; Aitchison, 2012²) or the semantic class of an argument modifies the verb meaning (Goldberg, 2013; Cheng, 2023). The so-called **agentive verbs** are distinguished as having an in-built agent role in their meaning. This incorporation correlates with referential properties of their subject nouns (Cruse, 1973³). Previous research provides evidence that the category of agent is a part of core knowledge (Carey, 2000; Hafri et al, 2018; Stickland, 2017;) and has a prototype structure (Dowty, 1991; McRae et al, 1997; Ferretti et al., 2001). Studying predicate semantics, D. Dowty describes a set of functional semantic features that build the category. Protoagent is active, volitional, autonomous, sentient, with energy and self-control. These features are part of meaning of agentive verbs. They are activated to draw "family resemblance" with the subject – a noun in corresponding syntactic position. For example, "*The door opens*" could be interpreted in terms of conceptual metaphor: the door is endowed with volition, self-control and power to initiate the action. K. McRae, T. R. Ferretti, L. Amyote and A. Hatherell reveal more specific features within an agent role in the verb meaning, such as *scary* for *frighten*, that contribute to

---

¹ Hinton, P. R. (2015). *The perception of people: Integrating cognition and culture*. New York, London: Routledge. P. 65-72.

² Aitchison, J. (2012). *Words in the mind: An introduction to mental lexicon*. Wiley-Blackwell. P.138-142.

³ Cruse, D. A. (1973). Some thoughts on agentivity. In: *Journal of Linguistics*, 9(1). P. 12. 11-23

identifying more or less prototypical role fillers, for example, *a monster* is more typical as an agent for *frighten* than *a baby* (McRae, 1997¹).

Our study continues this line of research and aims to find out how strongly certain personality characteristics are associated with an agent performing certain action. Twenty agentive verbs were selected as a material for experimental survey. Most verbs reflect conventionalized socio-cultural patterns of judging a person's character by a type of action, e. g. *A person who welcomes another person is (typically) hospitable*. It should be specifically noted, that characterizing features of an agent are part of implicative meaning of a verb, thus their activation in context is probabilistic rather than obligatory.

Method

A hundred graduate students of the English language department in Minsk State Linguistic University took part in a survey organized on psytoolkit.org (Stoet, 2017). All students were tested to have B2 level of English competence. The survey additionally contained a question "What best describes your level of English" to self-assess language competence choosing from the following options:

- I'm fluent in English (able to express any idea without difficulty);
- I'm proficient in English (able to explain how this language works to other people);
- I'm good at English (able to keep conversation without much difficulty);
- I'm a basic user (able to communicate on everyday topics);
- I'm still learning to speak English.

Of all the respondents 72 people were chosen for further task, including those who marked fluency of English (15 respondents), proficiency (29 respondents) and the ability to keep conversation without much difficulty (28 respondents).

The task was designed as dichotomous yes/no questions: "*Read the 2 statements: the first describes an action with two people involved, the second gives characteristics of a person. Choose "YES" if the characteristic is CORRECT for a person in action. Choose "NO" if the characteristic is WRONG. The time is restricted, so give a quick answer, or the screen changes for the next question.*" The time restriction was 7000 ms. The first three questions were used for training and were not included in data for analysis.

The statements were modeled as "Person X [verb] Person Y. Person X is [characteristics]". Thus, a verb in the basic SPO construction is contextualized in its agentive and interpersonal variant of meaning. Characteristics were represented by

---

¹ McRae, K., Ferretti, T. R. & Amyote, L. (1997). Thematic roles as verb-specific concepts. *Language and cognitive processes*, 12 (2/3). P. 149-154.

adjectives describing personal features. As the agent is represented only as a category name (person), the information about his characteristics should be inferred from the verb meaning. The choice of characteristics was made based on the componential analysis of verb meaning in dictionary entries and on the researcher's intuition. A certain number of adjectives were chosen as the opposite characteristics to check whether the verb meaning could affect agent's characterization in a way of denying certain features.

Results and discussion

Generally, the respondents coped to answer questions within the time limit: no more than 3 blank answers were left for a number of questions; the average time was 4770 ms. ranging from mean 5920 to 3953 ms. per question. Certain verb – characteristics pairs had a substantial dominance of either positive or negative response while others didn't show any relevant "yes/no" percentage difference (see Table).

Table. The frequency of responses and time reactions to verb - characteristics stimuli.

Nº	Verb	Characteristics	Positive response	Negative response	Average time of reaction
1.	thank	Polite	98 %	2 %	4021
2.	welcome	Hospitable	93 %	7 %	4455
3.	attack	Aggressive	90 %	10 %	4200
4.	educate	knowledgeable	89 %	11 %	4611
5.	abuse	Cruel	88 %	12 %	5810
6.	help	Kind	87 %	13 %	4376
7.	save	Brave	86 %	14 %	5920
8.	threaten	Hostile	82 %	18 %	4567
9.	serve	Subordinate	51 %	49 %	5902
10.	protect	Strong	66 %	34 %	4679
11.	control	strong-willed	65 %	35 %	4890
12.	praise	Respectful	64 %	36 %	4356
13.	criticize	Unfriendly	37 %	63 %	5657
14.	lead	Subordinate	23 %	77 %	4826
15.	defend	Aggressive	21 %	79 %	4534
16.	fight	Weak	14 %	86 %	4877
17.	warn	Aggressive	13 %	87 %	4625
18.	steal	Honest	8 %	92 %	4547
19.	teach	Stupid	5 %	95 %	4611
20.	understand	Stupid	0	100 %	3953

The distribution of positive and negative responses shows the degree of typicality of a certain characteristic for the agent in a certain action. This typicality could be interpreted in correlation with the stochastic model of meaning by M. V. Nikitin (1988). He distinguishes **the intensional**, or obligatory semantic features that make up the meaningful core of the meaning; and **the implicational**, or “meanings induced by the intensional due to the implicational connections of features”¹. Within the latter one, M. V. Nikitin singles out a tough implicational (obligatory and necessary implication that is 100 % actualized in each word use), a strong implicational (a high degree of probability of a feature), a weak implicational (the presence or absence of a feature is equally likely) and a neg-implicational (the absence of a feature is highly probable). The results of the survey correlate with three types of implicational features:

- strong implicational: agent’s characteristics having more than 80 % of positive answers (lines 1-8 in the Table);
- weak implicational: agent’s characteristics are in the range of less than 80 % of either positive or negative responses (lines 9-15 in the Table);
- neg-implicational: the characteristic is given more than 80 % negative response (lines 16-20 in the Table).

In particular, strong implication was revealed in pairs that are connected with social codes of behavior like *thank*, *welcome*, *help*. Negative traits of character are viewed as typical for an agent of verbs *attack*, *abuse*, *threaten*. The meaningful difference between *threaten* and *warn* is that the feature “aggressive” is part of a strong implicational for the former and part of a neg-implicational for the latter. Aggressiveness is also perceived as unlikely for the agent of the verb *defend*. For its synonym *protect* the characteristic of “being strong” is more likely, as well as “strong-willed” for the verb *control*, both are included in weak implicational.

Attitudinal characteristics “respectful” for *praise* and “unfriendly” for *criticize* are also part of a weak implicational in each corresponding verb meaning. “Being weak” is highly unlikely for a person who *fights* and “honest” – for a person who *steals* (both of the mentioned characteristics are neg-implicational). A rather unexpected result of strong implication demonstrated the pair “save – brave”, as we hypothesized this feature to be part of a weak implicational. Probably the rhyming forms of words contributed to the strength of association.

Status characteristic “subordinate” is viewed as neither typical nor unlikely for agentive verbs *lead* and *serve*. Intellectual ability of an agent is a highly relevant

---

¹ Никитин, М. В. (1988) Основы лингвистической теории значения. Москва: Высшая школа. С. 164.

characteristic for verbs *educate*, *teach*, *understand*: while “knowledgeable” is part of strong implicational for *educate*, “stupid” is a neg-implicational feature for *teach* and *understand*. The typicality of intellectual features for verbs of profession *teach* and *educate* is partly justified by the fact that the respondents are students specializing in teaching English, so they have a positive image of a teacher that coincides with their self-image.

The results of the survey correlate in many ways with the experimental study of thematic roles as verb-specific concepts (McRae et al. 1997). While the previous research has provided empirical proof that “the thematic role knowledge is linguistically relevant in the sense that it is computed and used immediately and automatically in on-line language processing”¹, our work demonstrates that for L2 speakers it is computed immediately as well and used to draw judgment about the character of a person in action. K. McRae et al. collected lists of features to represent agent and patient roles for their selection of verbs in a 45-minute experiment session with native English-speaking students, while we focused on evaluating a particular feature in terms of its typicality, the time limit being a necessary condition to activate implicit association.

To conclude, the study of specified features of an agent as part of implicational verb meaning opens new perspectives for language analysis, in particular, modeling personality images and revealing biases from verb-predicate selections from event descriptions (for example, the choice between *defend* and *attack* or *warn* and *threaten* in texts about a particular person involved in physical or verbal hostility). Considerably, more surveys will need to be done to determine the typicality of particular characteristics of agents for particular verbs (the list of verbs being expanded). In particular, directed association tests that collect first associations within the time limit and experiments with a set-up scale for typicality judgments about characteristics of an agent will complement the current survey results.

References

1. Aitchison, J. (2012). *Words in the mind: An introduction to mental lexicon*. Wiley-Blackwell.
2. Carey, S. (2000). The origin of concepts. *Journal of Cognition and Development*, 1(1), 37-41.
https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1207/S15327647JCD0101N_3

---

¹McRae, K., Ferretti, T. R. & Amyote, L. (1997) Thematic roles as verb-specific concepts. *Language and cognitive processes*, 12 (2/3). P. 145.

3. Cheng, Q., & Cheng, Q. (2023). *A Complementary Study of Lexicalist Approaches and Constructionist Approaches*. Taylor & Francis.
4. Cook, W. A. (1989). *Case grammar theory*. Georgetown: Georgetown University Press.
5. Cruse, D. A. (1973). Some thoughts on agentivity. *Journal of Linguistics*, 9(1), 11-23.
6. Dowty, D. (1991). Thematic proto-roles and argument selection. *Language*, 67(3), 547-619.
7. Ferretti, T. R., McRae, K., & Hatherell, A. (2001). Integrating verbs, situation schemas, and thematic role concepts. *Journal of Memory and Language*, 44(4), 516-547. <https://doi.org/10.1006/jmla.2000.2728>
8. Fillmore, Ch. (1968) The case for case. In: E. W. Bach & R. T. Harms (eds.) *Universals in linguistic theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
9. Geeraerts, D. (2006) *Cognitive linguistics: Basic readings*. Vol. 34. Walter de Gruyter.
10. Goldberg, A. E. (2013) Constructionist approaches. Hoffman, T. & Trousdale, G. *The Oxford Handbook of construction grammar*. Oxford: Oxford University Press. 15-31.
11. Hafri, A., Papafragou, A., & Trueswell, J. C. (2012). Getting the gist of events: Recognition of two-participant actions from brief displays. *Journal of Experimental Psychology: General*, 142. 880-905. <https://doi.org/10.1037/a0030045>
12. Hinton, P. R. (2015). *The perception of people: Integrating cognition and culture*. New York, London: Routledge.
13. Jackendoff, R. (1983). *Semantics and cognition*. Vol. 8. Cambridge: MIT press.
14. McRae, K., Ferretti, T. R. & Amyote, L. (1997). Thematic roles as verb-specific concepts. *Language and cognitive processes*, 12 (2/3), 137-176. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/016909697386835>
15. Rappaport Hovav, M. (2010). *Lexical semantics, syntax and event structure*. New York, Oxford : Oxford University Press.
16. Strickland, B. (2017). Language reflects “core” cognition: a new theory about the origin of cross-linguistic regularities. *Cognitive Science*, 41. 70-101. <https://doi.org/10.1111/cogs.12332>
17. Stoet, G. (2017). PsyToolkit: A novel web-based method for running online questionnaires and reaction-time experiments. *Teaching of Psychology*, 44(1), 24-31.
18. Кубрякова Е. С., Части речи с когнитивной точки зрения, Москва, Институт языкознания РАН.

19. Никитин М. В., Основы лингвистической теории значения, Москва, Высшая школа.

**ԲԱՅ ՍՏՈՐՈԳՅԱԼԻ ԻՄԱՍՏԻՑ ԲԵՈՂ ԱԳԵՆՏԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄ**

ԲԵԿՐԵԵՎԱ ՅՈՒԼԻԱ

*Մինսկի պետական լեզվաբանական համալսարան,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
դոկտորանտ
Բելառուսի Հանրապետություն
Էլփոստ՝ bekreyeva@mail.ru*

Հոդվածում դիտարկվում է, թե ինչպես են ագենտիվ բայ ստորոգյալները, որոնք ցույց են տալիս մարդկանց միջև փոխազդեցություն, կապված որոշակի անհատական հատկությունների հետ: Հատկանշվում է ագենտի իմաստային դերը որպես հատկանիշի վրա հիմնված և նախատիպային կառուցվածքային հատկանիշների ամբողջականություն, որը կազմում է բայի իմաստի իմպլիկատիվ մասը: X դեմքը [բայ], Y դեմքը. X դեմքը [հատկանի՞շն] է» Այո / Ոչ պատասխան ենթադրող արտահայտությունները բացահայտում են պատասխանողների, անգլերենը որպես օտար լեզու սովորողների կարողությունը՝ դատողություն անել գործողության մեջ մարդու բնավորության վերաբերյալ՝ որոշակի բնութագրի նախատիպականությունը բխեցնելով բայ ստորոգյալի իմաստից: Դրական կամ բացասական պատասխանների հաճախականությունը ցույց է տալիս ագենտի բնութագրերի բնորոշության աստիճանը, և այս բնորոշությունը համապատասխանում է իմպլիկացիայի տեսակին՝ բայի իմաստի կառուցվածքում ուժեղ, թույլ կամ բացասական իմպլիկատիվ իմաստային առանձնահատկությունների առումով: Ուսումնասիրությունը նոր հեռանկարներ է բացում անհատական պատկերների լեզվական մոդելավորման և իրադարձությունների նկարագրություններում բայ ստորոգյալների ընտրության տարբերությունները պարզելու համար:

Բանալի բառեր՝ բայի իմաստը, իմաստային դերը, ագենտ, անձի բնութագրերը, իմպլիկատիվ իմաստային հատկանիշները, եզրակացություն, հատկանիշի բնորոշությունը:

ОЦЕНКА ТИПИЧНОСТИ ПРИЗНАКОВ АГЕНСА, ВЫВОДИМЫХ ИЗ ЗНАЧЕНИЯ ГЛАГОЛ-ПРЕДИКАТА

БЕКРЕЕВА ЮЛИЯ

Кандидат филологических наук, доцент, докторант

Преподаватель Минского государственного

лингвистического университета

электронная почта: bekreyeva@mail.ru

В настоящей статье рассматривается, как агентивные глаголы-предикаты, обозначающие взаимодействие между людьми, проявляют ассоциативную связь с определенными личностными характеристиками. Исследование развивает подход к семантической роли агенса как прототипически структурированной совокупности признаков, составляющих имплицативную часть значения глагола. Эксперимент со стимульными фразами «Person X [verb] Person Y. Person X is [characteristics]?», предполагающий выбор ответа «да/нет», продемонстрировал способность респондентов, владеющих английским языком как иностранным, инферировать прототипичность определенной характеристики по значению глагола-предиката. Частота положительных или отрицательных ответов раскрывает степень типичности характеристик агенса, и эта типичность соответствует типу импликации, а именно, относится ли данная характеристика к сильному, слабому или отрицательному импликационалу в глагольном значении. Исследование открывает новые перспективы для лингвистического моделирования образов личности и выявления случаев необъективности и манипуляции мнением, связанных с выбором глагола-сказуемого в описаниях событий.

Ключевые слова: значение глагола, семантическая роль, агенс, характеристики личности, имплицативные семантические признаки, инференция, типичность признака.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 06.09.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 23.09.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

MKRTCHYAN SIRANUYSH

Lecturer of GSU,

Specialist at the Foreign Relations and Media Department

e-mail: s.mkrtchyan@gsu.am

The objective of this article is the study of French borrowings in English language used in internet-based communication, for which purpose the examples from three most popular social networks (Facebook, Instagram, Twitter) have been extracted and compared.

Modern technology provides all kinds of different social networking services which then provide a special type of communication – online communication. Indeed, the results obtained from the three different SNSs demonstrate this topic being very current and up-to-date signaling innovations in online English, in the English language in general and specifically the role of French in modern English language word creation. In addition, the study provides also an insight into the use of neologisms in internet-based communication today.

The influence of French words into English in the context of social media is a reflection of the interconnectedness of cultures and languages in the digital era. These borrowed words enrich the vocabulary of online communication and highlight the importance of linguistic diversity in the global online community.

Keywords: *social media, Facebook, Instagram, Twitter, neologisms, borrowings, influence, French, English, network, changes, extracted data.*

Throughout history, the movement of people has led to the development of the languages we speak today. The English language is no exception. However, one of the biggest influences on the English we speak today has been French. French has influenced English not only in its vocabulary but also in its grammar, pronunciation, and writing.

While English is the most-learned and most-spoken language in the world today, it has not always been this way. English has changed a lot through the centuries. The crucial historical events changed the face of English forever. The great influence of French words happened during the Norman Conquest that took place in 1066 but its impact on English can be felt today. These borrowings affected mostly military, administration, religion, law, handicrafts, entertainment and arts and now the French words are also used in English language as Social Media terms.

According to different sources, at least 30% of the modern English vocabulary is directly borrowed from French.

French literature, music, and art have also extended into the English-speaking world throughout the centuries. With the spread of Francophone culture, it is currently estimated that English speakers who have never studied French can still recognize about 15,000 words in French.¹

Social media is an important communication tool in modern society through which different cultures and languages come into contact. Due to their significant use, Facebook, Twitter, Instagram seem to be widely and quickly accepted in social networking sites around the globe. These social networking sites have had a significant impact on everyone nowadays as they improve and speed up the communication, foster relationships and also boost business ventures.

The study of French borrowings in the English language used in internet-based communication falls under the broader field of linguistics and is often categorized as a subset of sociolinguistics and lexical borrowing. French terms and expressions have been incorporated into the lexicon of online communication. This phenomenon is particularly relevant given the global nature of the internet and the frequent interaction between English-speaking and French-speaking individuals in digital spaces.²

Social Media (Facebook, Instagram, Twitter) – extracted data

Facebook, Instagram and Twitter have probably been the most popular social networking services in 2020. Online interaction on social network relies on posts, comments, a user's status, groups, pages and similar. Many French words related to social media and digital technology have been adopted into English due to

---

¹ Baugh, A. C., Cable, T. (1993). *A History of the English Language*. Fourth Edition. Routledge: Taylor & Francis Group.

² Hatch, E.: *Vocabulary, semantics, and language education*. Cambridge: Cambridge University Press 1995, p. 170. ISBN 0-521-47942-8.

the global influence of tech companies and digital communication. Here are some examples:

- Une page – a page (fr.)
- Hashtag - Originally known as "mot-dièse" in French, the term "hashtag" is now widely used in English to refer to the "#" symbol used in social media to group related content.
- Troll - In the context of social media, a "troll" is someone who intentionally posts inflammatory or offensive comments to provoke reactions from others. The term "troll" has its roots in French folklore but is widely used in English today.
- Meme - Although "meme" originated in English, it is pronounced the same way in French and refers to humorous images, videos, or text that spread rapidly online, often with slight variations.
- Comment - Derived from the French word "commentaire," this term is used in both languages to describe responses or remarks made on social media posts.
- Status -This word, borrowed from Latin through French, is used in English to refer to the text or update that a user posts on their social media profile to inform others of their current activities or thoughts.
- Profile - Originally from the French word "profil," this term is used in both languages to describe a user's online persona or personal information displayed on a social media platform.
- Avatar - In online contexts, an avatar refers to a user's digital representation or profile picture.
- DM (Direct Message) - In French, a direct message is often referred to as "message direct" or simply "DM," which has become the standard term in English as well.
- Viral - The word "viral" is used in both languages to describe content that spreads rapidly and widely across social media and the internet.
- Filter - When referring to image or video effects used on social media platforms, the term "filter" is commonly used in both languages.
- Influencer - An influencer is someone who has a significant following on social media and can influence their followers' opinions and behaviors. This term is used in both languages.
- Un groupe – a group (fr.)
- Un bouton – a button (fr.)

- Un lien – a link
- Un ami – a friend
- Une demande d'amitié – a friend request
- Valider la demande d'amitié – to accept the friend request
- Ajouter à mes amis – add friend
- Taguer une photo – to tag a picture (fr.)
- Une notification – a notification (fr.)
- Laisser un commentaire – to comment
- Partager – to share
- Un partage – a share
- un message– a message (fr.)
- Publier un article, une photo, une video – to post (an article, a photo, a video) (fr.)
- Poster – to post (fr.)
- Une publication, un post – a post (fr.)
- Un abonnée, une abonnée – a follower
- Un poke – a poke (fr.)
- Une publicité google – Google Adwords
- Le fil d'activité – the Facebook feed
- le mur – the Facebook feed
- le journal – the Facebook feed
- Un évènement – an event (fr.)
- Doc – document (fr.)
- Un paramètre de confidentialité – a privacy setting
- Un profil – a profile (fr.)
- émotion – emotion- emoticons (emotion (fr.)+ icon) – blend words
- Ajouter à ses favoris – to add to your favorites
- Bannir – to ban (fr.)
- Bio – biography – biographie (fr.)
- Admin – administrator- administratuer (fr.)
- Info – information (fr.)¹

These are just a few examples of French-origin words that have become common in the context of social media and digital communication in English. The

---

¹<https://www.etymonline.com/>

global nature of the internet and social media has led to the borrowing and integration of terms from various languages into English and vice versa.

There are several French-derived words and phrases that have become an integral part of the English language when discussing topics related to social media. These terms reflect the global nature of digital communication and the widespread influence of French culture and language in the digital sphere. This linguistic cross-pollination highlights the interconnectedness of languages and the dynamic evolution of communication in the digital age.

Here are a few key points about the influence of French words in English related to social media:

- **Innovation and Technology:** French words often find their way into English in tech-related fields, including social media. This is because French has historically been a language of innovation and technology. For example, terms like "avatar" (originally from Hindu mythology but popularized through French), "hashtag," and "selfie" reflect this influence.
- **Globalization:** Social media platforms are used by people from all over the world, and as a result, languages often borrow words from each other. French-derived terms in English social media lingo demonstrate the global reach of these platforms.
- **Cultural Exchange:** Social media has facilitated cultural exchange on an unprecedented scale. French culture, including its language, has played a significant role in this exchange. Terms like "meme" and "troll" have become a part of the global online lexicon, bridging cultural gaps.
- **Influence of Popular Culture:** French pop culture, including music, fashion, and film, has had a substantial impact on the world, and this influence extends to the language used on social media. Phrases like "C'est la vie" and "FOMO" (Fear of Missing Out) are examples of how French elements are incorporated into English social media discourse.
- **Expression and Creativity:** Social media encourages creativity and the development of new forms of expression. Borrowing words and phrases from other languages, including French, allows users to be more expressive and creative in their online communication.
- **Global Community:** Social media platforms have created a global online community where people from different linguistic backgrounds interact. Commonly used French words in English social media allow for more inclusive communication among users worldwide.

English language is fundamentally connected with Norman and Latin, and therefore determining whether a loan word is purely French is not an easy task. Norman French, as one of the old French dialects, has pervaded Anglo-Saxon in the second half of the 13th century, but the influence of Roman words deteriorates significantly after 1400.” With the help of an online etymology dictionary every extracted word was examined in order to explore the prominence of words of French origin in contemporary English.

The results of the analysis have shown extremely high percentage of the usage of French borrowings in social networking sites. As can be seen from the word table, the majority of social media terms are of French origin (almost 85%) and they are neologisms (clip words, blend words). There are certain mechanisms used to produce neologisms. For instance, neologisms may have been created through some morphological processes such as derivation, back-formation, compounding, conversion, borrowing, abbreviations, clippings, etc. This finding has not been surprising since interaction on social media generally takes place in posts and comments where it is quite necessary to type fast and be entertaining. Time is very important and social media users for the sufficient forms only (for instance, the clip forms – admin, info, bio, etc.).

French loan words in English mostly keep their original state or have a slight change in the spelling of the original word. The study of French loanwords in English helps people learn foreign languages better and understand the origin of English words. Language change has been influenced by various aspects in life; one of them is technology.

The most important fact is that Facebook, Instagram and Twitter are three of the social media to actually have an interface in French. Even though it does, lots of people still use the English words – it’s trendy in French to drop an English word here and there!

Overall, the study of French borrowings in English internet-based communication offers a fascinating glimpse into the dynamic nature of language evolution, cross-cultural interactions, and the impact of digital communication on linguistic diversity.

Bibliography

1. Baugh, A. C., Cable, T. (1993). A History of the English Language. Fourth Edition. Routledge: Taylor & Francis Group.

2. Canagarajah, A. S. (1999). *Resisting linguistic Imperialism in English Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
3. Crystal, D (2003). *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press
4. Hatch, E.: *Vocabulary, semantics, and language education*. Cambridge: Cambridge University Press 1995, p. 170. ISBN 0-521-47942-8.
5. Kemmer, S.: *Words in English* public website. Rice University.com 2012. <http://www.ruf.rice.edu/~kemmer/Words/loanwords.html>
6. Boyd, D. M. & Ellison, N.B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication* 13.1: 210-30 Page, (2014) *Researching Language and social media: A Student Guide*. Routledge.
7. BATES, Hoffer L. (2002). Language borrowing and language diffusion: *an overview. *Intercultural communication studies*, Volume 11, Number 4, 37 pages.
8. LAZAREV, Artiom V. (2017). Anglicisms in French Vocabulary in the Early 21st Century. *Journal of History Culture and Art Research*, Volume 6, Number 6, pages 187-193.

Internet Resources

1. <http://en.euabc.com/word/12>
2. <https://www.etymonline.com/>
3. <https://languages.oup.com/>
4. www.facebook.com
5. <https://doi.org/10.1787/9789264239012-en>
6. www.instagram.com
7. www.twitter.com

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՄԵԴԻԱՅԻՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ՖՐԱՆՍԵՐԵՆ
ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱՆԳԼԵՐԵՆՈՒՄ

ՄԿՐՏՉՅԱՆ ՍԻՐԱՆՈՒՅՇ

ԳՊՀ դասախոս,

արտաքին կապերի և լրատվության բաժնի մասնագետ

Էլփոստ՝ s.mkrtchyan@gsu.am

Այս հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել ֆրանսերեն փոխառությունները անգլերենում, որոնք օգտագործվում են համացանցային հաղորդակցության համատեքստում: Այդ նպատակով երեք ամենապարածված սոցիալական ցանցերից (Facebook, Instagram, Twitter) օրինակներ են դուրս բերվել և համեմատվել:

Ժամանակակից տեխնոլոգիաները տրամադրում են սոցիալական ցանցերի տարբեր տեսակի ծառայություններ, որոնք այնուհետև ապահովում են կապի հարուկ տեսակ՝ առցանց հաղորդակցություն: Իսկապես, երեք տարբեր սոցցանցերից ստացված արդյունքները ցույց են տալիս, որ այս թեման շատ արդիական է և նորարարական ազդակ է հանդիսանում համացանցային անգլերենի, ընդհանրապես անգլերենի և հատկապես անգլերենով նոր բառերի ստեղծման մեջ ֆրանսերենի դերի համար: Բացի դրանից՝ հետազոտությունը թույլ է տալիս համացանցային հաղորդակցության մեջ պատկերացում կազմել մի շարք նորաբանությունների վերաբերյալ:

Այսպիսով, ֆրանսերենից փոխառված բառերի ազդեցությունը անգլերենի վրա արտացոլումն է այն բանի, որ մշակույթները և լեզուները սոցիալական մեդիայի համատեքստում և թվային տեխնոլոգիաների դարաշրջանում փոխկապակցված են: Այս փոխառված բառերը հարստացնում, ընդլայնում են համացանցային հաղորդակցության բառապաշարը և ընդգծում լեզվական բազմազանության կարևորությունը համաշխարհային համացանցային համայնքում:

Բանալի բառեր՝ սոցիալական մեդիա, Ֆեյսբուք, Ինստագրամ, Թվիթեր, նորաբանություններ, փոխառություններ, ազդեցություն, ֆրանսերեն, անգլերեն, ցանց, փոփոխություններ, դուրս բերված տվյալներ:

ФРАНЦУЗСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

МКРТЧЯН СИРАНУЙШ

Преподаватель ГГУ

Специалист отдела внешних связей и СМИ

электронная почта: s.mkrtchyan@gsu.am

Целью статьи является исследование французских заимствований в английском языке, используемые в контексте интернет-общения. С этой целью нами были выявлены и проанализированы заимствования из трех самых популярных социальных сетей (Facebook, Instagram, Twitter). Современные технологии предоставляют различные виды услуг социальных сетей, которые затем обеспечивают особый вид общения: онлайн-общение. Действительно, результаты, полученные при исследовании трёх разных социальных сетей показывают, что выбранная нами тема актуальна и является новаторским импульсом при изучении роли французского языка в создании новых слов не только в языке СМИ, но и в английском языке в целом. Более того, исследование позволяет получить представление о ряде неологизмов, используемых в интернет-общении. Таким образом, влияние французских заимствований на английский язык является отражением взаимосвязанности культур и языков в эпоху цифровых технологий в контексте социальных сетей. Они обогащают, расширяют словарный запас интернет-общения и подчеркивают важность языкового разнообразия в мировом интернет-сообществе.

Ключевые слова: социальные сети, Facebook, Instagram, Twitter, неологизмы, заимствования, влияние, французский, английский, сеть, изменения, извлечённые данные.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 14.10.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 28.10.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

6.	<p style="text-align: center;">ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ</p>
----	--

**ՀԱՆՐԱՎՐԹԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻՆ ԲՈՒՀԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔԻ
 ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ**

ՀԴՏ 378
 DOI: 10.56246/18294480-2024.16-403

ԱԴԱՄՅԱՆ ՆԵԼԼԻ

*ՇՊՀ կենսաբանության և քիմիայի ամբիոնի դասախոս,
 կենսաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
 էլփոստ՝ nelliamyan60@gmail.com*

2021 թվականի փետրվարի 21-ին հաստատված հանրակրթության պետական չափորոշիչը առաջադրել է կրթական քաղաքականության նոր ուղենիշեր, որոնք մարտահրավերներ են նաև մանկավարժներ պատրաստող բուհերին: Այս հոդվածում առաջարկվում են հանրակրթության բարեփոխումներին բուհի արագ արձագանքման անհրաժեշտ քայլեր և արդյունավետ լուծումներ: Աշխատանքում անդրադարձ է կատարվել նոր, հաստատված պետական չափորոշիչի դրույթներին և հետևյալ չորս առանցքային հասկացություններին. 1) ինտեգրված ուսուցում, 2) կոմպերենցիաների (կարողունակությունների) և վերջնարդյունքների վրա հենված ուսուցում, 3) ուսումնական պլանի անհատական բաղադրիչ ու հետազոտական աշխատանքներ, 4) ներառական կրթության կազմակերպում: Առանձնացված հասկացություններից յուրաքանչյուրի համար ներկայացվում է վերլուծություն, որոնք հիմնավորվում են բուհում երկար տարիների մանկավարժամեթոդական աշխատանքների, հանրապետության տարբեր մարզերում իրականացրած ուսուցիչների մասնագիտական, ներառական կրթության, նախաատեսության և այլ բնույթի վերապատրաստումների, ինչպես նաև առաջարկվող մոտեցումներով ՇՊՀ-ի բակալավրի և մագիստրատուրայի կրթական ծրագրով «Կենսաբանության դասավանդման մեթոդիկա» դասընթացի ուսուցման մեր փորձով:

Դպրոցի պահանջների և սկսնակ մանկավարժի մասնագիտական, մեթոդական իմացության խզվածությունը հաղթահարելու նպատակով աշխատանքում առաջարկվում է բուհական «Դասավանդման մեթոդիկա» և

«Մանկավարժություն» դասընթացների ծրագրերում ներառել հանրակրթության բարեփոխումների պահանջներին համապատասխանող թեմաներ և ուսուցում կազմակերպել համապատասխան նոր մոտեցումներով:

Քանալի բառեր՝ հանրակրթության պետական չափորոշիչ, «Մանկավարժություն», «Դասավանդման մեթոդիկա» դասընթացների ծրագրային փոփոխություններ, ինտեգրված ուսուցում, կոմպետենցիաներ, ներառական կրթություն:

21.02.2021թ. հաստատված «Հանրակրթության պետական չափորոշիչ»-ն (ՀՊԶ) ուղենշում է առաջիկա տարիների ՀՀ հանրակրթության քաղաքականությունն ու զարգացման ուղին¹:

Հետանկախացման տարիների հանրակրթության շարունակական բարեփոխումները չեն ուղեկցվել բուհերում մանկավարժական մասնագիտությունների կրթության կազմակերպման համապատասխան փոփոխությունների պահանջների առաջադրումով: Խզում է առաջացել դպրոցի պահանջների և մանկավարժի որակավորում ստացող ուսանողի գիտելիքների ու պատրաստվածության միջև: Եվ սկսնակ մասնագետը բուհն ավարտելուց անմիջապես հետո և մասնագիտական գործունեությունն սկսելու հենց առաջին օրվանից կարիք է ունեցել մանկավարժական ու մեթոդական նոր գիտելիքների ու կարողությունների իմացության:

Հանրակրթության կազմակերպման որակական փոփոխություն արձանագրելու համար հարկ է մտածել ժամանակակից դպրոցի մարտահրավերներին պատրաստ, 21-րդ դարի ուսուցիչներ կրթելու հարցի մասին, որը ենթադրում է փոփոխությունների արագ արձագանքման անհրաժեշտություն մանկավարժական կրթության կազմակերպման մեջ: Մեր կարծիքով՝ խնդրի լուծմանն ուղղված բուհի արձագանքի արագ, իրատեսական և արդյունավետ միջոցներից մեկը մասնագիտական ուսուցման կազմակերպման բարեփոխումն է՝ համապատասխան դասընթացների ուսումնական ծրագրերում դպրոցներին առաջադրվող նոր պահանջներն ուսուցանող թեմաների ներառումով ու կրթության կազմակերպման նոր մոտեցումների կիրառումով: Բնականաբար այն ենթադրում է նաև բուհերում համապատասխան մասնագետների վերապատրաստման անհրաժեշտություն, շարունակական կրթության ապահովում:

---

¹ Arlis.am: Հանրակրթության պետական չափորոշիչ, Կառավարության որոշում, հրաման N136-Ն, 24.02.2021թ., Ծանոթություն: Այսուհետ ՀՊԶ-ին անդրադարձը այս հղումով:

Հիմնավորելու համար մեր առաջարկը՝ հաջորդաբար կանդրադառնանք ՀՊԶ-ի՝ մեր կողմից առանձնացված չորս առանցքային հասկացություններին. 1) ինտեգրված ուսուցում, 2) կոմպետենցիաների (կարողունակությունների) և վերջնարդյունքների վրա հենված ուսուցում, 3) ուսումնական պլանի անհատական բաղադրիչ ու հետազոտական աշխատանքներ, 4) ներառական կրթության կազմակերպում (տե՛ս հղում 1): Զուգահեռաբար կներկայացնենք մեր վերաբերմունքը դրանց նկատմամբ և ուսուցման մեր փորձի մեթոդական մոտեցումները:

1) *Ինտեգրված ուսուցում:* Ի տարբերություն նախորդ ՀՊԶ-ի՝ հաստատված ՀՊԶ-ն նախատեսում է հանրակրթության 9 ուսումնական բնագավառների փոխարեն 7-ը: Որպես նոր անվանումով ուսումնական բնագավառ առանձնացվել են «Հայրենագիտություն»-ը, «Բնագիտություն, տեղեկատվական հաղորդակցական տեխնոլոգիաներ, ճարտարագիտություն և մաթեմատիկա» (ԲՏԾՄ)-ն, իսկ ևս երկու բնագավառներ վերածնակերպվել են: Նախկին «Հասարակագիտություն» բնագավառն այժմ կոչվում է «Հասարակություն, հասարակագիտություն», իսկ «Արվեստ» բնագավառը՝ «Արվեստ և արհեստ» (տե՛ս հղում 1): Ուսումնական բնագավառների նոր անվանումներն արդեն իսկ ենթադրում են դասընթացների ինտեգրում: Սակայն ինտեգրումը ոչ թե տարբեր առարկաների մեխանիկական միավորման արդյունք է կամ ենթադրում է առարկայական բովանդակության կորուստ, այլ հրամայական է դարձնում նոր կրթական նպատակների և ուսուցման մոտեցումների, ինտեգրված ուսուցման տեխնոլոգիայի կիրառման անհրաժեշտությունը:

Հանրակրթության իրական նպատակը մեկն է՝ սովորեցնել՝ ի՞նչ է կյանքը և կրթել կյանք մտնելու համար գրագետ, ինքնուրույն որոշումներ կայացնող, իրավիճակում կողմնորոշվող, իր և շրջապատի նկատմամբ հստակ վերաբերմունքով, և լրկալ ու գլոբալ միջավայրում իր տեղն ու դերը գիտակցող քաղաքացի: Այսպիսի վերջնարդյունքների իրականացումը հնարավոր է միայն հանրային մտածողության, կրթության նկատմամբ ընտանիքի և անհատի պահանջի ու վերաբերմունքի, համապատասխան կրթության բովանդակության՝ առարկայական ծրագրերի ու դասագրքերի, ուսումնական միջավայրի տեխնիկական զինվածության փոփոխման, վերջնարդյունքներ ապահովող համապատասխան մեթոդներին ու տեխնոլոգիաներին տիրապետող, բարեփոխումների գաղափարախոսությունը կրող մանկավարժների պատրաստման շնորհիվ: Սա ևս հիմնավորում է բուհերում նոր որակի ուսուցիչներ կրթելու անհրաժեշտությունը:

Ինտեգրված ուսուցումը միաժամանակ թելադրված է ՀՊԶ-ի բարեփոխումների այն տրամաբանությամբ, որ անհրաժեշտ է բեռնաթափել ուսումնական պլան-

ները, ազատվել կրթության բովանդակության ավելորդ կրկնություններից, կրճատել սովորողի պարտադիր ծանրաբեռնվածության ժամանակը դպրոցում և այլն:

Բնականաբար ինտեգրված դասընթացների ստեղծումն ու դրանցով ուսուցում կազմակերպելը ենթադրում է բուհում ինտեգրված ուսուցման տեխնոլոգիայի մշակում և կիրառում:

Բացի այն, որ մեր կողմից բուհում դասավանդվող «Կենսաբանության դասավանդման մեթոդիկա» դասընթացի ծրագրով ուսուցանվում են «Ինտեգրված ուսուցման առանձնահատկությունները» և «Ինտեգրված թեմատիկ միավոր» (ԻԹՄ) թեմաները, դրանց վերաբերող տեսական նյութեր և գործնական դասեր կազմակերպելու մեթոդական ուղեցույցներ առաջարկված են նաև ՇՊՀ-ում մեր կողմից իրականացված ներբուհական դրամաշնորհային ծրագրի արդյունքում հրատարակված «Զուրը գիտելիքների խաչմերուկում» ուսումնամեթոդական ձեռնարկում¹, բնագիտության ուսուցմանը օժանդակող գեղարվեստական ստեղծագործությունների ներուժի բացահայտմանը նվիրված աշխատանքներում^{2,3}:

2) Ինչ վերաբերում է ՀՊԶ-ի կրթության բովանդակության բաղադրիչներին վերաբերող հարցին, ընդգծենք, որ նախկին երեք՝ գիտելիք, կարողություն-հմտություն և արժեքային համակարգ բաղադրիչներին ավելացել է 4-րդ՝ դիրքորոշում բաղադրիչը, ինչը դարձյալ բխում է փաստաթղթով պահանջվող կարողունակությունների (կոմպետենցիաների) և ուսումնառության վերջնարդյունքների վրա հենված ուսուցման տրամաբանությունից (տե՛ս հղում 1): Այն հրամայական է դարձնում կրթված քաղաքացի ունենալու համար ուսուցման գործընթացում գիտելիքի մեխանիկական վերարտադրության պահանջի փոխարեն գիտելիքն ու կարողությունը կյանքում կիրառելու հմտություններն ապահովող մոտեցումների կարևորումը, երևույթների նկատմամբ սովորողների վերլուծական ինքնուրույն կարծիքի ու վարքագծային վերաբերմունքի ձևավորումը:

Նշված պահանջը ընդգծում է վերը նշված բուհական դասընթացների ծրագրերում տեսականի համեմատ գործնական դասերի կշռի ավելացման և դրանց կազմակերպման նպատակների ու ձևի փոփոխության անհրաժեշտությունը: Մեր փորձում այդ տեսանկյունից կարևորվում են ուսումնասիրած տարբեր թեմաների ամրապնդման նպատակով ինտերակտիվ դասերի կազմակերպումը,

¹ Աղամյան Ն. Լ., Զուրը գիտելիքների խաչմերուկում, Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, «Արման Ասմանգույան» ԱԶ հրատ., Երևան, 2018, 469 էջ:

² Աղամյան Ն. Լ., Քերոլի հնարամտությունների վերլուծությունը որպես ինտեգրված ուսուցման փորձ, «Նախաշավիղ», 4. Երևան, 2014, էջ 21-35:

³ Աղամյան Ն. Լ., Հեքիաթները որպես բնագիտական գիտելիքների ուսուցման միջոց, ԳՊՄԻ «Գիտական տեղեկագիր», Հատոր 1, Պրակ Բ, Գյումրի, 2016, էջ 198-209:

անհատական աշխատանքների կատարումը, լսարանային ակտիվ քննարկումները, վերլուծությունները, դրանց վերաբերյալ ինքնուրույն դիրքորոշումների արտահայտումն ու հիմնավորումը: Միջանկյալ կամ ամփոփիչ ստուգումների ժամանակ ձեռք բերած գիտելիքների, կարողունակություն-հմտությունների հիման վրա ուսանողը գնահատվում է՝ պատասխանելով ոչ թե մեխանիկական հիշողություն պահանջող հարցերի, այլ կատարելով «Վերլուծի՛ր համակուրսեցու կատարած ինքնուրույն աշխատանքի սխալներն ու հաջողված կողմերը», «Կազմի՛ր որևէ թեմայի վերաբերյալ առաջարկվող տիպի թեստային առաջադրանքներ, սխեմաներ, աղյուսակներ» և նմանատիպ այլ առաջադրանքներ: Ստուգման նման ձևի արդյունքները խթանում են ուսանողների սովորելու պահանջը, ապահովում քննարկվող հարցի վերաբերյալ սեփական կարծիք ձևավորելու և հիմնավորելու նախնական կարողությունների և հմտությունների զարգացումը:

3) *Անհատական հետազոտական աշխատանքներ:* ՀՊԶ-ում, հանրակրթության ուսումնական պլանում ժամերի բաշխման համար նախկին պետական և դպրոցական բաղադրիչներից բացի, ամրագրվել է նաև անհատական ընտրովի բաղադրիչը, որը ենթադրում է 7-12-րդ դասարաններում առնվազն մեկ առարկայից սովորողի համար պարտադիր հետազոտական աշխատանքի կատարում (տե՛ս հղում 1): Այս բաղադրիչը ճիշտ իրացնելու, աշակերտի աշխատանքի նախագծմանն ու իրականացմանը օժանդակելու համար ևս ուսուցչից նոր գիտելիքներ ու հմտություններ են պահանջվում: Նախորդ կետում ներկայացված մեթոդական մոտեցումը հիմք է հանդիսանում նաև սովորողների հետազոտական, նախագծային աշխատանքներ պլանավորելու, նպատակներ ու խնդիրներ ճիշտ ձևակերպելու և աշխատանքը կատարելու համար: Հենվելով բակալավրի և մագիստրատուրայի «Կենսաբանության դասավանդման մեթոդիկա» դասընթացներում «Հետազոտական աշխատանքներ կատարելու պահանջներ և դրանց ուսուցման մեթոդիկա» թեմայի ուսուցման մեր փորձի վրա՝ առաջարկում ենք այն ներառել նաև բուհական համապատասխան դասընթացների ծրագրերում, որը ոչ միայն կապահովի բուհական ուսումնառության ավարտին ավարտական կամ մագիստրոսական թեզերի գրագետ ու որակյալ կատարումը, այլև շրջանավարտ սկսնակ ուսուցչին կպատրաստի նաև դպրոցում աշակերտական նախագծեր ղեկավարելու մարտահրավերին: Նախագծային հետազոտական աշխատանք կատարելու և ձևակերպելու պահանջների ուսուցման մեթոդաբանությունը մեր կողմից լուսաբանված է նաև հրատարակված աշխատանքում¹:

---

¹ Ադամյան Ն. Լ., Հետազոտական աշխատանք կատարելու հիմնական պահանջներ և դրանց ուսուցման մեթոդիկա, ՇՊՀ «Գիտական տեղեկագիր», 2019-2, Պրակ Բ, էջ 530-542:

4) *Անդրադատնայով մատնանշված 4-րդ՝ «Ներառական կրթության կազմակերպում»* հասկացությանը, ձեր ուշադրությունը հրավիրում ենք այն փաստի վրա, որ 2015 թվականից սկսած՝ համընդհանուր ներառական կրթության կազմակերպման քաղաքականությունը հանրակրթական դպրոցներին նոր պահանջներ առաջադրեց, որոնք սկզբունքորեն տարբերվում են մինչ այդ միայն արտոնված դպրոցներում ներառական կրթության կազմակերպման քաղաքականությունից: Հանրապետության տարբեր մարզերում այն աստիճանաբար ներդրվեց և 2023 թվականից իրականացվելու է բոլոր դպրոցներում: Այն լուրջ մարտահրավեր է ոչ միայն դպրոցների ղեկավարության և ուսուցիչների, այլև ամբողջ հասարակության համար, պահանջում է ինչպես մանկավարժների մտածողության, այնպես էլ ուսումնամեթոդական գործունեության փոփոխություն^{1,2}: Ուստի գտնում ենք, որ ապագա մանկավարժ շրջանավարտը բուհական ուսումնառության ժամանակ պետք է ուսումնասիրի նաև «Համընդհանուր ներառական կրթության կազմակերպման առանձնահատկությունները» թեման՝ հետագա մասնագիտական գործունեության ճիշտ կազմակերպման համար: Դա ևս թելադրում է բուհական նշված դասընթացներում ծրագրային բարեփոխումների և ուսուցման մոտեցումների վերանայման անհրաժեշտություն: Մեր փորձում այդ թեման նույնպես ներառված է «Կենսաբանության դասավանդման մեթոդիկա» դասընթացի բակալավրի և մագիստրատուրայի ծրագրերում: Բացի դրանից՝ թեմայի շրջանակում ուսուցանված պահանջներով ընթացիկ անհատական, ինքնուրույն գործնական և ծրագրային հետազոտական աշխատանքների (կուրսային, ավարտական, մագիստրոսական թեզեր, զեկույցներ) կատարումը ուսանողների կողմից ևս ապահովում են գրագիտություն և զարգացնում անհրաժեշտ հմտություններ:

Ոչ միայն դասավանդման, այլև մատնանշված ուղղվածությամբ մեր կողմից իրականացված ուսուցիչների և տնօրենների վերապատրաստումների, մոնիթորինգների, տարբեր փորձագիտական աշխատանքների արդյունքների վերլուծության հիման վրա հարցի վերաբերյալ մասնագիտական կրթության կազմակերպման մեթոդական մոտեցումները հանրայնացվել են նաև մի շարք աշխատանքներում^{3, 1}:

---

¹ «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքում (ընդունված՝ 10.07. 2009թ) լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենք, ՀՀ ԿԳ նախարարի 2014թ. դեկտեմբերի 1-ին (ՀՕ-200-Ն):

² Ներառական կրթության ռազմավարություններ: Դասագիրք//Մինեապոլիս, ԱՄՆ, Մինեսոթայի համալսարան, ՅՈՒՆԻՍԵՖ Հայաստան և Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան, 2019, 252 էջ:

³ Ադամյան Ն. Լ., Գոլյան Գ., Ներառականության որոշ հասկացություններ՝ բնագիտական մեկնաբանություններով, «Բնագետ», 2, Երևան, 2020, էջ 15-22:

Այսպիսով, առանձնացված հասկացությունների վերլուծման և մեր փորձի դրվագների ներկայացման նպատակն էր հիմնավորել, որ մասնագիտական առարկայական ծրագրերում փոփոխությունների կատարումն ու մեթոդական նոր մոտեցումներով բուհերում մանկավարժական մասնագիտությունների կրթության կազմակերպումն իրագործելի ու իրատեսական ճանապարհ է՝ ի շահ հանրակրթությունը կարողունակ մասնագետներով համալրելու և հանրակրթության բարեփոխումների իրագործման արդյունավետության:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Ադամյան Ն. Լ., Ջուրը գիտելիքների խաչմերուկում, Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, «Արման Ասմանգույան» ԱԶ հրատ., Երևան, 2018, 469 էջ:

2. Ադամյան Ն. Լ., Քերոլի հնարամտությունների վերլուծությունը որպես ինտեգրված ուսուցման փորձ, «Նախաշավիղ», 4, Երևան, 2014, էջ 21-35:

3. Ադամյան Ն. Լ., Հեքիաթները որպես բնագիտական գիտելիքների ուսուցման միջոց, ԳՊՄԻ «Գիտական տեղեկագիր», Հատոր 1, Պրակ Բ, Գյումրի, 2016, էջ 198-209:

4. Ադամյան Ն. Լ., Մասնագիտական կրթության դերը դպրոցում ներառական ուսուցման կազմակերպման գործում, ՇՊՀ, «Գիտական տեղեկագիր», 1, Պրակ Բ, Գյումրի, 2020, էջ 146-156::

5. Ադամյան Ն. Լ., Հետազոտական աշխատանք կատարելու հիմնական պահանջներ և դրանց ուսուցման մեթոդիկա, ՇՊՀ «Գիտական տեղեկագիր», 2, Պրակ Բ, Գյումրի, 2019, էջ 530-542:

6. Ադամյան Ն. Լ., Գոլյան Գ., Ներառականության որոշ հասկացություններ՝ բնագիտական մեկնաբանություններով, «Բնագետ», 2, Երևան, 2020, էջ 15-22:

7. «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքում (ընդունված 10.07.2009թ.) լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենք ՀՀ ԿԳ նախարարի 2014թ. դեկտեմբերի 1-ին (ՀՕ-200-Ն):

8. Ներառական կրթության ռազմավարություններ, Դասագիրք, Մինեապոլիս, ԱՄՆ, Մինեսոթայի համալսարան, ՅՈՒՆԻՍԵՖ Հայաստան և Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ, Երևան, Հայաստան, 2019, 252 էջ:

9. Arlis.am: Հանրակրթության պետական չափորոշիչ, Կառավարության որոշում, հրաման N136-Ն, 24.02.2021թ.:

---

¹ Ադամյան Ն. Լ., Մասնագիտական կրթության դերը դպրոցում ներառական ուսուցման կազմակերպման գործում, ՇՊՀ «Գիտական տեղեկագիր», 2020-1, Պրակ Բ, Գյումրի, 2020, էջ 146-156:

ON THE NEED AND POSSIBILITY OF RESPONDING TO GENERAL EDUCATION REFORMS BY PEDAGOGICAL UNIVERSITIES

ADAMYAN NELLI

PhD in Biological Sciences,

Associate Professor, Department of Biology and Chemistry, ShSU

e-mail: nelliadamyam60@gmail.com

The state standard of general education, approved on February 21, 2021, put forward new educational policy guidelines that set new challenges for universities that train teachers. The presented methodological work offers the necessary steps and effective solutions for the rapid response of the university to the reforms of general education which include 1) integrated learning, 2) learning based on competencies (skills) and outcomes, 3) individual components of the curriculum and research work, 4) organization of inclusive education.

The work on each of the above individual concepts presents an analysis based on our many years of experience in pedagogical and methodological work at the university, as well as pre-certification and other (including inclusive education) trainings for teachers in different regions of the republic.

Methodological approaches of our experience in teaching the course "Methods of Teaching Biology" in Bachelor's and Master's degree programs of ShSU to address the issues raised by us.

In order to bridge the gap between the requirements of the school and the professional, methodological competencies of the newly graduated teacher, it is recommended to reflect the requirements of the general education reform in the programs of the university courses entitled "Methods of Teaching" and "Pedagogy" and change the approaches and teaching methods.

Keywords: *State standard of general education, program changes in "Teaching methodology" and "Pedagogy" courses, integrated learning, competence, inclusive education.*

О НЕОБХОДИМОСТИ И ВОЗМОЖНОСТИ ОТКЛИКА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ НА РЕФОРМЫ ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

АДАМЯН НЕЛЛИ

Кандидат биологических наук

Доцент кафедры биологии и химии ШГУ

Электронная почта: nelliadamyan60@gmail.com

Государственный стандарт общего образования, утвержденный 21-ого февраля 2021 года, выдвинул новые ориентиры образовательной политики, которые ставят новые задачи перед вузами, готовящими педагогов. Представляемая методическая работа предлагает необходимые шаги, для быстрого реагирования вуза на реформы общего образования. В статье обсуждаются следующие четыре ключевые понятия, выдвинутые в государственном стандарте общего образования: 1) интегрированное обучение, 2) обучение на основе компетенций (умений) и конечных результатов, 3) индивидуальные компоненты учебной программы и научно-исследовательские работы, 4) организация инклюзивного образования.

В работе по каждой из перечисленных выше отдельных понятий представлен анализ, основанный на нашем многолетнем опыте педагогико-методической работы в вузе, а также предаттестационных и других (в том числе и по инклюзивному образованию) тренингах педагогов в разных регионах республики.

Предложены методические подходы нашего опыта преподавания курса «Методика преподавания биологии» в бакалаврской и магистерской образовательных программах ШГУ по решению выдвинутых нами вопросов.

С целью преодоления разрыва между требованиями школы и профессиональными, методическими компетенциями выпускника-начинающего педагога рекомендуется отразить требования общеобразовательной реформы в программах вузовских курсов «Методика преподавания» и «Педагогика» и изменить подходы и методы обучения.

Ключевые слова: *государственный стандарт общего образования программные изменения курсов «Методика преподавания» и «Педагогика», интегрированное обучение, компетенция, инклюзивное образование.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 15.03.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 23.03.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

ՄԱԹԵՄԱՏԻԿԱՅԻ ԵՎ ՖԻԶԻԿԱՅԻ ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑՈՒՄ
ՎԵԿՏՈՐՆԵՐԻ ՈՐՈՇ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ՀՏԴ 372.851, 372.853

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-412

ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ ՎԱՐԴԱՆ

ՇՊՀ մաթեմատիկայի, ֆիզիկայի և ՏՏ ամբիոնի դասախոս,
ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլփոստ՝ mvardan_1972@mail.ru

ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆ ԳԱԳԻԿ

ՇՊՀ աշխատակազմի ղեկավար-պրոռեկտորի ժ/պ,
մաթեմատիկայի, ֆիզիկայի և ՏՏ ամբիոնի գիտաշխատող,
ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու
Էլփոստ՝ gagonik@mail.ru

ՍԵՐՈԲՅԱՆ ԵՐՎԱՆԴ

ՇՊՀ ռեկտոր,
ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ
Էլփոստ՝ eserobyan56@mail.ru

Մաթեմատիկայի դպրոցական դասընթացում գրեթե չի խոսվում վեկտորների՝ հանրահաշվում հնարավոր կիրառությունների մասին: «Վեկտորներ» թեման ուսումնասիրվում է երկրաչափության դպրոցական դասընթացի շրջանակում, իսկ դիֆուզիոն խնդիրներն էլ խիստ փոքր թիվով են: Սույն աշխատանքը նվիրված է մաթեմատիկայի և ֆիզիկայի դպրոցական դասընթացում փոքր փոքր փոքր և ոչ փոքր խնդիրներ լուծելիս վեկտորների հնարավոր արդյունավետ կիրառությունների վերհանմանը, որն էլ աշխատանքի գիտամանկավարժական նորոյթն է: Հոդվածի առաջին մասում հակիրճ անդրադարձ է կատարվում «վեկտոր» հասկացության էությանը, վեկտորների հետ կատարվող գործողություններին, մասնավորապես վեկտորների գումարման բազմանկյան (եռանկյան) և զուգահեռագծի կանոններին: Աշխատանքի երկրորդ մասում անդրադարձ է կատարվում վեկտորների՝ հանրահաշվում մեկից ավելի մոդուլ պարունակող որոշ հավասարումների և անհավասարումների լուծման ժամանակ հնարավոր արդյունավետ կիրառություններին, ինչը հնարավորություն է տալիս նմանօրինակ դեպքերում խուսափել ավանդաբար կիրառվող միջակայքերի եղանակից:

Դիտարկված և քննարկված են կոնկրետ օրինակներ, որոնց լուծման ժամանակ կիրառված է առաջարկվող մոտեցումը: Աշխատանքի երրորդ մասում անդրադարձ է կատարվում վեկտորների (մասնավորապես վեկտորական եռանկյունների)՝ ֆիզիկայում օգտակար, արդյունավետ կիրառման հնարավորություններին: Բերված են ֆիզիկայի դասընթացում հանդիպող որոշ տիպային և ոչ տիպային խնդիրներ, որոնց լուծման ընթացքում, համաձայն վեկտորների գումարման եռանկյան կանոնի, կիրառված են վեկտորական եռանկյուններ:

Բանալի բառեր՝ վեկտոր, գումար, եռանկյան կանոն, զուգահեռագծի կանոն, մոդուլ, հավասարում, անհավասարում, վեկտորական եռանկյուն:

Վեկտորների մասին: Ինչպես գիտենք, բազմաթիվ ֆիզիկական մեծություններ, օրինակ՝ ուժը, նյութական կետի արագությունը, տեղափոխությունը բնութագրվում են ոչ միայն թվային արժեքով, այլև տարածության մեջ ունեցած ուղղությամբ: Այդպիսի ֆիզիկական մեծությունները կոչվում են վեկտորական մեծություններ: Դրանից բացի՝ մաթեմատիկայում, մասնավորապես երկրաչափությունում տրվում է երկրաչափական վեկտորի սահմանումը՝ որպես ուղղի ուղղորդված հատված [1]: Ըստ էության, երկրաչափության դպրոցական դասընթացում քննարկում են ազատ վեկտորները, իսկ ֆիզիկայի դպրոցական դասընթացում՝ ազատ, սահող և կապված վեկտորները: Երկրաչափության դպրոցական դասընթացում սահմանվում են նաև վեկտորների գումարման, հանման, վեկտորը իրական թվով բազմապատկման գործողությունները, համահարթ և տարահարթ, համագիծ (համուղղված կամ հակուղղված) և տարագիծ վեկտորներ հասկացությունները, վեկտորների սկալյար արտադրյալը և այլն: Դիտարկվում են նաև տարբեր տիպային խնդիրներ վեկտորների և վերջիններիս հետ կատարվող գործողությունների վերաբերյալ: Սակայն թե՛ հանրահաշվի և թե՛ երկրաչափության դպրոցական դասընթացում գրեթե չի խոսվում հանրահաշվական և երկրաչափական տարբեր ոչ տիպային (վեկտորներին ամենևին չվերաբերող) խնդիրներում վեկտորների հնարավոր արդյունավետ կիրառությունների մասին: Այս համատեքստում սույն աշխատանքում կանդրադառնանք հանրահաշվական որոշ հավասարումներում և անհավասարումներում, ինչպես նաև ֆիզիկական որոշ խնդիրներում վեկտորների, մասնավորապես վեկտորների գումարման եռանկյան կանոնից ստացվող վեկտորական եռանկյունների որոշ հնարավոր արդյունավետ կիրառություններին:

Հանրահաշվում վեկտորների որոշ կիրառությունների մասին: Ստորև,

օգտվելով վեկտորների գումարման եռանկյան և զուգահեռագծի կանոններից, ինչպես նաև եռանկյան անհավասարությունից, հանրահաշվի դպրոցական դասընթացում դիտարկվող մեկից ավել մոդուլ պարունակող որոշ հավարասումների լուծման համար կառաջարկենք մոտեցումներ, որոնք հնարավորություն կտան շրջանցել նմանօրինակ հավասարումների լուծման ժամանակ կիրառվող հայտնի միջակայքերի եղանակը [2]:

Կամայական $\vec{a}$ և $\vec{b}$ վեկտորների համար, ի նկատի ունենալով վեկտորների գումարման զուգահեռագծի կանոնը [1] և եռանկյան անհավասարությունը [2], տեղի ունեն հետևյալ անհավասարությունները՝ $|\vec{a}|+|\vec{b}|\geq|\vec{a}+\vec{b}|$ (ընդ որում հավասարության դեպքը տեղի ունի այն և միայն այն դեպքում, երբ $\vec{a}$ և $\vec{b}$ վեկտորները համուղղված են) և $|\vec{a}|+|\vec{b}|\geq|\vec{a}-\vec{b}|$ (ընդ որում հավասարության դեպքը տեղի ունի այն և միայն այն դեպքում, երբ $\vec{a}$ և $\vec{b}$ վեկտորները հակուղղված են): Դիցուք միաչափ կորդինատային համակարգում $\vec{a}$ և $\vec{b}$ վեկտորներն ունեն հետևյալ կորդինատները՝ $\vec{a}\{\alpha\}$ և $\vec{b}\{\beta\}$: Այդ դեպքում, համաձայն վերոգրյալ անհավասարությունների, կարող ենք գրել՝ $|\vec{a}|+|\vec{b}|=|\vec{a}+\vec{b}|\Leftrightarrow \vec{a}\uparrow\vec{b}\Leftrightarrow \alpha\beta\geq 0$ և $|\vec{a}|+|\vec{b}|=|\vec{a}-\vec{b}|\Leftrightarrow \vec{a}\uparrow\vec{b}\Leftrightarrow \alpha\beta\leq 0$: Նշանակենք $\alpha=f(x)$ և $\beta=g(x)$, որոնցում $f(x)$ -ը և $g(x)$ -ը իրական փոփոխականի կամայական ֆունկցիաներ են, համապատասխանաբար D_f և D_g որոշման տիրույթներով: Այդ դեպքում, ըստ էության, վերոգրյալ առնչությունները հնարավորություն են տալիս $|f(x)|+|g(x)|=|f(x)\pm g(x)|$ տիպի հավասարումներ, ինչպես նաև $|f(x)|+|g(x)|\geq|f(x)\pm g(x)|$ կամ $|f(x)|+|g(x)|<|f(x)\pm g(x)|$ տիպի անհավասարումներ լուծելիս, շրջանցելով հայտնի միջակայքերի եղանակը, կիրառել այլ մոտեցումներ, մասնավորապես.

$$|f(x)|+|g(x)|=|f(x)+g(x)|\Leftrightarrow f(x)\cdot g(x)\geq 0 ; \quad (1)$$

$$|f(x)|+|g(x)|\geq|f(x)\pm g(x)|\Leftrightarrow x\in D_f\cap D_g ; \quad (2)$$

$$|f(x)|+|g(x)|<|f(x)\pm g(x)|\Leftrightarrow x\in\emptyset ; \quad (3)$$

$$|f(x)|+|g(x)|=|f(x)-g(x)|\Leftrightarrow f(x)\cdot g(x)\leq 0 : \quad (4)$$

Այժմ դիտարկենք տարածության կամայական $A; B$ և X կետեր: Համաձայն վեկտորների գումարման եռանկյան և զուգահեռագծի կանոնների [1] այս կետերի համար տեղի ունեն հետևյալ առնչությունները՝ $\overline{XA}+\overline{XB}=0,5\cdot\overline{XM}$,

$\overline{XA} - \overline{XB} = \overline{BA}$, որտեղ M -ը AB հատվածի միջնակետն է: Քննարկելով մասնավոր միաչափ դեպքը, երբ $A; B$ և X կետերը պատկանում են արագիսների առանցքին և ունեն հետևյալ կոորդինատները՝ $A(a); B(b)$ ($a < b$) և $X(x)$ (պարզ է, որ այս դեպքում M կետն էլ կունենա $M((a+b)/2)$ կոորդինատը), անմիջականորեն կստանանք. $|x-a|+|x-b| \equiv |a-b|$, երբ

$x \in [a; b]$ և $|x-a|+|x-b| \equiv \frac{1}{2} \cdot \left| \frac{a+b}{2} - x \right|$, երբ $x \notin [a; b]$: Ըստ էության, ստացված

այս առնչությունները հնարավորություն են տալիս մեկից ավելի մոդուլ պարունակող որոշ հավասարումներում և անհավասարումներում երկու մոդուլների գումարը փոխարինել թվով կամ մեկ մոդուլով, ինչն էլ իր հերթին հնարավորություն է տալիս շրջանցել հայտնի միջակայքերի եղանակը: Մասնավորապես, համաձայն վերոգրյալի, $|f(x)-a|+|f(x)-b| = g(x)$ ($a < b$) հավասարման համար կունենանք՝

$$|f(x)-a|+|f(x)-b| = g(x) \Leftrightarrow [a \leq f(x) \leq b \wedge g(x) = |a-b|] \vee \vee \left[(f(x) < a \vee f(x) > b) \wedge g(x) = \frac{1}{2} \cdot \left| \frac{a+b}{2} - f(x) \right| \right] ; \quad (5)$$

$$\min(|f(x)-a|+|f(x)-b|) = b-a, \text{ երբ } f(x) \in [a; b] ; \quad (6)$$

$$|f(x)-a|+|f(x)-b| > b-a, \text{ երբ } f(x) \notin [a; b] : \quad (7)$$

Պարզ է, որ վերոգրյալ մոտեցումները կիրառելի են նաև $|f(x)-a|+|f(x)-b| > g(x)$ և $|f(x)-a|+|f(x)-b| < g(x)$ տիպի անհավասարումների համար:

Այժմ դիտարկենք մոդուլ պարունակող հավասարումներ և անհավասարումներ, որոնց լուծման ընթացքում կօգտվենք (1)-(7) առնչություններից որոշներին:

Խնդիր 1: Լուծել $|x^2-9|+|4-x^2|=5$ հավասարումը: [4]

Լուծում: I եղանակ: Նշանակենք $f(x) = x^2-9$ և $g(x) = 4-x^2$: Ունենք՝ $|x^2-9|+|4-x^2|=5 \Leftrightarrow |f(x)|+|g(x)|=|f(x)+g(x)|$, հետևաբար համաձայն (1)-ի, կունենանք՝ $f(x) \cdot g(x) \geq 0 \Leftrightarrow (x-3)(x+3)(2-x)(2+x) \geq 0 \Leftrightarrow x \in [-3; -2] \cup [2; 3]$:

II եղանակ: Նշանակենք $f(x) = x^2$; $g(x) = 5$; $a = 4$; $b = 9$ ($a < b$):

Ունենք՝ $|x^2 - 9| + |4 - x^2| = 5 \Leftrightarrow |f(x) - a| + |f(x) - b| = g(x)$: Նկատենք, որ $g(x) = b - a$, հետևաբար, համաձայն (6)-ի, կունենանք՝ $f(x) \in [a; b] \Leftrightarrow x^2 \geq 4 \wedge x^2 \leq 9 \Leftrightarrow x \in [-3; -2] \cup [2; 3]$:

Պատ.՝ $x \in [-3; -2] \cup [2; 3]$:

Խնդիր 2: Լուծել $\sqrt{x^2 - 4x + 4} + |4x - 6 - x^2| \geq |x^2 - 3x + 4|$ անհավասարումը:

Լուծում: Ունենք՝

$\sqrt{x^2 - 4x + 4} + |4x - 6 - x^2| \geq |x^2 - 3x + 4| \Leftrightarrow \sqrt{(x-2)^2} + |4x - 6 - x^2| \geq |x^2 - 3x + 4| \Leftrightarrow |x-2| + |x^2 - 4x + 6| \geq |x^2 - 3x + 4|$: Նշանակելով $f(x) = x - 2$ և $g(x) = x^2 - 4x + 6$, (2)-ից անմիջականորեն կստանանք՝ $x \in D_f \cap D_g \equiv \mathbb{R}$:

Պատ.՝ $x \in \mathbb{R}$:

Խնդիր 3: Լուծել $|x^2 - 3x + 2| + |6x - 8 - x^2| < |6 - 3x|$ անհավասարումը: [4]

Լուծում: Նշանակենք $f(x) = x^2 - 3x + 2$ և $g(x) = 6x - 8 - x^2$: Ունենք՝

$|x^2 - 3x + 2| + |6x - 8 - x^2| < |6 - 3x| \Leftrightarrow |f(x)| + |g(x)| < |f(x) + g(x)|$,

հետևաբար, համաձայն (3)-ի, կունենանք՝ $x \in \emptyset$:

Պատ.՝ $x \in \emptyset$:

Խնդիր 4: Լուծել $|x^2 - 4x + 3| + |x^2 - 5x + 6| = |3 - x|$ հավասարումը: [4]

Լուծում: Նշանակենք $f(x) = x^2 - 4x + 3$ և $g(x) = x^2 - 5x + 6$:

Ունենք՝ $|x^2 - 4x + 3| + |x^2 - 5x + 6| = |3 - x| \Leftrightarrow |f(x)| + |g(x)| = |f(x) - g(x)|$,

հետևաբար, համաձայն (4)-ի, կունենանք՝

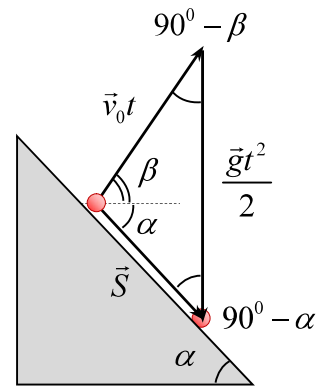
$f(x) \cdot g(x) \leq 0 \Leftrightarrow$

$(x-1)(x-3)(x-2)(x-3) \leq 0 \Leftrightarrow x \in [1; 2] \cup \{3\}$:

Պատ.՝ $x \in [1; 2] \cup \{3\}$:

Ֆիզիկայում վեկտորների որոշ

կիրառությունների մասին: Ֆիզիկայի ուսուցման տարբեր մակարդակներում վեկտորներն ունեն բազմազան կիրառություններ: Վեկտորական առնչությունների հանդիպում ենք ինչպես տեսական նյութի շարադրանքներում, այնպես էլ խնդիրների լուծման գործընթացում: Երբեմն վեկտորների

Նկ. 1.

կիրառությունը կարող է անսպասելիորեն արդյունավետ լինել ֆիզիկայի ինչպես ստանդարտ, այնպես էլ ոչ ստանդարտ խնդիրներ լուծելիս: Ստորև կներկայացնենք երեք ֆիզիկական խնդիրներ, որոնք կարելի է լուծել նաև այլ ճանապարհներով, սակայն վեկտորների գումարի եռանկյան կամ զուգահեռագծի պարզ կանոնների կիրառումը հնարավորություն է տալիս դրանք լուծել բավականին արդյունավետ և ինքնատիպ ձևով: Սկզբում դիտարկենք [5] գրքի դժվարին խնդիրներից մեկի ընդհանրացված տարբերակը:

Նմանատիպ խնդիրների կարելի է հանդիպել նաև դպրոցական ֆիզիկայի խորացված ուսուցման տարբեր ձեռնարկներում:

Խնդիր 1: Հորիզոնի հետ α անկյուն կազմող սարավանջի որոշակի կետից v_0 արագությամբ հորիզոնի նկատմամբ β ($\beta > \alpha$) անկյան տակ նետվում է գնդակը: Որքա՞ն է գնդակի թռիչքի տևողությունը: Նետման կետից ինչ l հեռավորության վրա գնդակը կընկնի սարավանջին:

Լուծում: Նշենք, որ կորոդինատական համակարգի հարմար ընտրության դեպքում անգամ (օրինակ OX -ը սարավանջի երկայնքով, OY -ը՝ նրան ուղղահայաց) խնդրի լուծումը կորոդինատային եղանակով բավականին աշխատատար է: Ինչպես կհամոզվենք ստորև, այս խնդրում վեկտորական եղանակի կիրառումը, իսկ առավել կոնկրետ «վեկտորական եռանկյան» դիտարկումը զգալիորեն արդյունավետ է և ուսցիոնալ: Օգտվենք գնդիկի տեղափոխության վեկտորի բանաձևից.

$$\vec{S} = \vec{v}_0 t + \frac{\vec{g} t^2}{2}:$$

Նկար 1-ում $\vec{S}$ -ը

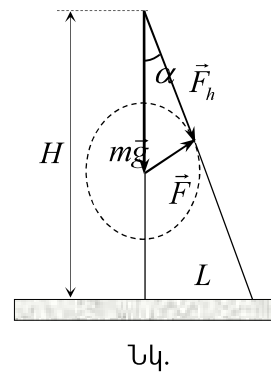
պատկերված է որպես $\vec{v}_0 t$ և $\frac{\vec{g} t^2}{2}$ վեկտորների գումար՝ եռանկյան կանոնով:

Ինչպես տեսնում ենք $|\vec{S}| = l$: Օգտվելով սինուսների թեորեմից՝ ստանում ենք ինչպես որոնելի ժամանակը, այնպես էլ թռիչքի հաստողությունը.

$$t = \frac{2v_0 \sin(\alpha + \beta)}{g \cos \alpha}, l = \frac{2v_0^2 \sin(\alpha + \beta) \cos \beta}{g \cos^2 \alpha}:$$

Այժմ դիտարկենք դինամիկայի մեկ խնդիր, որի լուծումն առանց «վեկտորական եռանկյան» անմիջական կիրառման բավականին բարդ է և դուրս է գալիս դպրոցական ֆիզիկայի իմացության շրջանակներից:

Խնդիր 2: Առանց սկզբնական արագության H բարձրությունից անկում կատարող սարքի ռեակտիվ շարժիչը զարգացնում է F հաստատուն ուժ ($F < mg$): Մինչև գետնին հասնելը ի՞նչ առավելագույն չափով

կարող է սարքը հորիզոնական ուղղությամբ հեռանալ իր սկզբնական դիրքից, եթե շարժիչը միացվում է շարժման սկզբից: [5]

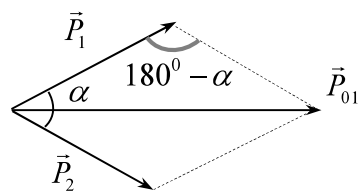
Լուծում: Նախ նկատենք, որ շարժումը սկսելու պահին սարքի վրա ազդում են միայն ծանրության և ռեակտիվ ուժերը: Այդ պահին մարմնի արագությունը զրո է, իսկ օդի դիմադրության ուժը բացակայում է, քանի որ վերջինս ուղիղ համեմատական է արագությանը կամ արագության քառակուսուն: Այս ամենից պարզ է դառնում, որ սարքը կսկսի շարժվել ծանրության և ռեակտիվ ուժերի համագործի ուղղությամբ, իսկ ընթացքում առաջացող դիմադրության ուժը, լինելով այդ ուժերի համագործին և շարժմանը հակուղղված, անկախ իր մեծությունից, չի փոխի շարժման ուղղությունը: Այսպիսով, սարքը կկատարի փոփոխական արագությամբ ուղղագիծ շարժում: Առաջին հայացքից կարող է թվալ, թե հորիզոնական ուղղությամբ առավելագույն հեռացվածություն կունենանք, եթե ռեակտիվ ուժն ուղղված լինի հորիզոնական ուղղությամբ: Սակայն երբ վերլուծում ենք մարմնի վրա ազդող «ուժերի եռանկյունը», համոզվում ենք, որ ծանրության և ռեակտիվ ուժերի $\vec{F}_h$ համագործի կազմած α անկյունը ուղղաձիգի նկատմամբ ամենամեծը կլինի այն դեպքում, երբ այդ համագործ ուղղահայաց է $\vec{F}$ - ին (նկ. 2): Պարզ է, որ այդ դեպքում առավելագույնը կլինի նաև սարքի L հորիզոնական տեղափոխությունը: Գծագրից պարզ է, որ $F_h = \sqrt{(mg)^2 - F^2}$: Նկար 2-ում պատկերված ուղղանկյուն եռանկյունների նմանությունից ստանում ենք՝ $L/H = F/F_h$, որտեղից էլ որոշում ենք թռիչքի

ընթացքում սարքի հորիզոնական ուղղությամբ տեղաշարժը՝ $L = \frac{HF}{\sqrt{(mg)^2 - F^2}}$:

Մեկ օրինակի դիտարկմամբ ներկայացնենք նաև մարմինների բախումների վերաբերյալ խնդիրները, որոնց լուծման համար վեկտորական եռանկյունների կիրառումը կարող է բավականին արդյունավետ լինել ինչպես ընդհանուր բնույթի, այնպես էլ կոնկրետ արդյունքների ստացման հարցերում:

Խնդիր 3: Համընթաց շարժում կատարող գունդը հարվածում է անշարժ գնդին: Ընդունելով հարվածը բացարձակ առաձգական և ոչ կենտրոնական՝ որոշել, թե ինչպիսի արժեքներ կարող է ընդունել գնդերի ցրման անկյունը: [5]

Լուծում: Յրման անկյան հնարավոր արժեքների գնահատման հարցում բախման պրոցեսի կորդինատային եղանակով վերլուծությունը պահանջում է մեծաձավալ հանրահաշվական գործողություններ ու ձևափոխություններ: Նման մոտեցումը ոչ միայն

Նկ. 3.

ուացիոնալ չէ, այլև զուրկ է գրավչությունից: Ստորև ներկայացվող լուծման ընթացքում կօգտվենք իմպուլսի պահպանման օրենքի վեկտորական գրառումից և համապատասխան գծագրից: Բախումից առաջ շարժվող գնդի իմպուլսը նշանակենք $\vec{P}_0$ - ով, իսկ բախումից հետո գնդերի իմպուլսները համապատասխանաբար նշանակենք $\vec{P}_1$ - ով և $\vec{P}_2$ - ով: Այդ դեպքում իմպուլսի պահպանման օրենքից կստանանք. $\vec{P}_0 = \vec{P}_1 + \vec{P}_2$: Այս վեկտորական գումարը պատկերենք զուգահեռագծի կանոնի համաձայն (Նկ. 3): Օգտվելով կոսինուսների թեորեմից ստանում ենք՝ $P_0^2 = P_1^2 + P_2^2 + 2P_1P_2 \cos \alpha$:

Մյուս կողմից, համաձայն էներգիայի պահպանման օրենքի.

$$\frac{P_0^2}{2m_1} = \frac{P_1^2}{2m_1} + \frac{P_2^2}{2m_2} \Rightarrow P_0^2 = P_1^2 + \frac{m_1}{m_2} P_2^2, \quad \text{որտեղ } m_1 \text{-ն ու } m_2 \text{-ը}$$

համապատասխանաբար առաջին և երկրորդ գնդերի զանգվածներն են: Ստացված երկու հավասարություններից ցրման անկյան կոսինուսի համար

$$\text{ստանում ենք հետևյալ արտահայտությունը՝ } \cos \alpha = \frac{P_2}{2P_1} \cdot \left(\frac{m_1}{m_2} - 1 \right):$$

Ստացվածից պարզ է, որ եթե գնդիկների զանգվածները հավասար են (օրինակ միատեսակ ատոմների բախումներ կամ բիլիարդի գնդերի բախումներ), ապա նրանց ցրման անկյունը, անկախ հարվածի ձևից, միշտ կազմում է ուղիղ անկյուն: Եթե հարվածող գնդի զանգվածը մեծ է անշարժ գնդի զանգվածից ($m_1 > m_2$), ապա $\cos \alpha > 0$ և հետևաբար ցրման անկյունը սուր է, հակառակ դեպքում այդ անկյունը բութ է:

Հեղադրությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-5C039 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Աթանասյան Լ. Ս., Բուտուզով Վ. Ֆ., Կարոնցև Ս. Բ. և ուր., Երկրաչափություն-9, Դասագիրք հանրակրթ. դպր. 9-րդ դաս. համար, «Զանգակ-97», Եր., 2008, 144 էջ:

2. Աթանասյան Լ. Ս., Բուտուզով Վ. Ֆ., Կարոնցև Ս. Բ. և ուր., Երկրաչափություն-7, Դասագիրք հանրակրթ. դպր. 7-րդ դաս. համար, Եր., «Զանգակ-97», Եր., 2006, 144 էջ:

3. Գևորգյան Գ. Գ., Սահակյան Ա. Ա., Հանրահաշիվ և մաթեմատիկական

անալիզի տարրեր, Ավագ դպր. 12-րդ դաս. դասագիրք
բնագիտամաթեմատիկական հոսքի համար, «Տիգրան Մեծ», Եր., 2011, 208 էջ:

4. Ляпин А. А., Родионов Е. М., Синякова С. Л., Математика. Сборник
задач. М: Ориентир, 2006.-392с.

5. Հովհաննիսյան Ռ., Շարխատունյան Հ., Սարգսյան Է., Ֆիզիկայի
խնդիրների և հարցերի ժողովածու, «Լույս», Եր., 2004, 231 էջ:

ON SOME APPLICATIONS OF VECTORS IN THE SCHOOL COURSE OF MATHEMATICS AND PHYSICS

MANUKYAN VARDAN

*PhD in Physics and Mathematical Sciences, Associate Professor of
of the Department of Mathematics, Physics and Information Technology, ShSU*

e-mail: mvardan_1972@mail.ru

NIKOGHOSYAN GAGIK

PhD in Physics and Mathematical Sciences,

Acting Vice-Rector-Head of Personnel of ShSU

Researcher at the Department of Mathematics, Physics and Information

Technology, ShSU

e-mail: gagonik@mail.ru

SEROBYAN YERVAND

PhD in Physics and Mathematical Sciences, Associate Professor,

Rector of ShSU

e-mail: eserobyan56@mail.ru

Unfortunately, in the school mathematics course there is almost no mention of the possible applications of vectors in algebra. The topic of vectors is studied in a school geometry course, and the problems considered are quite typical. This work is devoted to identifying possible effective applications of vectors in solving various typical and non-typical problems encountered in the school course of mathematics and physics, which is the scientific and pedagogical novelty of the work.

In the first part of the article, a brief reference is made to the essence of the concept of a vector, operations performed with vectors, in particular, the rules for adding vectors: the polygon (triangle) rule and the parallelogram rule. In the second part of the work, possible effective applications of vectors are considered in solving some equations and inequalities containing more than one module that occur in algebra, which makes it possible to avoid the method of intervals traditionally used in

such cases. Specific examples that were solved using the proposed approach are considered and discussed. In the third part of the work, the possibilities of useful and effective application of vectors (in particular, vector triangles) in physics are considered. Some typical and non-typical problems encountered in the course of physics are given, in the solution of which, according to the triangle rule of vector addition, vector triangles are used.

Keywords: vector, sum, triangle rule, parallelogram rule, module, equation, inequality, vector triangle.

О НЕКОТОРЫХ ПРИМЕНЕНИЯХ ВЕКТОРОВ В ШКОЛЬНОМ КУРСЕ МАТЕМАТИКИ И ФИЗИКИ

МАНУКЯН ВАРДАН

*Кандидат физико-математических наук, доцент
Преподаватель кафедры математики, физики и информационных
технологий ШГУ*

электронная почта: mvardan_1972@mail.ru

НИКОГОСЯН ГАГИК

*Кандидат физико-математических наук,
ИО проректора-руководителя персонала ШГУ
Научный сотрудник кафедры математики, физики и информационных
технологий ШГУ*

электронная почта: gagonik@mail.ru

СЕРОБЯН ЕРВАНД

*Кандидат физико-математических наук, доцент,
Ректор ШГУ*

электронная почта: eserobyan56@mail.ru

К сожалению, в школьном курсе математики почти не упоминается о возможных применениях векторов в алгебре. Тема векторов изучается в школьном курсе геометрии, и рассматриваемые задачи весьма типичны. Данная работа посвящена выявлению возможных эффективных применений векторов при решении различных типовых и нетиповых задач, встречающиеся в школьном курсе математики и физики, что и является научно-педагогической новизной работы.

В первой части статьи делается краткая ссылка на сущность понятия

вектора, операции, выполняемые с векторами, в частности, правила сложения векторов: правило многоугольника (треугольника) и правило параллелограмма. Во второй части работы рассматриваются возможные эффективные применения векторов при решении некоторых уравнений и неравенств, содержащих более одного модуля, встречающиеся в алгебре, что позволяет избежать традиционно используемого в подобных случаях метода интервалов. Рассмотрены и обсуждены конкретные примеры, которые были решены с помощью предложенного подхода. В третьей части работы рассматриваются возможности полезного и эффективного применения векторов (в частности, векторных треугольников) в физике. Приведены некоторые типовые и нетиповые задачи, встречающиеся в курсе физики, при решении которых по правилу треугольника сложения векторов используются векторные треугольники.

Ключевые слова: вектор, сумма, правило треугольника, правило параллелограмма, модуль, уравнение, неравенство, векторный треугольник.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 21.04.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 05.05.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

**ԳԵՂԵՑԻԿԻ ԶԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ՄԱԹԵՄԱՏԻԿԱԿԱՆ ԵՎ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ
ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ**

ՀՏԴ 372.851, 372.853

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-422

ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆ ԳԱԳԻԿ

ՇՊՀ աշխատակազմի ղեկավար-պրոռեկտորի ժ/պ,
Ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու
Էլվոստ՝ gagonik@mail.ru

ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ ՎԱՐԴԱՆ

ՇՊՀ մաթեմատիկայի, ֆիզիկայի և ՏՏ ամբիոնի դասախոս,
Ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլվոստ՝ mvardan_1972@mail.ru

ՍԱՐԳՍՅԱՆ ՍԱՄՎԵԼ

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,
Ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՇՊՀ մաթեմատիկայի, ֆիզիկայի և ՏՏ ամբիոնի պատվավոր վարիչ
Էլվոստ՝ s_sargsyan@yahoo.com

Ցավոք, թե՛ հասարակության և թե՛ մանկավարժների մեծամասնության մեջ կա այն թյուր կարծիքը, թե հանրակրթական դպրոցում գեղագիտական դաստիարակության խնդիրը պետք է իրականացնել միայն արվեստի կամ առավելագույնը հումանիտար ոլորտի ուսումնական առարկաների միջոցով, մինչդեռ մաթեմատիկական և ֆիզիկական կարևոր տեղ են զբաղեցնում հանրակրթական դպրոցի ուսումնական առարկաների ցանկում և ունեն գեղագիտական արժեքների ձևավորման, գեղագիտական դաստիարակության մեծ ներուժ: Հոդվածում դիտարկվում են մաթեմատիկայի և ֆիզիկայի ուսուցման գործընթացում գեղագիտական դաստիարակության բաղադրիչներից մեկի՝ գեղեցիկի ձևավորման խնդիրները: Աշխատանքը նվիրված է դպրոցական դասընթացում մաթեմատիկական տրամաբանական և ֆիզիկական որակական ընտրովի խնդիրների նպաստող դերի վեր հանմանը, որպես մաթեմատիկական և ֆիզիկական գեղեցիկի ձևավորման, դրսևորման, ընկալման և զարգացման միջոց, որն էլ աշխատանքի գիտամանկավարժական նորույթն է:

Հողվածի առաջին մասում հակիրճ անդրադարձ է կատարվում գեղեցիկի էության, դպրոցում մաթեմատիկայի և ֆիզիկայի ուսուցման նպատակների մասին: Համառոտակի շարադրված են նաև հայտնի մանկավարժ-գիտնական Մ. Ս. Յակիրի կողմից մաթեմատիկական կամ ֆիզիկական խնդրի գեղեցկության բնութագրման հայտանիշները՝ անկանխարեսելիություն, անսպասելիություն, պարզություն և հեղափոխական քայլի առկայություն:

Հողվածի երկրորդ մասում, ի նկատի ունենալով Յակիրի մատնանշած հայտանիշները, դիտարկվում, մանրամասն քննարկվում և լուծվում են մաթեմատիկական տրամաբանական և ֆիզիկական որակական խնդիրներ՝ ի ցույց դնելով վերջիններիս նպաստող դերը՝ որպես գեղեցիկի դրսևորման և զարգացման միջոց:

Բանալի բառեր՝ մաթեմատիկա, տրամաբանական խնդիր, ֆիզիկա, որակական խնդիր, դաստիարակություն, ուսուցում, կրթություն, գեղեցիկ:

Կրթության գեղագիտական հիմունքները: Առհասարակ, համակողմանի ու ներդաշնակ զարգացած մարդ կարող է համարվել նա, ով ունի նաև գեղագիտական դաստիարակվածություն և կրթվածություն: Վ. Գ. Բելինսկին ասում էր՝ «Աշխարհը կարելի է ճանաչել երկու ուղիով՝ գիտության և արվեստի»: Գեղագիտական դաստիարակությունը դաստիարակողի ու դաստիարակվողների համատեղ ջանքերի գործընթաց է՝ դաստիարակվողների գեղագիտական կուլտուրան ձևավորելու համար: Գեղագիտական կուլտուրան ընդգրկում է անձի վարքի ու գործունեության, գեղագիտական զարգացման որոշակի աստիճանը, այսինքն՝ մարդը որքանով է ընդունակ կառավարելու իր գեղագիտական ընդունակություններն ու զգացմունքները, նա կարող է տարբերել գեղեցիկն ու տգեղը, վեհն ու ստորը, հերոսականն ու ճղճիմը, կոմիկականն ու ողբերգականը [1]: Գեղագիտական դաստիարակության էության մեջ դրսևորվում են երեք կողմեր՝ անձի գեղագիտական ընկալումներն ու ըմբռնումները, գեղագիտական պատկերացումներն ու դատողությունները, գեղագիտական մտածողությունն ու համոզմունքները:

Ցավոք, հանրության մեջ կա այն թյուր կարծիքը, թե դպրոցում գեղագիտական դաստիարակության խնդիրը պետք է իրականացնել միայն արվեստի կամ հումանիտար ոլորտի առարկաների միջոցով, մինչդեռ ակնհայտ է, որ թե՛ մաթեմատիկան և թե՛ ֆիզիկան ունեն գեղագիտական արժեքների

ձևավորման, գեղագիտական դաստիարակության մեծ ներուժ: Մաթեմատիկայի և ֆիզիկայի ուսուցման նպատակները բխում են ուսուցման և դաստիարակման ընդհանուր նպատակներից, որոնք ձևակերպված են «Հանրակրթության պետական կրթակարգում»: Դպրոցում մաթեմատիկայի և ֆիզիկայի ուսուցման նպատակները երեքն են՝ հանրակրթական, դաստիարակչական և պրակտիկ [2-3]: Մասնավորապես դաստիարակչական նպատակներն են.

- լեզվատրամաբանական մտածողության ձևավորում,
- սովորողների մոտ մաթեմատիկական և ֆիզիկական կայուն հետաքրքրությունների դաստիարակում,
- սովորողների բարոյական, գեղագիտական և այլ արժեքների դաստիարակում:

Համաձայն վերոգրյալի կարող ենք պնդել, որ առհասարակ, խնդիրների լուծումը կարող է արդյունավետ գործիք հանդիսանալ սովորողների գեղագիտական դաստիարակության գործընթացում: Խնդիրը և նրա լուծումը մարդու նպատակների իրականացման կարևոր փուլերից են: Յուրաքանչյուր մարդ, իր կենսագործունեության ընթացքում առնչվելով կենցաղային, մասնագիտական, ինտելեկտուալ ամենատարբեր խնդիրների, պետք է լուծի դրանք, ըմբռնի դրանց էությունը, պատկերացնի առկա միջոցները և մտքի լարման միջոցով հանգի որոշակի պատասխանի: Նման գործընթացը մաթեմատիկական և ֆիզիկական գործունեության բնորոշ առանձնահատկություններից մեկն է: Ավելին, թե՛ մաթեմատիկական և թե՛ ֆիզիկական սովորեցնում են լուծել խնդիրը: Ինչպես մաթեմատիկական, այնպես էլ ֆիզիկական խնդիրներն աչքի են ընկնում իրենց հստակությամբ, իսկ նրանց լուծումը՝ հուսալիությամբ: Մաթեմատիկական և ֆիզիկական կոչված են նաև մոդելավորել կյանքում և գիտության այլ բնագավառներում առաջացած զանազան խնդիրներ, այսինքն՝ մաթեմատիկայի ու ֆիզիկայի լեզվով գրել կիրառական խնդիրը և, բնականաբար, նրա լուծումը ստանալ մաթեմատիկական և ֆիզիկական մեթոդներով: Սա էլ մաթեմատիկայի և ֆիզիկայի օգնությունն է այլ բնագավառներում ծագած խնդիրները լուծելիս:

Յուրաքանչյուր խնդիր իր պարզության կամ բարդության, լուծման հեշտության կամ դժվարության և այլ հատկանիշների հետ միասին ունի նաև իր գեղեցկությունը: Կարող է բնական հարց առաջանալ՝ իսկ ո՞րն է մաթեմատիկական կամ ֆիզիկական խնդրի գեղեցկությունը, նրա գեղագիտական գրավչությունը: Հայտնի մանկավարժ Մ. Ս. Յակիրը, որպես մաթեմատիկական կամ ֆիզիկական խնդրի գեղեցկության բնութագրման հայտանիշներ, առաջարկում է **անկանխարեսելիությունը, անսպասելիությունը, պարզությունը**

և հեղափոխական քայլի առկայությունը [4]:

Անկանխատեսելիությունը հանդես է գալիս, երբ մարդ ի զորու չէ ի սկզբանե կռահելու խնդրի եզրակացությունը, իսկ **անսպասելիությունը**՝ երբ խնդրի պայմանները չեն թելադրում նրա եզրակացությունը: Նման դեպքերում երբեմն դժվար է լինում հավատալ խնդրում առաջադրված պահանջի ճշմարտացիությանը:

Կարծում ենք՝ մաթեմատիկական տրամաբանական և ֆիզիկական որակական շատ ու շատ խնդիրներ կարող են հանդիսանալ անսպասելիության և անկանխատեսելիության լավագույն օրինակներ: Նմանատիպ խնդիրների հիմքում հենց անկանխատեսելիությունն ու անսպասելիությունն է, երբ թվում է, թե ոչինչ չի «հուշում» խնդրի պնդման ճշմարտացիությունը հիմնավորելու համար, մինչդեռ բավական է «հարմար» ձևով կիրառել այս կամ այն «գործիք», և տրամաբանական դատողությունների միջոցով անմիջականորեն հանգում ենք խնդրի պնդման ապացույցին:

Խնդրի **պարզությունը** վերաբերում է ինչպես նրա բովանդակությանը, այնպես էլ շարադրանքին և լուծման ընթացքում կիրառվող եղանակին: Հաճախ խնդիրը անհասկանալի է դառնում նրա ձևակերպման լեզվական անհարթությունների պատճառով, իսկ երբեմն էլ երկար-բարակ ձևակերպված պայմանների ետևում կռահելու բան չի մնում: Հասկանալի է, որ ավելորդ է խոսել նման խնդիրների գեղագիտական գրավչության մասին: Որպես «կանոն»՝ մաթեմատիկական տրամաբանական և ֆիզիկական որակական խնդիրները շարադրվում են կոռեկտ, հստակ և լակոնիկ: Վերջիններս ինչպես բովանդակությամբ, այնպես էլ շարադրանքով ավելի քան պարզ և հստակ են ձևակերպված:

Հեղափոխական քայլի առկայությունը առավելապես վերաբերում է խնդրի լուծմանը: Թե՛ մաթեմատիկական տրամաբանական և թե՛ ֆիզիկական որակական խնդիրների պարագայում վերջիններիս լուծման հիմքում ընկած է հենց հեղափոխական քայլի առկայությունը (մեկ հնարք, մեկ մեթոդ և մեկ արդյունավետ «գործիք», առանց որի անհնար է ապահովել խնդրի լուծումը), ինչն էլ ապահովում է բարեհաջող ելքի գրավականը:

Եվ որովհետև մաթեմատիկայի ու ֆիզիկայի ուսուցման գործընթացը հազեցած է խնդիրների լուծմամբ, այն նաև մեծապես նպաստում է սովորողի մոտ կյանքի նկատմամբ լավատեսական կողմնորոշման ձևավորմանը: Մաթեմատիկական կամ ֆիզիկական խնդրի լուծումը պահանջում է համառ ու հետևողական աշխատանք: Այդ պատճառով այն ձևավորում է աշխատասիրություն, ինչը, անշուշտ, պարունակում է նաև գեղագիտական հատկանիշներ:

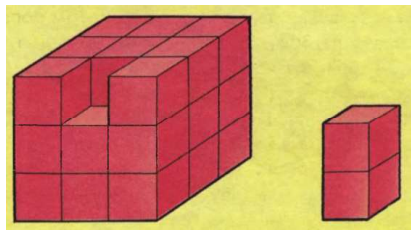
Ուսուցումը մաթեմատիկական կամ ֆիզիկական խնդրի կարևորագույն գործառնություններից մեկն է: Չինական ժողովրդական առածն ասում է. «Ես լսում եմ և մոռանում եմ, ես տեսնում եմ և հիշում եմ, ես անում եմ և հասկանում եմ»: Ըստ այդմ ինչպես մաթեմատիկական, այնպես էլ ֆիզիկական խնդիրը նպատակաուղղված է այդ հասկանալու գործընթացի ձևավորմանը:

Ակնհայտ է, որ մաթեմատիկական տրամաբանական կամ ֆիզիկական որակական խնդրի լուծման միջոցով ձևավորված գիտելիքները, կարողություններն ու հմտությունները արտահայտում են իմացության այն մակարդակը, երբ սովորողը կարողանում է կիրառել իր ունակությունները, գնահատել դրանք, դրսևորել ինքնավստահություն: Սա ստեղծում է ինչպես մաթեմատիկայի, այնպես էլ ֆիզիկայի ուսուցման ընդհանուր գեղագիտական դրական միջավայր, իսկ խնդրի լուծման գործընթացի առանձին տարրերի իրականացման դրական ընթացքն ուղեկցվում է համապատասխան դրական հուզական ապրումներով: Օրինակ՝ խնդրի պնդման ապացույցի ճշմարտացիության հիմնավորման ստացմանը հաջորդում է ոգևորվածության այնպիսի հուզական վիճակ, որը սովորողին մղում է հետագա գործունեության: Սովորողին հետաքրքրում են նոր խնդիրներ, նա ձգտում է դրանց լուծմանը և լուծման համար անհրաժեշտ գիտելիքների իմացության: Ուսուցման ողջ գործընթացը նրան դուր է գալիս, նա սիրում է սովորել: Իսկ իրեն սիրել ստիպում, պարտադրում է գեղեցիկը:

Եվ ուրեմն, խնդրի հաջող լուծումը նպաստում է, գեղեցիկ է դարձնում ուսուցման ողջ գործընթացը, իսկ մաթեմատիկական տրամաբանական և ֆիզիկական որակական խնդիրներն այն արդյունավետ «գործիքներն» են, որոնք նպաստում են սովորողների մոտ գեղեցիկի ձևավորման, ընկալման և զարգացման գործընթացներին:

Գեղեցիկի ձևավորումն ու զարգացումը մաթեմատիկական տրամաբանական և ֆիզիկական որակական խնդիրների ուսուցման գործընթացում:

Ստորև կդիտարկենք մի քանի մաթեմատիկական տրամաբանական և ֆիզիկական որակական խնդիրներ, որոնք, մեր կարծիքով, բավարարում են Յակիրի կողմից մատնանշված մաթեմատիկական և ֆիզիկական խնդիրների գեղեցկության բնութագրման վերոգրյալ հայտանիշներին և լավագույն միջոց կարող են հանդիսանալ սովորողների կողմից գեղեցիկի ընկալման, դրսևորման և զարգացման գործընթացներում:

Նս. 1

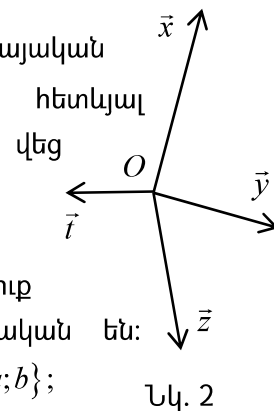
Այժմ անցնենք խնդիրների քննարկմանը:

Խնդիր 1: Հնարավոր է արդյոք տասներեք հատ $1 \times 1 \times 2$ չափսերի ուղղանկյուն զուգահեռանիստերի միջոցով կառուցել $3 \times 3 \times 3$ չափսերի խորանարդ, որից բացակայում է մեկ միավոր կողմերով խորանարդը, ինչպես ցույց է տրված նկար 1-ում: [5]

Լուծում: Ծավալային առումով տասներեք հատ $1 \times 1 \times 2$ չափսերի ուղղանկյուն զուգահեռանիստերի գումարային ծավալը հավասար է նկար 1-ում պատկերված մարմնի ծավալին, ըստ այդմ նախնական տպավորությունն այնպիսին է, որ միգուցե հնարավոր է տասներեք հատ $1 \times 1 \times 2$ չափսերի ուղղանկյուն զուգահեռանիստերի միջոցով կառուցել $3 \times 3 \times 3$ չափսերի խորանարդ, որից բացակայում է մեկ միավոր կողմերով խորանարդը, մինչդեռ դա թյուր տպավորություն է: Պայմանավորվենք նկար 1-ում պատկերված $3 \times 3 \times 3$ չափսերի խորանարդում (որից բացակայում է միավոր կողով մեկ խորանարդ). ա) միավոր կողով երկու խորանարդներ համարենք հարևան, եթե վերջիններս ունեն ընդհանուր նիստ, բ) $1 \times 1 \times 1$ չափսերի միավոր խորանարդները ներկենք շախմատաձև սև և սպիտակ գույներով այնպես, որ երկու հարևան խորանարդներ լինեն տարբեր գույների: Հեշտ է նկատել, որ արդյունքում $3 \times 3 \times 3$ չափսերի խորանարդում սև և սպիտակ միավոր խորանարդների քանակների տարբերությունը հավասար կլինի երկուսի, ըստ այդմ ակնհայտ է, որ հնարավոր չէ տասներեք հատ $1 \times 1 \times 2$ չափսերի ուղղանկյուն զուգահեռանիստերի միջոցով կառուցել $3 \times 3 \times 3$ չափսերի խորանարդ, որից բացակայում է մեկ միավոր կողմերով խորանարդը, քանզի յուրաքանչյուր $1 \times 1 \times 2$ չափսերի ուղղանկյուն զուգահեռանիստ կազմված է մեկ սև և մեկ սպիտակ միավոր խորանարդներից և ակնհայտ է, որ տասներեք հատ $1 \times 1 \times 2$ չափսերի ուղղանկյուն զուգահեռանիստեր կպարունակեն տասներեք հատ սև և տասներեք հատ սպիտակ միավոր խորանարդներ:

Պատ. ՚ Ո՛չ, հնարավոր չէ:

Խնդիր 2: Դիցուք $a; b; c; d; e; f; g; h$ -ը կամայական իրական թվեր են: Ապացուցել, որ հետևյալ վեց իրական թվերից առնվազն մեկը ոչ բացասական է: [5]

Լուծում: Կատարենք ապացուցման ենթակա պնդմանը հակասող ենթադրություն. դիցուք դիտարկվող բոլոր վեց իրական թվերն էլ բացասական են: Ներմուծենք հետևյալ շառավիղ վեկտորները՝ $\vec{x}\{a; b\};$ Նկ. 2

$\vec{y}\{c;d\}$; $\vec{z}\{e;f\}$ և $\vec{t}\{g;h\}$: Հեշտ է նկատել, որ $\vec{x}$; $\vec{y}$; $\vec{z}$ և $\vec{t}$ վեկտորների ներմուծման պարագայում մեր ենթադրությունը համարժեք է հետևյալ պնդմանը, որ $\angle(\vec{x};\vec{y})$; $\angle(\vec{x};\vec{z})$; $\angle(\vec{x};\vec{t})$; $\angle(\vec{y};\vec{z})$; $\angle(\vec{y};\vec{t})$ և $\angle(\vec{z};\vec{t})$ բոլոր վեց անկյուններն էլ բույթ են, ինչը ակնհայտ հակասություն է, քանզի, մասնավորաբար, եթե առանց ընդհանրությունը խախտելու ենթադրենք, որ $\vec{x}$; $\vec{y}$; $\vec{z}$ և $\vec{t}$ շառավիղ վեկտորները դասավորված են ըստ ժամսլաքի հենց նույն «հերթականությամբ» (տե՛ս նկ. 2), ապա պարզ է, որ $\angle(\vec{x};\vec{y})$; $\angle(\vec{x};\vec{t})$; $\angle(\vec{y};\vec{z})$ և $\angle(\vec{z};\vec{t})$ անկյունները, որոնց գումարը 360° է, չեն կարող բոլորը բույթ լինել: Ստացված հակասության պատճառը մեր ենթադրությունն էր, հետևաբար այն ճշմարիտ չէ և, ուրեմն, խնդրի պնդումն ապացուցված:

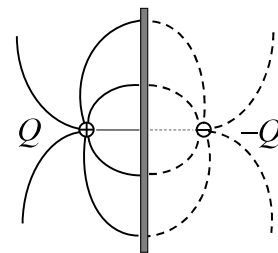
Խնդիր 3: Գետնին գտնվող փողոակից ցայտում է ջուր, որի սկզբնական արագությունը $v_0 = 10$ մ/վ է և հորիզոնի հետ կազմում է $\alpha = 45^\circ$ անկյուն: Փողոակի անցքի մակերեսը $S = 5$ սմ² է: Որոշել օդում գտնվող շիթի զանգվածը: [6]

Լուծում: Սովորաբար ծանոթանալով խնդրի պահանջին սովորողները փորձում են հաշվել օդում գտնվող ջրի պարաբոլական շիթի երկարությունը, ծավալը և ապա զանգվածը: Սակայն բնական թվացող լուծման այս ճանապարհը շիթի հատույթի մակերեսի փոփոխական լինելու հետևանքով չափազանց ծանր է ու գործնականում անիրագործելի: Խնդիրը հեշտությամբ կլուծվի միայն, եթե շիթի զանգվածի որոշման որոնումների ուղղությունը կտրուկ փոխվի: Պարզապես անհրաժեշտ է նկատել, որ որոնելի ծավալը հավասար է անկյան տակ նետված մարմնի թռիչքի տևողության ընթացքում ծորակից արտահոսած ջրի ծավալին՝ $V = v_0 T S$: Օգտվելով թռիչքի տևողության $T = 2v_0 \sin \alpha / g$ բանաձևից, ի վերջո, շիթի ծավալի համար ստանում ենք $V = v_0 S T = 2v_0^2 S \sin \alpha / g$, իսկ զանգվածի համար՝ $m = \rho V = 2v_0^2 S \rho \sin \alpha / g = 7$ կգ:

Պատ.՝ 7 կգ:

Խնդիր 4: Q կետային լիցքը գտնվում է անվերջ մետաղե հարթությունից h հեռավորության վրա: Ի՞նչ ուժ է ազդում լիցքի վրա հարթության կողմից:[6]

Լուծում: Կետային լիցքի վրա ազդում են հարթության մակերևույթի վրա կուտակված մակաձված լիցքերը: Վերջիններս բաշխված են

Նկ. 3

անհամասեռ կերպով, ինչը բարդացնում է որոնելի ուժի որոշումը: Կարելի է պատկերել կետային լիցքից սկիզբ առնող և հարթություն ուղղահայաց մտնող ուժագծերը (նկ. 3): Թվում է՝ սա ոչինչ չի տալիս քանակական առումով: Սակայն բավական է այդ ուժագծերը «համաչափորեն» շարունակել, և կտեսնենք, որ թիթեղի ձախ կողմում էլեկտրաստատիկ դաշտը կլինի նույնը, եթե թիթեղը փոխարինենք Q լիցքին համաչափ տեղադրված $-Q$ լիցքով: Վերջինս կարծես կետային լիցքի հայելային պատկերն է: Համաչափության նկատառումից բխող այս գեղեցիկ քայլը խնդրի լուծումը բերում է $2h$ հեռավորության վրա գնվող Q և $-Q$ կետային լիցքերի փոխազդեցության ուժի որոշման պարզագույն հարցի և որոնելի ուժի համար ստանում ենք՝ $F = kQ^2 / 4h^2$:

Ամփոփում: Ըստ էության կարող ենք փաստել, որ դիտարկված խնդիրները բավարարում են Յակիրի մատնանշած մաթեմատիկական և ֆիզիկական խնդիրների գեղեցկության բնութագրման հայտանիշներին և արդյունավետ «գործիք» կարող են հանդիսանալ սովորողների մոտ մաթեմատիկական և ֆիզիկական գեղեցիկի ձևավորման, դրսևորման, ընկալման և զարգացման գործընթացներում: Դասավանդման տարիների փորձառությունը վկայում է, որ նմանօրինակ խնդիրները հատկապես արդյունավետ է դիտարկել ընդհանրացնող կրկնությունների ժամանակ՝ հնարավորություն տալով սովորողներին ամփոփել տեսական նյութը և միաժամանակ ընկալել ու արժևորել վերջինիս գեղագիտական նշանակությունը:

Հեղագրությունն իրականացվել է ՇՊՀ-ի կողմից տրամադրվող ֆինանսական աջակցության շնորհիվ՝ № ShSU 02-SCI-2022 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Ամիրջանյան Յու. Ա., Սահակյան Ա. Ս., Մանկավարժություն, ուսումնական ձեռնարկ մանկավարժական բուհերի ուսանողների համար, «Մանկավարժ» հրատ., Երևան, 2005թ., 456 էջ:
2. Այվազյան Է. Ի., Մաթեմատիկայի դասավանդման մեթոդիկա, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2016, 202 էջ:
3. Պետրոսյան Գ. Պ., Պետրոսյան Պ. Գ., Ֆիզիկայի ուսուցման

տեսություն և մեթոդիկա, «Զանգակ», Եր., 2012, 200 էջ:

4. Якир М. С., Что такое красивая задача?, Математика в школе.- 1989.- №6, стр. 41-46.

5. Горбачев Н. В., Сборник олимпиадных задач по математике.-М., МЦНМО, 2004.-560с.

6. Վորրբյով Ի. Ի., Զուբկով Պ. Ի., Կուսուզովա Գ. Ա., և այլք, Ֆիզիկայի խնդիրներ, Ուսումնական ձեռնարկ/ Օ. Յա. Սավչենկոյի խմբագրությամբ/, «Տիգրան Մեծ», Եր., 2008, 528 էջ:

FORMATION OF BEAUTY IN THE PROCESS OF TEACHING MATHEMATICAL AND PHYSICAL PROBLEMS

NIKOGHOSYAN GAGIK

*PhD in Physics and Mathematical Sciences
Acting Vice-Rector-Head of Personnel of ShSU*

e-mail: gagonik@mail.ru

MANUKYAN YARDAN

*PhD in Physics and Mathematical Sciences, Associate Professor
Department of Mathematics,*

Physics and Information Technology, ShSU

e-mail: mvardan_1972@mail.ru

SARGSYAN SAMVEL

*Corresponding Member of NAS RA, Doctor of Physics and Mathematical Sciences,
Professor Honorary head of Department of Mathematics, Physics and Information*

Technology, ShSU

e-mail: s_sargsyan@yahoo.ru

Unfortunately, both in society and among most teachers there is an erroneous idea that the task of aesthetic education in a public school should be carried out only through art subjects or, in extreme cases, the humanities cycle, whereas it is obvious that Mathematics and Physics occupy an important place in the subjects list of a public school and at the same time have great potential for the formation of aesthetic values and aesthetic education. The article deals with one of the components of aesthetic education in the process of teaching Mathematics and Physics: the problems of beauty formation. The work is devoted to identifying the contributing role of mathematical,

logical and physical quality problems in the school course, as a means of formation, manifestation, perception and development of mathematical and physical beauty, which is the scientific and pedagogical novelty of the work.

In the first part of the article, a brief reference is made to the essence of beauty, the goals of teaching mathematics and physics at school. The characteristics of the beauty of a mathematical or physical problem, indicated by the famous teacher-scientist Yakir, are also briefly described, these being unpredictability, surprise, simplicity and the presence of a revolutionary step.

In the second part of the article, taking into account the characteristics indicated by Yakir, mathematical, logical and physical qualitative problems are considered, discussed in detail and solved, showing the contributing role of the latter as a means of manifestation and development of beauty.

Keywords: *Mathematics, logical task, Physics, qualitative task, upbringing, training, education, beauty.*

ФОРМИРОВАНИЕ КРАСОТЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ И ФИЗИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

НИКОГОСЯН ГАГИК

*Кандидат физико-математических наук
ИО проректор-руководитель персонала ШГУ
электронная почта: gagonik@mail.ru*

МАНУКЯН ВАРДАН

*Кандидат физико-математических наук, доцент
Доцент кафедры математики, физики и информационных технологий ШГУ
электронная почта: mvardan_1972@mail.ru*

САРГСЯН САМВЕЛ

*Доктор физико-математических наук, профессор
Член-корреспондент НАН РА
Почетный зав. кафедрой математики, физики и
информационных технологий ШГУ
электронная почта: s_sargsyan@yahoo.ru*

К сожалению, и в обществе и у большинства педагогов бытует ошибочное

представление о том, что задача эстетического воспитания в общеобразовательной школе должна осуществляться только через предметы искусства или, в крайнем случае, гуманитарного цикла, однако очевидно, что математика и физика занимают важное место в списке предметов общеобразовательной школы и в то же время имеют большой потенциал для формирования эстетических ценностей, эстетического воспитания. В статье рассматривается одна из составляющих эстетического воспитания в процессе обучения математике и физике: проблемы формирования красоты. Работа посвящена выявлению способствующей роли математических логических и физических качественных задач в школьном курсе, как средства формирования, проявления, восприятия и развития математической и физической красоты, в чем заключается научно-педагогическая новизна работы.

В первой части статьи делается краткая ссылка на сущность красоты, цели обучения математике и физике в школе. Кратко описаны также характеристики красоты математической или физической задачи, указанные известным педагогом-ученым Якиром, это непредсказуемость, неожиданность, простота и наличие революционного шага.

Во второй части статьи, с учетом указанных Якиром характеристик, рассматриваются, подробно обсуждаются и решаются математические логические и физические качественные задачи, показывающие способствующую роль последних как средства проявления и развития красоты.

Ключевые слова: математика, логическая задача, физика, качественная задача, воспитание, обучение, образование, красота.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 21.04.2023թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 05.05.2023թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

7.	<p style="text-align: center;">ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ LAW ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ</p>
----	--

**ՀՀ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՄԲ ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐԻՆ
 ՆԵՐԿԱՅԱՑՎՈՂ ՊԱՀԱՆՋՆԵՐԻ ՎԵՐԱՆԱՅՄԱՆ ՄԱՍԻՆ**

ՀՏԴ 342.4

DOI: 10.56246/18294480-2024.16-433

ՀԱԿՈՔՅԱՆ ՀՐԱՆՈՒՇ

*Գավառի պետական համալսարանի և
 Հայաստանի պետական կառավարման ակադեմիայի դասախոս,
 իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր*
 էլփոստ՝ hranush.hranti@gmail.com

ՀԱԿՈՔՅԱՆ ՌՈՒԶԱՆՆԱ

*Գավառի պետական համալսարանի ռեկտոր,
 իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ*
 էլփոստ՝ ruzanna.hakobyan@mail.ru

Հոդվածը վերաբերում է Հայաստանի Հանրապետության՝ 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխություններին համապատասխան կառավարման պառլամենտական ձևին անցնելիս Ազգային ժողովի սրանձնած նոր դերակատարությանը, գործառույթների և լիազորությունների ընդլայնմանը, այդ համարեքստում պարզամավորին ներկայացված սահմանադրական պահանջներին, դրանց վերանայման հիմնախնդիրներին: Առաջադրված նպատակի իրագործման համար անդրադարձ է կատարվել Ազգային ժողովի (ԱԺ) վերահսկողական լիազորություններին, Սահմանադրության 48-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված ԱԺ պարզամավորի թեկնածուին ներկայացվող ցենզերին և դրանց նպատակահարմարությանը: Օգտագործվել են ինչպես ընդհանուր հետազոտական մեթոդներ՝ համարեսական, պարմական, վերլուծական, այնպես էլ մասնագիտական հարուկ մեթոդներ՝ համակարգակառուցվածքային, իրավահամեմատական և այլն: Պարզամավորը՝ որպես բարձրագույն օրենսդիր մարմնի անդամ, իրականացնում է իր գործունեությունը ինչպես ներպետական, այնպես էլ պառլամենտական դիվանագիտության ոլորտներում, մասնակցում հասարակության և պետության համար բախտորոշ որոշումների կայացմանը, հետևաբար նա

պեպք է ունենա կենսափորձ, ընդհանուր աշխատանքային, մասնագիտական գործունեության փորձ, բարձր հեղինակություն, օժտված լինի մարդկային, ազգային որակներով և, անշուշտ, ունենա բարձրագույն կրթություն, դատված չլինի, իսկ տղամարդիկ ծառայած լինեն զինված ուժերում: Կիսապառլամենտական կառավարման համակարգից անցումը պառլամենտական կառավարմանը պեպք է հանգեցնել նաև Ազգային ժողովի պատգամավորին ներկայացվող պահանջների առավել խստացմանը, պասիվ ընտրական իրավունքի սահմանափակումներին, որոնք էլ քննարկման առարկա են դարձել սույն հոդվածում:

Քանալի բառեր՝ Հայաստանի Հանրապետություն, Սահմանադրություն, Ազգային ժողով, պատգամավոր, ցենզ, պահանջներ, լիազորություն, գործառույթ, վերահսկողություն, քաղաքացիություն, կուսակցություն:

Պառլամենտը պետական իշխանության բարձրագույն, ներկայացուցչական մարմինն է, որն իրականացնում է օրենսդիր իշխանություն, հանդես գալիս որպես բազմանձնյա ընտրովի մարմին՝ ինքնուրույն իշխանության մյուս ճյուղերից, և որի անդամներն ունեն հավասար կարգավիճակ¹: Պայմանավորված պետությունների պատմական, ազգային, կրոնական, լեզվական և այլ զարգացումներով՝ պառլամենտի պաշտոնական անվանումները տարբեր երկրներում տարբեր են: Այսպես, Մեծ Բրիտանիայում, Ավստրալիայում, Իտալիայում, Կանադայում, Չեխիայում և մի շարք այլ պետություններում օրենսդիր մարմինը կոչվում է պառլամենտ, Ռուսաստանում՝ Դաշնային ժողով, Հնդկաստանում՝ Միության պառլամենտ, Իսրայելում՝ Բնեսետթ, Ուկրանիայում՝ Բարձրագույն Ռադա, Լատվիայում՝ Սեյմ, Ֆինլանդիայում՝ Էդուսկունտ, Գերմանիայում՝ Բունդեսթագ և այլն²:

Թեև տարբեր ժողովուրդների մոտ պառլամենտն ի հայտ է եկել տարբեր ժամանակներում և ունեցել կազմավորման առանձնահատկություններ, այնուհանդերձ պառլամենտի հայրենիքն ընդունված է համարել Անգլիան, որտեղ ձևավորվեց ժամանակակից խորհրդարանի նախատիպը՝ «Թագավորական ընդհանուր խորհուրդը» (1215թ.)՝ պետության համար կարևորագույն հարցերը

¹. Зеленков М. Ю., Политология для юристов, М., 2000, էջ 60-61:

². Տե՛ս Հակոբյան Հ. Հ., Պառլամենտը և պառլամենտարիզմը Հայաստանի Հանրապետությունում, «Տիգրան Մեծ», Երևան, 2007:

քննարկելու նպատակով¹: Թագավորի հրովարտակով ժողովրդի տարբեր շերտերի պատվիրակներից բաղկացած այդ դասային ներկայացուցչական «ատյանին» տրվեց համապետական նշանակություն և լիազորություն՝ իրականացնելու օրենսդիր իշխանություն և վերահսկողական գործառույթներ գործադիր իշխանության նկատմամբ: Անգլիայում պետական կարևորության հարցերը քննարկող և որոշումներ ընդունող մարմինը կոչվեց «պառլամենտ»: Այնուհետև 17-18-րդ դարերում Ֆրանսիայում, Իսպանիայում, Շվեյցարիայում ևս պետական մասշտաբով ձևավորվեցին օրենսդիր մարմիններ²: Ժամանակի ընթացքում աստիճանաբար սահմանափակվեց միապետի իշխանությունը, և պառլամենտը, ձևավորվելով համընդհանուր ընտրությունների միջոցով, դարձավ հասարակության լայն շերտերի քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական շահերի արտահայտիչը, պաշտպանն ու կարևոր հասարակական հարաբերությունների հիմնական կարգավորիչը:

Ժամանակակից աշխարհում պառլամենտներին է վերապահված օրենքների միջոցով կարևոր հասարակական հարաբերությունների կարգավորման գործառույթը: Պառլամենտն է սահմանադրական ինստիտուտների ձևավորման համար ստեղծում նորմատիվ իրավական հիմքեր, ձևավորում պետական մարմիններ, հանրային իշխանության առանցքային կառույցներ, ընտրում պաշտոնատար անձանց: Ինչպես նշում է Ռ. Ենգիբարյանը, ժամանակակից խորհրդարանը համապետական ներկայացուցչական մարմին է, որի գլխավոր գործառույթը իշխանությունների տարանջատման համակարգում օրենսդիր իշխանության իրականացումն է: Այն ներառում է նաև պետական գանձարանի բարձրագույն ղեկավարումը, այսինքն՝ պետական բյուջեի ընդունումը և դրա կատարման նկատմամբ վերահսկողությունը: Ցանկացած խորհրդարան ավելի կամ պակաս ծավալով, կախված պետական կառավարման ձևից, նաև վերահսկողություն է իրականացնում գործադիր իշխանության նկատմամբ³:

Իրավաբանական գրականության մեջ տիրապետող է այն տեսակետը, որ պառլամենտարիզմը գոյություն ունի միայն այն պետություններում, որտեղ պառլամենտն օժտված է ոչ միայն օրենսդրական, այլև պետական մարմինների ձևավորման և վերահսկողության լիազորություններով⁴: Պառլամենտարիզմը՝

---

¹Арутюнян Г. Г., Баглай М. В., Конституционное право. Энциклопедический словарь, М., 2006, էջ 314:

² Հակոբյան Հ. Հ., Պառլամենտը և պառլամենտարիզմը Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան: «Տիգրան Մեծ», Երևան, 2007, էջ 17:

³ Енгибарян Р. В., Конституционное развитие в современном мире: основные тенденции, М., 2010, էջ 353:

⁴ Граник И. В., Парламент России, М., 2001, էջ 19:

որպես պետական իշխանությունների կազմակերպման համակարգ, նախատեսում է պառլամենտի գոյությունն ու գործունեությունը՝ օժտված օրենսդիր և վերահսկողական լիազորություններով, հիմնված պետական իշխանության ճյուղերի (օրենսդիր, գրծադիր և դատական) տարանջատման սկզբունքի վրա, որոնցից յուրաքանչյուրն անկախ է և ինքնուրույն է իրականացնում իր սահմանադրական լիազորությունները¹:

Պառլամենտարիզմի՝ որպես համակարգի առաջընթացի ապահովման կարևոր գրավականը օրենսդիր մարմնի ներկայացուցչական և օրինական (լեգիտիմ) ընտրությունների կազմակերպումն է իշխանությունների բաժանման սկզբունքի հիման վրա: Ժողովուրդն իրեն պատկանող իշխանությունն իրականացնում է անմիջականորեն՝ ուղղակի մասնակցությամբ, և ներկայացուցչական՝ անուղղակի, միջնորդավորված եղանակներով: Արդի պետություններում ժողովուրդը համապետական ընտրությունների միջոցով ընտրում է պատգամավորներին, կուսակցություններին և կուսակցական դաշինքներին՝ դրանց ծրագրերից ելնելով և իրենց ընտրյալներից ակնկալելով ներկայացված ծրագրերի իրականացում:

Պառլամենտն իր արդյունավետ գործունեությամբ, ընդունված օրենքներով էական ազդեցություն է ունենում ժողովրդավարության ամրապնդման, ժողովրդավարական ինստիտուտների հզորացման, պառլամենտական մշակույթի զարգացման, իշխանության և ընդդիմության երկխոսության կայացման, ընդդիմորդների իրավունքների ընդլայնման և պաշտպանության գործընթացների վրա:

Պառլամենտն է հաստատում պետական բյուջեն և իրականացնում վերահսկողություն բյուջեի կատարման, վարկերի, օտարերկրյա պետություններից և միջազգային կազմակերպություններից ստացված փոխառությունների օգտագործման նկատմամբ: Պառլամենտին է վերապահված օրենքների ընդունման, միջազգային պայմանագրերի վավերացման (ռատիֆիկացիայի), կասեցման ու չեղյալ հայտարարման (դենոնսացիայի) իրավասությունները և, որպես կանոն, կառավարությանը, վարչապետին անվստահություն հայտնելու գործառույթը: Օրենսդիր, ներկայացուցչական մարմինն է հանդես գալիս հանրաքվե անցկացնելու նախաձեռնությամբ, ունի որոշակի լիազորություններ պաշտպանության և անվտանգության ապահովման բնագավառներում: Ժողովրդի կողմից ձևավորված մարմնի առջև կառավարությունը կրում է իրավական և քաղաքական պատասխանատվություն: Պառլամենտի կողմից կառավարությանն անվստա-

---

¹. Կոստանյան Գ., Ղազանյան Լ., Պառլամենտական իրավունքի հիմունքները Հայաստանի Հանրապետությունում, Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, «Լիմուշ», Երևան, 2019, էջ 21:

հույություն հայտնելու դեպքում, որպես կանոն, կառավարությունը հրաժարական է տալիս¹:

1991 թվականին՝ անկախություն ձեռք բերելուց հետո Հայաստանի Հանրապետությունը, հաշվի առնելով միջազգային իրավունքի հիմնարար նորմերն ու սկզբունքները, ինչպես նաև արևմտյան կայացած պետությունների զարգացման հարյուրամյակների փորձը, իշխանությունների բաժանման սկզբունքի հիման վրա որդեգրեց ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետություն կառուցելու նպատակը: Անցնող ավելի քան երեք տասնամյակների ընթացքում ՀՀ պետական կառավարման համակարգը սահմանադրական փոփոխություններին համապատասխան փոփոխություններ է կրել և այսօր գործում է կառավարման պառլամենտական ձևը, որը նոր դերակատարություն և գործառույթներ է վերապահել պառլամենտին: Ավելացել է գործադիր իշխանության նկատմամբ օրենսդիր մարմնի վերահսկողական լիազորությունը: Հանրապետության նախագահի ընտրության, պաշտոնանկ անելու, վարչապետի ընտրության և անվստահություն հայտնելու, Կառավարության վստահության հարցը քննարկելու, հաշվետվություններ լսելու, հրատապ թեմայով քննարկումներ կազմակերպելու, դատական իշխանությունը ձևավորելու, սահմանադրական օրենքներ ընդունելու, Սահմանադրության մեջ փոփոխություններ կատարելու և պետության համար կարևորություն ներկայացնող այլ հարցերի վերաբերյալ լիազորությունները վկայում են պետական իշխանության մարմինների համակարգում պառլամենտի էական տեղի և դերի մասին:

«Խորհրդարանական կառավարման ձևի պայմաններում կառավարության ստեղծումն ու գոյատևումը կախված են խորհրդարանի վստահությունից»²:

Օրենքների մշակման գործընթացում էական դերակատարություն ունեն Ազգային ժողովի մշտական հանձնաժողովները: Բոլորովին նոր ինստիտուտ է քննիչ հանձնաժողովը, որը Ազգային ժողովի իրավասության մեջ մտնող և հանրային հետաքրքրություն ներկայացնող փաստերը պարզելու և Ազգային ժողովին ներկայացնելու գործառույթ է իրականացնում: Քննիչ հանձնաժողովների գործունեության հիմնական ոլորտը գործադիր իշխանության նկատմամբ վերահսկողությունն է³: Արդյունավետ խորհրդարանական

¹. Алексеев Д. Б., Актуальные проблемы парламентского государственного контроля // Проблемы в российском законодательстве, 2013, № 6.

². Պողոսյան Վ., Սարգսյան Ն., Հայաստանի Հանրապետության՝ 2015թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը. համառոտ պարզաբանումներ, Երևան, 2016, էջ 116:

³. Տե՛ս Սաքսոնիայի սահմանադրական դատարանի դատավոր, Լայպցիգի համալսարանի պրոֆեսոր Քրիստոֆ Դեգենհարթի՝ 2016 թ. օգոստոսի կարծիքը՝ «Պառլամենտական քննիչ

վերահսկողությունը կարող է նպաստել կառավարության կողմից իրականացվող ծրագրերի որակի բարձրացմանը, ինչպես նաև խորհրդարանի կողմից հաստատվելով՝ դրանք ստանում են լեգիտիմության ավելի բարձր աստիճան¹:

Պատգամավորի լիազորությունների իրականացման կարգը սահմանվում է «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենքով, «Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի պատգամավորի գործունեության երաշխիքների մասին» օրենքով, Ազգային ժողովի աշխատակարգով և այլ ակտերով²: Պառլամենտի գործառույթների և լիազորությունների արդյունավետ ու հստակ իրականացումը պայմանավորված է նախ և առաջ պատգամավորների ակտիվ և նպատակային գործունեությամբ, նրանց գիտելիքներով, փորձով, համապատասխան ոլորտների իմացությամբ, իր ընտրողների և կուսակցության առջև պատասխանատվությամբ: ՀՀ օրենսդրությունը պատգամավորին օժտել է լայն լիազորություններով. նա իրավունք ունի հանդես գալու օրենսդրական նախաձեռնությամբ, ներկայացնելու Ազգային ժողովի որոշման, հայտարարության, ուղերձի նախագիծ, ելույթներ ունենալու, հարցեր տալու և առաջարկներ ներկայացնելու Ազգային ժողովի, հանձնաժողովների նիստերում, խորհրդարանական լսումներում, բանավոր, գրավոր հարցեր ուղղելու Կառավարությանը, ընտրվելու Ազգային ժողովի նախագահ, տեղակալ, հանձնաժողովի նախագահ, տեղակալ, հարցումներով և առաջարկներով դիմելու պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց, ունենալու երկու օգնական, նույնիսկ դուրս գալու խմբակցության կազմից և այլն (Կանոնակարգի 3-րդ հոդված): ՀՀ Սահմանադրությանը համաձայն՝ պատգամավորն ազատ և անկաշկանդ է իր գործունեությունը ծավալելիս: Ըստ Սահմանադրության 96-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ պատգամավորն իր լիազորությունների ժամկետում և դրանից հետո չի կարող հետապնդվել և պատասխանատվության ենթարկվել պատգամավորական գործունեության շրջանակներում հայտնած կարծիքի կամ քվեարկության համար:

Պատգամավորն իրավունքներից բացի ունի պարտականություններ. պարտավոր է ընդգրկվել մշտական հանձնաժողովի կազմում, մասնակցել Ազգային

հանձնաժողովներն ըստ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Հիմնական օրենքի, Պառլամենտական քննիչ հանձնաժողովների մասին օրենքի և Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության» մասին:

¹. West W. F., Cooper J. Legislative Influence v. Presidential Dominance: Competing Models of Bureaucratic Control, *Political Science Quarterly*, vol. 104, էջ 581-606:

². «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենք //

<https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=110824>

ժողովի, ինչպես նաև իր անդամակցած հանձնաժողովի և աշխատանքային խմբի նիստերին, խորհրդարանական լսումներին, պահպանել պատգամավորական էթիկայի կանոնները, ապահովել պատգամավորական մանդատի անհամատեղելիության պահանջների կատարումը, այսինքն՝ չի կարող զբաղեցնել իր կարգավիճակով չպայմանավորված պաշտոն պետական կամ տեղական ինքնակառավարման այլ մարմիններում, որևէ պաշտոն՝ առևտրային կազմակերպություններում, զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, կատարել վճարովի այլ աշխատանք՝ բացի գիտական, կրթական և ստեղծագործական աշխատանքից¹: Միաժամանակ, պարտավոր է կազմակերպել քաղաքացիների ընդունելություն, ինչպես նաև իր լիազորությունների շրջանակում օրենքով սահմանված կարգով պատասխանել քաղաքացիների գրավոր առաջարկներին, պահպանել Ազգային ժողովի նստավայրի տարածքում և շենքում գործող անվտանգության կանոնները²:

Վերը թվարկված ոչ լրիվ ցանկն ապացույց է այն բանի, որ պառլամենտականները պետք է գրագետ ու հասուն լինեն, ունենան որոշումներ կայացնելու և կախատեսումներ անելու ունակություններ, որպեսզի աշխարհաքաղաքական այս բարդ իրավիճակում, արցախյան ողբերգության և տարածաշրջանային պայթյունավտանգ իրողությունների պայմաններում կարողանան երկիրը դուրս բերել ծանրագույն իրավիճակներից՝ հարվածի տակ չընելով հայոց պետականությունը: Հետևաբար անչափ կարևորվում են պատգամավորի թեկնածուներին ներկայացվող սահմանադրական ցենզերը՝ պասիվ ընտրական իրավունքի սահմանափակումները, որոնք հիմնավորված և ընդունելի պետք է լինեն ընտրողների համար: Փաստ է, որ պասիվ ընտրական իրավունքի իրացման համար էական է ընտրական համակարգի տեսակը՝ մեծամասնական, համամասնական և խառը:

Գործող Սահմանադրության 89-րդ հոդվածի 3-րդ մասի առաջին նախադասությունն ամրագրում է, որ «Ազգային ժողովն ընտրվում է համամասնական ընտրակարգով», սակայն այս կերպ խախտվում է միջազգային իրավական ակտերով և ազգային օրենսդրությամբ սահմանված յուրաքանչյուր քաղաքացու ընտրվելու իրավունքը, քանի որ կուսակցական ցուցակներով ընտրությունների դեպքում բազմաթիվ անկուսակցական, կուսակցական (ու՛մ կուսակցությունը չի մասնակցում ընտրություններին) քաղաքացիներ զրկվում են առաջադրվելու և ընտրվելու իրավունքից: Նկատենք նաև, որ համամասնական

¹. ՀՀ Սահմանադրություն, 2015թ. փոփոխություններով // <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=143723>

². «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենք, հոդված 4 // www.arlis.am/documentview.aspx?docid=110824:

ընտրակարգը սահմանափակում է պատգամավորների ազատ գործունեությունը, քանի որ նրանք նախ հաշվետու են խմբակցությանը, կուսակցությանը և ազատորեն չեն կարողանում իրականացնել իրենց մանդատը: Իրավագիտական միտքը հակված է այն տեսակետին, որ բարձրագույն օրենսդիր, ներկայացուցչական մարմնի անդամը, ներկայացնելով ամբողջ ժողովրդին, պետք է կաշկանդված չլինի հրամայական մանդատով, գործի ազատ՝ առաջնորդվելով իր խղճով և համոզմունքներով, ինչն էլ ամրագրված է գործող Սահմանադրության 94-րդ հոդվածում: Կաշկանդված, կախվածության մեջ գտնվող անձի միտքն ու գործողությունները ևս կաշկանդված են, ազատ չեն, ինչը կարող է բացասաբար ազդել պատգամավորի լիազորությունների իրականացման արդյունավետության վրա:

Ըստ Շառլ Լուի Մոնտեսքիոյի՝ «...չկա այնպիսի բառ, որը կստանար այնքան տարատեսակ արժեքներ ու այդքան տարբեր տպավորություններ կգործեր ուղեղների վրա, որքան «ազատություն» բառը: Ոմանք ազատություն են անվանում կարողությունը գահընկեց անելու նրան, ում իրենք օժտեցին բռնապետական իշխանությամբ, ուրիշները՝ ընտրելու նրան, ում իրենք պետք է ենթարկվեն, երրորդները՝ զենք կրելու և բռնություն կատարելու իրավունքը, չորրորդներն այն տեսնում են իրենց ազգությանը պատկանող մարդու կառավարման ներքո գտնվելու կամ սեփական օրենքներին ենթարկվելու առավելության մեջ...»¹:

Իմանուել Կանտն ազատությունը համարում է անկախություն ուրիշի հարկադրող կամայականությունից²:

Այսինքն՝ ազատությունը մարդուն գործելու հնարավորություն է տալիս իր կամքին և համոզմունքներին համապատասխան: Իսկ համամասնական ընտրակարգով ընտրվելիս պատգամավորն ուղղակի կախման մեջ է իր կուսակցությունից, նրա ղեկավարությունից: Այս ընտրական համակարգի պարագայում ընտրողն իր քվեով ձևավորում է Ազգային ժողովում ուժերի հարաբերակցություն՝ կուսակցությունները ստանում են համապատասխան մանդատներ, որոնցով փորձում են ապահովել ընտրողի կողմից հավանության արժանացած ծրագրերի կենսագործումը: Այս պարագայում պատգամավորը որպես խմբակցության անդամ իր գործունեությունը ծավալում է ընտրողի կողմից հավանության արժանացած ծրագիրն իրականացնելու համար, և նրա ազատության չափը խիստ սահմանափակվում է: Հետևաբար համամասնական ընտրական համակարգը ոչ միայն արգելք է հանդիսանում բազում քաղաքացիների պասիվ ընտրական իրավունքի իրականացման համար, այլև շատ դեպքերում խոչընդոտում է պատգամավորի ազատ գործունեությանը:

¹. Монтескье Ш. Л., О духе законов // Избранные произведения, М., Наука. 1955, էջ 288:

². Кант И., Метафизика нравов // Сочинения, т. 4, Часть 2, М., Норма, 1965, էջ 147:

Պառլամենտի արդյունավետ գործունեության գրավականը ընտրված պատգամավորների մարդկային ու մասնագիտական որակներն են, հարուստ կենսափորձը, պառլամենտական աշխատանքի փորձը, որոնց առկայությունը մեծապես պայմանավորված է սահմանված ցենզերով:

Տարբեր երկրներում սահմանված են պատգամավորների պասիվ ընտրական իրավունքի իրացման տարբեր ցենզեր, որոնք սահմանափակում են մարդու իրավունքները, սակայն որոշակի ժամկետով և ոչ թե ընդհանրապես:

Պասիվ ընտրական իրավունքի սուբյեկտներից, որպես կանոն, ավելի բարձր տարիք է պահանջվում, քան ակտիվ ընտրական իրավունքի սուբյեկտներից այն հիմնավորմամբ, որ անձը պետք է ունենա որոշակի կենսափորձ, որպեսզի կարողանա պետական իշխանության բարձրագույն օրենսդիր մարմնում որոշումներ ընդունելիս ճիշտ կողմնորոշվել և խելամտորեն մասնակցել երկրի օրենսդիր մարմնի աշխատանքներին: Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի պատգամավոր կարող է ընտրվել առնվազն 25 տարին լրացած անձը: ՀՀ Սահմանադրության 48-րդ հոդվածի 2-րդ մասում սահմանված են նաև քաղաքացիության և նստակեցության ցենզերը, որոնց համաձայն՝ պատգամավորի թեկնածուն պետք է առնվազն վերջին 4 տարում հանդիսանա միայն ՀՀ քաղաքացի և վերջին 4 տարում մշտապես բնակված լինի Հայաստանի Հանրապետությունում: Այլ է Նախագահի պարագայում՝ Սահմանադրության 124-րդ հոդվածի 2-րդ մասում Նախագահի թեկնածուի համար սահմանված են 6 տարվա քաղաքացիության և 6 տարվա նստակեցության ցենզեր¹:

Վերլուծելով պառլամենտական կառավարման համակարգում պասիվ ընտրական իրավունքի իրականացման համար Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանված ցենզերը՝ ակնհայտ է դառնում, որ դրանք ունեն վերանայման կարիք, քանի որ նման լայն լիազորություններով օժտված և իրավական ու քաղաքական մեծ պատասխանատվություն ստանձնող անձինք պետք է անցած լինեն կյանքի լուրջ ճանապարհ և խորը գիտելիքներ ունենան:

Վերը նշվեց, որ գործող Սահմանադրության համաձայն՝ որպես Ազգային ժողովի պատգամավորի թեկնածու կարող է առաջադրվել 25 տարին լրացած քաղաքացին: Հատկանշական է, որ պասիվ ընտրական իրավունքը Լատվիայում ծագում է 21 տարեկանից, Եվրոպական խորհրդարանում առաջադրվելու համար ծագում է Հունգարիայում՝ 18, Հունաստանում՝ 25, իսկ Ֆրանսիայում՝ 23 տարեկանից²:

---

¹ ՀՀ Սահմանադրություն (2015թ. դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով), Երևան, 2015 // <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=102510>

² Лафитский В. И., Выборы в Европейский Парламент, 2005, էջ 59:

Պատգամավորը բովանդակային գնահատականներ է տալիս հասարակական հարաբերություններին, ձևակերպում դրանց կարգավորմանը միտված իրավական նորմեր ու սկզբունքներ: Իսկ սկզբունքային և անաչառ գնահատումն իմացական-արժեքային գործընթաց է, որը պետք է խարսխվի ճշմարտության հարացույցի վրա: Սոցիալական պրակտիկան ապացուցում է, որ ճշմարտությունը հաստատվում է երկար տարիների ընթացքում, իսկ մարդն ապրում և գործում է իր արժեքային կողմնորոշումներով: Օբյեկտիվ ճշմարտության որոնումները գիտական իմացության մեջ անիմաստ է առանց արժեքային գործոնների, առանց սուբյեկտի սոցիալ-քաղաքական, աշխարհայացքային և բարոյական դիրքորոշումների, որոնց մեջ խտացված են հասարակական շահերն ու հումանիստական արժեքները¹:

Ակնհայտ է, որ գնահատականը պայմանավորված է գնահատողի աշխարհայացքից, գիտելիքներից ու փորձից, հմտություններից, մարդկային որակներից, անցած ճանապարհից, գործնական և տեսական իմացությունից, հասարակական երևույթների, ազգային շահի, պետության առաջնահերթությունների վերաբերյալ ունեցած սոցիալ-քաղաքական դիրքորոշումներից:

Իսկ ընդամենը 25 տարեկան, առանց աշխատանքային փորձի, բարձրագույն կրթություն չստացած, կենսափորձ և լայն աշխարհայացք չունեցող պատգամավորի գնահատականները տեսական հարցերի, իրական կյանքի երևույթների, խնդիրների և դրանց գործնական լուծումների վերաբերյալ չեն կարող լինել հիմնավոր և օբյեկտիվ, այլ կարող են կրել միայն կամային, խմբակային կամ ընդգծված սուբյեկտիվ բնույթ:

Հաշվի առնելով պառլամենտական կառավարման պայմաններում Ազգային ժողովի առանցքային դերը պետական իշխանության համակարգում և պատգամավորի՝ որպես Ազգային ժողովի մարմնի իրավունքների, պարտականությունների և պատասխանատվության ծավալը՝ անհրաժեշտ ենք համարում պատգամավորի թեկնածուի համար սահմանադրորեն ամրագրել առնվազն 30 տարին լրացած լինելու պահանջը: Նա պետք է առնվազն 5 տարվա մասնագիտական աշխատանքի փորձ ունենա՝ պետական իշխանության բարձրագույն մարմնում աշխատելու, այլոց իրավունքներն ու պարտականությունները սահմանելու համար: Իհարկե, սրան զուգահեռ անչափ կարևորվում է անձի բարձրագույն կրթություն ունենալու հանգամանքը: Սահմանադրական գրեթե բոլոր ինստիտուտների ղեկավարների, անդամների համար կա հստակ պահանջ, որ նրանք պետք է ունենան բարձրագույն կրթություն (օրինակ՝ Վճռաբեկ դատարանի դատավորը, Հաշվեքննիչ պալատի անդամը, նախագահը,

---

¹ Հակոբյան Ս. Մ. Փիլիսոփայության պատմություն, Երևան, 2009, էջ 304:

Կենտրոնական բանկի նախագահը, խորհրդի անդամը, Մարդու իրավունքների պաշտպանը, դատավորը, Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի նախագահը, անդամը, Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի անդամը և այլն), հասարակության մեջ ունենան ճանաչում և բարձր հեղինակություն (Մարդու իրավունքների պաշտպանը, Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամը, Սահմանադրական դատարանի դատավորը, Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի անդամը): Սահմանադրորեն մի շարք պաշտոնատար անձանց թեկնածուների համար նշված է նաև տարիքը (Հանրապետության Նախագահի, Սահմանադրական դատարանի դատավորի, Վճռաբեկ դատարանի դատավորի թեկնածուի համար՝ առնվազն 40 տարեկան, Գլխավոր դատախազի թեկնածուի համար՝ առնվազն 35 տարեկան) և նախատեսված են այլ պահանջներ: Սակայն Սահմանադրությունը «լռում» է պատգամավորի, կառավարության անդամի բարձրագույն կրթություն ունենալու, զինված ուժերում ծառայելու, կենսափորձի, հասարակության մեջ ճանաչում և բարձր հեղինակություն վայելելու, մարդկային որակների, դատված չլինելու հանգամանքի, անգամ առողջական վիճակի մասին: Բոլոր իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց համար համապարտադիր վարքագծի կանոններ սահմանող պատգամավորի կամ կոնկրետ ոլորտը ղեկավարող նախարարի պարագայում ինչու՞ չպետք է պարտադիր համարվի բարձրագույն մասնագիտական կրթությունը, այն էլ, մեր կարծիքով, առնվազն մագիստրոսի որակավորման առկայությունը: 21-րդ դարում բարձրագույն կրթություն չստացած անձը ինչպե՞ս կարող է պետության առանցքային մարմնում դերակատարություն ունենալ՝ կարծիք հայտնել քննարկվող հարցի վերաբերյալ, առաջարկություն անել, միջազգային կառույցներում տեսակետ հայտնել և երկրի շահը ներկայացնել, պաշտպանել իր ընտրողի իրավունքները... Երբ ուսումնասիրում ենք իշխանության մյուս թևի՝ դատական իշխանության ներկայացուցիչներին առաջադրվող պահանջները, ակնհայտ է դառնում դրանց ծանրակշիռ և հիմնավորված լինելը: Ստացվում է, որ դատական իշխանությունը ձևավորող մարմինը կարող է իր անդամների մասնագիտական որակներով, կրթական ցենզով, փորձով և գիտելիքներով բավականին զիջել դատական մարմիններին: Այսպես, Սահմանադրական դատարանի դատավորը, որը պետք է լինի քառասուն տարին լրացած, միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի հանդիսացող, ընտրական իրավունք ունեցող, բարձր մասնագիտական որակներով և մասնագիտական աշխատանքի առնվազն տասնհինգ տարվա փորձառությամբ, բարձրագույն կրթությամբ իրավաբան՝ ընտրվում է պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների առնվազն երեք հինգերորդով: Այսինքն՝ պատգամավորների ճնշող մեծամասնությունը պետք է գնահատի,

հարցեր տա, հետևություններ անի նման բարձր ցենզերի համապատասխանող թեկնածուներին ընտրելու վերաբերյալ:

Կարծում ենք՝ միայն բարձրագույն կրթություն ունենալը չպետք է բավարար լինի պառլամենտական գործունեություն ծավալելու համար, այլ պատգամավորի թեկնածուները պետք է անցնեն հատուկ մասնագիտական դասընթացներ: Օրինակ՝ Անգլիայում պատգամավոր ընտրվելու համար կարևոր նախապայման է ուսումնառությունը համապատասխան պատգամավորական դպրոցում, որտեղ վերջիններս ուսումնասիրում են օրենսդրության բացերը, մարտահրավերները, զարգացման տարբեր ուղիներ են քննարկում, այդպիսով բավականին փորձառու են դառնում մինչև պառլամենտական դառնալը: Կամ Հայաստանում դատական, դատախազական, քննչական համակարգերում աշխատանքի անցելու համար, բացի բարձրագույն կրթությունից, պահանջվում է նաև Արդարադատության ակադեմիայում ուսումնառություն անցած և համապատասխան քննություն հանձնած լինելու մասին հավաստող ավարտական փաստաթուղթ:

Մյուս կողմից էլ «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը (5-րդ հոդվածի 2-րդ մաս) սահմանում է, որ Ազգային ժողովի պատգամավորի պաշտոնը պետական քաղաքական պաշտոն է¹, հետևաբար յուրաքանչյուր քաղաքացի, ով կհավակնի այդ պաշտոնին, պետք է ունենա պառլամենտում աշխատելու համար անհրաժեշտ մասնագիտական գիտելիքներ, որը հնարավոր է ձեռք բերել համապատասխան մասնագիտացված հաստատությունն ավարտելուց հետո եվրոպական մի շարք երկրների և մեր դատական իշխանության օրինակով: Գուցե ժամանակն է հիմնել Պատգամավորական դպրոց, որտեղ պարտադիր կուսուցանեն այն քաղաքացիները, ովքեր ցանկություն ունեն մասնակցելու ընտրություններին:

2015 թվականին Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ պատգամավորի թեկնածուի համար նախատեսված քաղաքացիության և նստակեցության ցենզերը վերանայվեցին և 5 տարվա փոխարեն սահմանվեց 4 տարին: Կան երկրներ, որտեղ ավելի ցածր կամ բարձր քաղաքացիության և նստակեցության ցենզեր են սահմանված: Այսպես, Բելգիայում անհրաժեշտ է մշտապես բնակվել առնվազն 6 ամիս, Ֆինլանդիայում՝ 1 տարի, Նորվեգիայում՝ 5 տարի²: Համեմատելով արևմտյան երկրների հետ, գտնում ենք, որ կարելի է փոփոխել նաև նստակեցության և քաղաքացիության ցենզերը՝ դարձնելով 3 տարի, քանի որ հայ ժողովրդի 2/3-ը բնակվում է Հայաստանի սահմաններից դուրս, և Հայաստան վերադարձողների համար ևս պետք է պառլամենտում

¹. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=120832>

². Խաչատրյան Հ., Պառլամենտ և պատգամավոր, «Արեգ», Երևան, 1994, էջ 15:

ընտրվելու պայմաններ ստեղծել: Նման պարտադիր նորմերը հնարավորություն կտան որակական նոր մակարդակի հասցնել պառլամենտը, որը կոչված է կարգավորելու կարևոր և բարդ քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, կրթամշակութային, պաշտպանական, անվտանգության ապահովման և այլ հարաբերություններ:

Այսօր առավել կարևորվում է պառլամենտի անդամի դերն ու պատասխանատվությունը բարձրագույն օրենսդիր մարմնում գործունեություն իրականացնելիս: Պատգամավորն իր աշխատանքով, իր վարքագծով, իր հեղինակությամբ պետք է օրինակելի լինի: Կարծում ենք, որ նա.

1. որպես ներկայացուցչական մարմնի անդամ՝ պետք է ունենա անհրաժեշտ գիտելիքներ, հմտություն և փորձ՝ իր ընտրողների իրավունքներն ու օրինական շահերը պատշաճ ներկայացնելու և պաշտպանելու, օրենսդրական նախաձեռնություններով հանդես գալու, օրենքների մշակմանը մասնակցելու, պառլամենտական գործիքակազմի միջոցով գործադիր իշխանության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու, պետության պաշտպանության ապահովմանը, անվտանգության ամրապնդմանը և հասարակական-քաղաքական հարաբերությունների արդյունավետ կարգավորմանը նպաստելու, ինչպես նաև միջազգային կառույցներում որպես Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակության անդամ հանդես գալու, պետության շահը ներկայացնելու և պաշտպանելու, ազգագուտ խորհրդարանական դիվանագիտություն վարելու համար: «Խորհրդարանական դիվանագիտությունը միջոց է, որով երկու կամ ավելի խորհրդարաններ կազմակերպում են շարունակական երկխոսություն՝ միջազգային առանցքային հիմնախնդիրների շուրջ», -նշված է խորհրդարանական զարգացման վերաբերյալ գիտելիքների գլոբալ ու առաջատար հարթակի՝ AGORA-ի կայքում¹: Պառլամենտական դիվանագիտությունը կարելի է բնորոշել որպես պառլամենտականների կողմից իրականացվող գործողությունների ամբողջություն, որն ուղղված է արտաքին քաղաքական որոշակի նպատակներին հասնելու գործընթացում քաղաքական երկխոսությունն առաջ տանելուն, վստահության մթնոլորտի ձևավորմանը, դիվանագիտության ճկուն միջոցների գործադրմամբ քաղաքական գործընթացի մասնակիցների միջև փոխըմբռնման խորացմանն ու լուծումներ գտնելուն:

2. Հետևաբար պետք է բարձրացնել պատգամավորի թեկնածուի համար նախատեսված տարիքային ցենզր: Աշխատանքային փորձը, գիտելիքների

---

¹. Portal for Parliamentary Development:Home: Resources: Areas of Expertises: Parliamentary Diplomacy, <http://www.agoraparl.org/resources/aoe/parliamentaryinstitution/parliamentary-diplomacy/>, /10.10.2021/:

պաշարը խիստ անհրաժեշտ են պատգամավորական գործունեություն ծավալելու համար, որը 25 տարեկան երիտասարդը գրեթե չունի, քանի որ ՀՀ-ում իրականացված կրթական համակարգի փոփոխությունները հանգեցրել են նրան, որ ներդրվել է 12-ամյա հանրակրթություն, իսկ բուհերում գործում է երկաստիճան համակարգ՝ բակալավրիատ և մագիստրատուրա: Այս դեպքում իգական սեռի ներկայացուցիչները լավագույն դեպքում բուհն ավարտում են 24, իսկ տղաները զինված ուժերում ծառայելուց հետո՝ 26 տարեկանում: Ուստի նրանք չեն կարող ունենալ աշխատանքային անհրաժեշտ փորձ և պրակտիկ գիտելիքներ: Ակնհայտ է, որ սահմանադրորեն նախատեսված տարիքային ցենզը (25 տարեկան լրացած լինելը) անփորձ, պառլամենտական աշխատանքից հեռու մարդկանց համար ճանապարհ է հարթում դեպի պառլամենտ: Վերջին շրջանի պառլամենտական պրակտիկան ցույց է տալիս, որ օրենսդիր մարմնում որոշակի թիվ են կազմում այն պատգամավորները, որոնց աշխատանքային կենսագրությունը սկսվում է Ազգային ժողովից, այն էլ որպես պատգամավոր, այսինքն՝ պետական բարձրագույն իշխանության մարմնի անդամ: Այսպիսի «շոայություն» իրեն թույլ չի տա անգամ զարգացած քաղաքական-տնտեսական համակարգ ունեցող երկիրը: Արդի լարված աշխարհաքաղաքական իրավիճակում անչափ կարևորվում է օրենսդիր մարմնում կյանքի լուրջ ճանապարհ անցած, բանիմաց, կարող, վերլուծելու, կանխատեսելու հատկություններով օժտված, իրավիճակը ճիշտ գնահատող, ազգային շահի համար պայքարող անհատների առկայությունը: Նման պահանջ կա սահմանադրական այլ մարմինների համար:

ՀՀ Սահմանադրությունը, «Հանրային ծառայության մասին» օրենքը և նորմատիվ իրավական այլ ակտեր ամրագրում են, որ հանրային ծառայության միջին և բարձր օղակներում չեն կարող աշխատել մարդիկ, ովքեր գոնե 3-5 տարվա աշխատանքային ստաժ չունեն: Անգամ ընտրական տարածքային հանձնաժողովի անդամից են պահանջում իրավաբանական բարձրագույն կրթություն և աշխատանքային ստաժ: Իշխանության օրենսդիր և գործադիր ճյուղերի համար անհասկանալիորեն աշխատանքային ստաժի պահանջ չի առաջադրվում:

3. Գտնում ենք, որ պետության համար ճակատագրական որոշումներ կայացնող անձը պետք է ունենա առնվազն 5 և ավելի տարիների մասնագիտական աշխատանքի փորձ և բոլորած լինի 30 տարին: Նա պետք է լինի կայացած մասնագետ, ներդրում ունենա իր ոլորտում, անցած լինի որոշակի աշխատանքային ճանապարհ, կոլեկտիվում կարողանա իրեն դրսևորել՝ վայելելով բարձր հեղինակություն, ունենա մարդկային, ազգային որակներ և, անշուշտ, ունենա բարձրագույն կրթություն, դատված չլինի, իսկ տղամարդիկ պետք է ծառայած լինեն զինված ուժերում: Կուսակցությունները այս բոլոր պահանջները

բավարարող թեկնածուներին միայն պետք է առաջադրեն որպես պատգամավոր: Հակառակ դեպքում ո՞ր հատկանիշն են հաշվի առնում, որ 25 տարեկանին առաջադրում կամ ընտրում են պատգամավոր:

4. Հաշվի առնելով մեծաթիվ Սփյուռք ունենալու հանգամանքը՝ կարծում ենք, որ սահմանադրական փոփոխությունների ժամանակ կարելի է նստակեցության և քաղաքացիության ցենզերը չորս տարվա փոխարեն նախատեսել երեք կամ երկու տարին:

5. Արական սեռի ներկայացուցիչների համար պետք է որպես պարտադիր ցենզ սահմանել զինված ուժերում ծառայած լինելը, քանի որ աշխարհաքաղաքական այս բարդ իրավիճակում անվտանգության, պաշտպանության հիմնախնդիրների վերաբերյալ որոշումներ ընդունելիս պառլամենտականները պետք է համապատասխան փորձ ունենան, իրազեկ և գիտակ լինեն, ճիշտ կողմնորոշվեն:

6. Սահմանադրորեն նախատեսված է, որ Ազգային ժողովի պատգամավոր կարող է ընտրվել վերջին չորս տարում միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի հանդիսացող անձը: Այսինքն՝ երկքաղաքացիների պասիվ ընտրական իրավունքը Սահմանադրությամբ արգելված է: Իսկ Սահմանադրության 49-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր քաղաքացի ունի ընդհանուր հիմունքներով հանրային ծառայության անցնելու իրավունք: «Հանրային ծառայության մասին» օրենքը պետական կարևորագույն պաշտոններ զբաղեցնելու իրավունքի սահմանափակումներ է ամրագրում: Մասնավորապես երկքաղաքացիները չեն կարող զբաղեցնել Հայաստանի Հանրապետության նախագահի, պատգամավորի, վարչապետի, փոխվարչապետի, նախարարի, ՀՀ սահմանադրական, վճռաբեկ, վերաքննիչ, առաջին ատյանի դատարանների դատավորի, գլխավոր դատախազի, բարձրագույն դատական խորհրդի անդամի պաշտոնները¹: «Ազգային անվտանգության մարմիններում ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 47-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի համաձայն՝ ՀՀ քաղաքացիության հետ միաժամանակ այլ պետության քաղաքացիություն ձեռք բերելու դեպքում անձը ենթակա է ծառայությունից արձակման²: «Ոստիկանությունում ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի և 45-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի դրույթների համաձայն՝ ոստիկանության ծառայողը, բացառությամբ ոստիկանության բարձրագույն խմբի պաշտոն զբաղեցնող ծառայողի, կարող է միաժամանակ լինել այլ պետության քաղաքացի: Ոստիկանության բարձրագույն խմբի պաշտոն զբաղեցնող ծառայողի կողմից այլ պետության քաղաքացիություն

¹. ՀՀ Սահմանադրության հոդվածներ 48, 124, 148, 165, 174, 177, 192, 195, 201:

². <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=106482>

ձեռք բերելու դեպքում՝ ծառայողը ազատվում է ծառայությունից¹: Մարդու իրավունքների պաշտպանի համար նույնպես սահմանված է վերջին 4 տարում ՀՀ քաղաքացի լինելու պահանջ, իսկ պաշտոնից ազատման հիմքերի շարքում նախատեսված է այլ երկրի քաղաքացիություն ձեռք բերելու հանգամանքը²: Այսինքն՝ երկքաղաքացիների կողմից կարևոր հանրային ծառայության պաշտոններ զբաղեցնելու արգելքը սահմանված է Սահմանադրությամբ, իսկ մյուս հանրային պաշտոնների համար նախատեսված է ՀՀ օրենսդրությամբ:

Ելնելով վերոգրյալից՝ առաջարկում ենք գործող Սահմանադրության 48-րդ հոդվածի 2-րդ մասը վերաշարադրել հետևյալ կերպ. «Ազգային ժողովի պատգամավոր կարող է ընտրվել երեսուն տարին լրացած, վերջին երեք տարում միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի հանդիսացող, վերջին երեք տարում Հայաստանի Հանրապետությունում մշտապես բնակվող, ընտրական իրավունք ունեցող, բարձրագույն կրթություն (բակալավրի, մագիստրոսի կամ դիպլոմավորված մասնագետի որակավորման աստիճան) ունեցող, դատվածություն չունեցող, զինված ուժերում ծառայած (արական սեռի թեկնածուների համար), պատգամավորական դպրոցն ավարտած, հայերենին տիրապետող քաղաքացին»:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ՀՀ Սահմանադրություն, 2015թ. դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով, Երևան, 2015:
2. Խաչատրյան Հ., Պառլամենտ և պատգամավոր, «Արեգ» Երևան, 1994, էջ 15:
3. Հակոբյան Հ. Հ. Պառլամենտը և պառլամենտարիզմը Հայաստանի Հանրապետությունում, «Տիգրան Մեծ», Երևան, 2007:
4. Հակոբյան Ս. Մ., Փիլիսոփայության պատմություն, Երևան, 2009, էջ 304:
5. Շաքարյան Թ., ՀՀ երկքաղաքացիների՝ հանրային ծառայության անցնելու առանձնահատկությունները սահմանադրական բարեփոխումների խորապատկերում, «Հանրային կառավարում», № 1-2, Երևան, 2018, էջ 166:

¹. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=58297>

². Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին օրենքի 12-րդ և 13-րդ հոդվածներ // <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=123524>: Տե՛ս նաև Շաքարյան Թ., ՀՀ երկքաղաքացիների՝ հանրային ծառայության անցնելու առանձնահատկությունները սահմանադրական բարեփոխումների խորապատկերում // Հանրային կառավարում, № 1-2, 2018, էջ 166 // https://paara.am/wp-content/uploads/2023/07/HK-2018_1-2.pdf:

6. Պառլամենտական իրավունքի հիմունքները Հայաստանի Հանրապետությունում, Ոսումնամեթոդական ձեռնարկ, **Գ. Կոստանյան, Լ. Ղազանջյան**, «Լիմուշ», Երևան, 2019, էջ 21:

7. **Պողոսյան Վ., Սարգսյան Ն.**, Հայաստանի Հանրապետության 2015թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը. համառոտ պարզաբանումներ, Երևան, 2016, էջ 116:

8. Սաքսոնիայի սահմանադրական դատարանի դատավոր, Լայպցիգի համալսարանի պրոֆեսոր **Քրիստոֆ Դեզենհարթի**՝ 2016թ. օգոստոսի կարծիքը՝ «Պառլամենտական քննիչ հանձնաժողովներն ըստ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Հիմնական օրենքի, Պառլամենտական քննիչ հանձնաժողովների մասին օրենքի և Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության» մասին:

9. **Алексеев Д. Б.**, Актуальные проблемы парламентского государственного контроля // Пробелы в российском законодательстве, 2013, № 6.

10. **Арутюнян Г. Г., Баглай М. В.**, Конституционное право. Энциклопедический словарь, М., 2006, էջ 314:

11. **Граник И. В.**, Парламент России, М., 2001, էջ 19:

12. **Енгибарян Р. В.**, Конституционное развитие в современном мире: основные тенденции, М., 2010, էջ 353:

13. **Зеленков М. Ю.**, Политология для юристов, М., 2000, էջ 60-61:

14. **Кант И.**, Метафизика нравов // Сочинения, т. 4, Часть 2, М., Норма, 1965, էջ 147:

15. **Лафитский В. И.**, Выборы в Европейский Парламент, 2005, էջ 59:

16. **Монтескье Ш. Л.**, О духе законов // Избранные произведения, М., Наука, 1955, էջ 288:

17. Portal for Parliamentary Development: Home: Resources: Areas of Expertises: Parliamentary Diplomacy.

18. **West W. F., Cooper J.** Legislative Influence v. Presidential Dominance: Competing Models of Bureaucratic Control, Political Science Quarterly, vol. 104, էջ 581-606:

Համացանցային աղբյուրներ

1. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=110824>
2. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=143723>
3. www.arlis.am/documentview.aspx?docID=102510
4. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=120832>

5. <http://www.agoraparl.org/resources/aoe/parliamentaryinstitution/parliamentary-diplomacy/>, /10.10.2021/:
6. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=106482>
7. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=58297>
8. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=123524>
9. https://paara.am/wp-content/uploads/2023/07/HK-2018_1-2.pdf

**ON THE REVIEW OF REQUIREMENTS SUBMITTED TO THE DEPUTY OF THE
NATIONAL ASSEMBLY UNDER THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF
ARMENIA**

HRANUSH HAKOBYAN

Doctor of Law, Professor

Lecturer of Gavar State University and

Public Administration Academy of the Republic of Armenia

e-mail: hranush.hranti@gmail.com

RUZANNA HAKOBYAN

Rector of Gavar State University,

Doctor of Law, Associate Professor

e-mail: ruzanna.hakobyan@mail.ru

The article refers to the new role assumed by the National Assembly, the expansion of its functions and powers during the transition to the parliamentary form of government in accordance with the 2015 constitutional amendments of the Republic of Armenia, the constitutional demands presented to the Deputy in that context and the issues of their review. In order to achieve the proposed goal, reference was made to the control powers of the National Assembly (NA), to the censures presented to the candidate for the Deputy of the National Assembly provided for in Article 48, Part 2 of the Constitution, and their expediency. Both general research methods (general theoretical, historical, analytical), as well as special professional methods (systemic-structural, legal comparative, etc.) have been applied. As a member of the highest legislative body, the Deputy carries out his activities in the spheres of domestic and parliamentary diplomacy, participates in making decisions that are crucial for society and the state, therefore the deputy must have life experience, general work experience, experience of conducting professional activity, high reputation, be endowed with human, national qualities and have a higher education, have not been convicted, and, in case of men, have served in the armed forces. The transition from

the semi-parliamentary government system to the parliamentary government should also lead to the stricter requirements for the Deputy of the National Assembly and the limitations of passive electoral right, which have become the subject of discussion in this article.

Keywords: *Republic of Armenia, Constitution, National Assembly, Deputy, censure, requirements, authority, function, control, citizenship, party.*

О ПЕРЕСМОТРЕ ТРЕБОВАНИЙ, ПРЕДЪЯВЛЯЕМЫХ ДЕПУТАТУ НАЦИОНАЛЬНОГО СОБРАНИЯ В СООТВЕТСТВИИ С КОНСТИТУЦИЕЙ РА

АКОБЯН ГРАНУШ

*Доктор юридических наук, профессор
Преподаватель Гаварского государственного университета и
Академии государственного управления Республики Армении
электронная почта: hranush.hranti@gmail.com*

АКОБЯН РУЗАННА

*Ректор Гаварского государственного университета
Доктор юридических наук, доцент
электронная почта: ruzanna.hakobyan@mail.ru*

В статье обсуждаются новая роль Национального Собрания при переходе к парламентской форме правления в соответствии с конституционными изменениями Республики Армения 2015 года, вопросы расширения функций и полномочий законодательного органа, а также конституционные требования, предъявляемые депутату в этом контексте и необходимость их пересмотра. Для достижения поставленной цели были проанализированы контрольные полномочия Национального Собрания (НС), предъявляемые кандидату в депутаты НС цензы, предусмотренные частью 2 статьи 48 Конституции РА, и их целесообразность. Использовались как общенаучные методы исследования – сравнительный, исторический, аналитический, так и специальные профессиональные методы – системно-структурный, сравнительно-правовой и др. Будучи членом высшего законодательного органа, депутат НС осуществляет свою деятельность как во внутригосударственной сфере, так и в сфере парламентской дипломатии, участвует в принятии решений, важных для общества и государства, поэтому он должен иметь жизненный опыт, стаж профессиональной работы, высокую репутацию, быть наделён человеческими, национальными качествами и

обязательно иметь высшее образование, не быть судимым и нести службу в Вооруженных силах (для мужчин). Переход от полупарламентской системы к парламентской системе правления должен также привести к пересмотру требований к депутату Национального Собрания, ограничениям пассивного избирательного права, которые и стали предметом обсуждения в данной статье.

Ключевые слова: Республика Армения, Конституция, Национальное Собрание, депутат, цензы, требования, полномочия, функция, контроль, гражданство, партия.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 07.03.2024թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 16.03.2024թ.:

Ընդունվել է տպագրության 17.05.2024թ.:

Հայաստանի Հանրապետություն,
Գեղարքունիքի մարզ, ք. Գավառ,
1201, Հրանտ Հակոբյան 1
ԳԱՎԱՌԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
Հեռ.: +374 60 460201
Կայքէջ՝ <http://www.gsu.am>
Էլ. փոստի հասցե - info@gsu.am
infogsu@mail.ru

